

वनस्थली विद्यापीठ

श्रेणी संख्या ✓ 891.2

पुस्तक संख्या 114A-131, 4

आवाप्ति क्रमांक 39-890.1

पातालसहितं नाकं मत्स्यसादेन भोक्ष्यते । इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे ब्रह्मा हंसमारुह्य सत्वरः ॥ ५२
इति भीमरापुराणे पाद्म उत्तराखण्डे जालंधरोत्पत्तिमत्तमनत्रादानविहस्यं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३१८१२

अथ चतुर्थोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

क्रमेण वर्षमानोऽसौ बाल्यभावे स बालकः । निपत्य मातुस्तस्मै सागरं प्रति धावति ॥ १
थानीय चक्रेऽथ स पञ्जरस्यान्क्रीडापरः केसरिणां किशोरान् ।
सिंहादिनेभादिभिर्गुणैश्च मेघ युद्धोपयोगीव तदीयवीर्यम् ॥ २
तस्मादाकाशमुत्पत्य खेचरान्पातयेद्भुवि । गर्जितभीषयामास सरिद्धिः सह सागरम् ॥ ३
समुद्रान्तर्गतं सर्वं सत्त्वजातं तु पार्थिव । ग्रस्तं सिन्धुसुतेनेति तद्भयाच्छन्नतां गतम् ॥ ४
दृष्ट्वा निःसत्त्वकं तापं तद्भयाद्दृडवानलः । निजदेशं परित्यज्य प्रविवेश हिमालयम् ॥ ५
स बालत्वं परित्यज्य क्रमेणार्णवनन्दनः । ततो नवं वयः प्राप्य विक्रमेणाऽऽक्रमद्विवम् ॥ ६
एकदा पितरं प्राह समुद्रं सिन्धुनन्दनः ॥

जालंधर उवाच—

मभिवासोचितस्थानं देहि तातातिविस्तृतम् ॥

नारद उवाच—

संबुध्य वचनं सूनोः स जगाद महार्णवः ॥

समुद्र उवाच—

पुत्र दास्याम्यहं राज्यं तव वा भुवि दुर्लभम् ॥

नारद उवाच—

अत्रान्तरे दैत्यगुरुः समुद्रं भार्गवो गतः । तमागतं विलोक्यान्धिविधिना समपूजयत् ॥ १०

अथ नदपतिदत्ते प्राप्तसौन्दर्यनिर्य-

न्मणिमहसि स तस्मिन्नासने संनिविष्टः ।

रुचिररुचिसुमेरोः सुन्दरे शृङ्गभागे

कमलज इव कान्तिं किंचिदुच्चैर्जहार ॥

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा न्याजहारार्णवः कविम् ।

समुद्र उवाच—

दिष्ट्वा तवात्राऽऽगमनं वद किं करवाण्यहम् ॥

नारद उवाच—

तदा दैत्यकुलाचार्यः प्राह तं सागरं कविः ॥

भागव उवाच—

किं तेन जातु जातेन यादुर्यौवनहारिणा । प्ररोहति न यः स्वस्य वंशस्याग्रे ध्वजो यथा ॥ १५

तवाऽऽत्मजो विक्रमेण त्रैलोक्यं भोक्ष्यते ध्रुवम् । जम्बुद्वीपे महापीठं योगिनीगणसेवितम् ॥ १।
आग्रावितं त्वयेदानीं पुञ्च जालंधरालयम् । तत्र राज्यं प्रयच्छास्मै तनयाय महार्णवं ॥
अजेयंश्चाप्यवद्वत् तत्रस्थोऽयं भविष्यति ॥ १।

नारद उवाच—

एवमुक्तोऽर्णवः प्रीत्या भार्गवेणाथ लीलया । अपसृप्य सुतप्रीत्यै जले स्थलमदर्शयत् ॥ १।
शतयोजनविस्तीर्णमायतं च शतत्रयम् । देशं जालंधरं पुण्यं तस्य नास्त्रैव विश्रुतम् ॥
दैत्यवर्यं समाहूय मयं प्रोवाच सागरः ॥ १।

समुद्र उवाच—

पुरं जालंधरे पीठे कुरु जालंधराय वै ॥ २।

नारद उवाच—

अम्भोधिर्नैवमुक्तस्तु चक्रे रत्नमयं पुरम् । प्राकारगोपुरद्वारं सोपानगृहप्रभिकम् ॥ २।
यत्रेन्द्रनीलसंवद्धप्रासादतलसंस्थिताः । मेनिरे जलदोघागं ताण्डवस्थाः शिखण्डिनः ॥ २।
यत्र प्रवालमणिक्यभवनोत्था मरीचयः । सेव्यन्ते शकुनैश्चतस्रिचराङ्गुरशङ्कया ॥ २।
यत्र काञ्चनहर्म्येषु त्विपो वह्निषु कातराः । विलोक्य प्रपलायन्ते दावशङ्काः शिखण्डिनः ॥ २।
यत्र स्फटिकशालोत्थप्रभासंमिश्रिता दिशः । विभान्ति मन्दरोद्भान्तसफेनार्णवसंनिभाः ॥ २।
यत्र मोहं(हः) स(सु)हर्म्येषु विधाता(त्रा)लोकसंस्थितः । चक्रिरे ललनाः पूर्णसाध्यचन्द्रोपमाननाः
यत्रेन्द्रनीपकादम्बाः पवनोद्यानमोदिताः । चित्तं विशन्तो नारीणां चक्रिरे मोहनज्वरम् ॥ २।
यत्र लेख्यागतं नृणां विलोक्य सुरतं जनः । संयाति द्विगुणं येन निजकान्तारतोद्यमम् ॥ २।
यत्र वातायनोद्धतधूपधूमस्य लेखया । नभो बभूव तद्गङ्गाकालिन्दीसंगमोपमम् ॥ २।
यत्रानेकगृहोद्भूतप्रभया सकलं नभः । विभातीन्द्रायुधाकीर्ण(र्णः) शरन्मेघ इवोन्नतः(?) ॥ ३।
यत्रातिसंभ्रमश्रान्ता सूर्यवाहाः प्रपीडिताः । विश्रामं यान्ति मध्याह्ने प्रासादशिरसि स्थिताः ॥ ३।
यत्र कुत्र च हर्म्येषु विभ्रत्यो मालतीस्रजः । रात्रौ संभूतनक्षत्रा इव रेजुर्बिराङ्गनाः ॥ ३।
यत्र हाटकहिन्दोलशृङ्खलाकर्षणोद्भवम् । चकार सुन्दरीवर्गैः स्फुटं मेरुध्रुवो ध्रुवः ॥ ३।
साकं सरिद्धिः पुत्रस्पोञ्जनसा सह सागरः । तत्राभिप्रेकमकरोद्वादित्रैर्निजगर्जितैः ॥ ३।

याः स्कन्दस्य जगाद तारकजये देवः स्वयंभूः स्वयं

स्वःसाम्राज्यमहोत्सवेऽपि च शचीकान्तस्य वाचस्पतिः ।

ताभिश्चित्रविरिश्चिवक्त्रसरसीहंसीभिराशास्महे

वा(सादयद्वा)णीभिर्वसुधाविवाहसमये यत्रोत्सवैर्मङ्गलम् ॥ ३।

महाप्रज्ञसहस्रं तु सैन्यमात्मोदरोद्भवम् । जालंधराय पुत्राय ददौ भीमं महोदधिः ॥ ३।

जालंधराय शुक्रोऽपि प्रीत्या विद्यां निजां ददौ । मृतसंजीवनीं नाम्ना भाषां रुद्रविमोहिनीम् ॥ ३।

शस्त्रास्त्रविद्या अन्यथा विधिना ह्यविस्मृत्तये । यदन्यत्सकलं तस्मै व्याख्यातं कविना तदा ॥ ३।

ततो जालंधरं पुत्रमभिषेच्यार्णवो ययौ । स्वस्थानं दिव्यदेहं नदीभिः परिवारितः ॥ ३।

दृष्ट्वा जालंधरो दिव्यपुरं गोपुरमण्डितम् । व्यचरत्सह शुक्रेण द्विजसंघैः समर्चितः ॥ ४।

एतस्मिन्नन्तरे दैत्याः पातालस्या महाबलाः । प्राप्ता जालंधरं सर्वे कालनेमिपुरोगमाः ॥ ४।

ततो महाबला वीरा बलं क्षीरोदसंनिभम् । तस्य शुम्भासुरं दैत्यं सेनापतिमकल्पयन् ॥ ४२
 बलं स्वययुग्मं कृत्वा कृत्वा भुवि शिपरं जलम् । जालंधरस्तदा राज्यं पितृदत्तं चकार सः ॥ ४३
 अत्रान्तरऽप्यराः काचित्स्वर्णाख्याऽऽसीन्नुग दिवि । तस्याः क्रीडमसादेन वृन्दा नाम सुताऽभवत्
 पात्रा विभयसंयुक्तं सौन्दर्यं बलकृतं पूषतः । तत्तदेकगतं द्रष्टुं वृन्दागात्रं विनिर्मितम् ॥ ४५
 तां वृन्दामतिचावर्त्ता ममदाजनमोहिनीम् । स्वर्णा जालंधरस्यार्ये दृष्ट्वा मुक्ताय याचते ॥ ४६

मुक्त उवाच—

केदरस्य जगन्नेवमारेणाऽऽधर्यकारिणा । रूपेणानन रम्भोर दीर्घांगुः सुखिनी भव ॥ ४७
 निर्माय स्वयमेव विस्मिनमनाः सौन्दर्यसारेण तं
 स्वर्णापाधरपरिश्रमस्य बलकृतं वेधाः ममारोपयन् ।
 केदरे पुण्यं गिरयो विदधनो यस्मिन्नादृष्टे मति
 द्रष्टव्यावधिरूपमादृष्टिं पतिं तं दीर्घनेत्रं भद्रम् ॥ ४८
 उपयेमं विवादेन गान्धर्वेणाणवान्मजः । वृन्दां नो दंषती जाना जनानन्दकरा नृप ॥ ४९
 पञ्चालन्वं परित्यक्तं नया जालंधरोऽपि हि । वृत्तेन वृद्धकार्येण चक्रमे न परस्त्रियम् ॥ ५०
 कदाचिन्तमसासीनो दृष्ट्वा राजगिरौ हतम् । कम्पान्नावायार्थेणोऽयमिति पश्यच्छ भार्गवम् ॥ ५१
 स तस्य कथयामास पूर्ववृत्तान्तमादिनः । यथा निर्मथितो देवः क्षीरोदोऽमृतकारणात् ॥ ५२
 तच्छ्रुत्वा विस्मिनो चाकथं प्राद जालंधरोऽसुरः । ममादसमुखां राष्ट्रं कामरुणो भवाप्नुना ॥ ५३
 इति शुक्रस्य मध्येन सिन्धुसुनोः(नुः) मवाववात् । पितृव्यं संस्मरन्तीरो विग्रहं त्वकरोत्सुरः ॥ ५४

इति श्रीमहाभारते पाथ उद्योगपर्वे नामद्वविंशतिर्ध्याये जालंधरोऽप्याने वृन्दाविवाह जालंधरः-

विदेही नाम वसुधैऽध्यायः ॥ ४ ॥

आदिनः श्लोकानां समष्टयज्ञाः—३१८६६

अथ पथमोऽध्यायः ।

मुषिष्ठिर उवाच—

कः पितृव्यः सिन्धुसुनोः किं वृत्तं तस्य विग्रहे । यपुषे स कथं दैत्यस्तन्मे कथय नारद ॥ १

नारद उवाच—

गृणु त्वं नृपशार्दूल पितृव्यः क्षीरसागरः । जालंधरस्य तं देवैः प्रपथ्य धनमाहृतम् ॥ २

श्रीचन्द्रामृतनागाश्च देवैः तस्य सुरासुरैः । तच्छ्रुत्वा विग्रहं चक्रे देवैर्बालंधरोऽसुरः ॥ ३

कदाचित्प्रेषयामास वृत्तं दुर्बारणं बली । शिस्तयित्वा तु वक्तव्यं देवेन्द्रभवनं मति ॥ ४

अयं स्पन्दनमारुह ययौ दुर्बारणो दिवि । मवेष्टुकामो भवनं द्वाःस्थं द्वारि निवारितः ॥ ५

दुत उवाच—

जालंधरस्य वृत्तोऽहमागतः शक्रसंनिधौ । गत्वा तत्र भवन्तो मां विज्ञापयितुमर्हथ ॥ ६

नारद उवाच—

इति तस्य वचः श्रुत्वा तदैव तु शचीपतिम् । गत्वा च प्राणिपत्याऽऽह वृत्तो देवाऽऽगतो भुवः ७

दौवारिको महेन्द्रेण प्रत्युक्तो द्रुतमानय । हस्ते गृहीत्वा तं द्रुतं वासवान्तिकमानयत् ॥ ८
 दुर्वारिणो देवसभां प्रविष्टः प्रव्यलोकयत् । हरिं देवैस्त्रयस्त्रिंशत्कोटिभिः परिवेष्टितम् ॥ ९
 स्वर्णसिंहासने दिव्यचामरानिलसेवितम् । शचीमेमरसोत्कुलनयनावजसहस्रकम् ॥ १०
 दुर्वारिणोऽपि देवेशं विलोक्य गुरुणा सह । प्रणनामाऽऽत्मगर्वेण महसन्नयनश्रियम् ॥ ११
 निर्दिष्टमासनं भजे द्रुतो जालंधरस्य सः । कस्य त्वं केन कार्येण प्राप्तः प्राहेति तं हरिः ॥ १२
 द्रुतो जालंधरस्याहं स जगाद पुरंदरम् । स राजा सर्वलोकानां तस्याऽऽज्ञां शृणु मनुस्त्रात् ॥ १३
 पितृव्यो मम दुग्धाब्धिस्तवया कस्माद्विलोडितः । मन्दराद्रिविधानेन हृतः कोशो महाघनः ॥ १४
 श्रीचन्द्रामृतनागांश्च तन्मार्णि विद्रुमादिकम् । देहि सर्वं तथा स्वर्गं शीघ्रं त्यज पुरंदर ॥ १५

किं केकीच शिखण्डमण्डिततनुः सारीच किं सुस्वरः

किं वा हन्त शकुन्तबालकपितुः कर्णामृतस्यन्दनः ।

किं वा हंस इवाङ्गनागतिकुरुः किं कीरवत्पाठकः

काकः केन गुणेन काञ्चनमयेऽलंकारितः पञ्जरे ॥

स त्वं मद्रचनाचूर्णं कुरु सर्वं यथोचितम् । तत्समापय भूपाल(लं) यदि जीवितुमिच्छसि ॥ १७

नारद उवाच—

अथ प्रहस्य मधवा प्राह दुर्वारिणं प्रति ॥

इन्द्र उवाच—

शृणु द्रुत समासेन सिन्धोर्भयनकारणम् । पुरा हिमवतः सनुर्मैनाको नाम मे रिपुः ॥ १९
 स कुसौ विधृतस्तेन सागरेण जडेन च । दग्धं चराचरं येन बहिन्ना ह्यरूपिणा ॥ २०
 स चापि विधृतस्तेन सागरेण दुरात्मना । धर्मद्विषां दानवानामसौ वा आश्रयः प्रभुः ॥ २१
 नित्यं दधि घृतं क्षीरं दानवेभ्यः प्रयच्छति । अत एवायमस्माभिर्दुर्वारिण विलोडितः ॥ २२
 दण्डितश्च गतश्रीको देवैरथ पुरातनैः । शृणु द्रुत संवन्धेन मम विम्रेण शोषितः ॥ २३
 कुम्भोद्भवेन किंचित्तं दुःसङ्गो नैव वाचते । सोऽपि युद्धार्थमस्माभिः सर्वसैन्येन संवृतः ॥ २४
 आगमिष्यति वै नाशं गमिष्यति तदैव हि ॥

नारद उवाच—

इतीरयित्वा विरराम वृत्रहा सरित्पतेरात्मजद्रुतमुचकैः ।

शशंस चाऽग्न्या समुद्रसूनोर्देवेश्वरेणोक्तमशेषमाहृतः ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे नारदशुभिरसंवादे जालंधरोपाख्याने पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३१८९१

अथ पञ्चोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

महेन्द्रवचनं श्रुत्वा निजद्रुतमुखेन च । समुद्रसूनुः संकुद्धः सर्वसैन्यं समाह्वयत् ॥ १
 रसातलस्थिता दैत्या ये च भूतलवासिनः । आययुः सवलास्तत्र जालंधरमथाऽऽज्ञया ॥ २
 भयाणप्रक्रमे सिन्धुसूनोः सैन्यस्य गजिनैः । स्फुटन्ति नभसो राजन्यातालमखिला दिशः ॥ ३

हयनागोद्भवदना विहालमुखभीषणाः । व्याघ्रसिंहाखुबदना विद्युत्सदृशलोचनाः ॥ ४

सर्पकेशा महादेहाः केचित्स्वदगतनूरुहाः । अन्ये च परिधावन्ति गर्जन्ति जलदस्वनैः ॥ ५

रथगजहयपत्तिसंकुलं समरविनोदकदम्बभासुरम् ।

अद्यशतसहस्रकोटिनायकं बलमखिलं च तदा रराज राजन् ॥ ६

शतयोजनविस्तीर्णं विमानं हंसकोटिभिः । युक्तं भूतिसहस्रौघं सर्ववस्तुप्रभूरितम् ॥ ७

तद्विमानं समारुह्य सद्यो जालं परो ययौ । मध्याह्ने मन्दरं प्राप्तः प्रथमेऽङ्गि वलैः सह ॥ ८

खण्डितं शिविकावाहैर्दलितं भूरि कुञ्जरैः । द्वितीये दिवसे मेरुं संप्राप्तो बलसंयुतः ॥ ९

इलावृते तु शिखरे तस्यौ तत्कटकं महत् । अयं पदातिभिर्भयं खाण्डवं नन्दनं वनम् ॥ १०

शिखराणि विशीर्णानि मेरोर्दानवपुंगवैः । [*संतानकेषु वृक्षेषु बद्ध्वा हिन्दोलमुखकैः ॥ ११

सिद्धाङ्गनाभिः सहिता रेगिरे दैत्यपुंगवाः] । कुचकुङ्कुमताम्बूलचन्दनागरुभूपणैः ॥ १२

केशपाशच्युतैः पुष्पैर्मैरोः संपुरिता नदी(मही) । सुमेरोः पूर्वदिग्भागे गजैस्तस्य विषद्वितः ॥ १३

दक्षिणं च रथैश्चेरुत्तरं पश्चिमं भटैः । अथ प्रस्थापयामास दैत्याञ्जालंधरोऽसुरः ॥ १४

महेन्द्रशिखरं चान्ये ययुर्दन्तुभिनिःस्वनैः । राजराजपुरीं भङ्गत्वा यमस्य वरुणस्य च ॥ १५

अन्येषां लोकफलानामाद्ययुक्तेऽमरावतीम् । अथोत्पाताऽर्भवन्नाके दिव्यमौमान्तरिक्षगाः ॥ १६

रजः पपात बहुलं तमःस्तोमो विजृम्भते । तदा पपात कुलिशं करादिन्द्रस्य निष्प्रभम् ॥ १७

दृष्ट्वा निमित्तानि भयावहानि नाके महेन्द्रो गुरुमित्युवाच ।

किं कुर्महे कं शरणं च यामस्त्वं पश्य युद्धं समुपस्थितं च ॥ १८

[*ततो वाचस्पतिर्वाक्यमुवाच त्रिदशाधिपम् ॥ १९

गुरुवाच—

चरणौ याहि शरणं विष्णोर्वैकुण्ठवासिनः] ॥ २०

नारद उवाच—

इत्युक्तो गुरुणा देवैः साकं वैकुण्ठमन्दिरम् । जगामाऽऽखण्डलः शीघ्रं शरणं कैटभाद्विपः ॥ २१

शशंस वासुदेवाय विजयो द्वारपालकः । जालंधरभयत्रस्ताः सर्वे देवाः समागताः ॥ २२

श्रीरुवाच—

न बध्योऽसौ मम भ्राता देवार्थे युध्यता त्वया । शापितो देव मत्पीत्या वधाहो न भविष्यति ॥

नारद उवाच—

इति श्रीवचनं श्रुत्वा विष्णुर्लोकव्यपालकः । अयाऽऽरुरोहं गरुडं पक्ष्मप्रावृताम्बरम् ॥ २४

वैकुण्ठभवनाच्चूर्णं निर्गतस्त्रिदशान्हरिः । जालंधरभयत्रस्तान्गतकान्तीनयैः शत ॥ २५

ददृशुस्ते सुराः सर्वे हरिं सान्द्रधनोपमम् । शार्ङ्गशङ्खगदापद्मविभूषितचतुर्भुजम् ॥ २६

स्तोत्रं पठित्वा पुरतः प्राहेन्द्रः सरितां पतेः । जालंधरेणाऽऽत्मजेन भयं देव त्रिविष्टपम् ॥ २७

नारद उवाच—

तदिन्द्रवचनं श्रुत्वाऽभयं दत्त्वा दिवौकसाम् । विजेतुमसुरं देवैः सह रेजे गन्तुकृत ॥ २८

* धनुर्बिहान्तर्मतः पाठः क. ख. च. ज. फ. पुस्तकस्थः । + संधिरार्पः । * धनुर्बिहान्तिपतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ट. फ. पुस्तकस्थः ।

अथाऽजीतं मातलिना रथमारुह्य वासवः । वासुदेवस्य पुरतः प्रययौ विष्टताशनिः ॥ २९
 वामतस्त्रिदशः सर्वे सन्वतश्च समाययौ । स्वाहामियो दक्षिणतः स च मेपं समास्थितः ॥ ३०
 आरुह्यैरावणं नागं जयन्तः शक्रनन्दनः । उच्चैःश्रवसमिन्द्रश्च उभौ भगवतः पुरः ॥ ३१
 धाताऽर्यमा च मित्रश्च वरुणोऽश्वो भगस्तथा । इन्द्रो विवस्वान्पूषा च पर्जन्यो दशमः स्मृतः ॥ ३२
 ततस्त्वष्टा ततो विष्णु रजे धन्यो जघन्यजः । इत्येते द्वादशाऽऽदित्या इन्द्रस्य पुरतः स्थिताः ॥
 वीरभद्रश्च शंभुश्च गिरिशश्च महायशः । अजैकपादहिर्बुध्न्यः पिनाकी चापराजितः ॥ ३४
 भुवनाधीश्वरश्चैव कपाली च विशां पते । स्थाणुर्मगश्च भगवान् रुद्रा एकादश स्मृताः ॥ ३५
 श्वसनः स्पर्शनी वायुरानिलो मारुतस्तथा । प्राणापानौ सजीवौ च मरुतोऽष्टौ तद्व्रतः ॥ ३६
 विवस्वानपि तन्मध्ये ययौ द्वादशमूर्तिभिः । धनदः शिविकारूढः किंनरोऽप्ययौ तदा ॥ ३७
 रुद्राश्च वृषभारूढा मरुतो मृगवाहनाः । ययुः सैन्यस्य पुरतस्त्रिशूलपरिघाद्युधाः ॥ ३८
 गन्धर्वाश्चावराणा यक्षाः पिशाचोरगगुलकाः । सर्वे सैन्यस्य पुरतः सर्वैश्च भूतो ययुः ॥ ३९
 पूर्वापरौ तोयराशी समाक्रान्तौ च सैनिकैः । तस्मिन्संसारभूरट वराहवपुषा हरिः ॥ ४०
 स्वर्गादागत्य वेगेन दैत्यसैन्यजिघांसया । सुमेरोरुत्तरो भागः सुरसैन्येन संवृतः ॥ ४१
 सेनाभारोऽद्भुतकरस्तस्थौ जालंधरस्य च । आश्रित्य दक्षिणं भागं तूर्णं फनकशृङ्गिणः ॥ ४२
 अहोरात्रेण विहिता वर्षे तस्मिन्निलावृते । मेरुमन्दरयोर्मध्ये युद्धभूमिः प्रतिष्ठिता ॥ ४३
 तत्राऽऽत्मजपदां भूमिं कविभोक्तां मुदा युताः । जग्मुस्ते दानवास्तूर्णं गुरुभोक्तां ययुः सुराः ४४
 रथप्रवीरैः परितश्च संप्रवैर्गजैर्वनाकारमदप्रवाहिभिः ।
 अश्वैरनन्तैर्गृहाग्रगामिभिः पदातिभिः सा रणभूर्वृता वभौ ॥ ४५
 ततो वादित्रनिर्घोषः सेनयोरुभयोरभूत् । कोलाहलश्च वीराणामन्योन्यमतिगर्जताम् ॥ ४६
 अथ दानवदेवानां सङ्ग्रामोऽभूद्भयावहः । सर्वसैन्यस्य संमर्दो यथा त्रिभुवनक्षयः ॥ ४७
 भयक्रान्ता महाश्रान्ता श्रुतिर्विलपती मुहुः । स्वरथाकाररहितं शरैः संप्ररितं तदा (?) ॥ ४८
 रोमाञ्चिता वभौ द्यौश्च रजोवस्त्रं विधुन्वती । रौद्रैर्विहंगमारावैस्त्रासादाक्रन्दतीव हि ॥ ४९
 देवेन्द्रेण तदाऽऽङ्गसा मेघाः संवर्तकादयः । गजानुचैः समारुह्य तेऽसुरान्युयुधुर्मथे ॥ ५०
 देवानामश्वचाराश्च जाता गन्धर्वकिंनराः । रथिनः साध्यसिद्धाश्च गजिनो यक्षचारणाः ॥ ५१
 पदातिनः किंपुरुषाः पन्नगाः पवनाक्षनाः । रोगाणामधिपो राजयक्षमा च यमनायकः ॥ ५२
 तत्र दानवरोगाणां सङ्ग्रामोऽभूत्सुदारुणः । पतिता लुलुढुर्भूमौ दैत्याः शूलज्वरामयैः ॥ ५३
 दानवैर्निहता रोगाः पेतुः समरमूर्धनि । पलायांचक्रिरे केचिज्जाघयो भूधरान्प्रति ॥ ५४
 ओषध्यस्तत्र सहजा वैशल्यकरणीमुक्ताः । ताभिर्विशल्याः सैन्येषु युयुधुर्धमकिंकराः ॥ ५५
 दानवैर्निहताः सर्वे शरमुद्वरपट्टिशैः । पदातयः पत्तिगणैः खड्गैस्तीक्ष्णैः परस्वधैः ॥ ५६
 कोटिशो जम्बुर्न्योन्यं रुधिरारुणविग्रहाः । अश्वचारा हयैस्तूर्णैश्चक्षिपुर्गमने तदा ॥ ५७
 संश्लिष्य जम्बुर्न्योन्यं रुधिरारुणविग्रहाः । समूहो रथिनां भीमो रथौषैश्छाद्य मेदिनीम् ॥ ५८
 विव्याध निशितैर्वाणैर्मुमुक्षैर्महारथान् । मदक्षीणकपोलाङ्गाः करैर्वध्य करान्दृढम् ॥ ५९

गजान्मति गजाः क्रुद्धाः पातयन्ति महीतले । कोऽपि दैत्यो रथं दोभ्यामुत्तिष्ठोत्थाय खं ययौ
अश्वचारान्दयात्रागान्पातयामास भूतले । स्कन्धे गृहीत्वा तरसा ययौ जालंधरं प्रति ॥ ६१
कक्षयोर्वै गजौ शृङ्गं तृतीयं जठरोपरि । चतुर्थं मस्तके शृङ्गं रणे धावति क्रथन ॥ ६२
उत्पाद्य कोशतः सङ्गं विभूय विमलाम्बरः । ययौ सहस्रशो देवान्पातयित्वा रणेऽसुरः ॥ ६३
कात्तिपीनस्तनी तन्वी खेचरी रतिलम्पटा । आगत्य गगनात्तूर्णं निन्ये दैत्यं रणाङ्गणात् ॥ ६४
चुचुम्ब सा तद्ददं तीक्ष्णनाराचकलितम् । देवसैन्यं ततो बद्ध्वा कालनेमिनर्नत ह ॥ ६५
ततो जनार्दनः क्रुद्धो निर्ययौ कालनेमिन् । यमो दुर्वारणं वीरं स्वर्भानुं चन्द्रभास्करौ ॥ ६६
केतुं वैश्वानरो देवो ययौ शुक्रं गृहस्पतिः । अश्विनौ संयतौ तत्र दैत्यमक्षारपणकम् ॥ ६७
संहारं शक्रपुत्रश्च निर्हार्दं धनदो ययौ । निशुम्भश्चाऽऽवृतो रुद्रैः शुम्भो वसुभिराहवे ॥ ६८
मेधाकारं स्थितं वैष्णवं विषदेवाः समाचयुः । वायवो वज्रोमाणमथ मृत्युमयं ययौ ॥ ६९
नमुचिं चासवोऽप्युग्रशक्तिहस्तोऽभ्यधावत । अन्यैरपि सुरैर्दैत्याः स्वस्ववीर्यसमैवृताः ॥ ७०

इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्डे नारदयुधिष्ठिरसंवादे देवानवपुद्धं नाम पटोऽध्यायः ॥ ६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—११९६१

अथ सप्तमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

एवं द्रष्टुं युद्धेषु संप्रष्टेत्तेष्वनेकशः । जयानाय हरिः क्रुद्धो गदया कालनेमिन् ॥ १
विहाय मूर्छां संचिन्त्य विष्णुं वाणैर्जघान सः । हतः क्रुद्धेन हरिणा स क्षितौ पतितो व्यसुः ॥ २
राजजघान संचिन्त्य राहुं खड्गेन चन्द्रपाः । राहुस्तु तं परित्यज्य तदा सूर्यमधावत ॥ ३
सहस्राङ्गुं रणे जित्वा राहुश्चन्द्रमधावत । जघान तं च खड्गेन समरे रजनीपतिः ॥ ४
सैंहिकेयाङ्गकाठिन्यात्सङ्गं चूर्णमभूच्छदा । जघान मुष्टिना गार्दं कठिनेन विधुंतुदः ॥ ५
चन्द्रं मूर्छापरिलिष्टं धृत्वा वेगान्महामृधे । गालित्वा राहुणा चन्द्रोऽप्युद्रीर्णश्च ततः पुनः ॥ ६
भृगं स्वं चिह्नमुरसि निधाय विससर्ज ह । स उच्चैःश्रवसं गृह्य हयरत्नं विधुंतुदः ॥ ७
जालंधरान्तिकं नीत्वा भक्त्या तस्मै न्यवेदयत् । दुर्वारणो रणे क्रुद्धस्तं यमं गदयाऽहनत् ॥ ८
निशितैर्मार्गेभिः शक्रपुत्रेण चाऽऽहवे । धृत्वा संपत्नं संहारः परिघाघातमूर्च्छितम् ॥ ९
परावतं समारुह ययौ जालंधरं प्रति । हतं तथैव (तवांस्तथा) गदया निर्हार्दं धनदो रणे ॥ १०
रुद्रास्त्रिभूलनिर्घातैर्निशुम्भं जम्बुरोजसा । निशुम्भो वाणजालैश्च पीडयामास तानपि ॥ ११
शुम्भासुरो देवगणान्पूरयामास मार्गणैः । मृत्युं मायामयमयो बद्ध्वा पाशैर्निनाय तम् ॥ १२
ददौ जालंधरायास्तौ पौलोम्ने सोऽपि सिन्धवे । अश्विना स्वमुखे क्षिप्तो लोकी जीवतु निर्धयः ॥ १४
बद्ध्वा च नमुचिं पाशैर्वासवोऽपि रसातलम् । निन्ये विश्वस्य हन्तारमथ जालंधरो ययौ ॥ १४
अथेन्द्रबलपुष्टिदमभूद्राजन्सुदारुणम् । बलाङ्गरोचिषा भान्ति दिशो दश रवेरिव ॥ १५
सर्वाण्यस्त्राणि शक्रस्य श्रीर्णान्यङ्गे बलस्य च । बलीयसा बलेनेन्द्रो मुदुरेण हतो हृदि ॥ १६

१ ख. झ. "महर्षिकं" । ज. "हरपर्वकं" । २ ज. संहारं । ३ क. ख. च. ज. जन्वं । घ. जन्मं । ४ क. ख. च. (ज. "बोऽजन्मं श" । ५ क. "बद्धेय" । ६ द. "हस्तपत्नं ग" । ७ ख. जयन्तं । ८ घ. "को मवतु विजयः । घ" ।

ननादेन्द्रस्ततो भीमं तच्छ्रुत्वा स बलोऽहसत् । हसतस्तस्य निश्चेरुर्मुखतो मौक्तिकानि च ॥ १७
तस्याङ्गस्याभिलाषेण न युद्धमकरोत्तदा । तुष्टाव वासवोऽत्यर्थं तं बलं बलसागरम् ॥
वरं वृणु सुरश्रेष्ठेत्युक्तः प्राह बलं प्रति ॥ १८

इन्द्र उवाच—

यदि तुष्टोऽसि दैत्येश स्वं वपुर्दातुमर्हसि ॥ १९

नारद उवाच—

तदिन्द्रवचनं श्रुत्वा भित्त्वा शस्त्रैर्युद्वाण माम् । इत्युवाच बलं सोऽपि किमदेयं महात्मनाम् २०
गीरिव श्रोत्रहीनस्य लोलाक्षीव विचक्षुषः । परासोः पुष्पमालेव श्रीः कदर्थस्य निष्फला ॥ २१
महात्मानोऽन्युद्धन्ति हिंसमानान्निपुनपि । सपत्नीः प्रापयन्त्याब्धिं सिन्धवो नगनिम्नगाः ॥ २२

सुजनो न याति विकृतिं परहितनिरतो विनाशकालेऽपि ।

छिन्नोऽपि चन्दनतरुः सुरभयति मुखं कुठारस्य ॥ २३

दैवं परं विनश्यति तनुर(न्व)पि न श्रीनिवेदितं सत्सु ।

अवशिष्यते हिमांशोः सैव कला शिरसि या शंभोः ॥ २४

ते साधवो भुवनमण्डलमौलिभूता

ये साधुतामनुपकारिषु दर्शयन्ति ।

आत्मप्रयोजनवशात्कृतछिन्देह-

पूर्वोपकारिषु खलोऽपि हितानुरक्तः ॥ २५

तथेत्युक्त्वा सहस्राक्षो मुद्गरेणाहनद्वलम् । न विभेद तदा देहं शक्रश्चिन्तामवाप ह ॥ २६

संस्मारितो मातल्लिना वज्रेणाङ्गं जघान तत् । तेन वज्रमहारेण बलाङ्गं तद्व्यशीर्यत ॥ २७

बलाङ्गस्यैकभागस्तु पपात कैनकाचले । तुहिनाङ्गौ द्वितीयस्तु तृतीयो गोनगेऽपतत् ॥ २८

चतुर्थो देवनद्यां च पञ्चमो मन्दरे तथा । [†वज्राकारः पपातांशः पृष्ठश्च विजयाङ्गजः ॥ २९

तस्य जातिविशुद्धस्य परिशुद्धेन कर्मणा । कायस्यावयवाः सर्वे रत्नजीवत्वमागताः ॥ ३०

वज्रादस्थिकणाः कीर्णाः पट्कोणा मणयोऽभवन् । अक्षिभ्यामिन्द्रनीला वै माणिक्यं श्रुतिसंभवम् ३१

क्षतजात्पञ्चरागस्तु मेदसो मेरकास्तथा । प्रवालानि च जिह्वाऽस्य दन्ता मुक्तास्तथाऽभवन् ३२

द्विपेन्द्रजीमूतवराहभेकमत्स्यादिशुक्लपुद्गववेषुजानि ।

मुक्ताफलान्यच्छतमानि लोके तेषां सदैव कथिता भवभूमिरेपः ॥ ३३

सितं वृत्तं गुरु स्निग्धं कोमलं निर्मलं तथा । पाद्गुण्येन समायुक्तं मौक्तिकं गुणतः स्मृतम् ॥ ३४

मज्जोद्भवं मरकतं सिन्धुसूनोः प्रहारतः । गरुडोद्धारनाम्नाऽसौ राजन्मणिरभूत्तदा ॥ ३५

हैमकोपरि संवेद्य पुष्पांस्तं विदधाति यैः । सर्पग्रहदरिद्रादिभयं तस्य न जायते ॥ ३६

कांस्यं पुरीषं रजतं वीर्यं ताम्रं च मृज्जम् । अङ्गस्योद्धर्तनाज्जातं पितृलं ब्रह्मवीतिकाः(?) ॥ ३७

नादाद्वैद्यैर्युत्पन्नं रत्नं चास्तरं तदा । नखेभ्यः कनकोत्पत्ती रुधिराच्च रसोद्भवः ॥ ३८

+ धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ट. फ. पुस्तकस्थः ।

१ च. ज. झ. कतुकाचले । २ क. च. झ. मकरास्त । ३ ख. ज. हारको । ४ क. घं । सूर्यम् ।
झ. चः । सर्वम् ।

मेदसः स्फटिकं जातं प्रवालं मांससंभवम् । बलदेहोद्भवान्यासन्तत्नानि पृथिवीतले ॥ ३९
 पुण्योपचयसंपत्त्या भोक्ष्यन्ते विमलैर्जनैः । अत्रान्तरे हतं श्रुत्वा बलं मघवता मृधे ॥ ४०
 प्रभावती नाम राज्ञी ययौ तच्चरणान्तिकम् । विललाप पतिं दृष्ट्वा विकीर्णवयवं रणे ॥
 प्रभावंत्यश्रुपूर्णाक्षी मुक्तकेशी घनस्तनी ॥ ४१

प्रभावत्युवाच—

हा नाथ बल विक्रान्त कान्तदेह जगत्प्रिय । मां त्वं विहाय किं चात्र कैवल्यं गतवानसि ॥ ४२
 जराकुप्यादिभिर्न्यासं बुद्ध्वा देहं त्यजन्ति न । देहिनोऽन्ये परं कान्तं त्वया देहं दृष्टोच्छ्रितम् ४३
 तव देहेन दिव्येन हारको भूष्यते प्रिय । रणोत्सुकेन भवता या वेणी ग्रथिता मम ॥
 तामुद्ग्रन्थय वैधव्यदुःखार्तायाः स्वयं प्रिय ॥ ४४

नारद उवाच—

एवं विलपन्ती वीक्ष्य बलराज्ञीं समुद्रजः । दुःखितः शुक्रमित्याह बलं जीवय भार्गव ॥ ४५

शुक्र उवाच—

इच्छया मरणं प्राप्तं तं कथं जीवयाम्यहम् । तथाऽपि मन्त्रसामध्याद्वाचमुच्चारयिष्यति ॥ ४६

जालंधर उवाच—

बलस्य रूपवचनं श्रोतुमिच्छामि भार्गव । ४७

नारद उवाच—

जालंधरेणैवमुक्तः क्षणं ध्यानपरोऽभवत् । अथोदतिष्ठद्वदनात्स्वनः श्रोत्रमनोरमः ॥ ४८
 प्रभावतीं प्रति व्यक्तं वाद्यभाण्डादिबोत्थितः । प्रभावति स्वदेहं त्वं ममाङ्गेषु लयं नय ॥
 इति तस्य वचः श्रुत्वा नदी जाता प्रभावती ॥ ४९
 बलाङ्गेष्ववलीना सा सुमेरोः पूर्ववाहिनी । यस्यास्तोत्रेण संजाता रत्नानां कान्तिरुत्तमा ॥ ५०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे जालंधरोपाख्याने बलदेवस्वर्गारोहणं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२०१२

अष्टमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ततो जालंधरः क्रुद्धः प्राह तं दैत्यसूदनम् । १

जालंधर उवाच—

कपटेन बलं हत्वा क्वाप्यसि बलाथम ॥ २

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा तं शतमुखं सिन्धुसूनुः प्रतापवान् । समूताश्चध्वजरथं छादयामास भार्गवैः ॥ ३

पपात मूर्छितः शक्रो रथोपरि शरैः स्रुतः । दृष्ट्वा तं पतितं शक्रं जगज्जार्णवनन्दनः ॥ ४

विकासवदनी पिशुनः प्रफुल्लनयनो यदा भवति ।

मन्ये तदाऽस्य जातं संक्रमदः फलं तृणम् ॥ ५

मूर्खं त्यक्त्वा मुषोचेन्द्रो वज्रं जालंधरं प्रति । तदाऽद्रिदलनं हस्ते गृहीत्वा सिन्धुसंभवः ॥ ६
 वज्रं कक्षापटे धृत्वा रथादुत्तीर्य तत्वरः । अभ्यवावनं दैत्येन्द्रो देवेन्द्रं धर्तुमाहवे ॥ ७
 ततो दुष्टाव मघवा रथं त्यक्त्वा हरिं स्मरन् । रथनिद्रस्य मघ(वल)वानारुणाणवनन्दनः ॥ ८
 यन्तारं मातलिं कृत्वा ययौ प्राप्तमनोरथः । रथभि(रथ इ)न्द्रस्य तरसा यत्र यत्र ययौ बले ॥
 जालंधरो महाबाहुः स्वयं चाम्बुधरो यथा ॥ ९

ततः स कोपात्पुरुषोत्तमः स्वयं खड्गं समुग्रम्प च नन्दकं रणे ।
 संभेरयित्वा गरुडं मनोजवं जघान कोपेन च दैत्यवाहिनीम् ॥ १०
 रथान्द्वयान्कुञ्जरपत्तिसंधान्स पातयामास वलात्सहस्रशः ।
 जनार्दनः कश्यपसूनुसंवृतश्चकार संख्ये चरितं भयावहम् ॥ ११
 केशास्थिमज्जारुधिरौघवाहिनीं पिशाचवेतालविहंगसेविताम् ।
 करोरुजङ्घयायुधसङ्घपुरितां सुदुस्तां व्याघ्रगजेन्द्रसेविताम् ।
 रक्ताग्रहारार्जुदधूषितानां विघूर्णनेत्रोत्सवकान्तिवाससाम् ॥ १२
 विष्णुना निहतं सैन्यं दृष्ट्वा दानवपुंगवाः । जालंधराज्ञया सर्वे रुधुः परितो हरिम् ॥
 दैत्यास्ते तत्र बाणौघान्पर्षमाणा यथाऽम्बुदाः ॥ १३

अन्यस्माल्लब्धोष्मा नीचः प्रायेण दुःसहो भवति ।
 रविरपि न तपति तादृग्यादृशं तपति बालुकानिकरः । १४
 यथा द्विरेफैः कमलं पर्वतो जलदैरिव । चूतो यथा पक्षिगणैर्गगनं धूमसंचयैः ॥ १५
 न दृश्योऽभूत्तदा विष्णुर्न ताक्ष्यो रणसंकटे । सर्वे ते रथमारूढाः सर्वशस्त्रैर्महासुराः ॥ १६
 वैकुण्ठाधिपतिं जमुर्गर्जन्तो भीमनिःस्त्रनाः । तान्सर्वान्भीमरूपेण दैत्यारिः कुपितस्तदा ॥ १७
 रणे निपातयामास वायुः पर्णचयं यथा । शैलरोमा ततो विष्णुं दैत्यः कोपादधावत ॥ १८
 हरेरपि शिरास्तस्य शरीरे शीर्णतां गताः । शैलरोमा च दैत्यारिः शरीरं चाहनच्छरैः ॥ १९
 ततः खड्गं विनिर्भूय शिरस्तस्य जहार ह । छिन्ने शिरसि दैत्यस्य कवन्धो विक्रमन्रणे ॥ २०
 शैलरोमा भुजाभ्यां च ताक्ष्यं जग्राह पक्षयोः । शिरश्चोत्पत्य त(श्चापसक्त)रसा विषादं स्कन्धयोर्दधत्
 भस्पाचत्रास युद्धेन हवीकेशोऽपि विस्मितः । शिरः संलग्नमालोक्य गरुडो न्यपतद्भुवि ॥ २२
 पुनश्चोत्पत्य वेगेन शिरःस्थानं समाश्रयत् । शैलरोमा ततो विष्णुं जहार गरुडाद्वली ॥ २३
 हरिर्जघ्ने तलेनऽऽशु गतायुश्चापतद्भुवि । ततो जालंधरः सृतं खड्गारोमाणमब्रवीत् ॥ २४

जालंधर उवाच—
 संप्रेषय रथं तत्र यत्र देवो जनार्दनः ।
 नारद उवाच—
 जालंधरस्य वचनात्खड्गरोमाऽनयद्रथम् । दृष्ट्वा तं पुरतो विष्णुमुवाचार्णवनन्दनः ॥ २५
 जालंधर उवाच—
 निःशङ्कं जहि मां विष्णो न्नाहं त्वां हन्मि माधव ॥ २६
 नारद उवाच—
 तस्य तद्वचनं श्रुत्वा क्रोधसंरक्तलोचनः । नारायणः प्राणहरैः शरैरेनमपूरयत् ॥ २८

विष्णुना च विभिन्नाङ्गोऽर्णवसूनुः प्रतापवान् । हरिं संपुर्यामास मार्गणौघैर्निरन्तरम् ॥ २९
अस्य बाणशतैर्भिन्नो गरुडो मूर्छितोऽपतत् । गरुडं पतितं दृष्ट्वा सिन्धुसूनोः शरैर्भुवि ॥ ३०
रथं संस्मारयामास वैकुण्ठस्थं जनार्दनः । स रथस्तस्य संप्राप्तः सूतहीनो हयैर्हृतः ॥ ३१
अभैर्युतं रथं दृष्ट्वा विस्मितो भगवान्गणे । स बोधयित्वा गरुडं सारथ्ये समपूजय(ययुज)त् ॥ ३२
स धृत्वा मुकुटं मूर्ध्नि कौस्तुभं हृदये मणिम् । पुरुषार्थान्दयान्कृत्वा ययौ जालंधरं हरिः ॥ ३३
मेदिनीं रथचक्रेण दारयंश्च सुरैः सह । जघान तरसा बाणैर्दानवानां च बाहिनीम् ॥ ३४
देवराजेन संदिष्टो वीतिहोत्रो रणाङ्गणे । ददाह दानवानीकं समीरणसमन्वितः ॥ ३५
तदा हतं भगवता दैत्यसैन्यं सुरैः सह । जालंधरः स्वल्पशेषं दृष्ट्वा बलं स्वकम् ॥ ३६
अथाऽऽह भार्गवं राजा मत्सैन्यं निहतं सुरैः । त्वयि तिष्ठति मन्त्रज्ञे विख्यातो विद्यया भवान् ॥
किं तया विद्यया ब्रह्मन्ब्राह्मेणाथ बलेन च । या न रक्षति रोगार्तान्यद्रलं शरणागतान् ॥
जालंधरवचः श्रुत्वा भार्गवस्तमभापत ॥

शुक्र उवाच—

पञ्च राजन्मम बलं ब्राह्मणस्य रणाङ्गणे ॥

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा वारिणा स्पृष्ट्वा हुंकारेण प्रबोधिताः । उत्थापितास्ते कविना शरौघैः प्राणहारकैः ४०
देवा इता रणे पेतुः समन्तात्सिन्धुसूनुना । बाणैर्जैर्देहास्ते हृतमाणा नराधिप ॥ ४१
न मृतास्त्वमपत्वाच बाणैर्भिन्नाश्च सत्तमाः । ततो नारायणो देवो बृहत्सतिमभापत ॥ ४२

नारद उवाच—

धिग्वलं दैवतगुरो यो न जीवयते सुरान् । विपणस्तु जगन्नाथमुवाच त्वरितं तदा ॥ ४३

बृहस्पतिरुवाच—

ओषधीभिरहं स्वाभिज्जीवयिष्यामि निर्जरान् ॥

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा विषणः सोऽपि ययौ क्षीरार्णवस्थितम् । द्रोणाद्रिं तं तदा गत्वा सुसं शृङ्गौषधीचयम्
गुरुस्तासां च योगेन जीवयामास निर्जरान् । उत्थितास्ते ततो देवा जमुर्दानवबाहिनीम् ॥
देवान्समुत्थितान्दृष्ट्वा वभाषे सिन्धुजः कविम् ॥

जालंधर उवाच—

विना त्वद्विद्यया काण्य कथमेते सप्रुत्थिताः ॥

नारद उवाच—

इति दैत्योक्तमकार्ष्यं शुक्रः प्राहार्णवात्मजम् ॥

शुक्र उवाच—

क्षीरसागरमध्यस्यो द्रोणो नाम महागिरिः । ओषध्यस्तत्र तिष्ठन्ति जीवयन्ति च ता मृतान् ४९
तत्र गत्वा सुराचार्यो गृहीत्वौषधिसंचयम् । रणे विनिहतान्देवानुत्थापयति मन्त्रतः ॥ ५०

नारद उवाच—

भार्गवोक्तमथाऽऽकर्ष्यं सैन्यभारं महाबलः । शुम्भे निक्षिप्य तरसा ययौ जालंधरोऽर्णवम् ॥५१॥
अथ प्रविष्टः क्षीराब्धौ वेद्यं दिव्यं महामभम् । प्रविश्य तत्र क्षीराब्धेः क्रीडास्थानं ददर्श सः ॥

नोणो न शीतलो वायुर्न तमो यत्र दृश्यते । यत्र गायन्ति नृत्यन्ति क्रीडन्ति च वराः स्त्रियः ॥
 सुपीनस्तनभाराढ्याः कुशोदर्यः सुदन्तिकाः । नेत्रविभ्रमविक्षेपेनितम्बपरिवर्तितैः ॥ ५४
 अङ्गैः संमोहने रम्यैर्बाहुवल्लीविचालितैः । पादविन्यासरणितैर्मयुरैर्वचनस्तवैः ॥ ५५
 सौगन्ध्यसौख्यदैर्वासैर्वैलैर्नेत्रभ्रमरहंकृतैः । चामरान्दोललीलाभिः स्रग्भिः स्मितविलोकितैः ॥
 सेवां चकुर्विलासिन्यस्तत्र गत्वोदधेः सुतः । क्रीडन्तं तत्र दुग्धाब्धिं संवीक्ष्य समरोत्सुकः ॥ ५७
 अथाऽऽह प्रणिपत्यासौ क्षीराब्धिं तात हंसि माम् । द्रोणाचलौषपीव्याजाङ्गुलिभिः ध्रावयस्व तम्

क्षीरसागर उवाच—

तं प्राप्तं शरणं पुत्र ध्रावयाम्भूमिभिः कथम् । मुनीन्द्रास्तं न शंसन्ति यस्त्यजेच्छरणागतम् ॥ ५९

नारद उवाच—

पितृव्यवचनं श्रुत्वा स कोषात्संयतं गिरिम् । तलप्रहरणेनैव ताडयामास दैत्यराट् ॥ ६०
 ततो द्रोणगिरी राजन्भीतो जालंधराद्भृशम् । अथाऽऽजगाम रूपेण प्राह जालंधरं प्रति ॥ ६१

द्रोण उवाच—

तवाहमभवं दासो रक्ष मां शरणागतम् । रसातलं महाबाहो यास्यामि तव शासनात् ॥
 यावत्त्वं कुरुष्व राज्यं तावत्स्थास्याम्यहं प्रभो ॥ ६२

नारद उवाच—

ओषधीनां विरावेण सिद्धानां रोदनेन च । रसातलं जगामाद्रिः सिन्धुसूनोः प्रपश्यतः ॥ ६३
 ततो जालंधरो वीर आजगाम महारणम् । पूर्वकल्पितमारुह्य रथस्थं केशवं ययौ ॥
 रथस्थं माधवं दृष्ट्वा जहासोच्चैर्नदीसुतः ॥ ६४

जालंधर उवाच—

तावत्त्वं तिष्ठ शकटे यावद्धन्यामरीनहम् ॥ ६५

नारद उवाच—

एवमुक्त्वा जघानाऽऽश्रु शरैस्तां देववाहिनीम् । बाणैर्विदारिता देवास्त्राहीत्युचुर्बृहस्पतिम् ॥ ६६
 ततो बृहस्पतिः शीघ्रमगमत्क्षीरसागरम् । अट्टहा तं ततो द्रोणमभुचिन्तापरो नृप ॥
 अथाऽऽगत्य रणं तूर्णममरान्वाह गोपतिः ॥ ६७

बृहस्पतिरुवाच—

पलायध्वं सुराः सर्वे द्रोणाद्रिः क्षयमागतः ॥ ६८

नारद उवाच—

एवमुक्तवतस्तस्य गुरोश्चिच्छेद सिन्धुजः । यज्ञोपवीतं केशांश्च बाणैस्तीक्ष्णैर्हंसनुरान् ॥ ६९
 ततो दुद्राव वेगेन गुरुः प्राणभयादितः । देवाः सर्वे रणं हित्वा पलायंचकिरे नृप ॥ ७०
 एवं विद्राव्य देवान्वै जनार्दनमधावत । हृषीकेशोऽपि दैत्येशमन्वधावद्रोणात्सुकः ॥ ७१
 ततो युद्धमभूदोरं विष्णोर्जालंधरस्य च । दुर्धर्षणो बाणजालैः पुण्ड्रयामास केशवम् ॥ ७२
 सान्नापान्खण्डग्नः कृत्वा पूरयित्वा शरैर्महान् । वासुदेवोऽसुरं बाणैर्जालंधरमपीडयत् ॥ ७३
 जालंधरो रथं त्यक्त्वा शरपीडितविग्रहः । विष्णुं विजेतुं दुद्राव संपतितस्थमथ द्रुतम् ॥ ७४

तमायान्तं रणे दृष्ट्वा हरिविष्याधं सायकैः । वाणानद्भे सहन्विष्णोः प्राप्नोऽसौ रथसंनिधौ ७५
 हस्तेनैकेन गरुडं द्वितीयेन रथं हरेः । भ्रामयित्वाऽश्वरे श्वच्छ्वेतद्वीपे न्यपातयत् ॥ ७६
 जालंधरकराक्षिप्तो गरुडोऽपि पपात ह । क्रौञ्चद्वीपे स तत्रैव विश्राममकरोच्चिरम् ॥ ७७
 अच्युतः प्रच्युतस्तस्माद्भ्रमतो रथमण्डलात् । रणमागत्य दैत्यैश्च तिष्ठ तिष्ठेत्यभाषत ॥ ७८
 दृष्ट्वा तमागतं भूयः केशवं समरप्रियम् । पूरयन्मार्गणैर्भूमिं जगर्जार्णवनन्दनः ॥ ७९

विष्याध दैत्यं हरिराशु शक्त्या हृदि स्फुरन्त्या स ततः पपात ।

सूतोऽनयत्तं समरान्निवासं तं ग्राह रे केन कृतोऽस्म्यलज्जः ॥ ८०

दैत्यारिजालंधरयोर्महत्तदा बभूव युद्धं धरणीतलस्थयोः ।

प्रेम्णा श्रियस्तं न जघान दानवं स्वयं हरिस्तस्य शरैः पपात ॥ ८१

ततो निरीक्ष्य गोविन्दं पतितं धरणीतले । प्रशृङ्गार्णवजो दैत्य आरुरोह निजं रथम् ॥ ८२

ततस्तंमिन्दिरा प्राप्ता रुदती विष्णुबल्लभा । संस्थिता कमला तत्र पतिं कमललोचनम् ॥

पतितं तु पतिं वीक्ष्य लक्ष्मीः प्राहार्णवात्मजम् ॥ ८३

लक्ष्मीरुवाच—

पृष्ठोऽयं वचनं भ्रातर्जितो विष्णुर्धृतस्त्वया । भगिन्या न च वैधव्यं दातुं युक्तं महाबल ॥ ८४

नारद उवाच—

दृष्ट्वा तु वचनं तस्या मुमोच जगतां पतिम् । जालंधरो महाबाहुः स्वप्ने भक्त्या ननाम च ८५

वन्दे चरणौ विष्णोः स्वसुः स्नेहात्तदाऽज्जसा । विष्णुर्जालंधरं ग्राह तुष्टोऽस्मि तव कर्मणा

न वरय दैत्यैश्च किं प्रयच्छामि ते वरम् ॥ ८६

जालंधर उवाच—

दि त्वं मम तुष्टोऽसि शौर्येणानेन केशव । स्थातव्यं मत्पितुः स्थाने त्वया कमलया सह ॥ ८७

नारद उवाच—

येत्युक्त्वा च संस्मृत्य गरुडं धरणीधरः । आरुह्य च जगन्नाथः क्षीराब्धिं प्रियया(प्रययौ) सह

दामश्रुतिं कुण्डस्य बासः श्वशुरमन्दिरे । अन्धौ वसति देवेशो लक्ष्म्याः प्रियचिकीर्षया ॥ ८९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे जालंधरोपाख्याने नारदबुधिश्रितंवादेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२१०१

अथ नवमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

देवान्बिद्राव्य समरे विष्णुं स्थाप्याऽऽत्ममन्दिरे । जालंधरेणाब्धिजेन यत्कृतं ब्रूहि नारद ॥ १

नारद उवाच—

शुम्भादीनां तु वीरानां दत्त्वा दानं प्रसादजम् । जालंधरो जगामाध स्वर्गं प्राप्यावलोकयत् २

हिरण्यवर्षेण जनान्भूषयन्तं(न्तो) दिने दिने । फलन्ति तरवोऽजस्रं वाजिमेषक्रतोः फलम् ॥ ३

गजवस्त्रसुवर्णानि धेनुकन्यातिलानि च । पुष्पकर्पूरताम्बूलकस्तुरीकुङ्कुमानि च ॥ ४

ये यच्छन्ति महात्मानस्ते या त्यमरावतीम् । वर्षासु गृहदानेन शिशिरेऽग्निप्रदानतः ॥ ५

वादित्राणि च सर्वाणि वादयन्ति शिवालये । प्रपां कुर्वन्ति ये चैत्रे दध्योदनसमन्विताम् ॥ ६
 यत्र हिन्दोलपर्यङ्गं स्वयमान्दोलयन्ति च । सारिकाशुकहंसाश्च भ्रमद्वयमरकोकिलाः ॥ ७
 कुर्वन्तो द्रुतकार्याणि यच्छन्ते प्रियसंगमम् । रम्भा यत्र पुरे रागा भेनका च तिलोत्तमा ॥ ८
 शुशुमा सुन्दरी यत्र घृताची पुञ्जिकस्थली । सुकेशी सुमुखी रौमा मञ्जुघोषा च मालिनी ॥ ९
 सुगोद्वहा च सुखदा घनदंष्ट्राऽनिलप्रभा । वाजिमेषफलग्राहा राजसूर्यं फलन्ति याः ॥ १०
 कोटिशो यत्र निष्पापाः श्रीहन्त्यप्सरसो नृप । एवं भूरिसुखे स्वर्गे स्थापयामास सिन्धुजः ॥ ११
 शुम्भं प्राणसमं दैत्यं निशुम्भं युवराजैकं । स्वयं जालंधरे पीठे स्वर्गादागत्य सिन्धुराट् ॥ १२
 वर्षावृद्धद्वयं राज्यं चकाराऽऽत्मवलेन च ॥ १३

शुधिष्ठिर उवाच—

शुशुभे सुरसङ्ग्रामे स सुरैरपराजितः । ततः किमकरोद्राजा सिन्धुसूनुः प्रतापवान् ॥ १४
 तन्ममाऽऽचक्ष्व देवर्षे श्रोतुकामस्य विस्तराट् ॥ १५

नारद उवाच—

गृणु राजन्यथातथ्यं कृतं सागरसूनुना । स देवान्समरे जित्वा राज्यं चक्रे ह्यकण्टकम् ॥ १६
 गन्धर्वाश्वित्रसेनायाः सेवन्ते चासुरेश्वरम् । यज्ञभागांश्च यो भुङ्क्ते सर्वेषामसुरेश्वरः ॥ १७
 क्षीरसागरतो देवैर्हृतं रत्नादिकं च यत् । तत्सर्वं च तथाऽन्यच्च निजित्यै हृतवान्वली ॥ १८
 समुद्रतनये राज्यं भुवि राजन्प्रशासति । न कश्चिन्म्रियते मर्त्यो नरकं कोऽपि न व्रजेत् ॥ १९
 न कलिः प्रणयादन्यो न भोगादपरः क्षयः । न वन्द्या दुर्भगा नारी नालंकारैर्विवर्जिता ॥ २०
 कुरूपा दुर्गता दुष्टा यस्य(त्र) सा न च दृश्यते । न तत्र विधवा नारी न कश्चिन्निर्धनो जनः ॥ २१
 दातारः सन्ति सर्वत्र न प्रतिग्राहिणः कश्चित् । पुण्या जनाः प्रयच्छन्ति द्विजेभ्यो ह्यात्मनो धनम्
 रूपयौवनशालिन्यः सीमन्तिन्यो शृहे शृहे । गोक्षीरं दधि सर्पिश्च यत्र निर्जरसो जनाः ॥ २३
 मङ्गलं तत्र सर्वेषां न कश्चि(कचि)द्वधवन्धनम् । मरणं न च हिंसाऽस्ति न कश्चित्केन वाध्यते ॥ २४
 ऋणी न दृश्यते राजन्धननः सन्ति सर्वतः । संतुष्टाः सर्वसस्याढ्याः प्रजाः सर्वत्र पार्थिव ॥ २५

केलीधुदण्डप्रभवश्च दुग्धरसोऽतिमुस्वादुत्तरो शृहे नृणाम् ।

मुस्नाव नारीनरयोर्हितं वचो न चापहर्ताऽध्वनि गच्छतां सदा ॥ २६

पतन्त्यखण्डा नभसो यतस्ततो धाराश्च कर्मादिविश्रसर्पिषः ।

संमिश्रिता शर्करया र्पयःक्षुतिः समुद्रसूनोः स्मरणान्मुखे नृणाम् ॥ २७

इति श्रीमहाभारते पारम उत्तरखण्डे नारदशुधिष्ठिरसंवादे जालंधरोपाख्याने सौराज्यवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२१२८

अथ दशमोऽध्यायः ।

शुधिष्ठिर उवाच—

इन्द्रादिभिस्तदा देवैः किं कृतं द्विजसत्तम । जालंधरेण विजितैः स्वर्गराज्ये हृते सति ॥ १

१ क. ख. च. ज. अ. शुशुमा । फ. उर्वशी । २ फ. तारा । ३ ज. "अफम्" । ख. "त्य घृत" । ४ य. समा-
 भिताः । ५ य. परिश्रुतेः । ६ क. "गान्धर्वे" । ८ क. विजयनन्दन ।

[१० दशमोऽध्यायः]

पञ्चपुराणम् ।

१२५६

प

नारद उवाच—

अथ त्यक्त्वा दिवं देवाः प्रायस्ते दुर्दशां चिरम् । न पीयूषं नैव यज्ञान्ययुः स्थानं स्वयंभुवः ॥ २ ॥
ददृशुर्ग्राह्यभवेन ब्रह्माणं परमेष्ठिनम् । प्राणावामेन युञ्जानं मनः स्वं परमात्मनि ॥ ३ ॥

ते तुष्टुः सुराः सर्वे चाग्निभेरध्वर्षाभिराहताः । ततः प्रसन्नो भगवान्नि करोमोति चावसीत् ॥ ४ ॥

ततो निवेद्याचक्रुर्ग्राहणे विद्युषाः पुनः । जालं परस्य सकलं तथा निजपराभवम् ॥ ५ ॥

क्षणे ध्यात्वा वयो ब्रह्मा कलासं त्रिदशैः सह । तस्य शैलस्य पार्श्वे ते बचिज्येण समाकुलाः ॥ ६ ॥

स्थिता संतुष्टुर्देवा ब्रह्मशक्रपुरोगमाः ॥ ६ ॥

देवा ऊचुः—

नमो भवाय शर्वाय नीलग्रीवाय ते नमः । नमः स्थूलाय सूक्ष्माय बहुरूपाय ते नमः ॥ ७ ॥

नारद उवाच—

इति सर्वमुक्तो भूत्वा वाणीमाकर्ष्य शंकरः । [†प्रोवाच नन्दिनं देवानानयस्वेति सत्वरम् ॥ ८ ॥

भुत्वा शंभोर्बचां देवा ब्राह्मता नन्दिना हुतम् । प्रविश्यान्तःपुरे देवा ददृशुर्ब्रह्मिस्तेक्षणः ॥ ९ ॥

तत्राऽऽसने समासीनं शंकरं लोकशंकरम् । गणक्रौटिसहस्रस्तु सजितं भक्तिशालिभिः ॥ १० ॥

नवैर्विरूपैः कुटिलैर्जटिलैर्लुलिभ्रमरैः । प्रणिपत्याग्रतः प्राह सह देवैः पितामहः ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच—

सुखरागो यथाऽस्याऽऽसीच्छक्रः सोऽयं दृष्टा गनः । कृपां कुरु महादेव शरणागतवत्सल ॥ १२ ॥

नारद उवाच—

तत उच्चैर्बभौर्हास्यं भुत्वा ब्रह्मा पिनाकिनः । उवाच देवदेवेशं पश्यावस्थां दिव्यकिसाम् ॥ १३ ॥

ततः सर्वेश्वरो ज्ञात्वा ब्रह्मणो मनसेप्सितम् । शक्रस्य मानभद्रं च देवार्थं परमेश्वरः ॥ १४ ॥

भ्रेम्णा भवान्वा विज्ञप्तो नृप प्राह वचो हरः ॥ १४ ॥

हर उवाच—

विष्णुना न हतो यो हि स कथं हन्यते मया । पूर्वसृष्टान्यायुधानि वज्रादीनि पितामह ॥ १५ ॥

तैः ब्रह्मैर्नैव यथ्योऽसौ बली जालंशरोऽसुरः । हेतिभिः पूर्वसंसृष्टैः स मयाऽपि न हन्यते ॥ १६ ॥

देवाः कुर्वन्तु शस्त्रं हि मम प्राणसहं दृढम् । १६ ॥

नारद उवाच—

शंभोरित्युचरं भुत्वा ब्रह्मोवाचाय शंकरम् ॥ १७ ॥

ब्रह्मोवाच—

स्वयं कुरु महाशस्त्रं त्वं वेत्य स्वात्मनो बलम् । १८ ॥

नारद उवाच—

इति तस्य वचः श्रुत्वा प्रत्युवाच महेश्वरः ॥ १९ ॥

हर उवाच—

ब्रह्मन्विमुञ्च तेजः स्वं क्रोधयुक्तं सुरैः सह । २० ॥

+ अनुविधान्तर्गतः पाठः क. ख. च. झ. क. पुस्तकस्थः ।

क. ख. च. ज. झ. 'निमस्तप्यामि' । २ द. सुखरागो । फ. मुखरागो ।

नारद उवाच—

ततस्तेजो मुमोचाथ ब्रह्मा ब्रह्मास्त्रसूचकः । रुद्रस्त्रिनेत्रं तेजस्ततो निर्मुक्तवान्स्वयम् ॥ २१यः ।
 देवाश्च मुमुक्षुः सर्वे सक्रोधं तेजसां चयम् । अत्रान्तरे स्मृतः प्राप्नो हरेण मधुसूदनः ॥
 किं करोमीति तेनोक्तः शिवः ग्राह जनार्दनम् ॥ २२

हर उवाच—

विष्णो जालंधरः कस्मान्न हतः संगरे त्वया । कथं सुरान्परित्यज्य क्षीराब्धिं शयितुं गतः ॥ २३

विष्णु उवाच—

यदि तं हन्मि देवेश श्रीः कथं मम वल्लभा । तस्मात्त्वं पार्वतीकान्त जहि जालंधरं रणे ॥ २४

नारद उवाच—

तेजस्त्वं क्रोधेन मुञ्चेत्युक्तः शर्वेण केशवः । मुमोच वैष्णवं तेजस्तत्सर्वं समवर्धत ॥
 तेजः प्रवृद्धं तदृष्ट्वा व्यापकं ग्राह केशवम् ॥ २५

शंकर उवाच—

एतेन तेजसा शीघ्रं ममास्त्रं कर्तुमर्हथ । २६

नारद उवाच—

विश्वकर्मादयस्ते च श्रुत्वा शंकरभाषितम् । निरीक्ष्य च तदाऽन्योन्यं किं कुर्म इति शङ्किताः २७
 दृष्ट्वा तूष्णीं स्थितांस्त्राश्च ज्ञात्वा तन्मनसि स्थितम् । तदाऽऽह भगवान्ब्रह्मा अनालोक्य हि दैवतैः
 सोढुं न शक्तास्ते तेजो धतुं केन च शक्यते । ततः प्रहस्य भगवानुत्पत्त्यापरि तेजसः ॥ २९
 वामाङ्घ्रिपाणिना शंभुर्ननर्त अमरीच यः + । अथ चक्रं समुत्पन्नं शंभोर्नर्तनमर्दनात् ॥ ३०
 अरुलक्षत्रयोपेतमस्थिकोटिसमाकुलम् । शर्वाङ्घ्रिकर्षणाचस्य तेजसो निस्तृताः कणाः ॥ ३१
 विश्वकर्मा च तैर्वज्रं विमानानि च निर्ममे । ततस्ते निर्जरा भीत्या दृष्ट्वा चक्रं मुददर्शनम् ॥ ३२
 त्राहि त्राहीति देवेशं प्रत्युज्जुस्ते सुरा नृप । पृथ्वीकाग्नियमादाय लोहानामपि तेजसाम् ॥ ३३
 यद्विश्वकर्मा कोशं कृतं भस्मीकृतं च तत् । सृष्टेन तेन चक्रेण दग्धः कालोऽपतत्क्षितौ ॥ ३४
 ततस्तद्ब्रह्मणो हस्ते ददौ चक्रं स धूर्जटिः । चक्रार्चिर्भिविषेः कूर्चं दग्धं दृष्ट्वाऽम्बिकापतिः ॥ ३५
 हसित्वा ब्रह्मणो हस्तादृहीत्वा सत्वरं शिवः । दधौ कक्षा(कुक्षि)पुटे चक्रं निधानं निर्धनो यथा
 ततो न दृश्यते चक्रं शिवकक्षा(कुक्षि)पुटे स्थितम् । महामूर्खस्य यदचं दानं तस्य फलं यथा ३७
 इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे नारदमुनिष्ठिरसंवादे जालंधरोपाख्याने सर्वदेवतेजोमयचक्रोत्पत्तिर्नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२१६५

अथैकादशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

अत्रान्तरे मया गत्वा कथितं सिन्धुसूनुवे । त्वां हन्तुं सर्ववीरेश प्रतिज्ञा शंभुना कृता ॥
 श्रुत्वा स-मद्वयो-रार्जस्ततः पप्रच्छ सोऽसुरः ॥ २

+ एतदर्थे न. पुस्तके 'ततो देवा महेन्द्रावास्तेजसोपरि शंकरम् । श्रुत्वामात्रं तदा दृष्ट्वा मुदा बाह्यान्विवादयन् । तदा-
 प्रभृति नृत्येषु भ्राम्यते अमरीच यः' इत्यधिकम् ।

जालंधर उवाच—

किमस्ति शूलिनो गेहे रत्नजातं महामते । तन्मयाऽऽवक्ष्य सकलं नास्ति युद्धं निरामिषम् ॥ ३

नारद उवाच—

भूतिः पत्रं दृपो जीर्णः फणिनोऽङ्गे गले विषम् । पिप्पलापात्रं करे पुत्रौ गजाननपट्टाननौ ॥ ४

इत्यादिबिभ्रवत्तस्य यदन्यत्तन्निबोध मे । तनया गिरिराजस्य विशाला ह्युन्नतस्तनी ॥ ५

दग्धस्मरोऽपि भगवान्यस्या रूपेण मोहितः । महेशो यदि नोदाय कुरुते नित्यकौतुकम् ॥ ६

नृत्यन्त्यायंश्च तां शंभुः स्वयं भवति हासकः । सा पार्वतीति विख्याता सौन्दर्याविर्देवतम् ॥ ७

वृन्दा वराहना राजनिमाध्याप्सरसः शुभाः । न चाऽऽमुवान्ति पार्वत्याः पौडशीमपि तां कलाम् ॥ ८

इत्युक्त्वाऽहं महीपाल जालंधरमर्पणम् । पश्यतां सर्वदेत्यानामन्तर्धानं गतः क्षणात् ॥ ९

अथ संमेषयद्वृत्तं सिन्धुजः सिंहीकासुतम् । क्षणेनाऽऽसाद्य कैलासं देवावासमपश्यत ॥ १०

अत्रान्तरे हतिभीममापृच्छ च तु तदा हरम् । जगामालक्षितस्पूर्ण क्षीरार्क्षं भेदसंज्ञया ॥ ११

ददर्श राहुभेवनं शंकरस्यातिदीप्तिमतम् । आत्मानमात्मना वीक्ष्य किमित्याह सुहृदिपितः ॥ १२

प्रवेष्टुकामो बलिभिर्द्वारि द्वास्थ्यनिषेधितः । यत्नवान्संनिपिद्धोऽपि तदा ते शोथतायुषाः ॥ १३

ताभिर्वार्य गणान्मदी व्याजहार विधुंतुदम् ॥ १४

नन्धुवाच—

कस्त्वं कस्मादिहाऽऽयातः किं कार्यं तव वर्वर । ब्रूहि कार्यं गणा यावत्त्वां न हन्युर्थयावहाः ॥ १५

राहुरुवाच—

दूतो जालंधरस्याहं त्वं मां शर्वात्मिकं नय । न वाच्यमन्तरे द्वास्थ्यं महाराजप्रयोजनम् ॥ १६

नारद उवाच—

नन्दी दूतोक्तमाकर्ण्य नीललोहितमाययी । दण्डवत्प्रणिपत्याग्रे स्थित्वा शंकरमब्रवीत् ॥ १७

नन्धुवाच—

सैंहिकेयो महाराज द्वारे तिष्ठति कार्यतः । स प्रयात्वथवाऽऽयातु भवानाज्ञमुपैति ॥ १८

नारद उवाच—

नन्दिनोक्तमथाऽऽकर्ण्य त्वराश्वि महेश्वरः । गुप्तामन्तःपुरे देवीं प्रस्थाप्य च सखीवृताम् ॥ १९

पश्चाद्वाऽस्थं जगादाथ नन्दिन्द्वृतं प्रवेशय । ततो हस्ते प्रयुञ्जाऽऽमु दूतं नन्दी महाबलः ॥ २०

आनयामास देवानां मध्ये शंभुमदर्शयत् । तं ददर्श तदा राहुर्जटिलं नीलमात्मनि ॥ २१

पञ्चवक्त्रं दृशमुजं नागपङ्क्तोपवीतिनम् । देवीविरहितं भूतिं चन्द्रलेखाविमुषितम् ॥ २२

उच्छ्वासश्वासान्मुञ्चन्तं पृथग्गणनिषेधितम् । सर्वदेवगणोपेतं सेवितं गणकोटिभिः ॥ २३

प्राप्तं ज्ञात्वा ततो दूतं शंभुरालोक्य चाब्रतः । ग्राह्यं हृदि तदा राहुर्वक्त्रं समुपचक्रमे ॥ २४

राहुरुवाच—

देव जालंधरेणाहं प्रेषितस्तव संनिधौ । तस्य शिष्टं वचः श्रुत्वा मन्मुखेन द्रुतं कुरु ॥ २५

गिरिशस्त्वं तपोनिष्ठो निर्गुणो धर्मवर्जितः । तव नास्ति पिता माता वसु गोत्रादिवर्जितः ॥ २६

जालंधरो महाबाहुर्भोक्ताऽसौ भुवनत्रयम् । तस्यैव वक्ष्यस्त्वमपि तव शोचं समाचर ॥ २७

पुराणपुरूपः कामी वृषारूढः कथं भवान् ॥ २८

१ ख. च. ज. कुन्नेऽस्मिन्तः । २ ख. तस्यै नि । ३ ग. शिवं ।

नारद उवाच—

एवं वदति संतप्तौ सुतौ स्कन्दविनायकौ । तस्मिन्काले देवदेवो यतवागङ्गमर्दनम् ॥ २७
 चकार च करैर्व्यस्तैर्वासुकिर्भूतलेऽपतत् । हेरम्बवाहनस्याऽऽखोः पुच्छं ग्रस्तमथाहिना ॥ २८
 स्वपत्रं ग्रस्तमालोक्य मुञ्च मुञ्चेत्युवाच ह । अत्रान्तरे स्कन्दवाहं क्षुब्धं वीक्ष्य महास्वरम् ॥ २९
 तद्भयाद्वासुकिर्ग्रस्तमाखुपुच्छमथोद्दिरन् । अथाऽऽरुह्य हरस्याङ्गं गलमावेष्ट्य संस्थितः ॥ ३०
 तस्य निश्वासपवनैरथ जातो हुताशनः । तस्योष्मणा चन्द्रलेखा जटाजूटादवीस्थिता ॥ ३१
 सार्द्रतां तु तदा प्रायात्प्लावितं तद्वपुर्धया । तस्या ह्यमृतधाराभिर्ब्रह्मस्तकमालिका ॥ ३२
 हरमौलिकपालानामभूत्संजीविता तदा । पपाठ पूर्वमभ्यस्तं सर्वयोगश्रुतिक्रमम् ॥ ३३
 श्रुत्वा परस्परार्थीनं विवदन्ति शिरांस्यथ । अहमादिरहं पूर्वमहमेव परात्परः ॥ ३४
 अहं स्रष्टा अहं पातेत्युक्तानि परस्परम् । शोचन्त्येतानि नो दत्तं नो भुक्तं न हुतं मया ॥ ३५
 लोभग्रस्तेन मनसा नो विचं ब्रह्मणेऽर्पितम् । अथेश्वरजटाजूटादाविरासीद्गो महान् ॥ ३६
 *त्रिआननस्त्रिचरणस्त्रिपुच्छः सप्तहस्तवान् । स च कीर्तिमुखो नाम पिङ्गलो जटिलो महान् ॥ ३७
 तं दृष्ट्वा च कपालाली भयाचस्यौ मृतेव सा । पुरतः प्राह स गणस्ततः कीर्तिमुखः प्रभुम् ॥ ३८
 भगिपत्य शिवं देवमर्त्यं कु(क्षु)धितः प्रभो । तदोक्तः शंकरेणासौ भक्षय त्वं रणे हतात् ॥ ३९
 क्षणं विचार्य स गणः काप्यदृष्ट्वा रणं तदा । ब्रह्माणं भक्षितुं प्राप्तः शंकरेण निवारितः ॥ ४०
 ततः कीर्तिमुखेनाथ स्वाङ्गं सर्वं च भक्षितम् । वुभुक्षितेन चाल्यन्तं निपिदेन च सर्वतः ॥ ४१
 तत्साहसं तदा दृष्ट्वा भक्तिं कीर्तिमुखस्य च । तमुवाचेश्वरः प्रीतः प्रासादे तिष्ठ मे सदा ॥ ४२
 त्वच्चिररहितो यश्च भविष्यति ममाऽऽलये । स पतिष्यति श्रीश्रीं हीत्युक्तः सोऽन्तार्हतोऽभवत् ॥
 शंभोर्भूभिः तदा देवा बह्वपुः पुण्यदृष्टिभिः । एवमत्यद्भुतं दृष्ट्वा सभायां तु निश्चलिनः ॥ -
 स्वभानुरपि देवेशं पुनः शोवाच विस्मितः ॥ ४४

राहुरुवाच—

स्पृशन्ति त्वां कथं भावाः स्वाधीनं योगिनं बलात् । इन्द्रियैः पूज्यसे त्वं हि प्राप्योऽयं विषयैः कथम् ॥
 ब्रह्मादिलोकपालानां पूजां शृङ्गासि सर्वतः । न त्वं पश्यसि किं देवं त्वं पूजयसि किं च ॥ ४६
 ईश्वरोऽसि कथं लोके भिक्षाभोजी प्रतिग्रही । संगोपयसि योगिन्द्र गौरीं रम्यां मयच्छ मे ॥ ४७
 स्कन्दलम्बोदराभ्यां त्वं पुत्राभ्यां सहितोऽधुना । भिक्षापानं शृहीत्वा तु भ्रमं नित्यं शृहे शृहे ॥

नारद उवाच—

एवं बहुविधं तत्र राहुराहेश्वरं प्रति । भगवानपि तच्छ्रुत्वा नोचरं किंचिदब्रवीत् ॥
 अथेशं मौनिनं त्यक्त्वा राहुर्नन्दनमब्रवीत् ॥ ४९

राहुरुवाच—

त्वं मन्त्री ह्यसि सेनानीर्विकटाननविम्बधृक् । एवमाचरतो भ्रष्टं त्वं शिक्षयितुमर्हसि ॥
 नो चेद्दोषेणेन्द्र इव पतिष्यति रणे हतः ॥ ५०

नारद उवाच—

इत्याकर्ण्य वचस्तस्य नन्दी विज्ञाप्य चेश्वरम् । श्रुत्वाञ्जयैव स तदा मतमाज्ञाय शूलिनः ॥ ५१

संपूज्य प्रेययामास राहुं नन्दी गणाग्रणीः । अथ जालंधरं गत्वा कथयामास विस्तरात् ॥ ५२
२ भानुस्तस्य वृत्तान्तं गौरिरूपं मनोहरम् ॥ ५३

इति श्रीमद्भागुराणे पाद्य उत्तरराष्ट्रे नारदमुनिप्रसिद्धे जालंधरोपाख्याने कैलासाद्राहुप्रत्यागमनं नामैकादशोऽध्यायः ॥११॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२२१८

अथ द्वादशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

अथ जालंधरो दूतवचः श्रुत्वा प्रतापवान् । सर्वसैन्यं समाहूय प्रयाणमकरोत्तदा ॥
ततस्ततः समेतानां सैन्यानां श्रूयते ध्वनिः ॥

सखीन्मन्दिरकंदरेषु शमितानुत्थापयन्किनरा-
न्मेरोर्पिन्दिरकंदरे प्रतिरवानुत्थापयन्वारणात् ।

सिंहानां च तर्पितं व्यमुञ्चत पुरःपन्याममेवंविध-

स्त्रैलोक्यं वधिरीचकार महतः सैन्यस्य कोलाहलः ॥

तत्रो बुन्दुभिनादोऽभूत्पीठे जालंधरे नृप । तन्निनादेन दूराणां प्रियेण महता तदा ॥

कम्पन्ति गिरयस्तुङ्गाः प्रासादा विचलन्ति च । सप्तसागरगर्भेभ्यो निवृत्ता दैत्यदानवाः ॥

संनद्धाश्चातिर्गजानि नानाबाह्वनसंयुताः । हेपारवो महानासीद्वाजिनां बाह्वतः पुरः ॥

रथाङ्गनाथ संघृष्टा धरा संचलितेव सा । चलितर्गजयुग्मेथ पृथ्वी रुद्धा सकानना ॥

जालंधरोरितैर्भीमैर्युतैः स्यन्दनस्थितैः । अश्वार्हुदसहस्र द्वे अर्बुदं दन्तिनामपि ॥

रराज सैन्यं लक्षैकं रथानां सपताकिनाम् । परार्थं नवतिः कोट्यो दृश्यन्ते मुख्यनायकाः ॥

निर्जगाम महासैन्यं छत्रैः संछाय भास्करम् ॥

आसीत्पिञ्जरपाण्डुपङ्कजवनं श्वेतातपत्रैः कचि-

न्मायूरतपवारणैः कचिद्भूदुर्जीलनीलोत्पलम् ।

उन्मेघं कचिदूर्ध्वधूलिपटलैर्यस्य प्रयाणेऽभव-

त्सद्भीतिं कचिदम्बरं सर इवोत्सर्पितपाकापदैः ॥

गजवाजिमयी भूमिर्ध्वजच्छत्रमयं नभः । दिक्चक्रं चामरमयं दैत्यसैन्ये प्रसर्पति ॥

ततो जालंधरो दैत्यः प्रयाणाय समुत्सुकः । स्कन्धे चाऽऽरोपयच्छक्तिं नानारत्नविभूषिताम् ॥

आजगाम महाविष्णुं प्रष्टुं सागरवासिनम् । अभिवाद्य जगदाय हरिं जालंधरस्त्विदम् ॥

जालंधर उवाच—

भोगार्थं किं प्रयच्छामि तुभ्यं भावुक कथ्यताम् ॥

नारद उवाच—

श्रुत्वा नारायणो वाक्यमग्निजस्य मुदाऽन्वितः । उवाच किं करोमीति प्रियं सिन्धुसुतेप्सितम्
इत्युक्तः स प्रहृष्टोऽथ हरिं शोवाच सत्वरः ।

जालंधर उवाच—

यामि योद्धुं रणेऽहं त्वं सुखी तिष्ठ च सागरे ॥

१५

नारद उवाच—

लक्ष्म्या दत्ताक्षतस्तत्र केशवेनाथ पूजितः । स निर्गत्य हरेः स्थानात्समुद्रं प्रपुमागतः ॥ १६

सोऽर्णवं प्रणिपत्याऽऽह तात यास्यामि दूरतः । नीलकण्ठं रणे जेतुमनुज्ञां दातुमर्हसि ॥ १७

पुत्रस्य वचनं श्रुत्वा यियासोः शंकरं प्रति । सिन्धुराजेन सोऽप्युक्तः पुत्र तं तापसं त्यज ॥ १८

भुङ्क्ष्व राज्यं मया दत्तं तापसं त्यज्य दूरतः । अत्यद्भुतः प्रतापस्ते त्वत्तुल्यो नास्ति भूमिपः ॥

स्वर्गादधिकतां नीतं त्वया वत्स धरातलम् । तव राज्ये वसुमती वैकुण्ठ इव राजते ॥ २०

यो देवो दुर्जयो दैत्यैरानीतः सह स श्रिया । ममान्तिके वत्स वस शंकरं भिक्षुकं त्यज ॥ २१

एवमुक्तो ब्रह्मर्षेण गिरिजां प्रति रागवान् । पितृवाक्यमवि(व)ज्ञाय आगत्य(तः) सुभटान्स्वकान् सज्जीभूतं तु युद्धाय जालंधरमुवाच ह ॥ २२

वृन्दोवाच—

नाथ युद्धं न कर्तव्यं राजेन्द्र कुत्सयोगिना । मनो निवर्त्य मां पश्य प्रवृत्तं पार्वतीं प्रति ॥ २३

गौरीं त्वं बाष्पलसे कस्मात्पार्वती किं ममाधिका । तपस्विनी निरालम्बा संसक्ता स्थाणवे सदा ॥

सुतासुरागिणी बन्ध्या तथा कृत्रिमपुत्रिका । द्वैधा स्तुता नारदेन तां त्यजस्व भजस्व माम् ॥ २५

नारद उवाच—

इति वृन्दावचः श्रुत्वा प्रत्युवाचार्षात्प्रतामजः ॥

२६

जालंधर उवाच—

अदृष्ट्वा पार्वतीरूपं मच्चैतो न निवर्तते । वृन्दे त्वया जनपदो राजधानी प्रपात्यताम् ॥

स्मर्तव्योऽहं सदा चण्डि यदि मां हन्ति शंकरः ॥ २७

नारद उवाच—

इति भर्तृवचः श्रुत्वा वृन्दा हाससमन्विता । जगाम शिविकारूढा पीठं जालंधरं तदा ॥ २८

नारद उवाच—

अथ प्रतस्थे कैलासं सिन्धुसूनुर्महोदध्याः । महापद्मसहस्राणां षष्ठा सैन्येन संवृतः ॥ २९

अत्रान्तरे परित्यज्य कैलासं शंकरो गतः । गणपुत्रमियायुक्तः कैलासं मानसोत्तरम् ॥ ३०

जालंधरस्ततः प्राप्तः कैलासं प्रथमेऽहनि । सेनां संस्थाप्य कैलास आलोकनकुतूहली ॥ ३१

दिव्यकैसरमन्दाररजःपुञ्जपरिमृताः । शीताम्बुलीकरासारैः प्रभुया वान्ति वायवः ॥ ३२

यत्र सिद्धाङ्गनापीनस्तनोःसुहृत्तरङ्गिणः । मन्दारमकरन्दाढ्याः सुन्दरा वान्ति वायवः ॥ ३३

यत्राशोकवृक्षसिन्धुपदान्ध्यासं च योषिताम् । विलोक्य दानवेन्द्रोऽभूमनोरथसमाकुलः ॥ ३४

[*ददर्श स तु कान्तरे पतिता मालतीस्रजः । विद्याधरीकुचाक्रान्तकुङ्कुमारुणवदपदाः ॥ ३५

यत्र देवाङ्गनागात्रपरिष्वङ्गरसाकुलाः] । प्राप्नुवन्ति सुराः प्रीतिं स्वविम्बालोकदर्षिताः ॥ ३६

यत्र किन्नरकान्तानां सुरतव्यञ्जितप्रभाः । विभान्ति सर्वतो राजन्मन्दपराशोकपल्लवाः ॥ ३७

* धनुर्बिहान्तर्गतः पाठः क. पुस्तकस्थः ।

यत्र शंभुगणकान्तनानाखेलोकुला द्रुमाः । भान्ति मन्मथभूपालयशसाऽसुधृता इय ॥ ३८
यत्र चन्दनकस्तूरीगन्धोन्मचालिसंचयाः । विभान्ति दग्धकंदर्पनिर्वाणाद्धारसंनिभाः ॥ ३९

यत्राङ्गनानां सकलं विलोक्य सौरभ्यमत्युत्तमकान्तिमिश्रम् ।

मन्येः परिष्वक्तमनोविनोदा कस्तूरिका गाहति कालिमानम् ॥ ४०

कचित्प्रवरगरिकासमसमुल्लसत्पङ्कजं

लवङ्गदलसंनिभालसलसचकोरं कचिद् ।

कचिद्गिरिसरिचट्टीतराणिवत्स्फुरत्कंदलं

चलन्निबुलमञ्जरीविनयनम्रभृङ्गं कचिद् ॥ ४१

कचिद्दलितकोकिलाकुलिततूत्नचूताङ्कुरं

कुरद्वकुलसेवितं प्रवलशालिमूलं कचिद् ।

कचित्प्रवरसुन्दरं सुरवधूपदं पावनं

वनं नयति विक्रियामिह मनो मुनीनामपि ॥ ४२

एवंगुणसमायुक्तं विलोक्य हरमन्दिरम् । विचित्रं चापि कैलासं सर्वरत्नसमाश्रयम् ॥

अत्यन्तं विस्मितो दैत्यः प्रोवाच शृणुनन्दनम् ॥ ४३

जालंधर उवाच—

कस्मात्तं तापसं तात प्रवदन्ति भवादृशाः । तादृशी यस्य सा भार्या गृहमीदृष्यनोहरम् ॥ ४४

नारद उवाच—

तत्राहृष्टाऽवदच्छंभुं हरः कुत्र गतः कवे । कथं मम भयाचेति पृष्टः प्रोवाच भार्गवः ॥ ४५

शुक उवाच—

देव शंभुर्महाशैलमगम्य मानसोत्तरम् । ययां तत्र महादेवो गन्तुं चान्यथैव शक्यते ॥ ४६

नारद उवाच—

इति काव्यवचः श्रुत्वा प्राह दैत्यो महाबलः ॥ ४७

जालंधर उवाच—

अहं जेष्यामि देवेशं त्वं पुरं गच्छ भार्गव । ४८

नारद उवाच—

इत्युत्का प्रययौ तत्र यत्रास्ते शंकरः स्वयम् । अपश्यत् गिरिवरं सिन्धुजो मानसोत्तरम् ॥ ४९

तस्य पष्ठिसहस्राणि योजनानां समुच्छ्रयः । स शैलो मानसो राजन्दैत्यसैन्यसमावृतः ॥ ५०

बहवो दैत्यराजानः शैलमारुहदुर्गुतम् । छत्रान्धकारं पर्षासीद्वाघनादेन वेपथुः ॥ ५१

सैन्यकोलाहलस्तेषां पूर्यामास रोदसी । अथैवमागतं दृष्ट्वा दैत्यसैन्यं महत्तदा ॥ ५२

अत्युच्चैः स गिरेः शृङ्गे स्थाप्य गौरौ ससीवृताम् । भगवांश्च गणैः सर्वैः संनद्धैश्छद्मदुर्भेदैः ॥ ५३

त्रिशन्महाब्जसाहस्रैः प्रमथानां वृतः शिवः । उवाच नन्दिनं शंभुगणानामधिप त्वया ॥ ५४

प्रहर्तव्यो महादैत्यो वीरो जालंधरो रणे । महाकालादिभिः शूरैर्याहि त्वं परिवारितः ॥ ५५

१ क. 'न्तकेलिको' । २ च. सुषिता । ३ छ. व. 'मित्रम्' । ४ छ. छ. व. 'रत्नदलं' । ५ क. 'जानो जालं-
धरमुपाश्रिताः । तेषामेकैकशः सैन्यमाचक्रामाचलं द्रुतेम् ।

क्वचिदपि कार्यारम्भे कल्पः कल्याणभाजनं भवति ।	
नृप (न तु) पुनरधिकविषादान्मन्दीकृतपौरुषः पुरुषः ॥	६६
तावदाजौ त्वया तस्माद्योद्धव्यमतिपौरुषात् । यावद्युद्धेनारिजयो मम वीर भविष्यति ॥	६७
नारद उवाच—	
इति शंभोर्वचः श्रुत्वा स च साराथिमब्रवीत् ॥	६८
नन्दुवाच—	
कौकतुण्ड रथं मेऽद्य समानय महामते ॥	६९
नारद उवाच—	
नन्दिनो वचनं श्रुत्वा सोऽपि स्यन्दनमाहरत् । द्वात्रिंशदश्वसंयुक्तं चक्रपोडशसंयुतम् ॥	६०
षष्टिभ्वजसमोपेतं द्वात्रिंशद्योजनायतम् । सर्वशस्त्रैश्च संपूर्णं प्राप्तं (दृष्ट्वा) साङ्गामिकं रथम् ॥	६१
नन्दिनश्चक्रसार्थं पुत्रौ स्कन्दविनायकौ । समादिष्टौ शंकरेण संनद्धौ तौ सवाहनौ ॥	६२
गणैः परिवृतो नन्दी वाग्भिः संपूज्य चेश्वरम् । नन्दी रथं समारुह्य निर्ययौ दानवान्प्रति ॥	६३
विराजते तस्य मूर्ध्नि च्छत्रं द्वादशयोजनम् । यावत्स निर्ययौ नन्दी तावचे दानवाः पुरः ॥	६४
शैलोपरि समारूढा दानवा घोरदर्शनाः । गणानामायुधैस्तीक्ष्णैर्निहताः पतिता भुवि ॥	६५
हन्यमाना गणैर्दैत्यास्तत्पुङ्गवैर्गिरिम् । ततो भूमिगतास्तस्मादवरोह्य शिलोच्चयात् ॥	६६
जम्बुदैत्याञ्चितैः शस्त्रैर्गणा राजन्महाबलान् । अमरै रचितं दृष्ट्वा रुद्रपुङ्गवसैनिकाः ॥	६७
ततः समभवद्युद्धं गणानां दानवैः सह । शरवर्षमयात्पुष्टं दानवानां दिवौकसाम् ॥	६८
ततः समस्तान्मातङ्गाञ्जर्मुः शिखिमुखा रणे । रथान्दहयान्यदार्ताश्च काकतुण्डा महाबलाः ॥	६९
हतानां दैत्यसंघानां संगरे भूशमायिनाम् । शिरोभिर्गगनं व्याप्तं प्रहसन्निर्भयावहैः ॥	७०
मुक्तकेशारुणमुखैर्ममदंष्ट्राविलोचनैः । स्कन्धैः कवन्धजङ्घोरकटिपृष्ठनिकृन्तनैः ॥	
चिता सर्वत्र वसुधा कवन्धै रधिरारुणैः ॥	७१
ततो विरावः सुमहान्वभूव दैत्येश्वराणां ध्वजिनीषु धावताम् ।	
शंभोर्गणैः पातितसैनिकानां यथाऽर्णवानां नदतां युगलये ॥	७२
इति श्रीमहापुराणे वास उत्तरखण्डे नारदयुधिष्ठिरसंवादे जालंधरोपाख्याने दैत्यसैन्यपराजयो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥	

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२२९०

अथ त्रयोदशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

दैत्यसैन्यं हतं दृष्ट्वा गणैर्नन्दिपुरोगमैः । क्रुद्धाः शुम्भादयो दैत्याः समाजमुर्गणान्प्रति ॥	१
ततः शुम्भो महादैत्यो नन्दिना प्रत्ययुध्यत । महाकालं निशुम्भोऽथ कालो लोकेश्वरं रणे ॥	२
पुष्पदन्तं शैलरोमा माल्यवन्तं महाबलः । कोलाहलो रणे राजन्मातो मायावलेन च ॥	३
चण्डिर्भयानकं नाम राहुः स्कन्दमथावत । कूष्माण्डं सर्परोमा च घर्घरो भङ्गनं तथा ॥	४

१ क. ख. च. ज. झ. 'धः स्याद्वै । ता' । २ फ. काकतुण्ड । ३ ड. झ. न. अमरै रचितं । ४ फ. 'घुः सिंहम्' ।
५ क. ख. च. ज. झ. फ. मदनं ।

शुभ्रं केतुमुषो हन्तुं यया जम्भो विनायकम् । हासं पातालकेतुश्च भृङ्गीशं रोमकण्ठकः ॥ ५
 युयुधुः कोटिशो रुद्रगणा दैत्याः परस्परम् । पश्यतोरुभयोस्तत्र स्वामिनोरिति ॥ युधि ॥ ६
 ददमहारिणो जन्तुर्गणा दैत्याः शरैरथ । नन्दी मुषोच तान्वाणान्महासारो यथा नगे ॥ ७
 ततः संपूरयामास मुत्तं शुम्भस्य पत्रिभिः । यथा पर्णचर्यवर्जानो मन्दरस्येव कन्दरम् ॥ ८
 शुम्भोऽथ कार्ष्णिकं न्यक्त्वा रथात्तं प्रत्यधावत् । उत्पात्र्य च गिरिं तेन जघान हृदि नन्दिनम् ॥ ९
 नन्दिनो हृदयं भित्त्वा चूर्णयित्वा रथं रणे । पपात भूमौ स गिरिर्वज्रं प्राप्य गिरिं यथा ॥ १०
 मूर्ध्ना प्राप्य क्षणात्संज्ञां वेगवान्स प्लव्यितः । महाकालो निशुम्भेन मुहुरेण हतो हृदि ॥ ११
 आगत्य दैत्यं गदया जघान मुकुटोपरि । तं प्रदारमचिन्त्याथ निशुम्भोऽपि महाबलः ॥ १२
 तं गृहीत्वा चरणयोर्महाकालं महाबलम् । भ्रामयित्वा करतलाचिक्षेप च ननाद च ॥ १३
 स तद्भक्तानिर्गन्तं पीत्वा ननाद् रुधिरारुणः । पुष्पदन्तः शैलरोम्णा निहतो मुष्टिना मुत्ते ॥ १४
 गदया शैलरोमाणं हत्वा भूमौ न्यपातयत् । तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ गिरिकेतुर्महाबलः ॥ १५
 पुष्पदन्तं महाभीमं मुहुरेण व्यपोथयत् । पुष्पदन्तोऽथ खड्गेन गिरिकेतोः शिरोऽच्छिनत् ॥ १६
 गृहीत्वा खड्गं चर्म च गिरिकेतुरधावत् । शिरस्तं श्राह किं यासि मां त्यक्त्वा समरार्थिन(त)म् ॥
 शिरोह्रीन् च कायेऽस्मिन्किं तु धावन्न लज्जसे । इत्युक्ते शिरसा तेन कवच्येन तु पादयोः ॥ १८
 विधृतः पुष्पदन्तश्च कुक्षौ तीक्ष्णासिनाऽच्छिनत् । निश्चक्रामासुरः कुक्षेः शतशीर्षो महाबलः ॥ १९
 दिशनासिमपायुक्तः शतद्वयभुजाकुलः । भ्रमत्तस्य शिरो राजन्कवचोपान्तमगमत् ॥ २०
 तच्छिरः प्राप्तमालोक्य पुष्पदन्तोऽसिनाऽच्छिनत् । ततो भूकम्पनो नाम ज्वरो दैत्यभयावहः ॥
 पुष्पदन्तस्तदा तत्र द्वाभ्यां राजन्विधटितः । ज्वरेण तेन च क्षिष्टो दुःसहेनातिवेगिना ॥ २२
 त्यक्त्वा शिवगणः संख्यं कम्पमानो गिरिं यया । कोलाहलो महाधन्वी माल्यवन्तं शरैस्त्रिभिः ॥
 त्रिव्याथ स्कन्धयोर्भाले माल्यवांश्च ततोऽसुरम् । बाणाहतो माल्यवता शङ्खनानाविधैः शितैः ॥ २४
 कोलाहलः प्रहृतवान्दर्शयन्नात्मलायवम् । सोऽपि हेतिव्यथां त्यक्त्वा माल्यवांश्च गणाग्रणीः ॥ २५
 गिरिं गृहीत्वा तेनाऽऽजो कोलाहलमथाहनत् । निश्चक्राम ज्वरस्तस्माज्ज्वलनो नाम भीषणः ॥ २६
 त्रिवीर्यो नवहस्तश्च नवपादोऽतिपिङ्गलः । स ज्वरो मोहयामास माल्यवन्तं स्वतेजसा ॥ २७
 माल्यवान्स्मरं त्यक्त्वा पराक्रान्तो गिरिं यया । चण्डिर्भयानकेनाऽऽजो पाशेन हृदये हतः ॥ २८
 हयो विनिर्गतस्तस्मात्तिस्रस्रः सोऽपि च सागरे । कार्तिकेयो रणे राहुं सितवर्णः समाहनत् ॥ २९
 आच्छाद्य शरजालैश्च शीघ्रं शक्तिं मुषोच ह । आपतन्ती महाशक्तिं ज्वलन्तीभिव तेजसा ॥ ३०
 दृष्ट्वा राहुः खमुत्पत्य कराभ्यां जगृहे द्रुतम् । स तां शक्तिं गृहीत्वा तु विनयोच्चैः पुनः पुनः ॥ ३१
 स्वर्भानुः शिरसोनोऽपि तस्य शक्त्या जघान तम् । वक्षस्यभ्यहनच्छक्त्या तद्वृचो निर्गता सरित् ॥
 तथा संश्रुतिः पुत्रो महादेवस्य संयुगे । कथंचित्सा नदी रुद्धा समग्रो गिरिं यया ॥ ३३
 शुक्लाऽर्णवजो ज्वरतः कटककदम्बस्य कर्कशं विरुतम् ॥
 सुस्वरवचनविदग्धमपि कोकिलापतिं न सस्मार ॥ ३४
 श्रुतैः किरन्तं दहनमसिना ववरोऽवधीत् । कृष्णान्डो निहतो मूर्ध्नि सर्परोम्णाऽथ मुष्टिना ॥ ३५
 पातालकेतुना हासो मुहुरेण समाहतः । तस्य देहाद्विनिष्क्रम्य हस्ती मुद्रमायुनक् ॥ ३६

शुण्डायां मुष्टिधातेन हतः पातालकेतुना । आयुर्वैजर्जरं चक्रे भृङ्गीशं रोमकण्टकः ॥ ३७
 भृङ्गीशोऽपि रणाद्रीतस्त्वरत्नेन गिरिं ययौ । संशङ्गं धूम्रवर्णं च शुभ्रं केतुमुखोऽपतत् ॥ ३८
 गणं गिलितवान्दैत्यो महाकौयं महाननः । हाहाकारो महानासीद्विलिते केतुना गणे ॥ ३९
 जैम्भस्य निशितैर्वाणैर्विखन्नाङ्गोऽथ विनायकः । शुण्डादण्डं परशुना तस्य चिच्छेद दन्तिनः ४०
 जम्भासुरो जघानाथ शकत्या लम्बोदरोदरम् । मूपकोऽपि शरैर्भिन्नः प्रविवेश गुहामुखम् ॥
 विनायकः महारातो विललापाऽऽकुलो रणे ॥ ४१

गणेश उवाच—

हा मातस्तात हा भ्रातर्हा मूपक मम मिय ॥ ४२

नारद उवाच—

गणेशक्रन्दितं श्रुत्वा भगवानागतस्तदा । समेत्य कूटादन्यस्मात्पार्वत्योक्तः शिवस्तदा ॥ ४३

पार्वत्युवाच—

हेरम्बो वध्यते दैत्यैः स्कन्दोऽपि विनिपातितः । शिव किं क्रीडसे शैले रक्ष पुत्रौ गणानपि ॥
 सदा शूलादिशस्त्राणां धृतानामथ वै क्षणः । ४४

नारद उवाच—

अथ गौर्या वचः श्रुत्वा वीरमद्रं शिवोऽब्रवीत् । वृषः सज्जीयतां शीघ्रमित्युक्तः स तथाऽकरोत्
 वबन्ध मुकुटं तस्य शृङ्गयोर्भास्करप्रभम् । कण्ठे घण्टाशतं वद्ध्वा कर्णयोर्दर्पणौ धृतौ ॥ ४६
 स्कन्धे च किङ्किणीजालं चरणे नूपुरं महत् । पुच्छे चामरसाहसं तस्य पाशाष्टकं मुखे ॥ ४७
 कल्याणी च तदा देवी सर्वस्याऽऽद्या व्यवस्थिता । पाशाष्टकेन संयुक्ता तत्र खड्गधराऽम्बिका
 न्यस्तानि सर्वशस्त्राणि स वृषः सज्जितो वभौ । पार्वत्या भूषितः सोऽथ निजया घण्टमालया ॥
 कृतं च तिलकं देव्या प्रोक्तः सत्कृतिपूर्वकम् ॥ ४९

पार्वत्युवाच—

हरस्त्वया न मोक्तव्यो वृषेन्द्र रणसंकटे । आगन्तव्यमरीज्जित्वा शंभुना सह संगरे ॥ ५०

नारद उवाच—

इति श्रुत्वा वचो देव्या हरो वृषं समारुहत् । धृत्वाऽऽयुधसहस्रं तु निजालंकारभूषितः ॥
 रणं गच्छामि तां (जिगमिषुः) ग्राह पार्वतीं प्रति सादरम् । ५१

शिव उवाच—

त्वं तिष्ठसि स्वरूपेण एकाकिन्यपि सस्पृहो । मामिनीदुरभिप्राया दानवा हि समागतः ॥
 तस्मात्त्वयाऽऽत्मनैवाऽऽत्मा रक्षणीयो वरानने ॥ ५२

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा वृषभारूढो ययौ रुद्रो रणाङ्गणम् । त्रिशन्महाखनसाहसैः प्रमथानां वृतः शिवः ॥ ५३
 वीरमद्रो रथेनाऽऽशु सिंहयुक्तेन सत्वरः । वामपार्श्वं महेशस्य शूरो रक्षति पार्श्वव ॥ ५४
 मणिमद्रोऽश्वयुक्तेन रथेन परवीरहा । दक्षिणं धूर्जटेः पार्श्वं संरक्षति धनुर्धरः ॥ ५५
 तुङ्गादुत्तीर्य शैलेन्द्रादङ्गं प्राप्तो गणैः सह । दृष्ट्वा जगज्जुस्ते दैत्या महेशानं वृषास्थितम् ॥ ५६

१ क. ख. च. ज. झ. सहसा । २ क. ख. च. ज. झ. 'कायो म' । ३ क. झ. ट. जम्भस्य । ४ ड. सूर्योष्क ।
 ५ ड. 'हा । मायिनो दु' ।

तो महानिनादोऽभूत्प्रमथसैन्ययोः । तयोरभुन्मिथो राजनसंविमर्दोऽथ दारुणः ॥ ५७
 ततो नन्दी महाकालः कालस्कन्दो महाबलः । माल्यवान्पुष्पदन्तश्च वृषली स्वर्णदन्तिकः ॥ ५८
 चोष्णीशो मदनश्चण्डः कृष्णाण्डो गुप्तलोमकः । ये ये पूर्व रणे भग्नाः प्राप्तास्ते रणसंकटे ॥ ५९
 शिवस्व पुरतो दैत्या युयुधुस्ते महाबलाः । गणदानवयोधानां सङ्क्षामोऽभूद्भयावहः ॥ ६०
 ततो गणानां विद्राव्य सैन्यं ते च महाबलाः । रणे संवेष्टयामासुः शरौघैः सवेतः शिवम् ॥ ६१
 कुन्तैर्गदाभिश्च मुहूर्तैः परियेरपि । इन्द्रियाणि यथाऽऽत्मानं विपर्ययः पञ्च पञ्चभिः ॥ ६२
 सन्धानाथ रणे दैत्याञ्जंभुवर्गैः सुदारुणैः । यथाऽभ्युपेयः पापानि हन्ति स्नानेन तत्क्षणात् ॥ ६३
 १. शीमरापुराणे पात्र उत्तराण्डे नारदमुषिष्ठिमन्वरे जालंरूपेणान्याने महादेवमनामो नाम प्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२३५३

अथ चतुर्दशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ततो जालंधरः श्रुत्वा दैत्यकोलाहलं रणे । आजगाम रथारूढो यत्र देवः सदाशिवः ॥
 स्तारयिं खड्गरोमाणं कौपास्तस्त्वरमव्रवीत् ॥

जालंधर उवाच—

संश्लेषय रथं श्रीश्रेष्ठं सहस्रहययोजितम् । हन्मि तं तापसं सर्पनराभस्मास्थिभूषितम् ॥

इषारूढस्य का शक्तिः पद्मोर्युद्धे मया सह ॥

उत्पन्नगुणमभ्युदितं क्षुद्रो द्रष्टुं क्षणं न सहत इति ।

हित्वा तनुमपि शलभः शुभ्रां दीपाविषं हरति ॥

नारद उवाच—

त्युक्त्वा खड्गरोमाणमाभाष्य च ततोद्धतः* । गृहीत्वा कार्मुकं घोरं रथेनाधावत द्रुतम् ॥ ४

रुपरो तदाऽऽयान्तं वीरभद्रः श्रितैः शरैः । निरुच्छ्वा(उदश्च)हत्कृ(त्त)तेनापि सकाये-
 (कोपे)न शरवृत्तः ॥

दैवैर्यद्यपि तुल्योऽभूद्भूतेभ्यः परिग्रहः । तथाऽपि किं कपालानि तुलां यान्ति कलानिधेः ॥ ६

विन्याध मणिभद्रोऽपि शरैः सागरनन्दनम् । पाशेन मणिभद्रं तु हत्वोवाच समुद्रचः ॥ ७

जालंधर उवाच—

एहि योद्धुं महादेव शक्ताभ्यासोऽस्ति ते यदि । त्वं मां ग्रहर न त्वाऽहमादौ हन्मि जटाधरम् ॥

नारद उवाच—

इति ध्रुवन्तं तं गर्वाहीतभद्रोऽथ सायकैः । पूरयामास संकुद्धो यथा पशं रविः करैः ॥ ९

मणिभद्रोऽथ गदया सैन्यं तस्य समाह्वतः । रथोपरि रथं वीरं तुरगं तुरगोपरि ॥ १०

सैन्योपरि गजं हत्वा पातयामास भूतले । रक्तपङ्कारुणा भूमिः संजाता दुर्गमा क्षणात् ॥ ११

शौचाश्च गणमुख्याश्च दानवाञ्जसुराह्वे । पतन्ति दानवाः शूरा गतप्राणा महीतले ॥ १२

* संश्लेषार्थः ।

रुण्डदोर्दण्डमुण्डैश्च कटिपृष्ठकरोरुभिः । पतन्ति दानवाः शूराः पूरिता वसुधा नृप ॥ १॥
 एवंविधं रणं दृष्ट्वा हरमत्यन्तदुर्जेयम् । भुवने च तथाऽन्यानि दृष्ट्वाल्लक्षणानि सः ॥ १॥
 तेजोऽन्यदेव नक्षत्रशशाङ्कस(श)कलादिषु । उद्धाटितजगत्कोशमन्यदेव रवेर्महः ॥ १॥
 भयः पुनश्चिन्तितवांस्ततो जालंधरो नृप । न दृष्ट्वा सा मया गौरी यां मामाहेति नारदः ॥ १॥
 सांप्रतं शान्श्वते स्थाने कथं द्रक्ष्याम्युमां स्थिताम् । तां हि द्रष्टुं ब्रजाम्यादौ पश्चाद्योत्स्यामि शंभुना ।
 चिन्तयित्वेति मनसा दैत्यं प्राहार्णवात्मजः ॥ १॥

जालंधर उवाच—

शुम्भ चण्डजये वीर मम तुल्यपराक्रम । धृत्वा मत्सदृशं रूपं सङ्ग्रामं कर्तुमर्हसि ॥
 तव युद्धस्य भारोऽयं शिविरस्य बलस्य च । अहं यास्यामि तां द्रष्टुं गौरीं म चिचहारािणीम् ॥

नारद उवाच—

इत्युक्त्वाऽथ ददौ तस्मै स्वाङ्गादुतीर्य मण्डनम् । वर्मशस्त्रादिकं दत्त्वा रथं सारथिसंयुतम् ॥ २०॥
 दुर्वारणेन सहितः सैन्यं मुक्त्वोदधेः सुतः । अलक्षितस्ततो गत्वा गुहां गुप्तं तु पाथिव ॥ २१॥
 मानसोत्तरशैलस्य हररूपं दधार सः । धृत्वा दुर्वारणो रूपं नन्दिनः सदृशं तथा ॥ २२॥
 अथाऽऽरुहदुःशैलं लघ्वशंकरनन्दिनौ । यत्राऽऽस्ते शिखरे गौरी सखीभिः सहिता नृप ॥ २३॥
 तमायान्तं शरैर्भिन्नं स्कन्धमालम्ब्य नन्दिनः । रक्ताक्तमम्बरं दृष्ट्वा भवानी विस्मिताऽभवत् ॥ २४॥
 सख्यस्तस्या जयाघास्ता जग्मुस्तं सन्भ्रमान्विताः । शंकरस्यान्तिकं गत्वा पमच्छुस्तं सुदुःखिताः ॥

सख्य ऊचुः—

किं जातं तव देवेश केन त्वं संगरे जितः । सशल्यस्त्वं कथं नाथ संसारीव प्ररोदिषि ॥ २५॥

नारद उवाच—

इत्युक्तः प्रददौ ताभ्यो भूषणानि पृथक्पृथक् । उच्चार्य शनकैरङ्गाद्रासुकिप्रभृतीनि च ॥ २६॥
 गणेशस्कन्दशिरसी छिन्ने कुक्षौ विलोक्य च । हा स्कन्द हा गणेशेति हा रुद्रेत्यम्बिकाऽरुदत्
 तस्याः सख्यस्ततः सर्वा रुरुदुःशोककथिताः । अत्रान्तरे तदा नन्दी जगाद गिरिजां प्रति ।
 दुर्मनस्कां निरानन्दां हस्तविन्यस्तमस्तकाम् ॥ २७॥

नन्युवाच—

पश्य देवि भवं बाणैर्दारितं संगरेऽसुरैः । पीडितं जर्जराङ्गं च त्वमेनं परिपालय ॥ २८॥
 मणिभद्रो वीरभद्रः पुष्पदन्तश्च वीर्यवान् । दैमनो धूमतिमिरः कूष्माण्डाद्या रणे हताः ॥ २९॥
 चण्डी भृङ्गी किराटी च महाकालश्च शृङ्खली । चण्डीशो गुप्तेनैत्रश्च कालाद्याश्च हता रणे ॥ ३०॥
 विनायकस्य स्कन्दस्य शिरसी भ्रमता मया । दृष्टे महारणे देवि इत्युक्त्वाऽथ पुरोऽक्षिपत् ॥ ३१॥
 तच्छ्रुत्वा नन्दिनो बाक्यं शिरसी शृङ्ख पुत्रयोः । पार्वती विललापोच्चैः पुत्र पुत्रेति जल्पती ॥ ३२॥
 तारकारे कथं युद्धे हतस्त्वं सिन्धुसुनुना । त्वं हि त्रिवांसरो देवैः सैनापत्येऽभिषेचितः ॥ ३३॥
 तदा त्वया कथं वीर तारकाख्यो निपातितः । नीलकण्ठेन किं त्यक्तो यतस्त्वं पतितो भुवि ॥ ३४॥
 क्षुषामुखं न दृष्टं च मया पुत्रास्तभाग्यया । न भोगा वत्स ते युक्ताः संसारस्यापि येऽभवन् ॥ ३५॥

- १। त हेरम्ब विघ्नेश लम्बोदर गजानन । रणाङ्गणे केन पुत्र सिद्धैः पूज्यो निपातितः ॥
तेशानोऽसौ कुतो वत्स मूपकः केन दिसितः ॥ ३८
- ब। नारद उवाच—
देवं विलपतां गौरीं शिवः प्राह सुदुःखिनः । ३९
- ए। मायाशिव उवाच—
मासाट्टट्रोऽस्मि देवेशि हरस्त्वं मा भयं कुन ॥ ४०
- स। पार्वत्युवाच—
पमः क्व गतो देव इतो जालंशरेण वै । शरजर्जरदेहस्य किं करोमि मियं तव ॥ ४१
- ह। नारद उवाच—
तः श्रुत्वा वचो देव्या निषस्योवाच शंकरः । दीर्यं विनिहतां पुत्रां वृथा शोचसि किं मिये ४२
स्थयुना तेऽहस्रेण देवि मां त्रातुमर्हसि । शंकरस्य वचः श्रुत्वाऽसमयोचितमातुरम् ॥ ४३
पत्युवाचास्त्रिका देवं वभापे नोचितं वचः ॥ ४४
- ५। पार्वत्युवाच—
महाविपादे पतिते भये च कृते सभाधौ वमने महाज्वरे ।
आदे प्रयाणे गुरुवृद्धसंनिधौ रतिं बुधाः शंकर वर्जयन्ति ॥ ४५
श्रान्तापश्वरतां विदशविरहकान्तां विवाहोत्सवे
यात्रायां परितोषितां च सलिलक्रीडागतां रा(रो)णिणीम् ॥
मुग्धां च प्रसवामथो ऋतुमतीं मत्वा रमन्ते सदा (न वै)
मेने भा(भो)ग्यतया स गौतमकृपिस्त्वन्यां न गच्छेत्सुधीः ॥ ४६
कथं मां दुःखदुःखार्तां पुत्रशोकेन पीडिताम् । ग्लानां वाप्पपरिम्लानां संप्रार्थयसि चाऽऽतुराम् ॥
नारद उवाच—
तवान्या इति वाक्यानि श्रुत्वा मायामहेश्वरः । उवाच स्वार्थमुद्दिश्य गौर्या रूपेण मोहितः ४८
श्वे। मायाशिव उवाच—
रूपस्याऽऽर्तियुक्तस्य न यच्छन्ति रतिं स्त्रियः । तथैव रौरवे घोरे पतिष्यन्ति न संशयः ॥ ४९
पु। णशून्यः पुत्रशून्यो धीशून्योऽहं वरानने । सांप्रतं गृहशून्योऽहं सर्वशून्योऽस्मि भामिनि ॥ ५०
म। जीवितविहीनोऽहं त्वां मृदुमिह चाऽऽगतः । स्वां गुहां तु प्रविश्याऽऽशु त्यजामि प्रकृतिं स्वकाम्
सु। चिष्टि नन्दिनसंयामस्तीर्थे भव पुरःसरः । त्वं याहि स्व(स्वे)च्छया कान्ते प्रकृतिं स्वां परित्यज
उ। नारद उवाच—
ति मायामहेशस्य वचः श्रुत्वाऽस्त्रिका ततः । दीर्यं दृष्यौ(धौ)महाभ्वासं शोकेन च जडीकृता ॥
इ। स्या वै परमः शोभः किंचिन्नोवाच सा क्षणम् । यया संमोहितं सर्वं जगत्स्वावरज्रणम् ॥ ५४
त। व संमोहिता तेन न जाने दुःखमात्मनः ॥ ५५
सै। ते श्रीमहापुत्रे पाप्म उत्तरखण्डे नाष्टपुष्टिसंवादे जालंशरोपाख्याने मायामहेशायमनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

अथ पञ्चदशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

इति मायामहेशेन मोहिता गिरिजा यदा । अतः किं समभूद्ब्रह्मस्तन्ममाऽऽख्यातुमर्हसि ॥

नारद उवाच—

क्षीराब्धौ तु शयानस्य युक्षोभ हृदयं हरेः । अकस्मादेव राजेन्द्र नयनेऽश्रुपरिप्लुते ॥
 दृष्ट्वा तन्महदुत्पातलक्षणं भगवांस्ततः । उत्थाय शेषपर्यङ्कान्मां च शेषं विलोक्य च ॥
 किं कार्यमिति गोविन्दः पन्नगारिमथास्मरत् । स चाग्रे स्मृतिमात्रेण तस्थौ बद्धाञ्जलिः प्रभो ॥
 विनतानन्दनं दृष्ट्वा पुरतः प्राह केशवः ।

विष्णुरुवाच—

सुपर्णं तत्र गच्छ त्वं यत्र युद्धं प्रवर्तते । हतो जालंधरो वीरो हरो वा तेन मोहितः ॥
 दृष्ट्वा तं श्रीप्रमागत्य कथयस्व ममाखिलम् । जालंधरेशयोर्युद्धं द्रष्टुं शक्तस्त्वमेव हि ॥
 कोऽन्यो महादेव तस्मिञ्ज्ञात्वाऽऽयाति शरीरवान् । कदाचिद्दुर्गमं तच्च युद्धं शस्त्रास्त्रदृष्टिभिः ॥
 अथ त्वं बाणसंचारो गत्वा पिहितविग्रहैः । संदृष्ट्वा पार्वतीवृत्तं शीघ्रमायातुमर्हसि ॥
 दैत्यमायानिरासार्यं विचिन्त्य भगवांस्त्वरन् । गुटिकां सर्वसिद्धां च गरुडाय ददौ हरिः ॥
 अनया न भ्रमो वीर तथेत्युक्त्वा मुखेऽक्षिपत् ॥
 एवं संप्रेरितः पत्नी हरिं कृत्वा प्रदक्षिणम् । निश्चक्राम खमाविश्य जगामाद्भुतवेगवान् ॥
 तत्र गत्वा रणं घोरं दैत्यसंघैः सुदुःसहम् । दृष्ट्वानखिलेनासौ न किञ्चिज्ज्ञातवान्खिल ॥
 तस्मादुत्पत्य वेगेन गतोऽसौ मानसोचरम् । शैलं तुङ्गतरं दुर्गमगम्यं मरुतामपि ॥
 विलोकयन्न ददृशे गौरी(रीं)स्थानं(ने) पतङ्गराद् । तत्राऽऽगत्य भुजंगारिध्वनिं स श्रुतवान्खिल ॥
 गत्वा समीपे ददृशे मायापशुपतिं ततः । गरुडो गुटिकां क्षिप्य मुखे न भ्रममाप सः ॥
 ज्ञात्वा बुद्ध्वाऽथ दैत्योऽयमिति नायं वृषध्वजः । हा कष्टमिति चोक्त्वा च रुदन्नागत्य चार्णववि ॥
 कथयामास वृत्तान्तं पुरतः कैटमद्विषः ॥

गरुड उवाच—

देव जालंधरेणायं हरो देवो विडम्बितः । उमा प्रतारिता तेन पापेन च्छन्नरूपिणा ॥
 शूरस्त्वं यदि गोविन्द समरं प्रतियाह्वतः । मायायुद्धं तु देवेश कुरु जालंधरं प्रति ॥
 तस्य राज्ञी मया दृष्टा पीठे जालंधरे शुभे । प्रासादभूम्यां क्रीडन्ती वाद्यगीतादिवर्तने ॥
 सा सुन्दरतरा गौर्या रम्भोर्वेश्योः शतादपि । नेदृशी मानुषे लोके न पातालेषु तत्समा ॥
 भार्या वे न समा वेश्यानारीणां का कथा हरेः । यस्तां स्पृशति देहेन स कृतार्थः पुमान्पते ॥
 तं श्यालकपर्त्तीं च हर त्वं तां रैमाप्रिय । शंकरस्पोपकारं त्र कुरु चैवाऽऽत्मनः सुखम् ॥

नारद उवाच—

श्रुत्वा तार्क्ष्यस्य वचनं तं निर्भर्त्स्य रमाप्रियः । सम्यगन्यवस्य चोपायं विसर्ज्य द्रुतं द्विजा ॥
 श्रियं प्रतार्य संछाद्य मञ्चके पीतवाससा । निर्गतोऽन्येन रूपेण योगमायावलेन च ॥

द्वारिकानुरागेण मोहितो मधुसूदनः । दृष्ट्वा हरिं तु गच्छन्तं प्रतिच्छन्नं युधिष्ठिरं ॥ २५
 तोऽप्यन्यतयेनासौ रूपेणाऽऽगत्य केवलम् । जगाद् भक्त्या त्वं तिष्ठ ममानुज्ञातुमर्हसि ॥ २६
 करोमि क गच्छामि दृष्टिं कार्यं जनार्दन । सदा तव मुखं दृष्ट्वा भोक्ष्यामीति भवेत्सुखम् ॥

भर श्रीभगवानुवाच—

नृपगन्त्रियं रम्यां हरिण्ये हरकारणान् । पार्वत्याश्रोपकाराय संछाद्य स्वात्मनस्तनुम् ॥ २८
 एष ह यामो वयं वन्द्यो कान्तारं दुरतिक्रमम् । वृन्दाकर्पणसिद्धयर्थमित्युक्त्वा तौ वनं गतौ ॥ २९
 तौ विष्णुश्च शेषश्च जटावल्कलधारिणौ ॥ आश्रमं चक्रतुः पुण्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ३०
 मुञ्चोः शिष्याः शशिप्याश्च वभ्रुः कामरूपिणः । सिंहव्याघ्रवराहाश्च कक्षवानरकर्कटाः ॥ ३१
 सर्वे तस्मिन्वने वृन्दां मन्त्रेणाऽऽकर्षयद्धरिः । तस्या हृदयसंतापं चकार मधुसूदनः ॥ ३२
 अस्मिन्ननरे राजी तापमुग्रमुपायता । चामरांश्चालयामास दिव्यस्त्रीकरचालितान् ॥ ३३
 तत्पुण्याऽऽगमनं तन्वी चिन्तयन्ती मुहुर्मुहुः । चन्दनागुरुलिप्ताङ्गी मुञ्चो याति हि सत्वरम् ॥ ३४
 रयामे विभावरीश्वरतुन्दर्यां नृपाङ्गना । स्वमं ददर्श भयदं वैषम्यभयसूचकम् ॥ ३५
 इतिलंघराशिरः शुक्लं मर्दितं पाण्डुभस्मना । वृध्रेणाऽऽकृष्टनयनं छिन्नकर्णाग्रनासिकम् ॥ ३६
 हक्तेरी करालस्या कृष्णवर्णाऽरुणाम्बरा । चखाद् काली रक्तास्या हस्ते विधृतसर्पराः ॥ ३७
 समं दृष्ट्वा स्वमं तथाऽऽत्मानं विदाम्बितम् । दैत्यस्यगुणोपेनं सा ददर्श नृपाङ्गना ॥ ३८

ततः प्रवृद्धाऽसुरराजपत्नी गीतेन वायेन च मागधनार्थम् ॥

इत् गेयप्रबन्धः स्तवनैर्वचोभिर्वैशस्तवैः किंपुरुषप्रपाठिनैः ॥ ३९

अस्तान्सकलज्वालाश्रान्तान्धनं दत्त्वा प्रसादजम् । निवार्य विमानाह्वय स्वमं दष्टं न्यवेदयत् ॥ ४०

स्वमं ब्राह्मणाः श्रुत्वा ताम्बुः शास्त्रपारगाः ॥ ४१

करं द्विना ऊचुः—

स्ववै दुःस्वप्नप्रत्युग्रमचिन्त्यभयदायकम् । देहि दानं द्विजातिभ्यां यचिन्त्यभयनाशकम् ॥ ४२

वर्षासांसि रत्नानि गजांश्चाऽऽभरणानि च ॥ ४३

भरद् नारद उवाच—

अनेमणाः परिसंतुष्टाः सिपिचुस्तां वृषस्त्रियम् ॥ अभिषिक्ताऽपि सा वृन्दा ज्वरेण परिताप्यते ॥

त्वं दैव्य विभवरान्मासादमगमत्तदा । तत्र स्थिताऽपि स्वपुरं दृष्ट्वा दीप्तमङ्गना ॥ ४५

स्वकर्मणा राजन्नाकृष्टा हरिणा तु सा । न शशाक गृहे स्थातुं ततो राज्ञी वनं ययौ ॥ ४६

इत्युत्तमश्वतरायुक्तं स्मरद्वीतिसखीवहम् । समारुह्य क्षणात्तन्वी प्राप्ता साभाग्यकाननम् ॥ ४७

वृन्दावृक्षसमायुक्तं नानापक्षिगणान्वितम् । पुष्पमस्रवणोपेतं स्वर्गनारीविधूषितम् ॥ ४८

अत्रानिलप्रवेशोऽस्ति यत्र नान्यस्य कस्यचित् । वनं वृन्दारिका दृष्ट्वा सस्मर पतिमात्मनः ॥ ४९

ततः संलभं वीरं द्रक्ष्यामि प्राप्तमग्रतः । सा तत्र न सुलं लेभे विवेशान्यतमं वनम् ॥ ५०

स च व्यापमायुक्ता विष्णुमायाविमोहिता । ततो विलोकयामास विपिनं तरुसंकुलम् ॥ ५१

स्मरं संरुद्धं कुरङ्गाक्षीभयावहम् । सिंहव्याघ्रभयाकीर्णं शृगालज्यालसेवितम् ॥ ५२

देवि मिचुमञ्जुकाशैर्गुहासु ध्वान्तपुरितम् । वनं विलोक्य सा भीमं चकित्वा चपलेक्षणा ॥ ५३

नारद उवाच—

वृन्द

स्मरद्वीतीं सर्वां वृन्दा जगद रथवाहिनीम् । रथं प्रेषय मे शीघ्रं स्मरद्वितीं गृहं प्रति ॥ ८

स्मरद्वितीरुवाच—

नाहं जानामि दिग्भागं नयामि क रथं सखि । श्रान्ता अश्वः प्रवर्तन्ते मार्गश्चात्र न विद्यते ।
प्रेरितो दैवकेनापि स्यन्दनो यातु यत्र च । अत्र कोऽपि च मांसादो भक्षयिष्यति नान्यथा ॥ ९

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा सा द्रुततरा रथं शीघ्रमवाहयत् । स रथो वेगतः प्राप्तो यत्र सिद्धा मुदाऽन्विताः ॥
तत्र सिद्धाश्च दृश्यन्ते काननं च भयावहम् । न यत्र प्रवलो वायुर्न शब्दः पक्षिणामपि ॥ ९
न च तेजःप्रकाशोऽस्ति न जलं प्रादिशो दिशः । तत्र प्राप्तैरथस्यापि लक्षणेऽद्भुतपर्ययः ॥ १०
अश्वतथो न हेषन्ते न च शब्दश्च नेमिजः । न चलन्ति पताकाश्च घण्टिका न कणान्ति च ॥ ११
न स्वनन्ति महाघण्टा ध्वजस्तम्भे निवेशिताः । विलोक्यैवंविधं प्राह तत्र वृन्दा सर्वा प्रति ॥ १२

वृन्दोवाच—

स्मरद्विती क यास्यामो व्याघ्रसिंहभयं वनम् । न गृहे न सुखं राज्ये मम जातं वने सखि ॥ १३

स्मरद्वितीरुवाच—

शृणुष्व देवि पश्य त्वं पुरः शैलोऽतिदारुणः । दृष्ट्वाऽग्रतो न गच्छन्ति तुरंग्यो भयविह्वलाः ॥ १४

नारद उवाच—

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा संवस्ता सा नृपाङ्गना । दृष्ट्वा हारं स्वकण्ठस्थं स्यन्दनाच्छीघ्रमुत्थिता ॥ १५
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो राक्षसो भीषणाकृतिः । त्रिपादः पञ्चहस्तश्च सप्तनेत्रोऽतिदारुणः ॥ १६
पिङ्गलो व्याघ्रकर्णश्च सिंहस्कन्धस्तथाननः । विहंगेशसमाः केशा लम्बन्ते रुधिरारुणाः ॥ १७
तं दृष्ट्वा पञ्चकोशाङ्गी सहसा सभयाऽभवत् । नेत्रे कराभ्यामाच्छाद्य चकम्पे कदलीव सा ॥ १८
प्रतीहारी प्रतोदं तु त्यक्त्वा राज्ञीमभाषत । भीता मां त्राहि देवि त्वमयं धावति भक्षितुम् ॥ १९
एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो राक्षसो रथसंनिधौ । रथमुत्सिष्य हस्तेनाभ्रामयच्चाम्बिनीयुतम् ॥ २०
सा राज्ञी पतिता भूमौ मृगी व्याघ्रभयादिव । स्मरद्वीती तरोर्मूले छिन्नाऽशोकलता यथा ॥ २१
ततस्ताश्चाश्विनीः सर्वा भक्षयामास राक्षसः । तेन राज्ञी धृता हस्ते सिंहनेभवधूरिव ॥ २२
तामुवाच ततो रक्षः प्राणैस्ते कारणं यदि । तव भर्ता हतः संख्ये हरेणेति श्रुतं मया ॥ २३
मामासाद्याद्य भर्तारं चिरं जीवाकुतोभया । पिवाथ वारुणो स्वाह्नी महामांससमन्विताम् ॥ २४
शृण्वतीति वचो राज्ञी गतसत्त्वा इवामवत् ॥ २५

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे जालंधरोपाख्याने श्रीमन्माधवमावाकचनं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२४८१

अथ मोक्षोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

नारायणस्तदा देवो जटावल्कलधार्यथ । द्वितीयोऽनुचरस्तस्य ह्याययौ फलहस्तम् ॥ १
तौ दृष्ट्वा स्मरद्वीती सा विललाप मृगेक्षणा । तच्छ्रुत्वा वचनं तस्याः प्रोचतुस्ता ॥ २

तापसावृचतुः—

मा गच्छ कल्याणि त्वामावां ज्ञातुमागतौ । वनं धोरं प्रविष्टाऽसि कथं दुष्टनिषेवितम् ॥ १

नारद उवाच—

मात्वास्त्य तां तन्वीं राक्षसं ग्राह माधवः ।

४

पर माधव उवाच—

मामधमाचार मृद्वर्णी चारुहासिनीम् । रे रे पूर्व दुराचार किं कर्तुं त्वं व्यवस्थितः ॥ ५

मुञ्चेत्वं लोकनेत्राणामाहारं कर्तुमुद्यतः । भवपुण्यप्रभावेयं हंस्येतां मण्डनं भुवः ॥ ६

सर्वे लोकं निरालोकं कंदर्पदर्पवर्जितम् । करिष्यस्यधुना त्वं च हत्वा वृन्दारिकां वने ॥ ७

अद्यादिमां विमुञ्चाऽऽशु सुखमासाददेवताम् ॥

तस नारद उवाच—

धृत्वा हरेर्वाक्यं राक्षसः कुपितोऽब्रवीत् ।

८

इति राक्षस उवाच—

स्त्वं यदि तदा मोचयाद्यं मत्करात् ॥

९

सम नारद उवाच—

दमात्रे वचने माधवेन कुशेक्षितः । पपात भस्मसाद्भूतस्त्यक्त्वा वृदां सुदूरतः ॥

इत्थांच प्रमुग्धा सा मायया जगदीशितुः ।

१०

अ वृन्दोवाच—

कारुण्यजलधे येनाहमिह रक्षिता । शरीरं मानसं दुःखं संतापं तपसां निधे ॥ ११

कस्मिंश्चरया वाचा हृतं राक्षसनाशनात् । तवाऽऽश्रमे तपः सौम्य करिष्यामि तपोधन ॥ १२

त्वत्तापस उवाच—

त्पनोऽहं वै देवशर्मोति विश्रुतः । विहाय भोगानखिलान्वनं धोरमुपागतः ॥ १३

भरद्वाजा सार्व भय शिष्येण कामगः । बहुशः सन्ति चान्येऽपि मच्छिष्याः कामरूपिणः ॥

अनेनाऽऽश्रमे स्थित्वा चिकीर्षसि तपः शुभे । एहि राश्यपरं यामो वनं दूरस्थितं यतः ॥ १५

त्वं नरद उवाच—

राजपत्नीं तां ययौ प्रार्ची दिशं हरिः । वनं भेतपिशाचाढ्यं मन्दगत्या नराधिप ॥ १६

इत्यऽश्रुपूर्णासी तस्य पृष्ठानुगा ययौ । स्मरद्वी च तत्पृष्ठे मां प्रतीक्षेतिवादिनी ॥ १७

बृहदुराचारः कोऽपि पापाकृतिकर्त्तुः । जालं प्रसारयामास तद्यदा जीवश्रितम् ॥ १८

अत्रायामास तज्जालं पापनायकः । जालस्थास्तु तदा जीवानुगाहस्य मुमोच ह ॥

ततः स्त्रियौ दृष्ट्वा स्मरद्वी जगाद ताम् ॥

१९

स च तिरुवाच—

गयाति करे गृह्णाति मां सखीम् ॥

२०

देवि उवाच—

अस्त्वेनं विकृतास्यं व्यलोकयत् । वीक्ष्य तं भयवातेन निर्भृता सिन्धुजमिया ॥ २१

वृन्द

एषा लक्षा मया श्रीप्रमालानं रक्ष दुर्मते । हस्तुक्त्वा तापसं रक्षः सद्गुणानिप्राधत् । हुंकारेणैव मधुसूदनः । विलोक्य तापसकलं राक्षी तापसमब्रवीत् । क ।

दुद्राव विकलं शुभ्रं (?) स्मरद्वत्वा समं वने । विद्वन्ती समं सख्या तापसाश्रममागता ॥ १
 सा तापसवने तस्मिन्ददर्शान्तमद्भुतम् । पक्षिणः काञ्चनप्रख्यान्नानाशब्दसमाकुलान् ॥ २
 साऽपश्यद्वेमपञ्चाढ्यां वार्षीं तु स्वर्णभूमिकाम् । क्षीरं वहन्तीं सरितं स्रवन्ति मधु भूरुहाः ॥ ३
 शर्कराराशयस्तत्र मोदकानां च संचयाः । भक्ष्याणि स्वादुसर्वाणि वह्न्याभरणानि च ॥ ४
 बहुशस्तानि दिव्यानि नभसः संपतन्ति च । क्रीडन्ति हरयस्तृप्ता उत्पतन्ति पतन्ति च ॥ ५
 मठेऽतिसुन्दरं वृन्दा तं ददर्श तपस्विनम् । व्याघ्रचर्मसनगतं भासयन्तं जगन्नयम् ॥ ६
 तमुवाच विभो पाहि पाहि पापधिकादथ । तपसा किञ्च धर्मेण मौनेन च जपेन च ॥ ७
 भीतत्राणात्परं नान्यत्पुण्यमस्ति तपोधन । एवमुक्तवती भीता सालसाङ्गी तपस्विनम् ॥ ८
 तावत्प्राप्तः स दुष्टात्मा सर्वजीवप्रबन्धकः । वृन्दा देवी भयत्रस्ता हरिकण्ठं समाश्लिपत् ॥ ९
 सुखस्पर्शयुजाभ्यां साऽशोकवल्लीव लिङ्गिता ॥

हरिरुवाच—

तवाऽऽलिङ्गनभावेन पुनरेव भविष्यति । शिरः सर्वाङ्गसंपन्नं त्वद्भर्तुरधिकं गुणैः ॥
 अथ त्वं प्रमदे गच्छ पत्यर्थे चित्रशालिकाम् ॥

नारद उवाच—

सा चित्रशालामित्युक्ता विवेश मुनिना तदा । दिव्यपर्यङ्कमारूढाऽऽयुक्ता कान्तस्य तच्छिरः
 चकाराभरणं सा मीलितारुषतिलोलुपा । यावत्तावदभूद्वाजन्तुर्षं जालंधराकृति ॥
 तत्कान्तसदृशकारस्तद्वसास्तद्बुद्धतिः । तद्वाक्यस्तन्मनोभावस्तदाऽऽसीजगदीश्वरः ॥
 अथ संपूर्णकार्यं तं मियं वीक्ष्य जगाद सा ॥

वृन्दावाच—

तव कुर्वे मियं स्वामिन्ब्रूहि त्वं स्वरणं च मे ॥

नारद उवाच—

वृन्दावचनमाकर्ण्य ग्राह मायासमुद्रजः ॥

मायाजालंधर उवाच—

ऋणु देवि यथा युद्धं वृत्तं शंभोर्मया सह । मिये रुद्रेण रौद्रेण च्छिन्नं चक्रेण मे शिरः ॥
 तावत्त्वत्सिद्धियोगाच्च त्वद्भूतेन महारणात् । छिन्नं तदत्र चाऽऽनीतं जीवन् तेऽङ्गसङ्गतः ॥
 मिये त्वं मद्वियोगेन बाले जातासि दुःखिता । सन्तव्यं विमियं मह्यं यच्चां त्यक्त्वा रणं ॥

नारद उवाच—

इत्यादिवचनैस्तेन वृन्दा संस्मारिता तदा । ताम्बूलैश्च विनोदैश्च वस्त्रालंकरणैः शुभैः ॥
 अथ वृन्दारिका देवी सर्वभोगसमन्विता । मियं गाढं समालिङ्ग्य चुचुम्ब रतिलोलुपा ॥
 मोक्षोदप्यधिकं सौख्यं वृन्दाभोहनसंभवम् । मेने नारायणो देवो लक्ष्मीप्रमरसाधिकम् ॥
 वृन्दाविद्योगजं दुःखं विनोदयति माधवे । तत्क्रीडाचारुविलम्बद्रूपिकाराजहंसके ॥
 तद्रूपभावाकृष्टोऽसौ पद्मायां विगतस्पृहः । अभुवृन्दावने तस्मिन्तुलसी रूपधारिणी ॥
 वृन्दाङ्गस्वेदतो भूम्यां प्रादुर्भूताऽतिपावनी । वृन्दाङ्गसङ्गं स्वेदमनुभूय सुखं हरिः ॥

दिनानि कतिचिन्मेने शिवकार्यं जगत्पतिः । एकदा सुरतस्यान्ते स्वांसकण्डे तपस्विनम् ॥ ४६
वृन्दा ददर्श संलभं दिक्षुजं पुरुषोत्तमम् । तं दृष्ट्वा ग्राह सा कण्ठाद्विमुच्य भुजवन्धनम् ॥ ४७

वृन्दावाच—
कथं तापसरूपेण त्वं मां मोहितुमागतः ॥ ४८

नारद उवाच—
निशम्य वचनं तस्याः सान्त्वयन्ग्राह तां हरिः ॥ ४९

हरिरुवाच—
ऋणु वृन्दारिके त्वं मां विद्धि लक्ष्मीमनोहरम् । तव भर्ता हरं जेतुं गौरीमानयितुं गतः ॥ ५०
अहं शिवः शिवश्चाहं पृथक्त्वेन व्यवस्थितौ । जालंधरो हतः संख्ये भज मामधुनाऽनये ॥ ५१

नारद उवाच—
इति विष्णोर्वचः श्रुत्वा विपण्णवदनाऽभवत् । ततो वृन्दारिका राजन्कुपिता प्रत्युवाच ह ॥ ५२

वृन्दावाच—
रणे वद्धोऽसि येन त्वं जीवन्मुक्तः पितुर्गिरा । विविधैः सत्कृतो रत्नैर्भुक्तं तस्य हृता वधूः ॥ ५३
पत्तिर्धर्मस्य यो नित्यं परदाररतः कथम् । ईश्वरोऽपि कृतं भुङ्क्ते कर्मत्याहुर्मनीषिणः ॥ ५४
अहं मोहं यया नीता त्वया मायातर्जुना । तया तव वधूं मायातपस्वी कोऽपि नेष्यति ॥ ५५

नारद उवाच—
इति शम्भस्तना विष्णुर्जगामादृश्यतां क्षणात् । सा चित्रशाला पर्यङ्कः स च तेऽयं पुत्रवंगमाः ॥ ५६
नष्टं सर्वं हरौ याति वनं शून्यं विलोक्य सा । वृन्दा ग्राह सखीं पश्य जिह्वां तद्विष्णुना कृतम् ॥
त्यक्तं पुरं गतं राज्यं कान्तः संदेहतां गतः । अहं वने विदित्वैतत्क यामि विधिनिर्मिता ॥ ५८
मनोरथानां विषयमभून्मे प्रियदर्शनम् । ग्राह निश्चस्य चैवाऽऽलिं राक्षी वृन्दाऽतिदुःखिता ॥ ५९
[ऋमम प्राप्तं हि भरणं त्वं याहि स्मरद्वितिके । इत्युक्ता सा तदा ग्राह मय त्वं प्राणरूपिणी] ६०
तस्यास्तथोक्तमाकर्ण्य इतिकर्तव्यतां ततः । वने निश्चित्य सा वृन्दा गत्वा तत्र महत्सरः ॥ ६१
विहाय दुःखमकरोद्वाजशालनमम्बुना । तीरे पद्मासनं बद्ध्वा कृत्वा निर्विषयं मनः ॥ ६२
शोषयामास देहं स्वं विष्णुसङ्गेन इषितम् । तपश्चचार साऽत्युग्रं निराहारा सखीसमम् ॥ ६३
गन्धर्वलोकतो वृन्दामयाऽऽगत्याप्सरोगणः । ग्राह याहीति कल्याणि स्वर्गं मा त्यज विग्रहम् ॥ ६४

मान्धर्वं शस्त्रमेतन्निभुवनविजयि श्रीपतिस्तोषमग्र्यं
नीतो येनेह वृन्दे त्यजसि कथामर्दं तद्वधुः प्राप्तकामम् ।
कान्तं ते विद्धि शूलिभवरश्चरहर्तं पुण्यलभ्यस्य भूपा
स्वर्गस्य त्वं भवाद्य द्रुतगतिं च विमानं चण्डि भद्रे भज त्वम् ॥ ६५
श्रुत्वा शालं वधूनां जलपिजदयिता वाक्यमाह ग्रहस्य
स्वर्गादाहृत्य मुक्ता त्रिदशपतिवधूश्चातिवीरेण पत्या ।
आदौ पार्श्वं मुखानामहमभरजिता प्रेषसी तद्विद्युक्ता
निर्दुष्टा तद्यतिष्ये प्रियममृतगतं प्राप्नुयां येन चैव ॥ ६६

इत्युक्त्वा ससखी वृन्दा विससर्जाप्सरोगणान् । तथीतिपाशवद्धास्ते नित्यमायान्ति यान्ति ॥
 योगाभ्यासेन वृन्दाऽथ दग्ध्वा ज्ञानाग्निना गुणान् । विषयेभ्यः समाहृत्य मनः प्राप ततः पा ॥
 दृष्ट्वा वृन्दादिकां तत्र महान्तश्चाप्सरोगणाः । तुष्टुवुर्नभसस्तुष्टा ववृपुः पुष्पवृष्टिभिः ॥
 शुष्ककाष्ठचयं कृत्वा तत्र वृन्दाकलेवरम् । निधायार्थिं च प्रज्वाल्य स्मरदूतिर्विवेश तम् ॥
 दग्धवृन्दाङ्गरजसा विम्बवर्धोलकाभकम् । कृत्वा तद्भस्मनः शेषं मन्दाकिन्यां विचिक्षिपुः ॥
 यत्र वृन्दा परित्यज्य देहं ब्रह्मपथं गता । आसीद्वृन्दावनं तत्र गोवर्धनसमीपतः ॥

देव्योऽथ स्वर्गमेत्य त्रिदशपतिवधूसत्त्वसंपत्तिमाहु-

देवीभ्यस्तस्त्रिशम्य प्रमुदितमनसो निर्जराद्याश्च सर्वे ॥

शत्रोः प्रत्यस्य तस्य प्रवलतरभयं भीमभेरीनिजघ्नः

श्रुत्वा तत्राऽऽसनस्यः परिजननिवहो नाम शुम्भोऽशुभस्य ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्म-उत्तरखण्डे जालंधरोपाख्याने वृन्दाया ब्रह्मपदप्राप्तिर्नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२५५४

अथ सप्तदशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

कथं जालंधरो गौरीं हररूपधरो मुने । दृष्ट्वा चकार किं तत्र तन्मे कथय विस्तरात् ॥

नारद उवाच—

यदा मायाशिवस्तत्र भार्ययद्विरिजां प्रैति । ततः सा चुक्षुभे राजन्किञ्चिन्नोवाच तं प्रति ॥

अनातुरस्य देवस्य प्राप्तस्य तपसा मया । न युक्तमिति निश्चित्य पार्वती नाऽऽह तं वृष ॥

सा न तत्र प्रतीकारं दृष्ट्वा तस्य च पश्यतः । निर्गता तत उत्थाय ददर्शाऽऽकाशवाहिनीम् ॥

गङ्गां वासोचितां मत्वा भवानी तपसे ययौ । पुराऽपि तपसा लब्धो मयेशः सांप्रतं तथा ॥

इत्यब्रजच्चिन्तयन्ती सखीभिः सहिता ततः । पुरः क्षीरनिभां राजन्यार्वती गगनात्परम् ॥

मन्दाकिनीं ददर्शाय पतन्तीं मानसोचरे । हारमालामिवाऽऽयान्तीं विविक्तां गगनस्रजः ॥

मन्दाकिन्याः पयःपुरो ह्लाक्लृष्टः स्वर्गतो यथा । श्रुतीनां पूरधारैव ब्रह्मणो वदनच्युता ॥

दृष्ट्वा सुमुदिता गङ्गां स्नात्वा चाऽऽलिसमन्विता । संपूज्य स्वतनुं पश्चाच्चिच्छिदा स्वर्णदीतदे ॥

परस्परमथाऽऽलोक्य गौरी प्राह सखीं जयाम् ॥

गौर्युवाच—

त्वं गच्छ मद्गुप्तः कृत्वा तत्समीपं सखि श्रेष्ठ । जानीहि तत्त्वं किं शंभुर्यद्वा ज्ञान्यो भविष्यति ॥

यद्यसौ त्वां समालिङ्ग्य कुरुते कुम्भनादिकम् । तदा मायां समास्थाय जानीह्यसुरमागतम् ॥

यदि चेत्त्वां प्रति ब्रूयान्मज्जिमिवं शुभाशुभम् । असंशयं पिनाकी स्यादत्राऽऽगत्य ब्रवीहि मा ॥

नारद उवाच—

इत्यादिष्टा जया देव्या गता गङ्गाधरान्तिकम् । तामायान्तीं स दृष्ट्वा च भृशं मनश्चपीडितः ॥

चकाराऽऽलिङ्गनं तस्या गौरीरूपेण भावयन् । ततो जालंधरः संयो वीर्यं स्वं प्रमुमोच ह ॥

अदपेन्द्रियश्च संजातो वेगतः कुरुनन्दन । तया स प्रोदितो दैत्यो न त्वं रुद्रो भविष्यसि ॥ १५
अन्यवीर्योऽधमाचारो नाहं गौरी हि तत्सखी । इत्युक्त्वा निजमास्थाय रूपं सा प्राह तं पुनः ॥
अनेन कल्पतेन हनस्त्वं हि पिनाकिना । इति ज्ञान्वा च संप्राप्ता तत्र गत्वाऽग्रीवीदुमाम् ॥ १७

जयोवाच—

देदि जालंधरो वेष न शंयुस्त्व वल्लभः ॥

१८

नारद उवाच—

ततो भयार्ता हरवल्लभाऽभूदद्भुतं विवेशाथ सरोजमध्ये ।

सख्यो भ्रमर्यः कमलेषु जाता मयेन जालंधरजेन राजन् ॥

१९

अजान्तरे वनगतामदृष्ट्वा तां वृषाहनाम् । भीतास्तु रक्षास्तस्याः सत्वरं रणमाययुः ॥ २०

अध्वोऽर्णवज्जरेण युध्यन्तं ग्रम्भुनाऽद्भुतम् । शुम्भासुरं विलोक्योत्तुस्ते हता राजवल्लभा ॥ २१

ततः शुम्भेन ते पृष्टास्तं नत्वोच्चः ससाध्वसाः । आत्मनः परिहारार्थं विष्णुमित्यसुरेश्वरम् ॥ २२

श्रुत्वा वृन्दां हतां वस्तो रुद्राक्षयक्त्वाऽथ संगरम् । शुम्भेन प्रेषितौ चण्डमुण्डौ जालंधरं प्रति ॥

मानसोत्तरमासाय दानवौ वेगवचरौ । हररूपधरं दैत्यमूचतुर्विदधान्तरौ ॥ २४

चण्डमुण्डौ वतुः—

किं तया वृषशार्दूल विदेशं गतया श्रिया । अरयो यां न पश्यन्ति वन्दुभिर्था न भुज्यते ॥ २५

जितः शुम्भो हतं सैन्यं देव रुद्रेण ते रणे । एवेहि कुरु सङ्घार्थं न त्वं भ्रामोपि पार्वतीम् ॥ २६

पञ्चाननस्य महिर्षी कथं भ्रामोति जन्मुकः । अन्यकारः कथं राजन्भ्रामोति सवितुः प्रभासम् ॥ २७

तव जालंधरात्पीडाद्धृता राज्ञी मुरारिणा । इति संश्रूयते वार्ता तस्मात्त्वं कुरु संगरम् ॥ २८

रणे शर्वं विजित्वाऽऽशु भव सर्वेश्वरेश्वरः । अथवा शिवनाराचः खण्डितो यासि तत्पदम् ॥ २९

नारद उवाच—

इति जालंधरः श्रुत्वा भाषितं चण्डमुण्डयोः । निःससार गिरेस्तस्मात्सक्रोधो रक्तलोचनः ॥ ३०

चण्डमुण्डौ समाभ्यास्य त्यक्त्वा रूपं हरस्य च । गच्छज्जालंधरो मार्गे दुर्वारणमुवाच ह ॥ ३१

जालंधर उवाच—

पश्य दुर्वारणेदानीं तत्र यद्विष्णुना कृतम् । मायाभाश्रित्य सा राज्ञी वृन्दा नीताऽऽत्मनः पदम् ॥

शूदे स्थितस्य जामातुर्विश्वसेनैव बुद्धियान् । नूनं तस्मै मदत्वा च कन्यकां विष्णुजेद्बुधः ॥ ३३

जामातरं शूदे सैव स्थापयेत्सर्वथा नरः । धनदारादिकं सर्वं स शृङ्गाति शनैः शनैः ॥ ३४

दुर्वारण उवाच—

राजन्यतिक्रम्यते कर्म तत्तथैव तु भुज्यते । त्वं हतुर्मागतो गौरी हरिणा ते हता वधूः ॥ ३५

तस्य स्पष्टं वचः श्रुत्वा क्षणं मौनी व्यचिन्तयत् ॥

३६

जालंधर उवाच—

किं भयाभि हरं जेतुमयथा हरिमुत्त्वणम् । कार्यद्वये समुत्पन्ने यत्परं तत्प्रकथ्यताम् ॥ ३७

दुर्वारण उवाच—

यदि यासि हरिं जेतुं हरः पृष्ठे हनिष्यति । हसिष्यन्ति रणे शूरा यातुं रुद्रो न दास्यति ॥ ३८

तस्मात्प्रशुषितिं जित्वा कृत्वा तं वश्यमात्मनः । पश्चात्प्रयाहि गोविन्दं यदि जानासि तत्पदम् ३९
अधुना सत्वरं वीर याहि दैत्यान्महाबलान् । रणे कुरु महाघोरं यथा संपूज्यसे बुधैः ॥ ४०

नारद उवाच—

देशकालोचितं श्रुत्वा दुर्वारणवचस्तदा । ययौ जालंधरो योद्धुं सह रुद्रेण योगिना ॥ ४१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे जालंधरोपाख्याने जालंधरस्य मायारूपपरिणामो नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १५॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२५९५

अथाष्टदशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

अयं जालंधरोऽपश्यत्कबन्धचयभीषणम् । रणं रुधिरमांसौघमज्जामेदोस्थिदुर्गमम् ॥ १
तत्र जालंधरो दैत्यः प्रियाहरणदुःखितः । रणे विलोकयामास दृष्टस्य पार्वतीपतिम् ॥ २
घोराहिभोगेन विभूषिताङ्गं जटाकलापे शशिभूषयाऽङ्कितम् ।
नेत्राग्रिकीलोपरिशोभिताङ्गं विभ्राणमीशं स ददर्श सिन्धुजः ॥ ३
श्रीघ्नं स्वरथमारुह्य समुद्रतनयो रुषा । संक्षेपात्प्राह तं शुम्भं तापसो नाऽऽहतस्त्वया ॥ ४
प्राह जालंधरं शुम्भस्तापसेन महत्कुम् । हन्तुं न शक्यतेऽस्माभिर्हरः सङ्ग्रामदुर्जयः ॥ ५
इति शुम्भोक्तमाकर्ण्य सिन्धुजः क्रोधमुर्धितः । हरं पद्मसहस्रेण दैत्यसैन्येन संवृतः ॥ ६
गृहीत्वा कालकेदारं धनुर्जालंधरो ययौ । बाणास्तीक्ष्णानतिस्पृलाङ्घ्रौहस्तम्भांस्तथा बहून् ॥ ७
मुमोच युधि बुधैर्षो वर्षेन्मेघ इवाऽऽगमे । आयान्तं रुरुधुः सिन्धुसूतं शंभुगणा युधि ॥ ८
ततो रुद्रेण रौद्रेष्य शरौघैस्ताडितो रुषा । रुद्रबाणैस्तदा तस्य कवचं भुवि पातितम् ॥ ९
विवर्माऽपि बभौ सोऽथ मेघमुक्तो यथाऽचलः । पुनर्जालंधरस्याङ्गं शंभुना कीलितं शरैः ॥ १०
रुधिरं बहु सुस्राव जालंधरश्चरिरतः । तेनाश्रुरुधिरौघेण श्लाघिता सकला मही ॥ ११
ततो देवा भयं जग्मुः दानवाश्च चकम्पिरे । त्यक्त्वा ते प्रमथा वीर रणभूमिं प्रदुहुवुः ॥ १२
नद्या इव परा मूर्तिः प्रसृता सर्वतोऽपि च । अयाऽऽहार्णवजो रुद्रं धनुर्धरवरो ह्यसि ॥ १३
इदानीं तत्करिष्यामि येन गच्छसि संस्रयम् । इत्युक्त्वा कालकेदारं सशरं प्रतिगृह्य तत् ॥ १४
श्रीघ्नं संपूरयामास शरैर्नानाविधैः शिवम् । शिवः सहस्रकोटीभिः पूरिताङ्गो रणे बभौ ॥ १५
विहंगमैर्यथाऽऽकाशं वृक्षैरिव महागिरिः । दैत्यमुक्तैस्तथा वाणैर्दृष्ट्वा व्याप्तं महेश्वरम् ॥ १६
वीरभद्रस्तथा कोपाज्जालंधरमधावत । अपीडयदमेयात्मा समुद्रतनयं बली ॥ १७
जालंधरोऽथ संकुटो विध्यन्वाणैः सहस्रशः । धनुः शरात्रयं छत्रं सारार्थं तिलशः शरैः ॥ १८
चकार वीरभद्रस्य सिन्धुसूतः प्रतापवान् । वीरभद्रोऽथ विरथो हतवानादयाऽब्धिजम् ॥ १९
तयैव गदया सोऽपि तं हत्वाऽपातयद्भुवि । गदाप्रहारपतितं तमालोक्यातिमूर्च्छितम् ॥ २०
मणिभद्रोऽथ समरे जालंधरमधावत । अतिकुट्टं तमायान्तं दृष्ट्वा दैत्यो महारणे ॥ २१
शैरैर्व्यस्तोपकरणं स चकार नदीसुतः । अयं मूर्छां परित्यज्य उचस्थौ सिंहवन्नदन् ॥ २२
वीरभद्रस्ततः कोपान्मणिभद्रः प्रतापवान् । जघ्नतुः पर्वताभ्यां तौ व्योमस्थं तदिनीसुतम् ॥ २३

तदङ्गे पतिना दृष्ट्वा पर्वतां तौ विनय च । जघान मुष्टिपातेन वीरभद्रो नदीसुतम् ॥ २४
 मणिभद्रश्चरणयार्थत्वा सागरनन्दनम् । स्थन्दिनाह्वामयामास तदद्भुतमिवाभवत् ॥ २५
 मणिभद्रगृहीतोऽपि दैत्यराट्स महाबलः । हत्वा चरणघातेन मणिभद्रमपातयत् ॥ २६
 जालेश्वरो महाबाहुर्वीरभद्रं च मुष्टिना । अथाऽऽगन् परिहृतो गणवं नन्दिकेश्वरः ॥ २७
 शुम्भस्तमागन् दृष्ट्वा रुरोध सह सानिकैः । हृदयुद्धैरथाऽऽजमुः गणा दैत्याः परस्परम् ॥ २८
 शुम्भः शिलादजं राहुर्महाकालं रणे ययौ । कोलाहलं निशुम्भोऽयं केतुः कालमधावत् ॥ २९
 शैलोदरो गुहं जम्भो माल्यवन्तं महाबलः । महापार्श्वो ययौ चण्डं चण्डीशो रोमकण्ठकम् ॥ ३०
 विक्रान्तोऽयं वै भृक्षिसुरुनेत्रो विनायकम् । एवं दैत्येश्वरैः सार्धं गणानामधिपा ययुः ॥ ३१
 अथ शुम्भायुधैर्वाणैः प्रहतश्च शिलादजः । चूर्णीचकाराद्रिशृङ्गः क्षणितुल्यैः हस्तैः ॥ ३२
 शुम्भस्तनादितः शक्त्या शिलादं च(दजं) जघान तम् । महाकालो जघानाय तं राहुं रणमूर्धनि
 शक्त्याऽयं तस्य हतवान्स्थन्दनं स महाद्रिणा । कोलाहलो हतः शक्त्या निशुम्भेन प्रतापवात्
 शक्तिं गृहीत्वा गहनदथं सारथिना सह । विरथेनाथ दैत्येन भृक्षकुद्धेन संयुगे ॥ ३५
 कोलाहलोऽसुरेन्द्रेण सहस्रफणिना हतः । तं हत्वा चातिवेगेन रथं चान्यमुपागतः ॥ ३६
 फणचक्रहतः संख्ये क्षणान्मूर्च्छां विहाय च । स्वरथाच्छीघ्रमुत्तीर्य गृहीत्वा खड्गचर्मणी ॥ ३७
 सर्वं चक्रे निशुम्भस्य स रथाथसिना पृथक् । पुनः स्वरथमारुह्य दैत्यं वाणैरताडयत् ॥ ३८
 निशुम्भोऽप्यतिरोषाच तत्पराक्रमविसितः । शक्त्या महाबलस्तस्य रथं सार्धं न्यमूदयत् ॥ ३९
 कोलाहलो रणे थावन्निशुम्भं विरथो वली । गतः स विरथं चक्रे सरथं भुजवन्धनात् ॥ ४०
 केतुपुच्छं गृहीत्वा च भ्रामयामास चाम्बरे । कालक्षणितसर्वाङ्गः केतुना प्राद्वज्रयात् ॥ ४२
 शैलोदरो रणे स्कन्दं जघान गदयोरसि । पडाननोऽपि तं शक्त्या हत्वा समावपातयत् ॥ ४३
 शक्तिमहारेण मृतं दानवं वीक्ष्य पण्मुखः । जगर्ज तत्र वै चित्रं यथा क्रौञ्चे विदारिते ॥ ४४
 माल्यवानथ वाणार्थैर्जम्भमभ्यद्रवद्गणे । जम्भोऽपि सायकैस्तीक्ष्णैर्भिच्चा तं मूर्छितं जहौ ॥ ४५
 महापार्श्वो रथं दृष्ट्वा वाणार्थैर्वाजिर्जितम् । लीलयैव च खे नीत्वा व्यथं चण्डमपातयत् ॥ ४६
 व्यथं रथं विलोक्याय ततश्चण्डोऽग्रहीद्रदाम् । आपतन्तं महापार्श्वं चण्डस्तं गदयाऽहनत् ॥ ४७
 अचिन्त्यैव गदापातं सोऽसुरो भृक्षदारुणः । प्रहृत्य मुष्टिना चण्डं पातयामास भूतले ॥ ४८
 चण्डीशश्चाभिहतो रोमकण्ठो महासुरः । चण्डीशं पादयोर्धृत्वा रथं(ध)मूर्ध्नि न्यपातयत् ॥ ४९
 पपात सहसा भूमौ ययौ तं भीषणेक्षणम् । उरुनेत्रेण समरे हतो लम्बोदरः शरैः ॥ ५०
 दन्तेनोरसि तं हत्वा पातयामास भूतले । उरुनेत्रः क्षणाच्छान्तिमामगत्याऽऽसुरं रथं क्षणात् ॥ ५१
 जघान मुद्गरेणाऽसौ मूर्ध्नि सिन्दूरमाण्डिते । गणेश्वरः पट्टिनेन जघानोरसि दानवम् ॥ ५२
 तन्मुखादथ निष्क्रान्तो नवशीर्षोऽसुरो महान् । अष्टादशभुजो राजन्सोऽप्यधावत् शक्रकिरम् ॥ ५३
 नवशीर्षोऽनेत्राभ्यां रणे रुद्धो विनायकः । जर्जरकृतदेहोऽपि जग्राह परशुं रुपा ॥ ५४
 तेन चिच्छेद शस्त्राणि तयोरान्नौ गणेश्वरः । रुद्धं गणेश्वरं दृष्ट्वा ताभ्यां संख्येऽयं पण्मुखः ॥ ५५
 शीघ्रमामगत्या सेनार्थैर्जघान नवशीर्षकम् । नवशीर्षं रणे हत्वा उरुनेत्रमधावत् ॥ ५६

स्कन्दः स्वशक्तिघातेन पातयाभास तं नृप । पश्यज्जालंधरः स्कन्दं ययौ सैन्येन संवृतः ॥
 पुत्रप्रीत्याऽसुरान्दन्तुं सगणः शंकरोऽपि च । ततो घोरतरं युद्धमभूदद्भुतसैन्ययोः ॥
 हरसिन्धुजयोर्युद्धे गतप्राणे व रोदसी । अथ जालंधरः कुद्धो वाणं संधाय दारुणम् ॥
 सहस्रशतसंख्याकैः पत्रैः सर्वत्र भूषितम् । दैत्येन्द्रस्तेन वाणेन ललाटेऽताडयच्छिवम् ॥
 ममज्जाऽऽपुङ्गवपीदं ललाटे शंकरस्य च । भाले शशाङ्कवच्छेभोः स रराज महाप्रभः ॥
 यथाऽऽदित्यो हि घर्मान्ते संध्याकालेऽम्बुदागमे । अथ रुद्रो महावाणं जग्राह ज्वलनोपमम् ॥
 यस्य वेगे तु पवनः फले यस्याग्निभास्करौ । कालो ग्रन्थिषु सर्वेषु शरे देवी धरा स्थिता ।
 हरस्तेन शरेणाऽऽपु विव्याध हृदि सिन्धुजम् । तेन वाणप्रहारेण रुधिरौघपरिभ्रुतः ॥
 पपात शरभिन्नाङ्गो बज्राहत इवाचलः । तदा दैत्याः समाक्रन्दज्जगर्जुः प्रपथास्तथा ॥
 सिन्धुजं मूर्छितं दृष्ट्वा रुधुर्दानवाः शिवम् । रक्षार्थमुद्यताः केचित्कोचित्चं परितः स्थिताः ।
 यावज्जालंधरो मूर्छां प्राप्तो विजयनन्दन । तावद्दुद्रेण नाराचैर्हता जालंधरी चमूः ॥
 चिराज्जालंधरस्त्यक्त्वा मूर्छां सैन्यं हतं नृप । दृष्ट्वा भयान्वितः सेनां विकीर्णां च तथा रणे
 ततः काव्यं स सस्मार मनसा परमं गुरुम् । स्मृतस्तेन त्वरन्प्राप्तः कविर्जालंधरं प्रति ॥
 स्वस्ति कृत्वा जगादाथ भार्गवः सिन्धुनन्दनम् ॥

भार्गव उवाच—

किं करोमि महारारं तव कार्यं महाबल ॥

नारद उवाच—

इति काव्यवचः श्रुत्वा भार्गवं बहु मानयन् । नत्वा गुरुमुवाचाथ राजज्जालंधरस्तथा ॥

राजोवाच—

जीवयैतान्मृतान्दैत्यान्कवे सर्वान्समन्ततः ॥

नारद उवाच—

इत्युक्तः सिन्धुजेनाऽऽजौ सैन्यं तत्र व्यलोकयत् । पञ्चविंशत्सहस्राणि योजनानां प्रमाणतः
 दैत्याङ्गरयसंकीर्णं द्रुपयुपरि पाथिव । उच्छ्राये पञ्चनवतिं योजनानि महीचितम् ॥
 योधबाहनदेहौघैरवपूर्णां धरां ततः । मन्त्रोदकेन चाभ्युक्ष्य दैत्यानुत्थापयत्कविः ॥
 यावद्भुद्रो जटाजूटं वबन्ध भुजगैर्दृढम् । तावत्काव्येन तत्सैन्यं मन्त्रेणोत्थापितं नृप ॥
 व्याघ्रा यथा केसरिणं गजेन्द्रं सूकरा यथा । आगतान्दानवान्दृष्ट्वा चिन्तयामास शंकरः
 किमेवादिह संयातं मृतान्ध्रजति कुत्रचित् । ददर्श चिन्तयन्काव्यमिति तस्मिन्रणे भवः ॥
 जीवयन्तं रणे दैत्यान्धावन्तं वेगवत्तरम् । ततः कुद्धो महादेवः शुक्रं हन्तुं मनो दधे ॥
 त्रिशूलं मनसाऽऽज्ञाय रक्षोवाच तं कविः ॥

कविरुवाच—

ब्राह्मणं मां कथं हंसि सर्वविद्याविशारदम् । ब्रह्मइत्या मायि हते तव रुद्र भविष्यति ॥

नारद उवाच—

इति श्रुत्वा कवेर्वाक्यं शूलं तत्याज शंकरः । स्मृत्वा तत्पूर्ववृत्तान्तं यत्क्षेत्रं ब्रह्मणः शिरः ॥

ब्राह्मो न हि हन्तव्यो हरन्माणानपि म्रियान् । अयं तु जीवयन्दैत्याग्निग्राहः सर्वथा मया ८३
तस्मान्न सिपाम्यास्तु स्त्रीयोनौ दैत्यजीवनम् । एवमुक्तवतः शंभोस्तृतीयनयनाद्दृष्टम् ॥ ८४
कृत्याविवासा चात्युग्रा(चोत्पन्ना) पुक्तकेशी महोदरा । स्थूललम्बस्तनी योनिर्दंष्ट्रालोचनभीषणा
आह्वरयेति स तथा प्रोक्तस्तामन्नवीच्छिवः ॥ ८५

शिव उवाच—

कृत्येत्वं दानवाचार्य स्वयोनौ क्षिप दुर्मतिम् । यावज्जालंधरं हन्मि तावदेनं भगे वह ॥ ८६
हृते जालंधरे दैत्ये पश्चान्निस्सार्य मोचय ॥ ८७

नारद उवाच—

हरेणोक्तेति सा कृत्या भार्गवं समधावत । पपात भूमौ तां दृष्ट्वा कविदैत्याः प्रदुष्टवुः ॥ ८८
केशेषाकृप्य पुन्वाना नम्रमालिङ्ग्य भार्गवम् । योनौ दधार सा कृत्या हसन्ती जयनन्दनम् ॥ ८९
भगे क्षेप्तं गुहं दृष्ट्वा यावज्जालंधरोऽसुरः । संदधे मार्गणांस्तावत्सा कृत्याऽदृश्यतां गता ॥ ९०
इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे नारदमुषिष्ठिरसंवादे जालंधरोपाख्याने शुक्रयोगिप्रवेगे नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२६८५

अधिकोनविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

अयं जालंधरः माह रसाऽऽत्मानमितः शिवम् । शिवाय त्वां सिपाम्यास्तु यत्रास्ति मधुसूदनः १
पश्चाद्भ्रातृणां कृप्य पातयिष्यामि सागरे । धृतेषु युष्मास्तु यदा (यदा मया धृता यूयं) तदा
सर्वेश्वरो ब्रह्म ॥ २
इत्युक्त्वा सैन्यसंभारं न्यस्य शुम्भामुरादिषु । भटैर्गुप्तं निशुम्भायैश्चतुरङ्गमनन्तकम् ॥ ३
शुम्भो निशुम्भः फेंकारो मेरुण्डो धूम्रलोचनः । केतुर्विहालजङ्घश्च राहुर्दुर्बिरणो मयः ॥ ४
कालासुरोऽथ लवणो भूमिरेतोन्धकासुरः । रक्तवीर्यादयश्चण्डो मुण्डश्च दैत्यपुंगवाः ॥ ५
सर्वानिवोधतान्दृष्ट्वा संख्ये दानवपुंगवान् । रुरुषुः समरे राजन्वीरभद्रादयो गणाः ॥ ६
ततो युद्धमभूद्वोरं तुमुलं लोमहर्षणम् । पतन्ति ममथा यत्र दैत्याश्चापि क्षतातुराः ॥ ७
अथ शुम्भादिभिर्दैत्यैः सर्वशस्त्रैर्महायुधैः । हताः पेतुर्गणान्धार्म्ये पलायंचक्रिरे नृप ॥ ८
गणान्विजित्य समरे रुरुधुर्दानवाः शिवम् । वर्षन्तः शरधाराभिर्घना मेरुगिरिं यया ॥ ९
ततः पिनाकमाकृष्य वृषभोपरि भैरवः । जघान वाणनिवहैर्दानवान्समराङ्गणे ॥ १०
तीक्ष्णाग्रैस्तु क्षुरमख्यैर्दानवान्हनद्वली । केचिन्नन्दीमहारेण पेतुः सङ्ग्राममूर्धनि ॥ ११
वाणैश्च जर्जरान्कृत्वा शुम्भादीन्वृषभध्वजः । शेषं सैन्यं जघानाऽऽशु शस्त्रास्त्रैः समराङ्गणे ॥ १२
गजैर्नरैर्हैवेन्यास्तं पतितैः समराङ्गणम् । बभूव वज्रनिभिः पर्वतरिचं गतम् ॥ १३
अथ मायामयीं गौरीं विदधे सिन्धुनन्दनः । सोन्दर्यगुणसंपन्नां सर्वालंकारभूषिताम् ॥
उर्मा (जयां) मायामयीं कृत्वा तामुवाचाब्धिनन्दनः ॥ १४

जालंधर उवाच—

गच्छ त्वं पुरतो रुद्रं विमोहय रणे द्रुतम् ॥

१५

नारद उवाच—

इत्युक्ता दैत्यपतिना ययौ मायामयी जया । रणे गत्वा शिवस्याग्रे मुक्तकेशी रुरोद ह ॥ १६

पृष्ठा हरेण सा ग्राह मानसोत्तरपर्वतात् । हता तव प्रिया देव पार्वती सिन्धुसूनुना ॥

श्रुत्वेति वचनं तस्यास्तामुवाच वृषध्वजः ॥

१७

शिव उवाच—

जये त्वमेहि वृषभं त्वां हरिष्यन्ति दानवाः ॥

१८

नारद उवाच—

ततो वृषभमारुह्य जया चाऽऽलिङ्ग्य शंकरम् । ग्राह प्रयामि पार्वत्या न जीवामि विना हर ॥ १९

चन्द्रं शंभुजटाविष्टं गृहीत्वा वृषभाद्द्रुतम् । अवरोहत सा माया मायात्यक्तो रणं ययौ ॥ २०

ततो गौरीं हतां श्रुत्वा चिन्तयामास शंकरः । दैत्यमायापरिष्वक्तो नाऽऽस्मानं बुबुधे नृप ॥ २१

एतस्मिन्नन्तरे प्राप्नः सैन्येन महता वृतः । मायामृदानीं स्वरये निधायार्णवजः शिवम् ॥ २२

जालंधरजये तद्गदास्तीक्ष्णं तत्र निस्वनः । चचाल वसुधा येन प्रतिनेदुर्महीधराः ॥ २३

हरस्य दर्शयामास पार्वतीं सिन्धुनन्दनः । रुद्रोऽप्यरिरथस्थां तां ददर्श निजवल्लभाम् ॥ २४

वियोगविधुरां दीनां तन्वीमातुरलोचनाम् । हा नाथ मिय रुद्रेतिप्रजल्पन्तीं पुनः पुनः ॥ २५

म्रौढवैरिरये दृष्ट्वा पापण्डित्या यथा श्रुतिः । गौरीं दध्यौ तथा स्थाणुः कथं प्राप्या प्रिया मया ॥

विललाप ततः शंभुदैत्यमायाविमोहितः । मद्रामा दानवैः कान्ते हताऽसि त्वं कथं प्रिये ॥ २७

शोकमोहभ्रतं दृष्ट्वा शंकरं सागरात्मजः । जगाद प्रहसन्वाक्यं कश्चित्कारुण्यवान्यथा ॥ २८

जालंधर उवाच—

सर्वप्रमाणशून्योऽसि स्मरशृङ्गारवर्जितः । ईश्वरोऽपि बराकस्त्वं संजातोऽम्बिकया विना ॥ २९

मा रुदिहि विरूपाक्ष ददामि तव वल्लभाम् । रक्षितोऽसि मया रुद्र गृहीत्वा पार्वतीं रणात् ॥ ३०

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा गिरिशं तूर्णमुच्चार्य स्वरथादुमाम् । सैन्यं संप्रेषयामास शंकराभिमुखं किल ॥ ३१

हरोऽपि वृषभेणाऽऽशु तत्सैन्यं समधावत । ग्रहीतुं पार्वतीं याहि त्राहि त्राहीतिजल्पतीम् ॥ ३२

यावन्नृह्णाति तां गौरीं करेण वृषभध्वजः । तावच्छुम्भासुरः शीघ्रं गृहीत्वा चाम्बरे स्थितः ॥ ३३

शूलं मुमोच वलवान्हनुं शुम्भासुरं हरः । शुम्भेन सा परित्यक्ता शूलोपरि पपात च ॥ ३४

रुदती चारुसर्वाङ्गी त्यक्ता शूलेन संयुता । पतिता शंकरस्याग्रे तथा त्यक्ता ममार च ॥ ३५

माथागौरीं श्रुतां दृष्ट्वा शोकमोहपरिभ्रतः । हा प्रियेति रुद्ररुद्रः पपात भुवि मूर्छितः ॥ ३६

क्षणं संज्ञामवाप्याथ रणभूमावुमापतिः । शशाप शुम्भप्रमुखान्गौरीं शुम्भान्हनिष्यति ॥ ३७

नारद उवाच—

अथ शुम्भादयो दैत्या रणे देव्या निपातिताः । महेश्वरस्य शपेन गते मन्त्रन्तरे नृप ॥ ३८

शपित्वा तान्त्रोदाथ जल्पभिर्गत्य शंकरः । क गताऽसि प्रिये त्यक्त्वा दुःखितं मां रणाङ्गणे ॥

राते चत्वा वियोगार्तः श्रीकण्ठोऽहं त्वया कृतः । वासुदेवोऽपि मां त्यक्तं न जानाति त्वया प्रिये
यज्ञे ह्यस्याशिकुण्डे पुरा देहो हुतस्त्वया । भूयो हिमवतो लब्धा कथं त्यजसि मां पुनः ॥४१॥
उच्चैः चित्तिष्ठ चार्वाङ्गि गिरिजे मां प्रबोधय । अत्रान्तरे शिवं ज्ञात्वा दैत्यमायाविमोहितम् ॥ ४२॥
देवतगणमध्यस्थो ह्यन्तरिक्षादुपागमत् । विलपन्तमुवाचेदमदृश्यः कमलासनः ॥ ४३॥

ब्रह्मोवाच—

त्वं शोकमोहपितृमातृविवाजितोऽसि
दुःखं सुखं सुतकलत्रधनं न चास्ति ॥
जातोऽसि नैव जनकेन जनिष्यमाण-
स्त्वं मन्यसे ऋषिगणैश्च कुतो विमोहः ॥
एकोऽसि नाथ बहुधाकृतविग्रहोऽसि
सूर्यो यथा जलधिबीचिषु दृश्यमानः ॥
ध्यानेन यान्ति यमिनस्तव पादसुलं
रूपं परं दुरवबोधमवाच्यमेव ॥
नैषा प्रिया तव समानतया विपन्ना
जालंधरेण रचितां जहि देव मायाम् ॥
सा पार्वती कमलकोशगता हि शंभो
युध्यस्व वैरिनिबहं जहि पाहि चात्मान् ॥

४४

४५

४६

नारद उवाच—

श्रुत्वेति ब्रह्मणो वाक्यमवबुद्धो महेश्वरः । ज्ञात्वा तां दानवीं मायां मुषोच महतीं शिलाम् ४७
तथा जघान समरे दैत्यकोटिशतत्रयम् । ततो वृषभमारुह कोपेन महता नृप ॥ ४८॥
पिनाकं धनुरादाय धूर्जटिर्जगृहे श्वरान् । अथ मायापरित्यक्तं शर्वमालोक्य सिन्धुजः ॥ ४९॥
सुरेशमोहनं मायाजालमत्यद्भुतं नृप । अन्यदाविश्वकाराऽऽशु भृशं मायामहाबलम् ॥ ५०॥

जालंधरः कोटिभुजो वभूव वृषाक्रमशस्तैर्युधैः वृषाङ्गम् ।

अथान्तराले पृथिवीं चकार समुद्रस्रुतिगिरिधातुमण्डिताम् ॥

५१

देवतापतनै रम्पैर्नानागुणसमाकुलैः । मण्डितां नृप भूमिं च चकारोदधिनन्दनः ॥

नृत्यन्ति यत्राप्सरसो मेनकाद्या मनोहराः ॥

५२

विस्मृत्य शंभुस्तदास्य कार्मुकं सद्यः प्रतस्थे वृषभोपरि स्थितः ।

वादित्रगीतैर्भुवि मोहितो भृशं दैत्येन्द्रपायामयताण्डवेन सः ॥

५३

विमोहितं वीक्ष्य वृषस्थितं हरं नित्यं समुद्रः सह ताण्डवेन ।

गीतेन वाद्येन च नृत्यलीलया ननाद रूषी तरसा विमोहितुम् ॥

५४

जन्तुन्निष्पवोदधौ तांश्च स जहास ततोत्सवः ॥

५५

कृष्ण उवाच—

कं च ता देवताः सर्वाः कं नन्दिग्रमुखा गणाः । अत्रि त्वं माननीयोऽसि मोहितो दैत्यमायया २६

किमय शंभो भगवन्नुपेक्ष्यते उदीर्य चक्रं जठरस्थितं च ॥

वधाय चास्यैव कृतं महेश जालंधरं संहर तेन चाऽऽजौ ॥

५७

नारद उवाच—

इति कृष्णस्य वचनात्तत्सृत्वाऽऽत्मानमीश्वरः । आरुह्य वृषभं शीघ्रमाजगाम महारणम् ॥ ५८

तमागतं शिवं दृष्ट्वा सर्वसैन्यसमावृतः । रुरोष समरे राजन्कुद्धो जालंधरोऽसुरः ॥ ५९

हरस्य कुपितस्याऽऽसीत्सृष्टिसंहारकारकम् । रूपं तृतीयनेत्राग्रौ दानवाः शलभा यथा ॥ ६०

रूपं दृष्ट्वा भगवतो रौद्रं ज्वालाभयं नृप । शुम्भादयस्तदा दैत्या राहुप्रभृतयश्च ये ॥ ६१

रुद्रं निरीक्ष्य संवस्ताः पातालं विविशुर्भयात् । सेनाभयाननेकांश्च हतान्दृष्ट्वा महामुधे ॥ ६२

शुम्भादीन्हतशेषांस्तान्दृष्ट्वाऽऽत्मानं(त्मनः) पलायितान् । तदा जालंधरः संख्ये एको गिरि- ६३

रिव स्थितः ॥

परमार्थं रुद्ररूपं हृष्टः साक्षाद्बलोकयत् । ततो जालंधरः प्राह महादेवं प्रहस्य च ॥ ६४

जालंधर उवाच—

रूपं संहर येन त्वं दहसे सचराचरम् । शस्त्रेण कुरु सङ्ग्रामं त्यक्त्वा वेगं बलं निजम् ॥ ६५

नारद उवाच—

इति जालंधरवचः श्रुत्वोवाच ततः शिवः ॥ ६६

शिव उवाच—

वरं वरय दैत्येक्ष प्रीतोऽस्मि तव कर्मणा । ईदृक्षमपि मद्रूपं दृष्ट्वा यन्निर्भयोऽधुना ॥ ६७

अपि ब्रह्माण्डमखिलं मद्रूपस्यास्य दानव । तेजसो वीक्षणे नालं तत्र त्वमसि निर्भयः ॥ ६८

नारद उवाच—

इति शंभोः प्रसादं च मत्वा संसारनिस्पृहः । जालंधरो हराद्वे मुक्तिं सायुज्यतां पराम् ॥ ६९

श्रीमहादेव उवाच—

दिव्यं देहमिदं दैत्य भोगसिद्धियुतं तव । वृन्दात्मनोहरं रम्यमिहस्थं कालमश्नुते ॥ ७०

मुहूर्तं परमात्मानं तमेकाकिनमव्ययम् । अबुध्य(इध्वा) त्यजसे मूर्ख कथं त्वं मुक्तिमिच्छसि ७१

वृन्दा तव मिया राज्ञी हता सा योगमायया । सा तु ब्रह्मस्वरूपज्ञा प्राप्ता तत्परमं पदम् ॥ ७२

इदानीं दुर्लभा सा च तत्पदं चैव दुर्लभम् । स्वर्गापवर्गयोर्मध्ये संसारे वरयामुहि ॥ ७३

जालंधर उवाच—

देव मुक्तिपदं लभ्यं कृतकृत्येन केनचित् । इदानीं कृतकृत्योऽस्मि यस्त्वा यास्ये त्वया हतः ७४

शिव उवाच—

मत्स्थानं परमं क्षेत्रं यदि त्वं गन्तुमुत्सुकः । तर्हि मां कोपयस्वाऽऽशु दैत्य हत्वा हृदैः शरैः ॥

ततोऽहं त्वां हनिष्यामि मत्स्थानं यास्यसेऽनघ ॥ ७५

नारद उवाच—

महेश्वरवचः श्रुत्वा प्राह जालंधरः शिवम् ॥ ७६

जालंधर उवाच—

त्वयि सर्वजगत्पूज्ये पूर्वं न प्रहराम्यहम् ॥ ७७

नाम्न उवाच—

पयमुक्तो जयानाऽऽपु सिन्धुर्न विशिष्यः शिवः । ते शराः सिन्धुपुत्रस्य देहलया विभान्ति च ७८
 यथा न्योहगिरिप्रान्ते वेणवो वह्निदीपिताः । जालंधरो हरस्याङ्गं पूरयामास मार्गणः ॥ ७९
 नैः शङ्गैः सुगुभं रुद्रो यथा खं खेचराकुलम् । जालंधरेययोर्युद्धं तथा इंद्रमथभृशम् ॥ ८०
 हरादप्यो न हन्ताऽस्ति न मोदाऽन्याऽर्णवात्मजान् । गिरिकोटिसहस्रेस्तु तदा पृथ्वीपुत्रोदधृतैः
 पूरयामास समरे सिन्धुजः पार्वनीपतिम् । ततः शन्येन निहतो रुद्रणोरसि दानवः ॥ ८२
 निःसृताग् मुवाचस्य ज्वरो जम्भो भयंकरः । स च चिरज्वरो नाम सिंहवक्त्रो नराकृतिः ८३
 दैत्यदेहादिनिष्क्रान्तं दृष्ट्वा सिंहयुगं ज्वरम् । हुंकारमकरोद्व्योरे शरभस्तत्र निर्यया ॥ ८४
 शिवस्य निःश्रुतेनासौ शरभेण निपातितः । अजयं शंकरं दृष्ट्वा वृषभेन्द्रेण संयुतम् ॥ ८५
 आचर्या वृषभाभ्यासे तरसा सागरात्पवजः । वृषं पुच्छे दृष्टीत्वा च भ्रामयामास चाम्बरे ॥ ८६
 ॥ जालंधरो महाबाहुश्चित्रेण हिमवद्गिरौ । ततश्चिन्मन्त्रयुग्ं मुमोच गिरिजापतिः ॥ ८७
 तदस्तेन दृष्टीत्वा च दैत्यैः शिवसंनिधौ । रथारुढो धनुर्गुण कालकेदारमध्वजः ॥ ८८
 पृथानास विशिष्यः शिवमुर्वीतले स्थितम् । उग्रः शस्त्रशार्ङ्गद्विज्वा वाणं रथमचूर्णयत् ॥ ८९
 दशयोजनविस्तीर्णं सारथ्यध्वजमन्वितम् । जालंधरोऽपि विरथो गन्धधावनर्मथं शिवम् ॥ ९०
 रणे युद्धमथद्रोरमद्गुतं न्योमहर्षणम् । तद्दृष्ट्वाऽकाण्डकल्पान्नयङ्कया तत्रसुः सुराः ॥ ९१
 संवाहस्तावदन्योन्यं जग्रतुर्भीमविक्रमा । पद्भिः पृथ्वीं चालयन्तौ कम्पयन्तौ नभःस्वनैः ॥ ९२
 अथात्कटं धनं दृष्ट्वा दानवन्दस्य शंकरः । शस्त्रजालं जहाराऽऽपु योगमायावलेन सः ॥ ९३
 ततः कोटिभुजां दैन्यां दंष्ट्राभीषणन्योचनः । शस्त्रहीनोऽपि तरसा धावमानो हरं यया ॥ ९४
 विशालकरवन्धेन वनन्ध समरे शिवम् । ततस्तस्य कृपाणेन चिच्छेद करकाननम् ॥ ९५
 सिन्धुजेन भुजाकान्तो रुद्रोऽभूत्वीरलोहितः । लीलया योषयामास रणेऽसौ सिन्धुनन्दनम् ९६
 छिन्नहस्तोऽपि युयुधे स्वर्भानुः धिरसा यथा । निपुद्गेन नदीसनुस्तोपयायास शंकरम् ॥ ९७
 परितुष्टोऽम्रवीच्छभुवैरं वरय दुर्लभम् । जालंधरेण सोऽप्युक्तस्त्वं मे देयान्मनः पद्म् ॥ ९८
 मम दाःशस्त्रहीनस्य नावज्ञां कर्तुमर्हसि । शीघ्रं प्रयच्छ मे सिद्धिं नो चेत्त्वां संहाराम्यहम् ॥ ९९
 इत्युक्त्वा सभुजो भूत्वा जग्रे तं मुष्टिनोरसि । ततः सुदर्शनं चक्रे पुरा यन्निर्भितं स्वयम् ॥ १००
 मुवातुद्गीर्यं तदस्ते दृष्टीत्वाऽतोलयद्दृष्ट्वा । सूर्यकोटिसहस्राभं प्रसक्तत्तचराचरम् ॥ १०१
 तेन चक्रेण चिच्छेद शिरो जालंधरस्य च । ततस्तच्छीर्षमुत्पत्य गगनं शतयोजनम् ॥ १०२
 दंष्ट्राशतकरालास्यं स्वर्भूमिनयनं च यत् । व्याघ्रगत्या ततो यातं सदनं ब्रह्मणो वृष ॥ १०३
 भूयः स्वर्गे ततो दृष्ट्वा गृहः शीर्षमधावत । स्रवत्तद्विरें भूरि मकुर्वैरवस्वनम् ॥ १०४
 ततो दिशः प्रणष्टा गगने विलयं गताः । न तेजसां प्रकाशोऽस्ति चचाल वसुधा भयात् ॥ १०५
 आपतच्चज्जघानाऽऽपु रुद्रश्चक्रेण तच्छिरः । द्विधा भूत्वाऽथ राजेन्द्र पपात हिमवद्गिरौ ॥ १०६
 ततो जालंधरस्याऽऽपु शिरसः शकलौ किल । विशतः सर्वभूतानां पश्यतां स्म दृष्ट्वाकपौ ॥ १०७
 तस्य कण्ठात्समुद्रता दैत्याः शतसहस्रशः । ते हतास्तेन चक्रेण कपर्दिकरसालिना ॥ १०८
 जालंधरकवन्धं तन्नतं रुधिरारुणम् । पुनः पुनः समुद्रतास्तस्य कण्ठात् दानवाः ॥ १०९

पुनः पुनर्वलवता छिन्नाश्वक्रेण शंभुना । मेदसा सिन्धुपुत्रस्य पूरिता सकला मही ॥ ११०
 मेदिनी मेदसैवैषा ख्यातिं प्राप्ता तु पार्थिव । यत्र दैत्यवरस्यास्य शोणितं शैलतां गतम् ॥ १११
 कैलासस्योचरे भागे तत्राभूच्छोणितं पुरम् । अथ मांसचयान्दृष्ट्वा सर्वतो न्याप्य तिष्ठतः ॥ ११२
 तदा सस्मार देवेशश्चतुःषष्टिगणं रणे । विज्ञानस्मरणादेवाः संप्राप्ताः शंकरान्तिकम् ॥ ११३
 कृताञ्जलिपुटाः प्रोचुः शिव किं करवाम हे ॥ ११४

महादेव उवाच—

य एते दैत्यमांसस्य राक्षसो गिरिसंनिभाः । भक्षयध्वं तु ताञ्चीम्रं दत्त्वाऽनुज्ञा मया तु वः ॥ ११५
 ब्राह्मी माहेश्वरी चैव क्रौमारी वैष्णवी तथा । वाराही चैव माहेन्द्री सर्वाः स्वगणशोभिताः ॥ ११६
 एवं शंकरनिर्दिष्टा देव्यस्ता मांससंचयात् । कूरेण चक्षुषाऽऽलोक्य निन्युश्चादर्शनं क्षणात् ॥ ११७
 अथ जालंधरवपुः क्षीणं क्रान्तं स्वशक्तिभिः । ताभिर्ग्रस्ते शरीरे तु तस्य देहादिनिःसृता ॥ ११८
 प्रभा सा शंकरं प्राप्ता जगामादर्शनं क्षणात् । तत्तेजः सूर्यसंकाशं लयं प्राप्तं महेश्वरे ॥ ११९
 एवं स विलयं प्राप्तस्त्रिदशारिस्त्रिलोचनात् । दृणुध्वं च वरं सर्वाः प्रीतः प्राह महेश्वरः ॥ २०
 तदा ताः सर्वयोगिन्यः पमच्छूर्जगदीश्वरम् ॥ १

योगिन्य ऊचुः—

मर्त्यलोकेषु ये लोका भोगमोक्षवरेप्सवः । पूजयिष्यन्ति ते नित्यं स्वगृहे योगिनीगणम् ॥ १
 तत्तेषां वाञ्छितं सर्वं सिध्यतां त्वत्प्रसादतः ॥ ११

महादेव उवाच—

यः कश्चित्पूजयेन्नित्यं भक्तिभावसमन्वितः । युष्मद्वर्णं च तस्याहं वरदोऽस्मि धरातले ॥ १२
 मज्जक्तः केशवस्यापि द्वेष्टि यो योगिनीगणम् । भैरवोऽहं तदा तस्य हरिष्ये सुकृतं कृतम् ॥ १३

नारद उवाच—

इति दत्तवरा हृष्टा योगिन्यो विभुना मृधे । अत्रान्तरे भवानीं तां सस्मार वृषभं हरः ॥ २४
 स्पृष्टमात्रा पार्वती सा वृषभश्चाऽऽगमत्क्षणात् । सखीगणसमायुक्ता संप्राप्ता हरवल्लभा ॥ २५
 सा त्यक्त्वा भ्रामरीं धूर्तिं हरस्यार्थं समारुहत् । गिरिजासहितो राजन्महेशो मुमुदे ततः ॥ २६
 योगिनीः प्रत्युवाचेदं पिवध्वं रुधिरं वृष । जालंधरकवन्धस्थं ताः श्रुत्वा जहपुष्टेशम् ॥ २७
 मांसमेदो ह्यसृक्पीत्वा योगिन्यो ननृतुर्मुदा । ततो हरः प्रसन्नोऽभूचासां क्रीडितवीक्षणात् ॥ २८
 स्वयं च भैरवं रूपं कृत्वा तन्मध्यगः पयो । तीक्ष्णदंष्ट्रा महाकायास्तदाऽऽसन्योगिनीगणाः ॥ २९
 शृङ्गान्तोऽद्यापि मांसानि काले चापि पिवन्त्यमृक् । तेन जालंधरो दैत्यो नोत्तिष्ठति रणे ॥ ३०
 ततस्तत्र समाजग्मुर्ब्रह्माद्या देवतागणाः । ऋषयो मरुतो देवाः स्तुवन्तस्तं महेश्वरम् ॥ ३१

दिशः प्रसेदुः सुरभिर्विवौ मरुदिवः प्रपेदुः सुरपुण्यद्वयः ॥

कृताभिषेकस्य च तस्य निखनात्सं(जैरः सं)नादिता दुन्दुभयोऽपि चक्रिरे ॥ ३२

उपरि परिमलान्धैः सुस्वरं संपतद्भिर्भुकरनिकरम्वैरुहमाना भरेण ॥ ३३

अविरलमधुधारासारसंसिक्तभूमिः सदसि सुरविमुक्ता प्रापतपुण्यद्वेष्टिः ॥

एते तदा सिन्धुसुते हरेण नाराचयार्तस्त्रिगत्तदा वर्षा ।
 भस्मनष्टिर्ननुस्तदाऽङ्गना जग्मुश्च यत्नाः सुरकिनराधाः ॥ १३४
 भूमिर्भरिजयास्थितेन यशसा स्फाराङ्गकान्तिगिरि
 स्वं भजे सुगन्धिचामरगणः संस्तूयमानः सदा ।
 गौरी चाऽपि जगाम चाऽऽगु गिरिनः येन समीसंहता
 संचक्रुस्तवभित्तेन समनसां वर्षेण देवाङ्गनाः ॥ १३५
 देवोऽसौ करुणामयः सुरगणान्त्वे स्वं पदे स्थापय-
 न्यादादन्यदपि स्वके समु ततो ज्ञात्वा पतिः शंकरः ।
 किं यत्कल्पमतः परं यदि भवदीशानुकम्पा परा
 कोऽयं वा त्रिदिवो धरातलमिदं स्यादात्मसात्सर्वतः ॥ १३६
 देवाः स्वराज्यमासाद्य यथापूर्वं चकारिरे । सुभुज्यंशभागांस्ते लोकपालत्वमाश्रिताः ॥ १३७

नारद उवाच—

इति ज्ञानं परमं यथावदनुपूर्वम् । चरितं लोकवीरस्य राजन्नत्यद्भुतं तव ॥ १३८
 विष्णुस्त्यजति नाथापि क्षीराब्धिं यद्गङ्गां नृप । सर्वोऽपि भुङ्क्ते स्वं कर्म तद्विद्धि त्वमसंशयम् ॥ १३९
 तुभ्यं दुःखनिरासाय मोक्षमारुह्यानमुत्तमम् । यावदेदोऽस्ति कर्माणि सुखदुःखानि कर्मातः ॥ १४०
 देही भुङ्क्तेऽवशं राज्ञाणां न ज्ञानतः परम् । कृष्णादीनां देहवन्धे सुखदुःखादि वर्तते ॥ १४१
 तत्रैतरेषां किं वाच्यं ये वैराग्यपराङ्मुखाः । ज्ञात्येदं कर्मगतिं सर्वेभ्यो बलवत्तमम् ॥ १४२
 धीरो भव प्रवीणस्त्व शुभकर्मगमं पुनः । शृङ्खित्वा तु समये स्वं राज्यं पुनराप्स्यसि ॥ १४३
 इतिहासमिमं श्रुत्वा न दुःखः परिभूयते । धर्मार्थकाममोक्षाश्च यथावचाज कीर्तिताः ॥ १४४
 स्वर्ग्यं पापहरं पुण्यं शोकमोहविनाशनम् । ब्राह्मणो ज्ञानमामोति राज्यं ग्रामोति क्षत्रियः ॥ १४५
 वैश्यश्च वर्धो संपत्तिं श्रुत्वा शूद्रः सुखं लभेत् । राजा यो भ्रष्टराज्योऽपि रतः सन्नेव सत्यधि ॥
 स राज्यं पुनरामोति श्रवणान्नित्यमस्य तु । आकर्ण्यतत्सतां राज्ञश्चाख्यमन्यन्न रोचते ॥ १४७
 कलं च कोकिलार्पं रुक्मं ध्वाङ्गुरुतं तथा । आरुह्यानमेतदनयं श्रुत्वा सज्जनहृत्प्रियम् ॥ १४८
 हिरण्यतिलवत्त्रयैरेतुभूमिप्रदानतः । संतोषयेद्वाचकं तु तस्मिंस्तुष्टे फलं लभेत् ॥ १४९
 देवताश्च प्रसीदयुराचिरे वाचके गुरौ । अन्नदानादि दद्याच्च ब्राह्मणेभ्यः प्रपूजयेत् ॥ १५०
 जायते विनयी नित्यं पुत्रपौत्रसमृद्धिमान् । जायते विष्णुलोके यः शृणोत्याख्यानमुत्तमम् ॥ १५१
 इति ऋगेण भो भूप तुलस्युत्पत्तिकारणम् । ये शृण्वन्ति नरश्रेष्ठा न तेषां पातकं क्वचित् ॥ १५२
 तुलसीराहात्म्यमिदं पवित्रं पापनाशनम् । श्रुत्वा तु लभते मोक्षमुक्त्वा चैव न संशयः ॥ १५३
 स्वष्टे रोपिता चैव तुलसी पापनाशिनी । दर्शनाद्ब्रह्महत्याऽपि नश्यते नात्र संशयः ॥ १५४
 कार्तिके चैव माघे तु तुलस्या पूजयेद्धरिम् । वैशाखे तु विशेषेण पूजनं च हरेः स्मृतम् ॥ १५५

एकेनैव प्रदक्षिणेन सकलं पापं गतं वै सदा
 येऽशुद्धा भुवि सन्ति दाननिरताः कालेन शुद्धिं गताः ।

तेऽपि स्युः सुरपूजनाहृतनवः पापाच्च दूरं गता

ये वै विष्णुजनाश्च दुर्लभतराः क्षास्मिन्कलौ सांप्रतम् ॥ १५६

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे नाट्यविधिरसंवादे जालंधरवचने मुसुहोत्सवो नामैकोनविंशतितमोऽध्यायः ॥ १९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२८४१

अथ विशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

श्रीशैलः परितो रम्यः कुत्र तिष्ठति नारद । किं तत्र वर्तते तीर्थं कस्य देवस्य पूजनम् ॥
कस्यां दिशि समाख्यातो लोकेषु च वदामुना ॥

नारद उवाच—

शृणु राजन्प्रक्षयामि श्रीशैलं पर्वतोत्तमम् । यं श्रुत्वा मुच्यते लोको बालहत्यादिपातकात्
तत्पर्वतवनं रम्यं मुनिभिक्षोपसेवितम् । नानाद्रुमलताकीर्णं नानापुष्पोपशोभितम् ॥
हंसकोकिलनादैश्च मयूरध्वनिनादितम् । श्रीफलैश्च कपित्थैश्च शिरीषै राजदृक्षकैः ॥
पारिजातकपुष्पैश्च कदम्बोदुम्बरैस्तथा । नानापुष्पैः सुगन्धाढ्यैर्वासितं तद्वनं गिरौ ॥
सर्वाभिर्ऋषिपत्नीभिः सुशिष्याभिः सुसेवितम् । केचिद्दिलासयुक्ताश्च केचिद्ब्राह्मणान्तत्प
केचिदूर्ध्वभुजास्तत्र अङ्गुष्ठाग्रैः स्थिताः परे । शिवध्यानरताः केचित्केचिद्विष्णुपरायणाः
निराहाराश्च केऽप्यत्र केचित्पणाशने रताः । कन्दमूलफलाहाराः केचिन्मौनव्रताः स्थिताः
एकपादस्थिताः केचित्केचित्पद्मासने स्थिताः । केचिच्चैव निराहारास्तपसेषुः सुदुष्करम्
आश्रमाणि च पुण्यानि नद्यश्च विविधाः शुभाः । देवस्वातान्यनेकानि तडागानि बहूनि च
पर्वतोऽयं महाराज दृश्यते किल सर्वतः । मल्लिकार्जुनको राजन्यत्र तिष्ठति नित्यशः ॥
तत्रैव शिखरं रम्यं पर्वतोपरि शोभितम् । शृङ्गदर्शनमात्रेण मुक्तिरेव न संशयः ॥
दक्षिणां दिशमाश्रित्य वर्तते पर्वतोत्तमः । अत्र गङ्गा महारम्या पातालैति समाश्रिता ॥
तत्र च स्नानमात्रेण महापापैः प्रमुच्यते । श्रीशैलशिखरं दृष्ट्वा वाराणस्यां मृतो ध्रुवम् ॥
केदारो ह्युदकं पीत्वा पुनर्जन्य न विद्यते । तपस्विनां महत्स्थानं योगिनां च तथैव च ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दर्शनं तस्य कारयेत् । अयं विज्ञानदेवोऽसौ महापातकनाशनः ॥
सिद्धं पुरं च नगरं रम्यं स्वर्गसुखावहम् । नित्यमप्सरसो यत्र गायन्ति च रमन्ति च ॥
अतः पर्वतराजोऽयं दर्शने सौख्यकारकः । तस्य तैर्दर्शनं कार्यं मुक्तिमिच्छन्ति ये नराः ॥

इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्डे श्रीशैलोपाख्याने विशोऽध्यायः ॥ २० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२८५९

अथैकविंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

हस्तिद्वारं महापुण्यं शृणु देवर्षिसत्तम । यत्र गङ्गा महत्येव तत्रोक्तं तीर्थमुत्तमम् ॥
यत्र देवा वसन्तीह ऋषयो मनवस्तथा । यत्र देवः स्वयं साक्षात्केशवो नित्यमाश्रितः ॥
पुरा पूर्वं तु भो वत्स तीर्थं जातं महत्तदा । यस्य दर्शनमात्रेण ब्रूतो यान्त्ययाऽऽपदः ॥
यत्र गङ्गा महारम्या जाता पुण्यविशेषतः । विष्णुपादोदकी जाता चरणस्पर्शनात्ततः ॥
भगीरथेन भो विद्वन्मानीता तत्र मार्गतः । उद्धारः पूर्वजानां तु कृतस्तेन महात्मना ॥

१ द. क. पर्वतो । २ क. स. च. ज. झ. न. श्रीशैल । ३ क. स. च. ज. झ. न. "मिः सशि"
च. ज. झ. न. "विद्वन्मास" । ४ क. "मू । शिवद" । ५ स. च. ज. झ. "हा वह" ।

नारद उवाच—

आरदेव समारुयातो भगीरथो महातपाः । येन तीर्थं समानीतं लोकानां हितकारणात् ॥ ६

महत्पुण्यं सर्वपापप्रणाशनम् । लोकाः सर्वे बद्धन्त्येवमेतत्तीर्थोत्तमोत्तमम् ॥ ७

कृति-यो धूपाद्योजनानां शतैरपि । मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥

तत्तीर्था समानीता किं कार्यं वद सुव्रत ॥ ८

ब्रह्मा महादेव उवाच—

एकदा यथाऽऽनीता गङ्गाद्वारेऽतिशोभने । तत्सर्वं संभवदयामि क्रमानुक्रमयोगतः ॥ ९

ये गङ्गाद्वारिश्चन्द्रलोकये सत्यपालकः । रोहितस्तस्य पुत्रोऽभूद्वेको विष्णुपरायणः ॥ १०

वैकुण्ठे च वृकः पुत्रो धर्मिष्ठः सत्ये स्थितः । तस्य पुत्रः सुबाहुश्च जातेऽस्मिन् कुले तदा ११

तीर्थं यो गरो नाम नात्यन्तं धार्मिकोऽभवत् । कदाचित्कालयोगेन दुःखी जातोऽत्र कारणात् ॥

यत्र स्तत्र देशोऽर्थं तज्जितोऽधर्मकारणात् । स कुटुम्बं गृहीत्वा तु गतोऽसौ भार्गवाश्रमम् १३

सूर्यस्य भार्गवेणाय कृपया तत्र वै तदा । तत्र पुत्रो ह्यभूत्तस्य सगरो नाम वै द्विज ॥ १४

ततः चाऽऽश्रमे पुण्ये भार्गवेणाभिरक्षितः । उपवीतादिकं सर्वं क्षत्रियस्य तदा कृतम् ॥ १५

शैलानां च तथाऽभ्यासं वेदानां तु तथैव च । आग्नेयास्त्रं ततो लब्ध्वा भार्गवात्सगरो वृषः १६

जघान पृथिवीं गत्वा तालजयान्सहैहयान् । सशकान्पारदाश्चैव जघान स महातपाः ॥ १७

नारद उवाच—

माहात्म्यं सगरस्याय वद शंकर विस्तरात् । सूर्यवंशे महाराजो विल्यातः स महाबली ॥ १८

महादेव उवाच—

गरस्य व्यसने जाते हृतं राज्यमभूत्किल । हैहयस्तालजयार्थः शकैः सार्धं च नारद ॥ १९

यवनाः पारदाश्चैव काम्बोजाः पल्लवास्तथा । एते पञ्च गणा ब्रह्मन्हैहयार्थे पराक्रमन् ॥ २०

हृतराज्यस्ततो राजा संगरे वै वनं ययौ । पत्न्या चानुगतो दुःखी स वै प्राणानवाप्त्यजत् ॥ २१

तदा पत्नी तु कल्याणी सगर्भा च व्रतान्विता । स पत्न्या भार्गवस्तस्य वृत्तः पूर्वं सुतेप्सया २२

सा तु भव्यचितां कृत्वा वने तं मरुदो ह । [और्वस्तां वारयित्वा च गरपत्नीं च नारद] २३

न्यवेदयत् तत्पुत्रं धर्मिष्ठं सात्त्विकं प्रियम् । निवेदिते ततो बाले [*मरणात्सा न्यवर्तत ॥ २४

ततः मासद्वये जाते] ववर्धौर्वस्य चाऽऽश्रमे । जातकर्मादियोगश्च और्वेण च तथा कृतः ॥ २५

उपवीतादिकं सर्वं जातं तत्र महामुने । तत्र वेदादिकं सर्वं पठितं चौर्वयोगतः ॥ २६

अध्याप्य वेदशास्त्राणि ततोऽस्त्रं प्रत्यपादयत् । आग्नेयं तं महाभागमपरैरपि दुःसहम् ॥ २७

स तेनास्त्रनेलेनाऽऽजौ वलेन च समन्वितः । हैहयान्यै जघानाऽऽशु संकुण्डः स्वबलेन च ॥ २८

आजहार च लोकेषु स च कीर्तिमवाप सः । ततः शकाः सयवनाः काम्बोजाः पल्लवास्तथा ॥

हन्यमानास्तदा ते तु वसिष्ठं शरणं ययुः । वसिष्ठोऽपि च तत्कृत्वा समयं स महाद्युतिः ॥ ३०

सगरं वारयामास तेषां दत्त्वाऽभयं वृषः । सगरः स्वां प्रतिज्ञां तु गुरोर्वाक्यं निशम्य च ॥ ३१

धर्मजघान तंश्चैषां विकृतत्वं चकार ह । अर्थं शकानां शिरसो मुण्डं कृत्वा व्यसर्जयत् ॥ ३२

+ इदमर्थकं. ख. च. ज. झ. घ. पुस्तकस्थम् । * धनुर्बिद्वान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. घ. पुस्तकस्थः ।

१ द. मुखदायकः । २ द. ततः । ३ द. शास्त्राणां । ४ क. ख. च. ज. झ. घ. द. फ. तात । ५ क. 'कुटोऽस्त्रवत्' ।

यवनानां शिरः सर्वं काम्बोजानां तथैव च । पारदा मुण्डकेशाश्च पहलवाः श्मश्रुरक्षकाः ॥
 एवं विजित्य सर्वान्वै कृतवान्धर्मसंग्रहम् । सर्वधर्मजयी राजा विजित्येमां वसुंधराम् ॥
 अश्वं संकारयामास वाजिमेधाय पार्थिवः । तस्य चारयतः सोऽश्वः समुद्रे पूर्वदक्षिणे ॥
 वेलासमीपेऽपहृतो भूमिं चैव प्रवेशितः । स तं देशं तदा पुत्रैः खानयामास सर्वतः ॥ का
 नार्थं प्रापुस्तदा ते वै खन्यमाने महार्णवे । तत्रैकमादिपुरुषं ददृशुस्ते त्वरान्विताः ॥
 चोरोऽयमवदंश्चेति कपिलं जगतां प्रभुम् । तस्य चक्षुः समुत्थेन बहिना प्रतियुध्यतः ॥
 दग्धाः पष्टिसहस्राणि चत्वारस्तेऽवशेषिताः । हृषीकेतुः सुकेतुश्च तथा धर्मरथोऽपरः ॥
 शूरः पञ्चजनश्चैव तस्य वंशकरा द्विज । प्रादाच्च तस्मै भगवान्हरिः पञ्च वरान्स्वयम् ॥ तत्प
 वंशं मोक्षं सुकीर्तिं च समुद्रं तनयं विभुः । सागरत्वं च लेभेऽथ कर्मणा तेन तस्य वै ॥ नाः
 तमाश्वमेधिकं सोऽश्वं समुद्रादुपलब्धवान् । आजहाराश्वमेधानां शतं स च महायशाः ॥ स्थता
 इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ करम् ।
 आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२९०१ नि च ।

अथ द्वाविंशोऽध्यायः । ॥

नारद उवाच—

सगरस्याऽऽत्मजा वीराः कथं जाता महाबलाः । विक्रान्ताः पष्टिसहस्रा विज्ञानेश्वर तद्द ॥१

शिव उवाच—

द्वे पत्न्यौ सगरस्याऽऽस्तां तपसा दग्धकिल्बिषे । और्वस्ताभ्यां वरं प्रादात्तोषितो मुनिसत्तमः २
 षष्टि पुत्रसहस्राणि एका वज्रे तरस्विनी । एकं वंशधरं त्वेका यथेष्टवरशालिनी ॥ ३
 तत्रैका सुपुत्रे तुभ्य्यां पुत्राञ्चरान्वहूनय । ते तु सर्वेऽपि धात्रीभिर्वधितास्तु यथाक्रमम् ॥ ४
 घृतपूर्णेषु कुम्भेषु कुमारः प्रतिवधिताः । कपिलानां तु दुग्धानां तेषां तत्र महात्मनाम्(?) ॥ ५
 तेनैव दुग्धयोगेन बबृधुस्ते महात्मनः । एकः पञ्चजनो नाम पुत्रो राजा बभूव ह ॥ ६
 ततः पञ्चजनस्याऽऽसीदंशुभाक्षाम वीर्यवान् । दिलीपस्तनयस्तस्य पुत्रो यस्य भगीरथः ॥ ७
 यस्तु गङ्गां सरिच्छ्रेष्ठां मानयामास सुव्रतः । समुद्रमानयित्वैनां दुहितृत्वमकल्पयत् ॥ ८

नारद उवाच—

कथं गङ्गा समानीता किं तपस्तेन वै कृतम् । तत्सर्वं मे समाचक्ष्व सुव्रतोऽसि दयानिधे ॥ ९

महादेव उवाच—

पूर्वजानां हितार्थाय गतोऽसौ हैमके गिरौ । तत्र गत्वा तपस्तप्तं वर्षाणामयुतं तदा ॥ १०
 आदिदेवः प्रसन्नोऽभूद्योऽसौ देवो निरञ्जनः । तेन दत्ता इयं गङ्गा आकाशात्समुपस्थिता ॥११
 तत्र विन्धेश्वरो देवो यत्र तिष्ठति नित्यशः । गङ्गां दृष्ट्वाऽऽगतां तेन(शर्वो) श्रुतीत्वा जाह्नवीं तदा ॥
 जटाघृष्टे च संधार्य वर्षाणामयुतं स्थितः । न निःश्रुता तदा गङ्गा ईशस्यैव प्रभावतः ॥ १३
 विचारितं तदा तेन क गता मम मातृका । संध्यानेन विचार्यैवं श्रुतीत्वा चेन्मरेण तु ॥ १४
 ततः कैलासमगमद्भगीरथः स वीर्यवान् । तत्र गत्वा मुनिश्रेष्ठ शकरोदुल्लवणं तपः ॥ १५

आराधितस्तदा तेन दत्तवानहपापगाम् । एकं केशं परित्यज्य दत्ता त्रिपथगा तदा ॥ १६
 स गृहीत्वा गतो गङ्गां पाताले यत्र पूर्वजाः । अलकनन्दा तदा नाम गङ्गायाः प्रथमं स्मृतम् ॥ १७
 हरिद्वारे यदा याता विष्णुपादोदक्री तदा । तदेव तीर्थं प्रवरं देवानामपि दुर्लभम् ॥ १८
 तत्तीर्थं च नरः स्नात्वा हरिं दृष्ट्वा विशेषतः । प्रदक्षिणं ये कुर्वन्ति न चैते दुःखभागिनः ॥ १९
 ब्रह्महत्यादिपापानां राशयः सन्त्यनेकशः । विलयं यान्ति ते सर्वे हरेर्दर्शनतः सदा ॥ २०
 एकदा केशवस्थाने हरिद्वारे ब्रह्म गतः । तस्मात्तीर्थप्रभावाच्च जातोऽहं विष्णुरूपवान् ॥ २१
 ये गच्छन्ति नरश्रेष्ठास्ते वै यान्ति धनामयम् । चतुर्भुजास्तु ते लोका नरा नार्यश्च सर्वशः ॥ २२
 वैकुण्ठं यान्ति ते सर्वे हरेर्दर्शनमात्रतः । ममाप्यधिकं तीर्थं तु हरिद्वारं सुशोभनम् ॥ २३
 श्रेष्ठाधोनां प्रवरं तीर्थं चतुर्वर्गप्रदायकम् । कलौ धर्मकरं पुंसां मोक्षदं चार्थदं तथा ॥ २४
 यत्र गङ्गा महारम्या नित्यं वहति निर्मला । एतत्कथानकं पुण्यं हरिद्वाराख्यमुत्तमम् ॥ २५
 सुयशो ये च श्रूयन्ति ते च वै फलमाप्नुयुः । अश्वमेधे कृते यागे गोसहस्रे तथैव च ॥ २६
 तत्पुण्यं लभते विद्वान्हरेर्दर्शनमात्रतः । गोहन्ता ब्रह्महा चैव ये चान्ये पितृघातकाः ॥ २७
 एवंविधानि पापानि वहून्यपि च वै द्विज । विलयं यान्ति सर्वाणि हरदर्शनमात्रतः ॥ २८
 इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे उमापतिनारदसंवादे हरिद्वारमाहात्म्यं गङ्गातपतिपूर्वकं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥२१॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३२९२९

अथ त्रयोविंशोऽध्यायः ।

शिव उवाच—

गङ्गामाहात्म्यं वक्ष्यामि यथोक्तं मुनिसत्तम । यस्य श्रवणमात्रेण अयं नश्यति तत्क्षणात् ॥ १
 गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि । मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ २
 धरणाञ्जसमुद्रता गङ्गा नामेति विश्रुता । पापानां स्थूलराशीनां नाशिनी चेति नारद ॥ ३
 नर्मदाशरयू चैव तथा वेत्रवती नदी । तापी पयोष्णी चन्द्रा च विपाशा कर्मनाशिनी ॥ ४
 पुष्पा पूर्णा तथा दीपा विदीपा सूर्यनन्दना । [तासां यत्पुण्यं स्नानेन [तत्पुण्यं] समवाप्नुयुः ॥
 ससागरां च पृथिवीं ये ददन्ति मनीषिणः । गवां दानसहस्रेण अश्वमेधशतेन च ॥+] ६
 सहस्ररूपदानेन यत्फलं लभते ध्रुवम् । तत्फलं समवामोति गङ्गादर्शनतः क्षणात् ॥ ७
 इयं गङ्गा महापुण्या ब्रह्मप्रानां विशेषतः । तेषां निरययुक्तानां गङ्गा पापप्रहारीणी ॥ ८
 चन्द्रसूर्योपरागे च यत्फलं विद्यतेऽनघ । तत्फलं समवामोति गङ्गादर्शनमात्रतः ॥ ९
 यथा सूर्योदये तात तयो गच्छति दूरतः । तथा गङ्गाप्रभावेन विलयं याति पातकम् ॥ १०
 मातेयं सर्वदा लोके पवित्रा पापनाशिनी । कल्याणरूपा सततं विष्णुना निर्मिता पुरा ॥ ११
 दिव्यरूपा तु जननी दैवीनानां पावनी स्मृता । देवानां च यथा विष्णुस्तथा गङ्गोत्तमा नदी ॥ १२
 ये कुर्वन्ति नराः स्नानं माघमासे निरन्तरम् । न तेषां विद्यते दुःखं कल्याणां च शतत्रयम् ॥ १३
 यत्र गङ्गा च यमुना यत्र चैव सरस्वती । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च मुक्तिभागी न संशयः ॥ १४

+ धनुविद्वान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ ख. हरद्वारं । २ क. ख. ज. झ. ञ. । उक्तं च शृण्वतां पुंसां फलं भवति शाश्वतम् । अ । ३ फ. नदीनां ।

*महादेव उवाच—

त्वद्वातीं प्रयतो ब्रवीमि यदहं साऽस्तु स्तुतिस्ते प्रभो	
यद्भुजो तव संनिवेदनमथो यद्यामि सा प्रेष्यता ॥	
यच्छान्तः स्वपिमि त्वदङ्घ्रियुगुले दण्डप्रणामोऽस्तु मे	१५
स्वामिन्यच्च करोमि तेन स भवान्विश्वेश्वरः प्रीयताम् ॥	१६
दृष्टेन वन्दितेनापि स्पृष्टेन च धृतेन च । नरा येन विमुच्यन्ते तदेतद्यामुनं जलम् ॥	१७
तावद्व्रजन्ति भुवने मनुजा भवोत्थदारिद्र्यरोगमरणव्यसनाभिभूताः ॥	१८
यावज्जलं तव महानदि नीलनीलं पश्यन्ति नो दधति मूर्धसु सूर्यपुत्रि ॥	
यत्संस्मृतः सपदि कृन्तति दुष्कृतौघं पापावलीं जयति योजनलक्षतोऽपि ।	१९
यन्नाम नाम जगदुच्चरितं पुनाति दिष्ट्या हि सा पथि दृशोर्भविताऽद्य गङ्गा ॥	
आलोकोत्काण्डितेन प्रमुदितमनसा वर्त्म यस्याः प्रयातं	
सत्यस्मिन्कुर्वतुं सत्कृत्यमेतामथ प्रथमकृती जज्ञिवान्स्वर्गसिन्धुम् ।	
स्नानं संध्या निवापः सुरयजनमपि श्राद्धविभाषनाद्यं	२०
सर्वं संपूर्णमेतद्भवति भगवतः प्रीतिदं नात्र चित्रम् ॥	२१
देवि भूतं परं ब्रह्म परमानन्ददायिनि । अर्घ्यं गृहाण मे गङ्गे पापं हर नमोऽस्तु ते ॥	
साक्षाद्धर्मद्रवौघं मुररिपुचरणाम्भोजपीयूषसारं	
दुःखस्याब्धेस्तारित्रं सुरदनुजनुतं स्वर्गसोपानमार्गम् ।	
सर्वोहोहारि वारि प्रवरगुणगणं भासि या संवहन्ती	२२
तस्यै भागीरथि श्रीमति मुदितमना देवि कुर्वे नमस्ते ॥	
स्वःसिन्धो दुरिताब्धिभयजनतासंताराणि प्रोल्लस-	
त्कल्लोलमलकान्तिनाशिततप्तस्तोमे जगत्पावनि ।	
गङ्गे देवि पुनीहि दुष्कृतभयक्रान्तं कृपाभाजनं	२३
मातर्मा शरणागतं शरणदे रक्षाद्य भो भीषितम् ॥	
हंहो मानस कम्पसे किमु सखे त्रस्तो(स्तं) भयाच्चारंका-	
रिं ते भीतिरिति श्रुतिर्दुरितकृत्संजायते नारकी ।	
मा भैषीः शृणु मे मतिं यदि गया पापाचलस्पर्धिनी	२४
प्राप्ता ते निरयः कथं किमपरं किं मे न धर्मं धनम् ॥	
स्वर्वासाधिप्रशंसासुदमलुभवनं(वितुं) मज्जनं यत्र चोक्तं (तत्र)	
स्वर्नार्यो वीक्ष्य हृष्टा विबुधसुरपतिप्राप्तिसंभावनेन ।	
नीरे श्रीजह्नुकन्ये यमनियमरताः स्नान्ति ये तावकीने	२५
देवत्वं ते लभन्ते स्फुटमशुभकृतोऽप्यत्र वेदाः प्रमाणम् ॥	

* इदमधिकम् ।

बुद्धे सद्बुद्धिरेवं भवतु तव सखे मानस स्वस्ति तेऽस्तु प्रास्तां(स्यातं) पादां पदस्थां सततमिह युवां सायुदृष्टी च दृष्टी । वाणि प्राणामिषेऽग्निप्रकटगुणवपुः प्राशुहि प्राणपुष्टिं यस्मात्सर्वैर्भवद्भिः सुखमनुलभहं मामुयां तीर्थपुण्यम् ॥	२६
श्रीनाहवीरविसुनापरमेष्ठिपुत्रीसिन्धुत्रयाभरणनीर्धवर प्रयाग । सर्वेश मामनुपुद्राण नयस्व चोर्ध्वमन्तस्तमो दशविधं दलय स्वथान्ना ॥ वागीशविष्ण्वीशपुरंदराद्याः पापप्रणाशाय विदां विदोऽपि । भजन्ति चचीरमनीलनीरं स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ कल्मिन्द्नाशद्वमवाप्य यत्र प्रत्यागता स्वर्गयुनी धुनोति । अध्यात्मतापघ्नितयं जनस्य स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ इयामो वदोऽस्यामगुणं वृणोति स्वच्छायया इयामनया जनानाम् । इयामः श्रमं कृन्तति यत्र दृष्टः स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ ब्रह्मादयोऽप्यात्मकृतिं विहाय भजन्ति पुण्यात्मकभागधेयम् । यत्रोज्झिता दण्डधरः स्वदण्डं स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ यत्सर्वया देवदृढवतादिदेवर्षयः प्रत्यहमामनन्ति । स्वर्गं स सर्वोत्तमभूमिराज्यं स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ एनांसि हन्तीति असिद्धघाता नाम भवापेन दिशो द्रवन्ती । यैस्व त्रिलोकी भगता यशोभिः स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ धत्तोऽभितक्षामरचारुकान्ती सितसिते यत्र सरिद्वरेण्ये । आँद्यो वटदृच्छत्रमिवातिभाति स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ ब्राह्मीनपुत्रीत्रिपयास्त्रिवेणीसमागमनोद्भूतयोगमात्रान् । यत्राऽऽस्तुतान्ब्रह्मपदं नयन्ति स तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥ केपाचिज्जन्मक्रोष्टिर्ग्रजति सुवचसा यामि यामीति यस्मि- न्केपाचित्प्रोपितानां नियतमतिपतेद्वर्षवृन्दं वरिष्ठम् । यः प्राप्तो भाग्यलक्ष्मैर्भवति भवति नो वा स वाचामवाच्यो दिष्ट्या वेणीविशिष्टो भवति दृगतिधिः किं प्रयागः प्रयागः ॥ लोकानामक्षमाणां मखकृतिषु कलौ स्वर्गकामैर्जयस्तु- त्यादिस्तोत्रैर्वचाभिः कथ्यमरपदभासिचिन्तातुराणाम् । अग्निष्टोमाश्वमेधप्रमुखमखफलं सम्यगालोच्य साङ्गं ब्रह्मायैस्तीर्थराजोऽभिमतद उपदिष्टोऽयमेव प्रयागः ॥	२७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७

+ केमुचित्पुस्तकेषु प्रसङ्गतोति पाठः ।

१ क. प्राज्यपु । २ क. पुण्यतीर्थोत् । ३ क. क. च. ज. व. यत्र त्रिलोकीं प्रगताय गोभिः । ४ व. मत्स्यो ।
५. 'मे साक्षतयागमनाम् । ६. च. 'मे यत्र विराजतेरागम् । ७. घ. 'मे साक्षतयागमनाम् । ८. घ. साम्यं ।

मया प्रमादातुरतादिदोषतः संघ्याविधिर्नो समुपासितोऽभूत् ।
 चेदत्र संघ्यां चरतोऽप्रमादतः संघ्याऽस्तु पूर्णाऽखिलजन्मनोऽपि मे ॥
 अन्यत्रापि प्रगर्जन्ये हि मनसि चेन्नामभिर्विप्रकृष्टै-
 र्ध्यातः संकीर्तितो योऽभिमतपदविधाताऽनिशं निर्व्यपेक्षम् ।
 श्रीमत्यासूतवेणीपरिदृढमतुलं तीर्थराजं प्रयागं
 गोलंकारमैराशिं स्वयममरवरैश्चाचितं तं नमामि ॥
 अस्माभिः सुतपोऽन्वतापि किमहौऽयज्यन्त किंवाऽध्वराः
 पात्रे दानमदायि किं बहुविधं किंवा सुराश्चाचिताः ।
 किं सतीर्थमसेवि किं द्विजकुलं पूजादिभिः सत्कृतं
 येन प्राप सदाशिवस्य शिवदा सा राजधानी स्वयम् ॥
 भाग्यैर्धेऽधिगता ह्यनेकजनुषां सर्वाघविध्वंसिनी
 सर्वाध्वर्यमयी मया शिवपुरी संसारसिन्धोस्तरि ।
 लब्धं तैजजनुषः फलं कुलमलंचके पवित्रीकृतः
 स्वात्मा चाप्यखिलं कृतं किमपरं सर्वोपा- ॥
 जीवन्नरः पश्यति भद्रलक्षमेवं वदन्तीति मृषा न यस्मात्
 तस्मान्मया वै वपुषद्वयेन प्राप्ताऽपि काशी क्षणभङ्गुरेण ॥
 काश्यां विधातुममरैरपि दिव्यभूमौ सतीर्थलङ्गणनाऽर्चनतो न शक्या ।
 यानीह गुप्तविष्टतानि पुरातनानि सिद्धानि योजितकरः प्रणमामि तेभ्यः ॥
 किं नीत्या दुरितात्कृतात्किमु मुदा पुण्यैरगण्यैः कृतैः
 किं विद्याभ्यसनान्मदेन जडतादोषाद्विधादेन किम् ।
 किं मेवैष घनोदयादघनतापायेन किं भो जनाः
 स्नात्वा श्रीमणिकार्णिकापयसि चेद्विवेश्वरो दृश्यते ॥
 अल्पस्फीतिनिरामयापि (यत्) वतुताप्रच्यक्तशङ्कयात्मता-
 मोत्साहाद्व्यवलेन केवलमनोरागद्वितीयेन यत् ।
 अप्राप्याऽपि मनोरथैरविषया स्वप्नमृत्तरेषु
 प्राप्ता साऽपि गदाधरस्य नगरी सद्योऽपवर्गप्रदा ।
 मन्ये नाऽऽत्मकृतिर्न पूर्वपुरुषप्राप्तेर्वलं चात्र त-
 न्नापीदं स्वजनप्रमाणमवलं विस्वापतापादिकम् ।
 या दुष्प्रापगयाप्रयागयमुनाकाशीषु पर्वागमा-
 त्यासिस्तत्र महाफलो विजयते श्रीशारदानुग्रहः ॥

युः श्राद्धसमये दूरात्स्मृतोऽपि पितृमुक्तिदः । तं गयायां स्थितं साक्षात्प्रणमामि श्रीगदाध-

* संघिरार्थः ।

१ ख. च. ज. घ. ङ. "न्याह्मनि तपसि प्रेममि" । २ क. "प्रकाशं स्वयममरवरं चेतनान्तं न" । ३
 ज. घ. न. क. सननुषः । ४ घ. न. वर्णेण । ५ च. न. "री स्वगोपव" । क. "री ध्यानापव" ।

28

49

इति श्रीमहापुंगवे पाद्म दत्तरत्नम् उमापतिनारदसंवादे गङ्गाप्रयागयमुनास्तुतिर्नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

मार्जयेत्सर्वपापानि पश्यतां त्रिदिवौकसाम् । महोत्सवं कारयित्वा जयशब्दपुरःसरम् ॥ १४

ज्वलते यत्र चाऽऽज्येन तुलसीकाष्ठपावकः । अग्न्यागारे श्मशाने वा दहते पातकं नृणाम् ॥ १५
 होमं कुर्वन्ति ये विप्रास्तुलसीकाष्ठवह्निना । सिकथे सिकथे तिले वाऽपि अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ १६
 यो ददाति हरेर्भूषं तुलसीकाष्ठसंभवम् । शतक्रतुसमं पुण्यं लभते गोशतं फलम् ॥ १७
 नैवेद्यं पचते यस्तु तुलसीकाष्ठवह्निना । मेरुतुल्यं भवेद्दत्तं तदन्नं केशवस्य हि ॥ १८
 तुलसीपावकेनाथ यो दीपं कुरुते हरेः । दीपलक्षसहस्राणां पुण्यं स लभते फलम् ॥ १९
 न तेन सदृशो लोके वैष्णवो भुवि दृश्यते । यः प्रयच्छति कृष्णस्य तुलसीकाष्ठचन्दनम् ॥ २०
 स जायते कृपापात्रं विष्णोर्वाङ्मवसत्तम । तुलसीदारुजातेन चन्दनेन कलौ हरिम् ॥ २१
 विलिख्य भक्तितो नित्यं रमते हरिसंनिधौ । तुलसीपङ्कलिस्त्राङ्गः कुरुते विष्णुपूजनम् ॥ २२
 पूजाशतदिवैकाह्या(?) लभते गोशतं फलम् । विलेपार्थं तु कृष्णस्य तुलसीकाष्ठचन्दनम् ॥ २३
 मन्दिरे तिष्ठते यावत्तावत्पुण्यफलं शृणु । तिलप्रस्थाष्टकं दत्त्वा यत्पुण्यं प्राप्तुमान्नरः ॥ २४
 तत्फलं जायते पुंसां प्रसादाच्चक्रपाणिनः । यो ददाति पितृणां तु पिण्डे तुलसिसंभवम् ॥ २५
 [*दलं संजायते तृप्तिः पत्रे पत्रे शतादिका] । तुलसीमूलमृत्स्नैव(त्स्रया) स्नानं कुर्याद्विशेषतः ॥
 तेन तीर्थे कृतं स्नानं यावच्चाङ्गे च मृत्तिका । नवीनया तु मञ्जर्या पूजनं च करोति यः ॥ २७
 नानापुष्पैः कृता पूजा यावच्चन्द्रदिवाकरौ । यस्मिन्गृहे च तिष्ठेत् तुलसीवृक्षवाटिका ॥ २८
 दर्शनात्स्पर्शनाच्चैव ब्रह्महत्यादिपातकम् । तत्सर्वं विलयं याति दक्षिणेनैव नारद ॥ २९

महादेव उवाच—

अथान्यत्तत् प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकाग्रमानसः । न कस्यापीह कथितं शृणु देवर्षिसत्तम ॥ ३०
 यत्र यत्र गृहे ग्रामे वने वा तुलसी भवेत् । तत्र तत्र जगत्स्वामी प्रीतात्मा च वसेद्हरिः ॥ ३१
 गृहे तस्मिन् दारिद्र्यं नायोगो वन्धुसंभवः । न दुःखं न भयं रोगास्तुलसी यत्र तिष्ठति ॥ ३२
 सर्वत्र तुलसी पुण्या पुण्यक्षेत्रे विशेषतः । संनिधौ तस्य देवस्य रोपणात्पृथिवीतले ॥ ३३
 तेषां विष्णुपदं नित्यं तुलस्या रोपणे कृते । उत्पातान्दारुणान्तोगान्दुर्निमित्तान्यनेकशः ॥ ३४
 तुलस्याऽभ्यर्चितो भक्त्या हन्ति शान्तिकरो हरिः । तुलसीगन्धमाग्राय यत्र गच्छति मारुतः ॥ ३५
 दिशो दश च ताः पूता भूतग्रामश्चतुर्विधः । यस्मिन्गृहे मुनिश्रेष्ठ तुलसीमूलमृत्तिका ॥ ३६
 सर्वदा तत्र तिष्ठन्ति देवताश्च शिवो हरिः । तुलसीवनजा छाया यत्र यत्र भवेद्भिज्ज ॥ ३७
 तर्पणं कुरुते तत्र पितृणां [*तृप्तिहेतवे] तुलसीनिकरो यत्र पतते यत्र नारद ॥ ३८
 पिण्डदानादिकं तत्र पितृणां दत्तमक्षयम् । तस्या मूले स्थितो ब्रह्मा मध्ये देवो जनार्दनः ॥ ३९
 मञ्जर्या वसते रुद्रस्तुलसी तेन पावनी । शिवालये विशेषेण रोपयेत्तुलसीं यदि ॥ ४०
 वीजसंख्या(?) वसेत्सत्रं प्रत्येकं युगसंख्यया । उभया त्वं पुरा देवि शंकरार्थं हिमालये ॥ ४१
 रोपिता शतवृक्षे तु तुलस्याः(सीं) प्रणतोऽस्म्यहम् । पार्वणावसरे यस्तु श्रावणे चाथ रोपयेत् ॥ ४२
 संक्रान्तिदिवसे चैव तुलसी चातिपुण्यदा । तुलस्या पूजयेन्नित्यं दारिद्र्य ईश्वरो भवेत् ॥ ४३
 सर्वसिद्धिकरा मूर्तिः कृष्णकीर्तिं ददाति च । शालग्रामशिला यत्र तत्र संनिहितो हरिः ॥ ४४
 तत्र स्नानं च दानं च वाराणस्याः शताधिकम् । कुरुक्षेत्रं प्रयागं च नैमिषारण्यमेव च(?) ॥ ४५

* इदमर्थं क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थम् । + धनुषिहान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थो विसंगतश्च ।

तस्य कोटिगुणं पुण्यं ग्रामशिलाचूर्णात् । शालग्राममयी मुद्रा संस्थिता यत्र हि क्वचित् ॥४६॥
 वाराणस्यां च सर्वं तत्रैव । ब्रह्महत्यादिकं पापं यत्किञ्चित्कुरुते नरः ॥
 तत्सर्वं नाशयेदं शु शालग्रामशिलं वनात् ॥ ४७

इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्ड उभापतिनारदसंवादे तुलसीकाण्डशालग्राममाहात्म्यं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३०३०

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

प्रयागोत्थमाहात्म्यं वक्ष्यामि च यथाश्रुतम् । ये नराः पुण्यकर्माणस्ते तत्र निवसन्ति हि ॥ १
 यत्र गङ्गा च यमुना यत्र चैव सरस्वती । तदेव तीर्थप्रवरं देवानामपि दुर्लभम् ॥ २
 ईदृशं त्रिषु लोकेषु न भूतं न भविष्यति । ग्रहाणां च यथा सूर्यो नक्षत्राणां यथा शशी ॥ ३
 तीर्थानामुच्यते तीर्थं प्रयागाख्यमनुचमम् । प्रातःकाले तु भो विद्वन्प्रयागे स्नानमाचरेत् ॥ ४
 [*महापापाद्विनिर्मुक्तः स याति परमं पदम् । देयं किञ्चिद्यथाशक्तिं दारिद्र्याभावमिच्छता ॥ ५
 यो नरस्तत्र गत्वा वै प्रयागे स्नानमाचरेत्] । धनिको दीर्यजीवी च जायते नात्र संशयः ॥ ६
 यत्र वटस्यास्यस्य दर्शनं कुरुते नरः । तेन दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्या विनश्यति ॥ ७
 आदिवटः समाख्यातः कल्पान्तेऽपि च दृश्यते । श्वेते त्रिपुण्यस्य पत्रे अतोऽयमव्ययः स्मृतः ॥ ८
 तत्र पूजां प्रकुर्वन्ति मानवा विष्णुबलभाः । सूत्रेणाऽऽच्छादितं कृत्वा पूजां चैव तु कारयेत् ॥ ९
 माघवार्यस्तत्र देवः भुलं तिष्ठति नित्यशः । तस्य वै दर्शनं कार्यं महापापैः प्रमुच्यते ॥ १०
 यत्र देवाश्च ऋषयो मनुष्याश्चापि सर्वशः । स्वं स्वं स्थानं समाश्रित्य तत्र तिष्ठन्ति नित्यशः ॥ ११
 गोम्रो वाऽपि च चाण्डालो दुष्टो वा दुष्टचेतनः । बालयाती तथाऽविद्वान्निव्रियते तत्र वै यदा ॥ १२
 स वै चतुर्भुजो भूत्वा वैकुण्ठे वसते चिरम् । प्रयागे तु नरो यस्तु माघस्नानं करोति च ॥ १३
 न तस्य फलसंख्याऽस्ति शृणु देवर्षिसत्तम । आपो नारा इति शोक्ताः सर्वलोकेषु शुभम् ॥ १४
 तेन नारायणः शोक्तः स्नातानां भुक्तिमुक्तिदः । ग्रहाणां च यथा सूर्यो नक्षत्राणां यथा शशी ॥
 मासानां हि तथा माघः श्रेष्ठः सर्वेषु कर्मसु । मकरस्ये रवौ माघे प्रातःकाले तथाऽमले ॥ १५
 गोप(प्य)देऽपि जले स्नानं स्वर्गदं पापिनामपि । योगोऽयं दुर्लभो विद्वैस्त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ १६
 अस्मिन्गो यत्नमापन्नो स्नायादपि दिनत्रयम् । पञ्च वा सप्त वाऽप्यत्र स्नानं कुर्वन्प्रयागजम् ॥ १७
 चन्द्रवद्वर्धते सोऽपि कुले बाढवसत्तम । चराचराश्च ये जीवास्तथैव मनुजादयः ॥ १८
 प्रयागतीर्थमाश्रित्य वैकुण्ठं यान्ति ते नराः । ये वसिष्ठादयस्तत्र ऋषयः सनकादयः ॥ १९
 तेऽपि प्रयागजं तीर्थं सेवन्ते च पुनः पुनः । यत्र विष्णुश्च रुद्रश्च यत्रेन्द्रश्च तथा पुनः ॥ २०
 तेऽपि सर्वे वसन्तीह प्रयागे तीर्थसचये । दानं तत्र प्रशंसन्ति नियमांश्च तथैव च ॥ २१
 तत्र स्नात्वा च पीत्वा च पुनर्जन्म न विद्यते ॥ २२

इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्डे प्रयागमाहात्म्ये पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३०६३

अथ षड्विंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

एवं तुलस्या माहात्म्यं त्वत्प्रसादाच्छ्रुतं मया । सांप्रतं तु समाचक्ष्व त्रिरात्रं तुलसीव्रतम् ॥ १

सदाशिव उवाच—

शृणु विद्वन्महाबुद्धे व्रतमेतत्पुरातनम् । यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ २

पुरा रथेतरे कल्पे राजा क्षासीत्प्रजापतिः । तस्य भार्या तु विख्याता चन्द्ररूपा मेहासती ॥ ३

सा वै व्रतमिदं चक्रे सर्वकामफलप्रदम् । त्रिरात्रं तु व्रतं तस्या धर्मकामार्थमोक्षदम् ॥ ४

सफलं जीवितं तेषां यैः श्रुतं तुलसीव्रतम् । कार्तिके शुक्लपक्षे तु नवम्यां चैव नारद ॥ ५

नियमस्थो ब्रवीति तिष्ठेद्भूमिशापी जितेन्द्रियः । व्रतं त्रिरात्रमुद्दिश्य शुचिः संपतमानसः ॥ ६

स्वपेन्नियमपूर्वं तु तुलसीवनसंनिधौ । ततो मध्याह्नसमये नद्यादौ विमले जले ॥ ७

स्नानं कृत्वा पितृन्देवांस्तर्पयेद्विधिपूर्वकम् । सौवर्णं कारयेद्देवं लक्ष्म्या सह जनार्दनम् ॥ ८

विचित्राष्ट्यं न कर्तव्यमात्मनः श्रेयमिह च्छता । वस्त्रयुग्मं ततः कार्यं पीते शुक्लेऽपि वाससी ॥ ९

नवग्रहानामारम्भं शान्तिकं विधिपूर्वकम् । श्रापयित्वा चरं तत्र वैष्णवं होममाचरेत् ॥ १०

द्वादश्यां देवदेवेशं पूजयित्वा प्रयत्नतः । अव्रणं शुद्धकलशं स्थापयेद्विधिपूर्वकम् ॥ ११

पञ्चरत्नसमोपेतं पल्लवैश्चौषधीयुतम् । तस्योपरि न्यसेत्पात्रं लक्ष्म्या सह जनार्दनम् ॥ १२

स्थापयेत्तुलसीमूले मन्त्रैर्वेदपुराणकैः । पयसा केवलेनैव सिञ्चेत्तु तुलसीवनम् ॥ १३

पञ्चामृतेन संस्नाप्य देवदेवं जगद्गुरुम् ॥ १३

मार्थनाममन्त्रः—

योऽनन्तरूपोऽखिलविश्वरूपो गर्भोदके लोकविधिं विभर्ति ।

प्रसीदतामेष स देवदेवो यो मायया विश्वकृदेव रूपी ॥ १४

आवाहनमन्त्रः—

आगच्छाच्युत देवेश तेजोराशे जगत्पते । सदैव तिमिरध्वंसिस्त्राहि मां भयसागरात् ॥ १५

स्नानमन्त्रः—

पञ्चामृतेन सुस्नातस्तथा गन्धोदकेन च । गङ्गादीनां च तोयेन स्नातोऽनन्तः प्रसीदतु ॥ १६

विलेपनमन्त्रः—

श्रीखण्डागुरुकेशरकुङ्कुमादिविलेपनम् । भक्त्या दत्तं मयाऽऽग्रेयं लक्ष्म्या सह गृहाण वै ॥ १७

वस्त्रमन्त्रः—

नारायण नमस्तेऽस्तु नरकार्णवतारण । त्रैलोक्याधिपते तुभ्यं ददामि वसनं शुचि ॥ १८

उपवीतमन्त्रः—

दामोदर नमस्तेऽस्तु त्राहि मां भवसागरात् । ब्रह्मसूत्रं मया दत्तं गृहाण पुंशोचम ॥ १९

पूजा(पुष्प)मन्त्रः—

पुष्पाणि च सुगन्धीनि मालत्यादीनि वै प्रभो । मया दत्तानि देवेश प्रीतितः प्रतिगृह्यताम् ॥ २०

नैवेद्यमन्त्रः—

नैवेद्यं गृह्णातां नाथ भक्ष्यभोज्यैः समन्वितम् । सर्वै रसैः सुसंपन्नं गृहाण परमेश्वर ॥ २१

ताम्रवृक्षमन्त्रः—

पूगानि नागपत्राणि कर्पूरसहितानि च । मया दत्तानि देवेश ताम्रमूलं प्रतिगृह्णाताम् ॥ २२

धूपं दत्त्वाऽग्नं भक्त्या गुग्गुलं घृतमिश्रितम् । एवं पूजा प्रकर्तव्या घृतेन दीपमाचरेत् ॥ २३

विविधं मुनिगार्दूल दीपं कृत्वा समाहितः । लक्ष्मीनारायणस्याग्रे तुलसीवनसंनिधौ ॥ २४

अर्घ्यं तत्र प्रदातव्यं देवदेवाय चक्रिणे । नवम्यां नालिकेरेण पुत्रार्थमर्घ्यमुत्तमम् ॥ २५

दशम्यां बीजपूरं तु धर्मकार्यसिद्धये । एकादश्यां दाहिमेन दारिद्र्यं नाशयेत्सदा ॥ २६

सप्तशान्येन संयुक्तं वंशपात्रेण नारद । फलसप्तकसंयुक्तं पत्रं पूगसमन्वितम् ॥ २७

वस्त्रेणाऽऽच्छादितं कृत्वा देवस्याग्रे निवेदयेत् । पञ्चेणानेन विभेन्द्र शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ २८

अर्घ्यमन्त्रः—

तुलसीसहितो देव सदा शङ्केन संयुतम् । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं देव देव नमोऽस्तु ते ॥ २९

एवं संपूज्य देवेशं लक्ष्म्या सह जनार्दनम् । प्रार्थयेद्देवदेवं व्रतसंपूर्णसिद्धये ॥ ३०

उपोषितोऽहं देवेश कामक्रोधविबाजितः । व्रतेनानेन देवेश त्वमेव शरणं मम ॥ ३१

शुद्धीतिऽस्मिन्व्रते देव यदपूर्णं कृतं मया । सर्वं तदस्तु संपूर्णं त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ ३२

नमः कमलपत्राक्ष नमस्ते जलशायिने । इदं व्रतं मयाऽऽचीर्णं प्रसादाच्चव केशव ॥ ३३

अज्ञानतिमिरध्वंसिन्व्रतेनानेन केशव । प्रसादसुमुखो भूत्वा ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ॥ ३४

ततो जागरणं रात्रौ गीतं पुस्तकवाचनम् । नादवृत्त्यकलाभिज्ञः पुण्याख्यानैः सुशोभनैः ॥ ३५

विभातायां तु शर्वर्यामुदिते विमले रवौ । निमग्न्य ब्राह्मणान्भक्त्या श्राद्धं कुर्याच्च वैष्णवम् ॥ ३६

भोजयित्वा यथाकामं पायसेन घृतेन च । ताम्रमूलपुष्पगन्धादि दक्षिणाभिः समन्वितम् ॥ ३७

उपवीतानि वासांसि दत्त्वा मालां च चन्दनम् । दांपत्यत्रितपं भोज्यं वस्त्रपूजणकुङ्कुमैः ॥ ३८

वंशपात्राणि शक्त्या च विरूढैः परिपूरयेत् । नालिकेरैश्च पक्वान्नेर्वस्त्रैश्च विविधैः फलैः ॥ ३९

सपत्नीकं गुरुं तत्र वस्त्राणि परिधापयेत् । विभूषणानि दिव्यानि गन्धमाल्यैः प्रपूजयेत् ॥ ४०

सर्वोपस्करसंयुक्तां गां दद्याच्च पयस्विनीम् । सदक्षिणां सवस्त्रां च [वस्त्रालंकारभूषिताम् ४१

सकुम्भां सोपस्करां च लक्ष्मीनारायणं शुभम् । कर्ता यत्फलमाप्नोति तन्मे निगदतः शृणु ॥ ४२

सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं स्नातानां जायते घृणाम् । तत्फलं लभते सर्वं देवदेवप्रसादतः ॥ ४३

भुक्त्वा च विपुलान्भोगान्सर्वकामान्मनोरमान् । वैष्णवं पदमाप्नोति अन्ते विष्णुप्रसादतः ॥ ४४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उभापतिनारदसंवादे तुलसीविराजव्रतं नाम पद्मविंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३०९७

अथ सप्तविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

गुणाधिकेभ्यो विभेभ्यो दातुकामोऽपि मानवः । कानि कानि च लोकेऽस्मिन्दद्यात्सर्वं तथा वद
महादेव उवाच—

लोके तत्त्वं हि संज्ञाय शृणु देवोपसत्तम । अन्नमेव प्रशंसन्ति सर्वमन्त्रे प्रतिष्ठितम् ॥ २
तस्मादन्नं विशेषेण दातुमिच्छन्ति साधवः । अन्नेन सहस्रं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ३
अनेन धार्यते विश्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् । अन्नमूर्जस्कारं लोके प्राणा ह्यन्ने प्रतिष्ठिताः ॥ ४
दातव्यं भिक्षते चात्तं ब्राह्मणाय महात्मने । कुटुम्बं पीडयित्वाऽपि आत्मनो भूतिमिच्छता ॥ ५
नारदासौ विदां श्रेष्ठो यो दद्यादन्नमर्थिने । ब्राह्मणायाऽऽर्तरूपाय पारलौकिकैर्मात्मनः ॥ ६
अवाप्य भूतिमन्विच्छन्काले द्विजमुपस्थितम् । श्रान्तमध्वनि वर्तन्तं गृहस्थं गृहमागतम् ॥ ७
अन्नदः प्राप्नुते विद्वान्सुखीलो वीतमत्सरः । क्रोधमुत्पतितं हित्वा दिवि चेह च यत्सुखम् ॥ ८
नाभिनिन्देच्च ह्यतिथिं न दुःखाच्च कथंचन । ब्रह्मवेत्ताऽर्पयेदन्नं तद्दानं च विशिष्यते ॥ ९
श्रान्तायादृष्टपूर्वाय अन्नमध्वनिवर्तिने । यो दद्यादपरिहृष्टः सर्वधर्ममवाप्नुयात् ॥ १०
पितृदेवांस्तथा विमानतिर्थीश्च महामुने । यो नरः प्रीणयेतान्नैस्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ११
कृत्वाऽपि सुमहत्पापं यो दद्यादन्नमर्थिने । ब्राह्मणाय विशेषेण स तु पापैः प्रमुच्यते ॥ १२
ब्राह्मणेष्वायं दानमन्त्रं शूद्रे महाफलम् । अन्नपानं च शूद्रे च ब्राह्मणे च विशिष्यते ॥ १३
न पृच्छेद्भोजचरणं न च स्वाध्यायमेव च । भिक्षुको ब्राह्मणो ह्यत्र दद्यादन्नं प्रयाति च(?) ॥ १४
अन्नदस्य शुभा वृक्षाः सर्वकामफलान्विताः । संभवन्तीहलोके च हर्षयुक्तास्त्रिविधे ॥ १५
अन्नदानेन ये लोकास्ताञ्जृणुष्व महामुने । विमानानि प्रकाशन्ते दिवि तेषां महात्मनाम् ॥ १६
नानासंस्थानरूपाणि नानाकामान्वितानि च । सर्वकामफलाश्चापि वृक्षा भवनसंस्थिताः ॥ १७
हेमवाप्यः शुभाः सर्वा दीर्घिकाश्चैव सर्वशः । योषवन्ति च योनानि भक्तान्यथ सहस्रशः ॥ १८
भक्ष्यभोज्यमयाः शैला वासांस्याभरणानि च । क्षीरं च नृत्यः सरितस्तथैवाऽऽज्यस्य पर्वताः ॥
प्रासादाः शुभ्रवर्णाभाः शय्याश्च कनकोज्ज्वलाः । तदन्नं दातुमिच्छन्ति तस्मादन्नमदो भवेत् ॥
एते लोकाः पुण्यकृतामन्नदानं महाफलम् । तस्मादन्नं विशेषेण दातव्यं मानवैर्भुवि ॥ २१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादेऽन्नप्रशंसा नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३११५

अथाष्टविंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

पानीयदानं परमं दानानामुत्तमं सदा । तस्माद्वापीथ कूपांश्च तडागानि च कारयेत् ॥ १
अर्थं पापं संहरन्ति पुरुषस्य विकर्मणः । कूपाः प्रकृतपानीयाः सुमनुत्तस्य नित्यशः ॥ २
स च तारयते वंशं यस्य स्वातजलाशये । गावः पिबन्ति विप्राश्च साधवश्च नराः सदा ॥ ३

१ क. ख. च. झ. व. मानवाः । २ ज. झ. अन्नेन । ३ झ. "कमिच्छता । अ" ४ क. ख. च. ज. झ. य. पापानि ।

निदायकाले पानीयं यस्य तिष्ठति नारद । दुर्गे विपमकृच्छ्रं च न कदाचिदवाप्यते ॥ ४
 तडागानां च वक्ष्यामि कृतानां ये गुणाः स्मृताः । त्रिषु लोकेषु सर्वत्र पूजितो यस्तडागवान् ॥ ५
 अधवा भिन्नसदनं भिन्नमैत्रीविवर्धनम् । कीर्तिसंजननं श्रेष्ठं तडागानां निवेशनम् ॥ ६
 धर्मस्वार्थस्य कामस्य फलमाहुर्मनीषिणः । तडागं सुकृतं देशे क्षेत्रमध्ये महाश्रयम् ॥ ७
 चतुर्विधानां भूतानां तडागस्योपलक्षयेत् (?) । तडागानि च सर्वाणि दिशन्ति श्रियमुत्तमाम् ॥ ८
 देवा मनुष्या गन्धर्वाः पितरोरगाराक्षसाः । स्यावराणि च भूतानि संश्रयन्ति जलाश्रयम् ॥ ९
 वर्षक्रतौ तडागे तु सलिलं यत्र (स्य) तिष्ठति । अग्निहोत्रफलं तस्य जायते नात्र संशयः ॥ १०
 हेमन्ते शिशिरे चैव सलिलं यस्य तिष्ठति । गोसहस्रफलं तस्य लभते नात्र संशयः ॥ ११
 वसन्ते च तथा ग्रीष्मे सलिलं तिष्ठते यदि । अतिरात्राश्वमेधाभ्यां फलमाहुर्मनीषिणः ॥ १२
 अर्धेतेषां तु वृक्षाणां रोपणे च गुणाऽनूयुः । अतीतानामगौ चोभौ पितृवंशौ महाऋषे (मुने) ॥ १३
 तारयेद्बृक्षरोपी च तस्माद्बृक्षांस्तु रोपयेत् । पुत्र पुत्रा भवन्त्येते पादपा नात्र संशयः ॥ १४
 परलोकं गतः सोऽपि लोकानामोति चाक्षयान् । पुण्यैः सुरगणान्सर्वान्यत्रैवापि तथा पितृन् ॥ १५
 छापया चातिथीन्सर्वान्पूजयन्ति महीरुहाः । किंनरो यक्षरक्षांसि देवगन्धर्वमानवाः ॥ १६
 तथा ऋषिगणाश्चैव संश्रयन्ति महीरुहान् । पुण्यिताः फलवन्तश्च तर्पयन्तीह मानवाः ॥ १७
 इहलोके परे चैव पुत्रास्ते धर्मतः स्मृताः । तडागे बृक्षरोपाश्च इष्टयज्ञाश्च ये द्विजाः ॥ १८
 एते स्वर्गान् हीयन्ते ये चान्ये सत्यवादिनः । सत्यमेव परं ब्रह्म सत्यमेव परं तपः ॥ १९
 सत्यमेव परो मोक्षः सत्यमेव परं श्रुतम् । सत्यं देवेषु जागर्ति सत्यं च परमं पदम् ॥ २०
 तपो यज्ञाश्च पुण्यं च तथा देवर्षिपूजनम् । आद्यो विविधश्च विद्या च सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ २१
 सत्यं यज्ञस्तथा दानं मन्त्रा देवी सरस्वती । व्रतचर्या तथा सत्यमोकारः सत्यमेव च ॥ २२
 सत्येन वायुरभ्येति सत्येन तपते रविः । सत्येन चाग्निर्दहति स्वर्गः सत्येन तिष्ठति ॥ २३
 पूजनं सर्वदेवानां सर्वतीर्थविगाहनम् । सत्यं च (यो) वदते लोके सर्वमाप्त्यसंशयः ॥ २४
 अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया वृतम् । सर्वेषां सर्वयज्ञानां सत्यमेव किञ्चिज्यते ॥ २५
 सत्ये देवाः प्रतीयन्ते पितर ऋषयस्तथा । सत्यमाहुः परं धर्मं सत्यमाहुः परं पदम् ॥ २६
 सत्यमाहुः परं ब्रह्म तस्मात्सत्यं वदामि ते । मुनयः सत्यनिरतास्तपस्तप्त्वा सुदुष्करम् ॥ २७
 सत्यधर्मरताः सिद्धास्ततः स्वर्गमिता गताः । अप्सरोगणसंयुष्टैर्विमानैः परितो वृताः ॥ २८
 वक्तव्यं च सदा सत्यं न सत्याद्विद्यते परम् । अगाधे विपुले सिद्धे सतीर्थे च शुचिह्रदे ॥ २९
 ज्ञातव्यं मनसा युक्तैः ज्ञानं तत्परमं स्मृतम् । आत्मार्यं वा परार्थं वा पुत्रार्थं वाऽपि मानवाः ॥
 अमृतं ये न भाषन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः । वेदा यज्ञास्तथा मन्त्राः सन्ति विप्रेषु नित्यज्ञाः ॥ ३१
 न भान्त्युज्झितसत्येषु तस्मात्सत्यं समाचरेत् ॥ ३२

नारद उवाच—

तपसां मे फलं ब्रूहि पुनरेव विशेषतः । सर्वेषां चैव वर्णानां ब्राह्मणानां तपो बलम् ॥ ३३

महादेव उवाच—

प्रवक्ष्यामि तपोधैर्यं सर्वकामार्थसाधकम् । सुदुश्चरं द्विजातीनां तन्मे निगदतः शृणु ॥ ३४

+ संक्षिप्तः ।

तपो हि परमं प्रोक्तं तपसा विन्दते फलम् । तपोरता हि ये नित्यं मोदन्ते सह दैवतैः ॥ ३६
 तपसा मोक्षमाप्नोति तपसा विन्दते महत् । ज्ञानविज्ञानसंपत्तिः सौभाग्यं रूपमेव च ॥ ३६
 तपसा लभ्यते सर्वं मनसा यद्यदिच्छति । नातप्ततपसो यान्ति ब्रह्मलोकं कदाचन ॥ ३७
 यत्कार्यं किञ्चिदास्थाय पुरुषस्तप्यते तपः । तत्सर्वं समवाप्नोति परत्रेह च मानवः ॥ ३८
 सुरापः परदारी च ब्रह्महा गुरुतल्पगः । तपसा तरते सर्वं सर्वतश्च विमुच्यते ॥ ३९
 अपि सर्वेश्वरः स्थाणुर्विष्णुश्चैव सनातनः । ब्रह्मा हुताशनः शक्रो ये चान्ये तपसाऽन्विताः ४०
 पङ्कजितिसहस्राणि मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् । तपसा दिवि मोदन्ते समेता दैवतैः सह ॥ ४१
 तपसा प्राप्यते राज्यं शक्रः सर्वे सुरासुराः । तपसाऽपालयन्सर्वानहन्यहनि वृत्तिदाः ॥ ४२
 सूर्याचन्द्रमसौ देवौ सर्वलोकहिते रतौ । तपसैव प्रकाशेते नक्षत्राणि ग्रहास्तथा ॥ ४३
 सर्वं च तपसाऽभ्येति सर्वं च सुखमश्नुते । तपस्तपति योऽरण्ये वन्यमूलफलाशनः ॥ ४४
 योऽधीते श्रुतिमेवाऽदौ समं स्यात्तपसा मुने । श्रुतेरध्यापनात्पुण्यं यदाप्नोति द्विजोत्तमः ॥ ४५
 तदध्यायाच्च जप्याच्च द्विगुणं फलमश्नुते । जमघथा निरालोकं जायते शशिभास्करौ ॥ ४६
 विना तथा पुराणं हि ध्येयमस्मान्महामुने । तपमानः सदा ज्ञानं यो धारयति शास्त्रतः ॥ ४७
 संबोधयति लोकं च तस्मात्पूज्यतमो गुरुः । सर्वेषां चैव पात्राणां श्रेष्ठे पात्रं पुराणवित् ॥ ४८
 पतनाच्चायते यस्मात्तस्मात्पात्रमुदाहृतम् । धनं धान्यं हिरण्यं वा वासांसि विविधानि च ॥ ४९
 ये यच्छन्ति सुपात्राय ते यान्ति च परां गतिम् । गाश्चैव महिषीर्वाऽपि गजानश्वांश्च शोभनान् ॥
 यः प्रयच्छति मुखाय तत्पुण्यस्य फलं शृणु । अक्षयं सर्वलोकानां सोऽश्वमेधफलं लभेत् ५१
 महौ ददाति यस्तस्मै कृष्टां फलवतीं शुभाम् । स तारयति वै वंशान्दश पूर्वान्दशापरान् ॥ ५२
 विमानेन च दिव्येन विष्णुलोकं स गच्छति । न यज्ञैस्तुष्टिमायान्ति देवाः प्रोक्षणैरपि ॥ ५३
 बलिभिः पुष्पपूजाभिर्यथा पुस्तकवाचनैः । विष्णोरायतने यस्तु कारयेद्धर्मपुस्तकम् ॥ ५४
 वेद्याः शंभोर्गणेशस्य अर्कस्य च तथा पुनः । राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ५५
 इतिहासपुराणानां पुण्यं पुस्तकवाचनम् । सर्वान्कामानवाप्नोति सूर्यलोकं भिनत्ति सः ॥ ५६
 सूर्यलोकं च भिच्वाऽसौ ब्रह्मलोकं स गच्छति । स्थित्वा कल्पशतं तत्र राजा भवति भूतले ५७
 अश्वमेधसहस्रस्य यत्फलं समुदाहृतम् । तत्फलं समवाप्नोति देवाग्रे यो जयं पठेत् ॥ ५८
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्यं पुस्तकवाचनम् । इतिहासपुराणानां विष्णोरायतने शुभम् ॥ ५९
 नान्यत्प्रीतिकरं विष्णोस्तथाऽन्येषां दिवौकसाम् ॥ ६०

इति श्रीमहापुराणे पाथ उत्तरखण्डे उमापतिनारदसंवादे बृक्षप्रपासलतपोध्ययनाख्यानं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३१७५

अथैकोनविंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । पुराणं परमं पुण्यं सर्वपापहरं शुभम् ॥ १

१ क. ख. च. ज. झ. न. 'वैश्वरः पुरा । तपसा पा' । २ क. ख. च. ज. झ. न. वृत्तिदः । फ. वृत्रहा । ३ ख. न. झ. न. फ. सुपात्राय ।

कुमारं च लोकानां नमस्कृत्य पितामहम् । शोकं चेदं मयाऽऽख्यातं देवर्षे ब्रह्मसूनुना ॥ २

सनत्कुमार उवाच—

गतोऽहं धर्मराजानं द्रष्टुं संपूजितो मुदा । स्तुतिभिः परया भक्त्या तेनोक्तोऽस्मि सुखासने ॥ ३

मया तत्रोपविष्टेन दृष्टं किञ्चिन्महाद्भुतम् । काञ्चनेन विमानेन वैदर्भकृतवेदिना ॥ ४

मणिमुक्ताविचित्रेण किङ्किणीजालशोभिना । आगतं पुरुषं तत्र आसनादिवसत्तम ॥ ५

ससंभ्रमं समुत्थाय दृष्ट्वा धर्मः स्वयं विभुः । गृहीत्वा दक्षिणे पाणां पूजितोऽर्घ्येण वै ततः ॥

शिरस्याग्राय देवेन पुरः स्थाप्य ततः परम् । पूजयित्वा तु तं धर्म इदं वाक्यमुवाच ह ॥ ७

धर्म उवाच—

सुस्वागमं धर्मदर्शिन्मीतोऽस्मि दर्शनात्तव । समीपे मम तिष्ठस्व किञ्चिज्ज्ञानं वदस्व मे ॥

तत्पुनर्यास्यसि स्थानं यत्र ब्रह्मा व्यवस्थितः ॥ ८

सनत्कुमार उवाच—

इत्युक्तं च तत्स्थानयो विमानवरमास्थितः । आगतः पुरुषो देव यत्र तिष्ठति धर्मराट् ॥ ९

संपूजितो विमानस्थः प्रश्रयावनतनेन च । सामपूर्वं तथोक्त्वा तु यथा पूर्ववरः स्वयम् ॥ १०

[*स्वयं धर्मेण वै ब्रह्मदृष्ट्वा पूजा कृता तयोः। तत्र मे विस्मयो जातः पृष्टो धर्मो मया ततः ११

नरस्तव हि संकाशो योऽयं पूर्वमिहाऽऽगतः] । किमनेन कृतं कर्म यस्य तुष्टो भवान्भूशम् ॥ १२

अत्र मे कौतुकं जातं कृता हि स्वयमेव तु । यदस्य भवता पूजा सविस्मयमनन्तरम् ॥ १३

तथैवाप्य कृता पूजा द्वितीयस्य नरस्य तु । मेनेऽहं शुभकर्माणौ विमानवरसत्तमौ ॥ १४

यस्त्वमाभ्यां स्वयं पूजां कुरुषे धर्मकारणात् । ब्रह्मविष्णुशिवायैस्तु पूज्यसे त्वं सदाऽनिशम् ॥

यस्येदम्परमं पुण्यं किमेतौ कर्म चक्रतुः । कथ्यतां मम सर्वज्ञ फलं दिव्यमवापतुः ॥ १६

तच्छ्रुत्वा स तु मां ग्राह्यं शृणु कर्म तयोः कृतम् । यत्कृत्वा चार्हतां यातौ तच्छृणुष्व महामते १७

धर्म उवाच—

वैदिशं नाम नगरं पृथिव्यामस्ति विश्रुतम् । तत्राभूत्पृथिवीपालो धरापाल इति श्रुतः ॥

कस्मिन्काले पुरा देवी शशाप स्वमर्णं कुधा ॥ १८

देव्युवाच—

महतेऽत्र परा नारी भर्तुर्यन्मे निवेशिता । तस्माद्वादश वर्षाणि जम्बुकस्त्वं भविष्यसि ॥ १९

धर्म उवाच—

इत्युक्तः स च वभ्राम जम्बुको मेदिनीतलम् । वेतसीवेत्रवत्योस्तु संगमे लोकविश्रुते ॥ २०

शापान्तो भविता पुत्र इत्युक्तो गिरिकन्यया । तत्र चानशनं कृत्वा क्षेत्रे प्राणांस्ततोऽप्यजद् २१

दिव्यरूपवपुर्भूत्वा जगाम विष्णुसंनिधौ । तत्राऽऽश्चर्यं महद्दृष्ट्वा धरापालो महीपतिः ॥ २२

त्रिष्णोरायतनं कृत्वा स्थापयामास तं प्रभुम् । तस्मिन्पुरे नरान्सर्वान्संनियोज्यास्य वीक्षणे ॥ २३

शुभमायतनं विष्णोस्तस्मिन्प्राये सैभाजनैः । पूर्णं तु ब्राह्मणादीनां पूजयित्वा कदम्बकम् ॥ २४

इतिहासपुराणज्ञं वाचकं तु विश्लेषतः । पूजयित्वा द्विजश्रेष्ठं विद्याश्रेष्ठं महामतिः ॥ २५

* धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थोऽसंगतव ।

१ ख. झ. प्रहृ. २ झ. "मान्त्रिक । अ." ३ क. ख. च. ज. झ. म. सदा ज.

BVCL 3191C

891.2

A14A-

पुस्तकं चापि संपूज्य गन्धपुष्पादिभिः कृमात् । ततस्तमाह राजाऽसौ वाचकं विनयान्वितः २६
 यन्मयाऽऽयतनं विष्णोः कारितं च तवाग्रतः । चातुर्वर्ष्यमिदं चापि श्रोतुकामं कदम्बकम् ॥ २७
 तिष्ठतीह द्विजश्रेष्ठ कुरु पुस्तकवाचनम् । यावत्संवत्सरं विप्र प्रयुक्तं वृत्तिमुत्तमम् ॥ २८
 स्वर्णनिष्कशतं चात्र ततो दास्ये तथा परम् । पूर्णं वर्षे द्विजश्रेष्ठ श्रेयोर्थमहमात्मनः ॥ २९
 एवं प्रवर्तितं तत्र पुण्यं पुस्तकवाचनम् । वर्षसंगतमात्रे तु तथाच मुनिसत्तम ॥ ३०
 अथाऽऽयुषः क्षयाच्चायं कालधर्ममुपेयिवान् । मया चास्य विमानं हि विष्णुना प्रेषितं दिवः ॥ ३१
 इत्येषा कर्मणो व्युष्टिः पुण्यमाख्यानसंज्ञकम् । श्रुतं पात्रं महत्पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥ ३२
 गन्धपुष्पोपहारैस्तु न तुष्टिर्जायते तथा । देवानामिह सर्वेषां पुराणश्रवणाद्यथा ॥ ३३
 स्वर्ण(गोमूत्र)हिरण्यवस्त्राणां वस्तूनां चापि कृत्स्नशः । ग्रामाणां नगराणां च दानाच्छुष्टिर्भवेन्न हि
 यथा स्याद्धर्मश्रवणात्प्रीतिः सर्वेदिवौकसाम् । इतिहासपुराणानां श्रवणे मुनिसत्तम ॥ ३४
 न तथा मे महाप्रीतिः श्राद्धे सर्वार्थकामिके । कन्यादाने महाप्रीतिर्मम स्याद्विप्रसत्तम ॥ ३५
 न तथा रोचते सा च यथा पुस्तकवाचनात् । अथ किं बहुनोक्तेन नान्यत्प्रीतिकरं मम ॥ ३६
 पुण्याख्यानमृते विप्र गुह्यमेतत्प्रकीर्तितम् । यश्चायमपरो विप्र इहाऽऽयातो नरोत्तमः ॥ ३७
 संगत्वाऽनुगतश्चायं धर्मश्रवणमुत्तमम् । श्रुत्वा भक्तिरभूदस्य श्रद्धया परमात्मनः ॥ ३८
 कृत्वा भद्रक्षिणं तस्य वाचकस्य महात्मनः । एष विप्रो मुनिश्रेष्ठ ददौ स्वर्णस्य मापकम् ॥ ४०
 नान्यद्दानं कदा चक्रे लोभाविष्टेन चेतसा । पात्रदानात्फलमाप्तिस्तस्य जाता न संशयः ॥
 इत्येतत्कथितं कर्म चाऽऽभ्यां चैव कृतं मुने ॥ ४१

महादेव उवाच—

एतत्पुण्यस्य माहात्म्यं ये शृण्वन्ति मनीषिणः । न तेषां दुर्गतिः क्वपि जन्मजन्मनि जायते ४२
 इति श्रीमहापुराणे पात्र उत्तरखण्ड उभापतिनारदसंवादे शास्त्रपुराणादिव्याख्यामाहिकर्णमं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३२१७

अथ त्रिंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि शृणु देवर्षिसत्तम । गोपीचन्दनमाहात्म्यं यथा दृष्टं श्रुतं मया ॥ १
 ब्राह्मणो वाऽथ वैश्यो वा शूद्रो वाऽप्यथ बाहुजः । गोपीचन्दनलिप्ताक्षो मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥ २
 तिलकं कुरुते यस्तु गोपीचन्दनसंभवम् । मद्यपानादिदोषैस्तु मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३
 गोपीचन्दनलिप्ताक्षो वैष्णवो विष्णुतत्परः । सर्वदोषैः प्रमुच्येत यथा गङ्गामभसा पुनः ॥ ४
 ब्रह्महा मद्यपानी च स्वर्णस्तेयी तथैव च । गुरुतल्पगमो वाऽथ शूद्रो वाऽप्यथ वै द्विजः ॥ ५
 स सद्यो मुच्यते पापादाजन्मशतकारणात् । द्वादशतिलकं भोक्तुं सर्वेषां वै विशेषतः ॥ ६
 वैष्णवानां ब्राह्मणानां कर्तव्यं भूतिमिच्छताम् । दण्डाकारं ललाटे स्यात्पञ्चाक्षरं तु वक्षसि ॥ ७
 वेणुपत्रनिर्ममं बाहुमूलेऽन्यदीपिकाकृति । उच्चैश्चक्राणि चत्वारि बाहुमूले तु दक्षिणे ॥ ८
 नाममुद्राद्वयं नीचैः शङ्कमेकं तयोरपि । मध्ये ततः पार्श्वयोस्तु द्वे द्वे पथे च धारयेत् ॥ ९
 वामेऽपि चतुरः शङ्कानाममुद्रे च पूर्ववत् । चक्रमेकं गदे द्वे द्वे पार्श्वयोरिति भेदतः ॥ १०

ललाटे च गदामेकां नाममुद्रां तथा हृदि । त्रीणि त्रीणि च चक्राणि मध्ये शङ्खानुभाजुभौ ॥ ११
 हृदि पार्श्वे स्तनादूर्ध्वं गदापद्मानि बाहुवद् । त्रीणि त्रीणि च चक्राणि कर्णमूलद्वयोर(येऽप्य)धः
 एकमेकं तदन्येषु तिलकेषु च धारयेत् । संवदायस्तु भद्रस्तु धार्यां शिष्टानुसारतः ॥ १२
 यथारुच्यथवा धार्या न तत्र नियमो यतः । आचाण्डालादिशुद्ध्यन्ति तिलकस्यैव धारणात् ॥ १४
 चाण्डालादधिकं मन्ये वैष्णवानां हि निन्दकम् । स वै विष्णुसमी ज्ञेयो नात्र कार्या विचारणा
 वैष्णवो ब्राह्मणो यस्तु विष्णुध्यानेषु तत्परः । नान्तरं तस्य वै ज्ञेयं स वै विष्णुर्भवेदिह ॥ १६
 शङ्खचक्रधरो विप्रो वेदाध्ययनतत्परः । स वै नारायण इति वेदे चैवं तु पठ्यते ॥ १७
 तप्तचक्रधरो विप्रः पश्चिंपावनपावनः । तस्य भक्तियुतो ब्रह्मन्महापार्ष्णैः प्रमुच्यते ॥ १८
 तुलसीपत्रमालां च तुलसीकाष्ठसंभवाम् । धृत्वा वै ब्राह्मणो भूयान्मुक्तिभागी न संशयः ॥ १९
 विष्णुरूपो यतो विप्रो वैष्णवः स इह स्मृतः । पञ्चत्वे यस्य तिलकं गोपीचन्दनसंभवम् ॥ २०
 विमानं स समारूढ याति विष्णोः परं पदम् । कलां नारद तिलकं गोपीचन्दनसंभवम् ॥ २१
 ये कुर्वन्ति नरश्रेष्ठा न तेषां दुर्गतिः क्वचित् । शङ्खं चैव तथा चक्रं दक्षिणे चापसम्प्यके ॥ २२
 हस्ते धृत्वा विशेषेण महापार्ष्णैः प्रमुच्यते । मद्यपानरता ये च ये च स्त्रीवालाघातकाः ॥ २३
 अगम्यागमका ये वै हृदयन्ते भुवि यौडव । भक्तानां दर्शनादेव मुक्तिस्तेषां न संशयः ॥ २४
 संसारे तु धसारे न कुले वै वैष्णवा जनाः । अहं हि वैष्णवो जातो विष्णोर्भक्तिमसादतः ॥ २५
 काष्ठ्यां निवसतां शत्रु रामोऽहमिति । पत्न्यं तेन पुण्यादियोगेन शिवो वै नात्र संशयः ॥ २६
 इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उपाख्यानारदसंवादे गोपीचन्दनमाहात्म्यं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—३३२४३

अर्थकात्रिंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ब्रह्मन्संवत्सराख्यस्य दीपस्य विधियुत्तमम् । सर्वव्रतमथानस्य माहात्म्यं श्रवदस्व मे ॥ १
 येन व्रतानि सर्वाणि कृतान्येव न संशयः । सर्वकामसमृद्धिश्च सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ २

शिव उवाच—

वदामि तव देवर्षे रहस्यं पापनाशनम् । यच्छ्रुत्वा ब्रह्महा गोघ्नो मित्रघ्नो गुरुतल्पगः ॥ ३
 विश्वासघाती क्रूरात्मा मुक्तिमामोति शाश्वतीम् । शतं कुलानामुद्धृत्य विष्णुलोकं स गच्छति ४
 तदहं कथयिष्यामि दीपव्रतमुत्तमम् । संवत्सरप्रमाणस्य विधिं माहात्म्यमेव च ॥ ५
 हेमन्ते प्रथमे मासि प्राप्य श्लेकादर्शां शुभाम् । ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय कामक्रोधविवर्जितः ॥ ६
 नदीसंगमतीर्थेषु तटगणेषु सरित्सु च । स्नानं समाचरेत्तत्र गृहे वा नियतात्मवान् ॥ ७
 ज्ञातोऽहं सर्वतीर्थेषु [संगतं प्रसूतवणेषु च । नदीषु सर्वतीर्थेषु] तत्स्नानं देहि मे सदा(!) ॥ ८
 इति स्नानमन्त्रः ।

देवान्पितॄंश्च संतर्प्य कृतजाप्यो जितेन्द्रियः । ततः संपूजयेद्देवं लक्ष्मीनारायणं प्रभुम् ॥ ९

* धनुषिहान्तर्गतः पाठः क. पुस्तकस्थः ।

१ क. च. अ. 'शङ्खमुक्ति' । २ च. भाववाः ।

पश्चाद्युतेन संस्त्राप्य ततो गन्धोदकेन च । स्नातोऽसि लक्ष्म्या सहितो देवदेव जगत्पते ॥ १०
 मां समुद्धर देवेश घोरात्संसारबन्धनात् । ततः संपूजयेद्देवं लक्ष्म्या सह जनार्दनम् ॥ ११
 मन्त्रैस्तु वैदिकैर्भक्त्या तथा पौराणिकैरपि । अतो देवेति सूक्तेन पौरुषेणापि वा पुनः ॥ १२
 नमो मत्स्याय देवाय कूर्मदेवाय वै नमः । नमो वाराहदेवाय नरसिंहाय वै नमः ॥ १३
 [* वामनाय नमस्तुभ्यं परशुरामाय ते नमः] । नमोऽस्तु रामदेवाय विष्णुदेवाय ते नमः ॥ १४
 नमोऽस्तु बुद्धदेवाय कल्किने च नमो नमः । नमः सर्वात्मने तुभ्यं शिर इत्यभिपूजयेत् ॥ १५
 केशवादीनि नामानि तैर्वा संपूजयेद्भरिम् ॥ १६

धूपमन्त्रः—

वनस्पतिरसो दिव्यः सुरभिर्गन्धवाञ्छुचिः । धूपोऽयं देवदेवेश नमस्ते प्रतिशृण्वताम् ॥ १७

दीपमन्त्रः—

दीपस्तमो नाशयति दीपः कान्तिं प्रयच्छति । तस्माद्दीपप्रदानेन प्रीयतां मे जनार्दनः ॥ १८

नैवेद्यमन्त्रः—

नैवेद्यमिदमन्नाद्यं देवदेव जगत्पते । लक्ष्म्या सह गृहाण त्वं परमाभूतमुत्तमम् ॥ १९

अर्घ्यं दद्यात्ततो भक्त्या एवं ध्यात्वा जनार्दनम् । फलेन चैव हस्तेन शङ्केनाऽऽदाय चोदकम् ॥
 जन्मान्तरसहस्रेण यन्मया पातकं कृतम् । तत्सर्वं नाशमायातु प्रसादाच्च केशव ॥ २१

इत्यर्घ्यमन्त्रः ।

ततः कुम्भं नवं शुभं घृतपूर्णं समानयेत् । लक्ष्मीनारायणस्याग्रे तैलपूर्णमथापि वा ॥ २२

तस्योपरि न्यसेत्पात्रं तात्रं मृन्मयमेव च । नवतन्तुसमां वर्ति तस्मिन्पात्रे तु निर्वपेत् ॥ २३

ततः प्रबोधयेद्दीपं स्थाप्य कुम्भं मुनिश्चलम् । पुष्पगन्धादिभिः पूज्य ततः संकल्पयेच्छुचिः ॥ २४

मन्त्रेणानेन देवर्षे असमीरेषु धामसु । कामो भूतस्य भव्यस्य सम्राट्को विराजते ॥ २५

दीपः संवत्सरं यावन्मयाऽयं परिकल्पितः । अग्निहोत्रमविच्छिन्नं प्रीयतां मम केशवः ॥ २६

ततो जितेन्द्रियो भूत्वा श्रुतिज्ञानपरायणः । नाऽऽलपेत्पतितान्पापांस्तथा पाषण्डिनो नरान् ॥ २७

रात्रौ जागरणं गीतं नृत्यवाद्यादिकैस्तथा । पुण्यपाटैश्च विविधैर्धर्माख्यानैरुपोषितः ॥ २८

तवः प्रभातसमये कृतपू(पौ)र्वोद्धिकक्रियः । ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या यथाशक्त्या(क्ति)प्रपूजयेत् ॥

स्वयं च पारणं कृत्वा प्रणिपत्य विसर्जयेत् । एवं संवत्सरं यावद्द्वारात् दृढव्रतः ॥ ३०

दीपं पलसुवर्णेन तदर्धार्धेन वा पुनः । वर्तिस्तु राजती शोक्ता द्विपलार्धाऽधिकाऽपि वा(?) ॥ ३१

घृतपूर्णं तथा कुम्भं ताम्रपात्रसमन्वितम् । लक्ष्मीनारायणो देवो यथाशक्त्या (क्ति)हिरण्यः ॥ ३२

कार्यो भक्तिमता पुंसा मुक्तिद्वारमभीप्सता । ततो निमन्त्रयेद्द्विद्वान्ब्राह्मणान्साधुसत्तमान् ॥ ३३

द्वादशोत्तमपक्षे तु विभ्राः षण्मध्यमे तथा । अन्यथाऽऽकारयेत्त्रयीणि(न्वा) एवं कर्मकरं द्विजम् ॥ ३४

सप्तमीकं द्विजं शान्तं क्रियावन्तं विशेषतः । इतिहासपुराणज्ञं धर्मज्ञं मृदुमेव च ॥ ३५

पितृभक्तं गुरुपरं देवब्राह्मणपूजकम् । पाद्यार्घ्यदानविधिना वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ ३६

संपूज्य रत्न्या सहितमेकं भक्त्या च पूर्ववत् । लक्ष्मीनारायणं देवं दीप(पं)वर्तियुतं तथा ॥ ३७

* इदमर्थं फ. पुस्तकस्यम् ।

तान्नपात्रोपरि स्थाप्य धृतकुम्भेन संयुतम् । ब्राह्मणाय ततो दद्याद्ब्रह्मत्वा नारायणं परम् ॥३८॥
 मन्त्रेणानेन देवर्षे तमहं कथयामि ते । अविद्यातपमा न्याते संसारे पापनाशनः ॥
 ज्ञानवदो मोक्षदश्च तस्माद्वचो मयाऽनघ । इति दीपमन्त्रः ॥ ३९
 दक्षिणां च यथाशक्त्या(क्ति) दत्त्वा विभ्राय भक्तिः । भोजयेद्ब्राह्मणान्पश्चाद्घृतपायसमोदकैः ॥
 चर्म्मगच्छादयेत्पश्चात्सपत्नीकं तथा द्विजम् । शय्यां सोपस्करां दद्याद्धेतुं चैव सवत्सकाम् ४१
 तेभ्यन्तु दक्षिणां दद्याद्यथावित्तानुसारतः । सुहृत्स्वजनवन्धुंश्च भोजयेत्पूजयेत्तथा ॥ ४२
 एवं महोत्सवं कुर्याद्दीपव्रतसमापने । [ततो विसर्जयेत्पश्चात्त्रिपल क्षमापयेत् ॥ ४३
 एवं कृते नु यत्पुण्यं] कृत्या संक्रान्तिकेश यत् । संवत्सराख्यदीपस्य तत्पुण्यं प्राप्यते नरैः ४४
 मासव्रतंश्च यत्पुण्यं तत्पुण्यं प्राप्यते नरैः । संवत्सरस्य दीपस्य व्रतेन चरितेन च ॥ ४५
 दानव्रतयोः सार्वभौमं योगव्रतंस्तथा । तत्फलं समवाप्नोति दीपे संवत्सरे कृते ॥ ४६
 गोभृद्विरूपद्रानेन गृह्यादीनां विशेषतः । यत्फलं लभते विद्वांस्तत्फलं दीपतो भवेत् ॥ ४७
 दीपदः कान्तिमाप्नोति दीपदो धनमक्षयम् । दीपदो ज्ञानमाप्नोति दीपदः परमं सुखम् ॥ ४८
 दीपदानाच्च सांभार्यं विद्यामत्यन्तनिर्मलम् । आरोग्यं परमाश्नुते लभते नात्र संशयः ॥ ४९
 दीपदः सुभगां भार्यां सर्वलक्षणसंयुताम् । पुत्रान्पुत्रान्पुत्रान्वांश्च सन्तति चाक्षयां लभेत् ॥ ५०
 ब्राह्मणः परमं ज्ञानं क्षत्रियो राज्यमुत्तमम् । वैश्यो धनं पद्मसर्वाङ्गद्वयं सुखमवाप्नुयात् ॥ ५१
 कुमारी चापि भर्तारं सर्वलक्षणसंयुताम् । प्राप्नोति परमायुश्च पुत्रान्पुत्रान्वांश्च पुष्कलात् ॥ ५२
 वैश्याय नैव युवती कदाचिदपि पश्यति । न वियोगमवाप्नोति दीपदानमभावतः ॥ ५३
 नाऽऽप्ययो व्याधयश्चैव जायन्ते दीपदानतः । भयात्प्रमुच्यते भीतो बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥ ५४
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्दीपव्रतपरायणः । मुच्यते नात्र संदेहो ब्रह्मणो वचनं यथा ॥ ५५
 चान्द्रायणानि कृच्छ्राणि चरितानि न संशयः । येन सांवत्सरो दीपो बोधितः शाश्वतो हरेः ॥
 ते धन्यास्ते महात्मानस्तैः प्राप्तं जन्मनः फलम् । यैः संपूज्य हरिं भक्त्या दीपः सांवत्सरः कृतः
 येऽपि संवत्सयन्तीह दीपवर्ति शलाकया । ते यान्ति परमं स्थानं यत्सुररपि दुर्लभम् ॥ ५८
 ये च तैलं च वर्ति च यथाशक्त्या(क्ति) प्रदीपके । प्रक्षेपयन्ति सततं ते यान्ति परमां गतिम् ॥
 गच्छन्तं दीपकं शान्तमशक्ता ये प्रबोधितुम् । कथयन्त्यन्यलोकानां तेऽपि तत्फलभागिनः ६०
 स्तोकं हं कं च भिक्षित्वा तैलं दीपार्थमेव च । करोति दीपकं विष्णोः पुण्यं तेनापि लभ्यते ६१
 दीपं प्रज्वाल्यमानं तु यः पश्यत्यथमो नरः । कृताञ्जलिपुटो विष्णोर्विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ ६२
 दीपप्रज्वालने बुद्धिं यो दद्यात्कुरुते स्वयम् । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ ६३
 अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । यस्य श्रवणमात्रेण मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ६४
 सरस्वत्यास्तटे रम्ये सिद्धाश्रम इति श्रुतः । तत्रावसद्दिनः पूर्वं कपिलो नाम वेदवित् ॥ ६५
 व्रतोपवासनिरतो दरिद्रः श्रोत्रियस्तथा । भिक्षाट्टच्या च कुरुते कुटुम्बपरिपालनम् ॥ ६६
 व्रतोपवासनियमैर्विष्णुमाराधयत्यसौ । विष्णुं संपूज्य विधिवदीपं बोधयते सदा ॥ ६७
 समादाय च तत्तैलं स्वगृहे पूज्य केशवम् । दीपं भक्त्या च परया बोधयेद्दरितुष्टये ॥ ६८

*-द्वयमर्थः क. ख. च. ज. ह. य. ट. घ. पुस्तकस्थम् । * धनुर्बिहान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. य. घ. फ.

पुस्तकस्थः ।

१ फ. "भावार्थे" । २ फ. "कीर्तिमा" ।

एवं प्रवर्तमानस्य कपिलस्य महात्मनः । मार्जारस्तीक्ष्णदंष्ट्रस्तु मूपकान्भक्षयेत्सदा ॥ ६९
 तत्राऽऽगच्छति भक्षार्थं मूपकाणामहर्निशम् । कृत्वा ध्यानं स्वभक्ष्यार्थं नित्यं नारायणाग्रतः ७०
 भक्षिता बहवस्तेन मूपका द्विजवेदमनि । ये ये तैलार्थमायान्ति वतिकाहरणाय च ॥ ७१
 तांस्तांस्तु भक्षयत्येव मूपकान्ध्यानतत्परः । एवं प्रवर्तमानस्य कदाचित्कालपर्ययात् ॥ ७२
 एकादश्यां स कपिलो ब्राह्मणः स्वगृहे शुचिः [सोपवासः सपत्नीकः पूजयामास चाच्युतम् ॥
 ततो जागरणं चक्रे स्तुतिनृत्यपरायणः] । अर्धरात्रे तु संप्राप्ते निद्रया मोहितो द्विजः ॥ ७४
 मार्जारश्चाऽऽगतस्तत्र तीक्ष्णदंष्ट्रो लघुक्रमः । भक्षयामास नैवेद्यं गृहकोणे स्थितः सदा ॥ ७५
 अद्राक्षीन्मूषिकां क्षुद्रां तैलपानार्थमागताम् । मन्दतेजसि दीपे तु वर्त्यपाहरणोचिताम् ॥ ७६
 समुत्पत्य पदाऽऽक्रामत्तदा सा विलमाविशत् । तस्याः पादेन वै वर्त्या दीपः संवोषितो गृध्रम्
 तैलपात्रं च नमितं सुप्रकाशोऽभवत्तदा । ब्राह्मणोऽपि जजागार त्यक्त्वा निद्रां प्रमोहिनीम् ७८
 मार्जारोऽपि च तां रात्रिमजाग्रद्भक्षतत्परः । ततः प्रभाते विमले कृत्वा नित्यक्रियां द्विजः ७९
 ततश्च पारणं चक्रे विप्रवन्दुजनैः सह । एवं प्रवर्तमानस्य कपिलस्य महात्मनः ॥ ८०
 बभूवुः पुत्रपौत्राश्च धनधान्यमनुत्तमम् । आरोग्यं परमां वृद्धिमवाप महतीं श्रियम् ॥ ८१
 दीपव्रतप्रभावेन कपिलो मोक्षमागतः । संभेद्य मण्डलं पुण्यं सवितुः शशिनस्तथा ॥ ८२
 दीपज्योतिःस्वरूपेण परमात्मनि युक्तवान् । मूषिकाऽपि च कालेन ममार विलमध्यतः ॥ ८३
 विमानवरमासाद्य विष्णुलोकं जगाम सा । मार्जारोऽपि च कालान्ते मृतः स्वर्गं जगाम सः ८४
 विमानवरमारुह्य देवगन्धर्वसेवितम् । अप्सरोभिः परिवृतो विद्याधरगणैर्युतः ॥ ८५
 स्तूयमानो महातेजा जयशब्दादिमङ्गलैः । स्तूयमानः स वै नागैर्विष्णुलोकं जगाम सः ॥ ८६
 कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च । भुक्त्वा च विपुलान्भोगांस्ततो राजाऽभवद्भुवि ८७
 सुधर्मा नाम धर्मात्मा देवब्राह्मणपूजकः । रूपवान्सुभगश्चैव महाबलपराक्रमः ॥ ८८
 तस्य म्रियतमा भार्या सर्वलक्षणसंयुता । भर्तुभक्ता तथाशीला नास्ति सा रूपसुन्दरी ॥ ८९
 सर्वासां चैव नारीणां मध्ये सा सुभगाऽभवत् । पुत्राश्च बहवो जातास्तस्या दुहितरस्तथा ॥ ९०
 एवं विहरतोस्तद्द्वैपत्योः मीतिपूर्वकम् । आगतः कार्तिको मासो हरिनेत्रावबोधकृत् ॥ ९१
 तस्मिन्दीपाः प्रबोध्यन्ते नारायणपरायणैः । कृच्छ्रचान्द्रायणादीनि व्रतानि नियमास्तथा ॥ ९२
 क्रियन्ते विष्णुभक्तैश्च संसारभयभीरुभिः । अथ प्रबोधिनीं प्राप्य राजा राज्ञीमयाब्रवीत् ॥ ९३

राजोवाच—

भद्रे प्रबोधिनी पुण्या विष्णोर्नाभिसरोरुहे । करिष्याम्यद्य पुजां च सोपवासो जितेन्द्रियः ९४
 स्नात्वा च पुष्करे तीर्थे पुण्डरीकाक्षमच्युतम् । पूजयिष्यामि देवेशं लक्ष्म्या सह जनार्दनम् ॥ ९५

शिव उवाच—

इति सा वाञ्छितं श्रुत्वा भर्तुः प्रियहिते रता । उवाच वचनं गुह्यं भर्तारं चारुहासिनी ॥ ९६

रूपसुन्दर्युवाच—

ममापि हृदये कामः समुत्पन्नो नराधिप । रूपसौन्दर्यवाञ्छा च हृदये मम वर्तते ॥

पुष्करं प्रथमं तीर्थं गन्तुमिच्छे त्वया सह ॥

९७

शिव उवाच—

ननो राजा तथा सार्धमागतः पुष्करं तदा । हस्त्यश्वरथचन्द्रैश्च समागत्य पुरोहितैः ॥ ९८
ततः स्नान्वा तथा ध्यायंस्तरपयन्पितृदेवताः । एतयामास देवैश्च पुण्डरीकाक्षमच्युतम् ॥ ९९
दीपमान्वाकुले नेत्रे सर्वतः सुमनोदरे । दृष्ट्वा स्थितं तत्र मार्जारं देवतालये ॥ १००
तं दृष्ट्वा माकृतं कर्म जन्म स्मृत्वा वृषस्तदा । मुच्यपङ्कजमालोक्य मियायाः प्रजहास च ॥ १०१

रूपमुन्दयुवाच—

मम संमुखमालोक्य भर्तः किं स्मितकारणम् ॥ १०२

शिव उवाच—

कथयामास हृष्टान्मा मात्तनं कर्मणः फलम् ॥ १०३

राजोवाच—

अहमनं पुरा देवि मार्जारो ब्राह्मणालये । भासिता स्पृकास्तत्र मया शतसहस्रशः ॥ १०४

ततो नारायणस्याग्रे दीपः संरक्षितो यतः । व्याजेनापि मया देवि प्राप्तं तत्कर्मणः फलम् ॥

विष्णुलोकमनुमाप्य राज्यं प्राप्तं मयाऽधुना ॥ १०५

रूपमुन्दयुवाच—

ममापि स्मरणं जातं प्राक्तनस्य च जन्मनः । शृषिका चाहमप्यामं श्रुत्वा ब्राह्मणवेश्मनि ॥ १०६

कार्तिके च प्रबोधिण्यां मन्दीभूते च दीपके । वर्त्यपाहरणार्थाय निगताऽहं तदा विलात् ॥ १०७

दृष्ट्वा नारायणं देवं श्रुतिं कुसुमस्तथा । निद्राभिभूतं विषं च वार्तिः सृष्ट्वा मया तदा ॥ १०८

उत्थितस्त्वं यदा तत्र मां ग्रीती कृतक्षणः । दृष्ट्वा त्वां च प्रनष्टाऽहं प्रविष्टा विलम्ब्यतः ॥ १०९

विश्रन्त्या मम पादेन दीपवर्तिविजृम्भिता । तल्पपात्रं च नमिनं तेनार्हं सुखभागिनी ॥ ११०

तन्मया राजराजेन्द्र दीपश्चैव प्रकाशितः । इदानीं च मया प्राप्तं रूपलावण्यमुत्तमम् ॥ १११

त्वं च भर्ता तथा राज्यं पुत्राश्च विविधं सुखम् । दीपप्रबोधनाज्जातं ज्ञानमत्यन्तबुद्धिभम् ॥ ११२

तस्मात्सर्वमयत्नेन दीपव्रतमनुत्तमम् । आवां हि परया भक्त्या कुर्याव च विशेषतः ॥ ११३

तदेतत्कर्मणः प्राप्तं फलं राज्यादिसंपदः । पूर्वजन्म स्मृतं चापि सर्वपापक्षयस्तथा ॥ ११४

तस्मात्सर्वमयत्नेन विधिमन्नादिपूर्वकम् । दीपव्रतं कृतं पुंभिः पुण्यं चन्द्रार्क(ण्यमाचन्द्र)तारकम् ॥

शिव उवाच—

इति श्रुत्वा वचो राजा चक्रे दीपव्रतं तदा । मियया सह देवर्षे सम्यक्श्रद्धासमान्वितः ॥ ११५

तस्मिन्सु पुष्करे तीर्थे कृत्वा दीपव्रतं तु तौ । अवापतुः परां शुक्तिं देवदानवदुर्लभाम् ॥ ११७

एतद्दीपस्य माहात्म्यं ये शृण्वन्ति नरा भुवि । सर्वपापविनिर्मुक्तः प्रयान्ति हरिमन्दिरम् ॥ ११८

ये च कुर्वन्ति पुरुषाः स्त्रियो वा भक्तितत्पराः । ते सर्वे पापनिर्मुक्ता यान्ति ब्रह्म सनातनम् ॥

दीपव्रतमिदं विद्वन्कथितं ते विमुक्तिदम् । सर्वसौख्यमर्धं धन्यं महाव्रतमिदं तव ॥ १२०

नेत्ररोगा विनश्यन्ति यथापापप्रभावजाः । आघयो व्याधयः सर्वे नश्यन्ते हि कृते क्षणात् ॥ १२१

न दारिद्र्यं न शोकश्च न मोहो न च विभ्रमः । शृहे लक्ष्मीः समायाति जन्मजन्मनि बाहव ॥ १२२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उवाच उवाचिनादत्तं तदे दीपव्रतं नाम्निवर्तितोऽन्तरः ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३३६५

अथ द्वाविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

देवदेव जगन्नाथ भक्तानामभयपद । व्रतं ह्यहि महादेव कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ १

महादेव उवाच—

सर्वभौमः पुरा ह्यासीद्धरिश्चन्द्रो महीपतिः । तस्य तुष्टोऽददाद्ब्रह्मा पुरीं कामदुषां शुभाम् ॥ २

सर्वरत्नमयीं दिव्यां बालार्कसदृशप्रभाम् । [तत्राऽऽस्थितो महीपालो देवगन्धर्वपन्नगाः ॥ ३

उपासते महात्मानं तेजसाऽतीव भास्करम्] । तत्र स्थितो महीपालो सप्तद्वीपां वसुंधराम् ॥ ४

पालयामास धर्मेण पिता पुत्रमिवौरसम् । प्रभूतधनधान्यस्तु पुत्रदौहित्रवाधृपः ॥ ५

स पालयञ्जुर्भं राज्यं परं विस्मयमागतः । न तादृशमभूत्पूर्वं राज्यं कस्य हि कर्हिचित् ॥ ६

न चेदृशं नरैरन्यैर्विमानमधिरोहितम् । कस्येयं कर्मणो व्युष्टियेनाहं सुरराट्वि ॥ ७

इति चिन्तापरो भूत्वा विमानवरमास्थितः । ददर्श पार्थिववरो मेरुं शिखरिणां वरम् ॥ ८

तत्राऽऽस्ते च महात्माऽसौ द्वितीय इव भास्करः । आसीनं पर्वतचरे शैलपट्टे हिरण्ये ॥ ९

सनत्कुमारं ब्रह्मर्षिं ज्ञानयोगपरायणम् । दृष्ट्वा ह्यवतरद्राजा प्रष्टुकामोऽथ विस्मयम् ॥ १०

वचन्दे चरणौ हृष्टस्तेनापि स च नन्दितः । सुखोपविष्टस्तु नृपः पमच्छ सुनिपुणवम् ॥ ११

भगवन्मुर्लभा लोके संपदेयं यथा मम । कर्मणा केन लभ्येत कश्चाहं पूर्वजन्मनि ॥ १२

तत्त्वं कथय मे सर्वमनुग्राहोऽस्मि ते यदि ॥ १३

सनत्कुमार उवाच—

ऋणु राजन्प्रवक्ष्यामि पूर्ववृत्तस्य(त्वं च) कारणम् । येन कृत्वा(त्य)विशेषेण तव चानुग्रहोऽभवत्

स्वमासीः पूर्वजन्मनि सुवैद्यः सत्यवाक्शुचिः । स्वकर्म ते परित्यक्तं ततस्त्यक्तस्तु बान्धवैः १४

स त्वं वृत्तिपरिक्लिणो भार्ययाऽनुगतस्तथा । निर्गतः स्वजनांस्त्यक्त्वा परप्रेषणलिप्तया ॥ १५

न च प्रेषणदो ह्यासीत्काले दुर्भिक्षपीडिते । ततः कदाचिद्गहने सरश्चोत्फुल्लपङ्कजम् ॥ १६

दृष्ट्वा तत्र कृतो भावो गृह्णीवः पङ्कजानि वै । एतावदुक्त्वा पुष्पाणि तान्यादाय पदे पदे ॥ १७

आस्थितो नगरीं पुण्यां नाम्ना वाराणसीं शुभाम् । ततो विक्रीणतः कश्चिन्नैव गृह्णाति पङ्कजम् ॥ १८

तन्मठाभिर्गतः कश्चित्त्रैव प्राङ्गणे स्थितः । तत्र स्थाने निवसता श्रुतो वादित्रनिस्वनः ॥ १९

कस्मिंश्च श्रूयते श्लेष वादित्रस्य च निस्वनः । इति पृष्टे तदा तुर्ये तेनोक्ते प्रस्थितोऽन्तरम् ॥ २०

काशिराजस्तु विल्यात इन्द्रधुन्नस्तु पार्थिवः । तस्यास्ति दुहिता रूपाता नाम्ना चन्द्रावती सती

उपोषिता महाभागा जयन्तीमधर्मी शुभाम् । तत्राऽऽगतोऽसौ वैश्यस्तु सत्रता यत्र तिष्ठति ॥ २२

संतुष्टचित्तः स तदा हर्षात्तत्र गतो भवान् । तत्र स्थाने त्वया दृष्टो देव-वैतानिको विधिः ॥ २३

आदित्यसंहितो यत्र पुज्यते भगवान्हरिः । [ऋक्ता च महती पूजा पुण्यैश्चाप्यैरलंकृतः ॥ २४

घटस्योपरिसंस्थो वै यत्र संपूज्यते हरिः] । तद्भक्त्या च त्वया पत्न्या सह, पुष्पाचर्चनं कृतम् ॥ २५

शेषैस्तु प्रकरस्तत्र कृतः पुष्पमयस्तथा । तं दृष्ट्वा विस्मिता साऽऽह केनेहाभ्यर्चनं कृतम् ॥ २६

ज्ञात्वा त्वत्कर्म तत्सर्वं कुतः संरक्षणं तव । ततस्तुष्टाव सा तुभ्यं ददौ विचं ततः स्वयम् ॥ २७

+ अयं श्लोकः फ. पुस्तकस्यः । * धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्यः ।

त्वया विचं नो शृहीतं भोजनायानुमन्त्रितः । न शृहीतं भोजनं च न च विचं त्वया तदा २८
आदित्या विष्णुसंयुक्तः पूजितोऽसौ यथाविधि । ततः प्रभातसमये रक्ष्यमाणस्तया सदा ॥ २९
विश्रम्भयित्वा तान्सर्वान्निर्गतोऽस्मि यथेच्छया । तदेतदन्यजनुपि सुकृतं चार्जितं त्वया ॥ ३०
पञ्चत्वं च त्वया प्राप्तं स्वीयकर्मानुयोगतः । तेन पुण्येन महता विमानमगमत्तदा ॥

तत्फलं भुज्यते भूप पूर्वजन्मकृतं च यत् ॥

३१

हरिश्चन्द्र उवाच—

३२

[ॐ नैव च विधानेन कस्मिन्मासे च सा तिथिः । कर्तव्या तन्ममाऽऽचक्ष्व ह्यनुग्राहोऽस्मि ते यदि
सनत्कुमार उवाच]—

द्रुण्ण्वावहितो राजन्कथ्यमानं मया तव । श्रावणस्य तु मासस्य कृष्णाष्टम्यां नराधिप ॥ ३४
रोहिणी यदि लभ्येत जयन्ती नाम सा तिथिः । भूयो भूयो महाराज न भवेज्जन्मकारणम् ॥ ३५
विधानमस्या वक्ष्यामि यथोक्तं ब्रह्मणा मम । यत्कृत्वा मुक्तपापस्तु विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ३६
उपोषितस्ततः कृत्वा स्नानं कृष्णतिलैः सह । स्यापयेद्व्रणं कुम्भं पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥ ३७
चन्नमौक्तिकवैद्यैः पुष्परागेन्द्रनीलकम् । पञ्चरत्नं प्रशस्तं तु इति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ३८
तस्योपरि न्यसेत्पात्रं सौवर्णं लक्ष्णान्वितम् । सौवर्णां विन्यसेत्तत्र यशोदां नन्दगेहिनीम् ॥ ३९
ददमानां तु पुत्रस्य स्ननं वै विस्मिन्नाननाम् । पिबमानं स्ननं मातुरपरं पाणिना स्पृशन्(तुः स्पृश-
न्तं पाणिनाऽपरम्) ॥

४०

आलोक्य मातरं प्रेम्णा सुखयन्तं मुहुर्मुहुः । सौवर्णं कारयेद्देवं यावच्छक्तिश्च विद्यते ॥ ४१
द्विनिष्कमात्रं कर्तव्यं यदि शक्तिश्च विद्यते । त्रिलोहैर्नैव कर्तव्यं सौवर्णेनाथवा पुनः ॥ ४२
तद्वच्च रोहिणीं कुर्यात्सौवर्णां राजतः शशी । अङ्गुष्ठमात्रस्तु शशी रोहिणी चतुर्ङ्गुला ॥ ४३
कर्णयोः कुण्डले दद्यात्कुण्डाभरणकं गले । एवं कृत्वा तु गोविन्दं मात्रा साकं जगत्पतिम् ॥ ४४
क्षीरादिस्नपनं कृत्वा चन्दनेनानुलेपयेत् । श्वेतवस्त्रयुगच्छत्रं पुष्पमालोपशोभितम् ॥ ४५
नवैश्वर्यविधैर्भक्ष्यैः फलैर्नानाविधैरपि । दीपं च कारयेत्तत्र पुष्पमण्डपशोभितम् ॥ ४६
गीतं नृत्यं च वार्धं च कारयेद्भक्तिमान्बुधैः । एवं कृत्वा विधानं तु यथाविभवसारतः ॥ ४७
गुरुं संपूजयेत्पश्चात्पूजां तत्र समापयेत् ॥

४८

इति श्रीमहापुराणे पाथ उत्तरखण्ड उभापातिनारदहोवादे जन्माष्टमीमंत्रं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३४१३

अथ प्रयत्नसोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

दृष्ट्वा क्रतुशतं सिद्धं समाप्तवरदक्षिणम् । मधवाज्जातसंकल्पः पर्यपृच्छद्बृहस्पतिम् ॥ १

इन्द्र उवाच—

भगवन्केन दानेन सर्वतः सुखमेधते । यदस्यै महार्थं च तन्मे शूहि महातपः ॥ २

* धनुर्ध्वान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. न. ज. झ. ञ. वैद्वत्सला पूजा ।

महादेव उवाच—

एवमिन्द्रेण चोक्तोऽसौ देवदेवपुरोहितः । प्रहस्य तं महाबाहो बृहस्पतिरुवाच ह ॥ ३

बृहस्पतिरुवाच—

हिरण्यवस्त्रगोदानं भूमिदानं च वासव । एतत्प्रयच्छमानस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४

सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नं च वासव । सर्वमेव भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥ ५

फालकृष्टां महीं दत्त्वा सवीजां सस्यमालिनीम् । यावत्सूर्यकृतालोकास्तावत्स्वर्गे महीयते ॥ ६

यत्किंचित्कुर्वते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः । अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ॥ ७

दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डनिवर्तनम् । दश तान्येव गोचर्म ब्रह्मगोचर्मलक्षणम् ॥ ८

सदृशं गोसदृशं तु यत्र तिष्ठत्यतन्द्रितम् । बालवत्सप्रसूतानां तद्गोचर्म इति स्मृतम् ॥ ९

विप्राय दद्याच्च गुणान्विताय तपोन्वितायाथ जितेन्द्रियाय ।

यावन्मही तिष्ठति सागरान्ता तावत्फलं तस्य भवेदनन्तम् ॥ १०

यथाऽऽशु पतितः शक तैलविन्दुः प्रसर्पति । एवं भूमिकृतं दानं सस्येनास्य प्रसर्पति ॥ ११

यथा बीजानि रोहन्ति प्रची(की)र्णानि महीतले । एवं कामान्प्ररोहन्ति भूमिदानसमन्विताः ॥ १२

अन्नदाः सुखिनो नित्यं वस्त्रदो रूपवान्भवेत् । स नरः सर्वदो भूयो यो ददाति वसुंधराम् ॥ १३

यथा गौर्भरते वत्सं क्षीरमुत्सृज्य जीरणम् । एवं दत्ता सहस्राक्ष भूमिर्भरति भूमिदम् ॥ १४

शङ्खभद्रासनं छत्रं वराश्ववरवारणाः । भूमिदानस्य पुण्यस्य फलं स्वर्गः पुरंदर ॥ १५

आदित्या वरुणो वह्निर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः । शूलपाणिश्च भगवानभिनन्दन्ति भूमिदम् ॥ १६

आस्फोटयन्ति पितरो वर्णयन्ति पितामहाः । भूमिदाता कुले जातः स नस्त्राता भविष्यति ॥ १७

जीण्याङ्गुरदिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती । नरकादुद्धरन्त्येते जपवापनदोहनात् ॥ १८

दुर्गतिं तारयन्त्येते विद्वद्भिर्विप्रधारणैः । प्रावृता वस्त्रदा यान्ति नम्रा यान्ति स्ववस्त्रदाः ॥ १९

तृप्ता यान्त्यन्नदावारः क्षुधिता यान्ति नान्नदाः । काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकाद्भयभीरवः ॥ २०

गर्यां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति । एष्टव्या बहवः पुत्रा यथेकोऽपि गर्यां व्रजेत् ॥ २१

यजेत वाऽश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् । लोहितो यस्तु वर्णेन पुच्छाग्रे यस्तु पाण्डुरः ॥ २२

श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते । नीलः पाण्डुरलाङ्गलस्तोयमुद्धरते तु यः ॥ २३

षष्टिर्वर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः । यच्च शृङ्गगतं पङ्कं कूलाक्षिप्रति चोद्धृतम् ॥ २४

पितरस्तस्य चाश्रान्तिं सोमलोकं महाद्युतिम् । आसीद्राज्ञो दिलीपस्य दृगस्य नहुषस्य च ॥ २५

अयेषां तु नरेन्द्राणां पुनरन्यानु गच्छति । बहुभिर्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः ॥ २६

यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् । ब्रह्मघ्नो वाऽथ स्त्रीहन्ता बालघ्नः पतितोऽथवा ॥ २७

गवां शतसहस्राणि हन्ता तत्तस्य दुष्कृतम् । स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत्तु वसुंधराम् ॥ २८

स च विष्टाकृमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते । षष्टिर्वर्षसहस्राणि स्वर्गे तिष्ठति भूमिदः ॥ २९

आहर्ता चातुमन्ता च तावद्दे नरकं व्रजेत् । भूमिदान्मिहर्तुश्च नापरः पुण्यपात्रवान् ॥ ३०

ऊर्ध्वाधस्तौ च तिष्ठेते यावदाभूतसंयुवम् ॥ ३१

अग्रेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूवैष्णवी सूर्यसुतास्तु गावः ।

तेषामनन्तं फलमश्नुवीत यः काञ्चन गां च महीं च दद्यात् ॥ ३२

भूमिं यः प्रतिगृह्णाति यश्च भूमिं प्रयच्छति । उर्भां तां पुण्यकर्माणां नियतां स्वर्गगामिनौ ॥ ३३
 अन्यायेन हृता भूमियेनैररपहारिता । हरन्तो हारयन्तश्च(स्ते) हन्युस्ते(रा)सप्तमं कुलम् ॥ ३४
 हरद्वा हारयेद्यस्तु मन्दबुद्धिस्तमोदृताः । स बद्धो वारुणः पाशस्तिर्यग्योनिषु जायते ॥ ३५
 अश्रुभिः पतितैस्तेषां दातृणामवकीर्तनम् । ब्राह्मणस्य हृते क्षेत्रे हृतं त्रिपुरम् कुलम् ॥ ३६
 वापीकूपसदृशेण अश्वमेधशतेन च । गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्ता न शुष्यति ॥ ३७
 कृतं दत्तं तपोऽधीतं यत्किञ्चिद्धर्मसंस्थितम् । अर्थाङ्गुलस्य सीमाया हरणेन प्रणश्यति ॥ ३८
 गोतीर्थं ग्रामरथ्यां च-श्मशानं ग्राममेव च । संपीड्य नरकं याति यावदाभूतसंश्रवम् ॥ ३९
 पञ्च कन्यावृते हन्ति दश हन्ति गवावृते । शतमन्वावृते हन्ति सहस्रं पुरुषावृते ॥ ४०
 हन्ति जानानजातांश्च हिरण्यायैऽनृतं वदन् । सर्वं भूम्यवृते हन्ति मा स्म भूम्यनृतं वद ॥ ४१
 ब्रह्मस्वे नो रतिं कुर्यात्प्राणः कण्ठगतैरपि । अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति ब्रह्मदग्धो न रोहति ॥ ४२
 अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्यदग्धास्तथैव च । राजदण्डहृताश्चैव ब्रह्मशापहृता हताः ॥ ४३
 ब्रह्मस्वेन च पुष्टानि अन्नानि च मुहुर्मुहुः । ब्रह्मस्वहरणं कुर्वन्नरो याति ह रौरवम् ॥ ४४
 न विपं विपमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विपमुच्यते । विपमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम् ॥ ४५
 लोहचूर्णं चाश्मचूर्णं विपं संजयेन्नरः । ब्रह्मस्वं त्रिषु लोकेषु कः पुमाञ्जरयिष्यति ॥ ४६
 ब्रह्मस्वेन तु यत्सौरुषं देवस्वेन तु या रतिः । तद्धनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशनम् ॥ ४७
 ब्रह्मस्वं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य तु यद्धनम् । गुरुमित्रहिरण्यं च स्वर्गस्थमपि पीडयेत् ॥ ४८
 श्रोत्रियाय कुलीनाय दरिद्राय च वासव । संतुष्टाय विनीताय सर्वस्वसंहिताय च ॥ ४९
 वेदाभ्यास्तपोज्ञानेन्द्रियसंयमशालिने । ईदृशाय सुरश्रेष्ठ यद्वत्तं हि तदक्षयम् ॥ ५०
 आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु । भिनत्त्यपात्रं दौर्वल्यान् च पात्रं विनश्यति ॥ ५१
 एवं गां च हिरण्यं च वस्त्रमन्नं महीं तिलान् । अविद्वान्प्रतिगृह्णाति भस्मी भवति काष्ठवत् ॥ ५२
 यस्तडागं नवं कुर्यात्पुराणं वाऽपि खानयेत् । सर्वं कुलं समुद्धृत्य स्वर्गलोके महीयते ॥ ५३
 वापीकूपतडागानि ध्यानमभवानि च । पुनर्नीतानि संस्कारं ददते मौक्तिकं फलम् ॥ ५४
 निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठति वासव । स दुर्गविषमं कृच्छ्रं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥ ५५
 एकाहं तु स्थितं तथैव पृथिव्यां देवसत्तम । कुलानि तारयेत्तस्य सप्त पृथापराण्यपि ॥ ५६
 दीपलोकप्रदानेन वपुष्मान्स भवेन्नरः । दक्षिणायाः प्रदानेन सृष्टिं मेधां च विन्दति ॥ ५७
 कृत्वाऽपि पातकं कर्म यो दद्यादनुसंधिने । ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापैर्हि लिप्यते ॥ ५८
 भूमिर्भावस्तथा दाराः प्रसन्नं प्रहृता यदा । न निवेदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ५९
 [ऋते वेदिते च राक्षा वै ब्रह्मणो मृत्युपीडितैः । न निचारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम्] ॥ ६०
 उपस्थिते विवाहे च यज्ञे दाने च वासव । मोहाच्चरति विघ्नं यः स मृतो जायते कृमिः ॥ ६१
 धनं फलति दानेन जीवितं जीवरक्षणात् । रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमश्नुते ॥ ६२
 फलमृष्टाक्षनात्पूर्वां स्वर्गः सत्येन लभ्यते । प्रायोपवेशनाद्वाज्यं सर्वत्र सुखमश्नुते ॥ ६३
 सुसाध्यः शक्र दीक्षायामुगामी च तृणाशनः । रूपी त्रिषवणस्त्रायी बाधुं पीत्वा क्रतुं लभेत् ॥

* भृशविद्वान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थोऽनुद्धृत्य ।

नित्यस्नायी भवेदक्षः संध्यावेदजपान्वितः । अर्हिसया(वै)ति वै राज्यं नाकपृष्ठमनाशकम्(ः)६५
 अग्निप्रवेशी नियतं ब्रह्मलोके महीयते । रसानां प्रतिसंहारे पशून्पुत्रांश्च विन्दति ॥ ६६
 न्नाके चिरं स वसति उपवासी च यो भवेत् । सततं भूमिश्चायी यः स लभेदीप्सितां गतिम्६७
 वीरासनं वीरशयं वीरस्थानमुपासतः । अक्षयास्तस्य लोकाः स्युः सर्वकामागमास्तथा ॥ ६८
 उपवासं च दीक्षां च अभिषेकं च वासव । कृत्वा द्वादश वर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते ॥ ६९
 पावनं चरते धर्मं स्वर्गलोके महीयते । बृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजोत्तमाः ॥
 तेषां चत्वारि वर्षन्ते आयुर्विंश्या यशो बलम् । ७०

नारद उवाच—

इतीन्द्राय बृहस्पतिप्रणीतं धर्मशास्त्रकम् । भवं भक्ताय संप्रोक्तं महेशेनाखिलं नृप ॥ ७१
 इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे धर्माख्यानं नाम त्रयविंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३४८४

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

अनिपीडा कथं याति तन्मे वद सुरोत्तम । त्वन्मुखाच्छ्रूयते यद्वै तेन जन्तुः प्रमुच्यते ॥ १

महादेव उवाच—

देवर्षे शृणु वृत्तान्तं येन मुच्येत बन्धनात् । ग्रहाणां ग्रहराजोऽयं सौरिः सर्वमहेश्वरः ॥ २
 अयं तु देवविख्यातः कालरूपी महाग्रहः । जटिलो बहुरोमा च दानवानां भयंकरः ॥ ३
 तस्याऽऽख्यानं च लोकेऽस्मिन्प्रथितं नास्ति वै प्रभो । मया गुप्तं विशेषेण नोक्तं हि कस्यचित्कदा
 रघुवंशेऽतिविख्यातो राजा दशरथः पुरा । चक्रवर्ती महावीरः सप्तद्वीपाधिपोऽभवत् ॥ ५
 कृत्तिकान्ते शनिं ज्ञात्वा दैवज्ञैर्ज्ञापितो हि सः । रोहिणीं भेदयित्वा च शनिर्यास्यति सांमतम्६
 आकटं भेदमत्युग्रं सुरासुरभयंकरम् (!) । द्वादशब्दं तु दुर्भिक्षं भविष्यति सुदारुणम् ॥ ७
 सच्छ्रुत्वा स ततो वाक्यं मन्त्रिभिः सह पार्थिवः । मन्त्रयामास किमिदं भयंकरमुपस्थितम् ॥ ८
 आकुलं च जगद्वृष्ट्वा पौरजानपदादिकम् । ब्रुवन्ति सर्वतो लोकाः क्षय एष समागतः ॥ ९
 देशाः सनगरग्रामा भयभीताः समन्ततः । पप्रच्छ प्रयतो राजा वसिष्ठमुखाद्विजान् ॥ १०

दशरथ उवाच—

संविधानं किमत्रास्ति ब्रूत मां हि द्विजोत्तमाः । ११

वसिष्ठ उवाच—

प्राजापत्यमृक्षमिदं ह्यस्मिन्भिन्ने कुतः प्रजा । अयं योगो ह्यसाध्यस्तु ब्रह्मशक्रादिभिस्तथा ॥ १२

महादेव उवाच—

इति संचिन्त्य मनसा साहसं परमं महत् । समादाय धनुर्दिव्यं दिव्यायुधं प्रमन्वितम् ॥ १३
 रथमारुह्य वेगेन गतो नक्षत्रमण्डलम् । सपादयोजनं लक्षं सूर्यस्योपरि संस्थितम् ॥ १४
 रोहिणीपृष्ठमास्थाय राजा दशरथः पुरा । रथे तु काञ्चने दिव्ये मणिरत्नविभूषिते ॥ १५

हंसवर्णद्वयेर्दुक्ते महाकेतुसमुच्छ्रये । दीप्यमानो महारत्नैः किराटमुकुटोऽञ्जलैः ॥ १६

बभ्राज स तदाऽऽकाशे द्वितीय इव भास्करः । आकर्णपूर्णचापे तु संहारास्तं न्ययोजयत् ॥ १७

संहारान्नं शनिर्दृष्ट्वा सुरासुरभयंकरम् । हसित्वा तद्व्याप्तसौरिरिदं वचनमब्रवीत् ॥ १८

शनिर्ब्रुवाच—

पौरुषं तव राजेन्द्र परं रिपुभयंकरम् । देवासुरमनुष्याश्च सिद्धविद्याधरोरगाः ॥ १९

मया विलोकिता राजन्भस्मसाच्च भवन्ति ते । तुष्टोऽहं तव राजेन्द्र तेजसा पौरुषेण च ॥

वरं ब्रूहि प्रदास्यामि मनसा यत्किमिच्छसि ॥ २०

दशरथ उवाच—

रौहिणीं भेदयित्वा तु गन्तव्यं न कदाचन । सरितः सागरा यावद्यावच्चन्द्रार्कमेदिनी ॥

याचिनं तु मया सौरं नान्यमिच्छामि ते वरम् ॥ २१

महादेव उवाच—

एवमस्तु शनिः माह वरं दत्त्वा तु शाश्वतम् । पुनरेवाब्रवीत्तुष्टो वरं वरय सुव्रत ॥

भार्ययामास हृष्टात्मा वरमन्यं शनेस्तदा ॥ २२

दशरथ उवाच—

न भेत्तव्यं हि शकटं त्वया भास्करनन्दन । द्वादशाब्दं तु दुर्भिक्षं न कर्तव्यं कदाचन ॥ २३

शनिर्ब्रुवाच—

द्वादशाब्दं तु दुर्भिक्षं न कदाचिद्भविष्यति । कीर्तिरपा त्वदीया च भ्रैलोक्ये विचरिष्यति ॥ २४

महादेव उवाच—

वरद्वयं तु संभाष्य हृष्टरोमा च पार्थिवः । रथोपरि धनुर्मुक्त्वा भूत्वा चैव कृताञ्जलिः ॥ २५

ध्यात्वा सरस्वतीं देवीं गणनाथं विनायकम् । राजा दशरथः स्तोत्रं सौरिर्दिमथाब्रवीत् ॥ २६

दशरथ उवाच—

नमः कृष्णाय नीलाय शितिकण्ठनिभाय च । नमः कालाग्निरूपाय कृतान्ताय च वै नमः ॥ २७

नमो निर्मासदेहाय दीर्घश्मश्रुजटाय च । नमो विशालनेत्राय शुष्कोदरभयाकृते ॥ २८

नमः पुष्कलगान्ध्याय स्थूलरोम्णे च वै नमः । नमो दीर्घाय शुष्काय कालदंष्ट्र नमोऽस्तु ते ॥ २९

नमस्ते काटराख्याय दुर्निरीक्ष्याय वै नमः । नमो घोराय रौद्राय भीषणाय करालिने ॥ ३०

नमस्ते सर्वभक्षाय बलीमुख नमोऽस्तु ते । सूर्यपुत्र नमस्तेऽस्तु भास्करेऽभयदाय च ॥ ३१

अघोदष्टे नमस्तेऽस्तु सर्वतर्क नमोऽस्तु ते । नमो मन्दगते तुभ्यं निर्विशिषाय नमोऽस्तु ते ॥ ३२

तपसा दग्धदेहाय नित्यं योगरताय च । नमो नित्यं क्षुधार्ताय अतृष्णाय च वै नमः ॥ ३३

ज्ञानचक्षुर्नमस्तेऽस्तु कश्यपात्मजसूनवे । तुष्टो ददासि वै राज्यं रुष्टो हरसि तत्सणात् ॥ ३४

देवासुरमनुष्याश्च सिद्धविद्याधरोरगाः । त्वया विलोकिताः सर्वे नाशं यान्ति समूलतः ॥

प्रसन्नं कुरु मे देव वराहोऽहमुपागतः ॥ ३५

महादेव उवाच—

एवं स्तुतस्तदा सौरिर्ग्रीहराजो महाबलः । अब्रवीच्च पुनर्वाक्यं हृष्टरोमा तु भास्करिः ॥ ३६

शनिर्ब्रुवाच—

तुष्टोऽहं तव राजेन्द्र स्तवेनानेन सुव्रत । वरं ब्रूहि प्रदास्यामि इच्छया रघुनन्दन ॥ ३७

दशरथ उवाच—

अधमभृति ते सौरे पीडा कार्या न कस्यचित् । देवासुरमनुष्याणां पशुपतिसरील्लप ॥ ६६

शानिरुवाच—

गृह्णन्तीति ग्रहाः सर्वे वयं पीडाकराः स्मृताः । अदेयं याचितं राजन्किञ्चिद्युक्तं ददा ॥ ६७
 त्वया प्रोक्तमिदं स्तोत्रं यः पठिष्यति मानवः । एककालं द्विकालं वा पीडामुक्तो भवेत् ॥ ६८
 देवासुरमनुष्याणां सिद्धविद्याभरक्षसाम् । मृत्युं मृत्युगतो दद्यात् जन्मन्येव चतुर्थके ॥ ६९
 यः पुनः श्रद्धया युक्तः शुचिर्भूत्वा समाहितः । शमीपत्रैः समभ्यर्च्य प्रतिमां कृत्वा कुम्भाय ॥ ७०
 मौपौदनं तिलैर्मिश्रं दद्याद्गोहं च दक्षिणाम् । कृष्णां गां वृषभं वाऽपि यो वै दद्याद्विजातये ॥ ७१
 मद्दिने तु विशेषेण स्तोत्रेणानेन पूजयेत् । पूजयित्वा जपेत्स्तोत्रं भूत्वा चैव कृताञ्जलिः ॥ ७२
 तस्य पीडा न चैवाहं करिष्यामि कदाचन । गोचरे जन्मलये वा दशास्वन्तर्दशसु च ॥ ७३
 रक्षामि सततं तं च पीडां हत्वा ग्रहस्य च । अनेनैव विधानेन पीडामुक्तं जगद्भवेत् ॥ ७४
 एष युक्त्या भया दत्तो वरस्ते द्युनन्दन ॥ ७५

महादेव उवाच—

वरवर्य तु संप्राप्य राजा दशरथस्तदा । मेने कृतार्थमात्मानं नमस्कृत्य शनैश्चरम् ॥ ७६
 शनिना चाभ्यनुज्ञातो रथमारुह्य वेगवान् । स्वस्थानं गतवान् राजा प्राप्तश्रेयोऽभवच्चदा ॥ ७७
 य इमं प्रातरुत्थाप्य शनिवारो रत्नं पठेत् । पठ्यमानमिदं स्तोत्रं श्रद्धया यः शृणोति च ॥ ७८
 नरः स मुच्यते पापात्स्वर्गलोके महीयते । [ऋषाणां दशरथेनोक्तं शनैः स्तोत्रं [च] श्रावदत्तम् ॥ ७९
 परमायुष्करं वर्यं सर्वपीडाविनाशनम् । कान्तिदं पुत्रदं चैव ग्रहशान्तिकरं परम् ॥ ८०
 ईदृशं नारित लोकेऽस्मिन्पावनं भुवि दुर्लभम् । वृद्धारुख्ये नगरे रम्ये तत्र तीर्थं शत्रुचमम् ॥ ८१
 श्रावणे मासि गन्तव्यं तस्मिंस्तीर्थे शत्रुचमे । वसन्ति ब्राह्मणा यत्र वृद्धारुख्यं च पुरं महत् ॥ ८२
 शनैः सरोवरं पुष्पं पवित्रं पापनाशनम् । तत्र गत्वा नरश्रेष्ठ स्नानं चैव समाचरेत् ॥ ८३
 गृहपीडा विनश्यन्ति इत्येवं ब्रह्मणो [वचः] । चतुरशीतिसहस्राणि तीर्थानि तत्र वै [क्रान्ते] ॥ ८४
 नगरं वृद्धसंज्ञं तु कथितं ब्रह्मसूत्रवे । महेशेनैव रचितं तत्र तीर्थं तु वर्तते ॥ ८५

इति श्रीमहापुण्ये पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे दशरथकृतशनैश्चरस्तोत्रं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ३३५४१

अथ पञ्चविंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

त्रिस्तृशारुख्यं व्रतं ब्रूहि सर्वेश्वर विशेषतः । यच्छ्रुत्वा मुच्यते लोकः कर्मबन्धनतः सः ॥ १

महादेव उवाच—

[+एतद्व्रतं पुरा(?) पूर्वं व्यासाय च निरूपितम् । कुमारेण तदा विद्वल्लोकानां हितकाम्यया ॥ २

* धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । + धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. ज. झ. ञ. वदाम्यहम् । २ ख. च. ज. झ. मम । ३ क. मंसीदनं । ख. च. झ. म. माषदानं ।
 ४ क. च । सर्वार्थेन संश्राप्तो भविष्यति न संशयः । रा ।

नदं मेनवस्यापि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ।] सर्वपापविनाशनं महादुःखविनाशनम् ॥ ३
 शृणु कृष्णवतारं त्वं (?) त्रिस्पृशाख्यं महाव्रतम् । कामदं संस्पृत्तं विम विमार्णां चैव मोक्षदम् ४
 त्रिस्पृशाख्यं व्रतं विम शृणुष्व गदतां मम । मत्सप्तमविनस्तेन कलिकाले च केशवः ॥ ५
 त्रिस्पृशाख्यं नित्यं यः करोति महापुनः । पुण्ड्ररुणचीर्णेन सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ६
 त्रिस्पृशानामात्रेण क्षीयते नात्र संशयः । नाऽऽगम्यते पुराणाद्येन मयस्तीर्थकोटिभिः ॥ ७
 बहुभिर्ब्रह्मसंयुक्तं पुनर्नस्ति दर्शयामि । मोक्षो भवति विमन्द्र त्रिस्पृशा न कृता यदि ॥ ८
 मोक्षार्थं देवदेवेन पूज्यं देवैः पूज्यं विधिः । द्विजानां दुर्धितं (दां) साक्षात्कलिकाले विशेषतः
 अतिब्रह्मसंयुक्तानां स्थिरत्वं मनसां न हि । विपर्ययश्रुतानां ध्यानधारणवर्जिनाम् ॥ १०
 कामभोगजननानां त्रिस्पृशा मोक्षदायिनी । मया चैव पुरा प्रोक्ता चतुर्वैत्रस्य सागरे ॥ ११
 क्षीरान्दे मणानां तु मध्यमानं तु चक्रिणा । त्रिस्पृशा ये करिष्यन्ति विषयेरपि संयुताः ॥ १२
 तेषामपि मया दत्तो मोक्षः संख्याविवांजितः । कुरुष्व तां मुनिश्रेष्ठ त्रिस्पृशा मोक्षदायिनी ॥ १३
 बहुभिर्ब्रह्मसंयुक्तं कृतं यं च महापुनः । कानि के शुकपते तु त्रिस्पृशा जायते यदि ॥ १४
 मोमेन मोमजनापि पापकोटिविनाशिनी । यस्यामुपोषणं कृत्वा हत्यायुक्तमहेशितुः ॥ १५
 हस्ताद्रमकृपात् न तत्क्षणान्तरं भुवि । कलिकल्मषकाण्ड्याधिमुक्ता देवी त्रिमार्गगा ॥ १६
 उपदेशान्माधवस्य त्रिस्पृशासमुपोषणात् । *हत्याऽष्टा बाहुनीयस्य पूर्व जाता महापुनः ॥ १७
 गता भृगुपदेशेन त्रिस्पृशासमुपोषणात् । [+जीवोपदेशाच्छक्रस्य हत्या नमुचिसंभवा ॥ १८
 विनष्टा मुनिमुच्येन्द्र त्रिस्पृशासमुपोषणात्] । अनायुधेन विमन्द्र निह्नो ब्राह्मणो वने ॥ १९
 ब्रह्महत्याविनिमुक्ता त्रिस्पृशासमुपोषणात् । ब्रह्महत्यादिपापानि त्रिस्पृशासमुपोषणात् ॥ २०
 विप्रं यान्ति विमन्द्र पापेष्वन्येषु का कथा । न प्रयागे न काड्यां तु गोमन्थ्यां कृष्णसंनिधौ २१
 मोक्षो भवति विमन्द्र त्रिस्पृशा यदि नो कृता । मरणाच्च प्रयागे तु गोमन्थ्यां कृष्णसंनिधौ ॥ २२
 ज्ञानमात्रेण गोमत्यां मुक्तिर्भवति शाश्वती । गृहेऽपि जायते मुक्तिस्त्रिस्पृशासमुपोषणात् ॥ २३
 विषये वर्तमानस्य कामभोगान्वितस्य च । निवृत्तविषयस्यापि मुक्तिः सांख्येन दुर्लभा ॥
 तस्मात्कुरुष्व विमन्द्र त्रिस्पृशां मोक्षदायिनीम् ॥ २४

नारद उवाच—

*कीदृशं तत्सुरश्रेष्ठ त्रिस्पृशाख्यं महाव्रतम् । मुक्तिदं यद्विजातीनां त्वया मोक्तं ममाधुना ॥ २५

महादेव उवाच—

जाह्नव्यं सा पुरा विम त्रिस्पृशा माधवेन तु । प्राचीसरस्वतीतीरे कथिता त्वनुकम्पया ॥ २६

* संक्षिप्तः । + भगुविद्वान्तर्गतः पाठः फ. ख. य. ज. घ. ङ. पुस्तकस्थः । * एतच्छ्र्लोकस्याने फ. पुस्तकेऽपि लिखितो ग्रन्थ उपलभ्यते—कीदृशी त्रिस्पृशा श्रोत्रा त्रिस्पृशा द्वादशी वद । अज्ञानां मुक्तिदा श्रोत्रा श्रीशूद्राणां विशेषतः । अतस्त्वं त्रिस्पृशाऽऽहवादि व्रतं परममुत्तमम् । विज्ञानं सदा पुण्यं [पवित्रं] पारमार्थिकम् । कल्पाव्रजनं सद्यो धर्मकामार्थमोक्षदम् । जीवनं विष्णुवक्तारं ब्राह्मणानां विशेषतः । शूद्राणां च हि सर्वेषां पावनं श्रुतिपु स्तुतम् । एतदेतदं पुण्यमेतत्पौराणिकं विदुः । एतद्व्रतं च यत्पुण्यं सर्वकामार्थदायकम् । अतो ब्रूहि विशेषेण त्रिस्पृ- शाख्यं नरोत्तम ।

१ फ. 'ति नान्यथा ।' २ फ. 'था । कलिकल्मषपापानां राशयश्च महापुनः । नश्यन्ति तत्क्षणमेव त्रिस्पृशाख्यव्रते छित्ते । इति वाक्यं तदा श्रुत्वा जाह्नवी पापहारीणी । उवाचेदं ततो वाक्यं ह्यधिकं तदा मुने । कलिकाले ।

जाह्नव्युवाच—

कलिकल्पकोव्योर्धैर्ब्रह्महत्यादिकैर्युताः । कलिकाले हृषीकेश स्नानं कुर्वन्ति मज्जले ॥ २७
तेषां पापशतैर्दोषैर्देहं मे कलुषीकृतम् । कथं यास्यति मे देव पातकं गरुडध्वज ॥ २८

प्राचीमाधव उवाच—

कथयामि न संदेहो मा पुत्रि रोदनं कुरु । श्यामो वटस्तु मे स्थानं प्राचीदेवी ममाग्रतः ॥ २९
बहते ब्रह्मतनया दृष्ट्वाऽग्रे च सुरेश्वरि । स्नानं कुरुष्व नित्यं त्वमत्र पूता भविष्यासि ॥ ३०
यत्र ब्रह्मसुता प्राची तत्राहं नात्र संशयः । तीर्थकोटिशतैर्युक्तः सुरैः सह वसाम्यहम् ॥ ३१
पवित्रं मत्प्रियं स्थानं हत्याकोटिविनाशनम् । संतुष्टेन मया दत्तं यस्मात्प्राणाधिकाऽसि मे ॥ ३२
तीर्थकोटिसहस्राणि नित्यं तिष्ठति जाह्नवि । प्राचीसरस्वतीतोये सर्वदेव ममाऽऽज्ञया ॥ ३३
ब्रह्मवधात्सुरापानाद्गोवधादृपलीवधात् । ब्रह्मदेवस्वहरणान्मातापित्रोस्त्वपूजनात् ॥ ३४
विक्रयणाद्गुरुद्रोहादभक्ष्यस्य च भक्षणात् । सर्वपापस्य करणात्प्राची ब्रह्मसुता मुने ॥ ३५
व्यपोहयति पापानि सकृत्स्नानेन मेऽग्रतः । कुरु स्नानं सरिच्छ्रेष्ठे विपापा त्वं भविष्यसि ॥ ३६

जाह्नव्युवाच—

नाहं शक्नोमि देवेश आगन्तुं नित्यमेव हि । तत्तीर्थं दूरतरं च तत्र गन्तुं न पार्यते ॥
कथं नश्यन्ति पापानि कथयस्वेह माधव ॥ ३७

प्राचीमाधव उवाच—

न शक्नोषि यदा गन्तुं नित्यमेव हि जाह्नवि । तदाऽन्यत्संप्रवक्ष्यामि यस्मान्मत्पादसंभवा ॥ ३८
सरस्वत्यधिका या च तीर्थकोटिशताधिका । मल्लकोट्यधिका वाऽपि व्रतदानाधिका च या ॥ ३९
जपहोमाधिका या च चतुर्वर्गफलप्रदा । सांख्ययोगाधिका या च त्रिस्पृशा क्रियतां शुभे ॥ ४०
यस्मिन्मासे समायाति सिता च यदि वाऽसिता । कर्तव्या सा सरिच्छ्रेष्ठे कृते(त्वा) पापात्प्रमुच्यसे

जाह्नव्युवाच—

कीदृशी त्रिस्पृशा देवि ममाऽऽक्षव च माधव । ईदृशो महिमा यस्यास्त्वया शोक्तो ममाधुना ४२
दशम्येकादशी भद्रा दिनैकस्मिन्यदा भवेत् । त्रिस्पृशा सा भवेद्देव अन्यथा वद मे प्रभो ॥ ४३

कृष्ण उवाच—

आसुरी त्रिस्पृशा देवि या त्वया परिकीर्तिता । वर्जनीया प्रयत्नेन द्विचिद्दीनो यथा पतिः ॥ ४४
असुराणां तु सा शोक्ता आयुर्वैलविधार्थिनी । वर्जनीया प्रयत्नेन यथा नारी रजस्वला ॥ ४५
[यथा रजस्वलासङ्गाद्वृष्यन्ते ज्ञानवर्तिनः । तथैव दशमीयुक्तं महिनं दूषितं नृणाम् ॥ ४६
हत्यायुतशतं हन्ति त्रिस्पृशा समुपोषिता] । एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी ॥ ४७
त्रिस्पृशा सा तु विधेया दशमीसहिता न हि । कृत्वाऽपराधं मुच्येत प्रायश्चित्तैर्नैर्नरैः ॥ ४८
दशमीविधेयं दोषं न क्षमामि सुरापणे । भुक्तं हालाहलं तेन स्व(श्च)विष्टाभक्षणं-कृतम् ॥ ४९

+ धनुर्विद्वान्तर्गतग्रन्थस्थाने फ. पुस्तकेऽग्रे लिखितो ग्रन्थ उपलभ्यते—स्वजातिं च परिलज्ज्य वे गता अभयजा-
तिषु । ते वै त्याज्या विशेषेण दशमीयुक्तमहिनम् । महिनं दशमीयुक्तं ये कुर्वन्ति नराधमाः । ब्रह्मत्यादिभिः पापैर्लिप्यन्ते
नात्र संशयः । गोहत्या चक्रवातेन दिनं च दशमीयुतम् । तस्मात्तद्वै विशेषेण नैव कर्तुं त्वमर्हसि । मत्संसादाविद्दीनानां
त्रिस्पृशा जातिजाह्नवी ।

१ फ. प्राचीमाधव उवाच । २ फ. 'न दुर्घं सद्येन संयुतम् । अ' । ३ फ. 'या मुक्तिदा तु सदा स्मृता । क' ।

दशमीमिश्रितं येन कृतमेकादशीव्रतम् । इति मन्वा न कर्तव्यं मद्दिनं दशमीयुतम् ॥ ५०
जन्मकोटिकृतं पुण्यं संतानं याति संक्षयम् । पातयेत्स्वकुलं स्वर्गान्वयते रौरवादिकम् ॥ ५१
स्वदेहं शोभयित्वा तु कर्तव्यो मम वासरः । वृद्धां त्याज्या विना वेधाच्छ्रवणादिषु संयुता ॥ ५२
जन्मपुण्यं क्षयं याति एकादशपुष्याग्निनाम् । संवृद्धां तु विशेषेण संदेहे समुपस्थिते ॥
ममाऽऽज्ञया च कर्तव्या द्वादशी वल्लभा मम ॥ ५३

जाद्व्युवाच—

करिष्येऽहं जगन्नाथ त्रिस्पृशां वचनाच्च । सर्वपापविनिर्मुक्ता भविष्यामि तवाऽऽज्ञया ॥ ५४

कृष्ण उवाच—

स्वस्थानं गच्छ भद्रं ते न भीः कार्या कदाचन । तव देवि सरिच्छ्रेष्ठे न पापं संक्रमिष्यति ॥ ५५
स्नात्वा सरस्वतीतीये मर्चयित्वा च माधवम् । प्रणमन्ति जगन्नाथं ते यान्ति परमां गतिम् ॥ ५६

जाद्व्युवाच—

विधानं ब्रूहि मे व्रणन्तः (देव) सर्वस्वेन करोम्यहम् । प्रसादयामि देवेशं दामोदरमनामयम् ॥ ५७

प्राचीमाधव उवाच—

शृणु देवि भवस्यामि त्रिस्पृशाया विधानकम् । यच्छुन्वाऽपि सरिच्छ्रेष्ठे मुच्यते पातकैर्नरैः ॥ ५८
पल्लव च पल्लार्धेन तदर्धेनापि वाऽऽपणे । प्रतिमा मम सौवर्णा कार्या विभवसारतः ॥ ५९
पात्रं तान्नमयं कार्यं तिलैस्तु परिपूरितम् । सजलं तु घटे शुभ्रं पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥ ६०
वेष्टितं पुष्पमालाभिः कर्पूरादिसुवासितम् । न्यसेद्दामोदरं पश्चात्स्नापयित्वा विलिप्य च ॥ ६१
परिधानं ततः कार्यं पुराणैः समुदीरितैः । पुष्पैः कान्ठोद्भवैः शुभ्रैस्तुलसीपत्रकोमलैः ॥ ६२
छत्रं तु विष्णवे दद्यात्पादुकाभ्यां सुसंयुतम् । नैवेद्यानि मनोज्ञानि फलानि सुवहून्पि ॥ ६३
उपवीतं तु दातव्यं सोमरीयं नवं द्रवम् । धैर्यं दापयेद्दण्डं सुरूपं सोमत्रं शुभम् ॥ ६४
दामोदराय वं पादां जानुनी माधवाय च । गुह्यं कामप्रदायेति कटिं वामनमूर्तये ॥ ६५
पद्मनाभाय नाभिं तु जटुरं विश्वमूर्तये । हृदयं ज्ञानगम्याय कण्ठं वैकुण्ठगामिने ॥ ६६
सहस्रबाहवे बाहू चक्षुषी योगरूपिणे । [† सहस्रशीर्षा शिरसि सर्वोद्गं माधवाय च ॥] ६७
संपूज्य विधिवद्भक्त्या दद्यादर्घ्यं विधानतः । शुध्रेण नालिकेरेण शङ्खोपरिस्थितेन हि ॥ ६८
सूत्रेण वेष्टितैव हस्तयोरुभयोरपि । स्मृतो हरसि पापानि यदि नित्यं जनार्दन ॥ ६९
दुःस्वप्नं दुर्निमित्तानि मनसा दुर्विचिन्तितम् । नारकं तु भयं देव भयं दुर्गतिः संभवम् ॥ ७०
यमम स्यान्महादेव ऐहिकं पारलौकिकम् । तेन देवेश मां रक्ष गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ ७१
सदा भक्तिर्मयैवास्तु दामोदर तवोपरि । धूपं दीपं च नैवेद्यं कुर्यान्नीराजनं ततः ॥ ७२
विरोपरि सैरिच्छ्रेष्ठे भ्रामयेद्भारिजं हरेः । कृत्वा विधानमेतद्दि पूजयेत्सद्रक्तं ततः ॥ ७३
दद्याद्ब्रह्मणि शुभ्राणि सोष्णीपं चैव कञ्चुकम् । जपानहौ तु च्छत्रं तु मुद्रिकां च कमण्डलुम् ७४
भोजनं चैव ताम्बूलं सप्तधान्यं च दक्षिणाम् । गुरुं संपूज्य देवेशं कुर्याज्जागरणं हरेः ॥ ७५

+ धनुर्ध्यानन्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ फ. कर्तव्यं मद्दिनं भक्तिवर्तः । जा । २ क. शीघ्रितैः । ३ ख. च. ज. झ. घ. द्रवम् । ४ क. ख. च. ज. झ. घ. ते । कृपावशेः सदैवास्तु दामोदर ममोपरि । ५ क. मुनिश्रेष्ठ । ६ च "वैद्विर्मन्दिरे । कृ" ।

गीतनृत्यसमार्युक्तमुपचारसमन्वितम् । ततो निशान्ते देवाय दत्त्वा चार्धं विधानतः ॥

स्नानादिकां क्रियां कृत्वा भुञ्जीयाद्ब्राह्मणैः सह ॥

७६

[*महादेव उवाच—

द्विजैतन्निस्पृशाख्यानमद्भुतं रोमहर्षणम् । श्रुत्वा तु लभते पुण्यं गङ्गातीर्थफलं लभेत् ॥

७७

अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च । तत्फलं समवाप्नोति त्रिस्पृशासमुपोषणात् ॥

७८

पितृपक्षो मातृपक्षस्तथा चैवान्यपक्षकः । तैः सर्वैः सह संभुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥

७९

तीर्थकोटिषु यत्पुण्यं क्षेत्रकोटिषु यत्फलम् । तत्फलं समवाप्नोति त्रिस्पृशासमुपोषणात् ॥

८०

ब्राह्मणा येऽपि कुर्वन्ति क्षत्रियाः कृष्णमानसाः । वैश्या वा शूद्रजा वाऽपि ये तथा चान्यजातयः

ते सर्वे मुक्तिमायान्ति भुवं त्यक्त्वा द्विजोत्तम । मन्त्राणां मन्त्रराजोऽयं दशाक्षर इति स्मृतः ॥८२

व्रतानां च तथा चैषा येन वै त्रिस्पृशा कृता । ब्रह्मणा च कृता पूर्वं पञ्चानानपिभिः कृता ॥

अन्येषां का कथा वत्स त्रिस्पृशा मुक्तिदायिनी ॥

८३

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे त्रिस्पृशाख्यानं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥]

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३६२४

अथ पट्विंशोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

+ एकादशयुपवासस्य एकभक्तस्य वै पुनः । नक्तस्य च विशेषेण फलं ब्रूहि महेश्वर ॥ १

महादेव उवाच—

हेमन्ते चैव संप्राप्ते मासे मार्गशिरे तथा । शुक्लपक्षे यदा पार्थ उ(ब्रह्मन्)पोष्यैकादशी तथा(दा)॥

दशम्यां चैव नक्तं च शुचिष्मांश्च दृढव्रतः(?) । प्रभातसमये प्राप्ते नियमं कृत्वा व्रतस्य च ॥ ३

मध्याह्ने तु तथा पार्थ(विम) स्नानं शुचि समाचरेत् । गृहेषु त्वधमं स्नानं वापीकूपेषु मध्यमम् ॥ ४

* धनुर्विद्वान्तर्गतग्रन्थस्थाने क. पुस्तकेऽग्रे लिखितो ग्रन्थ उपलभ्यते—

अनेन विधिना ब्रह्मनिस्पृशासंमवं व्रतम् । यः करोति नरो भक्त्या शुभ्र वक्ष्यामि तत्फलम् ॥ १ ॥

गङ्गावगाहने वर्षे यत्कोटिभिः फलम् । तत्फलं समवाप्नोति त्रिस्पृशान्तकृत्तरः ॥ २ ॥

तत्फलं तु कुक्षेत्रे सूर्यग्रहणकोटिभिः । हेममारस(श)तैदातैत्रि(दैतैत्रि)स्पृशाकरणेन तत् ॥ ३ ॥

पापकोटिसहस्राणि हत्वाकोटिशतानि च । एकेनैवोपवासने नासेन भिस्त्याकृते (?) ॥ ४ ॥

त्रिस्पृशाया नतायस्तु आगतानां गतपदः । गतिभिच्छान्ति विप्रैर् महत्पापशतानि च ॥ ५ ॥

स्वयं कृष्णेन कथितं पाराशर्यं ममाग्रतः । प्रकाशयति यथेदं लिखित्वा वैष्णवाग्निजे ॥ ६ ॥

पापैर्धर्मयितत्वापि तस्य मुक्तिर्भविष्यति । पुण्यैरवाप्यते विद्वान्मन्मन्तरशतैरपि ॥ ७ ॥

दृष्ट्वा(त्रिस्पृ)शा दुर्लभा लोके प्राप्यते चैव मानवैः । कलौ धैतुस्तृताह्न्यान् कुर्वन्ति नराधमाः ॥ ८ ॥

तेषां जन्मफलं चैव जीवितं विमलं भवेत् । प्रेतत्वं तैः समुत्तीर्णं विना आदौर्विना सुतैः ॥ ९ ॥

कृत्वा वैत्रिस्पृशां विद्वान्कृत्याप्य कलौ युगे ॥ १० ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे त्रिस्पृशामहात्म्यं नामाध्यायः ॥

+ अथमप्रिमशाध्यायो बहुषु पुस्तकेषु नोपलभ्यतेऽसंबद्धः ।

उत्तमं पुनरे स्नानं नद्यां चैवोत्तमोत्तमम् । तस्यां तु(स्माच्च) पाण्ड[वाड]वश्रेष्ठ नद्यां स्नानं
समाचरेन् ॥ ६

[*क्रोधलोभां परित्यज्य मिथ्यावाद् नथैव च । धर्मानिन्द्रां प्रकुर्वन्ति तेषां सङ्गं च वर्जयेत्] ॥ ६

वज्रयेत्तदिने पार्थ[विम] निद्रां चैव तु मथुनम् । धर्मवाक्यविवादेन तदिने विनयेत्सदा ॥ ७

केनच प्रजयित्वा तु नैवेद्यं भक्तवत्सलः । गन्धमालयं तथा दीपं धूपं चैव तु दापयेत् ॥ ८

यथा संजितो देवः कृष्णो देवकिनन्दनः । संतारयति दातारं द्वादश्युभयतस्तथा ॥ ९

यथा मुक्ता तथा कृष्णा विभेदं नैव कारयेत् । संतारयति दातारं दश पूर्वाद्दशापरान् ॥ १०

चाराणन्यां यथा पार्थ[विम] पृष्टिवर्षसहस्रकैः[?] । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥

कुल्लेजे यदाज्ञां सोमपर्वसहस्रकैः । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ १२

वेधूयेयानि दानानि लक्षकेन च यत्फलम् । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ १३

कुल्लेजे च यदाज्ञं व्रटणे चन्द्रसूर्ययोः । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ १४

प्रभातसंजे यदाज्ञं सोमपर्वसहस्रकैः । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ १५

यत्निलेन ग्रहे यस्य[च] भुक्तं चैव दिने दिने । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ १६

केदारे गुदके पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ १७

एतद्ब्रतसमं पुण्यं न भूतं न भविष्यति । गोसहस्रेण यत्पुण्यं वेदवेदाङ्गपारग ॥ १८

तस्माच्छतगुणं पुण्यं नित्यं ब्राह्मणपूजके । तस्माद्दशगुणं पुण्यं ब्रह्मचारिसहस्रके ॥ १९

[*ब्रह्मचारिसहस्रस्य वानप्रस्थे ततोऽधिकम् । वानप्रस्थसहस्रेण भूमिदानं ततोऽधिकम् ॥ २०

भुमेर्देशगुणा कन्या सर्वाभरणभूषिता । कन्याद्दशगुणा विद्या पृथिव्या चैव नारद ॥ २१

विद्यादशगुणं चात्र यो ददाति प्रभुञ्जते । अन्नदानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ २२

वृत्तिं प्रयान्ति यो विप्र स्वर्गस्थाः पितृदेवताः । अन्नदानात्परं(रो) यमं(हो) गोमेधं चा(धक्षा)-

पि पाण्ड[वाड]व ॥ २३

गोमेधाद्दशगुणं पुण्यमश्वमेधे कृते सति । नरमेधेन यज्ञेन अश्वमेधसहस्रकम् ॥ २४

नरमेधशतेनैव केदारे चैव नारद । केदारे चोदकं पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते ॥ २५

तस्य देहे त्रयो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । तस्य तुल्यो भवेद्द्विजैकादश्युपवासकृत् ॥ २६

तत्पुण्यं च भवेत्तस्य यत्तुरैरपि दुर्लभम् । तस्य तच्चार्यं पुण्यं कृते वै नक्तभोजने ॥ २७

नक्तस्यार्थं भवेद्द्विजैकभुक्ते तु वै कृते । एकभुक्तेन नक्तनोपवासेन तथैव च ॥ २८

तत्पुण्यं लभते विप्र रात्रौ जागरणे कृते । ते नराः पुण्यकर्माणिः कुर्वन्त्येकादशीव्रतम् ॥ २९

एकादश्युपवासस्य पुण्यसंख्या न विद्यते । [†य(त)स्माच्च पाण्ड[वाड]वश्रेष्ठ कुर्यादेकादशीव्रतम्

एवमेव कथितं विद्वन्महोषं व्रतमुत्तमम्] । पुण्यसंख्यां न जानामि किं त्वं पृच्छसि नारद ॥ ३१

नारद उवाच—

उत्पन्ना च कथं देव कथं पुण्याधिका शुभा । कथं पुण्या पवित्राणां कथं देव तव मिया ॥ ३२

भगवानुवाच—

पूर्वं कृतयुगे ब्रह्मन्मह(न्मुर)नामेति दानवः । अत्यद्भुतो महारौद्रः सर्वदेवभयंकरः ॥ ३३

+ धनुषिहान्तर्गतः पाठो ड. क. पुस्तकस्थः । * धनुषिहान्तर्गतः पाठः क. पुस्तकस्थः । † धनुषिहान्तर्गतः पाठः क. पुस्तकस्थः ।

इन्द्रोऽपि निर्जितस्तेन सर्वे देवास्तथा नृप(मुने) । महासुरेण तेनैव मृत्युना च बुरात्मना ॥ ३४
देवता निर्जिताः सर्वा अत्युग्रैरेव पाण्ड(वाड)व । स्वर्गान्निराकृता देवा विचरन्ति महीतले ३५
सशङ्का भयभीताश्च गता यत्र पुरंदरः । इन्द्रेण कथितं सर्वमीश्वरस्य च नारद ॥ ३६

इन्द्र उवाच—

स्वर्गलोकात्परिभ्रष्टा भ्रमन्ति च महीतले । मृत्युलोके स्थिता देवा न शोभन्ति महेश्वर ॥ ३७
उपायं ब्रूहि मे देव विबुधानां तु का गतिः ॥ ३८

महादेव उवाच—

गच्छ गच्छ सुरश्रेष्ठ यत्राऽऽस्ते गरुडध्वजः । शरणागतदीनार्तपरित्राणपरायणः ॥ ३९

महादेव उवाच—

ईश्वरोक्तं समाकर्ष्य गतो देवं सुरेश्वरः । त्रिदशाश्चैव तत्रैव संप्राप्ताश्च घनंजय(पिपुंगव) ॥ ४०
तत्रैव तं जगन्नाथं प्रत्युपे च जनार्दनम् । जलमध्ये महाभाग मन्दिरे जगतां पतिम् ॥ ४१

इन्द्र उवाच—

नमस्ते देव देवेश महासुरविमर्दन । शरणं त्वं देवदेव दानवानां क्षयकर ॥ ४२
त्रिदशास्तवागताः सर्वे भयार्ताः पुरुषोत्तम । रक्षास्मान्पुण्डरीकाक्ष त्वं गतिः सर्वदा च नः ॥ ४३
त्वं माता सर्वदेवानां त्वमेव जगतां पिता । त्वं सृष्टिस्त्वं समुत्पत्तिस्त्वं च संहारकारकः ॥ ४४
त्वं स्वाहा त्वं स्वधा चैव त्वं वषट्कार एव च । ओंकारो देवदेवेश त्वमेव गरुडध्वज ॥ ४५
त्वं शिवस्त्वं च ब्रह्मा त्वं विष्णुश्चैव च चन्द्रमाः । हुताशनस्त्वं देवेश वायुराकाशमेव च ॥ ४६
न च त्वत्तः परं किञ्चिन्नैलोक्यं सचराचरम् । स्थावरं जङ्गमं चैव त्वयि चैव प्रतिष्ठितम् ॥ ४७
इच्छन्ति वै वचस्तुभ्यं(स्त्वत्तो) भयभीताश्च देवताः । दानवैर्निर्जिताः सर्वे स्वर्गभ्रष्टाः कृताः प्रभो
रक्ष मां देवदेवेश शरणागतवत्सल ॥ ४८

महादेव उवाच—

इन्द्रस्य वचनं श्रुत्वा भगवानिदमब्रवीत् ॥ ४९

कृष्ण उवाच—

कीदृशो दानवः शक्र किंनामा कीदृशं बलम् । किं स्थानं को वरस्तस्य ब्रूहि सत्यं पुरंदर ॥ ५०

इन्द्र उवाच—

पूर्वमेव महाबाहो ब्रह्मवंशसमुद्भवः । तालजङ्घेति विख्यातो ह्यत्युग्रोऽपि महासुरः ॥ ५१
तस्य पुत्रो हि विख्यातो मरु(मुर)नामेति दानवः । महाबलो महावीर्यो ब्रह्मवंशसमुद्भवः ॥ ५२
पुरी चन्द्रवती नाम्ना तत्र स्थाने वसत्यसौ । देवता निर्जिताः सर्वाः स्वर्गात्तेन निराकृताः ॥ ५३
अन्य इन्द्रः कृतस्तेन देव ह्यन्यो हुताशनः । रविचन्द्रौ कृतौ चान्यौ ग्रहनक्षत्रसंयुतौ ॥ ५४
सर्वे चान्यत्कृतं तेन सत्यं सत्यं जनार्दन । देवलोकः कृतश्चान्यः पूर्वस्थानविवर्धितः ॥ ५५

महादेव उवाच—

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कोपान्तस्थो जगत्पतिः । निहन्म्यहम(न्मीत्युक्त्वाऽ)मुं दैत्यं देवलोक-
भयंकरम् ॥ ५६

त्रिदशैः सहितो देवो गतश्चन्द्रवतीपुरीम् । दृष्टो देवैः समायातो गर्जमानो महासुरः ॥ ५७

असंख्यातसहस्रैश्च स च प्रहरणैर्युधि । हन्यमानास्तु वै देवा असुरैश्च भयंकरैः ॥ ५८

नत्रस्या देवताः सर्वा गताश्चैव दिशो दश । हरिर्निरीक्षितस्तेन निष्ठ तिष्ठेति चाग्रयीत् ॥
चक्रं निरीक्षयामास क्रोधसंरक्तलोचनः ॥

६९

हस्तिवाच—

हे दानव दुराचार मम बाहूनि(न्नि)रीक्ष्य । तनस्ते संमुखाः सर्वे घोररूपाश्च दानवाः ॥
चक्रं मुपोच भगवान्दत्तेन्द्रस्य वलं प्रति ॥

६०

महादेव उवाच—

ने छिन्नशिखरः सर्वे पतिता दैत्यपुंगवाः । एकोऽयं दानवस्तत्र योधयामास विष्णुना ॥ ६१
अस्त्रच्छेदः कृतस्तेन निर्जितो मधुमुदनः । निर्जिते देवदेवेशे बाहुयुद्धं तु याचितम् ॥ ६२
बाहुबन्धः कृतस्तेन दिव्यं वर्षसहस्रकम् । विष्णुचिन्तामपन्नास्तु नष्टाः सर्वे दिर्वाकसः ॥ ६३
ह्य हेतु(नि) करुणं कृत्वाऽ(चोक्त्वाऽ)सुरसैन्यं च वाडव ॥ ६४
विष्णुश्च त्रामिनस्तेन गतो वदरिकाश्रमम् । गुह्यं सिंहावती नाम तत्र सुप्तो जनार्दनः ॥ ६५
योजनाद्वाद्गान्मध्ये द्वारयकं तु वाडव । तत्र प्रसुप्तो देवेशो भयभीतो जनार्दनः ॥ ६६
दानवः पृष्ठतो लघः प्रविष्टो महतीं गुह्याम् । प्रसुप्तं च हरिं दृष्ट्वा दानवेन्द्रेण भाषितम् ॥ ६७

दैत्य उवाच—

भृशं मया हरिर्दृष्टः प्रसुप्तः संकटे कथम् । नयेऽहं च न संदेहो ह्यसुराणां क्षयंकरम् ॥ ६८

महादेव उवाच—

निर्गता कन्यका चैका हरः शरीरतस्तदा । रूपा(तेज)स्विनी च(म) सांभाग्या दिव्यमहरणायुधा
विद्युत्तेजःसमाक्रान्ता महाबलपराक्रमा । मोहितो दानवस्तत्र मरुर्ना(सुरना)मेति नारद ॥ ७०
कृता वधस्तदा तेन(तस्य) दानवेन्द्रस्य पार्थि(वाड)व । सा कन्या युध्यते तेन कोपेनोज्ज्वललोचना
तस्याः कोपेन भो विद्वन्भस्मीभूतः स दानवः । निहतो दानवस्तत्र सवान्धवपरिग्रहः ॥ ७२
निहतं दानवे तत्र ततो देवो ह्यबुध्यत । पतितं दानवं दृष्ट्वा देवो विस्मयमागनः ॥ ७३

विष्णुरुवाच—

केनायं निहतो दैत्यो मम वैरी महाबलः । अद्भुतं च कृतं कर्म मम विस्मयकारकम् ॥
न च देवो न गन्धर्वस्तत्समो नास्ति दानवः ॥

७४

महादेव उवाच—

विस्मयो हि हरेर्जातस्तत्रोवाचाशरीरिणी ॥

७५

आकाशवागुवाच—

मया च निहतो दैत्यो देवासुरभयंकरः । येन सर्वे सुरा जित्वा स्वर्गादेव निवारिताः ॥ ७६
प्रसुप्तं च हरिं दृष्ट्वा दानवस्तत्र चाऽऽगतः । संहरिष्यामि त्रैलोक्यं त्वत्कृते च जनार्दन ॥ ७७

महादेव उवाच—

तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुर्वचनमब्रवीत् ।

७८

विष्णुरुवाच—

उपकारः कृतः केन मम कारुण्यमिच्छता । निहतो दानवो दुष्टो देवासुरभयंकरः ॥
अहं च निर्जितो येन कथं सोऽपि निपातितः ॥

७९

महादेव उवाच—

विष्णोस्तद्वचनं श्रुत्वा कन्या वचनमब्रवीत् ।

८०

कन्योवाच—

अहमेकादशी विष्णो सर्वशत्रुसंयं करी । क्षीयमाणं हरिं दृष्ट्वा प्रसुप्तं च जनार्दनम् ॥

८१

त्रिषु लोकेषु भयदमव्ययं दानवं ततः । मया कुपितया विष्णो दानवश्च निपातितः ॥

८२

श्रीभगवानुवाच—

वरं वरय भद्रं ते यत्ते मनसि वर्तते । तत्सर्वं संप्रदास्यामि याचितं मम चानये ॥

८३

एकादश्यावाच—

मम दि(महि)वसो सहापुण्यः सर्वपुण्येषु पठ्यते । अतो महिवसे प्राप्त उपवासं करोति यः ८४

सोऽश्वमेधसमं पुण्यं भविष्यति (प्राप्स्यत्येव) जनार्दन । एकभक्तेन नक्तोपवासेन विशेषतः ॥

[*ये कुर्वन्ति नरश्रेष्ठास्ते वै यान्ति त्वदालये । रात्रौ जागरणं कार्यं मम स्वामिनिवशेषतः] ८५

प्रहरे प्रहरे पुण्या पवित्रा पापनाशिनी । एवंविधं मम व्रतं ये कुर्वन्ति नरोत्तमाः ॥

८७

ते वै विष्णुपदं यान्ति ह्युपवासे कृते नराः । पुण्यदीर्घैस्तथा धूर्ध्वभक्तिभावसमन्वितः ॥

८८

करोति जागरं रात्रौ निष्पापो जायते नरः । ददामि वैष्णवं लोकं कलाकोटिशतानि च ॥

गर्भवासं न यास्यन्ति तादृशीं कुरु मे(मां) प्रभो ।

८९

श्रीभगवानुवाच—

यस्त्वया वाञ्छितं भद्रे तत्सर्वं च भविष्यति । धर्मकामार्थमोक्षाश्च भविष्यन्ति न संशयः ॥ ९०

महादेव उवाच—

एकादशी अहोरात्रं दशमी घटिकाऽपि चेत् । सा तिथिः परिहर्तव्या ह्युपोष्या द्वादशी शुभा ९१

एकादशी तु संपूर्णा द्वादशी वृद्धिगामिनी । तस्यां शतगुणं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणा ॥ ९२

न गङ्गा न गया भूमौ न काशी न च पुष्करम् । न चापि वैष्णवं क्षेत्रं तुल्यं हरिदिनेन तु ॥ ९३

यः करोति नरो भक्त्यैकादशीं विष्णुबलभाम् । ऐहिकं च फलं प्राप्य ह्यन्ते मोक्षमवाप्नुयात् ९४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उभापतिनारदसंवाद एकादश्यावर्णनार्णम पदत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ३३७१८

अथ सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

अतस्त्वां संप्रवक्ष्यामि ह्युन्मीलनीमनुत्तमाम् । यस्याः श्रवणमात्रेण जन्मसंसारवन्धनात् ॥ १

यथाऽऽत्मा मुच्यते प्रापैः स्वर्गलोके महीयते । [प्राप्य] देवान्पितृन्धैव तस्या गतिमवाप्नुयात् ॥ २

विद्यार्थी लभते विद्यां सर्वकामानवाप्नुयात् । तस्य चात्र न संदेहः स्वर्गलोके महीयते ॥ ३

स्वस्थानं तत्र वै प्राप्तः शिवलोके महीयते । अतस्त्वं कुरुषे राजन्वैष्णवानां तु पुजनम् ॥ ४

वैष्णवानां तु ये राजन्नपकुर्वन्ति नित्यशः । तेषां दण्डं तु कुरुषे नो वा तेषां नराधिप ॥ ५

* धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । + एतदग्रे किञ्चित्बुद्धितं भाति ।

१ फ. सर्वलोकेषु । २ फ. अताश्चमेवसम ।

भोजनानन्तरं तेषां भोजनं कुरूपे नृप । तैरेव पूजितां विष्णुर्धर्मकाम्नु प्रपूजिताः ॥ ६
 शालग्रामशिलाप्रसादां दत्त्वा (?) धर्मनि प्रत्यहम् । त्वं धारयामि भूपाल कण्ठे नित्यं सुभक्तितः ७
 धृष्टदेवं तु वै विष्णोर्भक्त्या भजामि भूधुज । आगतिकं सदा कृत्वा भक्तानां वेदवेष्टुषु ॥ ८
 मोक्षदत्तं हन् प्रीतिं भ्रापयित्वा तु भक्तितः । नित्यं विभक्तिं तिरसि श्रेष्ठं यच्छसि वैष्णवान् ॥ ९
 नैवेद्यं प्रत्यहं कृत्वा सर्वोपस्कारसंयुतम् । विष्णुवर्मेनाय दत्त्वा वै स्वयं भुङ्क्ष्वमि जाजवः (भुनक्ति वा नृप)
 विष्णोर्निवेदिनं चाग्रे वैष्णवैः सह भुज्यते । नित्यं नाममहधेन भक्त्या तो(स्तां)पि जनार्दनः (नम्) ॥ १०
 दीपायदानान्ते विष्णोः कुरुषे गीतनर्तनम् । श्यामाङ्कुरैः पूजयमे पूजान्ते नृपसत्तम ॥ ११
 श्यामाङ्कुरैः सदा वन्यं पूजनमनिर्गुणम् । पृथ्वीदानसमं पुण्यं हव्या पूजने कृते ॥ १२
 अतो वै नानिन् लोकैः शम्भुदृष्ट्या सद्यो भुवि । तया वै पूजनं कार्यं विष्णुसायुज्यमिच्छता ॥ १३
 भक्तस्त्वं कुरुषे नित्यं पूजने हव्या सह । यथाक्षनैर्विशेषेण पूजनं कुरूपे न वा ॥ १४
 पक्षे पक्षे नृपश्चैव विधिवद्वाद्वाधीव्रतम् । यन्कृतं तु महाराज महापापमहापन्नम् ॥ १५
 मोक्षदं गुरुदं चैव तथा पायुष्मदं सदा । एतद्विष्णुव्रतं प्रोक्तं वैष्णवानां तु मोक्षदम् ॥ १६
 गृहस्थानां तु गुरुदं यतीनां मुक्तिदायकम् । सर्वरागादिशमनं पवित्रं कायशोधनम् ॥ १७
 व्रतमेतच्च कुरूपे न वा चैव नराधिप । दृष्टमवि(धीवे)धरहितं कुरुषे जागगान्वितम् ॥ १८
 तुलसीपत्रनिर्गन्धं पूजयसे हरिम् । गोपीचन्दनजं पुष्टं भाल्यं वा नृपसत्तम ॥ १९
 धारितं सर्वलोकानां पवित्रीकरणं नृप । अस्त्रं च धारय सदा गोपीचन्दनसंभवम् ॥ २०
 ब्रह्महा ह्येवमात्रं च पश्यपानी तथैव च । अगम्याणां महापापी तथा मृतमभाषितः ॥ २१
 ते सर्वे मुक्तिमायान्ति नित्यकधारणादतः । विभक्तिं कण्ठे नित्यं न्वं धात्रीफलसमुद्भवम् ॥ २२
 मालां मुद्रयायु(युत) समं(मां) तुलसीपत्रसंभवाम् । शालग्रामशिलायुक्तं द्वाग्धारायां समुद्भवम् ॥ २३
 नित्यं पूजयसे भूप भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् । पद्मसंज्ञं पुराणं वै पठसे पुरतो हरः ॥ २४
 चतुर्दशस्य राज्यस्य अद्वादस्य च भूपते (!) । वासरं वासुदेवस्य सर्वेषु कुर्वतो नरान् ॥ २५
 निवारयसि भूपाल शास्त्रं दृष्ट्वा प्रपन्नतः । सर्वेषु वासरं विष्णोर्धर्मस्मिन्नाङ्गं प्रवर्तते ॥ २६
 लिप्यते तेन पापेन राजा भवति नारकी । वर्षं चतुर्विधं त्यक्त्वा समुपोय्य हरेर्दिनम् ॥ २७
 कुलकोटिं समुद्रत्यज विष्णुलोके महीयते ॥*

गौतम उवाच—

शृणु भूपाल वक्ष्यामि वैष्णवाख्यं महाव्रतम् । यच्छुत्वा पापिनः सर्वे मुक्तिमायान्ति तत्तत्तणात्
 द्वादशीसंभवं पुण्यं मयाऽऽख्यातं न कस्यचित् । वैष्णवोऽसि महाराज भक्तो भागवतो नृणाम्
 वैष्णवं तन्महागुप्तं तद्व्रतं त्वं निशामय । उन्मीलनी नाम पुरी(रा) भक्त्या ये माधवेन तु ॥ ३१
 कथिता सुमसन्नेन तां ते भूप वदाम्प्रहम् । एकादशी हहोरात्रं प्रभाते घटिका भवेत् ॥ ३२
 उन्मीलनी तु सा त्रैया विशेषेण हरिभिया । त्रैलोक्ये यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ ३३
 कोऽप्यत्रैवेव तुल्यानि मत्वा वेदास्तपांसि च । उन्मीलनीसमं किञ्चिन्न भूतं न भविष्यति ॥ ३४
 प्रयागो न कुक्षेत्रं न काशी न च पुष्करम् । शैलो हिमाचल(कु)लो नैव न मेरुर्गन्धमादनः ॥ ३५
 शैलो नैवेह मलयो विन्ध्यो नैव च नैमिषम् । गोदावरी न कावेरी चन्द्रभागा न वेदिका ॥ ३६

न तापी न पयोष्णी च शिवास्ता नैव चन्दना । चर्मण्वती च शरयूश्चन्द्रभागा न गिल्हका ॥ ३७
 गोमती च विपाशा च शोणाख्यश्च महाह्रदः । किमत्र बहुनोक्तेन भूयो भूयो नराधिप ॥ ३८
 उन्मीलनीसमं किञ्चिन्न देवः केशवात्परः । उन्मीलनीमनुभाष्य यैः कृतं केशवार्चनम् ॥ ३९
 पापचक्रसमूहस्य राशिं नाशयति क्षणात् । यस्मिन्मासे महीपाल तिथिरुन्मीलनी भवेत् ॥ ४०
 तन्मासनाम्ना गोविन्दः पूजनीयः प्रयत्नतः । जातरूपमयः कार्यो मासनाम्ना तु माधवः ॥ ४१
 स्वशक्त्या विश्वरूपं तु श्रद्धाभक्तिसमन्वितः । पवित्रोदकसंयुक्तं पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥ ४२
 गन्धपुष्पाक्षतैर्युक्तं कुम्भं स्रग्दामभूषितम् । पात्रं च सोदरं कार्यं गोधूमैश्चापि पूरितम् ॥ ४३
 नानारत्नैश्च संयुक्तं नानागन्धैः प्रपूजितम् । मलिकामोदसंयुक्तं जातीपुष्पैः प्रपूजितम् ॥ ४४
 श्वेताक्षैस्तण्डुलैश्चैव पूरणीयं प्रयत्नतः । प्रदद्याद्वस्त्रयुग्मं तु उपवीतं तु सोत्तरम् ॥ ४५
 उपानहौ तु राजर्ष आतपत्रं शिरोपरि । भाजनं जलपात्रं च सप्तधान्यं तिलैः सह ॥ ४६
 रूप्यं चैव तु कार्पासं पायसं मुद्रिका हरेः । धेनुर्वाऽत्र त(प्र)दातव्या सालकारा सुसंयुता ॥ ४७
 सुवर्णशृङ्गां रौप्यसुरीं ताम्रपुष्पां तथैव च । कांस्यदोहां रत्नपुच्छां दद्याद्दे गुरवे तदा ॥ ४८
 शय्यां च पौष्करां दद्यान्माधवे भक्तिपूर्वकम् । घूपं दीपं तु नैवेद्यं फलं पत्रं निवेदयेत् ॥ ४९
 पूजनीयो महाभक्तैर्षत्रैरेभिस्तु केशवः । तुलसीपत्रसंयुक्तैः पुष्पैः कालोद्भवैस्तथा ॥ ५०
 मासनाम्ना वै चरणौ जानुनी विष्णुरूपिणे । गुह्यं [तु भू]तपतये कटिं वै पीतवाससे ॥ ५१
 ब्रह्मभूतिवृ(ष्ट)ते नाभिमुदरं विश्वयोनये । हृदयं ज्ञानगम्याय कण्ठं वैकुण्ठमूर्तये ॥ ५२
 उदरगाय ललाटे तु बहुदन्तातुकारिणे(!) । उच्यमाङ्गं सुरेशाय सर्वाङ्गं सर्वमूर्तये ॥ ५३
 स्वनाम्ना चाऽऽयुधादीनि पूजनीयानि भक्तितः । अर्घ्यदानं प्रकर्तव्यं नालिकेरादिभिः समम् ॥
 शङ्खोपरि फलं कृत्वा गन्धपुष्पाक्षतान्वितम् । सूत्रेण वेष्टनं कृत्वा दद्यादर्घ्यं विधानतः ॥ ५५
 देवदेव महादेव श्रीकेशव जनार्दन । सुब्रह्मण्य नमस्तेऽस्तु पुण्यराशिबिबर्धन ॥ ५६
 शोकमोहमहापापान्मामुदर महार्णवात् । [सुकृतं न कृतं किञ्चिज्जन्मकोटिशतैरपि ॥ ५७
 तथाऽपि मां महास्वामिन्समुदर भवार्णवात्] । व्रतेनानेन देवेश ये चान्ये मम पूर्वजाः ॥ ५८
 वियोगिनि च गताश्चान्ये पापान्मृत्युवशं गताः । ये भविष्यन्ति येऽतीताः प्रेतलोकात्समुदरा ॥ ५९
 आर्तस्य मम दीनस्य भक्तिरव्यभिचारिणी । दत्तमर्घ्यं मया तुभ्यं भक्त्या *शुक्लं गदाधर ॥ ६०
 दत्त्वाऽर्घ्यं धूपदीपाद्यैर्नैवेद्यैर्विष्णुसंभवैः । स्तोत्रैर्नीराजनैर्गीतैर्तृप्त्यैः संतोषयेद्वरिम् ॥ ६१
 वस्त्रदानैश्च गोदानैर्षौजनैस्तोषयेद्गुरुम् । तथा तथा विधातव्यं गुरुर्वै भीतिमाप्नुयात् ॥ ६२
 लोकानां तारणार्थाय धात्रा सृष्टो गुरुर्धतः । अतो वै गुरुपूजा च कर्तव्या वै प्रयत्नतः ॥ ६३
 अर्हितं यो नाशयति स्वहितं दर्शयेत्सदा । स गुरुः स च विज्ञेयः सर्वधर्मार्थकोविदः ॥ ६४
 अकुर्वन्विचक्षाठयं च गुरवे तन्निवेदयेत् । गुरोर्निवेदिते भूप परिपूर्णं भवेद्ब्रतम् ॥ ६५
 कृत्वा दिनकृतं कर्म भोजनं ब्राह्मणैः सह । कर्तव्यं नृपशार्दूल दिनं नेयं कथानकैः ॥ ६६
 अनेन विधिना यस्तु कुर्यादुन्मीलनीव्रतम् । कल्पकोटिसहस्राणि वसते विष्णुसंनिधौ ॥ ६७

इति श्रीमहापुराणे पाश्च उत्तरखण्ड उपातिनागदर्शनाद् उन्मीलनीव्रतं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३७८५

* धनुर्विहान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । + आर्घ्यम् । † एतदपि किञ्चित्पुटितमिति भाति ।

नारद उवाच—

[*क्रीदशी स्यान्महादेव पञ्चवर्धिनीर्मज्जिका । यया वै कृतया जन्तुर्महापापात्ममुच्यते ॥ १

श्रीमहादेव उवाच—]

अमा वा यदि वा पूर्णा संपूर्णा जायते तदा । भूत्वा वै नाडिकापट्टिर्जायते प्रतिपदिने ॥

अश्वमेधायुर्नस्तुत्या सा भवेत्पञ्चवर्धिनी ।

२

नारद उवाच—

पूजाविधिं तु इच्छामि सांमनं देवसत्तम । यत्कृते (यं कृत्वा) तु महादेव महाफलमवाप्नुयात् ॥३

महादेव उवाच—

पूजाविधिं प्रवक्ष्यामि सांमनं द्विजनन्दन । पूजितं चार्चितं विष्णां फलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ ४

येन पूजाविधानेन तुष्टिं प्राप्नोति माधवः । अत्रणं जल्पपूर्णं च कुम्भं चन्दनचर्चितम् ॥ ५

पञ्चरत्नसमायुक्तं पुष्पमालाभिषेदितम् । स्थाप्यं ताम्रमयं पात्रं सगोधूमं घटोपरि ॥ ६

सौवर्णं कारयेद्देवं भाससंज्ञाभिधानकम् । पञ्चामृतेन विधिना स्नपनं सुमनोहरम् ॥ ७

कारयेद्देवदेवेशं जगन्नाथं जगत्पतिम् । विलेपनं तु कर्तव्यं कुङ्कुमागरुचन्दनैः ॥ ८

वस्त्रयुग्मं च दानव्यं लज्जोपानहसंयुतम् । पूजयेद्देवताधीशं कुम्भपात्रोपरि स्थितम् ॥ ९

पद्मनाभाय वै पादां जानुनी विश्वसूक्तये । ऊरू वै ज्ञानगम्याय कटिं ज्ञानप्रदाय च ॥ १०

उदरं विश्वनाथाय हृदयं श्रीधराय च । कण्ठं कौस्तुभकण्ठाय बाहू क्षत्रान्तकारिणे ॥ ११

ललाटं ज्योतिर्मथं तु शिरो वै सर्वरूपिणे । स्वनाम्ना चैव शस्त्राणि सर्वाङ्गं दिव्यरूपिणे ॥ १२

एवं विधिवत्संपूज्य ततोऽर्घ्यं दापयेत्सुधीः । नालिकरंज शुभ्रेण देवदेवस्य चक्रिणः ॥ १३

अननैर्वायुदानेन संपूर्णं जायते व्रतम् । संसारार्णवमयं भो मामुद्धर जगत्पते ॥ १४

त्वमीशः सर्वलोकानां त्वं साक्षाच्च जगत्पतिः । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं पद्मनाभ नमोऽस्तु ते ॥१५

नैवेद्यानि सुहृद्यानि पद्मरसानि विशेषतः । देयानि तु विशेषेण केशवाय सुभक्तितः ॥ १६

नागपत्रं सकर्पूरं दद्याद्देवस्य भक्तितः । घृतेन दीपं कुर्यात्तु तिलतैलेन वा पुनः ॥ १७

कृत्वा सम्यग्विधानेन गुरोः पूजां प्रकाशयेत् । वस्त्राणि चैव चोष्णीपं कञ्चुकं च प्रदापयेत् ॥१८

दक्षिणां च यथाशक्ति गुरवे संप्रदापयेत् । भोजनं चैव ताम्बूलं दत्त्वाऽऽचार्यं प्रतोषयेत् ॥ १९

स्वविच्छस्यानुमानेन यथाशक्ति तु निर्धनैः । कार्या सम्यक्प्रयत्नेन द्वादशी पञ्चवर्धिनी ॥ २०

ततो जागरणं कुर्याद्द्विदशसमन्वितम् । पुराणपाठसहितं हास्यादादसुसंयुतम् ॥ २१

स्तुवन्ति च प्रशंसन्ति जागरं चक्रपाणिनः । नित्योत्सवो भवेत्तेषां गृहे वै दशजन्मसु ॥ २२

अतो धन्यतमा चेयं कर्तव्या पञ्चवर्धिनी । कृत्वा तु सकलं पुष्पफलं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥ २३

पञ्चवर्धिनीमाहात्म्यं ये शृण्वन्ति मनीषिणः । तैर्व्रतं तत्कृतं सर्वं यावदाभूतसंशयम् ॥ २४

पञ्चाम्रिसाधने पुण्यं यच्च स्यात्सीर्थसाधने । तत्पुण्यफलमाप्नोति विष्णोर्जागरकारणात् ॥ २५

* घटुधिहान्तर्गतः षोडशे ज. घ. य. फ. पुस्तकस्थः ।

१ अ. "क्रीदशी" । २ घ. य. "जे" । सुनाम्ना चैव कमलां सर्वाङ्गी(ही) दिव्यरूपिणी(यः) । ए" । ३ घ. य. "तुल्यं समशोभा" ।

पक्षवर्धिनी महापुण्या पवित्रा पापनाशिनी । उपवासकृतां विप्र हत्याकोटिविनाशिनी ॥ २६
 वसिष्ठेन कृता पूर्वं भारद्वाजेन वै मुने । ध्रुवेण चाम्बरीपेण कृतेयं विष्णुबलभा ॥ २७
 इयं काशीसमा पुण्या इयं वै द्वारकासमा । उपोषिता च भक्तेन वाञ्छितं च ददात्यसौ ॥ २८
 इयं धन्या धन्यतमा हत्यायुतविनाशिनी । कर्तव्या तु विशेषेण वैष्णवैर्ज्ञानतत्परैः ॥ २९
 अहो सर्वेश्वरो देवः संसेव्यो व्रततत्परैः । किमन्यद्बहुनोक्तेन कर्तव्यं व्रतमुत्तमम् ॥ ३०
 यथा च वर्धते चन्द्रः सिते पक्षे विशेषतः । तथा वै वर्धते भक्तः करणात्प(र्त्ता वै प)क्षवर्धिनीम्
 सूर्योदये यथा ध्वान्तं नश्यते तत्क्षणदापि । तथाऽयं नाशमाप्नोति करणात्प(र्त्ता वै प)क्षवर्धिनीम् ॥

इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्ड उमापतिवार्त्तासंवादे पक्षवर्धिनीनामैकादशीमाहात्म्यं नामाष्टाद्विंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३८१७

अथैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

शृणु नारद वक्ष्यामि माहात्म्यं जागरस्य तु । यच्छ्रुत्वा मुक्तिमामोति महापापी न संशयः ॥ १

नारद उवाच—

अहो विश्वेश्वरो विष्णुः पवित्रीकरणः सदा । तस्योपवासमाहात्म्यं श्रुतं हि त्वन्मुखाच्छिव ॥ २
 तथाऽपि श्रोतुमिच्छामि माहात्म्यं जागरस्य तु । कीदृज्जागरमाहात्म्यं रात्रौ भक्तिस्तु कीदृशी ३
 ग्रहरेण तु या पूजा वद विश्वेश्वर प्रभो । त्वं लोकेषु सदा पूज्यस्त्वं हि देवो जनार्दनः ॥ ४
 त्वं हि विश्वेश्वरो देवो यतो भक्तिर्जनार्दने । सर्वेषां चैव भक्तानां त्वं च श्रेष्ठो ह्युमापतिः ॥ ५
 लोकेऽस्मिन्सर्वदा भक्त्या तवाऽऽख्या वर्तते सदा(शिव) । अतो येन प्रकारेण लोकानां मुक्तिरेव च
 विश्वेश्वर वद त्वं हि माहात्म्यं जागरस्य तु ॥ ६

महादेव उवाच—

एकादश्यां जनो विष्णुं रात्रौ संपूज्य भक्तितः । कुर्याज्जागरणं विष्णोः पुरतो वैष्णवैः सह ७
 गीतं वाद्यं तथा वृत्तं पुराणपठनं तथा । धूपं दीपं च नैवेद्यं पुष्पं गन्धानुलेपनम् ॥ ८
 फलमर्घ्यं च श्रद्धां च दानमिन्द्रियसंयमम् । सत्यान्वितं च विम्रेन्द्र वचो युक्तं क्रियान्वितम् ॥ ९
 विनिद्रं वै मुदा युक्तो यः करोति नरः सदा । सर्वपापाविनिर्मुक्तो जायते विष्णुबलभा ॥ १०
 रात्रौ जागरणे प्राप्ते निद्रां कुर्वन्त्यवैष्णवाः । हरितं सोपवासं च व्रतं वै विष्णुसंज्ञकम् ॥ ११
 ये कुर्वन्ति नराः प्राज्ञा जागरे विष्णुसंज्ञके । जागरं कृष्णभावेन न स्वपन्ति कदाचन ॥ १२
 कृष्णस्य नाम मनसा वदन्ति च पुनः पुनः । ते तु धन्यतमा ज्ञेया अस्यां रात्रौ विशेषतः ॥ १३
 क्षणे क्षणे तु भौविन्दनाम्ना चैव चतुर्गुणम् । ग्रहरे कोटिगुणितं चतुर्थमिदं त्वसंस्कृतम् ॥ १४
 जागरे निमिषार्धे तु केशवाग्रे विशेषतः । तत्फलं कोटिगुणितं तस्य संख्या न विद्यते ॥ १५
 नर्तनं कुर्वते यस्तु केशवाग्रे नरोत्तमः । न फलं हीयते तस्य आजन्ममरणान्तिकम् ॥ १६
 साध्वर्थं चैव सोत्साहं पापालस्यादिवर्जितम् । प्रदक्षिणसमायुक्तं नमस्कारपुरःसरम् ॥ १७

नीराजनयमायुक्तमनिर्विण्णेन चेतसा । यामे यामे महाभाग कुर्याद्वारार्तिकं हरेः ॥ १८
 पदाविश्रमयुगमयुक्तमेकादश्यां च जागरम् । यः करोति नरो भक्त्या न पुनर्जायते भुवि ॥ १९
 एवं यः कुर्वते भक्त्या वित्तयाउर्ध्वविजितः । जागरं वागरे विष्णोर्लोक्यते परमात्मनि ॥ २०
 धनवान्वित्तयाउर्ध्वेन यः करोति प्रजागरम् । तेनाऽऽन्या हारितो नूनं कितवेन दुरात्मना ॥ २१
 विष्णोर्जागरेण प्राप्तं पुण्यहामं करोति यः । पण्डितपर्महस्त्राणि विष्टायां जायते कृमिः ॥ २२
 वेदविद्वान्गो यन्तु नतने च विशेषतः । उपहासपरः प्राप्तः स वै चाण्डाल उच्यते ॥ २३
 निमिषं निमिषार्थं वा यः करोति प्रजागरम् । धर्माधिक्यममोक्षाणां प्राप्नोति पदमव्ययम् ॥ २४
 वेदशास्त्रज्ञो नित्यं नित्यं वै यज्ञयाजकः । रात्रौ जागरणे प्राप्तं निन्दाम् कुर्वन्व्रजत्यथः ॥ २५
 मम पुत्रां मनुष्याणां विष्णुनिन्दामु तत्परः । एकविंशत्कुलैर्नैव नरकं प्रतिपद्यते ॥ २६
 विष्णुः शिवः शिवो विष्णुरेकभूतिद्विधा स्थिता । तस्मात्सर्वपकारेण नैव निन्दाम् प्रकारयेत् ॥ २७
 दृष्टोः कालपुत्रेणैव स्वप्नि मनुहादि(ध्वरेदि)ने । कुर्वन्ति जागरं नैव मायया चैव मोहिताः ॥ २८
 प्राप्ता धिकादशी तेषां कर्त्ता जागरणं विना । ते विनष्टा न संदेहो यस्माज्जीवितमशुबम् ॥ २९
 चन्द्रन(त्य)नवयुग्मं तु दत्त्वा(यत्वा) वै वैष्णवं पदम् । कृतं ये नैव पश्यन्ति पापिनो हरिजागरम् ॥
 अभावं वाचकस्याथ गीतं नृत्यं तु कारयेत् । वाचके सति देवर्षे पुराणं प्रथमं पठेत् ॥ ३१
 अभयममहत्तस्य वाजपेयायुतस्य च । पुण्यं कोटिगुणं वत्स विष्णोर्जागरेण कृते ॥ ३२
 पितृपक्षे मातृपक्षे भार्यापक्षे तु वाडव । कुलान्युद्धरते चैतान्कृतिऽन्यानि कृत्वा जागरणं हरेः ॥
 उपोषणदिने विद्धे प्रारब्धे जागरे स्थितिम् । विहाय स्थानं तद्विष्णुः शार्पं दत्त्वा प्रगच्छति ॥ ३४
 अविद्धे वासरे विष्णोर्ध्वं कुर्वन्ति प्रजागरम् । तेषां मध्ये तु तुष्टः सधृत्यं तु कुरुते हरिः ॥ ३६
 यावद्दिनानि कुरुते जागरं केशवाग्रतः । युगानि तानि तावन्ति विष्णुलोकं गृहीयते ॥ ३७
 यावद्दिनानि वसते विना जागरणं हरेः । तावद्वर्षसहस्राणि रौरवाच्च निवर्तने ॥ ३८
 एकादश्यां शयानस्य(नो यो) विना जागरणं हरेः । [*नृत्यन्ति धृतशस्त्राश्च तद्गृहे यमकिंकराः]
 मूकवचिष्ठे यो वै गानं पाठं न वाऽऽचरेत् । सप्तजन्मनि मूकत्वं(कः स) जायते जागरे हरेः ॥
 यो न नृत्यति मृदात्मा पुरतो जागरे हरेः । पङ्कजत्वं तस्य जानीर्योज्ज्वलजन्मनि वाडव ॥ ४१
 यः पुनः कुरुते गीतं नृत्यं जागरणं हरेः । ब्राह्मं पदं मदीयं च सत्यं वै तस्य वैष्णवम् ॥ ४२
 यः प्रबोधयते लोकान्विष्णोर्जागरे रतः । वसेच्चिरं तु वैकुण्ठे पितृभिः सह वैष्णवः ॥ ४३
 मतिं प्रयच्छते यस्तु हरेर्जागरणं प्रति । पण्डितपर्महस्त्राणि श्वेतद्वीपे वसेच्चरः ॥ ४४
 यत्किंचित्क्रियते पापं कोटिजन्मनि मानवैः । कृष्णस्य जागरे सर्वं रात्रौ नश्यति वाडव ॥ ४५
 शालग्रामशिलाग्रे ये प्रकुर्वन्ति प्रजागरम् । यामे यामे फलं प्रोक्तं कोटिदेवसमुद्भवम् ॥ ४६
 संमते वासरे विष्णोर्ध्वं न कुर्वन्ति जागरम् । वृथा स्यात्सुकृतं तेषां वैष्णवानां च निन्दया ॥ ४७
 कामार्थो संपदः पुत्राः कीर्तिलोकाश्च शाश्वताः । यज्ञायुतेर्न लभ्यन्ते ह्यदशीजागरं विना ॥ ४८
 मतिर्न जायते यस्य ह्यदश्यां जागरं प्रति । न-हि तस्याधिकारोऽस्ति पूजने केशवस्य हि ॥ ४९

* धनुषिहान्तर्गतः पाठः क. पुस्तकस्थः ।

यावत्पदानि चलते केशवायतनं प्रति । अश्वमेधसमानि स्युर्जागरार्थं प्रगच्छतः ॥ ५०
पादयोः पतितं यावद्धरण्यां पांशु गच्छताम् । तावद्दर्पसहस्राणि जागरी वसते दिवि ॥ ५१
तस्माद्ब्रह्मप्रगन्तव्यं जागरे केशवालयम् । कलौ मलविनाशाय द्वादशी द्वादशीषु च ॥ ५२
परापवादसंयुक्तं मनःप्रसादवर्जितम् । शास्त्रहीनमगन्धर्वं तथा दीपविवर्जितम् ॥ ५३
शक्त्योपचाररहितमुदासीनं सनिन्दनम् । कलियुक्तं विशेषेण जागरं नवधाऽधमम् ॥ ५४
सशास्त्रं जागरं यच्च नृत्यगन्धर्वसंयुतम् । सवार्थं तालसंयुक्तं सदीपं मधुभिर्द्युतम् ॥ ५५
उच्चारैस्तु समायुक्तं यथोक्तैर्भक्तिभावितैः । प्रसन्नं तुष्टिजननं समूढं लोकरञ्जनम् ॥ ५६
गुणैर्द्वादशभिर्युक्तं जागरं माधवमियम् । कर्तव्यं तत्प्रयत्नेन पक्षयोः शुक्लकृष्णयोः ॥ ५७
किं ब्रतैर्बहुभिश्चीणैस्तीर्थवासेन तस्य किम् । द्वादशीवासरे भास्ते न कुर्याज्जागरं हरेः ॥ ५८
प्रवासे न त्यजेद्यस्तु पथि खिन्नोऽपि बाहव । जागरं वासुदेवस्य द्वादश्यां तु स मे प्रियः ॥ ५९
मद्भक्तो न हरेः कुर्याज्जागरं पापमोहितः । व्यर्थं मत्पूजनं तस्य मत्पूज्यं यो न पूजयेत् ॥ ६०
न शैवो न च सौरोऽसौ न शाक्तो गणसेवकः । यो भुङ्क्ते वासरे विष्णोर्ज्ञेयः पञ्चधिको हि सः
विमिषं च कृतं तेन दुष्टेनैव च पापिना । मद्भक्तिबलमाश्रित्य यो भुङ्क्ते वै हरेर्दिने ॥ ६२
सबाह्याभ्यन्तरं देहं वेष्टितं पापकोटिभिः । मुच्यन्ते वासरे विष्णोर्गैः कुर्वन्ति प्रजागरम् ॥ ६३
कूर्परे यमदूतानां दलनं वै यमस्य च । कृत्वा जागरणं विष्णोरविद्धं द्वादशीव्रतम् ॥ ६४
स्वर्गपदा मुनिश्रेष्ठ मुक्तास्ते नैव संशयः । वाञ्छितं नरकं सौख्यं विद्धं कृत्वा हरेर्दिनम् ॥ ६५
निहताः पितरस्तेन देवानां वै वधः कृतः । दत्तं राज्यं तु दैत्यानां कृत्वा विद्धं हरेर्दिनम् ॥ ६६
यो नृत्यति ब्रह्मात्मा कृत्वा वै करताडनम् । गीतं कुर्वन्मुखेनापि दर्शयन्कौतुकान्वहन् ॥ ६७
पुरतो वासुदेवस्य रात्रौ जागरणस्थितः । पठन्कृष्णचरित्राणि रञ्जयन्वैष्णवान्पान् ॥ ६८
मुखेन कुरुते वार्धं समहृष्टतनूच्छ्रुतः । दर्शयन्निर्विघ्नोऽन्यथा(?) न्स्वेच्छालापान्प्रकारयन् ॥ ६९
भावैरेतैर्नरो यस्तु कुरुते जागरं हरेः । निमिषे नैमिषं पुण्यं तीर्थकोटिफलं स्मृतम् ॥ ७०
अनुद्विग्नमना यस्तु धूपं नीराजनं हरेः । कुरुते जागरं रात्रौ सप्तदीपाधियो भवेत् ॥ ७१
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च । कृष्णस्य जागरे तानि विलयं यान्ति खण्डशः ॥
एकतः क्रतवः सर्वे समाप्तवरदक्षिणाः । एकतो देवदेवस्य जागरं कृष्णवल्गुभम् ॥ ७३
तत्र काशी पुष्करं च प्रयागं नैमिषं गया । शालग्राममहासोत्रमर्बुदारण्यमेव च ॥ ७४
शौकरं मथुरा तत्र सर्वतीर्थानि चैव हि । यज्ञा वेदाश्च चत्वारो ब्रजन्ति हरिजागरम् ॥ ७५
गङ्गा सरस्वती तापी यमुना च शैतनुका । चन्द्रभागा वितस्ता च नद्यः सर्वास्तु तत्र हि ॥ ७६
संरांसि च हृदाः सर्वे समुद्राः सर्वे एव हि । एकादश्यां द्विजश्रेष्ठ गच्छन्ति कृष्णजागरम् ॥ ७७
स्पृहणीया हि देवानां ये नराः कृष्णजागरे । नृत्यन्ति गीतं कुर्वन्ति वीणावाद्यग्रहार्तिताः ॥ ७८
एवं जागरणं कृत्वा संपूज्य च महाहरिम् । द्वादश्यां पारणं कृत्वा(कार्यं) स्वशक्त्या वैष्णवैः सह
शिव उवाच—

शृणु ब्रह्मन्प्रवक्ष्यामि द्वादशीमाहात्म्यमुत्तमम् । द्वादशी तु सदा ज्ञेया पवित्रा मोक्षदायिनी ॥ ८० ॥
प्रातः स्नात्वा हारिं पूज्य उपवासं समर्पयेत् । अज्ञानतिमिरान्धस्य व्रतनानेन केशव ॥ ८१ ॥

मयीद् मुमुक्षो भूत्वा ज्ञानदृष्टिप्रदो भव । पारणं च ततः कुर्याद्यथासंभवमग्रतः ॥ ८२
 अन ऊर्ध्वे कपेटे तु कारयेच्च यथाविधि । यदा तु द्वादशी स्वल्पा पारणे न भवेद्विज ॥ ८३
 तदा गर्वा तु कर्तव्यं पारणं मुक्तिमिच्छता । तदा न रात्रिद्रोपः स्यान्निषिद्धं न भवेत्कचित् ८४
 यदुक्तं निनि न स्नायान्मदानिनि न (तु) वर्जयेत् । तत्पूर्वापरयामाभ्यां दिनवत्कर्म कारयेत् ८५
 यदा भवति स्नान्या तु द्वादशी पारणे दिने । उपःकाले ह्यं कुर्यात्पातर्माध्याह्निकं तदा ॥ ८६
 द्वादशी साधिता येन नरेण भुवि सर्वदा । तस्य फलं हि वै वक्तुं न समर्थोऽस्मि वै द्विज ॥ ८७
 [भक्त्यर्पणयाधिका देवी मुक्तिदा च सदा भवेत् । एतद्व्रतं महापुण्यं] द्वादश्याख्यं विशेषतः ॥
 साधितान्मन्त्रान्कामान्मन्त्रान्मन्त्रान्मन्त्रान् महाजनाः । अम्बरीषादयः सर्वे ये भक्ता भुवि विश्रुताः ॥ ८९
 द्वादशीं नाप्यन्या तु ते गता विष्णुसन्निधि । सत्यं सत्यं पुनः सत्यं यदुक्तं तु मया तव ॥ ९०
 नास्ति विष्णुसमा देवो न तिथिर्द्वादशीसमा । अत्र दत्तं च भुक्तं च तथा पूजादिकं च यत् ९१
 तत्सर्वं पूर्णं याति पूजिते याधवे सति । किं पुनर्बहुनोक्तेन भक्तानां वल्लभो हरिः ॥ ९२
 स द्वादशीत्याख्यानकापान्यावदाभूतसंप्रवम् । द्वादश्यां चैव यद्वत् तत्सर्वं सफलं भवेत् ॥ ९३
 कुरुक्षेत्रेणु यद्वत् निष्फलं नैव जायते । तद्वच्च द्वादशीदत्तं भवेदेवापि सत्तम ॥ ९४

इति धीमहापुराणे पाद्म उक्तसंग्रह उमापनिगारवर्त्मना द्वादशैकादशीजागरणमहिमवर्णनं
 नमिषोक्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

आदित्यः श्लोकानां समष्टयः—३३९११

अथ चत्वारिंशोऽध्यायः ।

शिव उवाच—

एकस्मिन्समये पुत्र गतोऽहं त्रिपुसंनिधौ । तत्र पृष्टं मया पूर्वं माहात्म्यं द्वादशीभवम् ॥
 यच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे भुक्त्वा भोगान्दिवं ययुः ॥

१

नारद उवाच—

कीदृशी स्यान्महादेव महाद्वादशिका परा । तस्या व्रते फलं किंचिद्दत्तं सर्वेश्वर प्रभो ॥
 विश्वेश्वर उवाच—

२

इयमेकादशी ब्रह्ममहापुण्यफलप्रदा । क्लृप्तयोगैश्च संयुक्ता कर्तव्या मुनिसत्तमैः ॥ ३
 जया च विजया चैव जयन्ती पापनाशिनी । सर्वपापहराश्चैताः कर्तव्याः फलकाङ्क्षिभिः ॥ ४
 एकादश्यां यदा क्लृप्तं शुक्लपक्षे पुनर्वसू । नाम्ना सा च जया ख्याता तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥ ५
 तामुपोष्य नरः पापान्मुच्यते नात्र संशयः । यदा च शुक्लद्वादश्यां नक्षत्रं श्रवणो भवेत् ॥ ६
 विजया सा समाख्याता तिथीनामुत्तमा तिथिः । सहस्रगुणितं दानं तैश्च वै विप्रभोजनम् ॥ ७
 होमस्तथोपवासश्च सहस्राधिकफलप्रदः । यदा च शुक्लद्वादश्यां प्राजापत्यं हि जायते ॥ ८
 जयन्ती नाम सा भोक्ता सर्वपापहरा तिथिः । सप्तजन्मकृतं पापं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ ९
 प्रक्षालयति गोविन्दस्तस्याभ्यर्चितो भुवम् । यदा वै शुक्लद्वादश्यां पुण्यो भवति कर्हिचिद् ॥ १०

* धनुर्विहान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकालयः ।

१ क. ख. च. ज. घ. न. मोजयेत् । २ क. ख. च. ज. घ. न. पुण्यं । ३ क. ख. ज. घ. न. वत्सा ।

तदा तु सा महापुण्या भविता पापनाशिनी । यो ददाति तिलमस्थं नित्यं संवत्सरं प्रति ॥ ११
 उपवासं च यस्तस्यां करोत्येतत्समं स्मृतम् । तस्यां जगत्पतिर्देवस्तुष्टः सर्वेश्वरो हरिः ॥ १२
 प्रत्यक्षतां प्रयात्येव तत्रानन्तफलं स्मृतम् । सागरेण ककुत्स्थेन नहुषेण च गाधिना ॥ १३
 तस्यामाराधितः कृष्णो दत्तवानखिलं भुवि । वाचिकान्मानसाच्चापि कायिकाच्च विशेषतः ॥ १४
 सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः । तामेकां समुपोष्याथ पुण्यनक्षत्रसंयुताम् ॥ १५
 एकादशीसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः । स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ॥ १६
 यत्तस्यां क्रियते किञ्चित्दक्षयफलं स्मृतम् । तस्मादेषा प्रकर्तव्या यत्नेन फलकाङ्क्षिभिः ॥ १७
 पञ्चमेनाश्वमेधेन यदि(दा) स्नातो युधिष्ठिरः । पर्यपृच्छत धर्मात्मा कृष्णं यदुक्लोलद्वहम् ॥ १८

युधिष्ठिर उवाच—

उपवासस्य नक्तस्य त्वेकमुक्तस्य मे प्रभो । किं पुण्यं किं फलं तस्य ब्रूहि सर्वं जनार्दन ॥ १९

श्रीभगवानुवाच—

हेमन्ते चैव संयास्ते मासे मार्गे च शोभने । कृष्णपक्षे च या पार्थ द्वादशी तामुपोषयेत् ॥ २०
 दशम्यां चैकमुक्तं च शुद्धचित्तो दृढव्रतः । नक्तं चैव तथा ज्ञात्वा दशम्यां नियतः सदा ॥ २१
 दिवसस्याष्टमे भागे मन्द्रीभूते दिवाकरे । नक्तं च तद्विजानीयान्न नक्तं निशि भोजनम् ॥ २२
 नक्षत्रदर्शनाच्चकं गृहस्थस्य विधीयते । यद्यु दिनाष्टमे मार्गे रात्रौ तस्य निषेधनम् ॥ २३
 ततः प्रभातसमये कृत्वा वै नियमं व्रती । मध्याह्ने च तथा पार्थ स्नानं शुचि समाचरेत् ॥ २४
 अधमं कूपकं स्नानं वाण्यां स्नानं च मध्यमम् । तडागे चोत्तमं स्नानं नद्यां स्नानं ततः परम् ॥ २५
 पीड्यन्ते जन्तवो यत्र जलमध्ये व्यवस्थिते । तत्र स्नाने कृते पार्थ पापं पुण्यं समं भवेत् ॥ २६
 गृहे चैवोत्तमं स्नानं जलं चैव विशेषयेत् । तस्मात्तु पाण्डवश्रेष्ठ गृहे स्नानं समाचरेत् ॥ २७
 अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुंधरे । मृत्तिके हर मे पापं यन्मया पूर्वसंचितम् ॥ २८
 क्रोधलोभौ परित्यज्य त्वेकचित्तो दृढव्रतः । नाऽऽलपेतान्त्यजं चैव तथा पातखण्डिनो नरान् ॥ २९
 मिथ्यावादरतांश्चैव तथा ब्राह्मणनिन्दकान् । अन्यांश्चैव दुराचारानगम्यागमने रतान् ॥ ३०
 परद्रव्यापहारांश्च परदाराभिगामिनः । केशवं पूजयित्वा तु नैवेद्यं तत्र कारयेत् ॥ ३१
 दीपं दद्याद्गृहे तत्र भक्तियुक्तेन चेतसा । तद्दिने वर्जयेत्पार्थ निद्रां चैव तु मैथुनम् ॥ ३२
 धर्मशास्त्रविनोदेन दिनं सर्वं निवारयेत् । रात्रौ जागरणं कृत्वा भक्तियुक्तो नृपोत्तम ॥ ३३
 विप्रेभ्यो दक्षिणां दद्यात्प्रणिपत्य क्षमापयेत् । यथा कृष्णा तथा शुक्ला विधिनैवं प्रकारयेत् ॥ ३४
 एकादशीं द्विजः पार्थ विभेदं नैव कारयेत् । एवं हि कुरुते यस्तु शृणु तस्य हि यत्फलम् ॥ ३५
 शङ्खोद्धारे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् । एकादश्युपवास्य कलां नार्हति षोडशीम् ॥ ३६
 [संक्रान्तीनां चतुर्लसं यो ददाति नृपोत्तम । एकादश्युपवासस्य कलां नार्हति षोडशीम्] ॥ ३७
 प्रभाससेत्रे यत्पुण्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः । तत्फलं जायते नूनमेकादश्युपवासिनः ॥ ३८
 केदारे चोदकं पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते । तथा चैकादशी पार्थ गर्भवासक्षयंकरी ॥ ३९
 अश्वमेधस्य यज्ञस्य पृथिव्यां यत्फलं भवेत् । तस्माच्छ्रुतगुणं पुण्यमेकादश्युपवासिनः ॥ ४०

* धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. छ. न. पुस्तकस्थः ।

तस्मिन्नेष्टे यस्मिन् भुञ्जते च द्विवाचमाः । तत्फलं जायते नूनमेकादशपुपवासिनः ॥ ४१
 गोसहस्रेण यन्पुण्यं दत्त्वा वेदाङ्गपारगे । तस्माच्छतगुणं पुण्य[+मेकादशपुपवासिनः ॥ ४२
 येषां देहे ऋचो देवा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । वसन्ति तेषां तनुल्या एकादशपुपवासिनः ॥ ४३
 ते नराः पुण्य] कर्माणो ये भक्ता रुक्मिणीपतेः । एकादशीव्रतस्यापि पुण्यसंख्या न विद्यते ॥ ४४
 एतन्पुण्यं भवेत्तस्य यन्मूर्धेरपि दुर्लभम् । एतस्मादर्थपुण्यं तु प्राप्यते नक्तभोजनात् ॥ ४५
 नक्तस्यार्थं भवेत्पुण्यमेकभुक्तेन दर्शनात् । तावद्ब्रून्ति तीर्थानि दानानि नियमानि च ॥ ४६
 यावन्नापोपयेज्जन्तुर्वासरे विष्णुबल्लभम् । तस्मात्त्वं पाण्डवश्रेष्ठ व्रतमेतत्समाचर ॥ ४७
 पुण्यमंशुयां न जानामि यत्त्वं पृच्छसि पाण्डव । एतद्धि कथितं पार्थ यद्गोप्यं व्रतमुत्तमम् ॥
 एकादशीनमं नास्ति कृत्वा(नं) यत्तसदसक्तम् ॥ ४८

सुधिष्ठिर उवाच—

उत्पन्ना सा कथं देव पुण्या चैकादशीतिथिः । कथं पवित्रा विश्वेऽस्मिन्कथं वै देवताप्रिया ॥ ४९
 श्रीभगवानुवाच—
 पुगा कृतयुगे पार्थ सुरनायेति दानवः । अत्यद्भुतो महारौद्रः सर्वदेवभयंकरः ॥ ५०
 इन्द्रोऽपि निर्जितस्तेन सर्वे देवास्तथा नृप । महासुरेण तेनैव मृत्युना च दुरात्मना ॥ ५१
 स्वर्गाद्विराट्कृतास्तेन(च) विचरन्ति महीतले । [सशङ्का भयभीताश्च सर्वे गत्वा महे(ताः सुरे)श्वरम्
 इन्द्रेण कथितं सर्वमीश्वरस्यापि चाग्रतः ॥ ५२

इन्द्र उवाच—

स्वर्गलोकपरिभ्रष्टा विचरन्ति महीतले । मर्त्येषु संस्थिता देवा न शोभन्ते महेश्वर ॥
 उपायं ब्रूहि मे देव क्षमरा यान्ति कां गतिम् ॥ ५३
 महादेव उवाच—
 देवराज सुरश्रेष्ठ यत्राऽऽस्ते गरुडध्वजः । शरण्यश्च जगन्नाथः परित्राणपरायणः ॥
 तत्र गच्छ सुरश्रेष्ठ स वो रक्षां विधास्यति ॥ ५४

कृष्ण उवाच—

ईश्वरस्य वचः श्रुत्वा देवराजो महामतिः । त्रिदशैः सहितः सर्वैर्गतस्तत्र सुधिष्ठिर ॥ ५५
 जलमध्ये प्रसुप्तं तं दृष्ट्वा देवं गदाधरम् । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा त्विन्द्रः स्तोत्रमुदैरयत् ॥ ५६

इन्द्र उवाच—

ओं नमो देवदेवेश देवदानववन्दित । दैत्यारे पुण्डरीकाक्ष त्राहि मां मधुसूदन ॥ ५७
 सुराः सर्वे समायाता भयभीताश्च दानवात् । शरणं त्वां जगन्नाथ त्राहि नो भक्तवत्सल ॥ ५८
 त्राहि नो देवदेवेश त्राहि त्राहि जनार्दन । त्राहि वै पुण्डरीकाक्ष दानवानां विनाशक ॥ ५९
 त्वत्समीपं गताः सर्वे त्वामेव शरणं प्रभो । शरणागतदेवानां साहाय्यं कुरु वै प्रभो ॥ ६०
 त्वं पतिस्त्वं मतिर्देवं त्वं कर्ता त्वं च कारणम् । त्वं माता सर्वलोकानां त्वमेव जगतः पिता ६१

+ धनुर्धरान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. म. पुस्तकस्थः । * धनुर्धरान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. म. पुस्तकस्थः ।

भगवन्देवदेवेश शरणागतवत्सल । शरणं तव चाऽऽयाता भयभीताश्च देवताः ॥ ६२

देवता निर्जिताः सर्वाः स्वर्गभ्रष्टाः कृता विभो । अत्युग्रेण हि दैत्येन मुरनाम्ना महौजसा ६३

श्रीकृष्ण उवाच—

इन्द्रस्य वचनं श्रुत्वा विष्णुर्वचनमब्रवीत् ॥ ६४

श्रीभगवानुवाच—

कीदृशो दानवः शक्रं किं रूपं कीदृशं बलम् । कं स्थानं तस्य दुष्टस्य किं वीर्यं कः पराक्रमः ॥

किं वरं तस्य दुष्टस्य मयाऽऽख्याहि महामते ॥ ६५

इन्द्र उवाच—

पूर्वं बभूव देवेश ब्रह्मवंशसमुद्भवः । तालजङ्घ्यस्तु नाम्ना च अत्युग्रोऽपि महासुरः ॥ ६६

तस्य पुत्रो हि विख्यातो मुरनामेति दानवः । अत्युत्कटो महावीर्यो देवतानां भयंकरः ॥ ६७

पुरी चन्द्रावती नाम्ना तत्र स्थाने वसत्यसौ । निर्जिता देवताः सर्वाः स्वर्गाचेन विवासिताः ॥

इन्द्रोऽन्यो रोषितस्तेन चान्यथैव हूताशनः । चन्द्रसूर्यौ कृतौ चान्यौ वायुर्वरुण एव च ॥ ६९

सर्वमात्मकृतं तेन सत्यं सत्यं जनार्दन । देवलोकः कृतस्तेन सर्वस्थानविवांजितः ॥ ७०

श्रीकृष्ण उवाच—

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कोपमानो जनार्दनः । हनिष्ये दानवं (निहन्मीत्युक्त्वा तं) दुष्टं देवतानां भयंकरम् ॥ ७१

त्रिदशैः सहितो देवो गतश्चन्द्रावतीं पुरीम् । दृष्टो देवैस्तु दैत्येन्द्रो गर्जमानः पुनः पुनः ॥ ७२

तेन सर्वे जिता देवा गताश्चैव दिशो दश । हरिं निरीक्ष्य भोवाच तिष्ठ तिष्ठेति दानवः ॥

भगवानब्रवीच्च तं क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ७३

श्रीभगवानुवाच—

रे दानव दुराचार मम बाहुं निरीक्ष्य । ततस्ते संमुखाः सर्वे विष्णुना दुष्टदानवाः ॥ ७४

हता बाणैः पुनर्दिव्यैर्जाताश्च भयविह्वलाः । चक्रं मुक्तं च कृष्णेन दैत्यसैन्येषु पाण्डव ॥ ७५

तेन छिन्नान्नास्तु शतशो बहवो निघ्नं गताः । एकोऽपि दानवस्तत्र युध्यमानो मुहुर्मुहुः ॥ ७६

नष्टाः सर्वे मुरास्तेन निर्जितो मधुसूदनः । निर्जितस्तेन दैत्येन [बाहुयुद्धमजाय(याच)त ७७

बाहुयुद्धं कृतं तेन दिव्यं वर्षसहस्रकम् । विष्णुश्चिन्तामपन्नश्च नष्टाः सर्वाश्च देवताः ॥ ७८

विष्णुश्च निर्जितस्तेन गतो वदरिकाश्रमम् । गुहा सिंहावती नाम्ना तत्र सुप्तो जनार्दनः ॥ ७९

योजनद्वादशवती एकद्वारा च पाण्डव । तस्यां विष्णुः प्रसुप्तश्च दानवो हन्तुमुद्यतः ॥ ८०

महायुद्धेन तेनैव श्रान्तोऽसौ योगमायया । दानवः पृष्ठतो लग्नः प्रविष्टः स तदा गुहाम् ॥ ८१

प्रसुप्तं तत्र तं दृष्ट्वा दानवो हर्षमागतः । इत्थं तं निर्जितं मत्वा प्रविष्टं शङ्कया हरिम् ॥ ८२

निःसंदेहं हनिष्यामि दानवानां भयंकरम् । निर्गता कन्यका तत्र विष्णुर्देहायुधिष्ठिर ॥ ८३

रूपवती सुसौभाग्या दिव्यमहर्षणायुधा । तस्य तेजोऽसंभ्रता महाबलपराक्रमा ॥ ८४

दृष्ट्वा सा दानवेन्द्रेण मुरनाम्ना धनंजय[युधिष्ठिर] । युद्धं समाहितं तेन स्त्रिया चैव प्रयाचितम् ॥

कन्यका युध्यते तत्र सर्वयुद्धविशारदा । हुंकारैर्भस्मसाज्जातो मुरनामा महासुरः ॥ ८६

निग्ने दानत्रे तस्मिंस्तत्र देवस्त्वबुध्यत । पतितं दानत्रं दृष्ट्वा ततो विस्मयमागतः ॥ ८७
विष्णुर्वाच—

केनापं च हनौ रांद्रो गन्धुग्रो मम शत्रुकः । अन्यग्रं च कृतं कर्म मम कारुण्यता कृता ॥ ८८
कन्यावाच—

तेन देवाश्च गन्धर्वाः सयज्ञोरगराक्षसाः । इन्द्राद्याः सकला जित्वा स्वर्गाच्चैव निराकृताः ॥ ८९
हरिः सुमो मया दृष्टो मुरः पृष्ठे समागतः । संहरिष्यति(प्यामि) त्रैलोक्यं सुते चैव जनार्दने ॥
श्रीकृष्ण उवाच—

तस्यास्तद्वचनं ध्रुव्या विष्णुर्वचनमब्रवीत् । ९१
विष्णुर्वाच—

अहं च निर्जितो येन कथं सोऽपि त्वया जितः ॥ ९२
एकादश्यावाच—

त्वत्पसादाच्च भोः स्वामिन्महादैत्यो मया हतः ॥ ९३
श्रीभगवानुवाच—

अनन्तं त्रिषु लोकेषु मुनयो देवता गताः । शूहि त्वं च मया भद्रे यत्ते मनसि रोचते ॥
ददामि च न संदेहो यत्सुरैरपि दुर्नभम् ॥ ९४

एकादश्यावाच—

यदि तुष्टोऽसि मे देव सत्यमुक्तं जनार्दन । वरमेकं तु वाञ्छामि हृदये च जगत्पते ॥ ९५
मार्ययामि च देवेश ईप्सितं च मया प्रभो । यदि सत्यं जगन्नाथ तिस्रो वाचो ददासि मे ॥ ९६

श्रीभगवानुवाच—

सत्यं सत्यं मया प्रोक्तमवश्यं तव सुव्रते । तिस्रो वाचो मया दत्ता न चावाक्यं भवेदिह ॥ ९७
एकादश्यावाच—

त्रिभुवनेषु देवेश चतुर्युगेषु सांमतम् । त्रिषु लोकेषु सर्वत्र तादृशं कुरु मे प्रभो ॥ ९८
सर्वतीर्थप्रधानं हि सर्वविघ्नविनाशिनी । सर्वसिद्धिकरी देवी त्वत्पसादाद्भवाम्यहम् ॥ ९९

मायुषोप्यन्ति ये भक्त्या तव भक्त्या जनार्दन । सर्वसिद्धिर्भवेत्तेषां यदि तुष्टोऽसि मे प्रभो ॥
उपवासं च नक्तं च एकमुक्तं करोति यः । तस्य वित्तं च धर्मं च मोक्षं वै देहि माधव ॥ १०१

विष्णुर्वाच—

यत्त्वं वदसि कल्याणि तत्सर्वं च भविष्यति । सर्वान्मनोरथान्भद्रे दास्यसि त्वं च नान्यथा ॥

एकादश्यावाच—

मम भक्ताश्च ये लोके ये च भक्तास्तु कार्तिके । ये(ति) चतुर्युगेषु विख्यातास्त्रिषु लोकेषु वै प्रभो ॥
श्रीभगवानुवाच—

त्वां च शक्तिमहं मन्ये एकादशीव्रतस्थिताः । मम पुजां करिष्यन्ति मोक्षगास्ते न संशयः १०४
तृतीया चाष्टमी चैव नवमी च चतुर्दशी । एकादशी विशेषेण तिथिरेषा हरिप्रिया ॥ १०५
सर्वतीर्थादि[धि]कं पुण्यं सत्यं सत्यं न संशयः । शत्रुहंस्वपरांस्त[सि स्वभक्त]स्य ददासि पर-
मां गतिम् ॥ त्वं हंसि सर्वविघ्नानि सर्वसिद्धिवरप्रदा ॥ १०६

श्रीकृष्ण उवाच—

इमं [एवं] दत्त्वा [चो] वरं त [रस्त] स्वै तिस्रो वाचो न संशयः । हृष्टा पुष्टा च संजाता एकादशी महाव्रता
उभयोः पक्षयोः पार्थ तुल्या एकाशी शुभा । शुक्लायाश्चैव कृष्णाया विभेदं नैव कारयेत् ॥ १०८
विभेदो नैव कर्तव्यः समस्तव्रतकारिभिः । दिवा वा यदि वा रात्रौ शृणोति भक्तितत्परः ॥ १०९
तिथिरैका भवेत्सर्वा पक्षयोरुभयोरपि । *उदयैकादशी स्वल्पा ह्यन्ते चैव त्रयोदशी ॥ ११०
मध्ये तु द्वादशी पूर्णा त्रिस्पृशा सा हरिमिया । एकामुपोपयेचां वै सहस्रैकादशीफलम् ॥ १११
सहस्रमुणितं ह्येवं द्वादश्यां पारणे कृते । अष्टम्यैकादशी पष्ठी तृतीया च चतुर्दशी ॥ ११२
पूर्वविद्धा न कर्तव्या परविद्धामुपोपयेत् । एकादशी ह्यहोरात्रं प्रभाते घटिका भवेत् ॥ ११३
सा तिथिः परिहर्तव्या उपोष्या द्वादशीयुता । एवंविधा मया प्रोक्ता पक्षयोरुभयोरपि ॥ ११४
एकादश्यां प्रकुर्वीत क्षुपवासं नरस्तु यः । स याति वैष्णवं स्थानं यत्राऽऽस्ते गरुडध्वजः ॥ ११५
धन्यास्ते मानवा लोके विष्णुभक्तिपरायणाः । एकादश्याश्च माहात्म्यं सर्वकालेषु यः पठेत् ॥
गोसहस्रफलं सोऽपि पुण्यं प्राप्नोति मानवः । दिवा वा यदि वा रात्रौ ये वै शृण्वन्ति भक्तितः
ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यन्ते नात्र संशयः । विष्णुधर्मसमं नास्ति गीतार्थं च नृपोत्तम ॥
एकादशीसमं नास्ति व्रतं पापप्रणाशनम् ॥ ११८

इति श्रीमहापुराणे पाञ्च उत्तरखण्डे श्रीकृष्णमुधिष्ठिरसंवाद उत्पदैकादशीकृतमुरवचो नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४०२९

अथैकचत्वारिंशोऽध्यायः ।

मुधिष्ठिर उवाच—

बन्दे विष्णुं विभुं साक्षाल्लोकत्रयसुखावहम् । विश्वेशं विश्वकर्तारं पुराणं पुरुषोत्तमम् ॥ १
पृच्छामि देवदेवेश संशयोऽस्ति महान्मम । लोकानां च हितार्थाय पापानां क्षयहेतवे ॥ २
मार्गशीर्षे सिते पक्षे भवेदेकादशी तथा । किं नाम को विधिस्तस्याः को देवस्तत्र पूज्यते ॥
एतदाचक्ष्व मे स्वामिन्विस्तरं यथातथम् ॥ ३

श्रीकृष्ण उवाच—

साधु पृष्टं त्वया राजन्साधु ते विमलं यज्ञः । कथयिष्यामि राजेन्द्र हरिवासरमुत्तमम् ॥ ४
उत्पन्ना चासिते पक्षे द्वादशी मम बल्लभा । मार्गशीर्षोत्पत्तिरिति मम देहसमुद्भवा ॥ ५
सुरासुरवधार्थाय ह्युत्पन्ना भरतर्षभ । [†कथिता च मया सा वै तवाग्रे राजसत्तम] ॥ ६
पूर्वा चैकादशी राजह्यैलोक्ये सचराचरे । मार्गशीर्षेऽसिते पक्ष उत्पत्तिरिति नामतः ॥ ७
अतः परं प्रवक्ष्यामि मार्गशीर्षे सिता तु या । यस्याः श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत् ॥ ८
मोक्षा नामेति सा प्रोक्ता सर्वपापहरा परा । देवं दामोदरं राजन्पूजयेच्च प्रयत्नतः ॥ ९
[*तुलस्या मञ्जरीमिश्रं धूपैर्दीपैः प्रयत्नतः ।] पूर्वेण विधिना चैव दशम्यैकादशी तथा ॥ १०

* संधिरार्थः । † धनुषिहान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. न. ड. पुस्तकस्थः । * धनुषिहान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. न. ड. पुस्तकस्थः ।

१ ख. च. ज. झ. न. पुण्या । २ ख. च. झ. न. एवं विद्धा ।

मोक्षा चैकादशी नाम्ना महापातकनाशिनी । रात्रौ जागरणं कार्यं वृत्तगीतस्तवैर्मम ॥ ११
 [‘शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि दिव्यां पौराणिकीं कथाम्] । यस्याः श्रवणमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥
 अथोयोनिगताश्चैव पितरो यस्य पापतः । अस्याश्च पुण्यदानेन मोक्षं यान्ति न संशयः ॥ १३
 चम्पके नगरे रम्ये वैष्णवैश्च विभूषिते । वैखानसो नाम नृपः पुत्रवत्पालयेत्प्रजाः ॥ १४
 वसन्ति बहवो विष्णो वेदवेदाङ्गपारगाः । ऋद्धिमत्यः प्रजास्तस्य रात्रौ वैखानसस्य हि ॥ १५
 एवं राज्यं प्रकुर्वाणो रात्रौ स्वप्नस्य मध्यतः । स्वकीयान्धितरो दृष्ट्वा अथोयोनिगतामृतम् ॥ १६
 एवं दृष्ट्वा च तान्सर्वान्विस्मयाविष्टमानसः । कथयामास वृत्तान्तं स्वभजातं द्विजान्प्रति ॥ १७

राजोवाच—

मया स्वपितरो दृष्ट्वा नरकेऽपि गता द्विजाः । तारयेति तनुज त्वमस्मान्निश्चयसागरात् ॥ १८
 एवं भुवाणास्ते नूनं रोदमाना मुहुर्मुहुः । मया दृष्टा द्विजश्रेष्ठा एतस्माच्च न मे सुखम् ॥ १९
 एतद्वाञ्छं मम महत्सुखदायि न विद्यते । अथा गजास्तथा सर्वे रोचन्ते मे न भो द्विजाः ॥ २०
 न दारा न सुता मम रोचन्ते द्विजसत्तमाः । किं करोमि क्व गच्छामि हृदयं मेऽवबुध्यते ॥ २१
 तद्भ्रतं तत्तपो योगो येनैव मम पूर्वजाः । मोक्षं प्रयान्ति सद्यो वै कथ्यतां च द्विजोत्तमाः ॥ २२
 पुत्रे तु जीवति मयि वलीयसि महात्मनि । पितरौ नरके धीरे तस्य पुत्रस्य किं फलम् ॥ २३

ब्राह्मणा ऊचुः—

पर्वतस्य मुने राजन्निकटे चाऽऽश्रमो महान् । गम्यतां राजशार्दूल भूतं भग्यं विजानतः ॥ २४

श्रीकृष्ण उवाच—

तेषां श्रुत्वा ततो वाक्यं राजा वैखानसो महान् । जगाम चाऽऽशु तत्रैव चाऽऽश्रमं पर्वतस्य च ॥
 ब्राह्मणैर्वेष्टितो राजा [‘प्रजापतिश्च समन्वितः । आश्रमं विपुलं तस्य संप्राप्तो राजसत्तमः ॥ २६
 ऋग्वेदश्च य[दिभिर्]युर्वेदसामाध्ययनकोविदैः । वेष्टितं मुनिभिश्चैव] द्वितीयं ब्रह्मणो यथा(?) २७
 दृष्ट्वा तं मुनिशार्दूलं राजा वैखानसस्तथा । दण्डवत्प्रणतिं कृत्वा पश्यन् चरणौ मुनेः ॥ २८
 पप्रच्छ कुशलं तस्य सप्तस्वद्वेष्टसौ मुनिः । राज्यनिष्कण्टकत्वं च राजसौख्यसमन्वितम् ॥ २९

राजोवाच—

तव प्रसादाद्भो स्वामिन्कुशलं मेऽङ्गसप्तसु । भक्ता ये विष्णुरक्तेषु कथं तेषां च(स)विघ्नता ३०
 मया स्वपितरो दृष्ट्वाः स्वप्ने च नरके स्थिताः । कस्य पुण्यस्य सामर्थ्यान्मोक्षं यान्ति द्विजोत्तम
 अयं मे संशयः स्वामिन्पृष्ट्वास्त्वामुपागतः । उपायः कश्चिदेवात्र कर्तव्यो मुनिसत्तम ॥ ३२

श्रीकृष्ण उवाच—

एतद्वाक्यं ततः श्रुत्वा पर्वतो मुनिसत्तमः । ध्यानस्तिमितनेत्रोऽभूत्पस्वी ब्रह्मसंनिभः ॥
 मुहूर्तमेकं ध्यानस्थो भूपतिं मत्तुवाच ह ॥ ३३

पर्वत उवाच—

जानेऽहं तव राजेन्द्र पितॄणां पूर्वचेष्टितम् । पूर्वजन्यानि तावत्से स्त्रियो राज्यगर्वितः ॥ ३४

† धनुर्बिहान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ने. पुस्तकस्थः । * धनुर्बिहान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. न. पुस्तकस्थः ।

स पत्न्या ऋतुकाले तु राजधर्मप्रवर्तितः । ततो ग्रामे तु तां त्यक्त्वा कार्यार्थी निजयोपितम् ॥ ३५
तव पित्रा तु तस्याश्च न दत्तमृतुदानकम् । तेन पापप्रभावेण नरके पितृभिः सह ॥

पतितो राजशार्ङ्गल तव तातः सुदारुणे ॥ ३६

राजोवाच—(श्रीकृष्ण उवाच—)

ततः पुनरुवाचेदं राजा वैश्वानसो मुनिम् ॥ ३७

राजोवाच—

केन व्रतप्रभावेण मोक्षस्तेषां भवेन्मुने ॥ ३८

मुनिरुवाच—

[*मार्गशीर्षे सिते पक्षे मोक्षा नामेति नामतः । सर्वैश्चैतद्ब्रतं कार्यं पित्रे पुण्यं प्रदीयताम् ॥ ३९
तेन पुण्यप्रभावेण मोक्षस्तेषां भविष्यति । सत्यमेतन्महाभाग ब्रह्मणो वचनं यथा ॥ ४०

श्रीकृष्ण उवाच—

मुनेर्वाक्यं ततः श्रुत्वा स्वशृङ्गं पुनरागतः] मार्गशीर्षोत्तमो मासः प्राप्तः कष्टेन तेन वै ॥ ४१

मुनेर्वाक्यात्स तत्कृत्वा व्रतं वैश्वानसो वृषः । अददात्पुण्यमखिलैः सार्धं पित्रे स भूमिपः ॥ ४२

दत्ते पुण्ये क्षणेनैव पुण्यवृष्टिरभूदिवि । वैश्वानसस्य तातो वै पितृभिर्मोक्षमाविशत् ॥ ४३

राजानं चान्तरिक्षे च गिरं पुण्यामुवाच ह । स्वस्ति स्वस्तीति ते पुत्र प्रोक्तं तेन दिवं गतः ॥ ४४

एवं यः कुरुते राजन्मोक्षामेकादशीं शुभाम् । तस्य पापानि नश्यन्ति शृतो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ४५

नातः परतरं किञ्चिन्मोक्षदाय्यभवत्पुरा । पुण्यसंख्यां न जानामि राजन्मे मियं तद्ब्रतम् (मियमे-

तद्ब्रतं मम) ॥ ४६

चिन्तामणिसमा श्लेषा वृणां मोक्षप्रदायिनी । पठनाच्छ्रवणादस्य वाजपेयफलं भवेत् ॥ ४७

इति श्रीमहापुराणे पाठः उत्तरखण्डः उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे मार्गशीर्षमोक्षवैकादशी-

व्रतकथनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४०७६

अथ द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

पौषस्य कृष्णपक्षे तु किनामैकादशी भवेत् । किं नाम को विधिस्तस्या एतद्विस्तरतो वद ॥

एतदारूपाहि भोः स्वात्मिनो देवस्तत्र पूज्यते ॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

कथयिष्यामि राजेन्द्र भवतः स्नेहबन्धनात् । तुष्टिर्मे न तथा राजन्यज्ञैर्वैर्बहुलदक्षिणैः ॥ २

यथा मे तुष्टिरायाति श्लोकादशीव्रतेन वै । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यो हरिवासरः ॥ ३

सत्यमेतन्न वै मिथ्या धर्मिष्ठानां विशारद । पौषस्य कृष्णपक्षे तु सफला नाम नामतः ॥ ४

तस्यां नारायणं देवं पूजयेच्च यथाविधि । पूर्वैर्नैव विधानेन कर्तव्यैकादशी शुभा ॥ ५

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. च. पुस्तकस्थः ।

१ क. वैश्वानरो । २ क. वैश्वानरो । ३ क. वैश्वानरस्य ।

नामानां च यथा श्रेयः पक्षिणां पद्मगाशनः । [ऋदेवानां च यथा विष्णुद्विपदानां यथा द्विजः
 व्रतानां तु तथा राज्ञश्चेष्टा चकादश्री तिथिः] । ते जनाश्चैव भो राजन्यूज्या वै सर्वदा मम ॥७॥
 इन्द्रिजान्तरसंलीनं कुर्वन्त्येकादशीव्रतम् । इहैव धनसंयुक्ता भूता मोक्षं लभन्ति ते ॥ ८
 सकलायां फले राजन्यूजयेद्यामभिर्हिरम् । नारिकेलफलैश्चैव क्रमुकैर्वाजपूरकैः ॥ ९
 जम्बीर्दाहिर्यैश्चैव तथा धात्रीफलैः शुभैः । लवङ्गैर्वैदर्श्वैश्च तथाऽऽघ्रैश्च विशेषतः ॥ १०
 पूजयेद्देवदेवं वृषपदीपैस्तथैव च । सफलायां विशेषेण दीपदानं तु कारयेत् ॥ ११
 गार्वा जागरणं चैव कर्तव्यं सद्य वैष्णवैः । यावन्निमेषो नेत्रस्य तावज्जागति यो निशि ॥ १२
 एकाग्रमानसो राजन्स्तस्य पुण्यं शृणुष्व हि । तत्समो नास्ति यज्ञो वै तीर्थं वा तत्समं न हि ॥ १३
 सर्वव्रतानि राजेन्द्र कथां नार्हन्ति षोडशीम् । एवं वर्षसंस्त्राणि तपसा नैव तत्फलम् ॥ १४
 यत्कलं मयवाभोति यः करोति हि जागरम् । श्रूयतां राजशाईल सफलायाः कथा शुभा ॥ १५
 चम्पावर्तिनि विख्याता पुरी माहिष्यतस्य च । माहिष्यतस्य राज्ञोः पुत्राः पञ्च कुमारकाः ॥ १६
 तेषां मध्ये तु ज्येष्ठो वै महापापरतः सदा । परदाराभिचारी च वेद्यासक्तश्च मद्यपः ॥
 विदुर्द्वयं तु तेनैव गमितं पापकर्मणा ॥ १७
 असद्वृत्तिरतो नित्यं भूमुराणां तु निन्दकः । वैष्णवानां च देवानां नित्यं निन्दो करोति सः ॥
 ईदृशं तु ततो दृष्ट्वा पुत्रं माहिष्यतो वृषः । नाम्ना तु लुम्भक इति राजपुत्रेषु च व्यधात् ॥ १९
 राज्याभिष्कासितस्तेन पित्रा चैव तु बन्धुभिः । तन्नेव परिवारिस्तु त्यक्तस्य परिपन्थिनः ॥ २०
 लुम्भकोऽपि तथा त्यक्तश्चिन्तयामास वै सदा । त्यक्ताऽहं बान्धवैः पित्रा राज्याभिष्कासितः किल
 इति संचिन्त्य मनसा मतिं पापे तदाऽकरोत् । मया गन्तव्यमेवास्तु दारुणे गहने बने ॥ २२
 तस्माच्चैव पुरं सर्वं धातयिष्यामि वै पितुः । इत्येवं स मतिं कृत्वा लुम्भको देवयोगतः ॥ २३
 निर्जंगाम पुराचस्माद्वतोऽसौ गहने बने । जीवघातरतो नित्यं स्तेयघूतकलानिधिः ॥ २४
 सर्वं च नगरं तेन मुपितं पापकर्मणा । स्तेयाभिगामी नगरे दृष्टीतः स दिशाचरैः ॥ २५
 उवाच तान्मुतोऽहं वै राज्ञो माहिष्यतस्य च । स तैर्मुक्तः पापकर्मा चाऽऽगतो विपिने पुनः ॥ २६
 आभिषाभिरतो नित्यं तरोर्वै फलभक्षणे । आश्रमस्तस्य दुष्टस्य वासुदेवस्य संनिधौ ॥ २७
 अश्वत्यो वर्तते तत्र जीर्णश्च बहुवापिकः । देवत्वं तस्य वृक्षस्य विपिने वर्तते महत् ॥ २८
 तत्रैव निवसेच्चैव लुम्भकः पापवुद्धिमान् । गते बहुतिथे काले कस्याचित्पुण्यसंचयात् ॥ २९
 पौनस्य कृष्णपक्षे तु दशम्या दिवसे तथा । फलानि भुक्त्वा वृक्षाणां रात्रौ शीतेन पीडितः ३०
 लुम्भको नाम पापिष्ठो बह्वहीनो गतेक्षणः । पीड्यमानः स शीतेन हरिद्वृक्षसमीपतः ॥ ३१
 न निद्रा न सुखं तस्य गतमाण इवाभवत् । आच्छाद्य दशनैरास्यमेवं नीता निशाऽखिला ॥ ३२
 भान्तृद्वयेऽपि पापिष्ठो न लेभे चेतनां तदा । लुम्भको गतसंज्ञस्तु सफलाया दिने तथा ॥ ३३
 रवौ मध्यगते चैव संज्ञां लेभे स लुम्भकः । इतस्ततो विलोक्याथ व्युत्थितश्च तदाऽऽसनात् ॥ ३४
 स्वल्पपद्भ्यां प्रचलितः खड्गजिव मुहुर्मुहुः । वनमध्ये गतस्त्रज लुत्सामः पीडितोऽभवत् ॥ ३५
 न शक्तिर्जीवघाते तु लुम्भकस्य दुरात्मनः । फलानि च तदा राजबाजहार स लुम्भकः ॥ ३६

* यजुर्विद्वान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. घ. य. पुस्तकस्यः ।

१ क. 'ना भरतश्रेष्ठ पूज्या । २ क. ख. य. लुम्पशिष्यामि ।

यावत्समागतस्तत्र तावदस्तं गतो रविः । किं भविष्यति तातेति स विलापं चकार ह ॥ ३७
 फलानि तत्र भूरीणि वृक्षमूले निवेदयन् । इत्युवाच फलैरेभिः श्रीपतिस्तुष्यतां हरिः ॥ ३८
 इत्युक्त्वा लुम्बकश्चैव निद्रां लेभे न वै निशि । रात्रौ जागरणं मेने विष्णुस्तस्य दुरात्मनः ॥ ३९
 फलैस्तु पूजनं मेने सफलायास्तथाऽनघ । अकस्माद्ब्रतमेवैतत्कृतवान्वै स लुम्बकः ॥ ४०
 तेन पुण्यप्रभावेण प्राप्तं राज्यमकण्टकम् । सूर्यस्पोदनं यावत्तावद्विष्णुर्जगाम ह ॥ ४१
 दिवि तत्कालमुत्पन्ना वागरूपाऽञ्जरीरिणी । राज्यं प्राप्स्यसि पुत्रं त्वं सफलायाः प्रसादतः ४२
 तथेत्युक्तो वचस्तस्य (स्या) दिव्यरूपधरोऽभवत् । यतिरासीचतस्तस्य परमा वैष्णवी नृपे ॥ ४३
 दिव्याभरणशोभाढ्यो लेभे राज्यमकण्टकम् । कृतं राज्यं तु तेनैव वर्षाणि दश पञ्च च ॥ ४४
 मनोज्ञस्तस्य पुत्रस्तु तदा कृष्णप्रसादतः । आशु राज्यं परित्यज्य पुत्रे चैव समर्प्य च ॥ ४५
 गतः कृष्णस्य सान्निध्यं यत्र गत्वा न शोचति । एवं यः कुरुते राजन्सफलाव्रतमुत्तमम् ॥ ४६
 इह लोके सुखं प्राप्य मृतो मोक्षमवाप्नुयात् । धन्यास्ते मानवा लोके सफलायां च ये रताः ४७
 तेषां तु सफलं जन्म नात्र कार्या विचारणा । पठनाच्छ्रवणाच्चैव करणाच्च विद्यां पते ॥
 राजसूयस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः ॥ ४८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उपाधितिनारायणवार्तमन्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे पौषकृष्णसफलैकादशीवर्णनं
 नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

आदितः श्लोकानां समग्र्यङ्काः—३४१२४

अथ त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

कथिता वै त्वया कृष्ण सफलैकादशी शुभा । कथयस्व प्रसादेन शुक्रपक्षस्य या भवेत् ॥ १
 किं नाम को विधिस्तस्याः को देवस्तत्र पूज्यते । कस्मै तुष्टो हृषीकेशस्त्वमेव पुरुषोत्तम ॥ २

श्रीकृष्ण उवाच—

शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि शुक्रा पौषस्य या भवेत् । कैययामि महाराज लोकानां हितकाम्यया ॥ ३
 पूर्वेण विधिना राजन्कर्तव्यैषा प्रयत्नतः । पुत्रदा नाम नाम्नाऽसौ सर्वपापहरा परा ॥ ४
 नारायणोऽधिदेवोऽस्याः कामदः सिद्धिदायकः । नात्र परतरा किञ्चिन्नैलोक्ये सचराचरे ॥ ५
 विद्यावन्तं यशस्वन्तं करोति च नरं हरिः । शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि कथां पापहरां पराम् ॥ ६
 भद्रावल्यां पुरा ह्यसीत्युयां राजा सुकेतुमान् । तस्य राज्ञस्तथा राज्ञी चम्पका नाम वर्तते ॥ ७
 पुत्रहीनेन राज्ञा च कालो नीतो मनोरथैः । नैवाऽऽत्मजं नृपो लेभे वंशकर्तारमेव च ॥ ८
 तेनैव राज्ञा धर्मेण चिन्तितं बहुकालतः । किं करोमि कं गच्छामि सुतप्राप्तिः कथं भवेत् ॥ ९
 न राष्ट्रे न पुरे सौख्यं लेभे राजा सुकेतुमान् । साध्व्या स्वकान्तया सार्धं प्रत्यहं दुःखितोऽभवत्
 तावुमौ दंपती नित्यं चिन्ताशोकपरायणौ । पितरोऽस्य जलं दत्तं कवोष्णमुपभुञ्जते ॥ ११
 राज्ञः पश्चात् पश्यामो योऽस्माकं तर्पयिष्यति । इत्येवं स्मरन्तस्तस्य दुःखिताः पितरोऽभवन् १२
 न वान्धवा न मित्राणि नामात्यसुहृदस्तथा । रोचयन्त्यस्य भूपस्य न गजाश्च पदातयः ॥ १३

नैनदयं भुवनस्तस्य नित्यं मनसि वर्तते । नरस्य पुत्रहीनस्य नास्ति वै जन्मनः फलम् ॥ १४
 अपुत्रस्य गृहे शून्यं हृदयं दुःखितं सदा । पितृदेवयनुष्वाणां नानृणत्वं सुतं विना ॥ १५
 तन्मन्त्रद्वयवनेन सुनमुत्पादयेन्नरः । इह लोकं यशस्तेषां परलोके शुभा गतिः ॥ १६
 येषां तु पुण्यकर्मणां पुत्रजन्म गृहं भवेत् । आयुरारोग्यसंपत्तिस्तेषां मेहे प्रवर्तते ॥ १७
 पुत्रजन्म गृहे येषां लोकानां पुण्यकर्मणाम् । पुण्यं विना न च प्राप्तिर्विष्णुभक्तिं विना नृपः ॥ १८
 पुत्राश्च संपदो वाऽपि निश्चया इति मे मतिः । एवं विचिन्तमानोऽसौ न कर्म लभते नृपः ॥ १९
 मन्त्रैः चिन्तयेद्वाजा निशीथे चिन्तयेच्चया । स्वयमात्मविनाशं च चिन्तयामास केतुमान् ॥ २०
 आत्मनामेतं हुमेति च चिन्तयित्वा तदा नृपः । दृष्ट्वाऽऽत्मदेहं पतितमुपवृत्तं तथैव च ॥ २१
 पुनर्विचारोऽऽन्यदुद्धवा आत्मनो हितकारणम् । अश्वारूढस्ततो राजा जगाम गहनं वनम् ॥ २२
 पुरोहितादयः सर्वे न जानन्ति गतं नृपम् । गम्भीरे विपिने राजा मृगपक्षिनिपेक्षिते ॥ २३
 विचचार तदा राजा वनदृष्टान्त्विलोक्यन् । वदान्भृत्यविल्वांश्च खर्जूराप्यनवांस्तथा ॥ २४
 चकुलान्तमृगशीश्च तिडि(न्टु)कांस्तिलकानपि । शालांस्तालांस्तमालांश्च ददर्श सरलावृषः ॥ २५
 उलूकीकृगुर्वाथैव श्लेष्मातवदरांस्तथा । शल्लकान्कर्मदींश्च पीडलान्दरानपि ॥ २६
 [अशोकान्श्च पलाशांश्च शृगालाञ्चशकानपि] । वनभार्जारैर्यहिषाञ्चल्लकांश्चभरानपि ॥ २७
 ददर्श भुजगान्राजा वल्मीकादर्धनिःसृतान् । तथा वनगजान्मृगान्चान्कलभैः सह संगतान् ॥ २८
 यूयपांश्च चतुर्दन्ताकरिणीयूयमध्यमान् । तान्दृष्ट्वा चिन्तयामास आत्मनः स गजावृषः ॥ २९
 तेषां स विचरन्मध्ये राजा शोभायवाप ह । महदाश्चर्यसंयुक्तं ददर्श विपिनं नृपः ॥ ३०
 पथि शिवास्तो गृण्वद्भुल्लकविलतं तथा । तांस्तानृक्षमृगान्पश्यन्भ्राम वनमध्यतः ॥ ३१
 एवं ददर्श गहनं नृपो मध्यगते रसौ । क्षुब्धभ्यां पीडितो राजा इतश्चेतश्च धावति ॥ ३२
 [अनृपतिश्चिन्तयामास संशुष्कगलकंधरः । मया तु किं कृतं कर्म प्राप्तं दुःखं यदीदृशम् ॥ ३३
 मया वै तोषिता देवा यज्ञैः] पूजाभिरेव च । तथैव ब्राह्मणा दानैस्तोषिता मिष्टभोजनैः ॥ ३४
 प्रजायैव सदाकालं पुत्रवत्पालिता भृशम् । कस्मादुःखं मया प्राप्तमीदृशं दारुणं महद् ॥ ३५
 इतिचिन्तापरो राजा जगामैवाग्रतो वनम् । सुकृतस्य प्रभावेण सरो दृष्टमनुचमम् ॥ ३६
 भीनसंस्पृशमानं च पश्वैश्च परिशोभितम् । कारणद्वैश्चक्रवाकैश्च राजहंसैश्च शोभितम् ॥ ३७
 मकरैर्वह्नुभिर्मत्स्यैरन्यैर्जलचरैर्युतम् । समीपे सरसस्तस्य मुनीनामाश्रयान्वहन् ॥ ३८
 ददर्श राजा लक्ष्मीवाञ्चकुनैः शुभशंसिभिः । सन्यात्परतरं नेत्रमथ सन्यासथा करः ॥ ३९
 प्रास्फुरन्पुत्रवेस्तस्य कथयन्शोभनं फलम् । तस्य तीरे मुनीन्दृष्ट्वा कुर्वाणाजैगम्यं जेपम् ॥ ४०
 हरेण महताऽऽसिष्ठो बभूव नृपैसत्तमः । अवतीर्य ह्यात्तस्मान्मुनीनामग्रतः स्थितः ॥ ४१
 पृथक्पृथक्वन्देऽसौ मुनीस्ताञ्चंसितव्रतान् । कृताञ्जलिपुटो भूत्वा दण्डवच्च पुनः पुनः ॥
 प्रत्युचुस्तेऽपि मुनयः प्रसन्ना नृपते वयम् ॥ ४२

राजोवाच—

ॐ के भवन्तोऽत्र कथ्यतां का चाऽऽख्या भवतामपि । किमर्थं संगता यूयं सत्यं वदत मेऽग्रतः ४३

+ धनुषिहान्तर्गतः पाठः ख, च, ज, झ, ञ, पुस्तकस्थः । * धनुषिहान्तर्गतः पाठः क, च, ज, झ, ञ, पुस्तकस्थः ।

मुनय ऊचुः—

विश्वेदेवा वयं राजन्स्नानार्थमिह चाऽऽगताः । माघो निकटमायात एतस्मात्पञ्चमेऽहनि ॥ ४४
अथैवैकादशी राजन्पुत्रदा नाम नामतः । पुत्रं ददात्यसौ तस्मात्पुत्रदाकारिणां नृणाम् ॥ ४५

राजोवाच—

एष वै संज्ञयो मह्यं पुत्रस्योत्पादने महान् । यदि तुष्टा भवन्तो वै पुत्रो मे दीयतां तदा ॥ ४६

मुनय ऊचुः—

अथैव दिवसे राजन्पुत्रदा नाम वर्तते । एकादशीति विख्यातं क्रियतां व्रतमुत्तमम् ॥ ४७
अभिषेकात्ततोऽस्माकं केशवस्य प्रसादतः । अवश्यं तव राजेन्द्र पुत्रप्राप्तिर्भविष्यति ॥ ४८

कृष्ण उवाच—

इत्येवं वचनत्तेषां कृतं राज्ञा व्रतोत्तमम् । मुनीनामुपदेशेन पुत्रदाया विधानतः ॥ ४९
द्वादश्यां पारणं कृत्वा मुनीव्रता पुनः पुनः । आजगाम गृहं राजा राज्ञी गर्भमथाऽऽदधौ ५०
पुत्रो जातः सूतिकां तेजस्वी पुण्यकर्मणः । पितरं तोषयामास प्रजाप्राप्तो बभूव सः ॥ ५१
तस्माद्राजन्भक्तवर्त्यं पुत्रदाव्रतमुत्तमम् । लोकानां च हितार्थाय तवाग्रे कथितं मया ॥ ५२
एकचिन्तास्तु ये मर्त्याः कुर्वन्ति पुत्रदाव्रतम् । पुत्रान्माप्येह लोके तु मृतास्ते स्वर्गगामिनः ॥
पठनाच्छ्रवणाद्राजन्भक्तिष्टोमफलं लभेत् ॥ ५३

इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे पौपशुक्रपुत्रैकादशीव्रतं नाम
त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४१७७

अथ चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

साधु कृष्ण जगन्नाथ आदिदेव जगत्पते । कथयस्व प्रसादेन कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ १
माघस्य कृष्णपक्षे तु का वा चैकादशी भवेत् । कथयस्व प्रसादेन क्रियां किनामको विधिः ॥
फलमस्य महाप्राज्ञ एतद्विस्तरतो वद ॥ २

श्रीभगवानुवाच—

शृणु त्वं नृपशार्दूल कृष्णा माघस्य या भवेत् । पद्तिला नाम विख्याता सर्वपापप्रणाशिनी ॥३
पद्तिलायाः शृणुष्व त्वं कथां पापहरां शुभाम् । यां पुलस्त्यो मुनिश्रेष्ठो दालभ्य प्रति समुक्तवान्
दालभ्य उवाच—

मर्त्यलोकेमनुभासाः पापं कुर्वन्ति जन्तवः । ब्रह्माहत्यादिपापैश्च युक्ता ये गोवधादिभिः ॥ ५
परद्रव्यापहारश्च परंव्यसनमोहितः । कथं गच्छेन्न नरकान्ब्रह्मंस्तद्गृहि तत्त्वतः ॥ ६
अनायासेन भगवन्दानेनात्येन केनचित् । पापं प्रशमनं याति एतद्दि बन्कुमर्हसि ॥ ७

पुलस्त्य उवाच—

साधु साधु महाभाग गुप्तमेतदुदाहृतम् । यत्र कस्यचिदाख्यातं ब्रह्मविष्ण्वन्द्रदैवतैः ॥ ८
तदहं कथयिष्यामि त्वया पृष्टो द्विजोत्तम । माघे मासे तु संप्राप्ते शुचिः स्नातो जितेन्द्रियः ॥ ९

कामक्रोधाद्यदंकारत्नोभयं शुन्ववर्जितः । देवदेवं च संस्मृत्य पादौ मङ्गल्य वारिभिः ॥ १०
 भूमावर्पितं गृध्र गोमयं तत्र मानवः । तिलान्मक्षिप्यं कार्पासपिण्डकार्थैव कारयेत् ॥ ११
 अष्टोत्तशतं चैव नात्र कार्या विचारणा । ततो माघे च संमास आदौ चैव भवेद्यदि ॥ १२
 मूत्रं वा कृष्णपथस्यैकादशीनियमांस्ततः । गृहीयात्पुण्यफलदं विधानं तत्र मे शृणु ॥ १३
 देवदेवं ममभ्यर्च्य सुस्नानः प्रयतः शुचिः । कृष्णनामाय संकीर्त्य पुनः प्रस्तुतितादिषु ॥ १४
 रात्रौ जागरणं कुर्यादादौ होमं च कारयेत् । अर्चयेद्देवदेवं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ १५
 चन्दनागनक्षत्रैर्नैवेद्यप्रकरैस्तथा । संस्मृत्य नाम्ना च ततः कृष्णाख्येन पुनः पुनः ॥ १६
 मृष्माण्डनीलिकैश्च अपवा वीजप्रकैः । सर्वाभावेऽपि द्विजेन्द्र शतैः पूगीफलैस्तथा ॥ १७
 अर्घ्यं दद्याद्विधानेन पूजयित्वा जनार्दनम् । कृष्ण कृष्ण कृपालुस्त्वमगतीनां गतिर्भव ॥ १८
 संसारार्णवमग्नानां मसीदु पुरुषोत्तम । नमस्ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते विश्वभावन ॥ १९
 सुब्रह्मण्य नमस्तेऽस्तु महापुरुष पूर्वेज । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं लक्ष्म्या सह जगत्पते ॥ २०

इत्यर्घ्यमङ्गः ।

ततस्तु पूजयेद्विष्णुदकुम्भं मदापयेत् । छत्रोपानहवस्त्रं कृष्णो मे भीषतामिति ॥ २१
 कृष्णा धतुः मदातच्छया यथाशक्ति द्विजोत्तमे । तिलपात्रं द्विजश्रेष्ठ दद्यात्पात्रविचक्षणः ॥ २२
 स्नाने प्रस्थानके शस्तास्तथा कृष्णतिला मुने । तिलमरोहाज्ञायन्ते यावच्छास्त्रा द्विजोत्तम ॥ २३
 तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके मदीयते । तिलस्नायी तिलोद्वर्ता तिलहोमी तिलोदकी ॥
 तिलदाता च भोक्ता च पट्तिता पापनाशिनी ॥ २४

नारद उवाच— (शुभिष्ठिर उवाच—)

पटितैकादशी(ध्या) देव कीदृशं फलमश्नुते । सोपाख्यानं मम ब्रूहि यदि तृष्टोऽसि यादव २५
 श्रीकृष्ण उवाच—

शृणु राजन्यथा वृत्तं दृष्टान्तं कथयामि ते । मर्त्यलोके पुरा हासीद्वाष्पणी तत्र नारद(पाण्डव)
 ब्रह्मचर्यरता नित्यं देवपूजापरायणा । शरीरं क्लेशितं चैव उपवासद्विजो(वृषो)त्तम ॥ २७
 देवानां ब्राह्मणानां च कुमारीणां च भक्तितः । गृहाणि सा मयच्छन्ती सर्वकालं महासती २८
 अतितृष्णारता सा तु सर्वकालं तु वै द्विज । न दत्ता भिक्षुके भिक्षा ब्राह्मणा न च तर्पिताः २९
 ततः कालेन महता मया वै चिन्तितं द्विज(नृप) । शुद्धमस्याः शरीरं हि व्रतैः कृच्छ्रैर्न संशयः ॥
 आर्चितो वैष्णवो लोकः कायक्लेशेन तत्त्वतः । न दत्तमन्नदानं हि येन वृत्तिः परा भवेत् ॥ ३१
 एवं ज्ञात्वा ब्रह्म ब्रह्मन्म(पार्थ) मर्त्यलोकमुपागतः । कपिलं रूपमास्थाय भिक्षां पात्रे च याचिता
 ब्राह्मण्युवाच—

कस्माच्चभागतो ब्रह्मन्क यासि वद मेऽग्रतः ॥ ३३

श्रीकृष्ण उवाच—

पुनरेव मया शोक्ता देहि भिक्षां च सुन्दरि-! तया कोपेन महता मृत्पिण्डस्ताम्रभाजने ॥ ३४
 शिष्टो यावच्चया ब्रह्मणु(पार्थ) पुनः स्वर्गं गतस्ततः । ततः कालेन महता तापसी सुमहाव्रता ॥

१ द. 'न्य सुमनापि' । २ द. देवेन्द्र । ३ ख. घ. ज. घ. य. पत्नेश्वर । ४ क. य. विलम्बम् । ५ क. य. 'न्ते
 यथाशक्त्वा तिला द्विज । ता' । ६ क. ख. च. ज. घ. य. मतचर्वाता । ७ घ. य. 'विकृण्ण' ।

सदेहा स्वर्गमायातां ब्रह्मचर्यप्रभावतः । मृत्पिण्डकाप्रदानेन गृहं प्राप्तं मनोरमम् ॥ ३६
संजातं चैव विप्र(राज)र्षे धान्यराशिनिवाजितम् । गृहं यावन्निरक्षितं न किञ्चित्तत्र पश्यति ॥३७
तावद्गृहाद्विनिष्क्रान्ता ममान्ते चाऽऽगता द्विज(नृप) । क्रोधेन महताऽऽविष्टमिदं वचनमब्रवीत् ॥

ब्राह्मण्युवाच—

मया व्रतैश्च कृच्छ्रैश्च उपवासैरनेकशः । पूजयाऽऽराधितो देवः सर्वलोकस्य नार(मान)द ॥

न तत्र दृश्यते किञ्चिद्गृहे मम जनार्दन ॥

३९

श्रीकृष्ण उवाच—

सतथोक्तं मया तस्यै गृहं गच्छ महाव्रते । आगमिष्यन्ति सुतरां कौतूहलसमन्विताः ॥ ४०

देवपत्न्यो हि त्वां द्रष्टुं विस्मयाभिसमन्विताः । द्वारं चोद्घाटनीयं हि पदतिलापुण्यवाक्यतः ॥४१

एवमुक्त्वा मया सा तु गता वै मानुषी तदा । अत्रान्तरे समायाता देवपत्न्यश्च नारद(पाण्डव) ॥

ताभिश्च कथितं तत्र त्वां द्रष्टुं हि समागताः । द्वारमुद्घाटय त्वं च त्वां प्रपद्याम शोभने ॥ ४३

मानुष्युवाच—

यदि द्रष्टुं मया कार्यं सत्यं वच्मि विशेषतः । पदतिलापुण्यं ददत द्वारोद्घाटनकारणात् ॥ ४४

श्रीकृष्ण उवाच—

एकाऽपि चैव तत्रर्षे(ब्राह्म) न ददाति महाव्रतम् । अन्यया कथितं तत्र द्रष्टव्या मानुषी मया ४५

ततो द्वारं समुद्घाट्य दृष्ट्वा ताभिश्च मानुषी । न देवी न च गन्धर्वी नासुरी न च पक्ष्मी ॥ ४६

दृष्ट्वा मया नारी यादृशी सा द्विज(नृप)र्षभ । रूपकान्तिसमायुक्ता क्षणेन समपद्यत ॥ ४७

[+ धनधान्यं च वस्त्रादि सुवर्णरूप्यमेव च । भवनं सर्वसंपन्नं पदतिलायाः प्रसादतः ॥] ४८

अतिवृष्णा न कर्तव्या विचक्षाढ्यं विवर्जयेत् । आत्मवित्तानुसारेण तिलान्वल्लौणि दापयेत् ४९

लभते चैवमारोग्यं नरो जन्मनि जन्मनि । न दरिद्रं न कष्टत्वं न च दौर्भाग्यमेव च ॥ ५०

न भवेद्द्विज(नृप)श्रेष्ठ पदतिलायामुपोषणात् । अनेन विधिना विद्वं(राज)स्तिलदानाच्च संशयः ॥

मुच्यन्ते पातकैः सर्वैरनायासेन मानवाः । दानं च विधिवद्दत्तं सर्वपातकनाशनम् ॥

नानर्थभूतो नाऽऽयासः शरीरे मुनि(नृप)सत्तम ॥

५२

इति श्रीमहापुराणे पात्र उत्तरखण्डे उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे माघकृष्णपदतिलैकादशी-

वर्णनं नाम चतुर्थत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४२२९

अथ पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

साधु कृष्ण त्वया प्रोक्तमादिदेवो भवान्प्रभो । स्वेदजा अण्डजाश्चैव उज्जिजाश्च जरायुजाः ॥ १

तेषां कर्ता विकर्ता त्वं पालकः क्षयकारकः । माघस्य कृष्णपक्षे तु पदतिला कथिता त्वया ॥ २

शुक्ले च का भवेदेव कथयस्व प्रसादतः । किनामको विधिस्तस्याः को देवस्तत्र पूज्यते ॥ ३

+ धनुषिहान्तर्गतः पाठो झ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. ज. झ. न. "ता व्रतचर्या" । २ ख. च. ज. झ. न. "प्रभावेण नृ" । ३ ख. च. ज. झ. न. "ज्ञानं"

कृष्ण उवाच—

कथयिष्यामि राजेन्द्र शुक्ले माधस्य या भवेत् । जया नामेति विख्याता सर्वपापहरा परा ॥ ४
 पवित्रा पापहन्त्री च कामदा मोक्षदा नृणाम् । ब्रह्महत्यापट्वी च पिशाचत्वविनाशिनी ॥ ५
 नैव तस्यां घने चीर्णे भेतत्वे जायते नृणाम् । नानः परतरा काचित्पापघ्नी मोक्षदायिनी ॥ ६
 एतस्मान्कारणाद्राजन्कर्तव्या सा प्रयत्नतः । श्रूयतां राजशार्दूल कथा पौराणिकी शुभा ॥ ७
 पद्मे च पुराणेऽस्या महिमा कथिता मया । एकदा नाकलोकै वै इन्द्रो राज्यं चकार ह ॥ ८
 देवास्तत्र सुखेनैव निवसन्ति मनोरमे । पीयूषपाननिरता अप्सरोगणसेविताः ॥ ९
 नन्दनं च वने तत्र पारिजातोपसेविते । रमयन्ति रमन्त्यत्र अप्सरोभिर्दिव्यैः ॥ १०
 एकदा रममाणोऽसौ देवेन्द्रः स्वेच्छया नृप । नर्तयामास हर्षोत्स पञ्चाशत्कोटिनायकः ॥ ११
 गन्धर्वास्तित्र गायन्ति गन्धर्वः पुष्पदन्तकः । चित्रसेनस्तु तत्रैव चित्रसेनसुतस्तथा ॥ १२
 मालिनीति च नाम्ना तु चित्रसेनस्य योपिता । मालिन्यास्तु समुत्पन्ना पुष्पवन्तीति नामतः ॥ १३
 पुष्पदन्तस्य पुत्रोऽसौ माल्यवाक्षाम् नामनः । पुष्पवन्त्याश्च रूपेण माल्यवानतिमोहितः ॥ १४
 तया देव्या कदाचित् माल्यवाक्षश्च वशे कृतः । लावण्यरूपसंयुक्तं तस्या रूपं नृप शृणु ॥ १५
 बाहू तस्यास्तु कामेन लम्बमानौ कृताविह । कर्णायते तु नयने रक्तान्ते घूर्णिते तथा ॥ १६
 कर्णौ तु शोभनौ तस्याः कुण्डलाभ्यां नृपोत्तम । कम्बुग्रीवायुता संव दिव्याभरणभूषिता ॥ १७
 पीनोन्नतौ कुचां तस्यास्तौ हेमकलशाविवे । मध्यं क्षामं च चार्चक्या मुष्टिग्रास्रमनुत्तमम् ॥ १८
 पीनोन्नतौ विस्तृता चास्या विस्तीर्णा जयनस्थङ्गी । चरणां शोभमानौ च रक्तोत्पलसमयुतौ ॥ १९
 ईदृश्या पुष्पवन्त्याऽस्या माल्यवानतिमोहितः । शक्रस्य परितोपाय नृत्यार्थं तौ समागतौ ॥ २०
 गायमानौ तु तौ तत्र अप्सरोगणसेवितौ । मदनाभिपरीताङ्गौ पुष्पवन्तौ च माल्यवान् ॥ २१
 परस्परानुरागेण व्यागोदयश्रमागतौ । न शुद्धगानं गायेतौ चित्तभ्रमसमन्वितौ ॥ २२
 रुद्धहृष्टौ तथाऽन्योन्यं कामवाणवशंगतौ । ज्ञात्वा लेखपभस्तत्र संगतं मानसं तयोः ॥ २३
 तालक्रियामानलोपात्तया गीतविवर्जनात् । चिन्तयित्वा च मधवा शवज्ञानं तथाऽऽत्मनः ॥
 कुपितश्च तयोरर्थे शार्प दास्यन्नदिं जगौ ॥ २४

इन्द्र उवाच—

धिग्भुवां पतितौ मृदावाज्ञाभङ्गकृतौ मम । युवां पिशाचौ भवतां दंपतीरुपधारिणौ ॥
 मर्त्यलोकमनुभासौ भुञ्जानौ कर्मणः फलम् ॥ २५

श्रीकृष्ण उवाच—

एवं मधवता शस्त्राबुधौ दुःखितमानसौ । हिमवन्तं गिरिं प्राप्ताविन्द्रशपाद्विमोहितौ ॥ २६
 उभौ पिशाचतां प्राप्तौ दारुणं दुःखमेव च । संतप्तमानसौ तत्र हिमकृच्छ्रगताबुधौ ॥ २७
 गन्धर्वत्वमप्सरस्त्वं न जानीतौ विमोहितौ । पीड्यमानौ निदाघेन देहपातकजेन च ॥ २८
 न निश्वायां सुखं शान्तिं लेभाते कर्मपीडितौ । परस्परं वदमानौ चेरतुर्मिरिगहरे ॥ २९
 पीड्यमानौ तु शापेन तुषारप्रभवेण तौ । दन्तघर्षं प्रकुर्वाणौ रोमाञ्चितवपुर्धरौ ॥
 ऊचे पिशाचः स तदा स्वां पत्नीं च पिशाचिकाम् ॥ ३०

पिशाच उवाच—

किं मे(नौ) नाल्पकृतं पापं दारुणं रोमहर्षणम् । येन प्राप्तं पिशाचत्वं स्वेन दुष्करकर्मणा ॥३१॥
नरकं दारुणं मत्वा पिशाचत्वं च दुःखदम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पातकं न समाचरेत् ॥ ३२

श्रीकृष्ण उवाच—

इति चिन्तापरौ तत्र तावास्तां दुःखकार्षितौ । दैवयोगात्तयोः प्राप्ता माघस्यैकादशीतिथिः ॥३३॥
जया नामेति विल्याता तिथीनामुत्तमा तिथिः । तस्मिन्दिने तु संप्राप्तं सर्वाहारविवर्जितौ ॥ ३४॥
आसतां तत्र नृपते जलपानविवर्जितौ । न कृतो जीवघातश्च न यत्र फलभक्षणम् ॥ ३५॥
अश्वत्थस्य समीपे तौ सर्वदादुःखसंयुतौ । रविरस्तं गतो राजंस्तथैव स्थितयोस्तयोः ॥ ३६॥
प्राप्ता चैव निशा घोरा दारुणा प्राणहारिणी । वेपमानानुभौ तत्र ततः सुषुप्तौ स्मितौ ॥ ३७॥
परस्परेण संलग्नौ गात्रयोरेभयोरपि । न निद्रा च रतिस्तत्र न तौ सौख्यमविन्दताम् ॥ ३८॥
एवं तौ राजशार्दूल शपेनेन्द्रस्य पीडितौ । इत्थं तयोर्दुःखितयोर्निर्जगाम निशीथिनी ॥ ३९॥
मार्तिण्ड उदयं प्राप्ते द्वादशीदिवसागमे । मया तु राजशार्दूल तयोर्भक्तिर्घृता हृदि ॥ ४०॥
जयायाः सुव्रतं चीर्णे राजौ जागरणं कृतम् । तस्माद्ब्रतप्रभावाच्च यथा जातं तथा शृणु ॥ ४१॥
द्वादशीदिवसे प्राप्ते तथा चीर्णे जयाव्रते । विष्णोः प्रभावान्नृपते पिशाचत्वं तयोर्गतम् ॥ ४२॥
पुण्यवन्तीमाल्यवन्तौ पूर्वरूपौ बभूवतुः । पुरातनस्नेहयुतौ पूर्वालंकारधारिणौ ॥ ४३॥
विमानमधिष्ठौ तौ गतौ नाकं मनोरमौ । देवेन्द्रस्याग्रतो गत्वा प्रणमं चक्रतुर्मुदा ॥ ४४॥
तथाविधौ तु तौ दृष्ट्वा मधवा विस्मितोऽब्रवीत् ॥

इन्द्र उवाच—

वदतं केन पुण्येन पिशाचत्वं हि बां गतम् । मम शापं च संप्राप्तौ केन देवेन मोचितौ ॥ ४५॥

माल्यवातुवाच—

वासुदेवप्रसादेन जयायास्तु ब्रतेन च । पिशाचत्वं गतं स्वार्थिस्तव भक्तिप्रभावतः ॥ ४६॥

श्रीकृष्ण उवाच—

इति श्रुत्वा तु मधवा मत्पुवाच पुनस्तथा ॥ ४७॥

इन्द्र उवाच—

पिबतं तु युवां चैव अस्माकं वचनात्सुधाम् । हरिवासरलीना ये ये च कृष्णपरायणाः ॥ ४८॥

अस्माकं चैव मर्त्यास्ते पूज्याश्चैव न संशयैः । रमस्व पुण्यवन्त्या त्वं यथासौख्यं सुरालये ॥ ४९॥

श्रीकृष्ण उवाच—

एतस्मात्कारणाद्वाजन्कर्तव्यं हरिवासरम् । जया तु राजशार्दूल ब्रह्महत्यापहारिणी ॥ ५०॥

सर्वदानानि तेनैव सर्वयज्ञान्यशेषतः । दत्तानि कारितान्येव जयायास्तु व्रतं कृतम् ॥ ५१॥

कल्पकोटिं वसेत्तावद्द्वैकुण्ठे मोदते ध्रुवम् । पठनाच्छ्लवणाद्वाजन्ब्रह्मविष्टोमफलं लभेत् ॥ ५२॥

इति श्रीमहापुराणे पाथ उत्तरखण्डे उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णजुषिष्ठिरसंवादे माघशुक्लनवैकादशीमाहात्म्यं
नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

आदितः श्लोकानां समग्रद्वयः—३४२८२

शुचिष्ठिर उवाच—

फाल्गुनस्यासिते पक्षे किंनार्येकादशी भवेत् । कथयस्व प्रसादेन वासुदेव ममाग्रतः ॥ १

कृष्ण उवाच—

नारदः परिपञ्चल ब्रह्माणं कमलासनम् । फाल्गुनस्यासिते पक्षे विजया नाम नामतः ॥

तस्याः पुण्यं सुरश्रेष्ठ कथयस्व प्रसादतः ॥ २

ब्रह्मोवाच—

शृणु नारद चक्ष्यामि कथां पापहरां पराम् । यत्र कस्यचिदाख्यातं मयैताद्विजयाव्रतम् ॥ ३

पुरातनं व्रतं धेतुपवित्रं पापनाशनम् । जयं ददाति विजया नृपाणां वै न संशयः ॥ ४

पुरा रामो वनं यातो वर्षाण्येव चतुर्दश । न्यवसत्पञ्चवय्यां तु ससीतः सहलक्ष्मणः ॥ ५

तत्रैव वसतस्तस्य रामस्य विजयात्मनः । रावणेन हृता लौल्याद्भार्या सीता तपस्विनी ॥ ६

तेन दुःस्नेन रामोऽपि मोहमभ्यागतस्तदा । भ्रमज्जटायुपमयो ददर्श विगतायुषम् ॥ ७

कवन्धो निहतः पश्चाद्धमताऽरण्यमध्यतः । सुग्रीवेण समं तस्य सखित्वं समपद्यत ॥ ८

वानराणामनीकानि रामार्थं संगतानि च । ततो हनुमता दृष्टा लङ्काध्याने तु जानकी ॥ ९

रामसंज्ञापनं तस्यै दत्तं कर्म महत्कृतम् । समेत्य रामं स पुनः सर्वं तत्र न्यवेदयत् ॥ १०

अथ श्रुत्वा रामचन्द्रो वाक्यं चैव हनुमतः । सुग्रीवानुमतेनैव प्रस्थानं समरोचयत् ॥ ११

श्रीराम उवाच—

सौमित्रे केन पुण्येन तीर्थेते वरुणालवः । अगाधो नितरामेव यादोभिश्च समाकुलः ॥ १२

उपायं नैव पश्यामि येनैव सुतरो भवेत् ॥ १३

लक्ष्मण उवाच—

आदिदेवस्वमेवासि पुराणः पुरुषोत्तमः । वकदाल्भ्यो मुनिश्चात्र वर्तते द्वीपमध्यतः ॥ १४

अस्मात्स्थानाद्योजनार्धमाश्रमस्तस्य राघव । अन्ये च ब्राह्मणास्तत्र बहवो रघुनन्दन ॥

तं पृच्छ गत्वा राजेन्द्र पुराणमपिपुंगवम् ॥ १५

ब्रह्मोवाच—

इति वाक्यं ततः श्रुत्वा लक्ष्मणस्यातिशोभनम् । जगाम राघवो द्रष्टुं वकदाल्भ्यं महामुनिम् ॥ १६

प्रणनाम मुनिं भूर्वा रामो विष्णुभिवापरः । ज्ञात्वा मुनिस्ततो रामं पुराणं पुरुषोत्तमम् ॥ १७

केनापि कारणेनैव प्रविष्टं भानुर्पी तनुम् । उवाच स ऋषिस्तुष्टः कुतो राम तवाऽऽगमः ॥ १८

राम उवाच—

त्वत्प्रसादादहं विप्र तीरं नदनदीपतेः । आगतोऽस्मि ससैन्योऽत्र लङ्कां जेतुं सराक्षसाम् ॥ १९

भवतश्चानुकूलत्वात्तीर्थेतेऽन्विष्यया मया । तमुपायं वद मुने प्रसादं कुरु सांभतम् ॥

प्रतस्मात्कारणादेव द्रष्टुं त्वामिह चाऽऽगतः ॥ २०

ब्रह्मोवाच—

रामस्य वचनं श्रुत्वा वकदाल्भ्यो महामुनिः । उवाच सुप्रसन्नात्मा रामं राजीवलोचनम् ॥ २१

वक्रदालभ्य उवाच—

कर्तव्यमद्य ते राम व्रतानां व्रतमुत्तमम् । कृतेन येन सहसा विजयस्ते भविष्यति ॥ २२
लङ्कां जित्वा राक्षसांश्च स्वच्छां कीर्तिमवाप्स्यसि । एकाग्रमानसो भूत्वा व्रतमेतत्समाचर ॥ २३
फाल्गुनस्यासिते पक्षे विजयैकादशी भवेत् । तस्या व्रतेन हे राम विजयस्ते भविष्यति ॥ २४
निःसंशयं समुद्रं त्वं तरिष्यसि सवानरः । विधिस्तु श्रूयतां राजन्व्रतस्यास्य फलप्रदः ॥ २५
दशम्यां दिवसे प्राप्ते कुम्भमेकं तु कारयेत् । हैमं वा राजतं वाऽपि ताम्रं वाऽप्यथ मृन्मयम् ॥ २६
स्थापयेच्छोभितं कुम्भं जलपूर्णं सपल्लवम् । तस्योपरि न्यसेद्देवं हैमं नारायणं प्रभुम् ॥ २७
एकादशीदिने प्राप्ते प्रातः स्नानं समाचरेत् । निश्चलं स्थापयेत्कुम्भं कण्ठमाल्यानुलेपनैः ॥ २८
पूगीफलैर्नालिकैः पूजयेच्च विशेषतः । सप्त धान्यानि सर्वाणि यवान्यु(नु)परि विन्यसेत् ॥ २९
गन्धैर्धूपैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि । कुम्भाग्रे तद्दिनं राम नीयतां सत्कथादिभिः ॥ ३०
रात्रौ जागरणं चैव तस्याग्रे कारयेद्बुधः । प्रकाशयेद्भुतदीपमस्त्रण्डव्रतहेतवे ॥ ३१
द्वादशीदिवसे प्राप्ते मार्तण्डस्योदये सति । नीत्वा कुम्भं जलोद्देशे नद्यां प्रस्रवणे तथा ॥ ३२
तद्वागे स्थापयित्वा तं पूजयित्वा यथाविधि । दद्यात्सदैवतं कुम्भं ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ ३३
कुम्भेन सह राजेन्द्र महादानानि दापयेत् । अनेन विधिना राम युथपैः सह संगतः ॥
कुरु व्रतं प्रयत्नेन विजयस्ते भविष्यति ॥ ३४

ब्रह्मोवाच—

इति श्रुत्वा ततो रामो यथोक्तमकरोत्तदा । कृते व्रते स विजयी बभूव रघुनन्दनः ॥ ३५
प्राप्ता सीता जिता लङ्का पौलस्त्यो निहतो रणे । अनेन विधिना पुत्र ये कुर्वन्ति नरा व्रतम् ॥
इह लोके जयप्राप्तिः परलोकेस्तथाऽक्षयः ॥ ३६

श्रीकृष्ण उवाच—

एतस्मात्कारणात्पुत्र(त्वार्थ) कर्तव्यं विजयाव्रतम् । पठनाच्छ्रवणाच्चैव वाजपेयफलं लभेत् ॥ ३७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतनारदशुषिष्ठिरसंवादे फाल्गुनकृष्णविजयैकादशीमाहात्म्यं
नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४३१९

अथ सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ।

शुषिष्ठिर उवाच—

माहात्म्यं विजयायाश्च श्रुतं कृष्ण महत्फलम् । फाल्गुनस्यार्जुने पक्षे यन्नाम्नी तां वदाधुना ॥ १

कृष्ण उवाच—

धर्मपुत्र महाभाग शृणु वक्ष्यामि तेऽधुना । योक्ता पृष्टेन मांश्चात्रा वसिष्ठेन महात्मना ॥ २
फाल्गुनस्य विशेषण विशेषः कथितो नृप । औमलक्या व्रतं पुण्यं विष्णुलोकफलप्रदम् ॥ ३
औमलक्या अद्यो गत्वा जागरं तत्र कारयेत् । कृत्वा जागरणं रात्रौ गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ४

१ ख. च. ज. झ. य. यथाविधि । २ ख. च. न. झ. य. "येत्स यथाविधि । तं" । ३ ड. "गि यानि यानि परिन्य" ।
४ फ. आमर्दक्या । ५ फ. आमर्दक्या ।

मांघातोवाच—

आमलकी कदा शेषा उत्पन्ना द्विजसत्तम । एतत्सर्वं ममाऽऽचक्ष्व परं कौतूहलं हि मे ॥ ५

कस्मादिदं पवित्रा च कस्मात्पापप्रणाशिनी । कस्माज्जागरणं कृत्वा गौसहस्रफलं लभेत् ॥ ६

वसिष्ठ उवाच—

कथयामि महाभाग यथेयमभवत्क्षितौ । आमलकी महावृक्षः सर्वपापप्रणाशनः ॥ ७

एकार्षेवं पुरा ज्ञाते नष्टे स्थावरजङ्गमे । नष्टे देवासुरागणे नष्टे चोरगराक्षसे ॥ ८

तत्र देवाग्निदेवेशः परमात्मा सनातनः । जगाम ब्रह्म परमात्मनः पदमन्वयम् ॥ ९

ततोऽस्य जैग(गच्छ)तो ब्रह्ममु(राजन्मु)खाच्छसिसमप्रभः । धीवनाद्विन्दुरुत्पन्नः स भूमौ निपपात हँ

तस्माद्विन्दोः समुत्पन्नः स्वयं धात्रीनगो महान् । शास्त्रामशास्त्रावहुलः फल्भारेण नामितः ११

सर्वेषां चैव वृक्षाणामादिरोहः प्रकीर्तितः । [* एतस्मिन्नेव काले तु सिन्धुरिष्विलाः प्रजाः] १२

ब्रह्माणमसृजत्तस्मात्संसृष्टाश्च इमाः प्रजाः । देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगान् ॥ १३

असृजद्भगवान्देवो महर्षीश्च तथाऽमलान् । आजग्मुस्तत्र देवास्ते यत्र धात्री हरिभिर्वा ॥ १४

तां दृष्ट्वा ते महाभाग परं विस्मयापागताः । [* परस्परमवेक्षन्तो वृक्षदर्शनलाजसाः] १५

पुष्टादयो यथापूर्वं विदिताः सर्व एव च । न जानीम इमं वृक्षं चिन्तयन्तोऽभिसंस्थिताः ॥ १६

एवं चिन्तयतां तेषां वागुवाचाशरीरिण्यै ॥ १७

आकाशवागुवाच—

आमलकीनगो श्रेष्ठ प्रवरो वैष्णवो मतः । अस्य संस्मरणादेव लभेद्भोदानर्जं फलम् ॥ १८

स्पर्शनाद्विगुणं पुण्यं त्रिगुणं भक्षणात्तथा । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सेव्या आमलकी सदा ॥ १९

सर्वपापहरा श्रोक्ता वैष्णवी पापनाशिनी । तस्या मूले स्थितो विष्णुस्तदूर्ध्वं च पितामहः ॥ २०

स्कन्धे च भगवान्छुद्रः संस्थितः परमेश्वरः । शास्त्रासु मुनयः [* सर्वे प्रश्नान्वासु च देवताः] २१

पर्णेषु वसन्तो देवाः पुष्पेषु मरुतस्तथा । प्रजानां पतयः सर्वे फलेष्वेव व्यवस्थिताः ॥ २२

सर्वदेवमयी श्लेषा धात्री च कथिता मया । तस्मात्पूज्यतमा श्लेषा विष्णुभक्तिपरायणैः ॥ २३

ऋषय ऊचुः—

कं भवन्तं हि जानीमः कस्मात्कारणतः सदा । देवो वा पादि वा चान्यः कथयस्व यथातथम् ॥

वागुवाच—

यः कर्ता सर्वभूतानां भुवनानां च सर्वशः । विस्मितान्विदुषः श्रेष्ठपापविदुष्यः सोऽहं

विष्णुः सनातनः ॥ २५

* धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः क. पुस्तकस्थः । + धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः कविश्रावितः । * धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः क. ख. च. अ. झ. म. फ. पुस्तकस्थः ।

१ फ. नारद उवाच । २ फ. आमर्दकी । ३ फ. 'मा च महेश्वर । ह' । ४ फ. 'मर्दकी' । ५ ड. जयतो । छ. द. जायते । ६ फ. ह । आमर्दकीतिसंज्ञोऽसौ संयुतो वैष्णवो द्रुमः । शा । ७ फ. 'शी । संजाता वैष्णवी तत्र मुनीनां प्रतिवो-
धिनी । इयमामर्दकी नाम प्रवरा लोकविभुता । विष्णोर्मिर्होवनाब्जाता वैष्णवी पापनाशिनी । अ' । ८ फ. 'नं श्रोक्षं भक्ष-
णाश्च त्रिगुणम् । त' । ९ न. 'भ्यं धारणात्रिगुणं तथा । १० फ. आमर्दकी ।

वसिष्ठ उवाच—

ततः श्रुत्वा देवदेवभाषितं ब्रह्मणः सुताः । [†विस्मयोत्फुल्लनयनाः परं विस्मयमागताः] ॥
अनादिनिधनं देवं स्तोतुं तत्र प्रचक्रपुः ॥ २६

ऋषय ऊचुः—

नमो भूतात्मभूताय आत्मने परमात्मने । अच्युताय नमो नित्यमनन्ताय नमो नमः ॥ २७
दामोदराय कवये यज्ञेशाय नमो नमः । [*नमो मायाय(व)ते तुभ्यं विश्वेशाय नमोऽस्तु ते] २८

वसिष्ठ उवाच—

एवं स्तुतस्तु ऋषिभिस्तुतोप भगवान्हरिः । प्रत्युवाच महर्षीस्तानभीष्टं किं ददामि वः ॥ २९
ऋषय ऊचुः—

यदि तुष्टोऽसि भगवन्नस्मार्कं हितकाम्यया । व्रतं किंचित्समाख्यादि स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ॥ ३०
धनधान्यप्रदं पुण्यमात्मनस्तुष्टिकारणम् । अल्पायासं बहुफलं व्रतानां व्रतमुत्तमम् ॥ ३१
कृतेन येन देवेश विष्णुलोके महीयते ॥ ३२

विष्णुरुवाच—

फाल्गुने शुक्लपक्षे तु पुष्येण द्वादशी यदि । भवेत्सा च महापुण्या महापातकनाशिनी ॥ ३३
विशेषस्तत्र कर्तव्यः शृणुध्वं द्विजसत्तमाः । आमैलकीं च संग्राप्य जागरं तत्र कारयेत् ॥ ३४
सर्वपापविनिर्मुक्तो गोसहस्रफलं लभेत् । एतद्दः कथितं विमा व्रतानां व्रतमुत्तमम् ॥ ३५
अर्चयित्वाऽच्युतं तस्यां विष्णुलोकान् मुच्यते ॥ ३६

ऋषय ऊचुः—

व्रतस्यास्य विधिं ब्रूहि परिपूर्णं कथं भवेत् । के मन्त्राः के नमस्कारा देवताः काः प्रकीर्तिताः ३७
कथं दानं कथं स्नानं कथं पूजाविधिः स्मृतः । अर्चनस्य च मन्त्रं तु कथयस्व यथातथम् ॥ ३८

विष्णुरुवाच—

श्रूयतां यो विधिः सम्यग्व्रतस्यास्य द्विजर्षभाः । एकादस्यां निराहारः स्थित्वा चैव परेऽहनि
भोक्ष्येऽहं पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत । इति कृत्वा तु नियमं दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ४०
नाऽऽलेपेत्पातितान्श्रौरास्तथा पाषण्डिनो नरान् । दुर्दृष्टान्मित्रमर्यादान्गुरुदारप्रधर्षकान् ॥ ४१
अपराद्धे ततः स्नानं विधिवत्कारयेद्बुधः । नद्यां तडागे कूपे वा शृङ्गे वा नियतात्मवान् ॥ ४२
शुचिकालम्भनं पूर्वं ततः स्नानं च कारयेत् । अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुंधरे ॥
[†शुचिके हर मे पापं जन्मकोट्यां समार्जितम् ॥] इति श्रुत्तिकामन्त्रः । ४३
त्वं मातः सर्वभूतानां जीवने तनु रक्षकम् । स्वेदजोद्भिज्जजातीनां रसानां पतये नमः ॥ ४४
स्नातोऽहं सर्वसीर्थेषु ब्रह्मस्रवणेषु च । नदीषु देवस्वातेषु इदं स्नानं तु मे भवेत् ॥ इति स्नानमन्त्रः ।
नामदग्म्यं मुनिं चैव कारयित्वा हिरण्यम् । [*विचानुसारतः शक्यत्वा कारयेत्प्रतिमां बुधः] ॥
मासकस्य सुवर्णस्य तदर्धार्धेन वा पुनः । शृहमागत्य संपूज्य पूजाहोमं तु कारयेत् ॥ ४७

+ धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्यः । * धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्यः । + धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः
ख. च. ज. अ. पुस्तकस्यः । * धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्यः ।

१ क. 'स्ननः पुण्यका' । फ. 'स्ननः पुष्टिका' । २ च. 'द्विभिस्तु' । ३ फ. 'मर्दको' च संपूज्य जा' । ४ फ. 'म' ।
यत्कृता न पुनर्जन्म स्वर्गलोकान् विच्युतिः । क' । ५ च. अ. 'येद्बुधम्' । न' । ६ क. अ. 'पूजायाः' ।

ततथाऽऽमलकीं गच्छेत्सर्वोपस्करसंयुतः । आमलकीं ततो गत्वा परिशोध्य समन्ततः ॥ ४८
 स्थापयेत्सततं कुम्भमग्रं मन्त्रपूर्वकम् । पञ्चरत्नसमोपेतं दिव्यगन्धादिवासितम् ॥ ४९
 छत्रोपानद्भूयुतं सितचन्दनचर्चितम् । स्रज्जालालम्बितग्रीवं सर्वभूषणविभूषितम् ॥ ५०
 दीपमालाकुलं कुर्यात्सर्वतः सुमनोहरम् । तस्योपरि न्यसेत्पात्रं दिव्यलालैः प्रपूरितम् ॥ ५१
 पात्रोपरि न्यसेदेवं जामदग्न्यं मंदाशुभम् । विशोकाय नमः पादौ जानुनी विश्वरूपिणे ॥ ५२
 उग्राय च ततोऽप्यूरु कटिं दामोदराय च । उदरं पद्मनाभाय उरः श्रीवत्सधारिणे ॥ ५३
 चक्रिणे वामबाहुं च दक्षिणं गदिने नमः । वैकुण्ठाय नमः कण्ठमास्थं यज्ञमुखाय वै ॥ ५४
 नासां विशोकनिधये वामुदेवाय चाक्षिणी । ललाटं वामनायेति सर्वमङ्गं प्रपूजयेत् ॥
 नमः सर्वोत्पन्ने श्रीर्पमिति संसिक्त(मोक्ष्य) पूजयेत् ॥ इति पूजामन्त्राः । ५५
 ततो देवाधिदेवाय अर्घ्यं चैव प्रदापयेत् । फलेन चैव शुभ्रेण भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ ५६
 [* नमस्ते देवदेवेन जामदग्न्यं नमोऽस्तु ते । गृहाणार्घ्यमिमं दत्तमामल्यसाहि (लब्ध्वा) शु
 तो हरेः] ॥ इत्यर्घ्यमन्त्रः । ५७
 ततो जागरणं कुर्याद्भक्तियुक्तेन चेतसा । नृत्यगीतैश्च वादित्रैर्महास्त्रयानवरैरपि ॥ ५८
 वैष्णवैश्च तथाऽऽख्यातैः क्षपयेच्छर्वरीमिमाम् । प्रदक्षिणं त(णास्त)तः कुर्यादामर्यां विष्णुनामभिः
 अष्टाधिकशतं चैव अष्टाविंशतिरे(मे)व च । ततः प्रभातसमये कृत्वा नीराजनं हरेः ॥ ५९
 ब्राह्मणं पूजयित्वा तु सर्वं तस्मै निवेदयेत् । जामदग्न्यं घटं तत्र वस्त्रयुग्ममुपानहौ ॥ ६०
 जामदग्न्यस्वरूपेण प्रीयतां मम केशव । ततथाऽऽमलकीं स्पृष्ट्वा कृत्वा चैव प्रदक्षिणाम् ॥ ६१
 स्नानं कृत्वा विधानेन ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः । ततश्च स्वयमश्रीयात्कुटुम्बेन समावृतः ॥ ६२
 एवं कृतेन यत्पुण्यं तत्सर्वं कथयामि ते । सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥ ६३
 सर्वयज्ञाधिकं चैव लभते नात्र संशयः । एतद्गः सर्वमाख्यातं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ ६४

वसिष्ठ उवाच—

एतावदुक्त्वा देवेशस्तत्रैवान्तरधीयत । ते चापि ऋषयः सर्वे चक्रुः सर्वमशेषतः ॥

तथा त्वमपि राजेन्द्र कर्तुमर्हसि सत्तम ॥

श्रीकृष्ण उवाच—

व्रतमेतद्विराधर्षं सर्वपापप्रमोचनम् ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतनारदशुक्तिरसंवादे फाल्गुनशुक्लामलक्येकाद-

शीमाहात्म्यकथनं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—३४३८६

अष्टाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ।

शुधिष्ठिर उवाच—

फाल्गुनस्य सिते पक्षे श्रुता चाऽऽमलकी तथा । चैत्रस्य कृष्णपक्षे तु किनामन्येकादशी भवेत् १

* धनुर्ध्वान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ फ. 'मर्दकी' । २ फ. 'आमर्दकी' । ३ श. 'लाक्यं कुर्या' । ४ फ. 'हिरण्यम्' । ५ फ. 'मर्दकी' ।

श्रीकृष्ण उवाच—

शृणु राजेन्द्र वक्ष्यामि आख्यानं पापनाशनम् । यल्लोमशोऽब्रवीत्पृष्टो मांधात्रा चक्रवर्तिना ॥ २
मांधातोवाच—

भगवञ्श्रोतुमिच्छामि लोकानां हितकाम्यया । चैत्रस्य प्रथमे पक्षे किंनान्येकादशी भवेत् ॥
को विधिः किं फलं तस्याः कथयस्व प्रसादतः ॥ ३

लोमश उवाच—

शृणु त्वं राजशार्दूल कामदां सिद्धिदायिनीम् । कथां विचित्रां शुभदां पापघ्नीं धर्मदायिनीम् ४

पुरा चैत्ररथे देशे अप्सरोगणसेविते । वसन्तसमये प्राप्ते पटपदा(दी)कुलनादिते ॥ ५

गन्धर्वकन्या वादित्रै रमन्ति सह किंकरैः । पाकशासनमुख्याश्च क्रीडन्ते त्रिदिवौकसः ॥ ६

नारपं मुखदं किंचिद्दिना चैत्रयाद्वनम् । तस्मिन्वने तु मुनयस्तपन्ति बहुलं तपः ॥ ७

मेधाविनं नाम ऋषिं तत्रस्थं ब्रह्मचारिणम् । अप्सरास्तं मुनिवरं मोहनायोपचक्रमे ॥ ८

मञ्जुघोषेति विख्याता भयं तस्य वितन्वती । क्रोशमात्रं स्थिता तस्य भयादाश्रमसंनिधौ ॥ ९

गायन्ती मधुरं साधु पीडयन्ती विपश्चिकाम् । गायन्ती तामयाऽऽलोक्य पुष्पचन्दनसेविताम् ॥

कामोऽपि विजयाकाङ्क्षी शिवभक्तैरन्यवेशितुम् । तस्याः शरीरे संवासमकरोन्मनसः सुतः ११

कृत्वा भुवं धनुष्कोटिं गुणं कृत्वा कटाक्षकम् । मार्गणे नयने कृत्वा पक्ष्मयुक्ते यथाक्रमम् ॥ १२

कुचौ कृत्वा पटकुटौ(टीं) विजयायोपचक्रमे । मञ्जुघोषाऽभवत्तस्य कामस्यैव वरूथिनी ॥ १३

मेधाविनं मुनिं दृष्ट्वा साऽपि कामेन पीडिता । यौवनोद्भिन्नदेहोऽसौ मेधावी राजते तदा ॥ १४

सितोपवीतसहितो दृष्टः स्मर इवापरः । मेधावी वसते चासौ च्यवनस्याऽऽश्रमे शुभे ॥ १५

मञ्जुघोषा स्थिता तत्र दृष्ट्वा सा मुनिपुंगवम् । सुरतस्य वशं प्राप्ता मन्दमन्दमगायत ॥ १६

रणद्वलयसंयुक्तां सिद्धञ्जपुरमेखलाम् । गायन्तीं तां तथाभूतां विलोक्य मुनिपुंगवः ॥ १७

मदनेन ससैन्येन नीतो मोहवशं बलात् । मञ्जुघोषा समागम्य मुनिं दृष्ट्वा तथाविधम् ॥ १८

हावभावकटाक्षैस्तं मोहयामास चाङ्गना । अधः संस्थाप्य वीणां सा सस्वजे तं मुनीश्वरम् ॥ १९

बलादिव लता वृक्षं वातवेगेन कम्पितम् । सोऽपि रेमे तया सार्धं मेधावी मुनिपुंगवः ॥ २०

तस्मिन्वने ततो दृष्ट्वा तस्यास्तु देहमुत्तमम् । शिवतत्त्वं तु विस्मृत्य कामतत्त्ववशं गतः ॥ २१

न निशां न दिनं सोऽपि रमञ्जानाति कामुकः । बहुशश्च गतः कालो मुनेराचारलोपतः ॥ २२

मञ्जुघोषा देवल्लोके गमनायोपचक्रमे । गच्छन्ती तं प्रत्युवाच रमन्तं मुनिसत्तमम् ॥ २३

मञ्जुघोषोवाच—

आदेशो दीयतां ब्रह्मन्स्वदेशगमनाय मे ॥ २४

मेधाव्युवाच—

यावत्प्रभातसंख्या स्यात्तावत्तिष्ठ प्रमान्तिके ॥ २५

लोमश उवाच—

इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं भयमीता बभूव सा । पुनर्वै रमयामास तस्मिन् नृपसत्तम ॥ २६

मुनेः शापभयाङ्गीता बहुलान्परिवत्सरान् । वर्षाणां पञ्चपञ्चाशन्नव मासान्दिनत्रयम् ॥ २७

सा रमे मुनिना तस्य निशार्धमिव चाभवत् । सा तं पुनरुवाचाय तस्मिन्काले गते मुनिम् ॥२८
मञ्जुघोषोवाच—

आदेशो दीयतां ब्रह्मन्मान्तव्यं स्वशृहं मया ॥

२९

मेधाव्युवाच—

प्रातः कालोऽधुना चाऽऽस्ते श्रूयतां वचनं मम । संख्यां यावच्च कुर्वेऽहं तावत्त्वं वै स्थिरा भव ३०
लोमश उवाच—

इति वाक्यं मुनेः श्रुत्वा जाताऽऽनन्दसमाकुला । स्मितं कृत्वा तु सा किञ्चित्पत्युवाच शुचिस्मिता
अप्सरा उवाच—

कियत्प्रमाणा विभेन्द्र तव संख्या गताऽनघ । मयि प्रसादं कृत्वा तु गतः कालो विचार्यताम् ॥
लोमश उवाच—

इति तस्या वचः श्रुत्वा विस्मयोत्फुल्लोचनः । गतकालस्य विभेन्द्रः प्रमाणमकरोत्तदा ॥ ३३

समाश्च सप्तपञ्चाशद्व्रतास्तस्य तथा सह । चुक्रोध स ततस्तस्यं ज्वालामाली बभूव ह ॥ ३४

नेत्राभ्यां विस्फुल्लिङ्गान्स मुञ्चमानोऽतिकोपितः । कालरूपां तु तां दृष्ट्वा तपसः क्षयकारिणीम् ३५

दुःस्वार्जितं क्षयं नीतं तपो दृष्ट्वा तथा स ह । सकम्पोष्टो मुनिस्तत्र प्रत्युवाचाऽऽकुलेन्द्रियः ॥ ३६

तां प्रज्ञापाथ मेधावी त्वं पित्राची भवेति च । धिक्त्वा पापं दुराचारे कुलटे शातकामये ॥

तस्य शपेन सा दग्धा विनयावनता स्थिता ॥ ३७

मञ्जुघोषोवाच—

प्रसादं कुरु विभेन्द्र श्रापस्यानुग्रहं कुरु । सतां सङ्गो हि भवति वचोभिः सप्तभिः पदैः ॥ ३८

त्वया सह मया ब्रह्मणीता वै बहुवत्सराः । एतस्मात्कारणात्स्वामिन्प्रसादं कुरु सुव्रत ॥ ३९

मुनिरुवाच—

शृणु मे वचनं भद्रे श्रापानुग्रहकारकम् । किं करोमि त्वया पापे क्षयं नीतं महातपः ॥ ४०

चैत्रस्य कृष्णपक्षे तु भवत्येकादशी शुभा । पापमोचनिका नाम सर्वपापक्षयंकरी ॥

तस्या व्रते कृते सुष्ठु पिशाचत्वं प्रयास्यति ॥ ४१

लोमश उवाच—

इत्युक्त्वा तां सा मेधावी जगाम पितुराश्रमम् । तमागतं समालोक्य च्यवनः प्रत्युवाच तम् ॥

किमेतद्विहितं पुत्र त्वया पुण्यक्षयः कृतः ॥ ४२

मेधाव्युवाच—

पातकं वै कृतं तात रमिता चाप्सरा मया । प्रायश्चित्तं ब्रूहि तात येन पापक्षयो भवेत् ॥ ४३

च्यवन उवाच—

चैत्रस्य चासिते पक्षे नाम्ना वै पापमोचनी । अस्या व्रते कृते पुत्र पापराशिः क्षयं व्रजेत् ॥ ४४

लोमश उवाच—

इति श्रुत्वा पितुर्वाक्यं कृतं तेन व्रतोचमम् । गतं पापं क्षयं तस्य तपोयुक्तो बभूव सः ॥ ४५

साऽप्येवं मञ्जुघोषा च कृतैतद्व्रतमुत्तमम् । पिशाचत्वाद्दिनिर्मुक्ता पापमोचनिकाव्रतात् ॥

दिव्यरूपधरा सा वै गता नाके वराप्सराः ॥ ४६

लोमश उवाच—(श्रीकृष्ण उवाच—)

पापमोचनिकां राजन्ये कुर्वन्ति नरोत्तमाः । तेषां पापं च यत्किञ्चित्सर्वं च क्षयं व्रजेत् ॥ ४७
पठनाच्छ्रवणाद्राजानोसहस्रफलं लभेत् । ब्रह्महा हेमहारी च सुरापो गुरुतल्पगः ॥ ४८
व्रतस्य चास्य करणाद्भूयो मुक्ता भवन्ति ते । बहुपुण्यं व्रतं ह्येतत्करणाद्व्रतमुत्तमम् ॥ ४९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे चैत्रकृष्णपापमोचन्येकादशी-

माहात्म्यकथनं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३३१७५

अथैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

वासुदेव नमस्तुभ्यं कथयस्व ममाग्रतः । चैत्रस्य शुक्लपक्षे तु किनाम्न्येकादशी भवेत् ॥ १

कृष्ण उवाच—

शृणुष्वैकमना राजन्कथामेतां पुरातनीम् । वसिष्ठः कथयामास दिलीपाय तु पृच्छते ॥ २

दिलीप उवाच—

भगवञ्श्रोतुमिच्छामि कथयस्व प्रसादतः । चैत्रमासे सिते पक्षे किनाम्न्येकादशी भवेत् ॥ ३

वसिष्ठ उवाच—

साधु पृष्टं त्वया राजन्कथयामि तवाग्रतः । चैत्रस्य शुक्लपक्षे तु कामदा नाम नामतः ॥ ४

एकादशी पुण्यतमा पापेन्धनदवानला । शृणु राजन्कथामेतां पापघ्नीं पुण्यदायिनीम् ॥ ५

पुरा नागपुरे रम्ये हेमहर्म्यविनिर्मिते । पुण्डरीकमुखा नाम निवसन्ति महोत्कटाः ॥ ६

तस्मिन्पुरे पुण्डरीको राजा राज्यं चकार सः । गन्धर्वैः किन्नरैश्चैव अप्सरोभिश्च सेविते ॥ ७

वराप्सरास्तु ललिता गन्धर्वो ललितस्तथा । उभौ रागेण संरक्तौ दंपती कामपीडितौ ॥ ८

रेमाते स्वयङ्हे रम्ये धनधान्ययुते संदा । ललितायाश्च हृदये पतिर्वसति सर्वदा ॥ ९

हृदये तस्य ललिता नित्यं वसति भामिनी । एकदा पुण्डरीकोऽथ क्रीडन्स सदसि स्थितः ॥ १०

गीतं गानं प्रकुरुते ललितो दयितां विना । पादबन्धः स्वलज्जिदो बभूव ललितां स्मरन् ॥ ११

मनस्तापं विदित्वाऽस्य कर्कटो नागसत्तमः । पादबन्धच्युतिं तस्य पुण्डरीके न्यवेदयत् ॥ १२

श्रुत्वा कर्कोटकवचः पुण्डरीको भुजंगराट् । क्रोधसंरक्तनयनो बभूवातिभयंकरः ॥ १३

शशाप ललितं तत्र गायन्तं मदनातुरम् ॥ १४

पुण्डरीक उवाच—

राक्षसो भव दुर्बुद्धे क्रव्यादः पुरुषादकः । यतः पत्नीवशोपेतो गायमानो ममाग्रतः ॥ १५

वसिष्ठ उवाच—

वचनात्तस्य राजेन्द्र राक्षोरूपो बभूव सः । रौद्राननो विरूपाक्षो दृष्टमात्रो भयंकरः ॥ १६

बहुयोजनविस्तीर्णो मुखं कंदरसंनिभम् । चन्द्रसूर्यनिभे नेत्रे श्रीवा पर्वतसंनिभा ॥ १७

नासारन्ध्रे तु विवरे अथरौ योजनार्धकौ । शरीरं तस्य राजेन्द्र उच्छिन्नं योजनाष्टकम् ॥ १८

इदृशो राक्षसो भूत्वा भुञ्जानः कर्मणः फलम् । ललिता तमयाऽऽलोक्य स्वपतिं विकृताकृतिम् ।
चिन्तयामास मनसा दुःखेन महताऽदिता । किं करोमि कं गच्छामि पतिः पापेन पीडितः ॥ १८
इति संस्मृत्य संस्मृत्य मनसा शर्म नालभत् । चचार पतिना सार्षं ललिता गहने वने ॥ २०
बभ्राम विपिने दुर्गे कामरूपी स राक्षसः । निर्दृष्टः पापनिरतो विरूपः पुरुषादकः ॥ २१
न सुखं लभते रात्रौ न दिवा पापपीडितः । ललिता दुःखिताऽतीव पतिं दृष्ट्वा तथाविधम् ॥ २२
बभ्राम तेन सार्षं सा रुदती गहने वने । दृष्ट्वाऽऽश्रमपदं रम्यं मुनिं शान्तमविग्रहम् ॥ २३
शीघ्रं जगाम ललिता [*नमस्कृत्याग्रतः स्थिता । तां दृष्ट्वा स मुनिः प्राह दुःखितां हि दयापरः
मुनिरुवाच—

का त्वं कस्मादिहाऽऽयता सत्यं वद ममाग्रतः ॥

२५

ललितोवाच—

वीर्यधनेति गन्धर्वः सुतां तस्य महात्मनः । ललितां नाम मां विद्धि पत्यर्थमिह चाऽऽगता ॥ २६
भर्ता मे पापदोषेण राक्षसोऽभून्महाबुधे । रौद्ररूपो दुराचारस्तं दृष्ट्वा नास्ति मे सुखम् ॥ २७
साम्प्रतं श्राधि मां ब्रह्मन्यत्कृत्यं तद्वद ममो । येन पुण्येन विभ्रेन्द्र राक्षसत्वाद्विमुच्यते ॥ २८

ऋषिरुवाच—

चैत्रमासस्य रम्भोरु शुक्लपक्षेऽस्ति साम्तम् । कामदैकादशी नाम सर्वपापहरा परा ॥ २९
कुरुष्व तद्व्रतं भद्रे विधिपूर्वं मयादितम् । अस्य व्रतस्य यत्पुण्यं तत्स्वभर्त्रे प्रदीयताम् ॥
दत्ते पुण्ये क्षणात्तस्य शापदोषः प्रयास्यति ॥

३०

वसिष्ठ उवाच—

इति श्रुत्वा मुनेर्वाक्यं ललिता हर्षिताऽभवत् । उपोष्यैकादशीं राजन्नादशीदिवसे तथा ॥ ३१
विप्रस्यैव समीपे तु वासुदेवस्य चाग्रतः । वाक्यमुवाच ललिता स्वपत्युस्तारणाय वै ॥ ३२

ललितोवाच—

मया तु तद्व्रतं चीर्णं कामदाया उपोषणम् । तस्य पुण्यप्रभावेण गच्छत्वस्य पिशाचता ॥ ३३

वसिष्ठ उवाच—

ललितावचनादेव वर्तमानेऽपि तत्क्षणे । गतपापः स ललितो दिव्यदेहो बभूव ह ॥ ३४
राक्षसत्वं गतं तस्य प्राप्ता गन्धर्वता पुनः । हेमरत्नसमाकीर्णो रमे ललितया सह ॥ ३५
तौ विमानसमारूढौ पूर्वरूपाधिकौ च तौ । दंपती अत्यशोभेतां कामदायाः प्रभावतः ॥ ३६
इति ज्ञात्वा नृपश्रेष्ठ कर्तव्यैषा प्रयत्नतः । लोकानां तु हितार्थाय तवाग्रे कथिता मया ॥ ३७

[श्रीकृष्ण उवाच—]

ब्रह्महत्यादिपापघ्नी पिशाचत्वविनाशिनी । नातः परतरा काचित्रैलोक्ये सचराचरे ॥

पठनाच्छ्रवणाद्राजन्वाजपेयफलं लभेत् ॥

३८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णमुषिष्ठिरसंवादे चैत्रशुक्लैकैकादशीयं ह्यहम्यद्वयं
नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४४६४.

अथ पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

वैशाखस्यासिते पक्षे किंनार्याकादशी भवेत् । महिमानं कथय मे वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥ १

कृष्ण उवाच—

सौभाग्यदायिनी राजन्निह लोके परत्र च । वैशाखकृष्णपक्षे तु नाम्ना चैव वरूथिनी ॥ २
 वरूथिण्या व्रतेनैव सौख्यं भवति सर्वदा । पापहानिश्च भवति सौभाग्यमाप्तिरेव च ॥ ३
 दुर्भगा या करोत्येतां सा स्त्री सौभाग्यमाप्नुयात् । लोकानां चैव सर्वेषां भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी ४
 सर्वपापहरा नृणां गर्भवासनिकन्दनी । वरूथिण्या व्रतेनैव मांघाता स्वर्गातिं गतः ॥ ५
 धुन्धुमारादयश्चान्ये राजानो बहवस्तथा । ब्रह्मकपालनिर्मुक्तो बभूव भगवान्भयः ॥ ६
 दश वर्षसहस्राणि तपस्तप्यति यो नरः । तत्तुल्यं फलमाप्नोति वरूथिण्या व्रताक्षरः ॥ ७
 श्रद्धावान्यस्तु कुरुते वरूथिण्या व्रतं नरः । वाञ्छितं लभते सोऽपि इह लोके परत्र च ॥ ८
 पवित्रा पावनी शेषा महापातकनाशिनी । भुक्तिमुक्तिप्रदा चैव कर्तृणां नृपसत्तम ॥ ९
 अश्वदानानृपश्रेष्ठ गजदानं विशिष्यते । गजदानाद्भूमिदानं तिलदानं ततोऽधिकम् ॥ १०
 [ऋतिलदानात्स्वर्णदानमभदानं ततोऽधिकम्] । अन्नदानात्परं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ११
 पितृदेवमनुष्याणां तृप्तिरत्रैव जायते । तत्समं कविभिः प्रोक्तं कन्यादानं नृपोत्तम ॥ १२
 धेनुदानं च तत्तुल्यमित्याह भगवान्स्वयम् । प्रोक्तेभ्यः सर्वदानेभ्यो विद्यादानं विशिष्यते ॥ १३
 तत्फलं समवाप्नोति नरः कृत्वा वरूथिनीम् । कन्याविचेन जीवन्ति ये नराः पापमोहिताः ॥ १४
 पुण्यक्षयात्ते गच्छन्ति निरयं यातनामयम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न श्रावं कन्यकाधनम् ॥ १५
 कन्यां पुण्येन यो दद्याद्यथाशक्तिः स्वलंकृताम् । तत्पुण्यसंख्यां नृपते(गदितुं) चित्रगुप्तो न शक्नुयात् ॥ १६
 तत्तुल्यं फलमाप्नोति नरः कृत्वा वरूथिनीम् । कांस्यं मांसं मसूरांश्च चणकान्कोद्वर्वास्तथा ॥ १७
 शार्कं मधु पराशं च पुनर्भोजनमैथुने । वैष्णवो व्रतकर्ता च दशम्यां दश व्रजेत् ॥ १८
 द्यूतक्रीडां च निद्रां च ताम्बूलं दन्तधावनम् । परापवादपैशुन्ये स्तेयं हिंसा तथा रतिम् ॥ १९
 क्रोधं चानृतवाक्यानि श्लोकादृश्यां विवर्जयेत् । कांस्यं मांसं सुरां क्षौद्रं तैलं पतितभाषणम् ॥ २०
 व्यायामं च प्रवासं च पुनर्भोजनमैथुने । पट्टिपट्टि(?) मसूराञ्च द्वादश्यां परिवर्जयेत् ॥ २१
 अनेन विविना राजन्विहिता वै वरूथिनी । राज्ञौ जागरणं कृत्वा पूजित्वा मधुसूदनम् ॥ २२
 सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते यान्ति परमां गतिम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्या पापघ्नीरुभिः ॥ २३
 क्षपारितनयाङ्गीतो नरः क्षुर्याद्वरूथिनीम् । पठनाच्छ्रवणाद्राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥ २४
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ २४

इति श्रीमहापुराणे पात्र उत्तरखण्ड उपाधितनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे वैशाखकृष्णवरूथिण्याकादशी-
 माहात्म्यकथनं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४४८८

* धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. घ. ङ. पुस्तकस्थः ।

१ ग. 'मृ'. तस्मात् स्वर्गदानं वै अन्नं ।

शुभित्तिर उवाच—

पेशावमुत्पसे तु विनाम्येकादशी भवेत् । किं फलं को विधिस्तत्र कथयस्व जनार्दन ॥ १

कृष्ण उवाच—

उदमेच पुरा पृष्टं रामचन्द्रेण धीमता । वसिष्ठं प्रति राजेन्द्र चत्वं मामनुपृच्छसि ॥ २

श्रीराम उवाच—

भगवन्श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् । सर्वपापक्षयकरं सर्वदुःखनिवृत्तनम् ॥ ३

यया दुःखानि भुक्तानि सीताविरहजानि तु । ततोऽहं भयभीतोऽस्मि पृच्छामि त्वां महामुने ॥ ४

वसिष्ठ उवाच—

साष्टु पृष्टं न्यया राम तवैषा नैष्टिकी मतिः । त्वच्चाग्रग्रहणेनैव पुनो भवति मानवः ॥ ५

तथाऽपि कथयिष्यामि लोकानां हितकाम्यया । पवित्रं पावनानां च व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ ६

वैश्वान्तस्य सिते पक्षे राम यैकादशी भवेत् । मोहनी नाम सा शोका सर्वपापहरा परा ॥ ७

मोहनात्यातप्रमुच्यन्ते पातकानां समूहिनः । अस्या व्रतभावेण सत्त्वं सत्त्वं वदाम्यहम् ॥ ८

अनः कारणतो राम कर्तव्यैषा भवादृशैः । पातकानां क्षयकरी महादुःखविनाशिनी ॥ ९

शृणुष्वैकमना राम कथां पापहरां पराम् । यस्याः श्रवणभावेण महापापं प्रणश्यति ॥ १०

सरस्वत्यास्तटे रम्ये पुरी भद्रावती शुभा । धृतिमात्राम नृपतिस्तत्र राज्यं करोति वै ॥ ११

चन्द्रवंशोद्भवो नाम धृतिमान्स्वर्गसंगरः । तत्र वैश्यो निवसति धनधान्यसमृद्धिमान् ॥ १२

धनपाल इति ख्यातः पुण्यकर्मभवर्तकः । प्रपाकूपमदारामतडागशृङ्गकारकः ॥ १३

विष्णुभक्तिरतः शान्तस्तस्याऽऽसन्त्यश्च पुत्रकाः । सुमना सुनिर्माश्रयं मेधावी सुहृत्स्तथा ॥ १४

पथमो वृष्टदुद्धिश्च महापापरतः सदा । परस्त्रीसङ्गनिरतो व्रिदगोष्ठीविशारदः ॥ १५

धृतादिव्यसनार्सक्तो वारस्त्रीरतिलालसः । न च देवार्चने बुद्धिर्न पितृंश्च द्विजान्मति ॥ १६

अन्यायवर्ती दुष्टात्मा पितुर्द्रव्यक्षयंकरः । अभक्ष्यभक्षकः पापी सुरापान रतः सदा ॥ १७

वेदयाकण्ठे क्षिप्तबाहुर्ध्रमन्दृष्टश्चतुष्पथे । पित्रा निष्कासितो गेहात्परित्यक्तश्च बान्धवैः ॥ १८

स्वदेहभूषणान्येव क्षयं नीतानि तेन वै । गणिकाभिः परित्यक्तो निन्दितश्च धनक्षयात् ॥ १९

ततश्चिन्तापरो वस्त्रधनहीनः क्षुधाऽर्दितः । किं करोमि क गच्छामि केनोपायेन जीव्यते ॥ २०

तत्स्करत्वं समारब्धं तत्रैव नगरे पितुः । गृहीतो राजपुरुषैर्भुक्तश्च पितृगौरवात् ॥ २१

पुनर्वद्धः पुनस्त्यक्तः पुनर्वद्धः ससंभ्रमैः । वृष्टदुद्धिर्दुराचारो निवद्धो निगर्ह्येष्टैः ॥ २२

कशापातैस्ताडितश्च ईर्ष्यस्ततश्च धावति । सिंहवन्निजयानासौ मृगशृङ्गचित्रलान् ॥ २३

आमिषाहारनिरतो वने विप्रति सर्वदा । करे शरासनं कृत्वा निपङ्गं पृष्टसंगतम् ॥ २४

अरण्यचारिणो हन्ति पक्षिणश्च पदा चरन् ।-चकोरांश्च मयूरांश्च कङ्कित्तिरसूपकान् ॥ २५

पतानन्याग्निनस्तन्यो वृष्टदुद्धिस्तु निर्घृणः । पूर्वजन्मकृतैः पापैर्निभन्नः पापवर्द्धमे ॥ २६

दुःखशोकसमाविष्टः पीड्यमानोऽप्यहर्निशम् । कौण्डिन्यस्याऽऽश्रमपदं प्राप्तः पुण्यागमात्कथित् ॥

माधवे मासि जाह्नव्यां कृतस्नानस्तपोधनम् । आससाद् धृष्टशुद्धिः शोकभारेण पीडितः ॥ २८
तद्वस्त्रविन्दुस्पर्शेन गतपापो हताशुभः । कौण्डिन्यस्याग्रतः स्थित्वा प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ॥ २९

धृष्टशुद्धिरुवाच—

भो भो ब्रह्मन्दिजश्रेष्ठ दयां कृत्वा ममोपरि । येन पुण्यप्रभावेण मुक्तिर्भवति तद्वद् ॥ ३०

कौण्डिन्य उवाच—

शृणुष्वैकमना भूत्वा येन पापक्षयस्तव । वैशाखस्य सिते पक्षे मोहिनी नाम विश्रुता ॥ ३१

एकादशी व्रतं तस्याः कुरु मद्वाक्यनोदितः । मेरुतुल्यानि पापानि क्षयं गच्छन्ति देहिनाम्
बहुजन्मार्जितान्येषा मोहिनी समुपोषिता ॥ ३२

वसिष्ठ उवाच—

इति वाक्यं मुनेः श्रुत्वा धृष्टशुद्धिः प्रसन्नधीः । व्रतं चकार विधिवत्कौण्डिन्यस्योपदेशतः ॥ ३३

कृते व्रते नृपश्रेष्ठ गतपापो बभूव सः । दिव्यदेहस्ततो भूत्वा गरुडोपरि संस्थितः ॥ ३४

जगाम वैष्णवं लोकं सर्वोपद्रववर्जितम् । इतीदृशं रामचन्द्र उच्यते मोहिनीव्रतम् ॥ ३५

नातः परतरं किञ्चिन्नैलोक्ये सचराचरे ॥ ३६

(श्रीकृष्ण उवाच—)

यज्ञादितीर्थदानानि कलां नार्हन्ति पोटशीम् । पटनाच्छ्रवणाद्राजन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ३६

इति श्रीमहापुराणे पात्र उत्तरखण्ड उभापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णशुधिष्ठिरसंवादे वैशाखशुक्लमोहिन्येकाद-

शीमाहात्म्यकथनं नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४५२४

अथ द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

शुधिष्ठिर उवाच—

उपेष्टस्य कृष्णपक्षे तु किंनाम्येकादशी भवेत् । श्रोतुमिच्छामि माहात्म्यं तद्वदस्व जनार्दन ॥ १

कृष्ण उवाच—

साधु पृष्टं त्वया राजलोकानां हितकाम्यया । बहुपुण्यप्रदा ह्येषा महापातकहानिदा ॥ २

अपरा नाम राजेन्द्र अपरा पुत्रदायिनी । लोके प्रसिद्धतां याति अपरां यस्तु सेवते ॥ ३

ब्रह्महत्याभिभूतोऽपि गोत्रहा भूणहा तथा । परापवादवादी च परस्त्रीरतिकोऽपि च ॥ ४

अपरासेवनाद्राजन्विपाप्मा भवति ध्रुवम् । कूटसाक्ष्यं कूटमानं कूटात्कूटं करोति यः ॥ ५

कूटवेदं पठेद्यस्तु कूटशस्त्रं तथैव च । ज्योतिषां गणकः कूटः कूटायुर्वेदको भिषक् ॥ ६

कूटसाक्षिसमायुक्तो विज्ञेया नरकौकसः । अपरासेवनाद्राजन्वापैर्मुक्ता भवन्ति ते ॥ ७

क्षत्रियः क्षात्रधर्मं त्यक्त्वा युद्धात्पलायते । स याति नरकं घोरं स्वामिधर्मवाहिष्कृतः ॥ ८

अपरासेवनात्सोऽपि पापं त्यक्त्वा दिवं व्रजेत् । विद्यावान्यः स्वयं शिष्यो गुरुनिन्दनं करोति च ॥ ९

स महापातकैर्युक्तो निरयं याति दारुणम् । अपरासेवनात्सोऽपि सद्गतिं प्राप्नुयान्नरः ॥ १०

महिषानमपरायाः शृणु राजन्वदाम्यहम् । मकरस्थे रवौ माधे प्रयागे यत्फलं नृणाम् ॥ ११

काश्यां यन्प्राप्यते पुण्यं शिवरात्रेरूपोपणात् । गयापिण्डप्रदानेन पितॄणां वृत्तिदो यथा ॥	१२
सिंहस्थिते देवगुरौ गौतम्यां स्नातको नरः । यत्फलं समवाप्नोति केदारदर्शनान्नरः ॥	१३
वदर्याश्रमयात्रायां तत्तीर्थसेवनादपि । यत्फलं समवाप्नोति कुरुक्षेत्रे रविग्रहे ॥	१४
गङ्गात्रहेमदानेन यज्ञं कृत्वा सदक्षिणम् । तादृशं फलमाप्नोति अपराव्रतसेवनात् ॥	१५
पापदुष्कृष्णकारीयं पापेभ्यस्तद्वानलः । पापान्धकारतरणिः पापसारङ्गकेसरी ॥	१६
बुद्धबुद्धा इव तोयेषु प्लविका इव जन्तुषु । जायन्ते मरणायैव एकादश्या व्रतं विना ॥	१७
अपरां समुपाप्यैव पूजयित्वा त्रिविक्रमम् । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥	१८
पठनाच्छ्रवणाद्राज्जन्गोसहस्रफलं लभेत् ॥	१९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे उमापतितारद्वयवार्त्तमर्तकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे ज्येष्ठकृष्णपरिकाशार्त्तामाहात्म्यकथने
नाम द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४५४३

अथ त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

अपरापाश्र्वा माहात्म्यं श्रुतं सर्वं जनार्दन । ज्येष्ठस्य शुक्लपक्षे तु स्याद्या तां वद मानद ॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

एतां वक्ष्यति धर्मात्मा व्यासः सत्यवतीसुतः । सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो वेदवेदाङ्गपारगः ॥ २

युधिष्ठिर उवाच—

श्रुता मे मानवा धर्मा वासिष्ठाश्च श्रुता मया । द्वैपायन यथावच्च वैष्णवान्कुम्भार्हसि ॥ ३

वेदव्यास उवाच—

श्रुता ये मानवा धर्मा वैदिकाश्च श्रुतास्त्वया । कलौ युगे न शक्यन्ते ते वै कर्तुं नराधिप ॥ ४

मुखोपायमल्पधनमल्पकेशं महाफलम् । पुराणानां च सर्वेषां सारभूतं महामते ॥ ५

एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि । द्वादश्यां तु शुचिर्भूत्वा पुण्यैः संपूज्य केशवम् ॥ ६

भुञ्जीत कृतकृत्यस्तु पश्चाद्विप्रपुरःसरम् । सूतकेऽपि न भोक्तव्यं नाऽऽशौचे च जनाधिप ॥ ७

यावज्जीवं व्रतमिदं कर्तव्यं पुरुषर्षभ । स्वर्गंति प्राप्नुमिच्छाद्भिरत्रै मे नास्ति संशयः ॥ ८

अपि पापदुराचाराः पापिष्ठा धर्मवर्जिताः । एकादश्यां न भुञ्जन्ति न ते यान्ति यमान्तिकम् ९

महादेव उवाच—

इति तद्ब्रूयन् श्रुत्वा कम्पितोऽश्वत्थपत्रवत् । भीमसेनो महाबाहुस्तदोवाच गुरुं प्रति ॥ १०

भीमसेन उवाच—

पितामह महायुद्धे शृणु मे परमं वचः । युधिष्ठिरश्च कुन्ती च तथा द्रुपदनन्दिनी ॥ ११

अर्जुनो नकुलश्चैव सहदेवस्तथैव च । एकादश्यां न भुञ्जन्ति कदाचिदपि सुव्रत ॥ १२

ते मां श्रुवन्ति वै नित्यं मा भुङ्क्ष्व त्वं वृकोदर । अहं तानब्रूयं तात दुष्पुत्रा दुःसहा मम ॥ १३

दानं दास्यामि विधिवत्पूजयित्वा च केशवम् ॥ १४

महादेव उवाच—

भीमसेनवचः श्रुत्वा व्यासो वचनमब्रवीत् ॥ १४

व्यास उवाच—

यदि स्वर्गो ह्यभीष्टस्ते नरको दुष्ट एव च । एकादश्यां न भोक्तव्यं पक्षयोरुभयोरपि ॥ १५

भीमसेन उवाच—

पितामह महाबुद्धे कथयामि तवाग्रतः । एकभुक्ते न शक्नोमि उपवासे कुतः प्रभो ॥ १६

वृको नाम च यो बहिः स सदा जठरे मम । अतिवेलं यदाऽश्रामि तदा समुपशाम्यति ॥ १७

एकं शक्नोम्यहं कर्तुमुपवासं महामुने । येनैव प्राप्यते स्वर्गस्तत्कर्तास्मि यथातथम् ॥

तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ॥ १८

व्यास उवाच—

वृषस्थे मिथुनस्थे वा यदा चैकादशी भवेत् । ज्येष्ठमासे प्रयत्नेन सोपोष्योदकवर्जितम् ॥ १९

गण्डूषाचमनं वारि वर्जयित्वादकं बुधः । उपभुञ्जीत नैवेह व्रतभङ्गोऽन्यथा भवेत् ॥ २०

उदयादुदयं यावद्वर्जयित्वादकं नरः । अयत्नात्समवाप्नोति द्वादशद्वादशीफलम् ॥ २१

ततः प्रभाते विमले द्वादश्यां स्नानमाचरेत् । जलं सुवर्णं दत्त्वा च द्विजातिभ्यो यथाविधि ॥ २२

भुञ्जीत कृतकृत्यस्तु ब्राह्मणैः सहितो वशी । एवं कृते तु यत्पुण्यं भीमसेन शृणुष्व तत् ॥ २३

संवत्सरे तु याश्चैव एकादश्यो भवन्ति हि । तासां फलमवाप्नोति ह्यत्र ये नास्ति संशयः ॥ २४

इति मां केशवः प्राह शङ्खचक्रगदाधरः । सर्वान्यरित्यज्य पुमान्मामेकं शरणं व्रजेत् ॥ २५

एकादश्यां निराहारस्ततः पापात्प्रमुच्यते । द्रव्यशुद्धिः कलौ नास्ति संस्कारः स्मार्त एव च २६

वैदिकस्तु कुतश्चापि प्राप्ते दुष्टे कलौ युगे । किं तु ते बहुनोक्तेन वायुपुत्र पुनः पुनः ॥ २७

एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि । एकादश्यां सिते पक्षे ज्येष्ठे मास्युदकं विना ॥ २८

पुण्यं फलमवाप्नोति तच्छृणुष्व वृकोदर । संवत्सरे तु याः प्रोक्ताः शुक्लाः कृष्णा वृकोदर ॥ २९

उपोषिता हि सर्वाः स्युरेकादश्यो न संशयः । धनधान्यप्रदा पुण्या पुत्रारोग्यशुभप्रदा ॥ ३०

उपोषिता नरव्याघ्र इति सत्यं ब्रवीमि ते । यमदूता महाकायाः करालाः कृष्णरूपिणः ॥ ३१

दण्डपाशधरा रौद्रा नोपसर्पन्ति तं नरम् । पीताम्बरधराः सौम्याश्चक्रहस्ता मनोजवाः ॥ ३२

अन्तकाले नयन्त्येतं वैष्णवं वैष्णवीं पुरीम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन उपोष्योदकवर्जिता ॥ ३३

जलधेनुं तदा दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते* । ततस्त्वमपि भूपाल सोपवासोऽर्चनं हरेः ॥ ३४

कुरु सर्वं प्रयत्नेन सर्वपापप्रशान्तये । स्वप्ने न येऽपराधोऽस्ति दन्तरागतयाऽपि वा ॥ ३५

भोक्ष्ये परेऽह्नि देवेश ह्यशनं वासराद्धरेः । इत्युच्चार्य ततो मन्त्रमुपवासपरो भवेत् ॥ ३६

सर्वपापविनाशाय श्रद्धादमसमन्वितः । मेरुमन्दरमात्राद्यं स्त्रिया पुंसा च यत्कृतम् ॥ ३७

सर्वं तद्वस्मत्तं याति एकादश्याः प्रभावतः । न शक्नुवन्ति ये दातुं जलधेनुं नराधिप ॥ ३८

सकाञ्चनः प्रदातव्यो घटको वस्त्रसंयुतः । तोयस्य नियमं योऽस्यां कुरुते वै स पुण्यभाक् ॥ ३९

फलं कोटिसुवर्णस्य यामे यामे श्रुतं फलम् (वृष) । स्नानं दानं जपो होमो यदस्यां कुरुते नरः

* एतदमे कचित्पुस्तके 'इति श्रुत्वा ततश्चक्रुः पाण्डवाः सर्व एव हि' इत्यर्थमधिकम् ।

तन्मर्चं चालयं प्राप्तमवलङ्घ्यप्रभाषितम् । किं चापरेण धर्मेण निर्जलकादशीं विना ॥ ४१
उपोष्य सम्यग्विधिवद्द्वैष्णवं पदमाश्रयात् । सुवर्णमन्त्रं वासो वा यदस्यां संपदीयते ॥ ४२
तर्ह्येव पुनराहृतं सर्वं चाप्यस्य भवेत् । एकादश्यां दिने योऽन्नं भुङ्क्ते पापं भुनक्ति सः ॥ ४३
इत्येकं च चाण्डालो मृतः मामोति दुर्गतिम् । ये च दास्यन्ति दानानि द्वादश्यां समुपोषिताः
ज्येष्ठे मासे मिते पक्षे प्राप्स्यन्ति परमं पदम् । ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुद्वेषी सदाऽवृत्ती ॥ ४५
मुच्यन्ते पानकः सर्वद्रादशी यैरुपापिता । विशेषं शृणु कान्तेय निर्जलकादशीदिने ॥ ४६
यत्कृतव्यं नरैः त्रीभिर्दानं श्रद्धासमन्वितैः । जलशायी च संपूज्यो देया धेनुस्तथाऽम्मी ॥ ४७
[प्रत्यक्षा वा नृपश्रेष्ठ घृतधेनुरयापि वा । दक्षिणाभिः सुषुष्टाभिर्मिष्टान्नैश्च पृथग्विधैः ॥ ४८
तोषनीयाः] मयन्तेन द्विजा धर्मश्रुतां वर । गुह्या भवन्ति वै विप्रास्तैस्तुष्टैर्मौलदो हरिः ॥ ४९
आत्मद्रोहकृन्तस्ते हि यैरपा न उपोषिता । पापात्मानो दुराचारा मुष्टास्ते नात्र संशयः ॥ ५०
कुलानां शतमागामि हवीनानां तथा शनम् । आत्मना सह तर्नीतं वासुदेवस्य मन्दिरम् ॥ ५१
शान्मदन्मदनपरैरर्चयद्भिस्तथा हरिम् । कुर्वद्भिर्जागरं रात्रौ यैरेषा समुपोषिता ॥ ५२
अन्नं वस्त्रं तथा गावो जलं शय्याऽऽसनं शुभम् । कण्ठलुस्तथा छत्रं दातव्यं निर्जलादिने ॥ ५३
उपानहां यो ददाति पात्रभूते द्विजोत्तमे । स सावर्णेन यानेन स्वर्गलोके महीयते ॥ ५४
यथेयां शृणुष्वद्भक्त्या यथापि परिकीर्तयेत् । उर्ध्वा तौ स्वर्गमाशुतो नात्र कार्या विचारणा ॥ ५५
यत्फलं च सिनीवालयां राहुग्रस्ते दिवाकरे । कृत्वा श्राद्धं लभेन्मर्त्यस्तदस्याः श्रवणादपि ॥ ५६
नियमश्च प्रकृतव्यो दन्तधावनपूर्वकम् । एकादश्यां निराहारो वर्जयिष्यामि वै जलम् ॥ ५७
केशवमीनार्थाय अन्यदाचमनादृते । द्वादश्यां देवदेवशः पूजनीयस्त्रिविक्रमः ॥ ५८
गन्धधूपस्तथा पुष्पवर्षासभिः प्रियदर्शनैः । पूजयित्वा विधानेन मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ ५९
देवदेव हृषीकेश संसारार्णवतारक । उदकुम्भप्रदानेन नय मां परमां गतिम् ॥ ६०
ज्येष्ठे मासि तु वै भीम या शुक्लैकादशी शुभा । निर्जलं समुपोष्याऽत्र जलकुम्भान्तसर्करान् ६१
मदाय विप्रमुख्येभ्यो मोदते विष्णुसंनिधौ । ततः कुम्भाः प्रदातव्या ब्राह्मणानां च भक्तितः ॥
भोजयित्वा ततो विप्रान्स्वयं भुङ्क्षीत तत्परः । एवं यः कुरुते पूर्णा द्वादशी पापनाशिनीम् ॥ ६३
सर्वपापविनिर्मुक्तः पदं गच्छत्यनामयम् । ततः प्रभृति भीमेन कृता होकादशी शुभा ॥
पाण्डवद्वादशीनाम्ना लोके ख्याता बभूव ह ॥ ६४

इति श्रीमहापुराणे पाद उत्तरखण्ड उभापतिनारदसंवादे ज्येष्ठशुक्लनिर्जलैकादशीमाहात्म्यकथनं नाम त्रिपञ्चाश-
त्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४६०७

अथ चतुष्पञ्चाक्षमोऽध्यायः ।

५८ गुपिष्ठिर उवाच—

आषाढकृष्णपक्षे तु किनाम्न्यैकादशी भवेत् । कथयस्व मयादेन वासुदेव ममाग्रतः ॥ १

* भनुविहान्तर्गतः पाठः क, ख, च, ज, घ, ङ, ट, पुस्तकस्थः ।

कृष्ण उवाच—

व्रतानामुत्तमं राजन्कथयामि तवाग्रतः । सर्वपापक्षयकरं सर्वमुक्तिप्रदायकम् ॥ २
 आपाहस्यासिते पक्षे योगिनी नाम नामतः । एकादशी तृपश्रेष्ठ महापातकनाशिनी ॥ ३
 संसारार्णवमग्नानां पोतभूता सनातनी । जगत्रये सारभूता योगिनीव्रतकारिणाम् ॥ ४
 कथयामि तवाग्रेऽहं कथां पौराणिकीं शुभाम् । अलकायां राजरानः शिवभक्तिपरायणः ॥ ५
 तस्याऽऽसीत्पुष्पवटुको हेममालीति नामतः । तस्य पत्नी मुरूपा च विशालाक्षीति नामतः ॥ ६
 स तस्यां चाऽऽसक्तमनाः कामपाशवशं गतः । मानसात्पुष्पनिचयमानीय स्वगृहे स्थितः ॥ ७
 पत्नीमेमरसासक्तो न कुवेरालयं गतः । कुवेरो देवसदने करोति शिवपूजनम् ॥ ८
 मध्याह्नसमये राजन्पुष्पागमसमीक्षकः । हेममाली स्वभवने रमते कान्तया सह ॥ ९
 यक्षराट्प्रत्युवाचाथ कालातिक्रमकोपितः । कस्मान्नाऽऽयाति भो यक्षा हेममाली दुरात्मवान् ॥
 निश्चयं क्रियतामस्य इत्युवाच पुनः पुनः ॥ १०

यक्षा ऊचुः—

वनिताकामुको गेहे रमते स्वेच्छया नृप ॥ ११

श्रीकृष्ण उवाच—

तेषां वाक्यं समाकर्ण्य कुवेरः कोपभूरितः । आह्वयामास तं तूर्णं वटुकं हेममालिनम् ॥ १२
 ज्ञात्वा कालात्ययं सोऽपि भयव्याकुललोचनः । अस्नात एव आगत्य कुवेरस्याग्रतः स्थितः ॥ १३
 तं दृष्ट्वा धनदः क्रुद्धः क्रोधसंरक्तलोचनः । प्रत्युवाच रुपाऽऽविष्टः कोपप्रस्फुरिताधरः ॥ १४
 धनद उवाच—

ओं पाप दुष्ट दुष्टं कृतवान्देवहेलनम् । अष्टादशकुष्ठचित्तो वियुक्तः कान्तया तया ॥
 अस्मात्स्थानादपध्वस्तो गच्छस्व प्रमथाधम ॥ १५

श्रीकृष्ण उवाच—

इत्युक्ते वचने तस्य तस्मात्स्थानात्पपात सः । महादुःखाभिभूतश्च कुष्ठैः पीडितविग्रहः ॥ १६
 न सुखं दिवसे तस्य(सोऽयं) न निद्रां लभते निश्चिः । छायायां पीडिततनुर्निदायेऽत्यन्तपीडितः
 शिवपूजाप्रभावेण स्मृतिस्तस्य न लुप्यते । पातकेनाभिभूतोऽपि पूर्वकर्म स्मरत्यसौ ॥ १८
 भ्रममाणस्ततो गच्छन्हेमाद्रिं पर्वतोत्तमम् । तत्रापश्यन्मुनिवरं मार्कण्डेयं तपोनिधिम् ॥ १९
 यस्याऽऽशुर्विद्यते राजन्ब्रह्मणो वयसा समम् । ववन्दे चरणौ तस्य दूरतः पापकर्मकृत् ॥ २०
 मार्कण्डेयो मुनिवरो दृष्ट्वा तं कम्पितं तथा । परोपकरणार्थाय समाहूयेदमब्रवीत् ॥ २१

मार्कण्डेय उवाच—

कस्मात्कुष्ठाभिभूतस्त्वं कुतो निन्ध्यतरो ह्यसि ॥ २२

श्रीकृष्ण उवाच—

इत्युक्तः स प्रत्युवाच-मार्कण्डेयं महामुनिम् ॥ २३

यक्ष उवाच—

राजराजस्यानुचरो हेममालीति नामतः । मानसात्पद्मनिचयमानीय प्रत्यहं पुने ॥ २४

शिवपूजनवेत्त्यां कुबेराय समर्पये । एकस्मिन्दिवसे चैव कालश्चाविदितो मया ॥ २५
 पत्नीसौख्यप्रसक्तेन शोकव्याकुलचेतसा । ततः कुब्जेन शंसोऽस्मि राजराजेन वै मुने ॥ २६
 कुष्ठाभिभूतः मंजुतो वियुक्तः कान्तया तया । अधुना तव सान्निध्ये प्राप्तोऽस्मि शुभकर्मणा २७
 सतां स्वभावनश्चित्तं परोपकरणे क्षमम् । इति ज्ञात्वा मुनिश्रेष्ठ मां प्रशशि कृतागसम् ॥ २८

पार्श्वेऽय उवाच—

त्वया सत्यमिह प्रोक्तं नासत्यं भाषितं यतः । अतो व्रतोपदेशं ते कथयामि शुभप्रदम् ॥ २९
 आपादे कृष्णपक्षे तु योगिनीव्रतमाचर । अस्य व्रतस्य पुण्येन कुष्ठं यास्यति वै ध्रुवम् ॥ ३०

श्रीकृष्ण उवाच—

इति वाक्यमृषः श्रुत्वा दण्डवत्पतितो भुवि । उत्थापितः स मुनिना वभूवातीव हर्षितः ॥ ३१
 पार्श्वेऽयोपदेशेन व्रतं तेन कृतं यथा । अष्टादशैव कुष्ठानि गतानि तस्य सर्वशः ॥ ३२
 मुनिवचनतः सम्यग्व्रते चोर्णेऽभवत्सुखी । ईदृग्विषयं नृपश्रेष्ठ कथितं योगिनीव्रतम् ॥ ३३
 अष्टाशीतिसहस्राणि द्विजान्भोजयते तु यः । तत्समं फलमाप्नोति योगिनीव्रतकृत् ॥ ३४
 महापापमक्षमनी महापुण्यफलप्रदा । पठनाच्छ्रवणान्मर्त्यैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३५

एति श्रीनारदाय पाद उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णगुपिष्ठिरसंवाद आषाढकृष्णयोगिग्वेकाशीमाहात्म्य-
 कथनं नाम चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४६४२

अथ षष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

गुपिष्ठिर उवाच—

आषाढस्य सिते पक्षे का च एकादशी भवेत् । किं नामको विधिस्तस्या एतद्विस्तरतो वद ॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

कथयामि महापुण्यां स्वर्गमोक्षप्रदायिनीम् । शैवर्गी नाम नाम्ना तु सर्वपापहरां पराम् ॥ २
 यस्याः श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत् । सत्यं सत्यं मया प्रोक्तं नातः परतरं वृणाम् ॥ ३
 पापिनां पापनाशाय सृष्टं धात्रा महोत्तमम् । अतः परा न राजेन्द्र वर्तते मोक्षदा परा ॥ ४
 एतस्मात्कारणाद्राजःश्रूयतां गतिरुत्तमा । भवेन्नराणां श्रोतॄणां कथायाः श्रवणादपि ॥ ५
 ते सदा वैष्णवा राजन्मम भक्तिपरायणाः । आपादे वामनश्चैव पूज्यते परमेश्वरः ॥ ६
 वामनः पूजितो येन कमलैः कमलैः । आपाढस्य सिते पक्षे कामिकायाः (शयन्याश्च) दिने तथा
 तेनार्चितं जगत्सर्वं त्रयो देवाः सनातनाः । कृता चैकादशी येन हरिवासरमुत्तमम् ॥ ८

गुपिष्ठिर उवाच—

संशयोऽस्ति महान्येऽत्र श्रूयतां पुरुषोत्तम । कथं सुप्तोऽसि देवेश कथं च बलिमाश्रितः ॥ ९
 कथं भूमौ च सर्वेश किं कुर्वन्ति जनाः परे । एतद्ब्रु महामाज्ञ संशयोऽस्ति महान्मम ॥ १०

श्रीकृष्ण उवाच—

श्रूयतां राजशार्दूल कथा पापमणाशिनी । यस्याः श्रवणमात्रेण सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ ११

वलिवै दानवः पूर्वमासीज्जेतायुगे नृप । पूजयंश्चैव मां नित्यं मद्भक्तो मत्परायणः ॥ १२
 यज्ञैस्तु विधिवदैत्यो यजते मां सनातनम् । भक्त्या च परया राजन्यज्ञकृद्ब्रतकृत्तथा ॥ १३
 परं विचार्य बहुधा मघोना चैव सूक्तिभिः । गुरुणा दैवतैः सार्धं बहुधा पूजितोऽप्यहम् ॥ १४
 ततो वामनरूपेण अवतारे च पञ्चमे । अत्युग्ररूपेण तदा सर्वव्रह्माण्डरूपिणा ॥ १५
 वाक्छलेन जितो दाता सत्यमाश्रित्य संस्थितः । शुक्रस्तं वारयामास यन्त्रारायण इत्यहम् ॥ १६
 याचिता वसुधा राजन्सार्धपदत्रया मया । संकल्पोदकमात्रे तु करे तेनैव चार्पिते ॥ १७
 रूपमीदृग्विधं राजंस्तदा शृणु मया कृतम् । भूलोके चरणौ न्यस्य भुवलोके तु जानुनी ॥ १८
 स्वलोके च कटिं न्यस्य महर्लोके तथोदरम् । जनलोके च हृदयं तपोलोके तु कण्ठकम् ॥ १९
 सत्यलोके मुखं स्थाप्य मस्तकं च तदूर्ध्वकम् । चन्द्रसूर्यग्रहाश्चैव नक्षत्राणि तथैव च ॥ २०
 देवाः सेन्द्राश्च नागाश्च यक्षगन्धर्वकिनराः । स्तुवन्तो वे(अस्तुवन्वे)दसंभूतैः सूक्तैश्च विविधैस्तथा
 (दा) ॥ २१
 करे गृहीत्वा च बलिं त्रिपदैः पूरिता मही । अर्धं च तस्य पृष्ठे च पदं न्यस्तं मया तदा ॥ २२
 गतो रसातलं राजन्दानवो मम पूजकः । क्षिप्तोऽधो दानवश्चैव किमकुर्व(वि) ततः परम् ॥ २३
 विनयेनाऽऽनतोऽसौ वै सुप्रसन्नो जनार्दनः । आपादशुक्रपक्षे तु कामिका(शयनी)हरिवासरे ॥ २४
 तस्यामेका च मूर्तिर्मे वलिमाश्रित्य तिष्ठति । द्वितीया शेषपृष्ठे वै क्षीरसागरमध्यतः ॥ २५
 स्वपितृव्ये महाराज यावदागामिकातिंकी । तावद्भवेत्सुधर्मात्मा सर्वधर्मोत्तमोत्तमम् ॥ २६
 ब्रतं च कुरुते मर्त्यः स याति परमां गतिम् । एतस्मात्कारणाद्राजन्कर्तव्या च प्रयत्नतः ॥ २७
 नातः परतरा काचित्पवित्रा पापनाशिनी । यस्यां स्वपिति देवेशः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ २८
 तस्यां च पूजयेद्देवं शङ्खचक्रगदाधरम् । रात्रौ जागरणं कृत्वा भक्त्या चैव विशेषतः ॥ २९
 तस्य पुण्यस्य संख्यां न कर्तुं शक्तश्चतुर्मुखः । एवं यः कुरुते राजभेकादस्या ब्रतोत्तमम् ॥ ३०
 सर्वपापहरं चैव भुक्तिमुक्तिप्रदायकम् । स च लोके मम सदा श्वपचोऽपि प्रियंकरः ॥ ३१
 दीपदानेन पालाशपत्रे भुक्त्या ब्रतेन च । चातुर्मास्यं नयन्तीह ते नरा मम वल्लभाः ॥ ३२
 चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते भूमिशायी भवेन्नरः । श्रावणे वज्रयेच्छाकं दधि भाद्रपदे तथा ॥ ३३
 बुधमाश्वयुजि(जे) त्याज्यं कार्तिके द्विदलं त्यजेत् । अथवा ब्रह्मचर्यस्थः स याति परमां गतिम्
 एकादस्या ब्रतेनैव पुमान्पापैर्विमुच्यते । कर्तव्या सर्वदा राजन्विस्मर्तव्या न कर्हिचित् ॥ ३५
 शयनीबोधिनीमध्ये या कृष्णैकादशी भवेत् । सैवोपोष्या गृहस्थस्य नान्या कृष्णा कदाचन ॥ ३६
 शृणुयाच्चैव भो राजन्कर्था पापहरां पराम् । अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ३७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उपासितनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे आपादशुक्राद्यन्येकाद-

शीमाहात्म्यकथनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४६७९

अथ वदयथाशक्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

श्रावणस्यासिते पक्षे किंनार्येकादशी भवेत् । तन्मे कथय गोविन्द वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥ १

१ ङ. यज्ञे तु वि । २ च. मृतयुक्तो ।

श्रीकृष्ण उवाच—

शृणु राक्षसवन्ध्यामि आलसानं पापनाशनम् । यत्प्रोक्तं ब्रह्मणा पूर्वं पृच्छते नारदाय वै ॥ २

नान्द उवाच—

भगवन्श्रोतुमिच्छामि त्वत्तोऽहं कमलासन । श्रावणस्यासिते पक्षे किं नाम्न्येकादशी भवेत् ॥

को देवः को विधिस्तस्याः किं पुण्यं कथय प्रभो ।

३

ब्रह्मावाच—

शृणु नारद ते वक्ष्ये लोकानां हितकाम्यया । श्रावणैकादशी कृष्णा कामिका नाम नामतः ४

यस्याः स्मरणमात्रेण वाञ्छयेयफलं लभेत् । यस्यां जागति देवेशः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ ५

श्रीधराख्यं हरिं विष्णुं माधवं यशुसूदनम् । पूजयेद्वायते यो वै तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ६

न गङ्गायां न काश्यां च नैमिषे न च पुष्करे । यत्फलं समवामोति तत्फलं कृष्णपूजनात् ॥ ७

[ऋगोदावर्यां गुरौ सिद्धे व्यतीपाते च दण्डके । यत्फलं समवामोति तत्फलं कृष्णपूजनात्] ॥ ८

ससागरवनापनां यो ददाति वसुंधराम् । कामिकाव्रतकारी च उभौ समफलौ स्मृतौ ॥ ९

प्रसूयमानां यो धेनुं दद्यात्सोपस्करां नरः । तत्फलं समवामोति कामिकाव्रतकारकः ॥ १०

श्रावणे श्रीधरं देवं पूजयेद्यो नरोत्तम । तेनैव पूजिता देवा गन्धर्वैरगपन्नगाः ॥ ११

तस्मात्सर्वप्रपत्नेन कामिकादिवसे हरिः । पूजनीयो यथाशक्ति पात्रुपैः पापभीरुभिः ॥ १२

ये संनाराणेत्रे यत्राः पापपङ्कसमाकुले । तेषामुद्धरणार्थाय कामिकाव्रतमुत्तमम् ॥ १३

नातः परतरा काचित्पवित्रा पापहारीणि । एवं नारद जानीहि स्वयमाह परो हरिः ॥ १४

अध्यात्मविद्यानिरतैर्यफलं प्राप्यते नरैः । ततो बहुतरं विद्धि कामिकाव्रतसेविनाम् ॥ १५

रात्रौ जागरणं कृत्वा कामिकाव्रतकृत्तरः । न पश्यति यमं रोद्रे नैव गच्छति दुर्गतिम् ॥ १६

न पश्यति कुयोनिं च कामिकाव्रतसेवनात् । कामिकाया व्रते चीर्णे कैवल्यं योगिनो गताः ॥ १७

तस्मात्सर्वप्रपत्नेन कर्तव्या नियतात्मभिः । तुलसीप्रभवं पञ्चैर्यो नरः पूजयेद्हरिम् ॥ १८

भ स लिप्यति पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा । सुवर्णभारमेकं तु रजतं च चतुर्गुणम् ॥ १९

तत्फलं समवामोति तुलसीदलपूजनात् । रक्तमौक्तिकवैद्यैर्प्रवालादिभिराचितः ॥ २०

न तुप्यति तथा विष्णुस्तुलसीदलतो यथा । तुलसीमञ्जरीभिर्यः पूजितो येन केशवः ॥ २१

आजन्मपातकं तस्य निश्चयाद्याति संक्षयम् ॥

या दृष्टा निखिलायसंघशमनी स्पृष्टा वपुष्पावनी

रोगाणामभिवन्दिता निरसनी सिक्ताऽन्तकवासिनी ।

प्रत्यासत्तिविधायिनी भगवतः कृष्णस्य संरोपिता

न्यस्ता तत्तरेण विप्रुक्तिफलदा तस्यै तुलस्यै नमः ॥

२२

दीपं ददाति यो मलयो दिवा रात्रौ हरेर्दिने । तस्य पुण्यस्य संख्यां यो चित्रगुप्तो न वेत्स्यलम् ॥

कृष्णाग्रे दीपको यस्य ज्वलत्वेकादशीदिने । पितरस्तस्य तृप्यन्ति ब्रह्मतेन दिवि स्थिताः ॥ २४

दृष्टेन दीपं प्रज्वाल्य तिलतैलेन वा पुनः । प्रभाति सूर्यलोके च दीपकोटिश्चतारचितः ॥ २५

* धनुर्दिहान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. ट. पुस्तकस्य ।

१ झ. ञ. 'स्याः श्रवण' । २ ख. च. ज. झ. ञ. 'ति त्वतो लोके दी' ।

श्रीकृष्ण उवाच—

अयं तवाग्रे कथितः कामिकामहिमा मया । अतो नरैः प्रकर्तव्या सर्वपातकहारिणी ॥ २६
ब्रह्महत्यापहरणी भ्रूणहत्याविनाशिनी । त्रिदिवस्थानदात्री च महापुण्यफलप्रदा ॥ २७
भुत्वा माहात्म्यमेतस्या नरः श्रद्धासमन्वितः । विष्णुलोकमवामोति सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २८
इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्ड उपातिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे श्रावणकृष्णकामिकैकादशीमाहात्म्यकथनं
नाम षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४७०७

अयं सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

श्रावणस्य सिते पक्षे किंनाम्येकादशी भवेत् । कथयस्व प्रसादेन ममाग्रे मधुसूदन ॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

शृणुष्वावहितो राजन्कथां पापहरां पराम् । यस्याः श्रवणमात्रेण वाजपेयफलं लभेत् ॥ २
द्वापरस्य युगस्याऽऽदौ पुरा माहिष्मतीपुरे । राजा महीजिदाख्यातो राज्यं पालयति स्वकम् ॥ ३
पुत्रहीनस्य तस्यैव न तद्राज्यं सुखप्रदम् । अपुत्रस्य सुखं नास्ति इह लोके परत्र च ॥ ४
चिन्तयानस्य तस्यैव कालो बहुतरो गतः । न प्राप्तश्च सुतो राज्ञा सर्वसौख्यप्रदो नृणाम् ॥ ५
दृष्ट्वाऽऽत्मानं प्रवचसं राजा चिन्तापरोऽभवत् । तदाऽऽगतः प्रजामध्ये चेदं वचनमब्रवीत् ॥ ६
राजोवाच—

इह जन्मनि भो लोका न मया पातकं कृतम् । अन्यायोपार्जितं विचं क्षिप्तं कोशे मया न हि ७
ब्रह्मस्वं देवद्रविणं न गृहीतं मया क्वचित् । पुत्रवत्पालितो लोको धर्मेण विजिता मही ॥ ८
दुष्टेषु पातितो दण्डो बन्धुपुत्रोपमेष्णपि । शिष्टास्तु पूजिता नित्यं न द्वेष्याश्च मया जनाः ॥ ९
इत्येवं ब्रुवतो मार्गं धर्मयुक्तं द्विजोत्तमाः । कस्मान्मम गृहे पुत्रो न जातस्तद्विशृण्वताम् ॥ १०

श्रीकृष्ण उवाच—

इति वाक्यं द्विजाः श्रुत्वा सप्रजाः सपुरोहिताः । मन्त्रयित्वा नृपहितं जग्मुस्ते गहनं वनम् ॥ ११
इतस्ततश्च पश्यन्त आश्रमानृषिसवितान् । नृपतोहितमिच्छन्तो ददृशुर्मुनिसत्तमम् ॥ १२
तप्यमानं तपो धीरं निरालम्बं निरामयम् । निराहारं जितात्मानं जितक्रोधं सनातनम् ॥ १३
लोमशं धर्मतत्त्वज्ञं सर्वशास्त्रविशारदम् । दीर्घायुषं महात्मानं सकेतं ब्रह्मसंमितम् ॥ १४
कल्पे कल्पे गते तस्य एकं लोम विशीर्यते । अतो लोमशनामानं त्रिकालज्ञं महामुनिम् ॥
तं दृष्ट्वा हर्षिताः सर्व ऊजुस्ते च परस्परम् ॥ १५

जना ऊजुः—

अस्मद्भाग्यवशादेव प्राप्तोऽयं मुनिसत्तमः ॥ १६

श्रीकृष्ण उवाच—

तांस्तथा सप्रजान्वीक्ष्य उवाच ऋषिसत्तमः ॥ १७

लोमश उवाच—

किमर्थमिह संभाषाः कथयध्वं स्वकारणम् । दर्शनाद्दृष्टमनसः स्तुवन्तश्चैव मां किमु ॥ १८
असंशयं करिष्यामि भवतां यद्वितं भवेत् । परोपकृतये जन्म माहशानां न संशयः ॥ १९

जना ऊचुः—

ध्रुवतामपिशस्यामो वयमागमकारणम् । संशयच्छेदनार्थाय तव सान्निध्यमागताः ॥ २०
पद्मयोनैः परतराचवत्तः श्रेष्ठो न विद्यते । अतः कार्यवशात्प्राप्ताः समीपं भवतो वयम् ॥ २१
महीनिचाम राजाऽसौ पुत्रहीनोऽस्ति सांपतम् । वयं तस्य भजा ब्रह्मन्पुत्रवत्पालितास्तथा ॥ २२
तं पुत्ररहितं दृष्ट्वा तस्य दुःखेन दुःखिताः । तपः कर्तुमिहाऽऽयाता मतिं कृत्वा तु नैष्ठिकीम् ॥ २३
तस्य भाग्येन दृष्टोऽस्ति ह्यस्माभिस्त्वं द्विजोत्तम । महतां दर्शनेनैव कार्यसिद्धिर्भवेन्नृणाम् ॥
उपदेशं वद मुने राज्ञः पुत्रो यथा भवेत् ॥ २४

श्रीकृष्ण उवाच—

इति तेषां वचः श्रुत्वा मुहुर्तं ध्यानमास्थितः । प्रत्युवाच मुनिर्ज्ञात्वा तस्य जन्म पुरातनम् ॥ २५

लोमश उवाच—

पुराजन्मनि वैश्योऽयं धनहीनो नृशोपकृद् । वाणिज्यकर्मनिरतो ग्रामाह्वयान्तरं गतः ॥ २६
ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशमीदिवसे तथा । मध्यमे शुभणौ प्रातो ग्रामसीञ्चि जलाशयम् ॥ २७
कू(वा)पिकां सजलां दृष्ट्वा जलपाने मनो दधे । सद्यस्ततः सवत्सा च धेनुस्त्वत्र समागता ॥ २८
उपातुरा निदाघार्ता तस्यामपः पपौ तु सा । पित्रन्तीं वारयित्वा तामसौ तोयं पपौ स्वयम् ॥ २९
कर्मणा तेन पापेन पुत्रहीनो नृपोऽभवत् । कस्यापि जन्मनः पुण्यात्प्राप्तं राज्यमकण्टकम् ॥ ३०

लोका ऊचुः—

पुण्यात्प्रापं क्षयं याति पुराणे श्रूयते मुने । पुण्योपदेशं कथय येन पापक्षयो भवेत् ॥

तथा भवत्प्रसादेन पुत्रो भवति भूपतेः ॥

३१

लोमश उवाच—

श्रावणे शुकपक्षे तु पुत्रदा नाम विद्युता । एकादशी वाञ्छितदा कुरुध्वं तद्भवं जनाः ॥ ३२

[श्रीकृष्ण उवाच—

इति श्रुत्वा नमस्कृत्य मुनिमेत्य पुरं व्रतम्] । यथाविधि यथान्यायं कृतं तैर्जागरान्वितम् ॥ ३३
तस्य पुण्यं सुविमलं दत्तं नृपतये जनैः । दत्ते पुण्येऽथ सा राक्षी गर्भमाधच शोभनम् ॥ ३४
प्राप्ते प्रसवकाले सा सुपुत्रे पुत्रमूर्जितम् । श्रावणस्य सिते पक्षे कर्कटस्ये दिवाकरे ॥ ३५
द्वादश्यां वासुदेवाय पवित्रारोपणं स्मृतम् । हेमरूप्यताम्रसौमैः सूत्रैः कौशेयपद्मजैः ॥ ३६
कुशैः काशैश्च कार्पासैर्व्रक्षैणा कीर्तितैः शुभैः । क्त्वा त्रिगुणितं सूत्रं त्रिगुणीकृत्य शोधयेत् ॥ ३७
गोदोहान्तरिते काले पूर्वैश्चुरधिवासनम् । ब्राह्मणांश्च नमस्कृत्य गुरुपादौ प्रणम्य च ॥ ३८
गीतमङ्गलनिर्घोषैः कुर्वीज्जागरणं ततः । ब्राह्मणाः सन्निधौ वैश्या भक्ताः शूद्रास्तथैव च ॥ ३९
स्वधर्मावस्थिताः सर्वे भक्त्या कुर्युः पवित्रकम् । ततः पवित्रं गुरवे दद्याद्द्वि विधिपूर्वकम् ॥ ४०

* धनुषिहान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. व. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. ज. झ. व. "विपुलं । २ झ. व. "ब्रह्मण्याकी" ।

ब्राह्मणान्वैष्णवाश्चैव गन्धपुष्पादिनाऽर्चयेत् । अतो देवेति मन्त्रेण द्विजो विष्णुं निवेदयेत् ॥ ४१
 शूद्रस्तु मूलमन्त्रेण यथा विष्णोस्तथा शिवे । वर्षे वर्षे प्रकर्तव्यं पवित्रारोपणं नरैः ॥ ४२
 भुक्तिं मुक्तिं च इच्छद्भिः संसारे शोकसागरे । न करोति विधानेन पवित्रारोपणं तु यः ॥ ४३
 तस्य सांवत्सरी पूजा निष्फला वैष्णवस्य तु⁺ । श्रुत्वा माहात्म्यमेतस्या नरः पापात्प्रमुच्यते ॥
 इह लोके सुखं प्राप्य परत्र स्वर्गतिं लभेत् ॥ ४५

इति श्रीमहापुराणे पाच उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे श्रावणशुक्लपुनर्दशकादशी-
 माहात्म्यकथनं नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४७५२

अथाष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

भाद्रस्य कृष्णपक्षे तु किनाम्येकादशी भवेत् । एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कथयस्व जनार्दन ॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

शृणुष्वैकमना राजन्कथयिष्यामि विस्तरात् । अजेति नामतः प्रोक्ता सर्वपापप्रणाशिनी ॥ २
 पूजयित्वा हृषीकेशं व्रतमस्याः करोति यः । पापानि तस्य नश्यन्ति व्रतस्य श्रवणादपि ॥ ३
 नातः परतरा राजल्लोकद्वयहिताय वै । सत्यमुक्तं मया ह्येतन्नासत्यं मम भाषितम् ॥ ४
 हरिश्चन्द्र इति ख्यातो बभूव नृपतिः पुरा । चक्रवर्ती सत्यसंधः समस्ताया भुवः पतिः ॥ ५
 कस्यापि कर्मणः प्राप्तौ राज्यभ्रष्टो बभूव सः । विक्रीतौ वनितापुत्रौ स चकाराऽऽत्मविक्रयम् ॥
 पुल्कसस्य च दासत्वं गतो राजा स पुण्यकृत् । सत्यमालम्ब्य राजेन्द्र श्रुतचैलापहारकः ॥ ७
 सोऽभवन्नृपतिश्चेष्टो न सत्याच्चलितस्तथा । एवं च तस्य नृपतेर्वह्नौ वत्सरा गताः ॥ ८
 ततश्चिन्तापरो राजा बभूवातिसुदुःखितः । किं करोमि क्व गच्छामि निष्कृतिर्मे कथं भवेत् ॥ ९
 इति चिन्तयतस्तस्य मग्नस्य वृजिनार्णवे । आजगाम मुनिः कथिञ्ज्ञात्वा राजानमातुरम् ॥ १०
 परोपकरणार्थाय निर्मितो ब्रह्मणा द्विजः । स तं दृष्ट्वा द्विजवरं ननाम नृपतत्तमः ॥ ११
 कुताञ्जलिपुटो भूत्वा गौतमस्याग्रतः स्थितः । कथयामास वृत्तान्तमात्मनो दुःखसंयुतम् ॥ १२
 श्रुत्वा नृपतिवाक्यानि गौतमो विस्मयान्वितः । उपदेशं नृपतये व्रतस्यास्य ददौ मुनिः ॥ १३

गौतम उवाच—

मासि भाद्रपदे राजन्कृष्णपक्षेऽतिशोभना । एकादशी समायाता अजा नामेति पुण्यदा ॥ १४
 अस्याः कुरु व्रतं राजन्यापस्यान्तो भविष्यति । [तव भाग्यवशादेवा सप्तमेऽह्नि समागता १५
 उपवासपरो भूत्वा रात्रौ जागरणं कुरु । एवमस्या व्रते चिरेण तव पापक्षयो भवेत्] ॥
 तव पुण्यप्रभावेण आगतोऽहं नृपोत्तम ॥ १६

+ पुस्तकेष्वेतदस्मै “इदं पवित्रारोपणमेकादश्यामप्युचितम् । यदस्यामुभयोर्बैधवं हरिरिति वचनास्तदाचारश्च पूर्वो-
 चार्थादिद्विस्तोत्सवः । मालिनोक्तेः” इति ग्रन्थो दृश्यते । * धनुषिद्वान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. अ. पुस्तकस्यः ।

श्रीकृष्ण उवाच—

इत्येवं कथयित्वा च मुनिरन्तरधीयत । मुनिवाक्यं नृपः श्रुत्वा चकार व्रतमुत्तमम् ॥ १७
 कृते तस्मिन्त्रे राज्ञः पापस्यान्तोऽभवन्तृणात् । श्रूयतां राजशार्दूल मभावोऽस्य व्रतस्य च ॥ १८
 यदुःखं बहुभिरप्यभोक्तव्यं तत्तस्यो भवेत् । निस्तीणदुःखो राजाऽऽसीद्व्रतस्यास्य मभावतः ॥ १९
 पत्न्या सह समासहं पुत्रजीवनमाप सः । दिवि दुन्दुभयो नेदुः पुण्यवर्षमभूदिव ॥ २०
 एकादश्याः मभावेण माप्य राज्यमकण्टकम् । स्वर्गं लेभे हरिश्चद्रः सपुरः सपरिच्छदः ॥ २१
 ईदृग्विषयं व्रतं राजन्यं कुर्वन्ति च मानवाः । सर्वपापविनिर्मुक्तास्त्रिदिवं यान्ति ते नृप ॥ २२
 पत्न्याच्छ्रयणाद्वाऽपि अन्धमेधफलं लभेत् ॥ २३

इति श्रीमद्भगवत्पाद उत्तरराम उवाच—
 उवाच—
 मातात्म्यवर्णनं समाप्तं तदा तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः— ३४७७४

अधोऽष्टमोऽध्यायः ।

शुद्धिष्टिर उवाच—

नभस्यस्य सिते पक्षे किनामैकादशी भवेत् । को देवः को विविस्तस्या एतदाख्याहि केशव ॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

कथयामि महीपाल कथामाश्रयकारिणीम् । कथयामास यां ब्रह्मा नारदाय महात्मने ॥ २

नारद उवाच—

कथयस्व प्रसादेन चतुर्मुख नमोऽस्तु ते । नभस्यशुक्लपक्षे तु किनामैकादशी भवेत् ॥

एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विष्णोराराधनाय वै ॥ ३

ब्रह्मोवाच—

वैष्णवोऽसि मुनिश्रेष्ठ साधु पृष्टं किल त्वया । नातः परतरा लोके पवित्रा हरिवासरात् ॥ ४

पद्मनाभेति विख्याता नभस्यैकादशी सित्ता । हृषीकेशः पूज्यतेऽस्यां कर्तव्यं व्रतमुत्तमम् ॥ ५

कथयामि तवाग्रेऽहं कथां पौराणिकीं शुभाम् । यस्याः श्रवणमात्रेण महापापं प्रणश्यति ॥ ६

मांघाता नाम राजर्षिविवस्वहंससंभवः । बभूव चक्रवर्ती स सत्यसंघः प्रतापवान् ॥ ७

धर्मतः पालयामास प्रजाः पुत्रानिवारितान् । न तस्य राज्ये दुर्भिक्षं नाऽऽधयो व्यापयस्तथा ८

निरातङ्गाः प्रजास्तस्य धनधान्यसमेधिताः । न्यायेनोपाजितं विचं तस्य कोशे महीपतेः ॥ ९

स्ववधर्वेण प्रवर्तन्ते सर्वे वर्णाश्रयास्तथा । कामधेनुसमा भूमिस्तस्य राज्ये महीपतेः ॥ १०

तस्मैर्धुं कुर्वतां राज्यं बहुसौख्यं गताः प्रजाः । अथैकस्मिन्सं प्रसासे विपाके कर्मणः खलु ॥ ११

वर्षत्रयं तद्विषये न बह्वर्षलाहकाः । तेन भग्नाः प्रजास्तस्य बभूवुः क्षुधयाऽर्दिताः ॥ १२

स्वाहास्तथावपदकारवेदाध्ययनवर्जिताः । बभूव विषयस्तस्याभाष्येन दैवपीडितः ॥

अथ प्रजाः समागम्य राजानमिदमब्रुवन् ॥ १३

प्रजा ऊचुः—

श्रोतव्यं नृपशाईल प्रजानां वचनं त्वया । आपो नारा इति प्रोक्ताः पुराणेषु मनीषिभिः ॥१४
अयनं ता भगवतस्तस्मान्नारायणः स्मृतः । पर्जन्यरूपो भगवान्विष्णुः सर्वगतः स्थितः ॥ १५
स एव कुरुते दृष्टिं दृष्टेरन्नं ततः प्रजाः । तदभावे नृपश्रेष्ठ क्षयं गच्छन्ति वै प्रजाः ॥
तथा कुरु नृपश्रेष्ठ योगक्षेमं यथा भवेत् ॥ १६

राजोवाच—

सत्यमुक्तं भवद्भिश्च न मिथ्याऽभिहितं क्वचित् । अन्नं ब्रह्म यतः प्रोक्तमन्ने सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥१७
अनाद्भवन्ति भूतानि जगदन्नेन वर्तते । इत्येवं श्रूयते लोके पुराणे बहुविस्तरम् ॥ १८
नृपाणात्पचारेण प्रजानां पीडनं भवेत् । नाहं पद्माम्यात्मकृतमेवं बुद्ध्या विचारयन् ॥
तथाऽपि प्रयतिष्येऽहं प्रजानां हितकाम्यया ॥ १९

ब्रह्मोवाच—

इति कृत्वा मर्ति राजा परिमेषपरिच्छदः । नमस्कृत्य विधातारं जगाम गहनं वनम् ॥ २०
चचार मुनिमुख्यां(ख्यै)श्च आश्रमांस्तापसैः श्रितान् । ददर्शाय ब्रह्मसुतमृषिमङ्गिरसं नृपः ॥२१
तेजसा धोतितदिशं द्वितीयमिव पञ्चजम् । तं दृष्ट्वा हर्षितो राजा अवतीर्य स्ववाहनात् ॥ २२
नमश्चक्रेऽस्य चरणौ कृताञ्जलिपुटो वशी । मुनिस्तमभिनन्द्याथ स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ २३
पप्रच्छ कुशलं राज्ये सप्तस्वङ्गेषु भूपते । स निवेद्य स्वकुशलं पप्रच्छानामयं नृपः ॥ २४
दत्तासनो गृहीतार्घ्य उपविष्टोऽस्य संनिधौ । प्रत्युवाच मुनिं राजा पृष्टो ह्यागमकारणम् ॥ २५

राजोवाच—

भगवन्धर्मविधिना मम पालयतो महीम् । अनादृष्टिश्च संवृत्ता नाहं वेदम्यत्र कारणम् ॥ २६
संशयच्छेदनायात्र आगतोऽहं तवान्तिके । योगक्षेमविधानेन प्रजानां कुरु निर्द्वैतिम् ॥ २७

ऋषिरुवाच—

एतत्कृतयुगं राजन्युगानामुचमं मतम् । अत्र ब्रह्मपरा लोका धर्मश्चात्र चतुष्पदः ॥ २८
अस्मिन् युगे तपोयुक्ता ब्राह्मणा नेतरे जनाः । विषये तव राजेन्द्र वृषलोऽयं तपस्यति ॥ २९
एतस्मात्कारणार्णवैव न वर्षन्ति बलाहकाः । कुरु तस्य वषे यत्नं येन दोषः प्रशाम्यति ॥ ३०

राजोवाच—

नाहमेतं वधिष्यामि तपस्यन्तमनागसम् । धर्मोपदेशं कथय उपसर्गविनाशनम् ॥ ३१

ऋषिरुवाच—

यद्येवं तर्हि नृपते कुरुष्वैकादशीव्रतम् । नमस्यस्य सिते पक्षे पञ्चनाभेति विश्रुता ॥ ३२
तस्या व्रतमभावेण सुदृष्टिर्मविता भुवम् । सर्वसिद्धिर्द्धमदा ह्येषा सर्वोपद्रवनाशिनी ॥
अस्या व्रतं कुरु नृप सप्रजः सपरिच्छदः ॥ ३३

ब्रह्मोवाच—

इति वाक्यमृषेः श्रुत्वा राजा स्वपृष्ठमागतः । आद्रम्य सिते पक्षे पञ्चाव्रतमथाकरोत् ॥ ३४
प्रजाभिः सह सर्वांश्चातुर्वर्ण्यसमन्वितः । एवं व्रते राजन्प्र(ज्ञा)वर्षं बलाहकः ॥ ३५

जन्तेन प्राविता भूमिरभवत्सस्यशालिनी । ऋषीश्वरप्रभावेण लोकाः सौख्यं प्रपेदिरे ॥ ३६

श्रीकृष्ण उवाच—

एतस्मात्कारणादेव कर्तव्यं व्रतमुत्तमम् । दध्योदनयुतं तस्यां जलपूर्णं घटं द्विजे ॥ ३७

वद्भुसंचेष्टिनं दत्त्वा लज्जोपानहमेव च । नमो नमस्ते गोविन्द वृषश्रवणसंज्ञक ॥ ३८

अर्धौचसंभयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भव । भुक्तिभुक्तिप्रदश्चैव लोकानां सुखदायकः ॥ ३९

एतन्नाच्छ्रवणाद्वाजन्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३९

इति धीमहापुत्रो पाप उत्तरस्य च समापतिनारदसंवादान्तर्गतश्रीकृष्णमुषिष्ठिरसंवादे भारद्वाजप्रश्नाद-

श्रीमाहात्म्यकथनं नामैकोनपटितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४८१३

अथ पटितमोऽध्यायः ।

मुषिष्ठिर उवाच—

कथयस्व प्रसादेन ममाग्रे मधुसूदन । इपस्य कृष्णपक्षे तु किं नामैकादशी भवेत् ॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

आश्विने कृष्णपक्षे तु इन्दिरा नाम नामतः । तस्या व्रतप्रभावेण महापापं ग्रणयति ॥ २

अथोपांनिगतानां च पितॄणां गतिदायिनी । शृणुष्वानुहितो राजन्कथां पापहरां पराम् ॥ ३

यस्याः श्रवणमात्रेण बाजपेयफलं लभेत् । पुरा कृतदुगे राजन्वभूष वृषनन्दनः ॥ ४

इन्द्रसेन इति ख्यातः पुरा माहिष्मतीपतिः । स राजा पालयामास धर्मेण यज्ञसाऽन्वितः ॥ ५

पुत्रपौत्रसमायुक्तो धनधान्यसमन्वितः । माहिष्यत्वयिषो राजा विष्णुभक्तिपरायणः ॥ ६

जपन्गोविन्दनामानि भुक्तिदायिनी नराधिप । कालं नयति त्रिविधदध्यात्यध्यानचिन्तकः ॥ ७

एकस्मिन्दिवसे राक्षि सुखासीने सदोगते । अवतीर्यागमत्तत्र ह्रस्वराज्जारदो मुनिः ॥ ८

तमागतमभिप्रेक्ष्य प्रत्युत्थाय कृताञ्जलिः । पूजयित्वाऽथ विधिना चाऽऽसने स न्यवेशयत् ॥ ९

सुलोपविष्टं स मुनिं प्रत्युवाच नृपोत्तमः ॥ ९

राजोवाच—

त्वत्प्रसादान्मुनिश्रेष्ठ सर्वं च कुशलं मम । अद्य ऋतुक्रियाः सर्वाः सफलास्तव दर्शनात् ॥ १०

प्रसदं कुरु देवर्षे ब्रह्मभागमकारिणात् ॥ ११

नारद उवाच—

श्रूयतां नृपशार्दूल मद्वचो विस्मयप्रदम् । ब्रह्मलोकादहं मासो यमलोकां नृपोत्तम ॥ १२

शमनेनाचिंतो भवत्वा उपविष्टो वरासने । धर्मशीलाः सत्यवन्तो भास्करि सयुपासते ॥ १३

बहुपुण्यप्रकर्तारो व्रतवैकल्यदोषतः । सभायां श्राद्धदेवस्य मया दृष्टः पिता तव ॥ १४

कथितस्तेन संदेशस्तं निबोध जनेश्वर । इन्द्रसेन इति ख्यातो राजा माहिष्मतीपतिः ॥ १५

तस्याग्रे कथय ब्रह्मनिस्तृतं मां यमसंनिधौ । केनापि चान्तरायेण पूर्वजन्मोद्भवेन च ॥ १६

स्वर्गे मणय मां पुत्र इन्दिरापुण्यदानतः । इत्युक्तोऽहं समायातः समीपं तव पार्थिव ॥ १७

पितुः स्वर्गकृते राजभिन्दिराव्रतमाचर ॥ १७

राजोवाच—

कथयस्व प्रसादेन भगवन्निन्दिरात्रतम् । विधिना केन कर्तव्यं कस्मिन्वक्षे तिर्यौ तथा ॥ १८

नारद उवाच—

शृणु राजेन्द्र ते वक्ष्मि व्रतस्यास्य विधिं शुभम् । आश्विनस्यासिते पक्षे दशमीदिवसे शुभे ॥ १९

प्रातः स्नानं प्रकुर्वीत श्रद्धायुक्तेन चेतसा । ततो मध्याह्नसमये स्नानं कृत्वा समाहितः ॥ २०

एकभक्तं ततः कृत्वा रात्रौ भूमौ शयीत च । प्रभाते विमले जाते प्राप्ते चैकादशीदिने ॥ २१

मुखप्रक्षालनं कुर्यादन्तर्धानपूर्वकम् । उपवासस्य नियमं गृहीयाद्भक्तिभावतः ॥ २२

अद्य स्थित्वा निराहारः सर्वभोगविवर्जितः । श्वो भोक्ष्ये पुण्डरीकाक्षं शरणं मे भवाच्युत ॥ २३

इत्येवं नियमं कृत्वा मध्याह्नसमये तथा । शालग्रामशिलाग्रे तु श्राद्धं कुर्याद्यथाविधि ॥ २४

पितृणां प्रीतये श्राद्धं कुर्याच्छ्रद्धासमन्वितः । गोधूमचूर्णैर्यच्छ्राद्धं कृतं मध्यकृतं भवेत् ॥ २५

यवैर्ब्रीहिलैर्मार्गैर्गोधूमैश्चणकैस्तथा । श्राद्धं कृत्वा तु यो विभो न भुङ्क्ते पितृसेवितम्* ॥ २६

अन्नाश्रितानि पापानि क्षयायेतरवासरे । ब्राह्मणान्भोजयेद्वाजन्दक्षिणाभिश्च पूजितान् ॥ २७

विश्वमन्त्रं समाब्राय गवे दद्याद्विचक्षणः । पूजयित्वा हृषीकेशं घृणगन्धादिभिस्तथा ॥ २८

रात्रौ जागरणं कुर्यात्केशवस्य समीपतः । ततः प्रभातसमये प्राप्ते वै द्वादशीदिने ॥ २९

अर्चयित्वा हरिं भक्त्या भोजयित्वा द्विजांस्तथा । वन्धुदौहित्रपुत्रार्थैः स्वयं भुङ्क्षीत वाग्यतः ॥

अनेन विधिना राजन्कुरु व्रतमतन्द्रितः । विष्णुलोकं प्रयास्यन्ति पितरस्तव भूपते ॥ ३१

श्रीकृष्ण उवाच—

इत्युक्त्वा नृपतिं राजन्मुनिरन्तरधीयत । यथोक्तविधिना राजा चकार व्रतमुत्तमम् ॥ ३२

अन्तःपुरेण सहितः पुत्रघृत्यसमन्वितः । कृते व्रते तु कौन्तेय पुष्पहृष्टिरभूद्विद्विः ॥ ३३

तत्पिता गरुडारूढो जगाम हरिमान्दिरम् । इन्द्रसेनोऽपि राजर्षिः कृत्वा राज्यमकण्टकम् ॥ ३४

राज्ये निवेक्ष्य तनयं जगाम त्रिदिवं स्वयम् । इन्दिराव्रतमाहात्म्यं तवाग्रे कथितं मया ॥ ३५

पठनाच्छ्रवणाद्वाजन्सर्वपापात्प्रमुच्यते ॥ ३६

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे उन्मापतिनारदसंवाकान्तर्गतश्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवाद आश्विनकृष्णान्द्वैकाद-

शीमाहात्म्यकथनं नाम षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४८४९

अथैकवर्षितमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

कथयस्व प्रसादेन मयापे यथुसूदन । इषस्य शुक्लपक्षे तु किनामैकादशी भवेत् ॥ १

श्रीकृष्ण उवाच—

शृणु राजेन्द्र वक्ष्यामि माहात्म्यं पापनाशनम् । शुक्लपक्षे चाऽऽश्विनस्य भवेदेकादशी तु या ॥ २

पापा(शा)ङ्कुशेति विख्याता सर्वपापहरा परा । पञ्चनाभाभिधानं मां पूजयेच्चत्र मानवः ॥ ३

* एतदग्रे किंवाश्विनशुद्धित इति माति ।

१ ड. भो । २ ड. 'य' । आश्विनशु' । ३ ड. पाशाङ्कु' ।

न्नोर्मोक्षमप्राप्त्यै स्वर्गमोक्षमदं नृणाम् । तपस्तपसा पुनस्तीव्रं चिरं मुनिर्वैतेन्द्रियः ॥ ४
 दन्त्यन्तं नमश्नामोति तन्नत्वा गरुडध्वजम् । कृत्वाऽपि बहुशः पापं नरो मोहसमन्वितः ॥ ५
 न याति नरकं नत्वा सर्वपापहरं हरिम् । पृथिव्यां यानि नीर्यानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ ६
 नानि नर्वाणि चाऽऽमीनि विष्णोर्नोमानुकीर्तनात् । देवं शङ्कैधरं विष्णुं ये प्रपन्ना जनार्दनम् ७
 न नेदां यमलोक्तस्य यातना जायते क्वचित् । उपाप्यैकादशीमेकां प्रसङ्गेनापि मानवः ॥ ८
 न याति यातनां यामां पापं कृत्वाऽपि दारुणम् । वैष्णवः पुरुषो भूत्वा शिवनिन्दां करोति यः
 न विन्देद्वैष्णवं लोकं स याति नरकं ध्रुवम् । शैवः पाशुपतो भूत्वा विष्णोर्निन्दां करोति चेत् ॥
 रात्रे पच्यते घोरे पावदिन्द्राथतुदंश । नेदशं पावनं किञ्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ११
 यादशं पचनाभस्य व्रतं पातकनाशनम् । तावत्पापानि देहेऽस्मिस्तिष्ठन्ति मनुजाधिप ॥ १२
 यावन्नोदवनेज्जन्तुः पचनामदितं शुभम् । अश्वमेधसहस्राणि राजसूयव्रतानि च ॥ १३
 एकादशपुत्रावाप्तस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् । एकादशीसमं किञ्चित्त्रयं लोके न विद्यते ॥ १४
 व्याजेनापि कृता यश्च न ते यान्ति हि भास्करिम् । स्वर्गमोक्षमदा ह्येषा श्रीरारोग्यदायिनी ॥
 सुकल्मषमदा ह्येषा धनमित्रमदायिनी । न गङ्गा न गया राजन्न काशी न च पुष्करम् ॥ १६
 न चापि कांश्चैधरं पुण्यं भूष हरेदिनात् । रात्रौ जागरणं कृत्वा समुपाप्य हरेदिने ॥ १७
 अनायासेन भूपाल प्राप्यते वैष्णवं पदम् । दशैव मातुके पते राजेन्द्र दश पदके ॥ १८
 मिषाया दश पते तु पुरातनुद्वरेभरः । चतुर्भुजा दिव्यंरुरा नागारिकृतकेतनाः ॥ १९
 स्निग्धः पीतवस्त्राश्च प्रयान्ति हरिमन्दिरम् । बालत्वे यावन्त्ये च वृद्धत्वे च नृपोत्तम ॥ २०
 उपाप्यैकादशीं नूनं नैति पापोऽपि दुर्गतिम् । पापा(शा)ङ्कुशामुपाप्यैव आश्विनस्य सिते नरः ॥ २१
 [*सर्वपापविनिर्मुक्तो हरिलोकं स गच्छति । दत्त्वा ह्यमृतिलान्मूर्ध्नि गामन्नमुदकं तथा ॥ २२
 उपानच्छन्नवस्त्राणि न पश्यति यमं नरः ।] यस्य पुण्यविहीनानि दिनान्यायान्ति यान्ति च ॥
 न लोहकारभस्त्रेभ्यः श्वसन्नपि न जीवति । अवन्त्यं दिवसं कुर्याद्विरिद्राऽपि नृपोत्तम ॥ २४
 समाचरन्मयाशक्तिं स्नानदानादिकाः क्रियाः । होमस्नानजपध्यानसत्रादिपुण्यकर्मणाम् ॥ २५
 कर्तारो नैव पश्यन्ति घोरं तां यमपातनाम् । दीर्घायुषो घनाढ्याश्च कुलीना रोगवञ्जिताः ॥ २६
 हृदयन्ते मानवा लोके पुण्यकर्तार ईदृशाः । किमत्र बहुनोक्तेन वान्त्स्यधर्मेण दुर्गतिम् ॥ २७
 आरोहन्ति दिवं धर्मेनात्र कार्या विचारणा । इति ते कथितं राजन्मत्पृष्टोऽहं स्वपाऽनघ ॥
 पापा(शा)ङ्कुशाया माहात्म्यं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ २८

इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्ड उपापतिनारदसंवादान्तर्गतभीष्मपुत्रोपनिषत्संवाद आश्विनशुक्लप.पा(शा)-
 द्वितीयादशीमाहात्म्यकथनं नामैकपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ११ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४८७७

* धनुर्ध्विहान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. घ. ङ. पुस्तकस्थः ।

अथ द्विषष्टितमोऽध्यायः ।

पुषिष्ठिर उवाच—

[*कथयस्व प्रसादेन मयि स्नेहाज्जनार्दन । कार्तिकस्यासिते पक्षे किनामैकादशी भवेत् ॥] १

श्रीकृष्ण उवाच—

श्रूयतां राजशार्दूल कथयामि तवाग्रतः । कार्तिके कृष्णपक्षे तु रमा नाम सुशोभना ॥ २
 एकादशी समाख्याता महापापहरा परा । अस्याः प्रसङ्गतो राजन्माहात्म्यं प्रवदामि ते ॥ ३
 मुचुकुन्द इति ख्यातो बभूव भूपतिः पुरा । देवेन्द्रेण समं तस्य भित्तत्वं भववृष ॥ ४
 यमेन वरुणेनैवं कुबेरेण समं तथा । विभीषणेन यस्यैवं सखित्वमभवत्पुरा ॥ ५
 विष्णुभक्तः सत्यसंधो बभूव नृपतिः पुरा । तस्यैवं ज्ञासतो राजन्राज्यं निहतकण्टकम् ॥ ६
 बभूव दुहिता गेहे चन्द्रभागा सरिद्धरा । शोभनाय च सा दत्ता चन्द्रसेनसुताय वै ॥ ७
 स कदाचित्समायातः श्वशुरस्य गृहे नृप । एकादशीव्रतदिनं समायातं सुष्ण्यदम् ॥ ८
 समागते व्रतदिने चन्द्रभागा त्वचिन्तयत् । किं भविष्यति देवेश मम भर्ताऽतिदुर्बलः ॥ ९
 क्षुधां न क्षमते सोढुं पिता चैवोग्रशासनः । पटहस्ताब्ज्यते यस्य संभासे दक्षमीदिने ॥ १०
 न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं संभासे तु हरेदिने । श्रुत्वा पटहनिर्घोषं शोभनस्त्वब्रवीत्प्रियाम् ॥ ११

शोभन उवाच—

किं कर्तव्यं मया कान्ते देहि शिक्षां वरानने ॥ १२

चन्द्रभागोवाच—

मत्पितुर्वैभविनि प्रभो भोक्तव्यं नाद्य केनचित् । गजैरश्वैश्च कलभैरन्वैः पशुभिरेव च ॥ १३
 नृगमन्नं तथा कर्ति न श्रेष्ठं हरेर्दिके । अश्वैश्च कुतः कान्त भुज्यते हरिवासरे ॥ १४
 यदि त्वं भोक्ष्यसे कान्त ततो गरीं प्रयास्यसि । एवं विचार्य मनसा सुहृदं मानसं कुरु ॥ १५

शोभन उवाच—

सत्यमेतत्प्रिये वाक्यं किरण्येऽहमुपोषणम् । दैवेन विहितं यदि तत्तथैव भविष्यति ॥ १६

कृष्ण उवाच—

इति दृढां मतिं कृत्वा चकार नियमं व्रते । क्षुधया पीडिततनुः स बभूवातिदुःखितः ॥ १७
 इति चिन्तयतस्तस्य आदित्योऽस्तमगादिरिम् । वैष्णवानां नराणां सा निजा हर्षविधिनि ॥ १८
 हरिपूजार्तानां च जागरासकचेतसाम् । बभूव नृपशार्दूल शोभनस्यातिदुःखदा ॥ १९
 रवेरुदयवेलायां शोभनः पञ्चतां गतः । दाह्याभास राजा तं राजयोग्यैश्च दारुभिः ॥ २०
 चन्द्रभागा नाऽऽसदेहं ददाह पतिना सह । कृत्वोर्ध्वदेहिकं तस्य तस्यै जनकवेदमनि ॥ २१
 शोभनश्च नृपश्रेष्ठ रमाव्रतमभावतः । प्राप्नो देवपुरं रम्यं मन्दराचलसानुनि ॥ २२
 अनुपममनाष्टुष्यमसंख्येयगुणान्वितम् । हेमस्तम्भमयैः सौधै रत्नवैद्युयमण्डितैः ॥ २३
 स्फाटिकैर्विविधाकारैर्विचित्रैरुपशोभितैः । सिंहासनसमारूढः सुषैतच्छत्रचामरैः ॥ २४
 किरीटकुण्डलयुतो हारकेयूरभूषितः । स्तूयमानश्च गन्धर्वैरप्सरोगणसेवितः ॥ २५

* अनुशिद्धान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. न. पुस्तकस्थः ।

१ ग. नृपतिः । २ क. "वत्ता । वि" । ३ क. ख. च. ज. झ. "व्यं न भोक्तव्यं ह" । ४ क. "गुविषये प्र" ।

शोभनः शोभते यत्र राजराजोऽपरो यथा । सोमशर्मोति विख्यातो मुचुकुन्दपुरेऽभवत् ॥ २६

तीर्थयात्रामसङ्गेन भ्रमन्विमो ददर्श तम् । वृषजायातरं ज्ञात्वा तत्समीपं जगाम सः ॥ २७

शोभनोऽपि तदा ज्ञात्वा सोमशर्माणमागतम् । आसनादुत्थितः शीघ्रं नमश्चक्रे द्विजोत्तमम् ॥ २८

चकार कुशलप्रश्नं श्वेनुरस्य नृपस्य च । कान्तायाश्चन्द्रभागायास्तथैव नगरस्य च ॥ २९

सोमशर्मोवाच—

कुशलं वर्तते राजन्नाश्रयं विद्यतेऽद्भुतम् । पुरं विचित्रं रुचिरं न दृष्टं केनचित्कचित् ॥ ३०

एतदाचक्ष्व नृपते कुतः प्राप्तमिदं त्वया । तत्त्वं कथय राजेन्द्र तत्कारिण्यामि नान्यथा ॥ ३१

शोभन उवाच—

कार्तिकस्यासिते पक्षे या नामैकादशी रमा । तामुपोष्य मया प्राप्तं द्विजेन्द्र पुरमीदृशम् ॥ ३२

मयैतद्विहितं विमं श्रद्धाहीनं व्रतोत्तमम् । तेनाहम् भूधुवं मन्ये भूवं भवति तच्छृणु ॥ ३३

मुचुकुन्दस्य दृष्टिता चन्द्रभागा मुशोभना । तस्यै कथय वृत्तान्तं राजकन्याव्रतो द्विज ॥ ३४

श्रीकृष्ण उवाच—

स श्रुत्वा वचनं तस्य मुचुकुन्दपुरं गतः । उवाच सर्वं वृत्तान्तं चन्द्रभागा व्रतो द्विजः ॥ ३५

सोमशर्मोवाच—

मत्सवं दयिते कान्तस्तव दृष्टो मया शुभे । इन्द्रतुल्यमनाष्टुष्यं दृष्टं तस्य पुरं मया ॥

अमुवं तेन तत्प्रोक्तं भूवं भवति तत्कुरु ॥ ३६

चन्द्रभागीवाच—

तत्र मां नय विमर्षं पतिदर्शनलालसाम् । आत्मनो व्रतपुण्येन करिष्यामि पुरं ध्रुवम् ॥ ३७

आवयोर्द्विज संयोगो यथा भवति तत्कुरु । प्राप्यते हि महत्पुण्यं कृत्वा योगं वियुक्तयोः ॥ ३८

श्रीकृष्ण उवाच—

इति श्रुत्वा सह तथा सोमशर्मा जगाम ह । आश्रमं वामदेवस्य मन्दराचलसंनिधौ ॥ ३९

कपिमन्त्रप्रभावेण विष्णुवासरसेवनात् । दिव्यदेहा बभूवासौ दिव्यां गतिमवाप ह ॥ ४०

पत्युः समीपमगमत्प्रहर्षोत्फुल्ललोचना । जहर्ष शोभनोऽतीव दृष्ट्वा कान्तां समागताम् ॥ ४१

समाहूय स्वके वामे पार्श्वे तां स न्यवेशयत् । अथोवाच मियं हर्षचन्द्रभागा मियं वचः ॥ ४२

चन्द्रभागीवाच—

शृणु कान्त हितं वाक्यं यत्पुण्यं विद्यते मयि । अष्टवर्षाधिका जाता यदाऽहं पितृवैष्मनि ॥ ४३

[व्रतः प्रभृति यर्चाणां मया चैकादशीव्रतम्] । तेन पुण्यप्रभावेण भविष्यति पुरं ध्रुवम् ॥

सर्वकामसमृद्धं च यावदाभूतसंश्रुतम् ॥ ४४

कृष्ण उवाच—

एवं सा नृपशार्दूल रमते पतिना सह । दिव्यभोगा दिव्यरूपा दिव्याभरणभूषिता ॥ ४५

शोभनोऽपि तथा सार्धं रमते दिव्यविग्रहः । रमाव्रतप्रभावेण मन्दराचलसानुनि ॥ ४६

चिन्तामणिसमा श्लेषा कामधेनुसमाऽथवा । रमाभिधाना नृपते तवाग्रे कथिता मया ॥ ४७

अधुनि विद्वान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. व. ह. पुस्तकस्थः । अधुनि विद्वान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. घ. व. पुस्तकस्थः ।

तस्या माहात्म्यमेनघं श्रुतं सर्वं त्वया नृप । मया तवाग्रे कथितं माहात्म्यं पापनाशनम् ॥ ४८
एकादशीव्रतानां च पक्षयोरुभयोरपि । यथा कृष्णा तथा शुक्ला विभेदं नैव कारयेत् ॥ ४९
सेवितैकादशी नृणां भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी । धेनुः श्वेता यथा कृष्णा उभयोः सदृशं पयः ॥ ५०
तथैव तुल्यफलदं स्मृतमेकादशीद्वयम् । एकादशीव्रतानां यो माहात्म्यं शृणुते नरः ॥
सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ ५१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापातिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कार्तिककृष्णरमेकादशीमाहात्म्यकथनः
नाम द्विषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४९२८

अथ त्रिषष्ठितमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

श्रुतं रमाया माहात्म्यं त्वत्तः कृष्ण ययातयम् । कार्तिके शुक्लपक्षे या तां मे कथय मानद ॥ १
कृष्ण उवाच—

शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि शुक्ले चोर्जदले तु या । सा यथा नारदायोक्ता ब्रह्मणा लोककारिणा ॥ २
नारद उवाच—

प्रबोधिण्याश्च माहात्म्यं वद विस्तरतो मम । यस्यां जागर्ति गोविन्दो धर्मकर्मप्रवर्तकः ॥ ३
ब्रह्मोवाच—

प्रबोधिण्याश्च माहात्म्यं पापघ्नं पुण्यवर्धनम् । मुक्तिप्रदं सुबुद्धीनां शृणुष्व मुनिसत्तम ॥ ४
तावद्भर्जन्ति तीर्थानि आसमुद्रसरांसि च । यावत्प्रबोधिनी विष्णोस्तिथिर्नाऽऽयाति कार्तिके ॥ ५
तावद्भर्जन्ति विभेदं गङ्गा भागीरथी सिता । यावन्नाऽऽयाति पापघ्नी कार्तिके हरिवोधिनी ॥ ६
अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च । एकेनैवोपवासेन प्रबोधिण्यां लभेन्नरः ॥ ७
यदुर्लभं यदमाप्यं त्रैलोक्यस्य न गोचरम् । तदपि प्रार्थितं पुत्र ददाति हरिवोधिनी ॥ ८
ऐश्वर्यं संपदं प्रज्ञां राज्यं च सुखमेव हि । ददात्युपोषिता भक्त्या जनेभ्यो हरिवोधिनी ॥ ९
मेरुमन्दरमात्राणि पापान्युच्चानि यानि च । एकेनैवोपवासेन दहते पापनाशिनी ॥ १०
पूर्वं जन्मसहस्रेषु यत्पापं समुपाजितम् । निशि जागरणं चास्या दहते तुलराशिवत् ॥ ११
उपवासं प्रबोधिण्यां यः करोति स्वभावतः । विधिवन्मुनिशार्दूल यथोक्तं लभते फलम् ॥ १२
यथोक्तं कुरुते यस्तु विधिवत्सुकृतं नरः । स्वल्पं मुनिवरश्रेष्ठ मेरुतुल्यं भवेत्फलम् ॥ १३
विधिहीनं तु यः कुर्यात्सुकृतं मेरुमात्रकम् । अणुमात्रं तदा (स आ)प्नोति फलं धर्मस्य नारद ॥
ये ध्यायन्ति मनोवृत्त्या ये करिष्यन्ति बोधिनीम् । वसन्ति पितरो ह्यष्टा विष्णुलोके च तस्य वै
विमुक्ता नारकैर्दुःखैर्यान्ति विष्णोः परं पदम् । कृत्वा तु पातकं योरं ब्रह्महत्यादिकं नरः ॥ १६
कृत्वा तु जागरं विष्णोर्धौतपापो भवेन्नरः । दुष्प्राप्यं यत्फलं विप्र ह्यश्वमेधादिकैर्मखैः ॥ १७
प्राप्यते तत्सुखेनैव प्रबोधिण्यास्तु जागरे । आहृत्य सर्वतीर्थेषु प्रदत्त्वा (दाय) काञ्चनं महीम् ॥ १८
तत्फलं समवाप्नोति यत्कृत्वा जागरं हरैः । जातः स एव सुकृती कुलं तेनैव पावितम् ॥ १९

कार्तिके मुनिशार्दूल कृता येन प्रबोधिनी । यथा ध्रुवं तृणां मृत्युर्धनमात्रं तथाऽधुवम् ॥ २०
 इति शास्त्रा मुनिश्रेष्ठ कर्तव्यं वैष्णवं दिनम् । यानि कानि च तीर्थानि त्रैलोक्ये संभवन्ति च ॥
 नानि तस्य गृहे सम्यग्यः करोति प्रबोधिनीम् । किं तस्य बहुभिः पुण्यैः कृता येन प्रबोधिनी ॥
 पुत्रपौत्रप्रदा येषां कार्तिके हरिवोधिनी । स ज्ञानी च स योगी च स तपस्वी जितेन्द्रियः ॥ २१
 भागां मोक्षश्च तस्यास्ति य उपास्ते प्रबोधिनीम् । विष्णोः प्रियतरा द्वेषा धर्मसारसहायिनी ॥ २४
 यः करोति नरो भक्त्या मुक्तिभाक् स भवेन्नरः । प्रबोधिनीमुपोषित्वा* गर्भे न विशते नरः ॥ २५
 सर्वधर्मान्परित्यज्य तस्मात्कुर्वन्ति नारद । कर्मणा मनसा वाचा पापं यः* त्समुपाजितम् ॥ २६
 तत्क्षालयन् गोविन्दः प्रबोधिण्यां तु जागरे । स्नानं दानं जपो होमः समुद्दिश्य जनार्दनम् ॥ २७
 नरो यन्कुरुते वसः* प्रबोधिण्यां तद्रूपम् । येऽर्चयन्ति नरास्तस्यां भक्त्या देवं च माधवम् ॥
 समुपास्य प्रमुच्यन्ते पापेभ्यः शतजन्मजैः । महाव्रतमिदं पुत्र महापापाघनाशनम् ॥ २९
 प्रबोधवामनं विष्णोर्विधिवत्समुपोषयेत् । व्रतेनानेन देवेशं परितोष्य जनार्दनम् ॥ ३०
 विराजयन्दिशः सर्वाः प्रपाति हरिमन्दिरम् । कर्तव्यं प्राप्यन्ते नरैः कान्तिधनार्थिभिः ॥ ३१
 बाल्ये यत्संचितं पापं यावने वार्षिके तथा । शतजन्मकृतं पापं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ ३२
 तत्क्षालयति गोविन्दश्चास्यामभ्यासैर्न नृणाम् । धनधान्यवहा पुण्या सर्वपापहरा परा ॥ ३३
 तामुपास्य हरैर्भक्त्या दुर्लभं न भवेत्कचित् । चन्द्रसूर्योपरागे च यत्फलं परिकीर्तितम् ॥ ३४
 तत्सहस्रगुणं प्रोक्तं प्रबोधिण्यां च जागरे । स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायोऽभ्यर्चनं हरेः ॥ ३५
 तत्सर्वं काट्यगुणितं प्रबोधिण्यां तु यत्कृतम् । जन्मप्रभृति यत्पुण्यं नरेणोपाजितं भवेत् ॥ ३६
 दृष्ट्वा भवति तत्सर्वमकृत्वा कार्तिके व्रतम् । अकृत्वा नियमं विष्णोः कार्तिके यः क्षिपेन्नरः ॥ ३७
 जन्माजितस्य पुण्यस्य फलं नाऽऽप्नोति नारद । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन देवदेवं जनार्दनम् ॥ ३८
 उपसेवेत विप्रेन्द्र सर्वकामफलप्रदम् । पराजं वर्जयेद्यस्तु कार्तिके विष्णुतत्परः ॥ ३९
 पराव्रजवर्जनाद्वत्स चान्द्रायणफलं लभेत् । नित्यं शास्त्रविनोदेन कार्तिके यः क्षिपेन्नरः ॥ ४०
 स दहेत्सर्वपापानि यज्ञायुतफलं लभेत् । न तथा तुष्यते यज्ञैर्न दानैर्वा जपादिभिः ॥
 यथा शास्त्रकथालापः कार्तिके मधुसूदनः ॥ ४१
 ये कुर्वन्ति कथां विष्णोर्ये शृण्वन्ति श्रुमान्विताः । श्लोकार्थं श्लोकपादं वा कार्तिके गोशतं फलम्
 सर्वधर्मान्परित्यज्य कार्तिके केशवाग्रतः । शास्त्रावधारणं कार्यं श्रोतव्यं च महामुने ॥ ४३
 श्रेयसां लोभवुद्ध्या च यः करोति हरेः कथाम् । कार्तिके मुनिशार्दूल कुलात् तारयेच्छतम् ४४
 नियमेन नरो यस्तु शृणुते वेष्णवीं कथाम् । कार्तिके तु विशेषेण गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ४५
 प्रबोधवासरे विष्णोः शृणुते यो हरेः कथाम् । सप्तद्वीपवतीदाने यत्फलं तद्धर्मेभ्युने ॥ ४६
 श्रुत्वा विष्णुकथां विष्णोर्यर्चयन्ति कथाविदम् । स्वशक्त्या मुनिशार्दूल तेषां लोकोऽक्षयः स्मृतः
 गीतशास्त्रविनोदेन कार्तिके यो भवेन्नरः । न तस्य पुनरावृत्तिर्यथा दृष्टा कलिप्रिय ॥ ४८
 गीतं वृत्त्यं च वाद्यं च तथा विष्णुकथां मुने । यः करोति स पुण्यात्मा त्रैलोक्योपरि संस्थितः ॥
 त्रैलोक्यैर्वहुफलैः कर्पूरागरुकुङ्कुमैः । हरेः पूजा विधातव्या कार्तिके बोधवासरे ॥ ५०
 वित्तशाल्यं न कर्तव्यं संघाते हरिवासरे । यस्मात्पुण्यमसंख्यातं प्राप्यते मुनिसत्तम ॥ ५१

+ त्यजन्वाव भाषिः । * यमुद्दिहान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. घ. पुस्तकस्थः ।

१ क. पापैः । २ क. ख. ज. घ. मुमाविता । ३ ख. च. ज. घ. भेदः । ४ धुं ।

फलैर्नानाविधैर्द्रव्यैः प्रबोधिण्यां तु जागरे । शङ्कतोयं समादाय अर्घो देवो जनार्दने ॥ ५२
 यत्फलं सर्वतीर्थेषु सर्वदानेषु यत्फलम् । तत्फलं कोटिगुणितं दत्त्वाऽर्घं बोधवासरे ॥ ५३
 गुरुपूजा ततः कार्या भोजनाच्छादनादिभिः । दक्षिणाभिश्च देवर्षे तुष्ट्यर्थं चक्रपाणिनः ॥ ५४
 भागवतं शृणुते यस्तु पुराणं च पठेन्नरः । प्रत्यक्षं भवेत्तस्य कपिलादानजं फलम् ॥ ५५
 कार्तिके मुनिशार्दूल स्वशक्त्या वैष्णवं व्रतम् । यः करोति यथोक्तं तु मुक्तिस्तस्य मुनिश्चला ५६
 केतक्या एकपत्रेण पूजितो गरुडध्वजः । समासहस्रं सुभीतो भवति मधुसूदनः ॥ ५७
 अगस्तिकुसुमैर्देवं पूजयेद्यो जनार्दनम् । दर्शनात्तस्य देवर्षे नरकाम्निः प्रणश्यति ॥ ५८
 मुनिपुष्पाचितां विष्णुः कार्तिके पुरुषोत्तमः । ददात्यभिमतान्कामाञ्शशिसूर्यग्रहौ यथा ॥ ५९
 विहाय सर्वपुष्पाणि मुनिपुष्पेण केशवम् । कार्तिके योऽर्चयेद्भक्त्या वाजिमेधफलं लभेत् ॥ ६०
 तुलसीदलपुष्पाणि ये यच्छन्ति जनार्दने । कार्तिके सकलं वत्स पापं जन्माभितं दहेत् ॥ ६१
 दृष्ट्वा स्फुटान्ध वा ध्याता कीर्तिता नामतः स्तुता । रोपिता सेचिता नित्यं पूजिता तुलसी जता ॥ ६२
 नवधा तुलसीभक्तिं ये कुर्वन्ति दिने दिने । युगकोटिसहस्राणि तन्वन्ति सुकृतं मुने ॥ ६३
 यावच्छास्त्रप्रशास्त्राभिर्वीजपुष्पदलैर्मुने । रोपिता तुलसी पुंभिर्वर्धते वसुधातले ॥ ६४
 तेषां वंशे तु ये जाता ये भविष्यन्ति ये गताः । आकल्पसाहस्रं तेषां वासो भवेद्वरेरुहे ॥ ६५
 यत्फलं सर्वपुष्पेषु सर्वपत्रेषु नारद । तुलसीदलेन चैकेन कार्तिके प्राप्यते तु तत् ॥ ६६
 संभासं कार्तिकं दृष्ट्वा नियमेन जनार्दनः । पूजनीयो महाविष्णुस्तुलसीदलकोमलैः ॥ ६७
 इष्ट्वा ऋतुशतैर्देवान्त्वा दानान्यनेकशः । तुलसीदलैस्तु तत्पुण्यं कार्तिके केशवाचने ॥ ६८

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादान्तर्गतश्रीकृष्णपुष्पिष्ठिरसंवादे कार्तिकशुक्रप्रबोधिन्त्ये-
 कादशीमाहात्म्यकथनं नाम त्रिपष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३४९९५

अथ चतुःपष्ठितमोऽध्यायः ।

पुष्पिष्ठिर उवाच—

भगवन्भ्रातुमिच्छामि व्रतानां व्रतमुत्तमम् । सर्वपापहरं विष्णोः फलदं व्रतिनां च यत् ॥ १
 पुरुषोत्तममासस्य कथां ब्रूहि जनार्दन । को विधिः किं फलं तस्य को देवस्तत्र पूज्यते ॥ २
 अधिमासे च संभासे व्रतं ब्रूहि जनार्दन । कस्य दानस्य किं पुण्यं किं कर्तव्यं नृभिः प्रभो ॥ ३
 कथं स्नानं च किं जाप्यं कथं पूजाविधिः स्मृतः । किं भोज्यमुत्तमं चाद्यं मास्यस्मिन्पुरुषोत्तम ॥ ४

कृष्ण उवाच—

कथयिष्यामि राजेन्द्र भवतः स्नेहकारणात् । पुरुषोत्तममासस्य माहात्म्यं पापनाशनम् ॥ ५
 अधिमासे तु संभासे भवेदेकादशी तु या । कमला नाम सा नाम्ना तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥ ६
 तस्या व्रतप्रभावेण कमलाऽभिमुखी भवेत् । ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय संस्मृत्य पुरुषोत्तमम् ॥ ७
 स्नात्वा चैव विधानेन नियमं कारयेद्ब्रती । ग्रहे त्वेकगुणं जाप्यं नद्यां तु द्विगुणं स्मृतम् ॥ ८
 गवां गोष्ठे सहस्रोर्ध्वगम्यागारे शतान्वितम् । शिवक्षेत्रेषु तीर्थेषु देवतानां च संनिधौ ॥ ९

लक्षं तु तस्याः सानिध्ये धनन्तं विष्णुसंनिधौ । अवन्त्यामभवत्कश्चिच्छिवशर्मा द्विजोत्तमः ॥ १०
तस्याऽऽत्मजास्तु पञ्चाऽऽसन्कनिष्ठो दोषवानभूत् । तदा पित्रा परित्यक्तस्त्यक्तः स्वजनवान्वयैः ॥
विक्रमणः प्रभावेण गतो दूरतरं वनम् । एकदा देवयोगेन तीर्थराजं समागमत् ॥ १२
मुन्तामो दीनवदनस्त्रिवेण्यां स्नानमाचरत् । मुनीनामाश्रमांस्तत्र विचिन्वन्नुषयाऽदितः ॥ १३
हरिमित्रमुनेस्तत्र ददृशोऽऽश्रममुत्तमम् । पुरुषोत्तमपासे वै जनानां च समागमे ॥ १४
तत्राऽऽश्रमे कथयतां कथां कल्पपनाशिनीम् । ब्राह्मणानां मुखात्तेन श्रद्धया कमला झुता ॥ १५
एकादशी पुण्यतमो भुक्तिमुक्तिप्रदायिनी । जयशर्मा विधानेन धृत्वा तां कमलाकथाम् ॥ १६
अत्र नैः कृतवान्सार्धं स्थित्वा मुन्यालये तदा । निशीधे समनुग्रहे लक्ष्मीस्तत्र समागता ॥ १७

लक्ष्मीस्वाच—

चरं ददामि भो विप्र कमलायाः प्रभावतः ॥

१८

जयशर्मोवाच—

का त्वं कस्यासि रम्भोरु प्रसन्ना च कथं मम । इन्द्राणी सुरनायस्य भवानी शंकरस्य वा ॥ १९
गन्धर्वी किंनरी वाऽथ यथैवा चन्द्रसूर्ययोः । त्वत्सदृशा न दृष्टा च न श्रुता च शुभानने ॥ २०

लक्ष्मीस्वाच—

अमन्ना सांभतं जाता वैकुण्ठादहमागता । मेरिता देवदेवेन कमलायाः प्रभावतः ॥ २१
पुरुषोत्तममासस्य कृष्णपक्षस्य या भवेत् । कमलाया व्रतात्तस्याः कमला दातुमागता ॥ २२
पुरुषोत्तममासस्य या पक्षे प्रथमे भवेत् । तस्या व्रतं त्वया चीर्णं प्रयागे मुनिसंनिधौ ॥ २३
व्रतस्यास्य प्रभावेण वशगाऽहं न संशयः । तव वंशे भविष्यन्ति मानवा द्विजसत्तमाः ॥
मन्मसादादवाप्स्यन्ति सत्यं ते व्याहृतं मया ॥ २४

ब्राह्मण उवाच—

प्रसन्ना यदि मे पश्ये व्रतं विस्तरतो वद । यत्कथासु प्रवर्तन्ते साधवो ये जना द्विजाः ॥ २५

लक्ष्मीस्वाच—

श्रोतॄणां परमं श्राव्यं पवित्राणामनुत्तमम् । दुःस्वप्ननाशनं पुण्यं श्रोतव्यं यत्नतस्ततः ॥ २६
उत्तमः श्रद्धया युक्तः श्लोकं श्लोकार्थमेव च । पठित्वा मुच्यते सद्यो महापातककोटिभिः ॥ २७
मासानां परमो मासः पक्षिणां गरुडो यथा । नदीनां च यथा गङ्गा तिथीनां द्वादशी तिथिः ॥ २८
अद्यापि निर्जराः सर्वे भारते जन्म लिप्सवः । तमर्चयन्ति विबुधा नारायणमनामयम् ॥ २९
ये जयन्ति सदा भक्त्या देवं नारायणं मधुम् । तानर्चयन्ति सततं ब्रह्माद्या देवतागणाः ॥ ३०
येऽपि नामपरा ये च हरिकीर्तनतत्पराः । हरिपूजापरा ये च ते कृतार्थाः कलां युगे ॥ ३१
शुक्ले वा यदि वा कृष्णे भवेदेकादशीहयम् । गृहस्थानां भवेत्पूर्वा यतीनामुत्तरा स्मृता ॥ ३२
एकादशी द्वादशी च रात्रिशेषे त्रयोदशी । तत्र क्रतुशतं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणे ॥ ३३
एकादश्यां निराहारः स्थित्वाऽहमपरेऽहनि । भोक्तव्यामि पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत ॥ ३४
अमुं मन्त्रं समुच्चार्य देवदेवस्य चक्रिणः । भक्तिभावेन तुष्टात्मा उपवासं समाचरेत् ॥ ३५
कुर्वादेवस्य पुरतो जागरं नियतो ब्रवी । गीतैर्वीथैश्च नृत्यैश्च पुराणपठनादिभिः ॥ ३६

ततः प्रातः समुत्थाय द्वादशीदिवसे व्रती । स्नात्वा विष्णुं समभ्यर्च्य विधिवत्प्रयतेन्द्रियः ॥ ३७
पञ्चामृतेन संस्नाप्य एकादश्यां जनार्दनम् । द्वादश्यां च पयःस्नानाद्धरेः सायुज्यमश्नुते ॥ ३८
अज्ञानतिमिरान्धस्य व्रतेनानेन केशव । प्रसीद संमुखो भूत्वा ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ॥ ३९
एवं विज्ञाप्य देवेशं देवदेवं गदाधरम् । ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ४०
ततः स्वबन्धुभिः सार्धं नारायणपरायणः । कृत्वा पञ्च महायज्ञान्स्वयं भुङ्क्षीत वाग्यतः ॥ ४१
एवं यः प्रयतः कुर्यात्पुण्यमेकादशीव्रतम् । स याति विष्णुभवनं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ ४२

श्रीकृष्ण उवाच—

इत्युक्त्वा कमला तस्मै वरं दत्त्वा तिरोदधे । सोऽपि विप्रो धनी भूत्वा पितुर्गेहं समागतः ॥ ४३
एवं यः कुरुते राजन्कमलाव्रतमुत्तमम् । जृणुयाद्वासरे विष्णोः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उभापतिनारदसंवादान्तर्गतकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे पुण्योत्तममासस्य कृष्णकमलैकाद-
शीमाहात्म्यकथनं नाम चतुःषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ३५०३९

अथ पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिर उवाच—

श्रुतानि बहुधर्माणि व्रतानि च जगत्प्रभो । एकादशीसमं किञ्चिच्छ्रुतं नैव जनार्दन ॥ १
पुनस्त्वेकादशीं ब्रूहि पापघ्नीं पुण्यदायिनीम् । यां कृत्वा मनुजो लोके मामुयात्परमं पदम् ॥ २

श्रीकृष्ण उवाच—

शुद्धे वा यदि वा कृष्णे यदा चैकादशी भवेत् । न त्याज्या जगतीपाल मोक्षसौख्यविवर्धिनी ३
एकादशी कलौ राजन्भवन्धनमोचनी । कामदा सर्वकामानां पापानां पापहा भुवि ॥ ४
रविवारेऽथ माङ्गल्ये संक्रमे वा नृपोत्तम । एकादशी सदोपोष्या पुत्रपौत्रविवर्धिनी ॥ ५
एकादशीव्रतं कापि न त्याज्यं विष्णुवल्लभैः । आयुष्कीर्तिप्रदं नित्यं संतानारोग्यवित्तदम् ॥ ६
मोक्षदं रूपदं राजन्नित्यमेकादशीव्रतम् । ये कुर्वन्ति महीपाल श्रद्धया परया युताः ॥ ७
यथोक्तविधिनां लोके ते नरा विष्णुरूपिणः । जीवन्मुक्तास्तु भूपाल दृश्यन्ते नात्र संशयः ॥ ८

युधिष्ठिर उवाच—

जीवन्मुक्ताः कथं कृष्ण विष्णुरूपाः कथं पुनः । पापरूपाश्च दृश्यन्ते परं कौतूहलं हि मे ॥ ९

श्रीकृष्ण उवाच—

ये च राजन्कलौ भक्त्या निर्जलं व्रतमुत्तमम् । एकादश्याः प्रकुर्वन्ति विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १०
न कथं विष्णुरूपास्ते जीवन्मुक्ताः कथं न हि । सर्वपापहरं पुण्यं व्रतमेकादशीसमम् ॥ ११
न किञ्चिद्विद्यते राजन्सर्वकामप्रदं नृणाम् । एकाशनं दशम्यां च नन्दायां निर्जलं व्रतम् ॥ १२
पारणं चैव भद्रायां कृत्वा विष्णुसमा नराः । श्रद्धावान्मस्तु कुरुते कामदाया व्रतं शुभम् ॥ १३
वाञ्छितं लभते सोऽपि इह लोके परत्र च । प्रचित्रा पावनी क्षेपा महापातकनाशिनी ॥ १४
भुक्तिमुक्तिप्रदा चैव कर्तृणां नृपसत्तम । कामदायां विधानेन पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ १५

पुण्यपादिभिर्धनैर्वैश्व फलैस्तथा । कांस्यं मांसं मसूरांश्च चणकान्कोट्टवांस्तथा ॥ १६
 शाकं मधु पराचं च पुनर्भोजनमर्थुने । वैष्णवां व्रतकर्ता च दक्षम्यां दक्ष व्रजेयत् ॥ १७
 पुनर् क्रीडां तथा निद्रां ताम्बूलं दन्तधावनम् । परापवादं पैशुन्यं स्तेयं हिंसां तथा रतिम् ॥ १८
 क्रोधं च वितथं वाक्यमेकादश्यां विवर्जयेत् । कांस्यं मांसं मसूरांश्च तैलं वितथभाषणम् ॥ १९
 व्यायामं च प्रवामं च पुनर्भोजनमर्थुने । वृषपृष्ठं पराचं च शाकं च द्वादशीदिने ॥ २०
 अनेन विधिना राजन्विहिता यंश्च कापदा । रात्रौ जागरणं कृत्वा एजितः पुरुषोत्तमः ॥ २१
 सर्वपापविनिर्मुक्तोऽस्ते यान्ति परमां गतिम् । पटनाच्छृङ्खणाद्राजन्मोऽसदसफलं लभेत् ॥ २२

इति श्रीमद्भगवत्पद्मपुराणे उत्तराखण्डे उन्माद्यतिनारदसंवादान्तर्गतपद्मपुराणगुणिधिरसंवादे पुरुषोत्तमवामस्य गुरुकामदेवका-
 र्त्तमात्मन्युक्तयनं नाम पञ्चशततमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

आदिनः शृङ्गोकानां समष्ट्यङ्काः— ३५०६१

अथ पदप्रतिपत्तिः ।

नारद उवाच—

चातुर्मास्ये तु नियमा ये केचिद्भूवि विधृताः । तानदं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व वैरानन ॥ १
 चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते कर्तव्यं किं जनार्दने । पट्टस्रानां परित्यागे नखकेशविधारणे ॥
 अन्यश्च नियमः स्वामिन्पत्न्यकलं तद्वीहि मे ॥ २

सुत उवाच—

एतच्छ्रुत्वा त्वसां देवः प्रहस्योत्फुल्ललोचनः । प्रोवाच तं द्विजवरं नारदं तपसां निधिम् ॥ ३

महादेव उवाच—

शृणु त्वमिह देवर्षे कथयामि सविस्तरम् । आपादस्य सिते पक्षे एकादश्यामुपोषितः ॥ ४
 चातुर्मास्यव्रतानीह शृङ्गीयाद्रक्षिपूर्वकम् । भूमिशय्यासमारूढो योगनिद्रां गते हरौ ॥ ५
 नयेत् चतुरो मासान्पावद्भवति कार्तिकी । प्रतिष्ठा न प्रवर्तन्ते तथा यज्ञादिकाः क्रियाः ॥ ६
 विवाहव्रतसंबन्धा अन्यन्माङ्गल्यकर्म च । भूमिपानां तथा यात्रा अन्याश्च विधिषाः क्रियाः ॥ ७
 प्रसुप्तं च जगन्नाथे अच्युते गरुडध्वजे । व्रतक्रियां चरेद्यस्तु तस्य व्रतफलं शृणु ॥ ८
 अश्वमेधसहस्रेस्तु यत्फलं प्राप्नुवान्नरः । चातुर्मास्यव्रतैश्चैरण्मेस्तत्फलं समवाप्नुयात् ॥ ९
 मियुनस्ये सहस्रांशौ स्वापयेन्मधुसूदनम् । तुलाराशौ गते सूर्ये पुनरुत्थापयेद्भरिम् ॥ १०
 अधिमासे तु पविते तदा चैप विधिक्रमः । स्थापयेत्प्रतिमां विष्णोः शङ्खचक्रगदाधराम् ॥ ११
 पीताम्बरधरां सौम्यां पर्यङ्के स्थापयेच्छुचौ । श्वेतवस्त्रसमाच्छन्ने सोपधाने तु नारद ॥ १२
 इतिहासपुराणज्ञो विष्णुभक्तोऽथवा पुनः । स्नापयित्वा दक्षिणीरमण्डलाजघ्नैस्तथा ॥ १३
 समालम्ब्य शुभैर्गन्धैर्धूपैः पुष्पैर्धनोरमैः । एजितां कुसुमैः शुभ्रैर्मन्त्रेणानेन वाढव ॥ १४
 सुप्ते त्वयि जगन्नाथे जगत्सुप्तं भवेदिदम् । त्रिबुद्धे त्वयि बुध्येत जगत्सर्वं चराचरम् ॥ १५
 एवं तां प्रतिमां विष्णोः स्थापयित्वा तु नारद । तस्यैवाग्रे स्वयं वाचा शृङ्गीयांश्चिपमांस्ततः ॥ १६
 स्त्री वा नरो वा तद्वक्तो धर्माधर्मविभागतः । चतुरो वार्षिकान्मासान्देवस्योत्थापनावाधि ॥ १७

शुद्धीयान्निषमानेतान्दन्तधावनपूर्वकम् । उपवासं ततः कृत्वा प्रभाते विमले सति ॥ १८
 नित्यं कर्म चरित्वा तु विष्णोरग्रे जितात्मवान् । तेषां फलानि वक्ष्यामि तत्कर्तृणां पृथक्पृथक् ॥ १९
 मधुरत्वं लभेद्विद्वन्गुरुषो गुह्यवर्जनात् । तथैव संततिं दीर्घां तैलस्य वर्जनाद्यतः ॥ २०
 घृतस्य वर्जनाद्विष सुन्दराङ्गः प्रजायते । कटुतैलपरित्यागी शत्रुनाशमवाप्नुयात् ॥ २१
 सुगन्धतैलत्यागेन सौभाग्यमतुलं लभेत् । पुष्पभोगपरित्यागी स्वर्गे विद्याधरो भवेत् ॥ २२
 योगाभ्यासी नरो यस्तु स ब्रह्मपदमाप्नुयात् । कदम्बलमधुरझारतिक्तकापायपट्टसान् ॥ २३
 वर्जयेद्यस्तु वैरूप्यं दौर्गन्ध्यं नाऽऽमुषाचरः । ताम्बूलवर्जनाद्भोगी रक्तकण्ठस्तु जायते ॥ २४
 घृतत्यागाच्च लावण्यं सदा स्निग्धतनुर्भवेत् । फलत्यागी च विषेन्द्र बहुपुत्रश्च जायते ॥ २५
 पलाशपत्राशनकृद्रूपवान्भोगवान्भवेत् । [* पादाभ्यङ्गशिरोभ्यङ्गत्यागेनैव द्विजोत्तम] ॥ २६
 दीप्तिमान्दीप्तकरणी सदा द्रव्यपातिर्भवेत् । दधिदुग्धपरित्यागी गोलोकं लभते नरः ॥ २७
 मौनव्रती भवेद्यस्तु तस्याऽऽज्ञाऽस्त्वलिता भवेत् । इन्द्रासनमवाप्नोति स्थालीपाकस्य वर्जनात् ॥ २८
 एवमादिपरित्यागादूर्ध्वं स्याद्विधिनन्दन । नमो नारायणायेति जप्त्वा शतगुणं फलम् ॥ २९
 एक एव स वै स्वर्गे विद्याधरपतिर्भवेत् । पुष्करस्नानमात्रेण गङ्गायाः स्नानजं फलम् ॥ ३०
 भूमौ भुङ्क्ते सदा यस्तु स पृथिव्यधिपो भवेत् । [+ पादाभिवन्दनाद्विष्णोर्लभेद्रोदानजं फलम् ॥ ३१
 विष्णुपादाम्बुजस्पर्शात्कृतकृत्यो भवेन्नरः । एकभक्ताशनो नित्यमधिष्ठोमफलं लभेत्] ॥ ३२
 विष्णोश्चैव गृहे कुर्यादुपलेपनमार्जने । कल्पस्थापी भवेद्विद्वान्वैकुण्ठे नात्र संशयः । ॥ ३३
 प्रदक्षिणं च यः कुर्याच्छतमष्टोत्तरं नरः । हंसयुक्तविमानेन दिव्येन सह गच्छति ॥ ३४
 गीतवाद्यकरो विष्णोर्गन्धर्वलोकमाप्नुयात् । पञ्चगव्याशनो विद्वंश्चान्द्रायणफलं लभेत् ॥ ३५
 नित्यं शाल्वविनोदेन लोकान्यस्यस्तु प्रबोधयेत् । स व्यासरूपी विष्णुवेत्रे नृतो विष्णुपदं लभेत् ॥ ३६
 तुलसीदलपूजां तु कृत्वा विष्णुपदं व्रजेत् । कृत्वा मोक्षणकं दिव्यं स्थानमप्सरसां लभेत् ॥ ३७
 श्रीताम्बुना गृहे स्नानार्जिमलं देहमाप्नुयात् । उष्णोदकं परित्यज्य स्नानं वै पौष्करं भवेत् ॥ ३८
 पत्रेषु यो नरो भुङ्क्ते कुरुक्षेत्रफलं लभेत् । भुङ्क्ते शिलायां यो नित्यं तस्य पुण्यं प्रयागजम् ॥ ३९
 धर्मोदयजलत्यागी न रोगैः परिभूयते । ताम्रपात्रेषु भुञ्जानो नैमिषं फलमाप्नुयात् ॥ ४०
 कांस्यपात्रं परित्यज्य शेषपात्रमुपाचरेत् । अलाभे सर्वपात्राणां मृन्मयं पात्रमुत्तमम् ॥ ४१
 स्वगृहीतकृतैर्वाऽपि पात्रैः पालाशसंभवैः । यस्तु संवत्सरं पूर्णमधिहोत्रमुपासते ॥ ४२
 पत्रैर्वा भोजनं विद्वन्नेन वा तत्समं स्मृतम् । चान्द्रायणसमं भोक्तं ब्रह्मपत्रेषु भोजनम् ॥ ४३
 पक्कैकं भोजनं विद्वन्ब्रह्मपत्रेषु भुञ्जतः । त्रिरात्रेण समं भोक्तं महापातकनाशनम् ॥ ४४
 एकादश्युपवासेन यत्पुण्यं परिकीर्तितम् । सर्वदानफलं चैव सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ ४५
 न चापि नरकं परयेत्पञ्चपत्रेषु भोजनात् । ब्राह्मणो याति वैकुण्ठेऽन्यो जनः स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ४६
 एष ब्रह्ममहावृक्षः पापहा सर्वकामदः । मध्यमं वर्जितं पत्रं शूद्रजातौ वृषोत्तम (तु नारद) ॥ ४७
 भुञ्जन्नरकामोति यावदिन्द्राश्चतुर्दश । वर्जयेन्मध्यमं पत्रं शेषपत्रेषु भोजनम् ॥ ४८
 मध्यपत्रे तु यः शूद्रो भोजनं कुरुते द्विज । कपिलां ब्रह्मणे दत्त्वा शुद्धिर्भवति नान्यथा ॥ ४९

* धनुविहान्तमैतः पाठः क. पुस्तकस्थः । + धनुविहान्तमैतः पाठः क. पुस्तकस्थः ।

कपिलां दोहयेद्यस्तु शूद्रो भूत्वा निजे गृहे । दश वर्षसहस्राणि विघ्नायां जायते कृमिः ॥ ५०
 कृमिर्यानिविनिर्मुक्तः पशुयोनिमवाप्नुयात् । कपिलं यो हनद्वाहं शूद्रो भूत्वा भवाहयेत् ॥ ५१
 यावन्ति तस्य रोमाणि तावद्वर्षाणि नारद । कुम्भीपाकेषु पच्येत स नरो नात्र संशयः ॥ ५२
 अजा चैव गृहे यस्य शूद्रस्य च विशेषतः । तस्या वै दुग्धपानेन शूद्रो यातीह रौरवम् ॥ ५३
 ब्राह्मणः सह व्यापारो यस्य शूद्रस्य दृश्यते । स विमो वेदवाहः स्याच्छूद्रः कौलिक उच्यते ५४
 व्यापारे प्रेरितो विमः शूद्राणां च करोति यः । यावत्पदानि चलते तावद्भवति नारकी ॥ ५५
 उदकार्यं तु यो विमः शूद्रेण प्रेषितो गृहे । उदकं मद्यतुल्यं स्यात्पीत्वा वै नरकं व्रजेत् ॥ ५६
 [*आमन्त्रितस्तु यः शूद्रो ब्राह्मणानां गृहेषु वै । तदन्नं चाभृतकल्पं भुक्त्वा मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ५७
 सावर्णं चाय रीत्यं वा द्विजातीनां विशेषतः । ५८
 यो गृह्णाति हि लोभेन स शूद्रो नरकं व्रजेत् ।] शूद्रेण सर्वदा नित्यं दानं देयं द्विजन्मने ॥ ५९
 तेषां चैव तु वै भक्तिः कर्तव्या च विशेषतः । [यथा विष्णुस्तथा विमश्चातुर्मास्ये विशेषतः ॥ ६०
 तेषां पूजा प्रकृतव्या चिधिपूर्वा तु नारद । मासे भाद्रपदे मासे महापूजा प्रवर्तते ॥ ६१
 कल्बिदानं भवेद्विष्णोर्गांः प्रजा च विवर्धते । चातुर्मास्ये तु संग्रामे शरीरं दापयेद्विज ॥ ६२
 उत्थापनं ततः पूर्वं दत्त्वा चैव सुखी भवेत् । शूद्रो वाऽप्यय शूद्री वा यो ददाति द्विजन्मने ६३
 देवत्रयं तच्छरीरं ज्ञातव्यं वैष्णवादिभिः । गुरुस्तु विष्णुरूपोऽयं तस्य देयं विशेषतः ॥ ६४
 इह लोके सुखं भुक्त्वा परलोके च गच्छति । पाञ्चभातिक्रमेतद्दि अनर्थकमुदाहृतम् ॥ ६५
 अतो देयं हि गुरवे यतोऽनन्तफलं लभेत् । अस्मिन्कलियुगे घोरे पापाचारे दुरात्म(त्मा)नः ६६
 निन्दां कुर्वन्ति विभेन्द्र जनानां गुण्यकर्मणाम् । निन्दया लभन्ते दुःखं यावदाभूतसंश्रवम् ॥ ६७
 नानाधर्माः प्रवर्तन्ते कलां चैव महामते । धर्मोऽयं दुर्लभो लोके धर्मकामार्थमोक्षदः ॥ ६८
 भूमिशायी नरो यस्तु विमानं चाऽऽमुयाधरः । [ऋतेलान्यङ्गं न कुर्वीत नरः कोऽपि महीतले] ६९
 दशवर्षसहस्राणि न रोगैः परिपीड्यते । बहुपुत्रो धनैर्युक्तो ऋकुष्टी जायते नरः ॥ ७०
 नक्तभोजी नरो यस्तु तथैवात्राफलं लभेत् । अयाचितेन चाऽऽप्नोति वापीकूपक्रियाफलम् ७१
 वर्जयेद्यस्तु वै द्रोहं प्राणिर्हिंसापराधुलः । अहिंसा परमो धर्म इति वेदेषु गीयते ॥ ७२
 दानं दया दम इति सर्वत्रैव श्रुतं मया । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्यं वै महतामपि ॥ ७३
 गुरवं ये प्रयच्छन्ति शरीरं पुत्रपौत्रकम् । तत्र दानप्रभावेन विष्णोर्वैल्लभतापियात् ॥ ७४
 शूद्रेण दीक्षितो यस्तु शूद्रः शूद्रेण दीक्षितः । उभौ तौ पापिनौ मोक्षौ यावदाभूतसंश्रवम् ॥ ७५
 हिंसामतिं यदा धत्ते शूद्रो वै पापिसत्तमः । एकविंशतिकुलं तेन नरकं प्रतिपद्यते ॥ ७६
 कलौ पापण्डिनः शूद्रा दृश्यन्ते बहवो मुवि । तेषां संभाषणादेव नरक(को) भवति द्विज ॥ ७७
 ब्रह्मज्ञानरता ये च गायत्रीजापका हि ये । तेषां दर्शनमात्रेण ब्रह्महत्या विनश्यति ॥ ७८
 शङ्खचक्रधरा विमा विष्णुधर्मेण संमताः । वेदधर्मरता नित्यं पङ्क्तिपावनपावनाः ॥ ७९
 चातुर्मास्यमिदं कर्म कर्तव्यं तैः सदा नरैः । किमन्यद्बहुनोक्तेन भूयो भूयश्च वादव ॥ ८०

* धनुर्बिहान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । † धनुर्बिहान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । * धनुर्बिहान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

ते धन्याः पृथिवीमध्ये नरा ये वैष्णवा भुवि । तेषां कुलं धन्यतमं जातिर्धन्यतमा स्मृता ॥ ८१
 मधु भक्षयते यस्तु सुप्ते देवे जनार्दने । महत्पापं भवेत्तस्य वर्जने यच्छृणुष्व तत् ॥ ८२
 सर्वयज्ञैश्च विविधैर्यत्फलं तदवाप्नुयात् । दाडिमं मातुलिङ्गं च नालिकेरं च वर्जयेत् ॥ ८३
 देवो वैमानिको भूत्वा ह्यन्ते विष्णुपदं व्रजेत् । वित्तवान्मुभगश्चैव कुले श्रीमति जायते ॥ ८४
 यः क्षिपेदेकंभुक्तेन नरो मासचतुष्टयम् । यावन्ति च मुहूर्तानि उदिते भास्करेऽपि च ॥ ८५
 तावद्वर्षसहस्राणि विष्णुलोके महीयते । त्रीर्ह्यंश्च यवगोघ्नमान्वर्जयेद्यस्तु मानवः ॥ ८६
 अन्धमेधादिके कृते विधिवद्दे सदक्षिणे । यत्फलं मुनिभिः प्रोक्तं तत्फलं लभते नरः ॥ ८७
 धनधान्यसमायुक्तो बहुपुत्रश्च जायते । तुलसीतिलदमैश्च ये कुर्वन्ति च तर्पणम् ॥ ८८
 तत्फलं कोटिगुणितं चातुर्मास्ये विशेषतः । यदा सुप्ते हृषीकेशे कुर्याच्चैतन्नयान्वितम् ॥ ८९
 तेऽपि युगसहस्राणि मोदन्ते विष्णुसंनिधौ । पदं वा पदमर्धं वा ऋचं चार्धम् च तथा ॥ ९०
 विष्णव्ये ये प्रगायन्ति भक्तास्ते वै न संशयः । मैथुनं वर्जयेद्यस्तु सुप्ते देवे जनार्दने ॥ ९१
 एकमन्वन्तरं सोऽपि विष्णुलोके महीयते । दधि दुग्धं तथा तक्रं गुडं शाकं तथैव च ॥ ९२
 वर्जयेद्यस्तु भो विप्र मुक्तिभागी न संशयः । स्नानमामलकेनैव ये कुर्वन्ति च मानवाः ॥ ९३
 दिने दिने महत्पुण्यं प्राप्नुवन्ति च ते मुने । धात्रीफलं पापहरं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ ९४
 जैलोक्यतारणाथोयं निर्मिता ब्रह्मणा पुरा । संध्यामौनं चरेद्यस्तु नरो मासचतुष्टयम् ॥ ९५
 [+सत्येन चाधिपुण्यं च प्रवदन्ति मनीषिणः । नित्यस्नायी नरो यस्तु यावन्मासचतुष्टयम्] ९६
 मन्वन्तराणि चत्वारि वैकुण्ठे मोदते पुनः । स्वयंपाकी नरो यस्तु भुङ्क्ते मासचतुष्टयम् ॥ ९७
 दश वर्षसहस्राणि इन्द्रलोके महीयते । चतुरो वार्षिकान्मासान्मौनं चैव समाचरेत् ॥ ९८
 स च विष्णुपुरं गच्छेद्ब्राह्मं च तदनन्तरम् । मौनभोजी नरो यस्तु कदाचिन्नावसीदति ॥ ९९
 मौनेन भुञ्जमानास्तु राक्षसास्त्रिदिवं गताः । कृमिकीटसमायुक्तं पक्वान्मशुचिर्भ(भ)वेत् ॥ १००
 गवां मांससमं ज्ञेयमन्नं चापि द्विजोत्तम । तदन्नमशुचिश्चै(चि चै)व ग्रसते मातुषो र्येदि(?) ॥ १०१
 एतद्दे भोजनं प्रोक्तं राक्षसानां भियं सदा । तोषितो हि पुरा ब्रह्मा तेन दत्तं महात्मना ॥ १०२
 मौनेन भोजयित्वा(?) तु स्वर्गं प्राप्ता न संशयः । संजल्पन्भुञ्जते यस्तु तेनान्नमशुचिर्भ(भ)वेत् १०३
 पापं स केवलं भुङ्क्ते तस्मान्मौनं समाचरेत् । उपवाससमं भोज्यं ज्ञेयं मौनेन नारद ॥ १०४
 पञ्चप्राणाहुतीर्यस्तु मौनभोजी नरोत्तमः (?) । पञ्च वै पातकान्यस्य नश्यन्ति नात्र संशयः १०५
 न कुर्यात्संस्थितं वस्त्रं पितृकर्मणि वाढव । अशुच्यङ्गस्थितं चैव वस्त्रं तदशुचिर्भ(भ)वेत् ॥ १०६
 कटिपृष्ठस्थिते वस्त्रे पुरीषं कुरुते तु यः । मूत्रं वा मैथुनं वाऽपि तद्वस्त्रं परिवर्जयेत् ॥ १०७
 पितृकर्मविशेषे तु वर्जनीयं च वाढव । सर्वदा च मुने प्राज्ञैर्देवार्चा चक्रपाणिनः ॥ १०८
 कर्तव्या च विशेषेण शुचिभिर्विजितेन्द्रियैः । संप्रसुप्ते हृषीकेशे तृणशाककुसुम्भिकाः ॥ १०९
 संधितानि च वस्त्राणि वर्जनीयानि यत्नतः । चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते यस्तु एतानि वर्जयेत् ॥ ११०
 नरकं न तु स गच्छेद्यावदाभूतसंश्रवम् । मयं मांसं न भक्षेत शाशकं सौकरं तथा ॥ १११
 चातुर्मास्ये विशेषेण सुप्ते देवे जनार्दने । सोऽपि देवत्वमाप्नोति आर्हिसानिरतो नरः ॥ ११२

+ धनुषिहान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

मिथ्याक्रोधस्तथा धौर्ध्रं तथा पर्वमु मैथुनम् । वर्जितं येन विभेन्द्र सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ११३
 ब्रह्मचर्यं प्रजावृद्धिमायुर्दृढिं तथैव च । पुष्पं पत्रं फलं शय्यामभ्यङ्गं च विलेपनम् ॥ ११४
 वृषादुन्धानि मांसं च मद्यं च परिवर्जयेत् । चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते नियतं यद्विजातम् ॥ ११५
 प्रथमं तत्तु दातव्यं ब्राह्मणाय न संशयः । तद्धनं चाक्षयं विद्वन्प्रदत्तं यद्विजातये ॥ ११६
 कोटिकोटिगुणं विप्र लभ(जाय)ते नात्र संशयः । येन केनापि विभेन्द्र नियमेनार्चितो हरिः ॥ ११७
 दद्यात् विष्णुभवनं नात्र कार्या विचारणा । चातुर्मास्ये हरौ सुप्ते नियमं यो न कारयेत् ॥ ११८
 सोऽपि नरकपामोति तस्य जन्म वृथा गतम् । यः पुमान्कारयेन्नित्यं द्विजोक्तं विधिमुत्तमम् ॥
 तयोक्तात्रियमांश्चैव स याति परमं पदम् । त्रिवर्गैरहितं दानं दत्तं भवति निष्फलम् ॥ १२०
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन देवदेवं जगद्गनम् । तोषयेन्नियमैर्दानैर्यथाशक्त्या(क्ति) नरोत्तम ॥ १२१
 न कृतं स्नानदानं च ब्राह्मणानां च पूजनम् । वृथा गतं तु तत्सर्वं यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ १२२

नारद उवाच—

कीदृशं ब्रह्मचर्यं च वद विन्धेश्वर प्रभो । येन चरिणेन गोविन्दः परितुष्टो भवेच्चृणाम् ॥ १२३
 महादेव उवाच—

स्वदारनिरतश्चैव ब्रह्मचारी स्मृतो तुर्धः । चाण्डालादधिको विद्वन्ः स्वभार्या परित्यजेत् ॥ १२४
 ऋतावभिगमं कृत्वा ब्रह्मचर्यं त्रिविधयेत् । परित्यजति यो भार्या भक्ता दोषविजिताम् ॥ १२५
 पापकर्मा नरो लोके भूणहत्यामवाप्नुयात् । [+अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ॥ १२६
 एकादशपुत्रास्य कलां नार्हन्ति षोडशीम्] । स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ॥
 चातुर्मास्ये कृतं यच्च सर्वं हि चाक्षयं भवेत् । एककालं द्विकालं वा पुराणं शृणुते तु यः ॥ १२८
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति । हरौ सुप्ते विशेषेण हरेर्नाम पठञ्जपन् ॥ १२९
 तत्फलं कोटिगुणितं लभते द्विजसत्तम । वैष्णवो ब्राह्मणो यस्तु पूजनं च करोति हि ॥ १३०
 स एव सर्वयमात्मा पूज्य एव न संशयः । चातुर्मास्यमिदं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥
 श्रुत्वा तु लभते पुण्यं गङ्गास्नानभवं पुनः ॥ १३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे चातुर्मास्यव्रतमाहात्म्यकथनं नाम पञ्चपट्टिनमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५१९२

अथ सप्तपट्टिनमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

चातुर्मास्यव्रतानां च प्रभूषणध्यानं विभो । उद्यापने कृते सर्वं संपूर्णं भवति ध्रुवम् ॥ १

महादेव उवाच—

व्रतं कृत्वा महाभाग यदि नोद्यापनं चरेत् । यस्तु कर्ता कर्मणां स न सम्यक्फलभागभवेत् ॥ २

व्रतवैकल्यामासाश्च कुष्ठी चान्यः प्रजायते । रतस्मात्कारणाच्चैव कुर्वाद्युद्यापनं द्विज ॥ ३

यदीह्वा नियमानेतान्पालयित्वा यथाविधि । सुप्तोत्थिते जगन्नाथे गत्वा ब्राह्मणसंनिधौ ॥ ४

क्षमापयेद्देवदेवं यथाविधि च विस्तरात् । तैलत्यागे घृतं दद्याद्घृतत्यागे पयः स्मृतम् ॥ ५

+ अयं श्लोकः केपुनितुस्तत्रैषु नास्तीति सिद्धम् ।

मीने पिण्डास्तिला देयाः सहिरण्या द्विजातये । भोजने भोजनं दद्याद्ध्योदनसमन्वितम् ॥ ६
 अन्नं दद्याद्विशेषेण हिरण्येन समन्वितम् । अन्नदानान्मुनिश्रेष्ठ विष्णुलोके महीयते ॥ ७
 पालाशपात्रे यो भुङ्क्ते नरो मासचतुष्टयम् । भोजनं घृतपूर्णं तु दद्यादुद्यापने द्विज ॥ ८
 षड्रसं भोजनं दद्याद्ब्राह्मणे नक्तभोजने । अयाचिते ह्यनङ्गारं सहिरण्यं प्रदापयेत् ॥ ९
 माषं त्यजन्मुनिश्रेष्ठ गां च दद्यात्सवत्सकाम् । धात्रीस्नाने नरो दद्यात्स्वर्णं माषिकमेव च ॥ १०
 फलानां नियमे चैव फलानि च प्रदापयेत् । धान्यानां नियमे धान्यमथवा शालयः स्मृताः ॥ ११
 दद्याद्भक्षयने शय्यां सतूलां गेन्दुकान्विताम् । ब्रह्मचर्यं कृतं येन चातुर्मास्ये द्विजोत्तम ॥ १२
 दंपत्योर्भोजनं देयमुभयोर्भक्तिपूर्वकम् । सभोगं दक्षिणोपेतं सशाकं लवणं तथा ॥ १३
 नित्यस्नाने नरो दद्यान्निस्त्रेहे सर्पिसक्तवः । नखकेशव्रते चैव आदर्शं परिकल्पयेत् ॥ १४
 उपानहौ प्रदातव्यौ उपानहोविचर्जनात् । आमिषस्य परित्यागात्सवत्सा कपिला स्मृता ॥ १५
 नित्यं दीपमदो यस्तु सौवर्णं दीपमावहेत् । तं दीपं घृतसंयुक्तं दद्याच्चैव द्विजन्मने ॥ १६
 विष्णुभक्ताय विभ्राय परिपूर्णव्रतेऽप्यस्य । शाकस्य नियमे शाकं माषे सौवर्णमाषकम् ॥ १७
 मैथुनानां तु नियमे रौप्यं दद्याद्विजातये । नागवल्गुयास्तु नियमे कर्पूरं सहिरण्यकम् ॥ १८
 काले काले द्विजश्रेष्ठ यत्कृतं नियमेन तु । तत्तदेवं विशेषेण परलोकसमीप्सया ॥ १९
 आदौ स्नानादिकं कृत्वा विष्णोश्चाग्रे प्रकारयेत् । अनादिनिधनो देवः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ २०
 तस्याग्रे के न कुर्वन्ति यतो विष्णुस्तु पापहा ॥ २१

इति श्रीमहापुराणे पाम उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे चातुर्मास्यव्रतोद्यापनं नाम सप्तषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५२१३

अथाष्टषष्ठितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

यमस्याऽऽराधनं ब्रूहि मद्भिर्तार्यं सुरोत्तम । कथं न गम्यते देव नरकं न(काञ्च)रकान्तरम् ॥ १
 श्रूयते यमलोके तु सदा वैतरणी नदी । अनाष्टृण्या त्वपारा च दुस्तरा शोणितावहा ॥ २
 दुस्तरा सर्वभूतानां सा कथं सुतरा भवेत् । यममेतन्महादेव यमलोके प्रति प्रभो ॥ ३
 तस्य निर्मोचनार्थाय ब्रूहि कृत्यमशेषतः । भगवन्सर्वदेवेश कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ ४

महादेव उवाच—

द्वारावत्पां पुरा विप्र स्नातोऽहं लवणाम्भसि । ददर्श मुनिमायान्तं मुहूर्तं नाम बाढवम् ॥ ५
 ज्वलन्तमिव चाऽऽदित्यं तपसा द्योतिताङ्गकम् । मां प्रणम्य मुनिः प्राह मुहूर्तलो विस्मयान्वितः ॥ ६

मुहूर्त उवाच—

अकस्मान्मूर्छितो देव पतितोऽस्मि धरातले । प्रज्वलन्ति ममाङ्गानि शृहीतो यमार्किकरैः ॥ ७
 बलादाकृष्यमाणोऽहं पुरुषोऽङ्गुष्ठमात्रकः । बद्धो यमभटैर्गाढं नीतोऽस्मि शयनान्तिकम् ॥ ८
 क्षणात्सभायां पद्मयामि यमं पिङ्गललोचनम् । कृष्णमुखं महारौद्रं सृष्ट्युग्याधिशतान्वितम् ॥ ९
 वातापिच श्लेष्मदोषैर्भूतमिहोऽस्तु सेवितम् । कासशोषज्वरातङ्कैः कोटिकाहूतकादिभिः ॥ १०

ज्वालगद्गदीर्घातिभिर्गन्धर्वलक्षयैः । कण्ठमालाक्षरोगैश्च सूत्रकृच्छ्रज्वरव्रणैः ॥ ११
 विमलित्वागलप्राद्वहद्रोगैर्भूततस्करैः । इत्थं बहुविधं रात्रौ नानारूपभयंकरैः ॥ १२
 कपालशिरोहस्तैश्च सद्भागे नरके तथा । राक्षसदानवधोरुपविष्टैः पुरस्वितैः ॥ १३
 अर्धाधिकारिभिश्चात्र चित्रगुप्तादिलेखकैः । व्याघ्रसिंहवराहैश्च शिवासर्पैः सुदुर्धरैः ॥ १४
 हृषिकेशैर्द्विभिर्भूतैः कीटकैर्मत्स्युणादिभिः । वृकाचित्रादिशुनकैः कङ्कशैश्च जम्बुकैः ॥ १५
 नन्मर्भूतदारिद्र्यमारीभिर्डादिनीग्रहैः । युक्तकेशैः श्वासकासमृकुटीकुटिलाननैः ॥ १६
 बृहत्पतापनैः भीतैः श्वासकैः पापकर्मणाम् । यमः सभायां शुश्रुभे सेव्यमानः परिग्रहैः ॥ १७
 भीमादविकर्जीवैश्च यथा ख्यातांऽज्जनो गिरिः । ततो विन्धेश्वर प्राह स यमः किंकरान्वति ॥ १८

यम उवाच—

नामभ्रान्तैर्भवद्विधं समानीतः कथं मुनिः । भीमकस्याऽऽत्मजो ग्रामे कौण्डिन्ये मुद्गलाभिधः ॥
 क्षीणायुः क्षत्रियः सोऽस्ति आनेयो मुख्यतामसौ । ॥ १९

मुद्गल उवाच—

शृण्वतश्चे गतास्तस्मादायाताः पुनरेव ते । धर्मराजं पुनः प्राहुः सर्वे ते यमकिंकराः ॥ २०

यमदूता ऊचुः—

तत्रास्माभिर्गतं देही क्षीणायुर्नोपलक्षितः । भानुमनो न जानीमः कथंचिद्भानुचेतसः ॥ २१

यम उवाच—

किंकराणामदृश्यास्ते प्रायेण भवतां नराः । सुकृता द्वादशी यस्तु ख्याता वैतरणी च या ॥ २२
 उज्जयिन्यां प्रयागे वा यमुनायां च ये मृताः । तिलहस्तिहिरण्यादि दत्तं यस्तु गवादिक्म् ॥ २३

दूता ऊचुः—

तद्भ्रतं कीदृशं स्वामिन्मृहि सर्वमशेषतः । किं तत्र देव कर्तव्यं पुरुषस्तव तोपदम् ॥ २४

येन कृता नरश्रेष्ठ द्वादशी कृष्णपक्षजा । उपवासकृतं नैव कथं पापात्ममुच्यते ॥ २५

तद्भ्रतं केन विधिना कर्तव्यं च यथा वद । सुमसन्नेन वक्तव्यं दयां कृत्वा दयानिधे ॥ २६

मुद्गल उवाच—

दूतानां वचनं श्रुत्वा उवाच मधुरं तदा । सर्वं वदामि भो दूता यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ २७

यम उवाच—

मार्गशीर्षदिपासेषु या इमाः कृष्णपक्षजाः । ताम् सर्वासु विधिवद्दूता वैतरणीव्रतम् ॥ २८

प्रतिमासं च कर्तव्यं यावदूर्ध्वं भवेद्भुवम् । यजु कृत्वा तु भो दूता मुच्यते नात्र संशयः ॥ २९

उपवासस्य नियमः कर्तव्यो विष्णुतुष्टिदः । अद्य मे देवदेवेश उपवासो भविष्यति ॥ ३०

द्वादश्यां पूज्य गोविन्दं श्रद्धाभक्तिसमन्वितः । स्वप्न इन्द्रियवैकल्याज्जोर्जनं यच्च मैथुनम् ॥ ३१

तत्सर्वं क्षम मे देव कृपां कृत्वा ममोपरि । एवं वै नियमं कृत्वा मध्याह्ने तीर्थमात्रजेत् ॥ ३२

मुद्गोमयतिलात्रीत्वा गन्तव्यं त्रिधिपूर्वकम् । स्नानं तत्र प्रकर्तव्यं व्रतसंपूर्णहेतवे ॥ ३३

अश्वक्रान्तेति व्रते स्नानं कुर्याद्विशेषतः । अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुंधरे ॥ ३४

ऐतत्किं हर मे पापं यन्मया पूर्वसंचितम् । त्वया हतेन पापेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३५

कादर्या चैव तु संभूतास्तिला वै विष्णुरूपिणः । तिलस्नानेन गोविन्दः सर्वपापं व्यपोहति ॥ ३६

विष्णुदेहोद्भवे देवि महापापापहारिणि । सर्वपापं हर त्वं वै सर्वौपधि नमोऽस्तु ते ॥ ३७
तुलसीपत्रकं धृत्वा नामोच्चारणपूर्वकम् । स्नानं सुकृतिभिः प्रोक्तं कर्तव्यं विधिपूर्वकम् ॥ ३८
एवं स्नात्वा समुत्तीर्य परिधाय सुवाससी । तर्पयित्वा पितृन्देवांस्ततो विष्णोस्तु पूजनम् ॥ ३९
संस्थाप्य ह्यत्र कुम्भं पञ्चपलवसंयुतम् । पञ्चरत्नसमोपेतं दिव्यस्रगन्धवासितम् ॥ ४०
जलपूर्णं सद्रव्यं च ताम्रपात्रसमन्वितम् । तत्रस्थं श्रीधरं देवं देवदेवं तपोनिधिम् ॥ ४१
पूर्वेण विधिना राजन्कुर्यात्पूजां गरीयसीम् । मुद्रोमयादिरचितं मण्डलं कारयेच्छुभम् ॥ ४२
तण्डुलैः शुक्लधौतैश्च अम्बुपिष्टैश्च कारयेत् । धर्मराजः प्रकर्तव्यो हस्ताद्यवयवान्वितः ॥ ४३
नदीं वैतरणीं ताम्रां स्थापयित्वा तदग्रतः । पूजयेच्च पृथक्सम्पत्कमावाहनपूर्वकम् ॥ ४४
आवाहयामि देवेशं यमं वै विश्वरूपिणम् । इहाभ्येहि महाभाग सानिध्यं कुरु केशव ॥ ४५
इदं पाद्यं श्रियः कान्त सोपविष्टं(?) हरे प्रभो । विश्वौधाय(?) नमो नित्यं कृपां कुरु ममोपरि ॥
भूतिदाय नमः पादौ अशोकाय च जानुनी । ऊरू नमः शिवायेति विश्वभूतं नमः कटिम् ॥ ४७
कंदर्पाय नमो मेढ्रमादित्याय फलं तथा । दामोदराय जठरं वासुदेवाय वै स्तनौ ॥ ४८
श्रीधराय मुखं केशान्केशवायेति वै नमः । पृष्ठं शार्ङ्गधरायेति चरणौ वरदाय च ॥ ४९
स्वनान्ना शङ्खचक्रासिगदापरशुपाणये । सर्वात्मने नमस्तुभ्यं शिर इत्यभिधीयते ॥ ५०
मत्स्यं कूर्मं च वाराहं नारासिंहं च वामनम् । रामं रामं च कुष्णं च बुद्धं कल्किं नमोऽस्तु ते ५१
सर्वपापघनान्नाथं पूजयामि नमो नमः । एभिश्च सर्वेशो मन्त्रैर्विष्णुं ध्यात्वा प्रपूजयेत् ॥ ५२
धर्मराज नमस्तेऽस्तु धर्मराज नमोऽस्तु ते । दक्षिणांश्चाय ते तुभ्यं नमो महिषवाहन ॥ ५३
चित्रगुप्त नमस्तुभ्यं विचित्राय नमो नमः । नरकार्तिप्रशान्त्यर्थं कामान्यच्छ ममेप्सितान् ॥ ५४
यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च । वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥ ५५
द्वकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः । नीलाय चैव दध्राय नित्यं कुर्यान्नमो नमः ॥ ५६
एवं द्वादशभिः पूज्यो नामभिर्धर्मराट्प्रभुः । वैतरणि त्वं सुदुष्णारे पापघ्ने सर्वकामदे ॥ ५७
इहाभ्येहि महाभागे गृहाणार्घ्यं मया कृतम् । यमद्वारपथे घोरे ख्याता वैतरणी नदी ॥ ५८
तस्या उद्धरणार्थाय जन्ममृत्युजरातिगा । या दुस्तरा दुष्कृतिभिः सर्वप्राणिभयापहा ॥ ५९
यस्यां भयात्प्रमज्जन्ति प्राणिनो यातनारयाः । तर्तुकामस्तु तां घोरां जया(य)देवि नमो नमः ॥
तस्यां देवाऽऽधितिष्ठन्ति या सा वैतरणी नदी । सा चापि पूजिता भक्त्या प्रीत्यर्थं केशवस्य च
यस्यास्तदे प्रतिष्ठन्ति ऋषयः पितरस्तथा । सा चापि सिन्धुरूपेण पूजिता पापहारिका ॥ ६२
तरितुं तां प्रदास्यामि सर्वपापविमुक्तये । पुण्यार्थं संप्रवच्छामि तुभ्यं वैतरणीं नदीम् ॥ ६३
मयाऽपि पूजिता भक्त्या प्रीत्यर्थं केशवस्य च । कृष्ण कृष्ण जगन्नाथ संसारादुद्धरस्व माम् ६४
नामग्रहणमात्रेण सर्वपापं हरस्व मे । यज्ञोपवीतं परमं कारितं नवतन्तुभिः ॥ ६५
प्रतिगृह्णीष्व देवेश प्रीतो यच्च ममेप्सितम् । इदं दत्तं च ताम्बूलं यथाशक्त्या(क्ति) सुशोभनम् ॥
प्रतिगृह्णीष्व देवेश मामुद्धर भवार्णवात् । पञ्चवर्तिप्रदीपोऽयं देवेशाऽऽरातिकं तव ॥ ६७
मोहान्धकारद्युमणे भक्तियुक्तो भवार्तिहन् । परमानं सुपकाचं समस्तरसंसंयुतम् ॥ ६८

+ संघिरार्थः ।

निवेदिनं मया भक्त्या भगवन्प्रतिगृह्यताम् । द्वादशाक्षरमन्त्रेण यथासंख्यजपेन च ॥ ६९
 प्रीयतां मे श्रियः कान्तः प्रीता यच्छतु वाञ्छितम् । पञ्च गावः समुत्पन्ना मध्यमाने महोदधौ ॥
 नाम्नां मध्ये तु वा नन्दा तस्यै धेन्यै नमो नमः । गां संपूज्य विधानेन अर्घ्यं दद्यात्समाहितः ॥
 सर्वत्राप्यदुष्टं देवि सर्वातिक्रान्तवारिणि । आरोग्यं संततिं दीर्घां देहि नन्दिनि मे सदा ॥ ७२
 पूजिता च वसिष्ठेन विश्वामित्रेण धीमता । कपिले हर मे पापं यन्मया पूर्वसंचितम् ॥ ७३
 गावां मे अन्ननः सन्तु गावो मे सन्तु पृष्ठनः । नाके मामुपनिष्ठन्तु हेमशृङ्गि पयोमुचः ॥ ७४
 सुरभ्यः सारभेयाश्च सरितः सागरास्तथा । सर्वदेवमये देवि सुभद्रे भक्तवत्सले ॥ ७५
 एवं संपूज्य त्रिविधदद्याद्गो गवाहिकम् । सारभेय्यः सर्वहिताः पवित्राः पापनाशिनीः ॥ ७६
 प्रतिगृह्यन्तु मे ग्रामं गावस्त्र्योक्त्वयातरः । गं गदायै नमो भूत्यै सर्वपापमहाणये ॥ ७७
 प्रमत्ता भव मे नित्यमाशीर्वादपरायणा । दौर्गन्ध्यध्वंसिनी भूत्वा सर्वपापहराय च(भव) ॥ ७८
 अनेनैव तु मन्त्रेण गदां वै धारयेद्वृषः । पं नमः पद्मनाभाय पञ्च वै धारयेन्सुधीः ॥ ७९
 चं चक्रहृषिणे विष्णो धारणं चक्रजं स्मृतम् । शं शक्रहृषिणे तुभ्यं नमोऽस्तु सुखकारिणे ॥ ८०
 मन्त्रेणानेन वै दत्ता धारणं शक्रजं स्मृतम् । चतुर्णामायुधानां तु धारणं मुनिभिः स्मृतम् ॥ ८१
 चन्दनेन सुगन्धेन गोपिकाचन्दनेन तु । धारणं च विशेषेण ब्राह्मणैर्वन्द्यपारगैः ॥ ८२
 चाण्डालो जायते शुद्धो धारणाच्च न संशयः । ऊर्ध्वगुण्डमृजुं सौम्यं सचिह्नं धारयेद्यदि ॥ ८३
 स चाण्डालोऽपि शुद्धात्मा पूज्य एव सदा द्विजैः । चाण्डालानां गृहे दत्ता तुलसी यत्र हन्यते ॥
 तत्रत्या तुलसी ब्राह्म भक्तिभावेन चेतसा । इति श्रुतं धर्ममुखान्मुहुरां द्विजसत्तमः ॥ ८५
 कथयित्वा ममाग्रै वै गतो यादृच्छिको मुनिः ॥ ८६

महेश्वर उवाच—

गोपिकाचन्दनं यत्र तिष्ठते वै द्विजोत्तम । तद्गृहं तीर्थरूपं च विष्णुना भाषितं किल ॥ ८७
 शोकमोहौ न तत्र स्तो न भवत्वशुभं क्वचित् । गोपिकाचन्दनं यस्य तिष्ठते द्विज सद्गनि ॥ ८८
 सुखिनः पूर्वजास्तस्य संततिर्वर्धते सदा । गोपिकाचन्दनं यस्य वर्ततेऽहनिशं गृहे ॥ ८९
 गोपीपुष्करजा मृत्ना पवित्रा कायशोधनी । उद्वर्तनाद्दिनत्रयन्ति व्याययो ह्याप्रयश्च ये ॥ ९०
 अतो देहे धृतं पुंभिर्मुक्तिदं सार्वकामिकं । तावद्गर्जन्ति तीर्थानि तावत्संत्राणि सर्वदा ॥ ९१
 गोपिकाचन्दनं यावन्न दष्टं च श्रुतं द्विज । इदं ध्येयमिदं पूज्यं मलदोषविनाशनम् ॥ ९२
 यस्य संस्पर्शनादेव पुतो भवति मानवः । अन्तकाले तु मर्त्यानां मुक्तिदं पावनं परम् ॥ ९३
 किं वदामि द्विजश्रेष्ठ मुक्तिदं गोपिचन्दनम् ! विष्णोस्तु तुलसीकाष्ठं तथा वै मूलमुत्तिका ॥ ९४
 गोपिकाचन्दनं चैव तथा वै हरिचन्दनम् । चत्वार्येतानि संगील्य अङ्गमुद्वर्तयेत्सुधीः ॥ ९५
 तेन तीर्थं कृतं सर्वं जन्मुद्गीर्षेण सर्वदा । तिलकं कुरुते यस्तु गोपिकाचन्दनद्रवैः ॥ ९६
 सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् । पितुः आद्धादिकं तेन गयां गत्वा तु वै कृतम् ॥
 येन वा पुरुषेणापि विद्युतं गोपिचन्दनम् । मथपो ब्रह्महा चैव गोघ्नो वा बालहा तथा ॥
 भूच्यते तत्सपनादेव गोपीचन्दनधारणात् ॥ ९८

इति श्रीनारायणपुराणे पद्म उत्तरखण्ड उपासितनारायणदेव यमाराधनगोपीचन्दनमाहात्म्यं नामाष्टपट्टिमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—३५३११

अथोनसप्ततितमोऽध्यायः ।

महेश्वर उवाच—

शृणु नारद वक्ष्यामि वैष्णवानां च लक्षणम् । यच्छ्रुत्वा मुच्यते लोको ब्रह्महत्यादिपातकात् ॥ १
तेषां वै लक्षणं यादृक्स्वरूपं यादृशं भवेत् । तादृशं मुनिशार्दूल शृणु त्वं वच्मि सांप्रतम् ॥ २
विष्णोरयं यतो ह्यासीत्स्वाद्वैष्णव उच्यते । सर्वेषां चैव वर्णानां वैष्णवः श्रेष्ठ उच्यते ॥ ३
येषां पुण्यतमाहारास्तेषां वंशे तु वैष्णवः । क्षया दया तपः सत्यं येषां वै तिष्ठति द्विज ॥ ४
तेषां दर्शनमात्रेण पापं नश्यति तूलवत् । हिंसाधर्माद्विनिर्मुक्तो यस्य विष्णोः स्थिता मतिः ॥ ५
शङ्खं चक्रं गदां पद्मं नित्यं वै धारयेत्तु यः । तुलसीकाष्ठजां मालां कण्ठे वै धारयेत्तु यः ॥ ६
तिलकान्द्रादशानेव नित्यं वै धारयेद्बुधः । धर्माधर्मं तु जानाति स च वैष्णव उच्यते ॥ ७
वेदशास्त्रतो नित्यं नित्यं वै यज्ञयाजकः । उत्सवांश्च चतुर्विंशत्कुर्वन्ति च पुनः पुनः (?) ॥ ८
तेषां कुलं धन्यतमं तेषां वै यश उच्यते । ते वै लोके धन्यतमा जाता भागवता नराः ॥ ९
एक एव कुले यस्य जातो भागवतो नरः । तत्कुलं तारितं तेन भूयो भूयश्च वाढव ॥ १०
अण्डजा उज्जिजाश्चैव ये जरायुजयोनयः । ते तु सर्वेऽपि विज्ञेयाः शङ्खचक्रगदाधराः ॥ ११
येषां दर्शनमात्रेण ब्रह्महा शुध्यते सदा । किंतु वक्ष्यामि देवर्षे तेभ्यो धन्यतमान्भुवि ॥ १२
वैष्णवा ये तु दृश्यन्ते भुवनेऽस्मिन्महामुने । ते वै विष्णुसमाश्चैव ज्ञातव्यास्तत्त्वकोविदैः ॥ १३
कलौ धन्यतमा लोके क्षुता मे नात्र संशयः । विष्णोः पूजा कृता तेन सर्वेषां पूजनं कृतम् ॥ १४
महादानं कृतं तेन पूजिता येन वैष्णवाः । फलं पत्रं तथा शाकमध्वं वा वस्त्रमेव च ॥ १५
वैष्णवेभ्यः प्रयच्छन्ति ते धन्या भुवि सर्वदा । अर्चितो वै हरिर्यैस्तु सर्वेषां चैव पूजनम् ॥ १६
कृतं यैरर्चितो विष्णुस्ते वै धन्यतमा मताः । तेषां दर्शनमात्रेण शुध्यन्ते पापका नराः ॥ १७
किमन्यद्बहुनोक्तेन भूयो भूयश्च वाढव । अतो वै दर्शनं तेषां स्पर्शनं सुखदायकम् ॥ १८
यथा विष्णुस्तथाचायं नान्तरं वर्तते क्वचित् । इति ज्ञात्वा तु भो वत्स सर्वदा पूजयेद्बुधः ॥ १९
एक एव तु यैर्विप्रो वैष्णवो भुवि भोज्यते । सहस्रं भोजितं तेन द्विजानां नात्र संशयः ॥ २०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उपापतिनारदसंवादे वैष्णवमाहात्म्यं नामोपसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५३३१

अथ सप्ततितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

उपवासासमर्थानां सर्वदा सुरसत्तम । एका या द्वादशी पुण्या तां वदस्व ममानघ ॥ १

शिव उवाच—

मासि भाद्रपदे शुक्ले द्वादशी श्रवणान्विता । सा वै सर्वप्रदा पुण्या ह्युपवासे महाफला ॥ २
संगमे सरितां स्नात्वा द्वादशीं तासुपोषितः । अयत्नात्समवाप्नोति द्वादशद्वादशीफलम् ॥ ३
बुधश्रवणसंयुक्ता या च वै द्वादशी भवेत् । अतीव महती तस्यां कृतं सर्वमयासयम् ॥ ४

१ क. 'छते सदा । ते' । २ क. ज. वैष्णवो वैस्तु ।

द्वादशी श्रवणोपेता यदा भवति नारद । संगमे सरितां स्नात्वा लभेद्भोदानजं फलम् ॥ ५
 जलपूर्णं तदा कुम्भं स्थापयित्वा विचक्षणः । तस्योपरि न्यसेत्पात्रं स्थापयित्वा जनार्दनम् ॥ ६
 ततस्तस्याग्रतो देयं नैवेद्यं घृतपाचितम् । सोदकांश्च नवान्कुम्भान्दद्याच्छक्या विचक्षणः ॥ ७
 एवं संपूज्य गोविन्दं जागरं तत्र कारयेत् । प्रभाते विमले स्नात्वा संपूज्य गृहध्वजम् ॥ ८
 पुष्पशृपादिनैवेद्यं फलैर्वस्त्रैः सुशोभनैः । पुष्पाञ्जलिं ततो दद्यान्मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ ९
 नमो नमस्ते गोविन्द वृषश्रवणसंयुत । अर्घ्यसंक्षयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भव ॥ १०
 अन्नं तु ब्राह्मणे पूतं वेदवेदाङ्गपारमे । पुराणज्ञे विशेषेण विधिवत्समदापयेत् ॥ ११
 अनेन विधिना चैव नयास्तीरे नरोत्तमः । सर्वं निर्वर्तयेत्सम्यगेकविचरतोऽपि सन् ॥ १२
 अत्राप्युदाहरन्तीमितिहासं पुरातनम् । महत्परण्ये यदृचं भूमिदेव शृणुष्व तत् ॥ १३
 तां कथां तु प्रवक्ष्यामि शृणु देवर्षिसत्तम । यां श्रुत्वा मानवो लोके महादुःखात्तमुच्यते ॥ १४
 देशो द्वाशेरको नाय तस्य भागे च पश्चिमे । तत्र विद्वन्मरुदेशः सर्वसत्त्वभयंकरः ॥ १५
 सुतप्तसिकता भूमिर्यत्र दुष्टा महोरगाः । अल्पच्छायशृङ्गपाकीर्णा मृतप्राणिसमाकुला ॥ १६
 शमीन्वादिरपालाशकरीरैः पीलुभिः सह । तत्र भीमटुम्रगणाः कण्टकैराचिता ददौः ॥ १७
 दग्धप्राणिजनाकीर्णा यत्र भूर्दश्यते कचित् । तथाऽपि जीवा जीवन्ति सर्वे कर्मनिबन्धनात् ॥ १८
 नोदकं नोदकाधारा विद्वंस्तत्र बलाहकाः । पक्षान्तरगतैः कैश्चिच्छुभ्रिस्तृपितैः समम् ॥ १९
 उत्क्रान्तजीवना विप्र दृश्यन्ते च खगोत्तमाः । तस्मिंस्तथाविधे देशे कश्चिद्दैवशास्त्राणिक् ॥ २०
 निजसार्यपरिभ्रष्टः प्रविष्टो मर्जेजाङ्गले । वज्रामोहान्तहृदयः क्षुत्तृष्ण्यां श्रमपीडितः ॥ २१
 कं ग्रामः कं जलं काहं यास्यामि न वुवोषे ह । अथ मेतान्दृश्यासौ क्षुत्तृष्ण्याकुलेन्द्रियान् ॥ २२
 उत्क्रान्तमलिनान्भीमाश्रिमासान्त्रौद्रदर्शनान् । प्रेतस्कन्धसमारूढमेकं विकृतदर्शनम् ॥ २३
 ददृशे बहुभिः प्रेतैः समन्तात्परिवारितम् । आगच्छमानमत्युग्रं प्रेतशब्दपुरःसरम् ॥ २४
 प्रेतोऽपि दृष्ट्वा तां घोरामटवीमागतं नरम् । प्रेतस्कन्धान्मर्हीं गत्वा तस्यान्तिकमुपागमत् ॥ २५
 भणिपत्य वणिक्प्रेष्टमिदं वचनमब्रवीत् ।

प्रेत उवाच—

अस्मिन्धोरतरे देशे प्रवेशो भवतः कथम् । तमुवाच वणिग्धीमान्सार्थभ्रष्टस्य मे वने ॥ २६
 प्रवेशो दैवयोगेन पूर्वकर्मकृतेन च । तृपा मे बाधतेऽत्यर्थं क्षुधा चैव भृशं तथा ॥ २७
 प्राणान्तिकमनुप्राप्तं शरीरं भ्रमतीव मे । अन्नोपायं न पश्यामि जीवेयं येन केनचित् ॥ २८

शिव उवाच—

इत्येवमुक्ते प्रेतस्तं वणिजं वाक्यमब्रवीत् । २९

प्रेत उवाच—

फुट्ठां शर्मा समाश्रित्य प्रतीक्षस्व मुहूर्तकम् । कृताविध्यो मया पश्चाद्विप्यसि यथासुखम् ॥ ३०

शिव उवाच—

अमुक्तस्तथा चक्रे स वणिक्तृष्ण्याऽर्दितः । मध्याह्नसमये प्राप्ते प्रेतस्तं देशमागतः ॥ ३१

१ च. "तां वतं विधिवदाचरेत् । ज" । २ च. "हृ" । दध्योदयं सोदकुम्भा । ३ च. "व" । तत्सर्वं ब्राह्मणे दद्याद्देव ।

४ प्र. "मण्डले ।

कुल्लास वृक्षाच्छीतोदां वारिधारां(नीं) मनोरमाम् । दध्योदनसमायुक्तां वर्धमानेन संयुताम् ॥
 अवती(ता)र्य ततः स्वर्धं प्रादादतिथये तदा । स तत्राचानमात्रेण परं वृष्टित्वमागतः ॥ ३३
 वितृष्णो विज्वरश्चैव क्षणेन समपथत । ततश्च भेताः संप्राप्तास्तस्माद्भास्तेभ्यो भागं क्रमाद्ददौ
 दध्योदनात्सपानीयात्प्रीतास्तृप्तिं परां गताः । अतिथिं तर्पयित्वा तु प्रेतलोके च सर्वतः ॥ ३५
 ततः स्वयं स बुभुजे भुक्तशेषं यथासुखम् । तस्य भुक्तवतः स्वन्नं पानीयं च क्षयं ययौ ॥
 भेताधिपं ततस्तं वै वणिग्वचनमब्रवीत् । ३६

वणिगुवाच—

आश्चर्यमेतत्परमं वनेऽस्मिन्प्रतिभाति मे । अन्नं पानं च परमं संप्राप्तं च कुतस्तव ॥ ३७
 स्तोकेनैव तथाऽन्नेन त्वमेतांस्तु बहूनापि । अतर्पयः कथं त्वेते निर्मासा भिन्नकुलपः ॥ ३८
 कथमस्यां सुधोरायामटव्यां च कृतालयाः । तदेतत्संशयं छिन्धि परं कौतूहलं मम ॥ ३९

शिव उवाच—

यवयुक्तः स वणिजा भेतो वचनमब्रवीत् । ४०

भेत उवाच—

वाणिज्यसक्तस्य पुरा जन्मातीतं ममानय । सकले नगरे नास्ति ममान्यो हि दुरात्मकः ॥ ४१
 धनलोभाच्च कस्यापि दत्ता भिक्षा मया तदा । सखा चैव तु तत्राऽऽसीद्वाङ्मनो गुणवान्मम ४२
 श्रवणद्वादशीयोगे मासि भाद्रपदे ततः । स कदाचिन्मया सार्धं तार्पी नाम नदीं ययौ ॥ ४३
 तस्याश्च संगमः पुण्यो यत्राऽऽसीच्चन्द्रभागया । चन्द्रभागा चन्द्रसुता तापी चैवार्कनन्दिनी ४४
 तयोः शीतोष्णसलिले प्रविवेश सहद्विजः । श्रवणद्वादशीयोगे नराश्चैव सुतोषिताः ॥ ४५
 चन्द्रभागासुतोयेन वारिधानीं ददौ द्विजे । दध्योदनयुतां सार्धं संपूर्णवर्धमानकैः (पूर्णां वर्धमा-
 नेन संयुताम्) ॥ ४६

छत्रोपानयुगं बल्लं प्रतिमां च तथा हरेः । प्रददौ विप्रमुख्याय हरस्याग्रे महामते ॥ ४७

वित्तसंरक्षणार्थाय तस्यास्तीरे व्रतं मया । सोपवासेन दत्तैका वारिधानी मनोरमा ॥ ४८

तत्कृत्वाऽहं गृहं प्रातस्ततः कालेन केनचित् । पञ्चत्वमहमासाद्य नास्तिक्यात्प्रेततां गतः ॥ ४९

अस्यामटव्यां धोरायां यथा बह्विकुलं तथा । श्रवणद्वादशीयोगे वारिधान्यर्पिता मया ॥ ५०

सैयं मध्याह्नसमये लभ्यते च दिने दिने । ब्रह्मस्वरूपि(हारि)णः सर्वे पापाः प्रेतत्वमागताः ५१

परदाररताः केचित्स्वामिद्रोहरताश्च ये । भूतप्रेतजरूपेण ते जाता ह्यत्र मानवाः ॥ ५२

देशे मरुस्थले त्वस्मिन्ममैते मित्रतां गताः । अस्यो भगवान्विष्णुः परमात्मा जनार्दनः ॥ ५३

दीयते यत्समुद्रिश्य चाक्षयं तत्प्रकीर्तितम् । अस्येनापि चाग्नेन तृप्ता एते पुनः पुनः ॥ ५४

भेतत्वभावाद्दौर्बल्यं न विमुञ्चति कर्हिचित् । पूजयित्वाऽहमन्नैस्त्वामतिथिं समुपस्थितम् ॥ ५५

भेतभावाद्विनिर्मुक्तो यास्यामि परमां गतिम् । मया विहीनाः किं त्वेते वनेऽस्मिन्प्रशदारुणे ५६

पीडामनुभवयिष्यन्ति दारुणां कर्मयोनिजाम् । एतेषां तु महाभाग ममानुग्रहकाम्यया ॥ ५७

प्रत्येकं नामगोत्राणि शुद्धीष्व लिखितानि च । अस्ति कलागता चैव तव संपुटिका शुभा ॥ ५८

हिमवन्तमथाऽऽसाद्य तत्र त्वं लप्स्यसे निधिम् । गयाशीर्षं ततो गत्वा श्राद्धं कुरु महामते ॥ ५९

शिव उवाच—

इत्याज्ञाप्य स वै प्रेतो बणिजं च यथामुसम् । विसर्जयामास तदा स वै प्रायात्समुत्सुकः ॥६०॥
 समासाद्य गृहं तत्र पश्चात्प्रायाद्विमालयम् । त(श्च)तोद्दिष्टं निर्धि तत्र गृहीत्वा स समागतः ॥६१॥
 पट्टांशं प्रतिशुद्धाय गयाशीर्षं ततोऽभ्यगात् । तत्र गत्वा गयायां स श्राद्धं कृत्वा महामतिः ॥६२॥
 प्रेतानां तु यथोद्दिष्टं श्राद्धं सम्यग्विधानतः । प्रत्येकं नामगोत्राणि गृहीत्वा पिण्डमुत्सृजत् ॥६३॥
 यस्य यस्य तु वै श्राद्धं स करोति दिने वणिक् । स स तस्य तदा स्वमे दर्शयत्यात्मनस्तनुम् ॥
 ब्रवीति च महाभाग प्रसादाच्च चानय । प्रेतभावो मया त्यक्तः प्राप्तोऽस्मि परमां गतिम् ॥६५॥
 एवं कृत्वा विधानेन गयाशीर्षं महामनाः । पश्चाज्जगाम स्वगृहं विष्णुं ध्यायन्पुनः पुनः ॥६६॥
 मासि भाद्रपदे मासे शुक्रपक्षे तथा सुधीः । श्रवणद्वादशीयोगे संगमे सरितां पुनः ॥६७॥
 जगाम स महाबुद्धिः सर्वोपस्करसंयुतः । संगमे सरितां स्नात्वा द्वादशीं तामुपोषितः ॥६८॥
 तत्र स्नात्वाऽपि दत्त्वा तु पूजयित्वा जनार्दनम् । अनन्तरं ब्राह्मणस्य ह्युपहारं तदा ददौ ॥६९॥
 शास्त्रोक्तेनापि विधिना ह्येकाचिचरतोऽपि सः । निर्वर्तयामास तदा वाणिजो बुद्धिमान्स वै ॥७०॥
 वर्षे वर्षे तु संप्राप्ते मासि भाद्रपदे तथा । श्रवणद्वादशीयोगे संगमे सरितां पुनः ॥७१॥
 एवं वै कृतवान्सर्वं विष्णुमुद्दिश्य सत्वरम् । कालेन चातिमहता पञ्चत्वं समुपागतः ॥७२॥
 अत्रापि परमं स्थानं दुर्लभं सर्वमानवैः । ऋडितेऽद्यापि वैकुण्ठे विष्णुदूतैः स सेवितः ॥७३॥
 एवं कुरुष्व भो ब्रह्मन्श्रवणद्वादशीव्रतम् । सर्वसौभाग्यदं चैव इह लोके परत्र च ॥७४॥
 सुबुद्धिजननं चैव सर्वपापहरं परम् । श्रवणद्वादशीयोगे यः कुर्याद्व्रतमीदृशम् ॥
 व्रतस्यास्य प्रभावेन विष्णुलोके स गच्छति ॥७५॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उपाधितनारदसंवादे श्रवणद्वादशीव्रतमाह्वार्यं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः— ३५४०६

अथैकसप्ततितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

देवदेव जगन्नाथ भुक्तिमुक्तिप्रदायक । कथयस्व सुरश्रेष्ठ येन दुःखं न पश्यति ॥ १

महेश्वर उवाच—

शृणु बाहव वक्ष्यामि त्रिरात्रं सरितः शुभम् । येन चीर्णेन नरको मानवानां न जायते ॥ २

आयुरारोग्यमतुलं सौभाग्यं सुखसंपदम् । संतानं चाप्त्ययं प्राप्य स्वर्गलोके महीयते ॥ ३

आषाढे मासि संप्राप्ते नदी पूरणं संयुता । सततं तोयसंस्थाने पुराणे सा च विश्रुता ॥ ४

वर्षतो घनसंपूर्णं कर्तव्या सा व्रतेन वा । तोयैवैः परिपूर्णा सा सकूलैः स्यान्नदी यदा ॥ ५

व्रतं त्रिरात्रमुद्दिश्य तदा कार्यं प्रयत्नतः । कृतप्रतिपदच्छन्ददर्शने तु दिनत्रयम् ॥ ६

यथाप्राप्तं नदीशतं स्त्रीभिस्तीरे जलस्य तु । स्नयत्वा तज्जलं कुम्भे कृष्णं कृत्वा गृहं नयेत् ॥ ७

व्रतं स्नानं तथा नद्यां कृत्वा ह्यभ्यर्चयेत्सुधीः । त्रिरात्रस्योपवासस्य यदा शक्तो भवेद्भिज्ज ॥ ८

अशक्तैकभुक्तं च कुर्याच्चैवाप्युपोषणम् । दीपं दद्यादविच्छिन्नं प्रातः सायं च पूजनम् ॥ ९

महानदीं समुच्चार्य नाम्ना वै वरुणं तथा । जलमूले तु संस्थाप्य केशवं जलशायिनम् ॥ १०
 नमो देव्यै च गङ्गेति गौतमीति नदीति च । सिन्धो चैव च कावेरि सरस्वति नमोऽस्तु ते ॥ ११
 तापी पयोष्णी पूर्णेति महेन्द्रसुखदेति च । काश्यपी गण्डकी चैव सिन्धुनद्यै नमो नमः ॥ १२
 वरुणाय नमस्तेऽस्तु जलवास हरिभिय । यादोनाथ रसेशान कल्याणं देहि मे सदा ॥ १३
 गृहाणार्घ्यं मया दत्तं देहि मे वाञ्छितं फलम् । कृष्णाण्डैर्नालिकेरैश्च फलैः कालोद्भवैः शुभैः ॥
 नैवेद्यं घृतपक्वं तु सरितः संप्रकल्पयेत् । नमस्ते केशवानन्त जलशायिन्मोऽस्तु ते ॥ १५
 परिपालय मामीश गोविन्द वरदो भव । एवं पूजा प्रकर्तव्या यथाकालक्रमेण तु ॥ - १६
 प्रार्थना चोपचारैस्तु त्रिरात्रनियमः शुचिः । पारणेन तु संपूज्य जलपात्रं समाचरेत् ॥ १७
 फलपुष्पैस्तथा चिद्वन्स्त्रीभिर्वालैर्नरैरपि । गीतवादित्रसहितैर्नदीकुम्भपरिष्ठितैः ॥ १८
 जले जले समास्थाप्य फलपुष्पैः प्रपूजयेत् । धान्यैर्नानाविधैश्चैव जलप्रेक्षेपणैरपि ॥ १९
 हास्यैर्गीतैश्च नृत्यैश्च गृहमागत्य यत्नतः । सप्तधान्यैः पूरितानि वंशपात्राणि पूजयेत् ॥ २०
 सप्त वा पञ्च वा त्रीणि यथाशक्त्याऽऽत्तिं प्रपूरयेत् । त्रिरात्रं च नदीतोयं न पिबेद्विदितमिच्छता
 पारणे तु हविष्यान्नं हृतं वा अन्यथा भवेत् । कृते स्नानार्चने दांते नोपयोज्यं नदीजलम् ॥ २२
 शुच्यन्नानि च भोज्यानि दांपत्यन्नितयं तथा । सप्तैव वंशपात्राणि सप्त वै मणिकास्तथा ॥ २३
 हविष्यान्नं च भुञ्जीत कद्वम्लमधुवर्जितम् । माषाणं च शिलापिष्टं यत्नेन परिवर्जयेत् ॥ २४
 एवं वर्षत्रयं कुर्याद्ब्रतमेतद्विज्ञोत्तम । वर्षत्रये समाप्येवं तस्योद्यापनमाचरेत् ॥ २५
 कृष्णां गां कृष्णवस्त्रां च तिलान्दद्याच्च नारद । दंपती परिदाप्यैवं सुवर्णं चापि शक्तितः ॥ २६
 हैमं च वरुणं कुर्यान्नदीरूपेण नारद । मण्डलं वारुणं चैव सर्वतोभद्रमेव च ॥ २७
 कुम्भं तत्र प्रतिष्ठाप्य सोपहारं प्रतिष्ठितम् । संपूज्य विधिवद्भक्त्या ततो विभाग्यं दापयेत् ॥ २८
 ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या यथाविचानुसारतः । गुरवेऽर्चितशीलाय सर्वशास्त्रारताय च ॥ २९
 एवं कृते तु तद्विद्वन्परिपूर्णं व्रतं भवेत् । सौभाग्यं सुखसंपत्तिः संततिश्चाक्षया भवेत् ॥ ३०
 न दुर्गतिमवाप्नोति चिरं स्वर्गं महीयते । देवपत्नीभिराचीर्णमृषिपत्नीभिरेव च ॥ ३१
 नागसिद्धाङ्गनाभिश्च व्रतमेतत्पुरा कृतम् । नदीत्रिरात्रमनुलं किमन्यच्छ्रेतुमिच्छसि ॥
 सौभाग्यं संततिं चैव निश्चयं प्राप्नुते सदा ॥ ३२

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्ड उमापतिनारदसंवादे नदीत्रिरात्रव्रतं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५४३८

अथ द्विसप्ततितमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

सूत जीव चिरं साधो त्वयाऽतिकरुणात्मना । संवादो ह्यद्भुतः प्रोक्तो यश्चाऽऽसीन्नारदेशयोः १
 भगवन्नाममहिमा नारदेन महात्मना । कीदृक्श्रुतः समाख्याहि श्रद्धया शृण्वतां गुरो ॥ २

सूत उवाच—

शृणुध्वं मुनयः सर्वे पुराष्टव्यं वदाम्यहम् । यस्मिन्श्रुते द्विजश्रेष्ठाः कृष्णे भक्तिर्विवर्धते ॥ ३

१ सू. च. ज. झ. झ. 'पूजये' । २ झ. अ. चैव । ३ झ. संततं ।

एकदा नारदो द्रष्टुं पितरं सुममाहितः । जगाम मेरुशिखरं सिद्धचारणसेवितम् ॥ ४

तत्र देवं समामीनं ब्रह्माणं जगतां पतिम् । नमस्कृत्वाऽब्रवीद्विश नारदो मुनिसत्तमः ॥ ५

नारद उवाच—

नाम्नोऽस्य यावती शक्तिर्वेद विश्वेश्वर प्रभो । कीदृक्च नाममहिमा अव्ययस्य महात्मनः ॥ ६

योऽयं विश्वेश्वरः मात्माद्यं नारायणो हरिः । परमात्मा हृषीकेशः सर्वजीविषु 'संमतः ॥ ७

भावाविमोहिताः सर्वे भगवन्मयोक्षजम् । नैव जानन्त्यसारेऽस्मिन्नरा मूढाः कलौ युगे ॥ ८

ब्रह्मोवाच—

अस्मिन्कलौ विशेषेण नामोच्चारणपूर्वकम् । भक्तिः कार्या यथा वत्स तथा त्वं श्रोतुमर्हसि ॥ ९

दृष्टं परेषां पापानामनुक्तानां विशेषनम् । विष्णोर्जिष्णोः प्रयत्नेन स्मरणं पापनाशनम् ॥ १०

मिथ्या ज्ञान्वा तदः सर्वं हर्गनाम पटञ्जयन । सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् ॥ ११

ये वदन्ति नरा नित्यं हरिगित्यक्षरद्वयम् । तस्योच्चारणमात्रेण विमुक्तास्ते न संशयः ॥ १२

प्रायश्चित्तानि सर्वाणि [ऽनपःकर्मात्मकानि वै । यानि तेषामश्रेयसाणां] कृष्णानुस्मरणं परम् ॥ १३

प्रातर्निशि तथा सायं मध्याह्नादिषु संस्मरन् । नारायणमवाप्नोति सद्यः पापक्षयो नरः ॥ १४

विष्णुसंस्मरणादेव समन्तकेशसंक्षयः । मुक्तिं प्रयाति स्वर्गास्तिस्तस्य विष्णोस्तु कीर्तनात् ॥ १५

वासुदेवं मनो यस्य जपहोमार्चनादिषु । तदक्षयं विज्ञानीयाचावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ १६

हं नाकपृष्ठगमनं पुनराट्टचिलक्षणम् । हं जपो वासुदेवस्य मुक्तिर्वाजमनुचमम् ॥ १७

तत्सुखं परमं तीर्थं यत्राऽऽवर्तं वितन्वती । नमो नारायणायति भाति प्राची सरस्वती ॥ १८

तस्मादहर्निशं विष्णुस्मरणात्पुरुषोत्तमः । न याति नरकं पुत्र संक्षीणाखिलकल्मषः ॥ १९

सत्यं सत्यं पुनः सत्यं भाषितं मम सुव्रत । नामोच्चारणमात्रेण महापापात्प्रमुच्यते ॥ २०

राम रामेति रामेति रामेति च पुनर्नृपन् । स चाण्डालोऽपि पूतात्मा जायते नात्र संशयः ॥ २१

कुरुक्षेत्रं तथा काशी गया वै द्वारका तथा । सर्वं तीर्थं कृतं तेन नामोच्चारणमात्रतः ॥ २२

कृष्ण कृष्णेति कृष्णेति इति वा यो जपन्पठन् । इहलोकं परित्यज्य मोदते विष्णुसंनिधौ ॥ २३

नृसिंहेति मुदा विप्रं वदते यो जपन्पठन् । महापापात्प्रमुच्येत कलौ भागवतो नरः ॥ २४

ध्यायन्कृतं जपन्यज्ञैस्त्रेतायां द्वापरेऽर्चयन् । यदाप्नोति तदाप्नोति कलौ संकीर्त्य केशवम् ॥ २५

ये तज्ज्ञात्वा निमग्राश्च जगदात्मनि केशवं । सर्वपापपरिक्षीणा यान्ति विष्णोः परं पदम् ॥ २६

मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नृसिंहो वामनस्तथा । रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्की ततः स्मृतः ॥ २७

एते दैशावताराश्च पृथिव्यां परिकीर्तिताः । एतेषां नाममात्रेण ब्रह्महा शुध्यते सदा ॥ २८

प्रातः पठञ्जपन्ध्यायन्विष्णोर्नामं यथा तथा । मुच्यते नात्र संदेहः स वै नारायणो भवेत् ॥ २९

सुत उवाच—

श्रुत्वा वै नारदो ह्येतद्विस्मयं परमं मतः । उवाच पितरं तत्र किमुक्तं देवसत्तम ॥ ३०

देवाः सहस्रशः सन्ति रुद्राः सन्ति सहस्रशः । पितरः सन्ति शतशो यक्षाश्च किंनरास्तथा ॥ ३१

० धनुर्ध्वान्तर्गतैः पाठश्च फ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. ज. झ. म. मगतः । २ झ. "सं विष्णोर्नामं सुमहत्म् । ३ क. ख. च. ज. झ. म. "क्षीणकलिहं ।

४ ख. घ. च. ज. झ. म. क्षावताराश्च ।

१५५

भूताः प्रेताः पिशाचाश्च ये केचिद्देवयोनयः । तेषां नाम्नां च माहात्म्यं श्रुतं दृष्टं तथा न च ३२
श्रीविष्णोर्नाममाहात्म्यं यादृशं च श्रुतं मया । यस्य वै नाममात्रेण मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३३
किं वै तीर्थकृते तात पृथिव्यामटने कृते । यस्य वै नाममाहिमा श्रुत्वा मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ३४
तन्मुखं तु महत्तीर्थं तन्मुखं क्षेत्रमेव च । यन्मुखे राम रामेति तन्मुखं सार्वकामिकम् ॥ ३५
कानि वै तस्य नामानि कीर्तनीयानि सुव्रत । तत्सर्वं च विशेषेण मम ब्रूहि पितामह ॥ ३६

ब्रह्मोवाच—

व्यापकोऽयं सदा विष्णुः परमात्मा सनातनः । अनादिनिघनः श्रीमान्भूतात्मा भूतभावनः ३७
यस्मादहं हि संजातः सोऽयं विष्णुः सदाऽवतु । सोऽयं कालस्य कालो वै सोऽयं मम तु पूर्वजः
अक्षयः पुण्डरीकाक्षो मतिमानव्ययः पुमान् । शेषशायी सदा विष्णुः सहस्रशीर्षा महान्प्रभुः ३९
सर्वभूतमयः साक्षाद्विश्वरूपो जगद्देवः । कैटभारिरयं विष्णुर्धाता देवो जगत्पतिः ॥ ४०
तस्याहं नाम गोत्रं च न वेक्षि पुरुषर्षभ । वेदवादी ह्यहं तात नाहं ज्ञाता कदाचन ॥ ४१
अतस्त्वं गच्छ देवर्षे यत्रास्ति किल विश्वराट् । स च तत्त्वं मुनिश्रेष्ठ सर्वं ते कथयिष्यति ॥ ४२
स एव पुरुषः श्रीमान्कैलासाधिपतिः सदा । सर्वेषां चैव भक्तानामयं देवः सुराधिपः ॥ ४३
पञ्चवक्त्रो ह्युमाकान्तः सर्वदुःखनिवर्हणः । विश्वेश्वरो विश्वनाथः सर्वदा भक्तवत्सलः ॥
तत्र गच्छ सुरश्रेष्ठ सर्वं ते कथयिष्यति ॥ ४४

सूत उवाच—

पितुर्वचनमाकर्ण्य तत्र गन्तुं प्रचक्रमे । विज्ञातुं नाममाहात्म्यं कैलासभवनं प्रति ॥ ४५
यत्र विश्वेश्वरो देवो नित्यं तिष्ठति भूतिदः । गौतोऽसौ नारदस्तत्र देवं तं सुरपूजितम् ॥ ४६
कैलासशिखरासीनं देवदेवं जगद्गुरुम् । पञ्चवक्त्रं दशभुजं त्रिनेत्रं शूलपाणिनम् ॥ ४७
कपालिनं सखदवाङ्गं तीक्ष्णशूलासिधारिणम् । पिनाकधारिणं भीमं वरदं दृषवाहनम् ॥ ४८
भस्माङ्गं व्यालशोभाढ्यं शशाङ्कतुल्यशेखरम् । नीलजीमूतसंकाशं सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ ४९
क्रीडन्तं तत्र देवेशं [अगणैश्च परिवारितम् । तं ददर्श सुरश्रेष्ठं नारद ऋषिसत्तमः ॥ ५०
नमश्चक्रे तदा तत्र] साष्टाङ्गं दण्डवत्पुनः । तं दृष्ट्वा तु महादेवो विस्मयोत्फुल्ललोचनः ॥ ५१
वैष्णवानां परः श्रेष्ठः प्राह वाडवसत्तमम् । कस्मात्त्वं च समायातो वद देवर्षिसत्तम ॥ ५२

नारद उवाच—

एकस्मिन्नेव काले तु गतोऽहं ब्रह्मणोऽन्तिकम् । श्रुतं तत्र मया विष्णोर्माहात्म्यं पापनाशनम् ५३
ब्रह्मणा कथितं तत्र मयाग्रे देवसत्तम । नाम्नोऽस्य यावती शक्तिः सा श्रुता ब्रह्मणो मुखात् ५४
तत्र पृष्टं मया पूर्वं विष्णोर्नामसहस्रकम् । तदाऽहं ब्रह्मणा चोक्तो नाहं जानामि नारद ॥ ५५
जानाल्ययं महावद्वस्तस्त्वं कथयिष्यति । महाश्रयं तु संभाष्य ह्यंगतस्तव संनिधौ ॥ ५६
अस्मिन्कलियुगे धोरेऽल्पायुष्यैव मानवाः । विषयेषु रता नित्यं नामनिष्ठा न वै पुनः ॥ ५७
पाखण्डिनस्तथा विप्रा धर्मेषु विरताः सदा । संध्याहीना व्रतभ्रष्टा दुष्टा मलिनरूपिणः ॥ ५८
यथा विप्रास्तथा क्षत्रा वैश्याश्चैव पुनः पुनः । एवं शूद्रास्तथाऽन्ये च न वै भागवता नराः ५९

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

शूद्रा द्विजातिवाद्याश्च कलौ विश्वेश्वर प्रभो । धर्माधर्मौ न जानन्ति हितं वाऽहितमेव वा ॥ ६०
 एवं ज्ञात्वा ह्यहं स्वामिन्नागतः संनिवौ तव । पुनश्च नाममादात्म्यं श्रुतं वै ब्रह्मणो मुखात् ॥ ६१
 त्वं देवः सर्वदेवानां त्वं नाथो मम सर्वदा । त्रिपुरारिश्च विश्वात्मा धाता त्वं च पुनः पुनः ॥ ६२
 कथयस्व प्रसादेन विष्णोर्नामसहस्रकम् । सौभाग्यजननं पुंसां परं भक्तिकरं सदा ॥ ६३
 ब्राह्मणानां ब्रह्मदे च क्षत्राणां च जयप्रदम् । वैद्यानां धनदं नित्यं शूद्राणां सुखदायकम् ॥ ६४
 तदहं श्रोतुमिच्छामि त्वत्सकाशान्नहेम्बर । त्वं समर्थोऽसि भक्तानां सर्वदा केशवं प्रति ॥ ६५
 कथयस्व प्रसादेन यद्वैष्णवं तच्च सुव्रत । इदं पवित्रं परमं सर्वतीर्थमयं सदा ॥
 अनौ वै श्रोतुमिच्छामि वद विश्वेश्वर प्रभो ॥ ६६

सूत उवाच—

श्रुत्वा नारदावकथानि विस्मयोत्फुल्लोचनः । रोमाञ्चितस्ततो जातो विष्णोर्नामानुसंस्मरन् ॥ ६७
 ईश्वर उवाच—

एतद्रोप्यं परं ब्रह्मन्विष्णोर्नामसहस्रकम् । एतच्छ्रुत्वा नरो वत्स न लभेदुर्गीतं कचिद् ॥
 कदाचिच्च गते काले पार्वती मायुवाच ह ॥ ६८

पार्वत्युवाच—

कैलासाधिपते मया कथयस्व यथा तथा । त्वं किं जपसि देवेश परं धर्मसमन्वितः ॥ ६९
 सदा त्वं भस्मलिप्ताङ्गः [ऋत्तिवासाः सदा कथम् । जटाधरः कथं जातो वद विश्वेश्वर प्रभो
 त्वं देवः सर्वदेवानां त्वं गुरुः सर्वकर्मणाम् । त्वं पतिर्मम विश्वेश] विश्वनाथ जगत्प्रभो ॥ ७१
 महादेव उवाच—

इति पृष्टं मम ब्रह्मन्पार्वत्या च पुनः पुनः । तदा सर्वं मयाऽऽख्यातं तस्याश्चाग्रे विशेषतः ॥ ७२
 शृणु नारद वक्ष्यामि यदुक्तं पार्वती प्रति । येन प्रसन्नो भगवान्मुक्तिदाता न संशयः ॥ ७३
 ममायं तु पिता साक्षाद्रन्धुर्धैव तु सर्वदा । [तस्याहं सर्वदा भक्तो ह्ययं मम पतिः सदा ॥]
 तदहं संभवक्ष्यामि शृणुष्व गदतो मम ॥ ७४

सूत उवाच—

एवमुक्त्वा नारदाय कथयामास वै द्विजाः । उपार्यै यत्पुरा प्रोक्तं विष्णोर्नामसहस्रकम् ॥ ७५
 महेशाचैव तत्प्राप्तं कैलासे नारदेन वै । कदाचिदैवयोगेन कैलासात्स समागतः ॥ ७६
 नैमिपारण्यसंज्ञे तु तीर्थे वै परमाद्भुते । तत्र ते ऋषयः सर्वे दृष्ट्वा तमृषिसत्तमम् ॥ ७७
 पूजां चक्रुर्विशेषेण नारदाय महात्मने । आगतं नारदं ज्ञात्वा विस्मयोत्फुल्लोचनाः ॥ ७८
 पुष्पहृष्टं प्रचक्रुस्ते वैष्णवे द्विजसत्तमे । पाद्यमर्घ्यं ततः कृत्वा कृत्वा चाऽऽरातिकां ततः ॥ ७९
 निवेद्य फलमूलानि दण्डवत्पतिता भुवि । ऊचुश्च कृतकृत्याः स्मो वंशे ह्यस्मिन्महात्मने ॥ ८०
 भवतो दर्शनं जातं पवित्रं पापनाशनम् । त्वत्प्रसादाच्च देवेषु पुराणानि श्रुतानि च ॥ ८१
 ब्रह्मन्केन प्रकारेण सर्वपापघ्नो भवेत् । विना दानेन तपसा विना तीर्थैर्विना मयैः ॥ ८२
 विना योगैर्विना ध्यानैर्विना चेन्द्रियनिग्रहैः* विना शास्त्रसमूहैश्च कथं मुक्तिरवाप्यते ॥ ८३

नारद उवाच—

कैलासशिखरासीनं देवदेवं जगद्गुरुम् । प्रणिपत्य महादेवं पर्यवृच्छदुमा म्रियम् ॥ ८४

* धनुर्विद्वान्तगतः षाऽऽ क. च. ज. फ. पुस्तकस्थः । + इदमर्थं क. ख. च. ज. घ. च. फ. पुस्तकस्थः । -

पार्वत्युवाच—

भगवंस्त्वं परो देवः सर्वज्ञः सर्वपूजितः । त्वद्विष्णुमर्चितं देवैर्ब्रह्मसूर्यादिकैरपि ॥ ८५
लभतेऽभिमतां सिद्धिं त्वामभ्यर्च्य वरप्रद । त्वं जन्ममृत्युरहितः स्वयंभूः सर्वशक्तिमान् ॥ ८६
सदा ध्यायसि किं स्वामिन्दिग्वासा मदनान्तकः । तपश्चरसि कस्माच्च जटिलो भस्मधूसरः ८७
किं वा जपसि देवेश परं कौतूहलं हि मे । अनुग्राह्या भिया तेऽस्मि तत्त्वं कथय सुव्रत ॥ ८८

महादेव उवाच—

नेदं कस्यापि कथितं गोपनीयमिदं मम । किंतु वक्ष्यामि ते भद्रे त्वं भक्ता सुप्रियाऽसि मे ॥ ८९
पुरा सत्ययुगे देवि विशुद्धमतयोऽखिलाः । जपन्ति विष्णुमेवैकं ज्ञात्वा सर्वेश्वरेश्वरम् ॥ ९०
प्रयान्ति परमार्थद्विमैहिकामुष्मिकीं भिये । यां न प्राप्ताः सुराः सर्वे ऋषयः क्लेशसंयुताः ॥ ९१
ते तां गतिं प्रपद्यन्ते ये नामकृतनिश्चयाः । मनुस्त्रादपि संधृत्य देवा विष्णुबहिर्मुक्ताः ॥ ९२
वेदैः पुराणैः सिद्धान्तैर्भिन्नैर्विभ्रान्तचेतसः । निश्चयं नाधिगच्छन्ति किं तत्त्वं किं परं पदम् ॥
तुलापुरुषदानाद्यैरश्वमेधादिभिर्मसैः । वाराणसीप्रयागादितीर्थस्नानादिभिः भिये ॥ ९४
गयाश्राद्धादिभिः पित्र्यैर्वेदपाठादिभिर्जपैः । तपोभिरुग्रैर्नियमैर्मूर्धूतदयादिभिः ॥ ९५
गुरुशुश्रूषणैः सत्यैर्धर्मैर्नार्थमाश्रितैः । ज्ञानध्यानादिभिः सम्प्रकारितैर्जन्मकोटिभिः ॥ ९६
न-यान्ति तत्परं श्रेयो विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम् । सर्वभावाः समाश्रित्य पुराणपुरुषोत्तमम् ॥ ९७
अनन्यगतयो मर्त्या भोगिनोऽपि परंतपे । ज्ञानवैराग्यरहिता ब्रह्मचर्यादिवर्जिताः ॥ ९८
सर्वधर्मोच्छ्रिता विष्णोर्नाममात्रैकजल्पिनः । सुखेन यां गतिं यान्ति न तां सर्वेऽपि धार्मिकाः ॥
स्मरन्त्यः सततं विष्णुं विस्मरन्त्यो न जातुचित् । सर्वे विधिनिवेधाः स्युरेतस्यैव हि किंकराः १००
किं तु ब्रह्मादयो देवा ऋषयश्च निरहसः । निर्भयं विष्णुनाम्ना वै यथेष्टं पदमागताः ॥ १०१
अलब्धा चाऽऽत्मनः पूजां सम्प्रगाराधितो हरिः । भयाऽस्मादपि च श्रेष्ठा बाञ्छिताऽहं कृतात्मना
ततः साक्षाज्जगन्नाथः प्रसन्नो भक्तवत्सलः । अंशांशेनाऽऽत्मनैवैतान्पूजयामास केशवः ॥ १०३
देवान्पितृन्दिवाहन्त्यकव्याधैः करुणामयः । ततः प्रभृति पूज्यन्ते त्रैलोक्ये सचराचरे ॥ १०४
ब्रह्मादयः सुराः सर्वे प्रसादाच्छाङ्गधन्वनः । मां चोवाच यथा मत्तः पूज्यः श्रेष्ठो भविष्यसि ॥
त्वामाराध्य तथा शंभो ग्रहीष्यामि वरं सदा । द्वापरादौ युगे भूत्वा कलया मानुषादिषु १०६
स्वागमैः कल्पितैस्त्वं च जनान्मद्विमुखान्कुरु । मां च गोपय येन स्यात्सृष्टिरेषोत्तरोत्तरा १०७
ततस्तं प्रणिपत्याहमवोचं परमेश्वरम् । ब्रह्महत्यासहस्रस्य पापं शाम्येत्कथंचन ॥ १०८
न पुनस्तद्विज्ञानं कल्पकोटिशतैरपि । तस्मान्मया कृता स्पर्शा पवित्राः स्यां कथं हरे ॥ १०९
तन्मे कथय गोविन्द प्रायश्चित्तं यदीच्छसि । ततः प्रसन्नो भगवानवोचत्तत्त्वमात्मनः ॥ ११०
येनाहमधिकस्तस्मादपवं नगनन्दनि । तमेव तपसा नित्यं भजामि स्तौमि चिन्तये ॥
तेनाद्वितीयमहिमा जगत्पूज्योऽस्मि पार्वति ॥ १११

पार्वत्युवाच—

तन्मे कथय देवेश यथाऽहमपि शंकर । सर्वेश्वरी निरुपमा तव स्यां सदृशी प्रभो ॥ ११२

महादेव उवाच—

साधु साधु त्वया पृष्टं विष्णोर्भगवतः भिये । नाम्नां सहस्रं वक्ष्यामि मुख्यं त्रैलोक्यमुक्तिदम् ११३

अस्य श्रीविष्णोर्नामसहस्रस्तोत्रस्य श्रीमहादेव ऋषिः । अनुष्टुप्छन्दः । परमात्मा देवता । ह्रीं वीजम् ।
 श्रीं शक्तिः । ह्रीं कीलकम् । चतुर्वर्गधर्मार्थकाममोक्षार्थं जपे विनियोगः ॥ ११४
 ॐ बासुदेवाय विद्महे । महाहंसाय धीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ ११५
 अङ्गन्यासकरन्धासविधिपूर्वं यदा पठेत् । तत्फलं कोटिगुणितं भवत्येव न संशयः ॥ ११६
 श्रीबासुदेवः परं ब्रह्मेति हृदयम् । मूलभकृतिरिति शिरःमहावराह इति शिखा । सूर्यवंशध्वज
 इति कवचम् । ब्रह्मादिकाम्यलालित्यजगदाश्रयशैशव इति नेत्रम् । पार्थार्थखण्डिताशेष इत्यस्त्रम् ।
 नमो नारायणायेति न्यासं सर्वत्र कारयेत् ॥ ११७
 ॐ नमो नारायणाय पुरुषाय महात्मने । विशुद्धशुद्धसत्त्वाय महाहंसाय धीमहि ॥
 तन्नो देवः प्रचोदयात् ॥ ११८
 ह्रीं कृष्णाय विष्णवे(ब्रह्मे) । ह्रीं रामाय धीमहि । तन्नो देवः प्रचोदयात् ॥ ११९
 शं वृत्तिहाय विद्महे श्रीकण्ठाय धीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ १२०
 ॐ बासुदेवाय विद्महे । देवकीसुताय धीमहि । तन्नः कृष्णः प्रचोदयात् ॥ १२१
 ॐ हां ह्रीं हूं ह्रीं हः ह्रीं कृष्णाय गोविन्दाय गोपीजनवल्लभाय नमः स्वाहा ॥ १२२
 इति मन्त्रं समुच्चार्य यजेद्वा विष्णुमन्त्रयम् । श्रीनिवासं जगन्नाथं ततः स्तोत्रं पठेत्सुधीः ॥
 ॐ बासुदेवः परं ब्रह्म परमात्मा परात्परः ॥ १२३
 परं धाम परं ज्योतिः परं तत्त्वं परं पदम् । परः शिवः परो ध्येयः परं ज्ञानं परा गतिः ॥ १२४
 परमार्थः परश्रेष्ठः परानन्दः परोदयः । परोऽन्यक्तात्परं व्योम परमर्द्धिः परेश्वरः ॥ १२५
 निरामयो निर्विकारो निर्विकल्पो निराश्रयः । निरञ्जनो निरालम्बो निर्लेपो निरवग्रहः ॥ १२६
 निर्गुणो निष्कलोऽनन्तोऽभयोऽचिन्त्योऽचलोऽश्चितः । अतीन्द्रियोऽमितोऽपारो नित्योऽनीहोऽ-
 व्ययोऽक्षयः ॥ १२७
 सर्वज्ञः सर्वगः सर्वः सर्वदः सर्वभावनः । सर्वशास्ता सर्वसाक्षी पूज्यः सर्वस्य सर्वदृक् ॥ १२८
 सर्वशक्तिः सर्वसारः सर्वात्मा सर्वतोमुखः । सर्ववासः सर्वरूपः सर्वादिः सर्वदुःखहा ॥ १२९
 सर्वार्थः सर्वतोभद्रः सर्वकारणकारणम् । सर्वातिशायितः सर्वाध्यक्षः सर्वेश्वरेश्वरः ॥ १३०
 पाङ्क्तिशको महाविष्णुर्महागुह्यो महाविभुः । नित्योदितो नित्ययुक्तो नित्यानन्दः सनातनः ॥ १३१
 मायापतिर्योगपतिः कैवल्यपतिरात्मभूः । जन्ममृत्युजरातीतः कालातीतो भवातिगः ॥ १३२
 पूर्णः सत्यः शुद्धबुद्धस्वरूपो नित्यचिन्मयः । योगप्रियो योगगम्यो भवबन्धैकमोचकः ॥ १३३
 पुराणपुरुषः प्रत्यक्चैतन्यः पुरुषोत्तमः । वेदान्तवेद्यो दुर्ज्ञेयस्तापत्रयविवाञ्छितः ॥ १३४
 ब्रह्मविद्याश्रयोऽन्यथः [स्वप्रकाशः स्वयंप्रभुः । सर्वोपाय उदासीनः प्रणवः १०० सर्वतः समः ॥
 सर्वानवद्यो दुष्पाप्यस्तुरीयस्तमसः परः] । कूटस्थः सर्वसंश्लिष्टो बाष्पान्नो गोचरातिगः ॥ १३५
 संकर्षणः सर्वहरः कालः सर्वभयंकरः । अनुलुप्यश्चिन्नगतिर्महारुद्रो दुरासदः ॥ १३६
 मूलभकृतिरानन्दः प्रद्युम्नो विश्वमोहनः । महापायो विश्ववीजं परशक्तिः सुलैकभूः ॥ १३७
 सर्वकाम्योऽनन्तलीलः सर्वभूतवशंकरः । अनिरुद्धः सर्वजीवो हृषीकेशो मनःपतिः ॥ १३८

* धनुर्बिहान्तर्गतः पाठः क. ख. व. ज. झ. न. ड. फ. पुस्तकस्थः ।

१ झ. न. 'व स्वा' । २ ख. ज. फ. 'नयः स्व' ।

निरुपाधिमियो हंसोऽक्षरः सर्वनियोजकः । ब्रह्मपाणेश्वरः सर्वभूतभूदेहनायकः ॥ १४०
 क्षेत्रज्ञः प्रकृतिस्वामी पुरुषो विश्वसूत्रधृक् । अन्तर्यामी त्रिधामाऽन्तःसार्क्षी निर्गुण ईश्वरः ॥ १४१
 योगिगम्यः पद्मनाभः शेषशायी श्रियः पतिः । श्रीशिवोपास्यपादाब्जो नित्यश्रीः श्रीनिकेतनः
 नित्यवक्षस्थलस्यश्रीः श्रीनिधिः श्रीधरो हरिः । वश्यश्रीनिश्चलश्रीदो विष्णुः क्षीराब्धिमन्दिरः
 कौस्तुभोज्ञासितोरस्को माधवो जगदातिहा । श्रीवत्सवक्षा निःसीमकल्याणगुणभाजनम् ॥ १४४
 पीताम्बरो जगन्नाथो जगन्नाता जगत्पिता । जगद्धन्धुर्जगत्तृष्णा जगद्धाता जगन्निधिः ॥ १४५
 जगदेकस्फुरद्दीप्तो नाहंवादी जगन्मयः । सर्वाश्चर्यमयः सर्वसिद्धार्थः सर्वरञ्जितः ॥ १४६
 सर्वाभोग्यधामो ब्रह्मरुद्राद्युत्कृष्टचेतनः । शंभोः पितामहो ब्रह्मपिता शक्राद्यधीश्वरः ॥ १४७
 सर्वदेवप्रियः सर्वदेवसूत्रितनुत्तमः । सर्वदेवैकशरणं सर्वदेवैकदेवता ॥ १४८
 यज्ञभुग् यज्ञफलदो यज्ञेशो यज्ञभावनः । यज्ञनाता यज्ञपुमान्वनमाली द्विजप्रियः ॥ १४९
 द्वैतैकमानदो २०० विमकुलदेवोऽसुरान्तकः । सर्वदुष्टान्तकृत्सर्वसज्जनानन्यपालकः ॥ १५०
 सप्तलोकैकजठरः सप्तलोकैकमण्डनः । सृष्टिस्थित्यन्तकृच्चक्री शार्ङ्गधन्वा गदाधरः ॥ १५१
 शङ्खध्वजन्दकी पद्मपाणिर्गुरुदवाहनः । अनिर्देश्यवपुः सर्वपूज्यस्त्रैलोक्यपावनः ॥ १५२
 अनन्तकीर्तिर्भिः सीमपौख्यः सर्वमङ्गलः । सूर्यकोटिप्रतीकाशो यमकोटिद्वरासदः ॥ १५३
 कन्दर्पकोटिलावण्यो दुर्गाकोट्यरिमर्दनः । समुद्रकोटिगम्भीरस्तीर्थकोटिसमाह्वयः ॥ १५४
 ब्रह्मकोटिजगत्सृष्टा वायुकोटिमहाबलः । कोटीन्दुजगदानन्दी शंभुकोटिमहेश्वरः ॥ १५५
 कुबेरकोटिलक्ष्मीवाञ्छक्रकोटिविलासवान् । हिमवत्कोटिनिष्कम्पः कोटिब्रह्माण्डविग्रहः ॥ १५६
 कोट्यश्वमेधपापघ्नो यज्ञकोटिसमार्चनः । सुधाकोटिस्वास्थ्यहेतुः कामधुकोटिकामदः ॥ १५७
 ब्रह्मविद्याकोटिरूपः शिपिविष्टः शुचिश्रवाः । विश्वंभरस्तीर्थपादः पुण्यश्रवणकीर्तनः ॥ १५८
 आदिदेवो जगज्जैत्रो मुकुन्दः कालनेमिहा । वैकुण्ठोऽनन्तमाहात्म्यो महायोगेश्वरोत्सवः ॥ १५९
 नित्यतृप्तो लसद्भावो निःशङ्को नरकान्तकः । दीनानायैकशरणं विश्वैकव्यसनापहः ॥ १६०
 जगत्कृपाक्षमो नित्यं कृपालुः सज्जनाश्रयः । योगेश्वरः सदादीर्घो वृद्धिप्रयविवर्जितः ॥ १६१
 अधोक्षजो विश्वरेताः प्रजापतिशताधिपः । शक्रब्रह्माचितपदः शंभुब्रह्मोर्ध्वधामगः ॥ १६२
 सूर्यसोमेक्षणो विश्वभोक्ता सर्वस्य पारगः । जगत्सेतुर्धर्मसेतुधरो विश्वधुरंधरः ॥ १६३
 निर्ममोऽखिललोकेशो निःसङ्गोऽद्भुतभोगवान् । वश्यमायो वश्यविश्वो विष्वक्सेनः सुरोत्तमः ॥
 सर्वश्रेयःपतिर्दिव्योऽनर्घ्यभूषणभूषितः । सर्वलक्षणलक्षण्यः सर्वदैत्येन्द्रदर्पहा ॥ १६५
 समस्तदेवसर्वस्वं सर्वदेवतनायकः । समस्तदेवकवचं सर्वदेवशिरोमणिः ॥ १६६
 समस्तदेवतादुर्गः प्रपन्नाश्चनिपञ्जरः । समस्तभयहृत्प्राभा भगवान्विष्टरश्रवाः ॥ १६७
 विष्णुः सर्वहितोदकैर्हृत्तारिः स्वर्गतिप्रदः ३०० । सर्वदेवतजीवेशो ब्राह्मणादेनियोजकः ॥ १६८
 ब्रह्मशंभुपरार्थायुर्गन्धर्व्येष्टः शिशुस्वराट् । विराहभक्तपराधीनः स्तुत्यः स्तोत्रार्थसाधकः ॥ १६९
 परार्थकर्ता कृत्यज्ञः स्वार्थकृत्यसदोज्जितः । सदानन्दः सदाभद्रः सदाशान्तः सदाशिवः ॥ १७०
 सदाप्रियः सदातृष्टः सदापुष्टः सदाचित्तः । सदापुतः पावनाय्यो वेदगुह्यो वृषाकपिः ॥ १७१
 सहस्रनामा त्रियुगश्रुतुर्भूतिश्रुतुर्गुणः । भूतभव्यभवन्नाथो महापुरुषपूर्वजः ॥ १७२

नारायणो मञ्जुक्षयः सर्वयोगविनिःसृतः । वेदसारो यज्ञसारः सामस्तारस्तपोनिधिः ॥	१७३
सौम्यश्रेष्ठः पुराणार्पणिष्ठा शान्तिः परायणम् । शिवस्त्रिभुल्लविवर्त्सनी श्रीकण्ठकवरमदः ॥	१७४
नरः कृष्णो हरिर्धर्मनन्दनो धर्मजीवनः । आदिकर्ता सर्वसन्त्यः सर्वस्त्रीरत्नदण्डहा ॥	१७५
त्रिकात्यजितकंदर्प उर्वशीलक्ष्मणीश्वरः । आद्यः कविर्हयग्रीवः सर्ववागीश्वरेश्वरः ॥	१७६
सर्वदेवप्रभो ब्रह्मगुरुर्वागीश्वरीपतिः । अनन्तविद्यामयबो मूलाविद्याविनाशकः ॥	१७७
सार्वभ्यदेवो नमज्जात्यन्तशक्तो मयुसूदनः । अनेकमन्त्रकोटीशः शब्दब्रह्मकपायगः ॥	१७८
आदिदिग्वान्देवकर्ता वेदात्मा धृतिसागरः । ब्रह्माथर्वेदाहरणः सर्वविज्ञानजन्यभूः ॥	१७९
विद्याराजो ज्ञानमूर्तिर्ज्ञानसिन्धुरत्नपण्डी । मत्स्यदेवो महाशूरो जगद्भजविह्वलकृ ॥	१८०
लीलाग्यासागिलात्मभोधिर्ब्रह्मदेवादिमवर्तकः । आदिर्कूर्मोऽखिलाधारस्तुणीकृतजगद्भरः ॥	१८१
अमरीकृतदेवायः पीयूषोत्पत्तिकारणम् । आन्माधारो धराधारो यज्ञाज्ञो धरणीधरः ॥	१८२
हिरण्यक्षरः पृथ्वीपतिः आद्वादिकल्पकः । समस्तपितृभीतिघ्नः समस्तपितृजीवनम् ॥	१८३
हृष्यकर्म्यकमुच्यते हृष्यकर्म्यफलदायकः । रोषान्तर्लानजलधिः शोभिताशिपसागरः ॥	१८४
महावराहो यज्ञश्रद्धासंको यज्ञिकाश्रयः । श्रीनृसिंहो दिव्यसिंहः सर्वोनिर्घातदुःसह ॥	१८५
एकवीरोऽद्भुतबलो यत्रमन्त्रकभञ्जनः । ब्रह्मादिदुःसहज्योतिर्युगान्तात्म्यपिभीषणः ॥	१८६
कोटिवज्राधिकनखो जगदुष्प्रेक्ष्यमूर्तिधृक् । मातृचक्रमपथनो महामातृगणेश्वरः ॥	१८७
अचिन्त्यामोघवीर्याढ्यः समस्तादुरधरस्वरः । हिरण्यकशिपुच्छेदी कालः संकर्षणीपतिः ॥	१८८
कृतान्तवाहनः सद्यः समस्तप्रयानाशनः । सर्वविघ्नान्तकः सर्वसिद्धिदः सर्वपूरकः ॥	१८९
समस्तपातकध्वंसि सिद्धिमन्त्राधिकादयः । भैरवेशो हरातिघ्नः कायकोटिदुरासदः ॥	१९०
देवगर्भसाविनामा स्फुटद्रुसाण्डगर्जितः । स्मृतमात्राखिलत्राताऽद्भुतरूपो महाहरिः ॥	१९१
ब्रह्मचर्यशिरःपिण्डी दिक्पालोऽर्धाङ्गभूषणः । द्वादशकशिरोदामा रुद्रशीर्षकनूपुरः ॥	१९२
योगिनीग्रस्तगिरिजात्राता भैरवतर्जकः । वीरचक्रेश्वरोऽस्त्युयो यमारिः कालसंवरः ॥	१९३
क्रोधेश्वरो रुद्रचण्डीपरिवारादिदुष्टप्रकृक् । सर्वोक्षोभ्यो मृत्युमृत्युः कालमृत्युनिवर्तकः ॥	१९४
असाध्यसर्वरोगघ्नः [सर्वदेवग्रहसौम्यकृत् । गणेशकोटिदरपदो दुःसहाशेषगोब्रह्म ॥	१९५
देवदानवदुर्दशो जगद्रथदभीषकः । समस्तदुर्गतित्राता जगद्रक्षकभक्षकः ॥	१९६
उग्रशोऽम्बरभार्जारः कालमूपकभक्षकः । अनन्तायुधदोर्दण्डी नृसिंहो वीरभद्रजित् ॥	१९७
योगिनीचक्रगुहेशः शक्राग्निपशुर्मांसभक्षकः । रुद्रो नारायणो मेपरुषांकरवाहनः ॥	१९८
मेपरुषाशिवत्राता दुष्टशक्तिसहस्रप्रकृक् । तुलसीबलभो वीरो बापाचाराखिलेष्टदः ॥	१९९
महाशिवः शिवाकृतो भैरवैककपालधृक् । श्लिष्टचक्रेश्वरः शक्रादिन्यमोहनरूपदः ॥	२००
गौरीसौभाग्यदो मायानिधिरमायाभयापहः । ब्रह्मतेजोमयो ब्रह्मश्रीमयश्च त्रयीमयः ॥	२०१
सुब्रह्मण्यो बलिध्वंसो बामनोऽदितिदुःसह । ज्येन्द्रो नृपतिर्विष्णुः कश्यपाव्ययमण्डनः ॥	२०२
बलिस्वाराज्यदः सर्वदेवविषाज्यदोऽच्युतः ५०० । उरुकमस्तीर्थपादस्त्रिपदस्थस्त्रिविक्रमः ॥	२०३
व्योमपादः स्वपादाम्भःपवित्रितजगत्त्रयः । ब्रह्मेशाद्यभिवन्द्याद्भिर्दुर्दुतधर्माऽहिधावनः ॥	२०४

* धनुर्विहान्तर्गतः पाठः क, ख, च, ज, झ, ञ, फ, पुस्तकस्थः ।

अचिन्त्याद्भुतविस्तारो विश्ववृक्षो महाबलः । राहुमूर्धापराङ्मुखश्चिद्रूपतनीशिरोहरः ॥ २०५
 पापात्रस्तः सदायुष्यो दैत्याशानित्यखण्डकः । पूरिताखिलदेवाशो विश्वार्थकावतारकृत् ॥ २०६
 स्वभायानित्यगुप्तात्मा भक्तचिन्तामणिः सदा । वरदः कार्तवीर्यादिराजराज्यप्रदोऽनघः ॥ २०७
 विश्वश्लाघ्योऽमिताचारो दत्तात्रेयो मुनीश्वरः । पराशक्तिसदाश्लिष्टो योगानन्दसदोन्मदः ॥ २०८
 समस्तेन्द्रारितेजोहृत्परमामृतपत्रपः । अनसूयागर्भरत्नं भोगमोक्षसुखप्रदः ॥ २०९
 जमदग्निकुलादित्यो रेणुकाद्भवशक्तिधृक् । मातृहत्यादिनिर्लेपः स्कन्दजिद्विप्रराज्यदः ॥ २१०
 सर्वसन्नान्तकृद्दीरदर्पहा कर्तव्यैर्यजित् । सप्तदीपवतीदाता शिवार्चकयशःप्रदः ॥ २११
 भीमः परशुरामश्च शिवाचार्यैकविश्वभूः । शिवाखिलज्ञानकोशो भीष्माचार्योऽग्निदैवतः ॥ २१२
 द्रोणाचार्यगुरुविश्वजैत्रधन्वा कृतान्तजित् । अद्वितीयतपोमूर्तिर्ब्रह्मचर्यैकदक्षिणः ॥ २१३
 मनुश्रेष्ठः सतां सेतुर्भहीयान्वृषभो विराट् । आदिराजः क्षितिपिता सर्वरत्नैकदोहकृत् ॥ २१४
 पृथुर्जैन्माद्यैकदक्षो गीः श्रीकीर्तिस्वयंवृतः । जगद्वृत्तिप्रदश्चक्रवर्तिश्रेष्ठोऽद्वयास्त्रशृङ्ग ॥ २१५
 सनकादिमुनिश्राप्यभगवद्भक्तिवर्धनः । वर्णाश्रमादिधर्माणां कर्ता वक्ता प्रवर्तकः ॥ २१६
 सूर्यवंशश्चजो रामो राघवः सह्युणार्णवः । काकुत्स्थो वीरराजार्थो राजधर्मधुरंधरः ॥ २१७
 नित्यस्वस्थाश्रयः सर्वभद्रग्राही शुभैकहृक् । नररत्नं रत्नगर्भो धर्माध्यक्षो महानिधिः ॥ २१८
 सर्वश्रेष्ठश्राव्यः सर्वशस्त्रास्त्रग्रामवीर्यवान् । जगदीशो दाशरथिः सर्वरत्नाश्रयो नृपः ॥ २१९
 समस्तधर्मसूः सर्वधर्मद्रष्टाऽखिलार्तिहा । अतीन्द्रो ज्ञानविज्ञानपारद्रष्टा क्षमाश्रुधिः ॥ २२०
 सर्वमकृष्टः शिष्टेष्टोऽहो हर्षशोकाद्यनाकुलः । पित्राज्ञाल्यक्तसाम्राज्यः सपत्नोदयनिर्भयः ॥ २२१
 गुहादेशार्पितैश्वर्यः शिवस्पर्धाजटाधरः । चित्रकूटास्ररत्नाद्रिर्जगदीशो वनेचरः ॥ २२२
 यथेष्टामोघसर्वास्त्रो देवेन्द्रतनयाशिहा । ब्रह्मेन्द्रातिनतैर्षीको मारीचघ्नो विराट्रहा ॥ २२३
 ब्रह्मशापहताशेषदण्डकारण्यपावनः । चतुर्दशहस्तोऽग्रसोऽग्नैकशैरैकधृक् ॥ २२४
 खरारिस्त्रिशिरोहन्ता द्रुपपन्नो जनार्दनः । जटायुपोऽग्निगतिदोऽगस्त्यसर्वस्वपात्रराट् ॥ २२५
 लीलाधनुष्कोव्यपास्तबुन्दुभ्यस्थिमहाचलः । सप्ततालव्यधाकृष्टध्वस्तपातालदानवः ॥ २२६
 सुग्रीवराज्यदोऽहीनमनसैवाभयप्रदः । हनुमद्द्रुमुख्येशः समस्तकपिदेहधृत् ॥ २२७
 सनागदैत्यवारणैकव्याकुलीकृतसागरः । सम्लेच्छकोटिवाणैकशुष्कनिर्दग्धसागरः ॥ २२८
 समुद्राद्भुतैर्ष्वैकवज्रसेतुर्यशोनिधिः । असाध्यसाधको लङ्कासमूलोत्साददक्षिणः ॥ २२९
 वरहजगच्छल्यपौलस्त्यकुलकुन्तनः । रावणिघ्नः प्रहस्तच्छिक्तुम्भकर्णभिदुग्रहा ॥ २३०
 रावणैकशिरश्छेता निःशङ्केन्द्रैकराज्यदः । स्वर्गास्वर्गत्वविच्छेदी देवेन्द्रारातिनिर्हरः ॥ २३१
 रक्षोदेवत्वहृद्दर्माधर्मत्वघ्नः पुरुषुतः । नतिमात्रदशास्यारिर्दत्तराज्यविभीषणः ॥ २३२
 सुधाष्टिमुताशेषस्वसैन्योज्जीवनैककृत् । देवब्राह्मणनामैकधाता सर्वामराचितः ॥ २३३
 ब्रह्मसूर्येन्द्ररुद्रादिबन्ध्यायितशताम्रियः । अयोध्याखिलराजाग्रयः सर्वभूतमनोहरः ॥ २३४
 स्वाम्पतुल्यकृपादण्डो हीनोत्कृष्टैकसत्प्रियः । श्वपक्ष्यादिन्यायदर्शी हीनार्थाधिकसाधकः ॥ २३५
 बध्न्याजानुचितकृत्तारकोऽखिलतुल्यकृत् । पार्वत्य(पावित्र्या)धिव्यमुक्तात्मा म्रियात्यक्तः खरा-
 रिजित् ॥ २३६

१ अ. न. स्वयोनिरिति । २ अ. शिवोऽखिल । ३ अ. "शो मस्मात्वा" । ४ अ. ख. च ज. अ. जगद्भयो । ५ अ. तसर्व । ६ अ. "हामूलोत्कर्षवदक्षि" । अ. "हामूलोत्कर्षसदक्षि" ।

साक्षात्कुशलवच्छन्नद्राविनो ह्यपराजितः । कोशलेन्द्रो वीरबाहुः सत्यार्थत्यक्तसोदरः ॥	२३७
शरसंधाननिभूतधरणीमण्डलै जयः । ब्रह्मादिकामसन्निध्वसनाथीकृतदेवतः ॥	२३८
ब्रह्मलोकामासचाण्डाल्यग्रशेषमाणिसाथकः । स्वर्नातगर्दभवादिशिराघोष्यावनककृतः ॥	२३९
रामो द्वितीयसामिगिरिर्लक्ष्मणः प्रहतेन्द्रजित् । विष्णुभक्तः सरामाङ्घ्रिपादुकाराज्यानिर्हतिः ॥	२४०
भरतोऽसहगन्धर्वकोटिप्रो लवणान्तकः । शत्रुघ्नो वयराहायुर्वेदगर्भापधीपतिः ॥	२४१
नित्यामृतकरो धन्वन्तरिप्रेक्षो जगद्धरः । सूर्यारिर्ग्नः सुराजीवो दक्षिणेशो दिगमियः ॥	२४२
छिन्नमूर्त्यापदेशः (न्युक्ता) कः शेषाङ्गस्थापितामरः । विभार्थाशेषकः (कु) द्राक्ष (हु) शिरः छेदा (जाऽ)- सैताकृतिः ॥	२४३
वाजपेयादिनामाऽग्निर्वेदधर्मपरायणः ७०० । श्वेतद्वीपपतिः सांख्यप्रणेता सर्वसिद्धिराह् ॥	२४४
विश्वभक्तशितज्ञानयोगमोदतमिसहा । [देवहृत्यात्मजः सिद्धः कपिलः कर्दमात्मजः ॥]	२४५
योगस्वामी ध्यानभङ्गसगरात्मजमस्मकृतः । धर्मो हृपेन्द्रः सुरभीपतिः शुद्धात्ममावितः ॥	२४६
शंभुक्तिपुत्राह्वकस्यैर्यविश्वरथोद्दहः । भक्तशंभुजितो देत्यामृतवापीसमस्तपः ॥	२४७
महामलयविश्वकद्विती (निल) योऽखिलनागराह् । शेषदेवः सहस्राक्षः सहस्रास्यशिरोभुजः ॥	२४८
फणामणिकणाकारयोजिताच्छाम्बुदक्षितिः । कालाग्निरुद्रजनको मुशलास्त्रो हलायुधः ॥	२४९
नीलाश्वरो वारुणीशो मनोवाक्पायदोपहा । असंतोषदृष्टिमात्रपातितकदशाननः ॥	२५०
विलसंयमनो योरो रौहिण्यः प्रलम्बहा । मुष्टिकग्रो द्विविद्धा कालिन्दीकर्षणो बलः ॥	२५१
रेवतीरमणः पूर्वभक्तिखेदाच्युताग्रजः । देवकीवसुदेवादकश्यपादितिनन्दनः ॥	२५२
वाष्पण्यः सात्वतां श्रेष्ठः शारियैदुकुलेश्वरः । नराकृतिः परं ब्रह्म सत्यसाचिवरमदः ॥	२५३
ब्रह्मादिकाम्बलालित्यजगदाश्रयेशशशवः । पूतनाग्रः शकटभियमलार्जुनभञ्जकः ॥	२५४
वानासुरारिः केशिप्रो धेनुकारिर्गोवीश्वरः । दामोदरो गोपदेवो यशोदानन्ददायकः ॥	२५५
कालीयमर्दनः सर्वगोपगोपीजनमियः । लीलागोवर्धनधरो गोविन्दो गोकुलोत्सवः ॥	२५६
अरिष्टमथनः कामोन्मत्तगोपीविभुक्तिदः । सद्यःकुवलयपापीडघाती चाणूरमर्दनः ॥	२५७
कंसारिरुद्रसेनादिराज्यव्यापारितामरः । सुधर्माङ्कितभूल्लोको जरासंधवलान्तकः ॥	२५८
त्यक्तभग्नजरासंधो भीमसेनयशःप्रदः । सांदीपनिमृतापत्यदाता कालान्तकादिजित् ॥	२५९
समस्तनारकत्राता सर्वभूषतिकोटिजित् । रुविमणीरमणो रुविमृशाननो नरकान्तकः ॥	२६०
समस्तसुन्दरीकान्तो मुरारिर्गुरुध्वजः । एकाकितरुद्रार्कमरुदाधसिलेश्वरः ॥	२६१
देवेन्द्रदर्पहा कल्पद्रुमालंकृतभूतलः । वाणबाहुसहस्रच्छिन्नन्वादिगणकोटिजित् ॥	२६२
लीलाजितमहादेवो महादेवैकपूजितः । इन्द्राथोर्जुननिर्भञ्जयदः पाण्डवैकधृक् ॥	२६३
काशिराजशिरः छेत्ता रुद्रशक्त्यैकमर्दनः । विश्वेश्वरप्रसादाढ्यः काशिराजसुतार्दनः ॥	२६४
शंभुप्रतिष्ठाविध्वंसी काशीनिर्दग्धनायकः ८०० । काशीशगणकोटिप्रो लोकशिसाह्निजार्चकः ॥	२६५
शिवतीव्रतपोवयः पुराशिववरमदः । शंकरैकमतिष्ठावृत्स्वांशशंकरपूजकः ॥	२६६
शिवकन्याव्रतपतिः कुण्डला (ण) रूपशिवारिहा । महालक्ष्मीवपुर्गौरीत्राता वैदलहृत्रहा ॥	२६७

+ इदमर्थं क. ख. च. ज. न. पुस्तकस्यम् ।

१ क. ज. 'लोदकः' । २ ज. 'क्षजक' । ३ ख. 'वाहिहा' । न. 'वादिहा' ।

स्वधाममुचुकुन्दैकनिष्कालयवनेष्टकृत् । यमुनापतिरानीतपरिलीनद्विजात्मजः ॥ २६८
 श्रीदामरङ्गभक्तार्थभूम्यानीतैन्द्रवैभवः । दुर्वृतशिशुपालैकमुक्तिदो द्वारकेश्वरः ॥ २६९
 आचाण्डालादिकमाप्यद्वारकानिधिकोटिकृत् । अक्रूरोद्धवमुख्यैकभक्तः स्वच्छन्दमुक्तिदः ॥ २७०
 सवालस्त्रीजलक्रीडासृतवापीकृतार्णवः । ब्रह्मास्त्रदग्धगर्भस्थपरीक्षिजीवनैककृत् ॥ २७१
 परिलीनद्विजसुतानेताऽर्जुनमदापहः । गृध्रमुद्राकृतिग्रस्तभीष्माद्यखिलकौरवः ॥ २७२
 यथा(पार्था)र्थस्त्रण्डिताशेषदिव्यास्त्रपार्थमोहहृत् । गर्भशापच्छलध्वस्तयादवोर्वीभरापहः ॥ २७३
 जराव्याधारिगतिदः स्मृतमात्राखिलेष्टदः । कामदेवो रतिपतिर्मन्मथः शम्बरान्तकः ॥ २७४
 अनङ्गो जितगौरीशो रतिकान्तः सदेभिसतः । पुष्पेपुष्पिन्विजयी स्मरः कामेश्वरीमियः ॥ २७५
 उषापतिर्विश्वकेतुर्विश्वेतुसोऽधिपूरुषः । चतुरात्मा चतुर्व्यूहश्चतुर्गुणविधायकः ॥ २७६
 चतुर्वेदैकविश्वात्मा सर्वोत्कृष्टांशकोटिसूः । आश्रमात्मा पुराणार्थिव्यासः शाखासहस्रकृत् ॥ २७७
 महाभारतनिर्माता कवीन्द्रो बादरायणः । कृष्णद्वैपायनः सर्वपुरुषार्थैकबोधकः ॥ २७८
 वेदान्तकर्ता ब्रह्मैक्यपञ्चकः पुरुवंशकृत् । बुद्धो ध्यानजिताशेषदेवदेवीजगत्प्रियः ॥ २७९
 निरायुधो जगज्जैत्रः श्रीधनो दुष्टमोहनः । दैत्यवेदवह्निर्कर्ता वेदार्थश्रुतिगोपकः ॥ २८०
 शौद्धोदनिर्दृष्टदिष्टः सुखदः सदसस्पतिः । यथायोग्याखिलकृपः सर्वशून्योऽखिलेष्टदः ॥ २८१
 चतुष्कोटिपृथक्त्वप्रज्ञापारमिेश्वरः । पाक्ष्ण्डवेदमार्गेशः पाक्ष्ण्डभ्रुतिगोपकः ॥ २८२
 कलकी विष्णुयशःपुत्रः कलिकालविलोपकः । समस्तखलेच्छदुष्टघ्नः सर्वशिशुद्विजातिकृत् ॥ २८३
 सत्यप्रवर्तको देवद्विजदीर्घसुधापहः । अश्ववारादिरेवन्तः पृथ्वीदुर्गतिनाशनः ॥ २८४
 सद्यःस्मानन्तलक्ष्मीकृन्नाह्निनःशेषधर्मवित् । अनन्तस्वर्णयागैकहेमपूर्णाखिलद्विजः ॥ २८५
 असाध्यैकजगच्छास्ता विश्वबन्धो जयध्वजः । आत्मतत्त्वाधिपः कर्तृश्रेष्ठो विधिरुमापतिः ॥ २८६
 भर्तृश्रेष्ठः ९०० प्रजेशाष्टयो मरीचिर्जनकाग्रणीः । कश्यपो देवराडिन्द्रः प्रह्लादो दैत्यराट्शशी ॥
 नक्षत्रेशो रविस्तेजःश्रेष्ठः शुक्रः कवीश्वरः । महर्षिराद्भृगुविष्णुरादित्येशो बलिस्वराट् ॥ २८८
 वायुर्वह्निः शुचिश्रेष्ठः शंकरो रुद्रराट्गुरुः । विद्वत्तमश्चित्ररथो गन्धर्वाष्टयोऽक्षरोत्तमः ॥ २८९
 वर्णादिराज्यस्त्री गौरी शक्त्यष्टया श्रीश्च नारदः । देवर्षिराट्पाण्डवाष्टयोऽर्जुनो बादः प्रवादराट् ॥
 पावनः पावनेशानो वरुणो यादसांपतिः । गङ्गा तीर्थोत्तमो द्यूतं छलकाष्टयं वरौषधम् ॥ २९१
 अन्नं सुदर्शनोऽस्त्राष्टयं वज्रं प्रहरणोत्तमम् । उच्चैश्रवा वाजिराज ऐरावत इभेश्वरः ॥ २९२
 अरुन्धत्येकपत्नीशो ह्यश्वत्योऽशेषदृष्टराट् । अध्यात्मविद्या विद्याष्टयः प्रणवश्छन्दसां वरः ॥ २९३
 मेरुर्गिरिपतिर्मार्गो मासाष्टयः कालसत्तमः । दिनाद्यात्मा पूर्वसिद्धः कपिलः साम वेदराट् ॥ २९४
 तार्क्ष्यः खगेन्द्र ऋत्विष्टो वसन्तः कल्पपादपः । दातृश्रेष्ठः कामधेनुरार्तिघ्नाष्टयः सुहृत्तमः ॥ २९५
 चिन्तामणिर्गुरुश्रेष्ठो माता हिततमः पिता । सिंहो मृगेन्द्रो नागेन्द्रो वासुकिर्नृवरो वृषः ॥ २९६
 वर्णेशो ब्राह्मणश्चेतः करणाष्टयं १०००नमो नमः । इत्येवद्वासुदेवस्य विष्णोर्नामसहस्रकम् ॥ २९७
 सर्वापराधशमनं परं भक्तिविवर्धनम् । अस्य ब्रह्मलोकादिसर्वस्वगैकसाधनम् ॥ २९८
 विष्णुलोकैकसोपानं सर्वदुःखविनाशनम् । समस्तसुखदं सद्यः परं निर्वाणादायकम् ॥ २९९

१ छ. 'अदीप्तो' । ज. 'अदसो' । २ छ. श्रीधरो । ३ क. 'तिसागरः । शौ' । ४ छ. य. 'वन्तष्ट' । ५ क. 'मैधृक्ष' ।
 अं. १. च. य. 'श्रेष्ठो नक्ष' ।

कामक्रोधादिनिःशेषमतोमन्त्रविशोधनम् । शान्तिदं पावनं नृणां महापातकिनामपि ॥ ३००
 सर्वेषां भाणिनामाशु सर्वाभीष्टफलप्रदम् । समस्तविघ्नशमनं सर्वारिष्टविनाशनम् ॥ ३०१
 घोरदुःखप्रशमनं तीव्रदारिद्र्यनाशनम् । ऋगव्यापहं गुह्यं धनधान्ययशस्करम् ॥ ३०२
 सर्वेश्वर्यमदं सर्वसिद्धिदं सर्वधर्मदम् । तीर्थयज्ञतपोदानव्रतकोटिफलप्रदम् ॥ ३०३
 जगज्जाड्यप्रशमनं सर्वविद्याप्रवर्तकम् । राज्यदं भ्रष्टराज्यानां रोगिणां सर्वरोगहृत् ॥ ३०४
 बन्ध्यानां सुतदं चाऽऽयुः क्षीणानां जीविनप्रदम् । भूतग्रहविषध्वंसि ग्रहपीडाविनाशनम् ॥ ३०५
 माद्वल्यं पुण्यमायुष्यं श्रवणात्पठनाज्जपात् । सकृदस्याखिला वेदाः साक्षा मन्नाश्च कोटिशः ३०६
 पुराणशास्त्रस्मृतयः श्रुताः स्तुः पठितास्तथा । जप्त्वाऽस्यैकाक्षरं श्लोकं पादं वा पठति मिये ॥
 नित्यं सिध्यति सर्वैष्टमचिरात्किमुनाखिलम् । नानेन सदृशं सद्यःप्रत्ययं सर्वकर्मसु ॥ ३०८
 इदं भद्रे त्वया गोप्यं पाठ्यं स्त्रार्थैकसिद्धये । नार्वैष्णवाय दातव्यं विकल्पापहतात्मने ॥ ३०९
 भक्तिश्रद्धाविहीनाय विष्णुसामान्यदर्शने । देयं पुत्राय शिष्याय सुहृदे हितकाम्यया ॥ ३१०
 मत्प्रसादादत्रो नेदं ब्रहीप्सन्त्यल्पमेवेनः । कलौ सद्यःफलं कल्पग्रामं नेष्यति नारदः ॥ ३११
 लोकानां भाग्यहीनानां येन दुःखं चिनम्यति । द्वित्रेषु वैष्णवेष्वेतदार्थावर्ते भविष्यति ॥ ३१२
 नास्ति विष्णोः परं धाम नास्ति विष्णोः परं तपः । नास्ति विष्णोः परो धर्मो नास्ति यन्त्रो
 ह्यवैष्णवः ॥ ३१३
 [नास्ति विष्णोः परं सत्यं नास्ति विष्णोः परो जयः । नास्ति विष्णोः परं ध्यानं नास्ति
 विष्णोः परा गतिः] ॥ ३१४
 किं तस्य बहुभिर्भक्तैः शक्तैः किं बहुविस्तरः । वागपेयसहस्रैर्वा भक्तिर्यस्य जनार्दने ॥ ३१५
 सर्वनीर्यमयो विष्णुः सर्वशास्त्रमयः प्रभुः । सर्वक्रतुमयो विष्णुः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥
 आब्रह्मसारसर्वस्वं सर्वभेतन्मयोदितम् ॥ ३१६

पार्वत्युवाच—

धन्याऽस्म्यनुगृहीताऽस्मि कृतार्थाऽस्मि जगत्पते । यन्मयेदं श्रुतं स्तोत्रं त्वद्गुरुस्य सुदुर्लभम् ३१७
 अहो वत महत्कष्टं समस्तसुखदे हरौ । विद्यमानेऽपि देवेश मुदाः छिद्यन्ति संसृता ॥ ३१८
 यमुदिश्य सदा नाथो महेशोऽपि दिगम्बरः । जटिलो भस्मलिप्ताङ्गो तस्वी वीक्ष्यते जनैः ३१९
 ततोऽधिकोऽस्ति को देवो लक्ष्मीकान्तान्मशुद्धिपः । यत्तत्त्वं चिन्त्यते नित्यं त्वया योगेश्वरेण हि ॥
 ततः परं किमधिकं पदं श्रीपुरुषोत्तमात् । तपविज्ञाय कं मूढा यजन्ते ज्ञानमाग्निनः ॥ ३२१
 मुषिताऽस्मि त्वया नाथ चिरं यद्यमीश्वरः । प्रकाशितो न मे यस्मात्त्वदाद्या दिव्यशक्तयः ३२२
 अहो सर्वेश्वरो विष्णुः सर्वदेवोत्तमोत्तमः । भवदादिगुरुर्मुहैः सामान्य इव वीक्ष्यते ॥ ३२३
 महीयसां हि माहात्म्यं भजमानान्भजन्ति ते । द्विषतोऽपि वृथा पापाजोपेक्षन्ते क्षसान्विताः ३२४
 मयाऽपि बाल्ये स्वपितुः प्रजा दृष्टा बुभुक्षिता । दुःखादशक्ता संपोष्टुं श्रियमाराध्य वै भूताः ३२५
 तथा संनिहिताभ्यश्च प्रजाभ्यो भवदादयः । विलसन्ति सशक्राद्याः समुहन्मित्रवान्धवाः ३२६
 त्रया विना क देवत्वं कैश्चर्यं क परिग्रहः ! सर्वे भवन्ति जीवन्तो यातनास्त्रिव संस्थिताः ३२७

* अयं श्लोकः क. ख च. ज. झ. म. पुस्तकस्थः ।

१. क. ख. च. ज. झ. म. क. भजन्ते ।

तामृते नैव धर्मोऽर्थः कामो मोक्षोऽपि दूरतः । क्षुधितानां दुर्गतानां क्रुतो योगसमाधयः ॥ ३२८
 स च संसारसारैकः सर्वलोकैकनायकः । वशमा कमला यस्य त्यक्त्वा त्वामपि शंकर ॥ ३२९
 अनौद्धत्येन शौर्येण रूपेणाऽऽर्जवसंपदा । सर्वातिशायिवीर्येण संपूर्णतः नर्हात्मनः ॥ ३३०
 कस्तेन तुल्यतामेति देवदेवेन विष्णुना । यस्यांशांश्चावतारेण विना सर्वं विलीयते ॥ ३३१
 जगदेतत्तथाऽप्याहुर्दोषायैतद्विमोहिताः । नास्य जन्म न वा मृत्युर्नामाप्यं स्वार्थमेव च ॥ ३३२
 कामाद्यासक्तचित्तत्वात्किंतु सर्वेश्वर प्रभो । त्वन्मपत्वात्ममादाद्वा शक्नोमि पठितुं न चेत् ॥ ३३३
 विष्णोः सहस्रनामैतत्प्रत्यहं वृषभध्वज । नास्मैकेन तु येन स्यात्तत्फलं ब्रूहि मे प्रभो ॥ ३३४

महादेव उवाच—

राम रामेति रामेऽतिरमे रामे मनोरमे । सहस्रनाम तत्तुल्यं रामनाम वरानने ॥ ३३५

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे पार्वतीमहादेवसंवादे विष्णोर्नामसहस्रकं नाम द्वादशतितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५७७३

अथ त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

ब्राह्मणा वा क्षत्रिया वा वैश्या वा गिरिकन्यके । शूद्रा वाऽथ विशेषेण पठन्त्यनुदिनं यदि ॥ १
 धनधान्यसमायुक्ता यान्ति विष्णोः परं पदम् । श्लोकं वा श्लोकमर्थं वा पादं पादार्थमेव च ॥ २
 पठनान्मोक्षप्राप्नोति यावदाभूतसंख्यम् । विन्यासेन युतं देवि विष्णोर्नामसहस्रकम् ॥ ३
 ये पठन्ति नरश्रेष्ठास्ते यान्ति पदमन्ययम् । एककालं द्विकालं वा त्रिकालं वाऽथ यः पठेत् ॥ ४
 धनायुर्वर्धते तस्य यावदिन्द्राश्चतुर्दश । पुत्रान्यौत्रांस्तथा लक्ष्मीं संपदं विपुलां लभेत् ॥ ५
 किमन्यद्बहुनोक्तेन भूयो भूयो वरानने । विष्णोर्नामसहस्रं तु परं निर्वाणदायकम् ॥ ६
 [ऋग्विज्वत् पुराणानि यानि स्थापिता देवसन्नि । पूजिता स्वापदादेवी पुत्रपौत्रार्थदायका] ॥ ७
 पूजनं प्रथमं तस्या कृतं येन नरेण तु । संपूर्णः पूजितो विष्णुर्भवेत्पूजा च वार्षिकी ॥ ८
 व्यग्रत्वं च न कर्तव्यं पठने तु विशेषतः । यदि चेत्किञ्चित् पाठे ह्यनुर्विचं च नश्यति ॥ ९
 यावन्ति भुवि तीर्थानि जम्बूद्वीपेषु सर्वदा । तानि तीर्थानि तत्रैव विष्णोर्नामसहस्रकम् ॥ १०
 तत्रैव गङ्गा यमुना च वेणी गोदावरी तत्र सरस्वती च ॥

सर्वाणि तीर्थानि वसन्ति तत्र यत्र स्थितं नामसहस्रकं तत् ॥

इदं पवित्रं परमं भक्तानां वल्लभं सदा । ध्येयं हि दास्यभावेन भक्तिभावेन चेतसा ॥ १२
 परं सहस्रनामाख्यं ये पठन्ति घनीपिणः । सर्वपापविनिर्मुक्तास्ते यान्ति हरिसंनिधौ ॥ १३
 अरुणोदयकाले तु ये पठन्ति जपन्ति च । आयुर्वलं च तेषां श्रीवर्धते च दिने दिने ॥ १४
 रात्रौ जागरणे प्राप्ते कलौ भागवतो नरः । पठनान्मुक्तिप्राप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ १५
 एकैकेन तु नाम्ना वै हरौ तुलसिकार्षणात् । पूजा सा चैव विज्ञेया कोटियज्ञफलाधिका ॥ १६
 मार्गे वा गच्छमानास्तु ये पठन्ति द्विजातयः । न दोषा मार्गजास्तेषां भवन्ति किल पार्वति ॥ १७

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि माहात्म्यं केशवस्य तु । ये शृण्वन्ति नरश्रेष्ठास्ते पुण्याः पुण्यरूपिणः ॥१८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे पार्वतीमहादेवसंवादे सहस्रनाममहिम्ना नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५७९१

अथ चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

ॐ रामरक्षास्तोत्रमन्त्रस्यै विश्वामित्र ऋषिः । श्रीरामो देवता । अनुपुच्छन्दः । विष्णुमीत्यर्थे जपे विनियोगः ॥ १

अतसीपुष्पसंकाशं पीतवाससमच्युतम् । ध्यात्वा वै पुण्डरीकाक्षं श्रीरामं विष्णुमन्ययम् ॥ २

पातु वो हृदयं रामः श्रीकण्ठः कण्ठमेव च । नाभिं पातु मस्तकात् कटिं मे विश्वरक्षकः ॥ ३

करौ पातु दाशरथिः पादौ मे विश्वसूत्रघृक् । चक्षुषी पातु वै देवः सीतापतिरनुत्तमः ॥ ४

शिखां मे पातु विश्वात्मा कर्णौ मे पातु कामदः । पार्श्वयोस्तु सुरत्राता कालकोटिदुरासदः ॥ ५

अनन्तः सर्वदा पातु शरीरं विश्वनायकः । जिह्वां मे पातु पापघ्नो लोकशिक्षामवर्तकः ॥ ६

राघवः पातु मे दन्तान्केशान्सतु केशवः । सक्थिनी पातु मे दक्षविजयो नाम विश्वसृक् ॥ ७

एतां रामवल्लोपेतां रक्षां यो वै पुमान्यठेत् । स चिरायुः सुखी विद्राहैर्भते दिव्यसंपदम् ॥ ८

रक्षां करोति भूतेभ्यः सदा रक्षतु वैष्णवी । रामेति रामभद्रेति रामचन्द्रेति यः पठेत् ॥ ९

विमुक्तो हि नरः पापान्मुक्तिं प्राप्नोति ज्ञान्वतीम् । वसिष्ठेन इदं श्लोकं गुरवे विष्णुरूपिणे ॥ १०

ततो मे ब्रह्मणा श्लोकं भयोक्तं नारदं प्रति । नारदेन तु भूलोके प्रापितं स्वजनैः सह ॥ ११

सुप्ता वाऽथ गृहे वाऽपि मार्गे गच्छन्त एव वा । ये पठन्ति नरश्रेष्ठास्ते नराः पुण्यभागिनः ॥ १२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे पार्वतीमहादेवसंवादे रामरक्षास्तोत्रं नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५८०३

अथ पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि धर्ममाहात्म्यमुत्तमम् । यच्छ्रुत्वा न पुनर्जन्म जायते भुवि कश्चित् ॥ १

धर्मादर्थं च कामं च मोक्षं च त्रितयं लभेत् । तस्माद्दर्थं समीहेत विद्वांस बहुधा स्मृतः ॥ २

तपसा चैव दानेन व्रतेन नियमेन च । तपसा प्राप्यते स्वर्गः सात्त्विकेन तथैव च ॥ ३

इहाऽऽयातो लभेद्भ्राज्यं क्रौञ्चलोभविवाजितः । जन्मान्तरेण मुक्तिः स्यात्पदं विन्दति वैष्णवम् ॥ ४

तपसा राजसेनेह राजसश्चैव जायते । तप्त्वा तामसभावेन क्रूरकर्माऽतिनिष्ठुरः ॥ ५

१ क. 'त्रय' । २ अ. 'स्य महाविधि' । ३ क. 'समुत्तिष्ठियम्' । ४ क. स. च. ज. झ. अ. 'श्रुत्वा' । ५ अ. 'ति वा स्मरेत्' । ६ च. च लभते पुमात् । त । ७ क. स. च. ज. झ. अ. 'दान्यः स पुणः स्तु' । ८ अ. 'मो हि नि' ।

तपस्तद्रक्षसां चोक्तं भुक्तिर्दं तामसात्मनाम् । यत्तप्तं सात्त्विकं चैव तत्तपो भवति [१] ॥ ६ ॥
 रजस्तमोभ्यां नियतं तपस्यतां पर्णाशिनां वायुभुजां मुनिर्जने ।
 तपस्विनां चैव धनादि वाञ्छतां वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति रागिगाम् ॥ ७ ॥
 गृहेऽपि पञ्चेन्द्रियनिग्रहस्तपस्त्वकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते ।
 निवृत्तरागस्य तपोवनं गृहं गृहाश्रमोऽतो गदितः स्वधर्मः ॥ ८ ॥
 सुदुस्तरः स त्वजितेन्द्रियाणां संहन्यते श्रेष्ठतमः शुभाश्रमः ।
 गृहस्थधर्मः प्रवरो मनीषिणां ब्रह्मादिभिश्चाभिहितो नगात्मजे ॥ ९ ॥
 तप्त्वा तपः सन्विपिने क्षुधातो गृहं समायाति सदाऽन्नदातुः ।
 भक्त्या स चान्नं प्रददाति तस्मै तपोविभागं भजते हि तस्य ॥ १० ॥
 गृहाश्रमं ज्येष्ठमिहाऽऽश्रमाणां सम्यक्सदा पालयते मनुष्यः ।
 इहैव भुञ्जन्स मनुष्यभोगान्स्वर्गं प्रयातीति न संशयोऽत्र ॥
 सदा गृहं पालयतां नराणां पापं समायाति कथं हि देवि ॥ ११ ॥
 गृहाश्रमः पुण्यतमः सर्वदा तीर्थवद्गृहम् । अस्मिन्गृहाश्रमे पुण्ये दानं देयं विशेषतः ॥ १२ ॥
 देवानां पूजनं यत्र अतिथीनां तु भोजनम् । पथिकानां च शरणमतो धन्यतमो मतः ॥ १३ ॥
 तद्गृहं तु समाश्रित्य येऽर्चयन्ति द्विजन्मनः । आयुर्लक्ष्मीः सुतास्तेषां न हीयन्ते कदाचन ॥ १४ ॥
 शृणु सुन्दरि वक्ष्यामि महापापविशोधनम् । सर्वसंपत्करं दानमिहामुत्रफलप्रदम् ॥ १५ ॥
 शुभे काले समायाते समर्थैश्चैन्दुदैवतम् । नित्यं नैमित्तिकं कृत्वा दद्याद्दानं स्वशक्तितः ॥ १६ ॥
 गृहीत्वा परद्रव्यं च द्विजदेवभ्य एव हि । दद्यात्स निरयं दृष्ट्वा पश्चाद्याति परां गतिम् ॥ १७ ॥
 ज्ञातानीको यथा दानात्स्वपुत्रश्चावतारितः । दत्त्वाऽन्ये च द्विजेभ्यश्च संगता धर्मतो दिवम् ॥ १८ ॥
 धर्मस्थानेषु यैर्दत्तं तेषां धर्ममुदाहृतम् । शृणु देवि प्रवक्ष्यामि विचिदानं समासतः ॥ १९ ॥
 देहशुद्धिकरं दानं न भूतं न भविष्यति । पापहन्ता येन पुमाञ्जायते नात्र संशयः ॥ २० ॥
 भोगान्मुक्त्वा ततश्चायं याति विष्णुं सनातनम् । पुरा वै ब्रह्मणा चोक्तं भार्गवाय महात्मने ॥ २१ ॥
 पापयुक्ताय रामाय तुलाद्वयभमेव च । पापकर्मरतश्चैव वधवन्धक्रियो नृपः ॥ २२ ॥
 अभक्ष्यभक्षणरतो भ्रूणहा गुरुतल्पगः । एतेऽप्यनृतवादी च प्रसूयन्ते वियोनिषु ॥ २३ ॥
 अयाज्ययाजनं कृत्वा याचयित्वा तु निन्दितात् । सदा कोपसमायुक्तः साधूनां पीडने रतः ॥ २४ ॥
 विश्वासोपहतश्चैव अशुचिर्ममनिन्दकः । पापैरेभिः समायुक्तो ज्ञात्वाऽऽत्मानं गतायुषम् ॥ २५ ॥
 इति ज्ञात्वा तु भो देवि दानं देयं विशेषतः । बहवो धर्मकर्तारो वैष्णवा भुवि विश्रुताः ॥ २६ ॥
 इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे पार्वतीमहादेवसंवादे दानधर्मकथनं नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५८२९

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ङ. क. पुस्तकस्थः ।

१. ३. क. 'कं पुनः किं तमसाहृतम् । य' । २. ज. 'शुभाश्रमः' । ३. क. 'कृत्या यतोऽन्नं' । ४. झ. 'पूजनम्' । ५. क. 'ये' ।
 ६. च. 'वैजं सुखदं द' । ७. क. ख. ज. झ. 'भ्यर्चयन्त' । च. च. 'भ्यर्चयन्त' । ८. क. 'विष्णोः' ।

अथ पद्मसत्तितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

गल्लिकायास्तु माहात्म्यं वक्ष्ये देवि विधानतः । यथा गङ्गा तथा सा च कथिता नगनन्दिनि १
 शालग्रामशिला यत्र जायते बहुधा तथा । माहात्म्यं चैव तस्याश्च कथितं मुनिसत्तमैः ॥ २
 अण्डजा उद्भिजा यत्र स्वेदजाश्च जरायुजाः । यस्या दर्शनमात्रेण पुण्यरूपास्तु पार्वति ॥ ३
 उच्यते सा तु संभृता गल्लिका तु महानदी । संस्पृता संस्पृता नूनं पापं हन्त्यगनन्दिनि ॥ ४
 यत्र नारायणो देवो नित्यं तिष्ठति भूतिदः । शङ्खचक्रचरास्तस्य समीपे निवसन्ति ये ॥ ५
 ते मृत्युं समनुमाप्य दिव्यरूपाश्चतुर्भुजाः । ऋषयस्तत्र तिष्ठन्ति देवाश्चैव विशेषतः ॥ ६
 रुद्रा नागास्तथा यक्षा नाज कार्या विचारणा । तस्याः समीपे ह्येकोऽयं (प एकं हि) स्थूलो(लं)
 वै विष्णुरूपवृक् ॥ ७
 स्थलेऽस्मिन्वर्तते भूर्तिर्वहुरूपा सुखप्रदा । चतुर्विंशतिमूर्तीनां जातयः सन्ति तत्र वै ॥ ८
 एका वै मत्स्वरूपा च शङ्कुर्य रूपा तथैव च । वाराही नारसिंही च वामनी च शुभप्रदा ॥ ९
 रामाख्या परशुरामा च ॥ कृष्णरूपा तु मुक्तिदा । अन्या च या बुध(द्वा) मोक्षा स्थले वै वि-
 ष्णुसंज्ञके ॥ १०
 कलिकनाम्नी तथा पुण्या कपिला या मयोदिता । अन्यास्तु विविधाकारा दृश्यन्ते बहुधा अपि
 तिष्ठन्ति मूर्तयः सर्वा नानारूपा ह्यनेकशः । सा गङ्गा महती पुण्या धर्मकार्यमुक्तिदा ॥ १२
 यस्यां भूमौ हृषीकेशो नियमेन समन्वितः । वर्ततेऽद्यापि तत्रैव मया सह न संशयः ॥ १३
 भृङ्गहत्यावाल्हत्यागोहत्याचवि(भिर्वै)श्रेष्ठतः । यस्याः स्पर्शनमात्रेण मुच्यते सर्वकिल्बिषात् ॥ १४
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राश्चैवान्यजातयः । सर्वे ते वै विमुच्यन्ते दर्शनाद्गल्लिकाम्बुनः ॥ १५
 इयं वेणीसमा पुण्या पापिनां तु विशेषतः । मुच्यते ब्रह्महा यत्र इतरेषां तु का कथा ॥ १६
 सर्वदा सर्वकाले तु अहं गच्छामि पार्वति । तीर्थानां तीर्थराजोऽयं ब्रह्मणा भाषितः किल ॥ १७
 तत्र स्नानं च दानं च मुनिभिः परिकल्पितम् । आपाटे पुण्यकाले तु तत्र गच्छामि सुन्दरि ॥ १८
 मासैकं विधिना चैव स्नानं तत्र करोम्यहम् । तारकं तत्र विशदं जपामि तु निरन्तरम् ॥ १९
 अतोऽहं वैष्णवो जातो विष्णुक्षेत्रे यतो गतः । विष्णुना निर्मितं पूर्वं क्षेत्रं तनु महत्तरम् ॥ २०
 वैष्णवानां च गतिदं पावनं परमं स्मृतम् । भवेऽस्मिन्मानुषे जन्म दुर्लभं देवि सर्वदा ॥ २१
 दुर्लभं गल्लिकातीर्थं विष्णुक्षेत्रं तु दुर्लभम् । अतो ह्यापादमासे तु गन्तव्यं द्विजसत्तमैः ॥ २२
 तत्र गत्वा विशेषेण शङ्खचक्रादिधारणम् । कर्तव्यं तु द्विजश्रेष्ठैः पवित्रं परमं स्मृतम् ॥ २३
 शङ्खतीर्थं(चिह्नि)तु वामे वै दक्षिणे चक्रचिह्नितम् । द्विजानां मुक्तिदं प्रोक्तं धारितव्यं मयन्ततः ॥ २४
 ब्राह्मणैश्च विशेषेण शङ्खचक्रादिधारणम् । धृते सति महादेवि वैष्णवास्ते हि मानवाः ॥ २५
 न गल्लिकासमं तीर्थं न व्रतं द्वादशीसमम् । न देवः केनवान्यो वै भूयो भूयो वरानने ॥ २६
 गल्लिकायास्तु माहात्म्यं ये शृण्वन्ति नरोत्तमाः । इह लोके सुखं भुक्त्वा विष्णुलोकं हि यान्ति ते
 इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे पार्वतीमहादेवसंवादे गल्लिकातीर्थमाहात्म्यकथनं नाम पद्मसत्तितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

आदितः श्लोकोनां समष्ट्यङ्काः—३५८५५

* धनुर्विहान्तर्गतः पाठः फ पुस्तकस्थः ।

१ म. 'लाख्या म' ।

अथ सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

भृगु सुन्दरि वक्ष्यामि स्तोत्रं चाभ्युदयं ततः । यच्छ्रुत्वा मुच्यते पापी ब्रह्महा नात्र संशयः ॥ १
 धाता वै नारदं ग्राह तदहं तु ब्रवीमि ते । मामुवाच ततो देवः स्वयंभूरमितद्युतिः ॥ २
 भृगुश्च रुचिरं बाहुं स्मारये चोर्ध्वदेहकम् । भगवान्नारायणः श्रीमान्देवश्चायुधो हरिः ॥ ३
 शार्ङ्गधारी तृषीकेशः पुराणपुरुषोत्तमः । अजितः खड्गभिज्जिष्णुः कृष्णश्चैव सनातनः ॥ ४
 एकशृङ्गो वराहस्त्वं भूतभण्डभवात्मकः । अक्षरं ब्रह्म सत्यं तु आदौ चान्ते च राघवः ॥ ५
 लोकानां त्वं परो धर्मो विष्णुर्वक्तेनश्चतुर्भुजः । सेनानीरक्षेणस्त्वं च वैकुण्ठस्त्वं जगत्प्रभो ॥ ६
 प्रभवश्चाव्ययस्त्वं च उपेन्द्रो मधुसूदनः । पृथिवीर्धो धृतार्विस्त्वं पद्मनाभो रणान्तकृत् ॥ ७
 शरणं शरणं च त्वामाहुः सेन्द्रा महर्षयः । ऋक्सामश्रेष्ठो वेदात्मा शतजिह्वो महर्षयः ॥ ८
 त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमोङ्कारः परंतपः । शतधन्वा वसुः पूर्वं वसूनां त्वं प्रजापतिः ॥ ९
 त्रयाणामपि लोकानामादिकर्ता स्वयंप्रभुः । रुद्राणामष्टमो रुद्रः साध्यानामपि पञ्चमः ॥ १०
 अश्विनौ चापि कर्णौ ते सूर्यचन्द्रौ च चक्षुषी । अन्ते चाऽऽदौ च मध्ये च दृश्यसे त्वं परंतप ॥
 प्रभवो निधनं चासि न विदुः को भवानिति । दृश्यसे सर्वलोकेषु गोपु च ब्राह्मणेष्वा ॥ १२
 दिक्षु सर्वासु गगने पर्वतेषु गुहासु च । सहस्रनयनः श्रीमान्शतशीर्षः सहस्रपात् ॥ १३
 त्वं धारयसि भूतावि वसुधां च सपर्वताम् । अन्तःपृथिव्यां सलिले सर्वसंवर्यते त्वं महोरगः ॥
 श्रीङ्गीकाधारवैज्राम देवगन्धर्वदानवान् । अहं ते हृदयं राम जिह्वा देवी ॥ १५
 देवा रोमणि गात्रेषु निर्मितास्ते स्वमायया । निमिषस्ते स्मृता रात्रिरुन्मेषो दिवसस्तथा ॥ १६
 संस्कारस्ते भवेद्देहो न तदस्ति विना त्वया । जगत्सर्वं शरीरं तत्स्यैते त्वैर्यं च वसुधातलम्
 अग्निः कोपः प्रसादस्ते शेषः श्रीमांश्च लक्ष्मणः । त्वया लोकांश्चाप्यः क्रान्ताः पुराणैर्विक्रमैस्त्रिभिः
 त्वयेन्द्रश्च कृतो राजा वलिर्वद्धो महासुरः । लोकान्संहृत्य कालस्त्वं निवेश्याऽऽत्मनि केवलम् ॥
 करोष्येकार्णवं घोरं दृश्यादृश्ये च नान्यथा । त्वया सिंहवपुः कृत्वा परमं दिव्यमद्भुतम् ॥ २०
 भयदः सर्वभूतानां हिरण्यकशिपुर्हतः । त्वमश्ववदनो भूत्वा पातालतलमाश्रितः ॥ २१
 संहतं परमं हव्यं रहस्यं वै पुनः पुनः । यत्परं श्रूयते ज्योतिर्यत्परं श्रूयते परः ॥ २२
 यत्परं परतश्चैव परमात्मेति कथ्यते । परो मन्त्रः परं तेजस्त्वमेव हि निगद्यसे ॥ २३
 हव्यं कव्यं पवित्रं च प्राप्तिः स्वर्गापवर्गयोः । स्थित्युत्पत्तिविनाशान्त त्वामाहुः प्रकृतेः परम् ॥ २४
 यज्ञश्च यजमानश्च होता चाध्वर्युरेव च । भोक्ता यज्ञफलानां च त्वं वै वैदश्च गीयसे ॥ २५
 प्रीता लक्ष्मीर्भवान्विष्णुर्देवः कृष्णः प्रजापतिः । वधार्थं रावणस्य त्वं प्रविष्टो मानुषीं तनुम् ॥ २६
 रुदिदं च त्वया कार्यं कृतं कर्मभृतां वर । निहतो रावणो राम प्रहृष्टा देवताः कृताः ॥ २७
 अमोघं देव वीर्यं ते नमोऽमोघपराक्रम । अमोघं दर्शनं राम नमोऽमोघस्तव स्तवः ॥ २८

* अनुविधान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ङ. फ. पुस्तकस्थः ।

१ ड. ते । तनु । २ झ. "येचोर्ध्व" । ३ ड. "त्यं ते वा" । झ. "त्यं तु व्योसज्ज" । ४ ख. ज. राघव । ५ ड. "रक्षणीवस्त्वं" । फ. "प्रणीवस्त्वं" । ६ झ. पुष्टिगम्यो । ७ ज. "रग । श्री" । ८ ज. "वज्रास्ते दे" । ९ ड. देवैव । १० फ. "हृद्ये" । दिवमाक्रमः । अ ।

अमोघान्ते भविष्यन्ति भक्तिमन्तो नरा भुवि । ये च त्वां देव संभक्ताः पुराणं पुरुषोत्तमम् २९
इममार्प स्तवं पुण्यमितिहासं पुरातनम् । ये नराः कीर्तयिष्यन्ति नास्ति तेषां पराभवः ॥ ३०

कथमिह हि पराभवं ब्रजेयुः पुरुषवराः पुरुषोत्तमे हि(मस्य) भक्ताः ॥

न हि विगतिश्चतुर्भुजप्रियाणां त्रिदश इहास्ति वरप्रदो विशिष्टः ॥ ३१

स्तोत्राणां प्रवरं स्तोत्रं राघवस्य महात्मनः । त्रिकाले यः(तु) पठेन्नित्यं(उन्मुक्तो) महापात-
कवानपि ॥ ३२

संश्याकाले द्विजश्रेष्ठः श्राद्धकाले विशेषतः । पठनीयं प्रयत्नेन भक्तिभावेन चेतसा ॥ ३३

इदं गोप्यं हि परमं नाऽऽरूपेयं कहिंचित्कचित् । पठनान्मुक्तिमाप्नोति शान्तिं सा भवेद्भुवम्
प्रथमं पिण्डज्ञाने ब्राह्मणैर्नरसत्तमैः । पठितव्यमिदं स्तोत्रं श्राद्धमक्षय्यमाभ्यात् ॥ ३५

इदं पवित्रं परमं जनार्णो मुक्तिदायकम् । लिखित्वा वै गृहे यस्तु धारयेत्सुसमाधिना ॥ ३६

आयुः श्रीश्च वलं तस्य वृद्धिं यान्ति दिने दिने । लिखित्वा ब्राह्मणे दद्याद्धीमान्यो वै कदाचन
विमुक्ताः पूर्वेनास्तस्य यान्ति विष्णोः परं पदम् । चतुर्णां चैव वेदानां पाठे चैव तु यत्फलम् ॥

तत्फलं समवाप्नोति एतत्स्तोत्रं पठञ्जपन् । धृत्वा वै शङ्खचक्रादि ब्राह्मणैर्वेदतत्परैः ॥ ३९

[*श्राद्धकाले महादेवि अक्षयं तद्भवेद्भुवम् । कण्ठे चैवाक्षमालायाः शङ्खचक्रादिधारणम् ॥ ४०

ततः श्राद्धं प्रकुर्वीत इदं स्तोत्रं पठञ्जपन् ।] विधिना भक्तिभावेन पूर्णं भवति नान्यथा ॥ ४१

अतो भक्तिमता पुंसा पठनीयं प्रयत्नतः । पठनात्सर्वमाप्नोति स नरः सुखमेधते ॥ ४२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे पार्वतीमहादेवसंवाद आभ्युदयिकर्माध्याये द्विदिकं स्तोत्रं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥७७॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५८९७

अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

प्रमच्छाहं जगन्नाथं व्रतानामुत्तमं व्रतम् । पुत्रपौत्रविद्वद्भयं सुखसौभाग्यदायकम् ॥ १

तवाग्रे संभवस्यामि शृणु सुन्दरि सांमतम् । इदं कथानकं दिव्यसृषीणां व्रतमुत्तमम् ॥ २

रजस्वला तु या नारी सा इवा पापरूपिणी । कुतेन च व्रतेनैव महापापैः प्रमुच्यते ॥

पितृणामक्षयं देवि धर्मकार्यसाधनम् ॥ ३

श्रीविष्णुरुवाच—

पूर्वमासीन्महाबाहो ब्राह्मणो वेदधारणः । सदाऽध्ययनशीलस्तु देवशर्मा इति द्विजः ॥ ४

अग्निहोत्रक्रियायुक्तः पदकर्मनिरतः सदा । सर्ववर्णेषु संपूज्यः सपुत्रपशुवान्धवः ॥ ५

तस्य ब्राह्मणमुख्यस्य भग्नं च गृहवाहिनी । प्राप्ते भाद्रपदे मासे शुक्लपक्षे तु पञ्चमी ॥ ६

पितुः क्षयाहं कुरुते तपसा च जितेन्द्रियः । रात्रौ निमग्नपेदिशान्मुखसौभाग्यदायकान् ॥ ७

प्रभाते विमले प्राप्ते भाण्डान्यन्यानि कारयेत् । पाकं सर्वेषु पात्रेषु स कारयति जायया ॥ ८

* घनुविहान्तर्गतः पाठः कश्चिच्चास्ति ।

१ क. 'नो' भक्तिः । २ च. झ. व. 'द्वारणैः । प्र' ।

अष्टादशरसोपेतं पितृणां प्रीतिदायकम् । आकारणं ततो दत्त्वा विप्राणां च पृथक्पृथक् ॥ ९
 सर्वे विप्रास्तु संप्राप्ता मध्याह्ने वेदपाठकाः । अर्घपाद्यादि विधिवत्कृतवान्द्विजसत्तमः ॥ १०
 रंजोद्भूतयया तत्र चरणक्षालनं कृतम्* । गृहमध्यगताः सर्वे आसने ते निरू(रो)पिताः ॥ ११
 प्रदत्तं भोजनं तेन मिष्टान्नेन विशेषतः । विधिना च कृतं श्राद्धं पिण्डदानप्रपूरकम् ॥ १२
 ताम्बूलं दक्षिणां चैव वस्त्राणि विविधानि च । सर्वे ददौ द्विजेभ्यो वै पितृध्यानपरायणः ॥ १३
 विप्रा विसर्जिताः सर्वे आशीर्वादपरायणाः । गोत्रिणो बान्धवाश्चैव अन्ये ये च बुभुक्षिताः ॥ १४
 दत्तमन्त्रे तदा तेन भोजनं विधिपूर्वकम् । निशायां तु कुटीद्वार उपविष्टा यदा तदा ॥ १५
 ब्राह्मण्या वारि संगृह्य पादप्रक्षालनं कृतम् । तदा शुनीबलीवदौ परस्परमभाषताम् ॥ १६

शुन्युवाच—

शृणु कान्त बचो महां यादृशं कृतवान्वयम् । तादृशं संप्रवक्ष्यामि नान्यथा प्रव्रवीम्यहम् ॥ १७
 कदाचिदैवयोगेन गताऽहं पुत्रसन्नि । तत्र स्थितं पयः पीतं बध्वा दृष्टं तु तत्पुनः ॥ १८
 पीतं पयस्तु सर्पेण तद्गृष्टं तु मया पुनः । पश्चात्पीतं मया सम्यग्दृष्टं बध्वा तदा पुनः ॥ १९
 तेन संपर्कदोषेण कटिर्भया च मे तदा । तेन दुःखेन भोः स्वामिञ्जाताऽहं दुःखभागिनी ॥ २०
 भया कटिश्च संजाता ह्याहारो नैव रोचते ॥ २१

बलीवर्द उवाच—

शृणु त्वं शुनि वक्ष्यामि मम दुःखस्य कारणम् । अस्मिन्वै दिवसे मास्ते ब्राह्मणानां तु भोजनम्
 कारितं मम पुत्रेण मम चिन्ताऽपि नो कृता । नोदकं तु तृणं चैव न दत्तं केनचित्कचिद् ॥ २३
 अनाहारो ह्यहं पापी बद्धोऽस्मि पापभावितः । पूर्वपापविशेषेण जातं शुनि न संशयः ॥ २४

महादेव उवाच—

तद्वाक्यं तु तदा देवि श्रुतं पुत्रेण धीमता । ममायं तु पिता साक्षाज्जातो मम गृहे पशुः ॥ २५
 इयं तु जननी साक्षान्मम माता न संशयः । दैवयोगाच्छुनी जाता किं करोमि मुनिश्रव्यम् ॥ २६
 एवं विचार्यासौ विप्रो नैव निद्रामवाप सः । रात्रौ चिन्तापरो भूत्वा स्मरन्विश्वेश्वरं परम् ॥ २७
 नानाधर्मपरोऽहं च ममैव च कथं भवेत् । विचारयित्वा च ततो रात्रौ सुप्तस्तदा पुनः ॥ २८
 प्रभाते विमले प्राप्त ऋषीणां पुरतो गतः । तेषां मध्ये वसिष्ठेन तस्य सुस्वागतं कृतम् ॥ २९

वसिष्ठ उवाच—

ब्रूहि त्वं ब्राह्मणश्रेष्ठ तवाऽऽगमनकारणम् ॥ ३०

महादेव उवाच—

इति पृष्टस्तेन विप्रः प्रणाममकरोत्तदा ॥ ३१

अग्रजन्मोवाच—

अद्य मे सफलं जन्म अद्य मे सफला क्रिया । अद्य मे पितरस्तृप्ता दुर्लभं तव दर्शनम् ॥ ३२

* इदमर्थमाधिकम् ।

१ क. स. व. रजसा दूषिता भ्रातृ प्रज्ञात्य विधिवत्कृतम् । गृ । २ क. स. व. ब्राह्मणो । ३ फ. 'मि शृणु त्वं च
 पुरंधर । क' । ४ क. ख. व. अ. म. फ. 'हं पुण्यमा' । ५ क. अ. 'रोऽहं च ममैव च कथं शुभम् । वि' । छ. स. 'रोऽयं
 च ममैव च क' शुभम् । वि' । ६ क. ख. ज. छ. 'लैमातव दर्शनात् । य' ।

पयोक्तं च कृतं श्राद्धं द्विगार्थवापि भोजिताः । कुटुम्बानां तु सर्वेषां भोजनं कारितं तथा ॥ ३१
 भोजनानन्तरं प्राप्ता शुनी तत्र उवाच ह । अस्माकं तु गृहे षेको बलीवर्दस्तु वर्तते ॥ ३४
 नं पानं सा उवाचेदं यज्ज्ञानं च शृणुष्व तत् । गृहे स्थितं दुग्धभाण्डमहिना दूषितं मया ॥ ३५
 दृष्टं मे मद्वती चिन्ता तदा जाता न संशयः । अनेन पयसा चैव पक्कमन्नं यदा भवेत् ॥ ३६
 तदाऽयं सर्वं विप्राश्च त्रियन्ते भोजनात्ततः । एवं विचार्य भोः स्वामिन्दुग्धं पीतं तदा मया ३७
 तदा दृष्टं तु बुद्ध्वा वै तथा मे ताडनं कृतम् । चगामि तेन संभवा किं करोमि सुदुःखिता ॥ ३८
 तस्या दुःखं तु संस्मृत्य दृष्टः प्राह शुनीं प्रति । शृणु शुनि प्रवक्ष्यामि मम दुःखस्य कारणम् ३९
 अस्याहं नु पिता साक्षात्पूर्वजन्मनि वै शुनि । अयं वै भोजिता विप्रा दत्तमन्नं तु भूरिशः ॥ ४०
 न दृष्टं नादकं चैव मयाग्रे संनिवेदितम् । तेन दुःखेन मे दुःखं जातं बहुतरं तदा ॥ ४१
 एतत्कथानतः श्रुत्वा रात्रौ निद्रामवाप न । मम चिन्ता तु तत्रैव जाता वै ऋषिसत्तम ॥ ४२
 वेदाध्ययनशीलोऽहं कुशलो वेदकर्मणि । अनयोश्च महद्दुःखं किं करोमीति चिन्तयन् ॥ ४३
 आगन्तव्यमपीपे तु मम कष्टं निवारय ॥ ४४

ऋषिरुवाच—

अग्रजन्मशृणुष्व त्वं पूर्वजन्मनि यत्कृतम् । अयं वै तु द्विजः श्रेष्ठः कुण्डिने नगरे शुभे ॥ ४५
 मासे भाद्रपदे चैव पञ्चमी या समागता । तद्भ्रतं तेन न ज्ञातं पितुः श्राद्धादिकारणात् ॥ ४६
 स्त्रीयमेव तु संप्राप्ता ऋषाहं तु तदाऽनय । तया चैव कृतं सर्वं ब्राह्मणानां च भोजनम् ॥ ४७
 न ज्ञातं च व्रतं तेन पापिष्टेन दुरात्मना । मथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीयं ब्रह्मवातिनी ॥ ४८
 तृतीयं रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति । तेन पारेन सा जाना शुनी स्वगृहचारिणी ॥
 बलीवर्दस्त्वयं जातः कर्मणाऽनेन सुव्रत ॥ ४९

अग्रजन्मोवाच—

व्रतं दानं तथा यज्ञास्तीर्थं वा मम सुव्रत । शृहि येन विशेषेण मुक्तिः पित्रोर्भवेन्मम ॥ ५०

ऋषिरुवाच—

मासे भाद्रपदे शुक्ले जायते ऋषिपञ्चमी । रजसादिकृतं पापं नश्यते करणाद्यतः ॥ ५१
 पुत्रपौत्रमाद्री च पितृणां मुक्तिदायिनी । नद्यां कूपे तडागे वा ब्राह्मणस्य गृहे तथा ॥ ५२
 गोमयं (१) मण्डलं कुर्यात्कुम्भं तत्रैव स्थापयेत् । तत्रोपरि न्यसेत्पात्रमृषियान्येन पूरयेत् ॥ ५३
 यज्ञोपवीतसूत्रं च सहिरण्यफलं तथा । स्थाप्यास्तत्रर्पयः सप्त सुखसौभाग्यदायकाः ॥ ५४
 आवाहयित्वा तान्सर्वान्पूजनीया व्रतस्थितैः । नैवेद्यमृषिधान्यं च ऋषिधान्यं तु भोजनम् ॥ ५५
 एकमुक्तेन कर्तव्यमृषीणामर्चनं तदा । पूजयेत्परया भक्त्या मन्त्रेण विधिपूर्वकम् ॥ ५६
 निर्वापं सघृतं देयं दक्षिणासंयुतं तदा । देयं विप्राय विधिवदृषीणां प्रीयतामिति ॥ ५७
 कथां श्रुत्वा विधानेन कृत्वा चैव भद्रक्षिणाम् । धूपं दीपं च नैवेद्यमर्घ्यं दद्यात्पृथक्पृथक् ॥ ५८
 ऋषयः सन्तु मे नित्यं व्रतसंपूर्ण(ति)कारिणः । पूजां गृह्णन्तु महत्तममृषिभ्योऽस्तु नमो नमः ५९
 पुलस्त्यः पुलहश्चैव क्रतुः प्राचेतसस्तथा । वसिष्ठमरिचित्राक्षौ चैव गृह्णन्तु वो नमः ॥ ६०
 एवं पूजा प्रकर्तव्या धूपदीपैर्मनोरमैः । पितृणां जायते मुक्तिः कृतस्यास्य प्रभावतः ॥ ६१

पूर्वकर्मविपाकेन रजसा दोषभावतः । कृते ह्येवं तु भो बत्स मुक्तिस्तस्य न संशयः ॥ ६२

महादेव उवाच—

तद्व्रतं च कृतं तेन मुक्त्यर्थं पितृहेतवे । तौ गतौ मुक्तिमार्गेण आशीर्वादपरायणौ ॥ ६३
ऋषिपञ्चमीव्रतं पुण्यं विप्राय परिकीर्तितम् । ये कुर्वन्ति नरश्रेष्ठास्ते नराः पुण्यभागिनः ॥ ६४
ये कुर्वन्ति नरश्रेष्ठा ऋषिव्रतमनुत्तमम् । भुक्त्वाऽत्र भोगान्विपुलान्यान्ति विष्णोः सनातनम् ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उग्रामहेश्वरसंवाद ऋषिपञ्चमीव्रतकथनं नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३५९६१

अथोपाशीतितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

अथातः संप्रवक्ष्यामि अपामार्जनमुत्तमम् । पुलस्त्येन यथोक्तं तु दालभ्याय महात्मने ॥ १
सर्वेषां रोगदोषाणां नाशनं यङ्गलप्रदम् । तच्चेऽहं तु प्रवक्ष्यामि शृणु त्वं नगनन्दिनि ॥ २
पार्वत्युवाच—

भगवन्प्राणिनः सर्वे विषरोगाद्युपद्रवाः । दुष्टग्रहाभिभूताश्च सर्वकाले ह्युपद्रुताः ॥ ३
अभिचारककृत्यादिवहुरोगैश्च दारुणैः । न भवन्ति सुरश्रेष्ठ तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ ४

महादेव उवाच—

व्रतोपवासैर्नियमैर्विष्णुर्वै तोषितस्तु यैः । ते नरा नैव रोगार्ता जायन्ते नगनन्दिनि ॥ ५
यैः कृतं न व्रतं पुण्यं न दानं न तपस्तथा । न तीर्थं देवपूजा च नार्चनं दत्तं तु भूरिशः ॥ ६
ते वै लोकाः सदा ज्ञेया रोगदोषमपीहिताः । आरोग्यं परमामृद्धिं मनसा यद्यदिच्छति ॥ ७
तत्तदामोत्यसदिग्धं विष्णोः सेवाविशेषतः । नाऽऽर्घिं प्राप्नोति न व्याधिं न विषग्रहवन्धनम् ८
कृत्यास्पृश्यैर्मयं चापि तोषिते मधुसूदने । समस्तदोषनाशश्च सर्वदा च शुभा ग्रहाः ॥ ९
देवानामप्यवृण्योऽसौ तोषिते च जनार्दने । यः सर्वेषु च भूतेषु यथाऽऽत्मनि तथाऽपरे ॥ १०
उपवासदिनान्ते तु तोषितो मधुसूदनः । तोषिते तत्र जायन्ते नराः पूर्णमनोरथाः ॥ ११
अरोगाः सुखिनो भोगभोक्तारो नगनन्दिनि । तेषां च शत्रवो नैव न च रोगाभिचारिकम् ॥ १२
ग्रहरोगादिकं चैव पापकार्यं न जायते । अव्याहतानि कृष्णस्य चक्रादीन्यायुधानि वै ॥ १३
रक्षन्ति सकलापद्मचो येन विष्णुरुपासितः ॥ १४

पार्वत्युवाच—

अनाराधितगोविन्दा ये नरा दुःखभागिनः । तेषां दुःखाभिभूतानां येत्कर्तव्यं दयालुभिः ॥ १५
पद्मयज्ञिः सर्वभूतस्थं वासुदेवं सनातनम् । समदृष्टिभिरप्यत्र तन्मे ब्रूहि विशेषतः ॥ १६

महादेव उवाच—

तद्वक्ष्यामि सुरश्रेष्ठे समाहितमनाः शृणु । रोगदोषाशुभहरं विद्विडापदिनाशनम् ॥ १७

१ क. ख. ज. झ. दालभ्य उवाच— २ क. ख. ज. झ. मुनिश्रेष्ठ । ३ क. ख. ज. झ. श्रीपुलस्त्य । ४ क. ख. ज. झ. मुनिसत्तम । ५ क. ख. ज. झ. मुनिसत्तम । ६ क. ख. ज. झ. दालभ्य उवाच— ७ क. ख. ज. झ. श्रीपुलस्त्य । ८ क. ख. ज. झ. मुनिश्रेष्ठ ।

- गिन्वायां श्रीधरं न्यस्य शिखाधः श्रीकरं तथा । हृषीकेशं तु केशेषु मुञ्चि नारायणं परम् ॥ १७
 ऊर्ध्वश्रोत्रे न्यसेद्विष्णुं ललाटे जलशायिनम् । विष्णुं वै श्रुगुणे न्यस्य भ्रूमध्ये हरिमेव च ॥ १८
 नगसिंहं नामिकाग्रं कर्णयोरर्णवेशयम् । चक्षुषोः पुण्डरीकाक्षं तदधो भूधरं न्यसेत् ॥ १९
 कपोलयोः कल्किनाथं वामनं कर्णमूलयोः । शङ्खिनं शङ्खयोन्यस्य गोविन्दं वदने तथा ॥ २०
 मुकुन्दं दन्तपद्मं तु जिह्वायां वाक्पतिं तथा । रामं हनूं तु विन्यस्य कण्ठे वैकुण्ठमेव च ॥ २१
 बलघ्नं बाहूभ्याधश्वासयोः कंसयानिनम् । अजं भुजद्वये न्यस्य शार्ङ्गपाणिं करद्वये ॥ २२
 संकर्षणं करानुष्ठं गोपमदुल्लिषद्भिषु । वक्षस्वधोस्रजं न्यस्य श्रीवत्सं तस्य मध्यतः ॥ २३
 स्तनयॉग्निरुद्धं च दामोदरमयोदरे । पद्मनाभं तथा नाभौ नाभ्यधश्चापि केशवम् ॥ २४
 मेघे धनायनं देवं शुद्धं चैव गदाघ्नजम् । पीताम्बरधरं कट्यामूरुगुमे मधुह्वितम् ॥ २५
 मुरद्विषं पिण्डकपोजानुगुमे जनार्दनम् । फणीशं गुल्फयोन्यस्य क्रमयोध त्रिविक्रमम् ॥ २६
 पादाङ्गुष्ठे श्रीपातं च पादाग्रो धरणीधरम् । रोमकूपेषु सर्वेषु विष्वक्सेनं न्यसेद्विषुधः ॥ २७
 मत्स्यं मानं तु विन्यस्य क्रूर्मं मेढसि विन्यसेत् । वाराहं तु वसामध्ये सर्वस्थिषु तथाऽच्युतम् ॥ २८
 द्विजमित्रं तु मज्जायां शुके श्वेतपर्णिं तथा । सर्वाङ्गे यज्ञपुरूपं परमात्मानमात्मनि ॥ २९
 एवं न्यामविधिं कृत्वा साक्षान्नारायणो भवेत् । यावन्न व्याहरेत्किञ्चित्चावद्विष्णुमयः स्थितः ॥ ३०
 रूढीत्वा तु समूलग्रान्मुखाञ्चुद्धान्समाहितः । मार्जयेत्सर्वगात्राणि कुशार्त्रिरेह शान्तिकृत् ॥ ३१
 विष्णुभक्तो विशोषण रोगग्रहाविपातैनः (द्रितः) । विपातानां रोगिणां च कुर्याच्छान्तिमिमां शुभाम् ॥
 जपेत्तत्र तु धो देवि सर्वरोगप्रणाशनम् । ॐ नमः श्रीपरमार्थाय पुरुषाय महात्मने ॥ ३३
 अरूपवह्नुरूपाय व्यापिने ऋमात्मने । वाराहं नारसिंहं च वामनं च सुखमदम् ॥ ३४
 ध्यात्वा कृत्वा नमो विष्णोर्नामान्यद्वेषु विन्यसेत् । निष्कल्मषाय शुद्धाय व्याधिपापहराय च ॥ ३५
 गोविन्दपद्मनाभाय वासुदेवाय भूधरे । नमस्कृत्वा भवस्यामि यत्तत्सिध्यतु मे वचः (ः) ॥ ३६
 त्रिविक्रमाय रामाय वैकुण्ठाय नराय च । वाराहाय त्रिसिंहाय वामनाय महात्मने ॥ ३७
 हयग्रीवाय शुभ्राय हृषीकेश हराशुभम् । परोपतापमहितं प्रयुक्तं चाभिचारिणम् (णा) ॥ ३८
 — गरस्पशमहारोगप्रयोगं जरया जर । नमोऽस्तु वासुदेवाय नमः कृष्णाय खद्विने ॥ ३९
 नमः पुष्करनेत्राय केशवायऽऽदिचक्रिणे । नमः किञ्जल्कवर्णाय पीतनिर्मलवाससे ॥ ४०
 महादेववपुःस्कन्धघृष्टचक्राय चक्रिणे । दंष्ट्रोद्धतसितितलत्रिमूर्तिपतये नमः ॥ ४१
 महायज्ञवराहाय श्रीविष्णवे नमोऽस्तु ते । तप्तहाटकेशान्तज्वलत्पावकलोचन ॥ ४२
 वज्राधिकनखस्पर्शदिव्यासिंह नमोऽस्तु ते । कश्यपायातिहस्वाय ऋग्यजुःसामलक्षण ॥ ४३
 तुभ्यं वामनरूपाय क्रमेते गां नमो नमः । वाराहाशेषदुःखानि सर्वपापफलानि च ॥ ४४
 मर्दं मर्दं महादंष्ट्रं मर्दं मर्दं च तत्फलम् । नरसिंह करालास्यदन्तप्रान्त नखोज्ज्वल ॥ ४५
 भञ्ज भञ्ज निनादेन दुःखान्यस्याऽऽर्तिनाशन । ऋग्यजुःसामभिर्वाग्भिः कामरूपधरादिभुक् ॥ ४६
 प्रथमं सर्वदुःखानि नय त्वस्य जनार्दन । ऐकाहिकं व्याहिकं च तथा त्रिदिवसं ज्वरम् ॥ ४७
 चातुर्थिकं तथाऽष्टमं तथा वै सततज्वरम् । दोषोत्थं संनिपातोत्थं तथैवाऽऽगन्तुकज्वरम् ॥ ४८
 शमं नयतु गोविन्दो भित्त्वा छित्त्वाऽस्य वेदनम् । नेत्रदुःखं शिरोदुःखं दुःखं तूदरसंभवम् ॥ ४९

अनुच्छ्वसं महाश्वासं परितार्प तु वेपथुम् । गुदघ्राणाङ्घ्रिरोगांश्च कुष्ठरोगं तथा क्षयम् ॥ ५०
 कामलादींस्तथा रोगान्प्रमेहादींश्च दारुणान् । ये वातप्रभवा रोगा लूताविस्फोटकादयः ॥ ५१
 ते सर्वे विलयं यान्तु वासुदेवाप्रमाजिताः । विलयं यान्ति ते सर्वे विष्णोरुच्चारणेन वा ॥ ५२
 क्षयं गच्छन्तु चाशेषास्ते चक्राभिहता हरेः । अच्युतानन्तगोविन्दनामोच्चारणभेषजात् ॥ ५३
 नश्यन्ति सकला रोगाः सत्यं सत्यं वदाम्यहम् । स्यावरं जङ्गमं यच्च कृत्रिमं चापि यद्विषम् ५४
 दन्तोद्भवं नखोद्भूतमाकाशप्रभवं च यत् । भूतादिप्रभवं यच्च विषमत्यन्तदुःसहम् ॥ ५५
 शर्म नयतु तत्सर्वं कीर्तितोऽस्य जनार्दनः । ग्रहान्प्रेतग्रहांश्चैव तथाऽन्याञ्चाकिनीग्रहान् ॥ ५६
 मुखमण्डलकान्कूरान्नेवर्ती वृद्धरेवतीम् । वृद्धिकाख्यान्ग्रहांश्चोग्रांस्तथा मातृग्रहानपि ॥ ५७
 बालस्य विष्णोश्चरितं हैन्ति बालग्रहानपि । वृद्धानां ये ग्रहाः केचिद्बालानां चापि ये ग्रहाः ५८
 वृत्सिंहदर्शनादेव नश्यन्ते तत्क्षणादपि । दंष्ट्राकरालवदनो वृत्सिंहो दैत्यभीषणः ॥ ५९
 तं दृष्ट्वा ते ग्रहाः सर्वे दूरं यान्ति विशेषतः । नरसिंह महासिंह ज्वालामालोज्ज्वलान ॥ ६०
 ग्रहानशेषान्तर्वेशं नुद स्वास्यविलोचन । ये रोगा ये महोत्पाता यद्विषं ये महाग्रहाः ॥ ६१
 यानि च कूरभूतानि ग्रहपीडाश्च दारुणाः । शस्त्रक्षतेषु ये रोगा ज्वालागर्दभकादयः ॥ ६२
 विस्फोटकादयो ये च ग्रहा गात्रेषु संस्थिताः । त्रैलोक्यरक्षार्कतस्तवं दुष्टदानववारण ॥ ६३
 सुदर्शनमहातेजस्विच्छन्धि च्छिन्धि महाज्वरम् । छिन्धि वातं च लूतं च च्छिन्धि घोरं महाविषम्
 उद्दण्डामरभूलं च विषज्वालासगर्दभम् । ॐ ह्रां ह्रूं ह्रूं प्रधारेण कुठारेण हन द्विषः ॥ ६५
 ॐ नमो भगवते तुभ्यं दुःखदारणविग्रह । यानि चान्यानि दुष्टानि प्राणिपीडाकाराणि वै ॥ ६६
 तानि सर्वाणि सर्वात्मा परमात्मा जनार्दनः । किंचिद्विषं समास्थाय वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥ ६७
 क्षिप्त्वा सुदर्शनं चक्रं ज्वालामालाविभीषणम् । सर्वदुष्टोपशमनं कुरु देववराच्युत ॥ ६८
 सुदर्शनं महाचक्रं गोविन्दस्य वरायुध । तीक्ष्णधारं महावेगं सूर्यकीटिसमद्युते ॥ ६९
 सुदर्शनं महाज्वालं च्छिन्धि च्छिन्धि महारव । सर्वदुःखानि रक्षांसि पापानि च विभीषण ७०
 दुरितं हन चाऽऽरोग्यं कुरु त्वं भोः सुदर्शन । प्राच्यां चैव प्रतीच्यां च दक्षिणोत्तरतस्तथा ॥
 रक्षां करोतु विश्वात्मा नरसिंहः स्वर्गजितैः । भूम्यन्तरिक्षे च तथा पृथुतैः पार्श्वतोऽग्रतः ॥ ७२
 रक्षां करोतु भगवान्बहुरूपी जनार्दनः । [*तथा विष्णुमयं सर्वं सदेवासुरमानुषम्] ॥ ७३
 तेन सत्येन सकलं दुःखमस्य प्रणश्यतु । यथा योगेश्वरो विष्णुः सर्ववेदेषु गीयते ॥ ७४
 तेन सत्येन सकलं दुःखमस्य प्रणश्यतु । परमात्मा यथा विष्णुर्वेदाङ्गेषु च गीयते ॥ ७५
 तेन सत्येन विश्वात्मा सुखदस्तस्य केशवः । शान्तिरस्तु शिवं चास्तु प्रणाशं यातु चासुखम् ७६
 वासुदेवशरीरोत्तमैः कुशैः संमार्जितं मया । अपामार्जितगोविन्दो नरो नारायणस्तथा ॥ ७७
 तथाऽपि सर्वदुःखानां प्रशमो वचनाद्धरेः । शान्ताः समस्तदोषास्ते ग्रहाः सर्वे विषाणि च ॥
 भूतानि च प्रशाम्यन्ति संस्मृते मधुसूदने ॥ ७८

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ज. घ. फ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ज. 'तु' लूतं । घ. 'तु' वाता । २ क. ख. घ. इन्तु । ३ क. ज. 'हो वृत्सिमी' । ४ क. ज. 'खेदस्वातिवि' । ५ ज. ॐ हाहाद्दुष्टपथा । ६ घ. द्विषम् । ७ घ. 'तः पर्वते गृहे । र' । ८ क. ज. 'नः । यथा योगेश्वरो विष्णुः सर्ववेदेषु गीयते । ते' ।

एते कुशा विष्णुशरीरसंभवा जनार्दनोऽहं स्वयमेव चाग्रतः ।
 हतं मया दुःस्रमशेषमस्य वै स्वस्थो भवत्वेष वचो यथा हरेः ॥ ७९
 शान्तिरन्तु शिवं चास्तु प्रणश्यत्वसुखं च यत् । यदस्य दुरितं किंचित्सिद्धं तल्लवणाम्भसि ८०
 स्वास्थ्यमस्य सदैवास्तु हृषीकेशस्य कीर्तनात् । यद्यतोऽत्र गतं पापं तनु तत्र प्रगच्छतु ॥ ८१
 एतद्गोपे पीडासु जन्तूनां हितमिच्छुभिः । विष्णुभक्तैश्च कर्तव्यमपामार्जनकं परम् ॥ ८२
 भ्रनन सर्वदुःखानि विलयं यान्त्यशेषतः । सर्वपापविशुद्धयर्थं विष्णोश्चैवापमार्जनात् ॥ ८३
 आर्द्रं शुष्कं लघु सूक्ष्मं ब्रह्महत्यादिकं तु यत् । तत्सर्वं नश्यते तूर्णं तमोवद्रविदर्शनात् ॥ ८४
 नश्यन्ति रोगा द्रोपाश्च सिद्धास्तुद्रमृगा यथा । ग्रहभूतपिशाचादि श्रवणादेव नश्यति ॥ ८५
 द्रव्यार्थं लोभपरमर्नं कर्तव्यं कदाचन । कृतऽपामार्जने किंचिन्न ग्राह्यं हितकाम्यया ॥ ८६
 निरपेक्षैः प्रकृत्यमादिषध्यान्तवोधकैः । विष्णुभक्तैः सदा शान्तेरन्यथाऽसिद्धिदं भवेत् ॥ ८७
 अनुलेयं नृणां सिद्धिरियं रक्षा परा नृणाम् । भेषजं परमं ह्येतद्विष्णोर्षदपमार्जनम् ॥ ८८
 उक्तं हि ब्रह्मणा पूर्वं पौ(पु)लस्त्याय सुताय वै । एतत्पुलस्त्यमुनिना दालभ्यायोदितं स्वयम्
 सवेभूतहिनार्थाय दालभ्येन प्रकाशितम् । त्रैलोक्ये तदिदं विष्णोः समाप्तं चापमार्जनम् ॥ ९०
 तत्रापि कथितं देवि यतो भक्ताऽसि मे सदा । श्रुत्वा तु सर्वं भक्त्या च रोगान्दोषान्व्यपोहति ॥

इति श्रीनारायणे पात्र उत्तरखण्ड उग्रामहेश्वरसंवादेऽपामार्जनस्तोत्रकथनं नामोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६०५२

अभासीतितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

अपामार्जनकं दिव्यं परमाद्भुतमेव च । पठितव्यं विशेषेण पुत्रकामार्थसिद्धये ॥ १
 एतत्स्तोत्रं पठेत्माह्नः सर्वकामार्थसिद्धये । एककालं द्विकालं वा ये पठन्ति द्विजातयः ॥ २
 आपुश्च श्रीर्विलं तेषां वृद्धिं यान्ति दिने दिने । ब्राह्मणो लभते विद्यां क्षत्रियो राज्यमेव वा ॥ ३
 वैश्यो धनसमृद्धिं च शूद्रो भक्तिं च विन्दति । अन्यश्च लभते भक्तिं पठनाच्छ्रवणाज्जपात् ॥ ४
 सामवेदफलं तस्य जायते नगनन्दिनि । अखिलः पापसेधातस्तत्क्षणादेव नश्यति ॥ ५
 इति ज्ञात्वा तु भो देवि पठितव्यं समाहितैः । पुत्राश्चैव तथा लक्ष्मीः संपूर्णा भवति ध्रुवम् ॥ ६
 लिखित्वा भूर्जपत्रे तु यो धारयति वैष्णवः । इह लोके सुखं भुक्त्वा याति विष्णोः परं पदम् ७
 पठित्वा श्लोकमेकं तु तुलसी यः समर्पयेत् । सर्वं तीर्थं कृतं तेन तुलस्याः(स्या) पूजने कृते ॥ ८
 एतत्स्तोत्रं तु परमं वैष्णवं मुक्तिदायकम् । पृथिवीदानमात्रेण विष्णुलोकं तु गच्छति ॥ ९
 जपेत्स्तोत्रं विशेषेण विष्णुलोकस्य वाञ्छया । बालानां जीवनाथाय पठितव्यं समाहितैः ॥ १०
 रोगग्रहाभिभूतानां बालानां शान्तिकारकम् । भूतग्रहविषं चैव पठनादेव नश्यति ॥ ११
 कण्ठे तुलसिजां मालां धृत्वा विमो हि यः पठेत् । स वै वैष्णवो ज्ञेयो विष्णुलोकं स गच्छति
 कण्ठे माला धृता येन शङ्खचक्रादिचिह्नितः । वैष्णवः प्रोच्यते विप्रः स्तोत्रं चैतत्पठन्सदा ॥ १३

इहलोकं परित्यज्य विष्णुलोकं स गच्छति । मोहमायापरित्यक्तो दम्भतृष्णाविवर्जितः ॥ १४
एतत्स्तोत्रं पठन्दिन्यं परं निर्वाणमाप्नुयात् । ते धन्याः सन्ति भूलोके ये विभ्रा वैष्णवाः स्मृताः
स्वात्मा वै तारितस्तैस्तु सकुलो नात्र संशयः । ते वै धन्यतमा लोके नारायणपरायणाः ॥
तैर्भक्तिश्च सदा कार्या ते वै भागवता नराः ॥ १६

इति श्रीमहापुराणे पाथ उत्तरखण्ड उग्रामहेश्वरसंवादेऽध्यामाज्ञनमहिमकथनं नामाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६०६८

अथैकाशीतितमोऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच—

अहो विष्णोश्च माहात्म्यं वद विश्वेश्वर प्रभो । यन्माहात्म्यं पुनः श्रुत्वा न भवो जायते कश्चित्
महादेव उवाच—

शृणु सुन्दरि वक्ष्यामि विष्णोर्माहात्म्यमुत्तमम् । श्रुत्वा तु लभते पुण्यं ह्यन्ते मोक्षमवाप्नुयात् ॥ २
देवव्रतं महामार्गं ध्यानयोगपरायणम् । आश्रमं सर्वशास्त्राणां यतोन्द्रियमकल्पम् ॥ ३
अप्रष्टव्यं महाभागं देवैरपि सवासवैः । सत्यसंघं जितक्रोधं समत्वे परिनिष्ठितम् ॥ ४
नारायणे जगन्नाथे शरण्ये भक्तिवत्सले । परां निष्ठामनुप्राप्तं वाङ्मनःकायकर्मभिः ॥ ५
गुणानामाश्रयं शान्तं भीष्मं कुरुपितामहम् । प्रणम्य शिरसा भूमौ पप्रच्छेदं युधिष्ठिर ॥ ६

युधिष्ठिर उवाच—

केचिदाहुः परं धर्मं केचिदाहुः परं धनम् । केचिदानं प्रशंसन्ति समुदायं तथा परे ॥ ७
सांख्यं केचित्प्रशंसन्ति योगगम्ये तथा परम्* । सम्यग्ज्ञानं परं केचित्केचिद्वैराग्यमुत्तमम् ॥ ८
अग्निष्टोमादिकं कर्म तथा केचित्परं विदुः । आत्मज्ञानं परं केचित्समलोष्टारूपकाञ्चनम् ॥ ९
यमाश्च नियमाश्चैव केचित्प्रोक्ता मनीषिभिः । कारुण्यमपरे केचिदहिंसां च तपस्विनः ॥ १०
शौचं केचित्परं ग्राहुः केचिदेवार्चनं नराः । व्यामोहं चात्र इच्छन्ति व्यामुग्धाः पापकर्मभिः ॥ ११
यदेतेषु परं कृत्यमनुष्ठेयं माहात्मभिः । वक्तुमर्हसि धर्मज्ञ सर्वशास्त्रभृतां वर ॥ १२

महादेव उवाच—

भूलोके या कथा जाता भैष्मी यौधिष्ठिरी सती । तामहं संप्रवक्ष्यामि लोकानां च हिताय वै ॥
एतान्प्रश्नांस्तदा श्रुत्वा ग्राह भीष्मो युधिष्ठिरम् ॥ १३

भीष्म उवाच—

श्रूयतामिदमत्यन्तं गूढं संसारमोचनम् । श्रोतव्यं यत्प्रवया सम्यग्ज्ञातव्यं धर्मनन्दन ॥ १४
अत्रैवोदाहरन्तीमं पुण्यं चैव पुरातनम् । पुण्डरीकस्य संवादं महर्षेर्नारदस्य च ॥ १५
ब्राह्मणः श्रुतिसंपन्नः पुण्डरीको महामतिः । आश्रमे प्रथमे तिष्ठन्गुरुणां वशगः सदा ॥ १६
जितेन्द्रियो जितक्रोधः संध्योपासनतत्परः । वेदवेदाङ्गनिपुणः शास्त्रेषु च विचक्षणः ॥ १७
समिद्धिः सार्धैर्हव्येन सायंप्रातर्हृतानलः । ध्यात्वा जगत्पतिं विष्णुं सम्यगाराधयन्विभुम् ॥ १८

* एतद्रे क. ख. ज. झ. फ. पुस्तकेषु 'केचिदानं प्रशंसन्ति केचिदाहुः परं श्रुतम्' इत्यर्थमधिकम् ।

१ क. फ. परे । २ झ. धर्म । ३ झ. 'वतां च इदं सत्यं' । ४ क. ख. 'युधत्तेन' ।

नपःश्वाध्यायनिरतः साक्षाद्भक्त्युतो यथा । उदकेन्यनपुष्पाद्यैरसकृत्पूजयन्गुरुम् ॥	१९
मानाभिज्ञाश्च गुह्यगुभिक्षाद्वारी विमत्सरः । ब्रह्मविद्यामयीयानः प्राणायामपरायणः ॥	२०
तस्य सर्वान्भूतस्य संसारे निस्पृहस्य च । महान्मनो बुद्धिरासीत्संसारार्णवतारिणी ॥	२१
मानरं पितरं चैव भ्रातृन् च सुहृज्जनान् । मित्राणि मानुषाश्चैव सत्सिंसर्वन्धिवान्धवान् ॥	२२
धनधान्यसमृद्धं च गृहं वंशक्रमगतम् । श्रेष्ठाणि सुमहाद्वाणि सर्वसस्योद्भवानि च ॥	२३
परित्यज्य महासस्वस्तृष्णां चैव महामुखी । विचचार महीं पद्भ्यां श्वाकमूलफलाशनः ॥	२४
[*अनित्यं यौवनं रूपमायुष्यं द्रव्यसंचयः । इति संचिन्तयानस्तु त्रैलोक्यवक्रतां तथा ॥	२५
पुराणोदितमार्गेण सर्वतीर्थानि पाण्डव । आगमस्त यथाकाममिति निश्चितमानसः] ॥	२६
गङ्गां च यमुनां चैव गोमतीं च गङ्गिकां च । शतद्रुं च पयोष्णीं च सरयूं च सरस्वतीम् ॥	२७
प्रयागं नर्मदां चैव शोणं चैव महानदम् । प्रभासं विन्ध्यतीर्थानि हिमवतभवानि च ॥	२८
आश्रमेषु च यानि स्युर्नमिषे पुष्करादिषु । कुरुक्षेत्रे च यानि स्युस्तथा गोवर्धनादिषु ॥	२९
अन्यानि सुप्रहतेनास्तीर्थानि सुसमाहितः । विचचार महायोगी यथाकाले यथाविधि ॥	३०
कदाचित्प्राप्तवान्भीरुः शालग्रामं तपोधनः । पुण्डरीको महाभागः पूर्वकर्मवशानुगः ॥	३१
आमन्त्र्यमानो(नं) मुनिभिस्तत्त्वविद्भिस्तपोधनैः । मुनीनामास्पदं रम्यं पुराणेष्वपि विद्युतम् ३२	
भूषितं चैव चक्रार्थश्चक्राद्वितशिलातन्म । रम्यं विविक्तविस्तीर्णं सदाविष्णुप्रसादकम् ॥	३३
केचिच्चक्राङ्गिनास्तत्र प्राणिनः पुण्यदर्शनाः । विचरन्ति यथाकामं पुण्यतीर्थप्रदर्शनात् ॥	३४
तस्मिन्क्षेत्रे महापुण्ये शालग्रामे महामतिः । स्नात्वा देवहृदं तीर्थं सरस्वत्यां च सुव्रतः ॥	३५
जातिस्पर्शा चक्रकुण्डे चक्रनद्याश्रितेषु च । तथाऽन्यान्यपि तीर्थानि तस्मिन्नेव चचार सः ॥	३६
तत्र क्षेत्रमभावेन तीर्थानां चैव तेजसा । मनः प्रसादमभजत्तस्मिन्नेव महान्मनः ॥	३७
मोऽपि तीर्थविशुद्धात्मा पुण्डरीकस्तपोधनः । तत्रैव वसति चक्रे ध्यानयोगपरायणः ॥	३८
तत्रैव सिद्धिमाकाङ्क्षन्नाराध्य गरुडध्वजम् । शास्त्रोक्तेन विधानेन भक्त्या परमया पुनः ॥	३९
ज्वास चिरमेकाकी निर्द्वन्द्वः स जितेन्द्रियः । श्वाकमूलफलाहारः संतुष्टः समदर्शनः ॥	४०
यमैश्च नियमैश्चैव तथैवाऽऽसनवन्धनैः । प्राणायामैश्च तीर्थैश्च प्रत्याहारैश्च संततैः ॥	४१
धारणाभिस्तथा ध्यानैः समाधिभिरतन्द्रितः । योगाभ्यासं सदा सम्यक्चक्रे विगतकिल्बिषः ॥	४२
चैदिकैस्तात्रिकैश्चैव तथा पौराणिकैरपि । आराधयति सर्वेशं ततः शुद्धिमवाप सः ॥	४३
रागद्वेषविनिर्मुक्तः स्वधर्म इव रूपवान् । आराधयामास देवं तद्दत्तेनान्तरात्मना ॥	४४
तुतोप भगवान्विष्णुः पुण्डरीकायतेक्षणः । जगाद् भगवान्नाजन्मसन्नस्तस्य धीमतः ॥	४५
ततः कदाचित् देशं नारदः परमार्थवित् । जगाम स महातेजाः साक्षादादित्यसंनिभः ॥	४६
तं द्रष्टुमाभू भगवान्पुण्डरीकं तपोनिधिम् । विष्णुभक्तिपरीतात्मा वैष्णवानां हिते रतः ॥	४७
स दृष्ट्वा नारदं प्राप्तं तेजोमण्डलमण्डितम् । महामार्तं महोदारं सर्ववैदेकभाजनम् ॥	४८
प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा प्रहृष्टेनान्तरात्मना । अर्घ्यं दत्त्वा विधानेन प्रणामभक्तोत्पुनः ॥	४९
कोऽयमत्यद्भुताकारस्तेजस्वी हृद्यवेषधृक् । आतोद्यहस्तः सुमुखो जयमण्डलमण्डितः ॥	५०

* धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ झ. ब्राह्मणः । २ ड. अ. 'कैवाऽऽदिकै' । ३ फ. 'मो देवाणि पु' ।

विवस्वानथवा वहिरिन्द्रो वरुण एव च । इति संचिन्तयन्स्थित्वा जगाद परमद्युतिम् ॥ ५१

पुण्डरीक उवाच—

को भवानिह संभासः कुतो वा परमद्युते । त्वदर्शनं हि भगवन्मायेण भुवि दुर्लभम् ॥ ५२

नैव दृष्टः पुमान्कापि मया तव समः प्रभो । वक्तुमर्हस्यशेषेण यत्प्रदिष्टं ममानघ ॥ ५३

नारद उवाच—

नारदोऽहमनुप्राप्तस्त्वदर्शनकुतूहलात् । प्रभावो भगवद्भक्तस्त्वादृशः सततं द्विज ॥ ५४

स्मृतः संभाषितो वाऽपि पूजितो वा द्विजोचमः । पुनाति भगवद्भक्तश्चाण्डालोऽपि यदृच्छया ॥

दासोऽहं वासुदेवस्य देवदेवस्य शार्ङ्गिणः । शङ्खचक्रगदापाणैल्लोक्यस्यैव चक्षुषः ॥ ५६

भीष्म उवाच—

इत्युक्तो नारदेनासौ भक्तिपर्याकुलात्मना । प्रोवाच मधुरं विमस्तदर्शनमुविस्मितः ॥ ५७

पुण्डरीक उवाच—

धन्योऽहं देहिनां मध्ये सुपूज्योऽहं सुरैरपि । कृतार्थोऽपि पितरौ मेऽद्य संभासं जन्मनः फलम् ॥ ५८

अनुगृह्णीष्व देवपं त्वद्भक्तस्य विशेषतः । तत्करिष्याम्यहं विद्वन्ब्राम्हणमाणः स्वकर्मभिः ॥ ५९

कर्तव्यं परमं गुह्यमुपदेतुं त्वमर्हसि । त्वं गतिः सर्वभूतानां वैष्णवानां विशेषतः ॥ ६०

नारद उवाच—

अनेकौनीह शास्त्राणि कर्माणि च तथा द्विज । धर्मवर्गं (वृन्दं) बहुविधं तथैव भुवि मानव ॥ ६१

वैलक्षणं (धर्मः) च जगत्सत्त्वादेवं द्विजोचम । अन्यथा सर्वसत्त्वानां सुखं वा दुःखमेव च ॥ ६२

विज्ञानमात्रे क्षणिकं निरात्मकमिदं जगत् । इति कैश्चित्पेरिज्ञातं वार्त्ताधर्निरपेक्षकम् ॥ ६३

अव्यक्तं जायते नित्यं नित्यानित्यमिदं जगत् । इत्येवं प्राहुरपरे तत्रैव लयमेति च ॥ ६४

आत्मानो बहवः प्रोक्ता नित्याः सर्वगतास्तथा । अन्ये मतिमतां श्रेष्ठास्तत्त्वालोकनतत्पराः ॥ ६५

यावच्छरीरमात्मानं प्रतिपन्नास्तथाऽपरे । हस्तिकीटादिदेहेऽपि महान्तमण्डमेव च ॥ ६६

यथाऽद्य जगतो वृत्तिस्तथा कालान्तरेऽपि । प्रवाहो नित्यमेवैष कः कर्तेति च केचन ॥ ६७

यद्यत्प्रत्यक्षविषयं तस्मादत्र न (न्यन्न) विद्यते । कुतः स्वर्गादयः सन्तीत्यन्ये विजितमानसाः ॥ ६८

निरीश्वरमिदं प्राहुः सेश्वरं च तथाऽपरे । अत्यन्तभिन्नमतयः परमार्थपराब्धुस्त्वाः ॥ ६९

एवमन्येऽपि कुहका यथामति यथाश्रुतम् । वदन्ति विविधैर्भेदैः स्वयुक्तिस्थितिकारकाः* ॥ ७०

तर्कैश्चवहितो भूत्वा कथयामि तपोधन । परमार्थमिमं पुण्यं घोरसंसारनाशनम् ॥ ७१

तन्मूलमनुयातं चेत्ततो देवादयो नराः (रैः) । प्रमाणेनोपलभ्यन्ते न प्रमाणविमोहितैः ॥ ७२

अनागतमतीतं च विप्रकृष्टमतीतं यत् । न गृहीतं यथाशक्त्या (क्ति) वर्तमानार्थनिष्ठितम् ॥ ७३

आगमो मुनिभिः प्रोक्तो ह्येवपूर्वक्रमागतः । प्रमाणे (णं) स तु विज्ञेयः परमार्थप्रसाधकः ॥ ७४

यदभ्यासवलाज्ज्ञानं रागद्वेषमलापहम् । उत्पद्यते द्विजश्रेष्ठ सोऽयमागमसंज्ञकः ॥ ७५

+ एतस्मै फ. पुस्तके “तर्कोऽप्रतिष्ठः श्रुतयो वि[मि]त्रा नासावृण्वैर्यः स मतिर्न भिन्ना । धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां महाजनो येन गतः स पन्थाः” इति श्लोकोऽधिकः ।

* १ छ. प्रभुयै भगवान्मक्तं तत्त्वदर्शनसंमतम् । स्पृष्टं । २ छ. “द्वन्द्वप्रसा” । ३ छ. “कानि सहस्राणि । ४ छ. “ध्यायं वि” । ५ छ. अन्ये तु मि” । ६ फ. “काः । गृणुष्याव” । ७ छ. छ. म. रूपं प” ।

फलं कर्म च यत्तत्त्वं विज्ञानं दर्शनं विभु । ज्ञात्यादिकल्पनाहीनं द्वितीयागमलक्षणम् ॥ ७६
 आत्मन्येवेदं नित्यं सनातनमतीन्द्रियम् । चिन्मात्रममृतं ज्ञेयमनन्तमजमव्ययम् ॥ ७७
 व्यक्ताव्यक्तस्वरूपेण व्यक्तस्थितमनञ्जनम् । व्याप्ताविष्णुरिति ख्यातं ख्याताभिन्नमवस्थितम् ७८
 योगिभ्येयमविद्येयं परमार्थपराञ्जुखैः । लक्ष्यते बुद्धिभिर्भिन्नमपि भिन्नं न चाऽऽत्मनि ॥ ७९
 गृण्युष्यावहितस्तातं कथयापि तवानय । यत्प्रोक्तं ब्रह्मणा पूर्वं पृच्छतो मम सुव्रत ॥ ८०
 कदाचिद्ब्रह्मलोकस्थं ब्रह्माणं च पितामहम् । मणिपत्य यथान्यायमपृच्छमजमव्ययम् ॥ ८१
 किंस्विज्ञानं परं प्रोक्तं कथं योगः परो मतः । एतन्मे तत्त्वतो ब्रह्मन्समाचक्ष्व पितामह ॥ ८२

ब्रह्मोवाच—

गृण्युष्यावहितस्तात ज्ञानं योगमतुत्तमम् । अल्पग्रन्थं प्रभूतार्थमदुःखोपासनक्रियम् ॥ ८३
 यः परंपरया प्रोक्तः पुरुषः पञ्चविंशकः । स एव सर्वभूतात्मा तेन इत्यभिधीयते ॥ ८४
 नारायणो जगद्धाम परमात्मा सनातनः । जगतः सृष्टिसंहारपरिपालनतत्परः ॥ ८५
 त्रयाणामात्मनां चैको देवदेवः सनातनः । आराध्यः सर्वदा ब्रह्म[रूपेण हितैषिणा ॥ ८६
 निःस्पृहा नित्यसंतुष्टा ज्ञानिनस्ते जितेन्द्रियाः । निर्ममा निरहंकारा रागद्वेषविवर्जिताः ॥ ८७
 अक्षयं यान्ति ते शान्ताः सर्वसङ्गविवर्जिताः । ध्यानयोगपरा ब्रह्म[स्ते पश्यन्ति जगत्पतिम् ८८
 यथाजगदवस्थानं यथाकालान्तरे पुनः । भूतं भव्यं भविष्यं च विप्रकृष्टं तथैव च ॥ ८९
 सृष्टौ सृष्ट्यं तथा चान्तपश्यन्ति ज्ञानचक्षुषा । तच्चिन्तास्तद्व्रतप्राणा नारायणपरायणाः ॥ ९०
 अन्यथा मन्दबुद्धीनां प्रतिभाति दुरात्मनाम् । कुतर्काज्ञानदुष्टाणां विभक्तेन्द्रियवादिनाम् ॥ ९१

नारद उवाच—

श्रूयतामन्यदपि वै कथ्यमानं मयाऽनय । ब्रह्मणैव पुरा प्रोक्तं जगतः कारणात्मना ॥ ९२
 देवानामिन्द्रमुख्यानामृषीणां चैव सुव्रतः । हितानि कथयामास पृच्छतां कमलासनः ॥ ९३

ब्रह्मोवाच—

नारायणपरो धर्मस्तथा लोकाश्च शाश्वताः । नारायणपरा यज्ञाः शास्त्राणि विविधानि च ॥ ९४
 वेदाः साङ्गास्तथा चान्ये विष्णुविश्वेश्वरो हरिः । पृथिव्यादीनि विबुधाः पञ्च भूतानि सोऽव्ययः
 सर्वे विष्णुमयं ज्ञेयं विबुधैः सकलं जगत् । तथाऽपि मानुषाः पापा न जानन्ति विमोहिताः ९६
 तस्यैव मायया व्याप्तं चराचरमिदं जगत् । तन्मनास्त्वह्रतमाणो जानाति परमार्थवित् ॥ ९७
 ईश्वरः सर्वभूतानां विष्णुल्लोकायपालकः । तस्मिन्नेतज्जगत्सर्वं तिष्ठति प्रभवत्यपि ॥ ९८
 जगत्संहर्तते रुद्रः पालने विष्णुरुच्यते । उत्पत्तौ चाहमेवात्र तथाऽप्ये लोकपालकाः ॥ ९९
 सर्वाधारो निराधारः सकलो निष्कलस्तथा । अणुर्वह्निस्तथाऽप्यन्यत्तस्माच्च परतः परः ॥ १००
 तमेव शरणं यात सर्वसंहारकारकम् । स पिता जनितोऽस्माकं कीर्तितो मधुसूदनः ॥ १०१

नारद उवाच—

एवमुक्ताः सुराः सर्वे ब्रह्मणा पद्मयोनिना । प्रणेषुः सर्वलोकेषु देवं विष्णुं जनार्दनम् ॥ १०२

+ धनुर्हिहान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ ख. अ. झ. "ह्यं च न्य" । २ ख. झ. "ह्" । न्यकावि" । ३ क. व्यासावि" । ४ क. कि. बु. ज्ञानं । फ. कि. विज्ञानं । ५ न. "संहारकर्मणम्" ।

तस्मात्त्वमपि विप्रर्षे नारायणपरो भव । तदन्यः को महोदारः प्रार्थितं दातुमर्हति ॥ १०३
 पितरं मातरं चैव तमेव पुरुषोत्तमम् । परिगृह्णीष्व लोकेषां देवदेवं जगत्पतिम् ॥ १०४
 अग्निकायेण भैक्ष्येण तपसाऽध्ययनेन वै । तोषयेद्देवदेवेशं गुरुं नित्यमतन्द्रितः ॥ १०५
 स्वर्गेऽक्षयं तथा भोगमनुष्ठेयं तथैव च । परिगृह्णीष्व विप्रर्षे तमेव पुरुषोत्तमम् ॥ १०६
 किं तैस्तु मञ्जैर्वहुभिः किं तैस्तु बहुभिर्व्रतैः । ॐ नमो नारायणायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥ १०७
 चीरवासा जटी विप्रो दण्डी मुण्डी तथैव च । भूषितो वा द्विजश्रेष्ठ न लिङ्गं धर्मकारणम् ॥ १०८
 ये वृक्षेणा दुरात्मानः पापाचारपराः सदा । तेऽपि यान्ति परं स्थानं नारायणपरायणाः ॥ १०९
 लिप्यन्ते न च पापेन वैष्णवा वीतकिल्बिषाः । पुनन्ति सकलं लोकमहिंसाजितमानसाः ॥ ११०
 क्षत्रवन्धुरिति ख्यातो राजा प्राणिविहिंसकः । प्राप्तवान्परमं धाम वैष्णवं केशवाश्रयात् ॥ १११
 अम्बरीषो महासत्त्वः[†]स्तपोऽतप्यत्सुदारुणम् । तेनैव तपसाऽऽराध्य दृष्टवान्पुरुषोत्तमम् ॥ ११२
 मित्रासनस्तथा राज्ञां राजा परमतत्त्ववित् । हृषीकेशं समाराध्य वैष्णवं पदमासवान् ॥ ११३
 अन्ये ब्रह्मर्षयः शान्ता बहवः संशितव्रताः । ध्यात्वा च परमात्मानं संसिद्धिं परमां गताः ॥ ११४
 प्रह्लादः परमाह्लादः पुरा नारायणं हरिम् । सेविताऽभ्यर्चिता ध्याता तेनैव परिरक्षितः ॥ ११५
 भरतो नाम तेजस्वी राजा परमधार्मिकः । उपास्यैनं चिरं कालं परां मुक्तिमवाप्तवान् ॥ ११६
 ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः । केशवाराधनं हित्वा नैव याति परां गतिम् ॥ ११७
 जन्मान्तरसहस्रेषु यस्य स्यान्मतिरिदृशी । दासोऽहं विष्णुभक्तानामिति सर्वार्थसाधकः ॥ ११८
 स याति विष्णुसालोक्यं पुरुषो नात्र संशयः । किं पुनस्तद्गतमाणाः पुरुषाः संशितव्रताः ॥ ११९
 अनन्यमनसा नित्यं ध्यातव्यस्तत्त्वचिन्तकैः । नारायणो जगद्भाषी परमात्मा सनातनः ॥ १२०

भीष्म उवाच—

इत्येवमुक्त्वा देवर्षिस्तत्रैवान्तरधीयत । परोपकारनिरतो नारदः परमार्थवित् ॥ १२१
 पुण्डरीकोऽपि धर्मात्मा नारायणपरायणः । ॐ नमो नारायणायेति मन्त्रमष्टाक्षरं जपन् ॥ १२२
 प्रसीद भम विश्वात्मन्निति वाचं वदन्सदा । हृत्पुण्डरीके गोविन्दं प्रतिष्ठाप्यामृतात्मकम् ॥ १२३
 तपस्वी विमले सौम्ये शालग्रामे तपोधनः । उवास चिरमेकाकी निर्द्वन्द्वो निष्परिग्रहः ॥ १२४
 स्वप्नेऽपि केशवान्मान्यत्पश्यतीति महामतिः । निद्राऽपि नैव तस्याऽऽसीत्पुरुषार्थविरोधिनी ॥ १२५
 तपसा ब्रह्मचर्येण शौचेन च विशेषतः । जन्मजन्मान्तरारूढे संस्कारे च यथा तथा ॥ १२६
 प्रसादाद्देवदेवस्य सर्वलोकस्य साक्षिणः । अवाप परमां सिद्धिं वैष्णवीं वीतकिल्बिषः ॥ १२७
 शङ्खचक्रगदापाणिं पीतवाससमच्युतम् । श्यामलं पुण्डरीकाक्षं स ददर्श सदाकृतिम् ॥ १२८
 सिंहव्याघ्रास्तथा चान्ये मृगमाणिर्हिंसकाः । विरोधं सहजं हित्वा समेतास्तस्य संनिधौ ॥ १२९
 विचरन्ति यथाकामं प्रसन्नेन्द्रियवृत्तयः । परस्परहितं रम्यं संप्राप्तं पाण्डुनन्दन ॥ १३०
 तथा प्रसन्नसलिला हृदाश्च सरितस्तथा । ऋतवः सुमसन्नाश्च विमलेन्द्रियसंयुताः ॥ १३१
 मारुताश्च सुखस्पर्शा वृक्षाः पुष्पफलान्विताः । आलूकूल्यं ययुः सर्वे पदार्थास्तस्य धीमतः ॥ १३२
 प्रपन्नमभवत्सर्वं प्रसन्नं सचराचरम् । प्रसन्ने देवदेवेशे गोविन्दे भक्तवत्सले ॥ १३३

+ धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

नतः कदाचिद्वगवान्पुण्डरीकस्य धीमतः । आविरासीज्जगन्नाथः पुण्डरीकायतेक्षणः ॥ १३४
 शतचक्रनदापारिणः पीतवासाः समुज्ज्वलः । पुण्डरीकविशालासश्चन्द्रविम्बनिधाननः ॥ १३५
 किरीटोद्युष्टो हारी केयूरी कटिसूत्रवान् । श्रीवत्माङ्गः पीतवासाः कौस्तुभेन विभूषितः ॥ १३६
 वनमात्मापिनीवाङ्गः स्फुरन्मकरमुण्डलः । स्फुरता व्रामयूषेण मुक्तादाम्ना विलम्बिता ॥ १३७
 विराजमानो देवेशधामग्यजनदिभिः । देवैः सिद्धैः सद्देवैर्द्रुमैर्वर्षुनिर्भरैः ॥ १३८
 पर्यन्तगर्वश्रेष्ठः सेव्यमानोऽप्यसरोरगैः । तं दृष्ट्वा देवदेवेश पुण्डरीकोऽनघः स्वयम् ॥ १३९
 एतो बुद्ध्या यदात्मानं तुष्टाव च जनार्दनम् । माञ्जलिः प्रणतो भूत्वा मह्येनान्तरात्मना ॥ १४०

पुण्डरीक उवाच—

नमोऽस्तु विष्णवे तुभ्यं सर्वलोकेकचक्रुषे । निरञ्जनाय नित्याय निर्गुणाय महात्मने ॥ १४१
 त्वमीशः सर्वभूतानां नर्यव च निरीश्वरः । तथा भयातिनाशाय गोविन्द गुरुध्वज ॥ १४२
 अनुग्रहेण भूतानामनेकाधारधारिणे । त्वयि सर्वमिदं प्राहुस्त्वन्मयं चैव केवलम् ॥ १४३
 त्वमस्माज्जगतोऽभिवो निर्मितं च जगच्चया । नमोऽस्तु नाभिप्रसवनालिनाय नमो नमः ॥ १४४
 नमः समस्तवेदान्तविधुतात्मविभूतये । त्वमेव सर्वदेवेशः कारणं कष्टभार्दन ॥ १४५
 प्रसीद हृदयावास शतचक्रगदाधर । नमः समस्तभूतानामादिभूनाय भूभूते ॥ १४६
 अनेकरूपस्त्राय विष्णवे प्रभुविष्णवे । यस्य ब्रह्मादयो देवा न विदन्ति सुरेश्वराः ॥ १४७
 महिमानं तपोमेयं तस्मात्तुभ्यं नमाम्यहम् । वाचापमोचरो यस्य महिमा तव नाऽऽप्यते ॥ १४८
 ज्ञात्वादिभिरसंस्पृष्टः सदा ध्येयोऽसि तत्त्वतः । तथा विभेदरूपेण भक्तानामनुकम्पया ॥ १४९
 मन्यकूर्मादिरूपेण दृश्यसे पुरुषोत्तम ॥ १५०

भीष्म उवाच—

पुण्डरीको जगन्नाथं स्तुत्वैवं पुरुषोत्तमम् । तमेवाऽऽलोकयद्वीरं चिरप्रार्थितदर्शनम् ॥ १५०
 तमाह भगवान्विष्णुः पद्मनाभस्त्रिविक्रमः । पुण्डरीकं महाभागं तथा गम्भीरया गिरा ॥ १५१

श्रीभगवानुवाच—

प्रीतोऽस्मि वत्स भद्रं ते पुण्डरीक महामते । वरं दृणीष्व दास्यामि यत्ते मनसि वर्तते ॥ १५२

भीष्म उवाच—

एतच्छ्रुत्वा तु वचनं देवदेवस्य भाषितम् । एवं विज्ञापयामास पुण्डरीको महामतिः ॥ १५३

पुण्डरीक उवाच—

क्वाहमत्यन्तदुर्बुद्धिः क भवन्तो हितैषिणः । यद्वितं मम देवेश तदाज्ञापय माधव ॥ १५४

भीष्म उवाच—

एवमुक्तः स भगवान्सुमीतश्च ततोऽब्रवीत् । पुण्डरीकं महाभागं कृताञ्जलिमुपस्थितम् ॥ १५५

भगवानुवाच—

आगच्छ कुशलं तेऽस्तु मयैव सह सुव्रत । ङ्कारौ च नित्यात्मा मया त्वं सर्वदा सह ॥ १५६

भीष्म उवाच—

एवमुक्तवति भीत्या श्रीधरे भक्तवत्सले । देवदुन्दुभयो नेतुः पुण्यवर्षं पपात ह ॥ १५७

ब्रह्मादयस्तथा देवाः साधु साध्विति चाब्रुवन् । जगुः सिद्धाश्च गन्धर्वाः किंनराश्च विशेषतः ॥
 तत्रैव तमुपादाय देवदेवो जगत्पतिः । जगाम गरुडारूढः सर्वलोकनमस्कृतः ॥ १५९
 तस्मात्त्वमपि राजेन्द्र विष्णुभक्तिसमान्वितः । तच्चित्तस्तद्गतमाणस्तद्भक्तानां हिते रतः ॥ १६०
 अर्चयित्वा यथायोग्यं भजस्व पुरुषोत्तमम् । शृणुष्व तत्कथां पुण्यां सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ १६१
 येनोपायेन राजेन्द्र विष्णुर्भक्तिसमर्चितः । प्रीतो भवति विश्वात्मा तत्कुरूप्व सुविस्तरम् ॥ १६२
 अश्वमेधशतैरिष्ट्वा बाजपेयशतैरपि । प्राप्नुवन्ति नरा नैव नारायणपराङ्मुखाः ॥ १६३
 सकृदुच्चरितं येन हरिरित्यक्षरद्वयम् । वद्धः परिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रति ॥ १६४
 लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः । येषामिन्दीवरत्रयामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥ १६५
 य इदं शृणुषान्नित्यं पठेद्वाऽपि समाहितः । सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ १६६

ईश्वर उवाच—

एतद्वै नाममाहात्म्यं श्रुत्वा वै नगनन्दिनि । धर्मार्थिकाममोक्षास्ते भवन्ति च न संशयः ॥ १६७
 शुक्ले कुलेऽवतीर्णो यो ब्राह्मणो देवतत्परः । वैष्णवो विष्णुरूपोऽसौ नान्यो विप्रस्तु कश्चित् ॥ १६८
 मुखे नामोच्चरन्विष्णोर्हृदये ध्यानतत्परः । शङ्खचक्रधरो विद्वान्मालां तुलसिजं दधत् ॥ १६९
 जीवन्मुक्तः स विशेषो भुक्त्वा भोगान्नानेकज्ञः । एकविंशत्कुष्ठैः सार्धं विष्णुलोकं स मोदते ॥
 पुण्डरीको यथा भक्त्या मुक्तो ह्यत्र न संशयः । भक्तिभावेन गोविन्दस्तुष्टिं प्राप्नोति शाश्वतीम् ॥
 कलौ वै हरिगीतं तु स्वग्रहे वा विशेषतः । सामगानसमं श्रोतं देवार्चनसमाधिषु ॥ १७२
 इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे विष्णुमहिमकथनं नार्मकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६२४०

अथ ह्यर्णीतितमोऽध्यायः ।

पार्वत्युवाच—

श्रीगङ्गायाश्च माहात्म्यं पुनर्वद महामते । यच्छ्रुत्वा पुनयः सर्वे वीतरागाः पुनः पुनः ॥ १.
 माहात्म्यं कीदृशं चैव तस्याः सर्वेश्वर प्रभो । उत्पत्तिश्च श्रुता पूर्वं महिमा न श्रुतो मया ॥
 त्वमायः सर्वभूतानां त्वं देवश्च सनातनः ॥ २.

श्रीमहादेव उवाच—

बृहस्पतिसमं बुद्ध्या शक्रतुल्यपराक्रमम् । शरतल्पगतं भीष्ममृषयो द्रुपुमाययुः ॥ ३
 अत्रिर्वसिष्ठश्च भृगुः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । अङ्गिरा गौतमोऽगस्त्यैः सुमतिस्त्वायुरात्मवान् ॥ ४
 विश्वामित्रः स्थूलशिराः सर्वतः प्रमथाधिपः । रैभ्यो बृहस्पतिर्वर्षासः पावनः कश्यपो ध्रुवः ॥ ५
 दुर्वासा जमदग्निश्च मार्कण्डेयोऽथ गालवः । उशनाऽथ भरद्वाजः क्रतो ह्यास्तीक एव च ॥ ६
 स्थूलाक्षः स च लोकाक्षः कण्वो मेधातिथिः कृष्णः । नारदः पर्वतशैव सुधन्वा च्यवनो द्विजः ॥ ७
 मतिभूर्भुवनो धौम्यः श्रुतानन्दोऽकृतव्रणः । जामदग्न्योऽथ रामश्च ऋषीकशैवमादयः ॥ ८
 तान्प्रणम्य यथान्यायं धर्मपुत्रः सहानुजः । पूजयामास विधिवज्जगत्पूज्यान्सुतेजसः ॥ ९
 संपूजिता महात्मानः सुखासीनास्तपोधनाः । भीष्माश्रिताः कथाश्चकुर्दिव्यधर्माश्रितास्तथा ॥ १०

फयान्ते नु ततन्तेषामुपीणां भावितात्मनाम् । प्रणम्य शिरसा भीष्मं पप्रच्छेदं शुधिष्ठिरः ॥ ११

शुधिष्ठिर उवाच—

के देशान्नु महापुण्याः के शैलाः केऽपि चाऽऽश्रमाः । सन्त्या धर्माधिभिर्नित्यं तन्मे ब्रूहि पितामह
भीष्म उवाच—

भर्तृवांदादरन्तीमामिनिहापं पुरातनम् । शिलोञ्जटृत्तेः संवादं सिद्धस्य च शुधिष्ठिर ॥ १३

कश्चिन्सिद्धः परिक्रम्य समस्तां पृथिवीमिमाम् । उञ्जटृत्तेर्यहस्थस्य गृहं प्राप्तो महात्मनः ॥ १४

आत्मविद्यालु तत्त्वज्ञः सर्वदा सुजितेन्द्रियः । रागद्वेषपरित्यक्तः कुशलो ज्ञानकर्मसु ॥ १५

वैष्णवेषु सदा श्रेष्ठो विष्णुधर्मपरायणः । अनिन्दको वैष्णवानां सदा धर्मपरायणः ॥ १६

योगाभ्यासरतो नित्यं श्रद्धाकाङ्क्षाधारकः । विकासलपूजातत्त्वज्ञः श्रीकण्ठे संरतः सदा ॥ १७

वेदविद्यासु विशदो धर्माधर्मविचारकः । वेदपाठव्रतो नित्यं नित्यं चातिथिपूजकः ॥ १८

स तीर्थमनियुक्तस्तु शिलोञ्जट्रेषु स्थितः सदा । चतुर्वेदेषु यद्व्यानं गीतं यद्यस्त्वर्यंभुवा ॥ १९

[*नन्मर्च स च जानाति द्विजो विष्णुस्वरूपयुक्तः । नानाधर्मार्थविशदो बन्धये सुमतिः सदा ॥

एकस्मिन्नेव काले नु गतोऽसौ वै शिवेर्यहम् । तं दृष्ट्वा विधिवच्चैव कृत्वाऽऽतिथ्यं महामनाः ॥

तेदा नं प्रच्छयामास देशानां हितकारणम् । २१

उञ्जटृत्तिरुवाच—

के देशाः के जनपदाः के शैलाः केऽपि चाऽऽश्रमाः । [†पुण्या द्विजवर भीत्या मह्यं निर्देष्टुमर्हसि
सिद्ध उवाच—

ते देशास्ते जनपदास्ते शैलास्तेऽपि चाऽऽश्रमाः । पुण्यास्त्रिपथगा येषां मध्ये नित्यं सरिद्धरा ॥

तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञैस्पापेन वा पुनः । गतिं तां न लभेज्जन्तुर्गङ्गां संसेव्य यां लभेत् ॥ २४

स्नातानां तत्र पयसि गाक्षेयं नियतात्मनाम् । तुष्टिर्भवति या पुंसां न सा क्रतुशतैरपि ॥ २५

अपहृत्य तमस्तीर्थं यथा भात्युदये रविः । तथाऽपहृत्य पाप्मानं भाति गङ्गाजलाद्भुतः ॥ २६

अग्निं प्राप्य यथा विप्र तूराशिर्धिनश्रयति । तथा गङ्गावगाहश्च सर्वपापं व्यपोहति ॥ २७

यस्तु सूर्याशुसंतप्तं गाक्षेयं सलिलं पिबेत् । सद्यो नीहारनिर्मुक्तः पावकाद्भि विशिष्यते ॥ २८

चान्द्रापणसहस्रं तु पौर्दनेकेन यः पुमान् । संकृतश्चापि गङ्गायां यो नरः स विशिष्यते ॥ २९

लम्बेदधःशिरा यस्तु वर्षाणामयुतं नरः । मासमेकं तु गङ्गाम्भः सेवते यो नरोचमः ॥ ३०

ब्रह्महत्याविनिर्मुक्तो याति विष्णोर्क्षेनामयम् । इयं वेणीसमा पुण्या पवित्रा पापनाशिनी ॥ ३१

यस्याः स्मरणमात्रेण बालहा मुच्यते क्षणात् । स प्रयागस्तीर्थराजो वैष्णवानां हि दुर्लभः ॥ ३२

स्नात्वा यत्र नरश्रेष्ठ वैकुण्ठे याति सत्वरम् । मियाभियं न जानाति धर्माधर्मं न विन्दति ॥ ३३

स्नात्वा वै स तु गङ्गायां महापापात्प्रमुच्यते । गङ्गा गङ्गेति यो ब्रूयाद्योजनानां शतैरपि ॥ ३४

मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति । ब्रह्महा चैव गोघ्नो वा सुरापी बालघातकः ॥ ३५

मुच्यते सर्वपापेभ्यो दिवं याति च सत्वरम् । दर्शनं माधवस्याथ वरस्य दर्शनं तथा ॥ ३६

* धनुर्बिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ज. घ. ङ. फ. पुस्तकस्थः । † धनुर्बिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ज. घ. ङ. फ. पुस्तकस्थः ।

वेण्यां स्नानं प्रकुर्वाणो वैकुण्ठं प्रति गच्छति । उदिते च यथा सूर्ये विलयं याति वै तमः ३७
 तथा वै तस्य पापानि गच्छन्ति स्नानमात्रतः । गङ्गाद्वारे कुशावर्ते विल्वके नीलपर्वते ॥ ३८
 स्नात्वा कनखले तीर्थे पुनर्जन्म न विद्यते । एवं ज्ञात्वा नरश्रेष्ठो गङ्गास्नायी पुनः पुनः ॥ ३९
 स्नानमात्रेण भो राजन्मुच्यते किल्बिषादतः । देवानां भवरो विष्णुर्यज्ञानां चाश्वमेधकः ॥
 अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां नदी भार्गीरथी सदा ॥ ४०

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्ड उगमदेश्वरसंवादे गङ्गामाहात्म्ये अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६२८०

अथ न्यदाति तितमोऽध्यायः ।

पार्वत्युवाच—

वैष्णवानां लक्षणं च कीदृशं प्रतिपादितम् । महिमा कीदृशश्चैव वद विघ्नेश्वर प्रभो ॥ १

श्रीमहादेव उवाच—

विष्णोरयं यतः प्रोक्तो ह्यतो वै वैष्णवो मतः । सर्वस्याऽऽदिस्तु विज्ञेयो ब्रह्मरूपधरस्ततः ॥ २

यतः सकाशात्संजाता ब्राह्मणा वेदपारगाः । ते वैष्णवास्तु विज्ञेया नैवान्ये तु कदाचन ॥ ३

शौचसत्यज्ञानित्युक्तो रागद्वेषविवर्जितः । वेदविद्याविचारज्ञः स वै वैष्णव उच्यते ॥ ४

अग्निहोत्रतो नित्यं नित्यं चातिथिपूजकः । पितृभक्तो मातृभक्तः स वै वैष्णव उच्यते ॥ ५

दयाधर्मेण संयुक्तस्तथा पापपराङ्मुखः । शङ्खचक्राङ्कितो यो वै स वै वैष्णव उच्यते ॥ ६

कण्ठे माला धृता येन मुखे रामं सदोच्चरन् । गानं कुर्वन्सदा भक्त्या स नरो वैष्णवः स्मृतः ७

पुराणेषु रता नित्यं यज्ञेषु च रताः सदा । ते नरा वैष्णवा ज्ञेयाः सर्वधर्मेषु संमताः ॥ ८

त्रेषां निन्दां प्रकुर्वन्ति ये नराः पापकारिणः । ते मृतास्तु कुयोर्नि वै गच्छन्ति च पुनः पुनः ॥ ९

गोपालनाम्नीं मूर्तिं च येऽर्चयन्ति द्विजाः सदा । धातुजां यन्मयीं चैव चतुर्हस्तां सुशोभिताम् ॥

पूजां कुर्वन्ति ये विप्रास्ते नराः पुण्यभागिनः । कृत्वा पापाणजां मूर्तिं कृष्णाख्यां रूपसुन्दराम्

पूजां कुर्वन्ति ये विप्रास्ते नराः पुण्यमूर्तयः । शालग्रामशिला यत्र यत्र द्वारवतीशिला ॥ १२

उभयोः पूजनं यत्र मुक्तिस्तत्र न संशयः । मूर्तिं मन्त्रेण संस्थाप्य पूजनं क्रियते यदि ॥ १३

तदर्चनं कीटिगुणं धर्मकामार्थमोक्षदम् । नवधा तत्र वै भक्तिः कर्तव्या च जनार्दन ॥ १४

अतः पाषाणजा मूर्तिस्तथा धातुमयी च या । तस्यां भक्तैः प्रकर्तव्यं ध्यानं पूजनमेव च ॥ १५

रात्रोपचारिकां पूजां मूर्तौ तत्र प्रकल्पयेत् । सर्वात्मानं स्मरेन्नित्यं भगवन्तमधोलजम् ॥ १६

दीनानाथैकशरणं लोकानां हितकारकम् । मूर्तौ तत्र स्मरेन्नित्यं महापातकनाशनम् ॥ १७

गोपालोऽयं तथा कृष्णो रामोऽयमिति च ब्रुवन् । पूजां करोति यः सम्यक्स वै भागवतो नरः

शोकुले च यथा रूपं धृतं वै केशवेन तु । तादृशं प्रकर्तव्यं वैष्णवैर्नरसत्तमैः ॥ १९

आत्मसंतोषणार्थाय स्वरूपं कारयेद्बुधः । यतो भक्तिस्तु बहुला जायते नात्र संशयः ॥ २०

१ छ. गणिके । २ छ. "दशो ब्रह्मन्वद । ३. च. "ज्ञेयाः सदा विष्णवर्चने रताः । शौ । ४. ज. न. सदा वैष्ण ।
 ५. च. अ. सदा वैष्ण । ६. च. अ. सदा वैष्ण । ७. क. छ. ज. विप्रास्ते ज्ञेयाः पु । ८. विष्णोस्ते ज्ञेयाः पु ।

शङ्खचक्रगदादीनि विष्णोश्चैवाऽऽयुधानि च । तस्यां मूर्तौ विशेषेण कर्तव्यानि प्रमाणतः ॥ २१
 चतुर्भुजां द्विर्वा च शङ्खचक्रगदाधराम् । पीतवासःपरीधानां शोभमानां गरीयसीम् ॥ २२
 वनमालां दधानां तां लसद्द्वयकुण्डलाम् । मुकुटेन समायुक्तां कास्तुभान्नासितां सदा ॥ २३
 सौवर्णां चाय रौप्यां वा ताम्रजां चाय पत्तलीम् । कारयेत्परया भक्त्या वैष्णवैर्द्विजसत्तमैः २४
 आगमोक्तैर्वन्द्यैः प्रतिष्ठाप्य विशेषतः । पश्चाद्वा अर्चनं कार्यं यथाशास्त्रानुसारतः ॥ २५
 षोडशोपचारमन्त्रार्थः पूजनं विधिपूर्वकम् । पूजिते तु जगन्नाथे सर्वे देवाश्च पूजिताः ॥ २६
 अतोऽनेन प्रकारेण पूजनीया महान्मनुः । अनादिनिधनो देवः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ २७
 सर्वे दद्यानि सर्वेशो वैष्णवान्पुण्यरूपिणः । यथा विष्णुस्तथा सर्वे नान्तरे वर्तते क्वचित् ॥ २८
 एवं ज्ञात्वा तु भो देवि ह्युभयोर्मूर्तिकल्पनम् । शिवपूजामकुर्वीणो विष्णुनिन्दामु तत्परः ॥ २९
 रारवे नरके चैव वसते नात्र संशयः । अहं विष्णुरहं रुद्रो ह्यहं ब्रह्मा पितामहः ॥
 सर्वभूतेषु सत्ततं वसामि च पुनः पुनः ॥

३८

इति श्रीमद्भागुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उग्रामहेश्वरसंवादे वैष्णवानां लक्षणकथनं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

आदितः श्लोकानां समखण्डाः—३६३१०

अथ चतुरशीतितमोऽध्यायः ।

पार्वत्युवाच—

के दासा वैष्णवाः के तु के भक्ता भुवि कीर्तिताः । तेषां वै लक्षणं श्रुहि यथार्थं वै महेश्वर ॥ १

श्रीमहादेव उवाच—

शूद्रा भवन्ति वै दासा वैष्णवा नारदादयः । [वि]मृष्टादाम्बरीपाद्या भक्तास्ते नगनन्दिनि ॥ २

ब्रह्मक्रियारतो नित्यं वेदवेदाङ्गपारगः । शङ्खचक्राङ्कितो यस्तु स वै वैष्णव उच्यते ॥ ३

द्विजसेवारतो नित्यं विष्णुपूजामपूजकः । शृणोति बहुधा चैव पुराणं वेदसंमितम् ॥ ४

स शूद्रो हरिदासस्तु इत्युक्तो नगनन्दिनि । पञ्चवर्षत्वमाश्रित्य कृता भक्तिर्ह्यनेकधा ॥ ५

स वै भक्त इति प्रोक्तः सर्वसाधुषु संमतः । ध्रुवादयस्ते विज्ञेया अम्बरीपादयश्च ये ॥ ६

भक्ताश्च मुनिभिः प्रोक्ताः सर्वकालेषु भाषिनि । कलौ धन्यतयाः शूद्रा विष्णुध्यानपरायणाः ॥ ७

इह लोके सुखं भुक्त्वा यान्ति विष्णोः सनातनम् । शङ्खचक्राङ्कितो यस्तु विष्णुभक्तिप्रकारकः ॥ ८

चतुर्विंशमहोत्साहं कर्ता चैव विशेषतः । स शूद्रो विष्णुदासस्तु पात्रे दृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ९

इति श्रीमद्भागुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उग्रामहेश्वरसंवादे दासवैष्णवभक्तानां लक्षणकथनं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

आदितः श्लोकानां समखण्डाः—३६३१९

अथ पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ।

पार्वत्युवाच—

सर्वेषां चैव भासानां विधिं श्रुहि महेश्वर । महोत्सवाः प्रकर्तव्याः को विधिस्तत्र संमतः ॥ १

१ द. सर्वतो ।

को देवः पूजनं कस्य महिमा कीदृशो भवेत् । कस्यां तिथौ प्रकर्तव्यं तन्मे वद सुरेश्वर ॥ २
मासं प्रति किमुक्तं च वैष्णवान्पुण्यकर्मणः । धन्याऽहं कृतकृत्याऽहं सौ(सु)भाग्याऽहं धरातले
विष्णोः कथां शृणोमीति दर्शनात्स्पर्शनाच्च ॥ ३

महादेव उवाच—

उत्सवानां विधिं ब्रूमो मासं प्रति तवानधे । याञ्छ्रुत्वा च पुनर्देवि गीतवादिग्रहर्षिता ॥ ४
तत्राऽऽदौ तु सिते पक्षे चैत्रमासे सुशोभने । एकादश्यां विशेषेण दोलारूढं प्रपूजयेत् ॥ ५
कुर्याद्भक्त्या सदा देवि उत्सवं विधिपूर्वकम् । दोलारूढं प्रपश्यन्ति कृष्णं कलिमलापहम् ॥ ६
अपराधसहस्रैस्तु मुक्तास्ते नगनन्दिनि । तावत्तिष्ठन्ति पापानि कोटिजन्मकृतान्यपि ॥ ७
यावन्नाऽऽदोलयेद्देवं विश्वेशं विश्वनायकम् । कलौ वै ये प्रपश्यन्ति दोलारूढं जनार्दनम् ॥ ८
गोत्रादिकाः प्रमुच्यन्ते का कथा इतरेष्वपि । दोलोत्सवप्रहृष्टास्तु रुद्रेण सहिताः सुराः ॥ ९
*आलीनाप्राप्तैरुदस्तु रुद्रेण सहिताः सुराः(?) । दोलायां च समायान्ति विष्णुदर्शनलालसाः ॥
कुर्वन्ति प्राङ्गणे नृत्यगीतवाद्यं च हर्षिताः । ऋषयो गणगन्धर्वा रम्भाद्यप्सरसां गणाः ॥ ११
वासुकिप्रमुखा नागास्तथा देवाः सुरेश्वराः । दोलायात्रानिमित्तं तु दोलाहे मधुमाधवे ॥ १२
भूतानि सन्ति भृगुष्टे ये केचिदेवयोनयः । समायान्ति महादेवि कृष्णे दोलास्थिते ध्रुवम् ॥ १३
विष्णुं दोलास्थितं दृष्ट्वा त्रैलोक्यस्योत्सवो भवेत् । तस्मात्कार्यशतं त्यक्त्वा [दोलाहे उत्सवं कुरु
प्रह्लादस्तु समायाति विष्णोर्दोलाधिरौहणम् । कुरुते च महादेवि वरदं तमनुस्मरन्] ॥ १५
दोलास्थितस्य कृष्णस्य ये कुर्वन्ति प्रजागरम् । सर्वपुण्यफलप्राप्तिर्निमैषैकेण जायते ॥ १६
दोलायां संस्थितं विष्णुं पश्यन्ति मधुमाधवे । क्रीडन्ति विष्णुना सार्धं देवदेवेन व(न)न्दिताः ॥ १७
दक्षिणाभिमुखं देवं दोलारूढं सुरेश्वरि । सकृद्वृष्ट्वा तु गोविन्दं मुच्यते ब्रह्महत्या ॥ १८
ॐ दोलारूढाय विद्महे । माधवाय च धीमहि । तन्नो देवः प्रचोदयात् ॥ इदं गायत्र्या पूजनम् ॥
माधवाय गोविन्दाय श्रीकण्ठाय नमो नमः । पूजनं मन्त्रपूर्वं च कर्तव्यं विधिपूर्वकम् ॥ २०
गुरवे दक्षिणां दद्याद्यथाशक्त्या समाहितः । गायन्विष्णोः सदा भक्त्या परिपूर्णं ततो भवेत् ॥ २१
किमन्यद्बहुनोक्तेन भूयो भूयो वरानने । दोलायां संस्थितो विष्णुः सर्वपापपहारकः ॥ २२
पूजितो यैर्नरैः सम्यक्सदा सर्वं ददाति च । यत्र देवाः सगन्धर्वाः किंनरा ऋषयस्तथा ॥ २३
आयान्ति बहुधा तत्र दोलारूढे न संशयः । ॐ नमो भगवते वासुदेवायेति मन्त्रेण पूजनं तत्र
कारयेत् ॥ २४
षोडशोपचारैः पूजा च कर्तव्या विधिपूर्वकम् । धर्मार्थमुख्या ये कामास्तान्सर्वान्प्राप्तुर्ध्रुवम् ॥ २५
अङ्गन्यासं करन्यासं न्यासं शारीरकं च यत् । तत्सर्वं च प्रकर्तव्यं मन्त्रेणानेन सुव्रतः ॥ २६
आगमोक्तेन मन्त्रेण कर्तव्यो हि महोत्सवः । श्रीलक्ष्म्या सहितं देवं दोलायां च प्रकल्पयेत् ॥ २७
देवाग्रे वैष्णवाः स्थाप्या नारदाद्याः सुरर्षयः । विष्णुसेनादिका भक्ताः स्थाप्यास्ते ह्यग्रतः सदा
पञ्चवादित्रनिर्घोषैः कुर्यादारातिकं बुधः । यामे यामे तथा देवि पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ २९
[*नालिकैरेस्तथा शुभ्रैः कदलैर्वा तथा पुनः । अर्घ्यं दद्याच्चतो देवि पूजनीयः प्रयत्नतः] ॥ ३०

* इदमर्थं च. अ. ड. पुस्तकेष्वेव । + धनुर्बिहान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. ट. फ. पुस्तकस्थः । * धनु-
र्बिहान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. पुस्तकस्थः ।

देवदेव जगन्नाथ शङ्खचक्रगदाधर । अर्घ्यं नृहाण मे देव कृपां कुरु ममोपरि ॥ ३१
 तच्छ्रेयं वैष्णवानां तु दद्यात्पाद्यादिकं पुनः । वादनं नर्तनं तत्र कर्तव्यं वैष्णवैर्नरैः ॥ ३२
 आनन्दान्नं ततः सर्वैः कर्तव्यं च विशेषतः । पृथिव्यां यानि तीर्थानि क्षेत्राणि च सुरेश्वरि ॥ ३३
 मन्त्राप्येनानि वै तत्र द्रष्टुमायान्ति तद्दिने । एवं ज्ञात्वा सदा देवि कर्तव्यं उत्सवो महान् ॥ ३४
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्राद्याथान्यजातयः । शङ्खचक्रधराः सर्वे ज्ञातव्या नगनन्दिनि ॥ ३५
 श्रीं धीमहायुगे पाद्म उत्तरारण्य इनामोक्षार्थमेवादि देवोत्सवकथनं नाम पद्मोत्तमतमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६३५४

अथ पदमीतितमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

अस्मिन् चैत्रमासे तु कार्या दमनकोत्सवः । द्वादश्यां तु तथा सम्पत्तिविधिः कार्यो विशेषतः ॥ १
 वैष्णवैः श्रद्धया पुण्यां जनतानन्दवर्धनः । देवानन्दसमुद्भूता दिव्या दमनमञ्जरी ॥ २
 निवेश्य वैष्णवैर्भक्तैः सर्वपूजाफलेप्सुभिः । चित्रं च शुकपक्षे तु द्वादश्यां नगनन्दिनि ॥ ३
 कारयेत्परया भक्त्या महोत्सवमनास्तथा । तत्राऽऽर्द्रा च स्वयं गत्वा आरामं प्रति चानये ॥ ४
 गुर्वाज्ञया प्रकृतव्यं पूजनं रतिना* सह । कामदेव नमस्तेऽस्तु विश्वमोहनकारक ॥ ५
 विष्णोरर्थं विचिन्वा(नो?)मि कृपां कुरु ममोपरि । गीतवादित्रनिर्घोषैरानेतव्यो गृहं प्रति ॥ ६
 एकादश्यां सुरश्रेष्ठ क्षधिवामनपूर्वकम् । कर्तव्यं पूजनं तत्र रात्रौ भक्त्या तु वैष्णवैः ॥ ७
 कर्तव्यमग्रतस्तस्य सर्वतोभद्रमण्डलम् । स्थापयित्वा तु देवेशं रतिना तत्र वै सह ॥ ८
 आच्छाद्य श्वेतवस्त्रेण दमनं स्थापयेद्बुधः । तत्र वै पूजनं कार्यं वैष्णवैर्द्विजसत्तमैः ॥ ९
 ह्रीं कामदेवाय नमो ह्रीं रत्यै तत्तथा नमः । ऐन्द्र्यां ह्रीं दिशि संस्थाप्य कंदर्पं पूजयेद्बुधः ॥ १०
 गरुडपुष्पं तथा धूपदीपभाराजिकं तथा । रात्रौ च भक्त्या कर्तव्यं विधिनाञ्च सुरेश्वरि ॥ ११
 मदनाय इति प्राच्याम् । मन्मथाय नम इत्याग्रेष्याम् । कंदर्पाय इति याम्ये । अनङ्गाय नम इति
 रत्नोद्विदि । भस्मशरीराय नम इति वारुण्याम् । स्मराय नम इति वायव्याम् । ईश्वराय नम
 इति कौबेर्याम् । पुष्पवाणाय नम इति ईशान्याम् ॥ १२
 चतुर्दिक्षु च सर्वासु पूजनं तत्र कारयेत् । पूजिते केशवे चान्न सर्वदेवाः सुपूजिताः ॥ १३
 अक्षतगन्धधूपनैवेद्यैस्ताम्रलैश्च दमनकं पूजयित्वा तु, तत्पुरुषाय विबुधे । कामदेवाय धीमहि ।
 तन्नोऽनङ्गः प्रचोदयात् ॥ १४
 इति वै कामगायत्र्याऽष्टोत्तरशतवारं तं दमनकमभिमन्त्र्य नमस्कर्ष्यात् ॥ १५
 नमोऽस्तु पुष्पवाणाय जगदाह्लादकारिणे । मन्मथाय जगन्नेत्रे रतिमीतिकराय च ॥ १६
 देवदेवं नमस्तेऽस्तु श्रीविश्वेश नमोऽस्तु ते । रतिपते नमस्तेऽस्तु नमस्ते विश्वमण्डन ॥ १७
 नमस्तेऽस्तु जगन्नाथ सर्ववीज नमोऽस्तु ते । एतैर्नानाविधैर्धैरैरागयोक्तैर्विशेषतः ॥ १८

* नामात्र, आर्षः । एवमुत्तरत्राधि ।

१ क. "वात्सासादि" । २ झ. रमयां । ३ क. ऐश्वर्याम् । ४ क. ख. ज. झ. फ. जगन्नाथः ।

पूजनीयः प्रयत्नेन रत्या सह जनार्दनः । ततो निवेद्य तत्कर्म जागरं कारयेद्बुधः ॥ १९
 देवदेव जगन्नाथ वाञ्छितार्थप्रदायक । हस्त्यानापूरय मे विष्णो कामान्कामेश्वरीभिय ॥ २०
 इत्येतैर्वहुभिर्मन्त्रैः पूजनीयः प्रयत्नतः । श्रीनिवासो जगन्नाथो भक्तानां शमभीप्सकः ॥ २१
 ततो दमनकं पुण्यैर्गृहीत्वा मूलमन्त्रेण श्रीविष्वादिदेवेभ्यो दमनकं निवेदयेत् । ततो गन्धादि-
 भिरिहती पूजा गीतवाद्यनृत्यैश्च महोत्सवः कार्यः । देवाग्रे स्थापयित्वा कलशोदकं देवस्य पाद-
 योर्निक्षिप्य जलक्रीडा तस्मिन्दिने कर्तव्या । ततः स्वगुरुं वस्त्रालंकारद्रविणैः श्रद्धया पूजयेत् ।
 ततः स्वयं बन्धुभिर्वैष्णवैः सहाश्रीयात् ॥ २२

+श्रीमहादेव उवाच—

ततो दमनमञ्जर्या यो वै विष्णुं प्रपूजयेत् । पूजिते वै जगन्नाथे ह्यहं वै पूजितः सदा ॥ २३
 ब्रह्महा हेमहारी च मद्यपो मांसभक्षकः । मुच्यते पातकादेवि दृष्ट्वा दमनकोत्सवम् ॥ २४
 सदैवं दमनको देवि पूजितो वैस्तु वैष्णवैः । सर्वं तीर्थं कृतं तैस्तु [सर्वदा नगनन्दिनि ॥ २५
 भूमिदानं च गोदानं महादानं तु भूरिशः । सर्वदानं कृतं तैस्तु] मञ्जर्याः पूजने कृते ॥ २६
 वेदाध्ययनं कृतं तेन शास्त्राध्ययनमेव च । अग्निहोत्रं कृतं तेन मञ्जर्या पूजितो हरिः ॥ २७
 तत्कुत्रं तु महज्ज्ञेयं ब्राह्मं वा चाथ क्षत्रियम् । शौद्रं वैश्यं च यक्षान्यद्वन्यं धन्यतरं स्मृतम् २८
 यस्मिन्कुलेऽवतीर्थायोत्सवो द(दा)मनकः कृतः । स च धन्यस्तु धन्यो वै येन विष्णुः प्रपूजितः २९
 दमनकेन तु देवि संप्राप्ते मधुमाधवे । संपूज्य गोसहस्रस्य देवि संलभते फलम् ॥ ३०
 मल्लिकाकुसुमैर्देवं वसन्ते गरुडध्वजम् । योऽर्चयेत्परया भक्त्या मुक्तिभागी भवेत्तु सः ॥ ३१
 मैरुको दमनकश्चैव सद्यः पु(द्यस्तु)ष्टिकरो हरेः । अतः पूजा प्रकर्तव्या वैष्णवैरनरसत्तमैः ॥ ३२
 गोसहस्रं कृतं तेन कन्यादानं तथैव च । पृथ्वीदानं कृतं तेन विष्णोर्वै पूजने कृते ॥ ३३
 एकामेकां गृहीत्वा तु मञ्जर्यां दमनस्य तु । यः पूजयति देवेशं संप्राप्ते मधुमाधवे ॥ ३४
 पुण्यसंख्यां न जाने वै तस्याहं नगनन्दिनि । स वै चतुर्भुजो भूत्वा इह लोके परत्र च ॥
 धर्मानार्थाश्च कामाश्च प्रभुञ्जे वैष्णवं पदम् ॥ ३५

इति श्रीमहापुराणे पाथ उत्तरखण्ड उमागहेश्वरसंवादे दमनकमहोत्सववर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६३८९

अथ सप्ताशीतितमोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच—

वैशाख्यां पूर्णिमास्यां वै जलस्थं जगदीश्वरम् । पूजयेद्द्वैष्णवो भक्त्या कुतोत्साहो मुदाऽन्वितः
 गीतं वाद्यं तथा नृत्यं कृत्वा पुण्यं महोत्सवं । एकादश्यां सुरश्रेष्ठे पश्येद्वाऽथ प्रहसितः ॥ २
 गीतं गायन्तरेर्भक्त्या कर्तव्यं उत्सवः शुभः । शयनं कुरु देवेश जलेऽस्मिन्वै सुरेश्वर ॥ ३
 त्वयि सुप्ते जगत्सुप्तं भवते नात्र संशयः । घनागमे प्रकुर्वन्ति जलस्थं वै जनार्दनम् ॥ ४

+ इदमधिकगतिं माति । * घनुषिहान्तर्गतः पाठः क. पुस्तकस्थः ।

१ क. अ. 'म' । गृहीत्वा दमनकं यस्तु पू । २ अ. 'कत्वा मुक्ति' । ३ छ. मपुको । ४ क. अ. 'ण्वं भ' ।

ये जनास्तु सुरश्रेष्ठे न दाहो नारको भवेत् । स्वर्णपात्रे तथा रौप्ये ताम्रे वा च सुरेश्वरि ॥ ५
 मृन्मये वाऽथ कर्तव्यं शयनं विष्णुसंज्ञकम् । तत्र तोयं च संस्थाप्य शीतलं गन्धवासितम् ॥ ६
 तस्मिन्तोये ततो विष्णोः स्थापनं कारयेद्बुधः । गोपालनाम्नी श्रुतिश्च रामनाम्नी तथाऽपि वा ७
 शालग्रामशिल्पा वाऽपि स्थापनीया विशेषतः । प्रतिमा वा महाभाग(गे) तस्य पुण्यमनन्तकम् ८
 यावद्दराधरा लोका यावद्रविकरा भुवि । तावत्तस्य कुले कश्चिन्न भवेद्देवि नारकी ॥ ९
 तस्माज्ज्येष्ठे महादेवि तोयस्य पूजयेद्भरिम् । वीततापो नरस्तिष्ठेद्यावदाभूतसंश्रवम् ॥ १०
 सुशीतले तथा तोये तुलसीदलवासिते । शुचिशुक्रगते काले पूजयेद्दरणीधरम् ॥ ११
 शुचिशुक्रगते काले येऽर्चयिष्यन्ति केशवम् । जलस्थं विविधैः पुष्पैर्मुच्यन्ते यमयात(साद)नात् ॥
 जन्ममृष्टा यतो विष्णुर्जलशायी जलमियः । तस्माद्भीष्मे विशेषेण जलस्थं पूजयेद्भरिम् ॥ १३
 नीरमये स्थितं कृत्वा शालग्रामसमुद्भवम् । येनाचितं(तो) महाभक्त्या स भवेत्कुलपावनः ॥१४
 कर्कराशिगते सूर्ये मिथुनस्थे विशेषतः । येनाचितो हरिर्भक्त्या जलमये तु सुन्दरि ॥ १५
 द्वादश्यां तु विशेषेण जलस्थजलशायिनः । येनार्चनं कृतं तेन कोटियज्ञशतं कृतम् ॥ १६
 निक्षिप्य जलपात्रे तु मासे माघवसंज्ञके । माघवं येऽर्चयिष्यन्ति देवास्ते न नरा भुवि ॥ १७
 पात्रे गन्धादिकं कृत्वा यः क्षिपेद्भरुडध्वजम् । द्वादश्यां पूजयेद्भार्यां मुक्तिभागी भवेद्दि सः ॥१८
 अश्रद्धधानः पापात्मा नास्ति कोऽच्छिन्नसंशयः । हेतुनिष्ठश्च पञ्चते न पूजाफलभागिनः ॥ १९
 तथा महेश्वरं देवं जलस्थं जगदीश्वरम् । पूजयेथो नरो नित्यं महापापैः प्रमुच्यते ॥ २०
 ॐ ह्रीं ह्रीं रामाय नमः । इति मन्त्रेण देवेशि पूजनं तत्र वै स्मृतम् ॥ २१
 ॐ ह्रीं कृष्णाय गोविन्दाय गोपीजनवल्लभाय नमः । इति मन्त्रेण गिरिजे उदकं चाभिमन्त्रयेत् ॥
 देवदेव महाभाग श्रीवत्सकृतलाच्छन । महादेव नमस्तेऽस्तु नमस्ते विश्वभावन ॥ २३
 अर्घ्यं शृणो भो देव मुक्तिं मे देहि सर्वदा । नानाविधैः सुपुष्पैश्च पूजयेद्भरुडासनम् ॥ २४
 सर्ववाधाविनिर्मुक्तो विष्णोः सायुज्यतामियात् । रात्रौ जागरणं तत्र(कृत्वा) द्वादश्यां सुसमाहितः
 भक्तिपूर्वं भजेद्देवं विष्णुमन्ययमक्षयम् । एवं वैशाखसंवन्धी भक्तिभावेन तत्परैः ॥ २६
 उत्सवो विष्णुसंज्ञस्तु कर्तव्यो भक्तिमिच्छुभिः । आगमोक्तेन मन्त्रेण विधिं तत्र प्रकारयेत् ॥ २७
 कृते सति महादेवि कोटियज्ञसमं फलम् । रागद्वेषविनिर्मुक्तो महामोहनवर्तकः ॥ २८
 इह लोके सुखं भुक्त्वा याति विष्णोः सनातनम् । ब्राह्मणो भक्तिभावेन यः करोत्युत्सवं भुवि
 सर्वपापविनिर्मुक्तो वैकुण्ठं गच्छते ध्रुवम् । वेदाध्ययनहीनोऽपि शास्त्राध्ययनवर्जितः ॥ ३०
 हरिर्भक्तिं तु संग्राप्य लभते वैष्णवं पदम् । आत्मारामः सदासुक्तो विजितात्मा भवेत्तु सः ॥३१
 स वै विष्णुपदं याति यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ३२

इति श्रीमहापुराणे पाथ उत्तरखण्ड उगमादेश्वरसंवादे देवरायनीमहोत्सवो नाम सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥८७॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६४२१

अथाष्टाशीतितमोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच—

श्रावणे मासि संप्राप्ते पवित्रारोपणो विधिः । यस्मिन्कृते तु देवेशि दिव्यभक्तिः प्रजायते ॥ १
 पवित्रारोपणं विष्णोः कर्तव्यं श्रद्धया बुधैः । संपूर्णा जायते तस्य पूजा पार्वति वार्षिकी ॥ २
 पवित्रारोपणे विष्णोर्जायते सुखमात्मनः । संपूजिते सदा विष्णौ नानासुखमवाप्नुयात् ॥ ३
 सूत्रं वाससमा(आ)नीय ब्राह्मण्या कर्तितं तथा । स्वेनैव कर्तितं सूत्रं तेनैव च प्रकारयेत् ॥ ४
 सच्छुद्धाकर्तितं सूत्रं तद्ग्राह्यं वा तथैव च । अन्यथा विक्रयेणापि ग्राह्यं चापि यथा तथा ॥ ५
 सौमिणैव प्रकर्तव्यः पवित्रारोपणो विधिः । रौप्येण वा तथा कार्यं पवित्रं विष्णुदैवतम् ॥ ६
 सौवर्णेनापि देवेशि कर्तव्यं विधिपूर्वकम् । अभावे सर्वधातूनां ग्राह्यं सूत्रं तथा बुधैः ॥ ७
 कृत्वा तु विघ्नतं सूत्रं प्रक्षाल्यमुदकेन तु । लिङ्गे लिङ्गप्रमाणं च प्रतिमायां यथाविधि ॥ ८
 पादान्तं जानुपर्यन्तं तथा नाभिसमं स्मृतम् । ज्येष्ठं मध्यं कनिष्ठं च पवित्रं कारयेद्बुधः ॥ ९
 संवत्सरदिनैर्यद्वा तदर्धार्धेन संख्यया । सूत्रेणैव प्रकर्तव्यं ग्रन्थिमष्टोत्तरेण तु ॥ १०
 तदर्धसंख्यकेनापि युक्तं वा तत्र पार्वति । लिङ्गे वै लिङ्गसंज्ञं तु गङ्गानागैश्च संयुतम् ॥ ११
 प्रतिमायां तथा देवि पवित्रं वनमालकम् । यथा शोभा तथा कार्यं येन विष्णुः प्रसीदति ॥ १२
 एकं वै सुपवित्रं तु गन्धार्घ्यं कारयेत्सदा । तन्तु(न्तु)नामवसंयुक्तं कर्तव्यं वैष्णवैर्नरैः ॥ १३
 देवानां च यथा प्रोक्तं पवित्रं विष्णुदैवतम् । अम्बरीषादिभक्ताश्च अन्ये ये च ध्रुवादयः(?) ॥ १४
 पवित्राणि ततः पश्चादातव्यानीह पार्वति । प्रतिपद्नदस्योक्ता पवित्रारोपणे तिथिः ॥ १५
 लक्ष्म्या देव्या द्वितीया च तिथिनामुत्तमा तिथिः । तृतीया तु तव प्रोक्ता चतुर्थी गणपस्य च ॥ १६
 पञ्चमी चन्द्रमसश्च षष्ठी वै कार्तिकस्य च । सप्तमी च रवेः प्रोक्ता दुर्गायाश्चाष्टमी स्मृता ॥ १७
 नवमी चैव मातृणां यमस्य दशमी तथा । एकादशी तु सर्वेषां द्वादशी माघवस्य च ॥ १८
 त्रयोदशी तु कामस्य शर्वस्योक्ता चतुर्दशी । तद्दत्पञ्चदशी ख्याता धातुर्वै हर्चने पुनः ॥ १९
 एता वै तिथयः प्रोक्ताः पवित्रारोपणोचिताः । कनिष्ठे द्वादश प्रोक्ता मध्यमे द्विगुणाः स्मृताः ॥
 त्रिगुणाश्चोत्तमा(मे) चैव ग्रन्थयश्च पवित्रके । कर्पूरकेशराभ्यां वा चन्दनेन हरिद्रया ॥ २१
 रज्ज्यापित्वा तु तत्सर्वं स्थाप्यं नवकरण्डके । देवस्य यजनं यत्र स्थाप्यानि देववत्तदा ॥ २२
 आदौ देवार्चनं कृत्वा वासनं सपवित्रकम् । अधिवासिते पवित्रे तु ततो वै पूजनं स्मृतम् ॥ २३
 पवित्रेषु च ये देवास्तेषां निकटमाचरेत् । ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रस्तथा वै सूत्रदेवताः ॥ २४
 क्रिया च पौरुषी वीरा चतुर्थी चापराजिता । जया च विजया चैव मुक्तिदा च सदाशिव ॥ २५
 मनोन्मनी तु नवमी दशमी सर्वतोमुखी । ग्रन्थीनां देवताश्चैताः सूत्रेषु विनिवेशयेत् ॥ २६
 आवाहनं मुद्रया वै शास्त्रोक्तविधिना ततः । आवाह्यं तत्र ताः सर्वाः संनिधीकरणं स्मृतम् ॥ २७
 संनिधीकरणं मुद्रया संनिधीकरणम् । रक्षामुद्रया संरक्ष्य धेनुमुद्रयाऽमृतीकृत्य प्रागेव
 देवस्याग्ने कलशोदकं गृहीत्वाऽऽगमोक्तेन मन्त्रेण प्रोक्षणं विधाय ह्रीं कृष्णायेति मन्त्रेण
 प्रोक्षणम् । गन्धधूपदीपनैवेद्यादिकं दत्त्वा ताम्बूलादिकं दत्त्वा षोडशोपचारादिना पवित्रदेवता-

१ ख. ज. झ. "माघे च । २ छ. "न्यिनाऽष्टौ" । ३ छ. न. "वायम्" । ४ छ. "सधिकारणमुत्तमम्" । ५ क. ख. ज. छ. "कृत्वाऽऽनीय वै" । ६ फ. ह्रीं ह्रीं ह्रीं ।

मन्थय्ये गन्धपवित्रं देवस्य पूषितं कृत्वा देवाभिमुखः सन्नमस्कारमुद्रया देवमभिमन्त्रयति ॥ २८
आमन्त्रितो महादेव सार्धं देव्या गणादिभिः । मन्त्रवां लोकपालैश्च सहितः परिचारकैः ॥ २९
आगच्छ भगवन्विष्णो विषेः संपूर्ण(ति)हेतवे । प्रातस्त्वत्पूजनं कुर्मः सांनिध्यं नियतं कुरु ॥ ३०

तद्ग्रन्थं च पवित्रं च देवस्य राघवस्य च । श्रीविष्णोश्चरणे तन्निक्षिप्य प्रातः स्वक्रियां विधाय
पुण्याहं स्वस्तिवाचनं जयशब्दैर्वेष्टादिवादित्रनिर्योपतृयादिशब्दैः पवित्रैः पूजां कुर्यात् ॥ ३१

ततः प्रथमं ज्येष्ठं ततो मध्यमं कनिष्ठं चैभिः सर्वैर्यथाक्रमेण पूजां कुर्या(जये)त् ॥ ३२

ॐ वामुदेवाय विश्वहे विष्णुदेवाय धीमहि । तत्रो देवः प्रचोदयात् । इति पवित्रादानम्
अथवा स्वयम्भूतः ॥ ३३

ततो वै महतीं पूजां विष्णोः कुर्यात्प्रसादिनीम् । यया वै कृतया देवि विष्णुरात्मा प्रसीदति ३४
समन्तादीपमाला च कर्तव्या च विधानतः । चतुर्विधं तथा चान्नं नैवेद्यं कारयेद्बुधः ॥ ३५

पवित्राणि ततो दद्यात्पूजितानि तु शोभने । भक्त्या वै तु विशेषेण श्रीगुरुं पूजयेत्ततः ॥ ३६
ब्रह्मालंकारविधिना पूजनीयो गुरुर्महान् । पूजयित्वा गुरुं तत्र पवित्रं धारयेत्ततः ॥ ३७

अथ ये वैष्णवाः सन्ति तेभ्यस्ताम्बूलादिकं दत्त्वा पूर्णाहुतिमग्नये दत्त्वा श्रीनिवासाय श्रीकृ-
ष्णाय कर्म निवेदयेत् ॥ ३८

मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं तु केशव । यत्पूजितं मया सम्यक्संपूर्णं यातु मे ह्यु(त्सर्प)तां
यातु तदष्ट(वम्) ॥ ३९

तत उद्गास्येष्टवन्धुभिस्तथा वैष्णवैर्विभ्रैर्वा सहितः सन्मुष्टमन्नं स्वयं भुञ्जीत ॥ ४०

एतत्पूजनकं दिव्यं ये मृण्वन्ति द्विजोत्तमाः । सर्वपापविनिर्मुक्ता यान्ति विष्णोः परं पदम् ॥
यावत्तपति वै चन्द्रो यावत्तपति वै रविः । पवित्रारोपकस्तावत्तपते नात्र संशयः ॥ ४२

पृथिव्यां यानि दानानि नियमाश्च तथा पुनः । सर्वे संपूर्णतां याति पवित्रारोपणे कृते ॥ ४३

उत्सवानां राजराजः पवित्रारोपको विधिः । ब्रह्महा शुध्यते तत्र नात्र कार्यं विचारणा ॥ ४४

सत्यं सत्यं पुनः सत्यं यदुक्तं नगनान्दिनि । पवित्रारोपणे पुण्यं दर्शने तु तथा स्मृतम् ॥ ४५

शूद्रैर्वाऽथ महाभागे पवित्रारोपणो विधिः । कृतो वै भक्तिभावेन ते वै धन्यतमाः स्मृताः ॥ ४६
धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं सौ(सु)भाग्या धरणीतले । मया तु या कृता भक्तिर्वैष्णवी मुक्तिदायिनी

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे पवित्रारोपणं नामाष्टाशतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६४६८

अथ जननवतितमोऽध्यायः ।

[*पार्वत्युवाच—

कानि कानि च पुण्याणि कस्मिन्मासे प्रकल्पयेत् । तन्ने वद सुरेश त्वं विस्तराज्जगतः प्रभो] १

श्रीमहादेव उवाच—

चैत्रे तु चम्पकेनैव जातौपुष्पेण वा पुनः । पूजनीयः प्रयत्नेन केशवः क्लेशनाशनः ॥ २

* धनुर्षिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ज. घ. पुस्तकस्थः ।

१ फ. तद्ग्रन्थपवित्रं देवस्य चराचरस्य ।

दमनकैर्भवकैर्वलपुण्यैस्तथाऽपि वा । पूजयेज्जगतामीशं विष्णुं सर्वेश्वरेश्वरम् ॥ १
 शतपत्रैस्तथा दिव्यै रक्तैर्वा सुसमाहितः । पूजयति नरो नित्यं चैत्रमासे सुरेश्वरि ॥ ४
 वैशाखे तु सदा देवि ह्यर्चनीयो महाप्रभुः । केतकीपत्रमादाय वृषभस्थं दिवाकरे ॥ ५
 येनार्चितो हरिर्भक्त्या प्रीतो मन्वन्तरं शतम् । ज्येष्ठे मासे तु संप्राप्तिं नानापुण्यैः प्रपूजयेत् ॥ ६
 पूजिते देवदेवेशे सर्वदेवाः सुपूजिताः । कृत्वा पापसहस्राणि महापापशतानि च ॥ ७
 तेऽपि यास्यन्ति भो देवि यज विष्णुः श्रिया सह । आपादे मासि संप्राप्ते पूजां कुर्याद्विशेषतः ८
 करवीरै रक्तपुष्पैस्तथाऽर्द्धैर्वा सदा नराः । पूजां कुर्वन्ति ये विष्णोस्ते नराः पुण्यभागिनः ॥ ९
 जातरूपनिर्भैविष्णुं कदम्बकुसुमैस्तथा । येऽर्चयिष्यन्ति गोविन्दं न तेषां सौरीजं भयम् ॥ १०
 घनागमे घनश्यामः कदम्बकुसुमार्चितः । ददाति वाञ्छितान्कामान्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ११
 यथा पद्मालयां प्राप्य प्रीतो भवति माधवः । कदम्बकुसुमं लब्ध्वा प्रीतो भवति लोककृत् ॥ १२
 तुलसीकृष्णतुलसीवङ्गुलैर्वा सुरेश्वरि । सर्वदा पूजितो विष्णुः कष्टं हरति नित्यशः ॥ १३
 श्रावणे मासि संप्राप्ते येऽर्चयन्ति जनार्दनम् । अतसीपुष्पमादाय तथा दुर्वादलेन तु ॥ १४
 नानापुष्पैर्विशेषेण पूजनीयः प्रयत्नतः । ददाति विपुलान्कामान्यावदाभूतसंश्रुतम् ॥ १५
 भाद्रमासे तु संप्राप्ते शृणु त्वं नगनन्दिनि । चम्पकैर्वा श्वेतपुष्पै रक्तसिन्दूरकैस्तथा ॥ १६
 कर्दार्वै महादेवि सर्वकामफलं लभेत् । आश्विने वै शुभे मासि कर्तव्यं विष्णुपूजनम् ॥ १७
 यूधिकानवजातीभिस्तथा नानाविधैः शुभैः । पूजनीयः प्रयत्नेन भक्तिपूर्वं सदा जनैः ॥ १८
 पद्मान्येव समानीय येऽर्चयन्ति जनार्दनम् । धर्मार्थकाममोक्षांश्च लभन्ते मानवा भुवि ॥ १९
 कार्तिके मासि संप्राप्ते पूजनीयो महेश्वरः । यावन्ति ऋतुपुष्पाणि देयानि माधवस्य च ॥ २०
 तिलानि तिलपुष्पाणि तैर्वा ह्यर्चनकं चरेत् । पूजिते सति देवेशे अनन्तफलमश्नुते ॥ २१
 पुनर्गैर्वकुलैः पुण्यैश्चम्पकैर्वा जनार्दनम् । कार्तिके पूजयिष्यन्ति ते देवा न हि मानवाः ॥ २२
 मार्गशीर्षे प्रयत्नेन पूजनीयः सदा प्रभुः । नानापुष्पैः सुनैवेद्यैर्धूपैर्नाराजनैस्तथा ॥ २३
 मार्गशीर्षे विशेषेण दिव्यैः पुष्पैः प्रपूजयेत् । [पौषमासे महादेवि ह्यर्चनं शुभदं स्मृतम् ॥ २४
 नानातुलसीपत्रैश्च मृगनाभिजलैस्तथा । माघमासे तु संप्राप्ते नानापुष्पैः प्रपूजयेत्] ॥ २५
 पूजिते देवदेवेशे वाञ्छितं लभते ध्रुवम् । कर्पूरजा तथा पूजा नानानैवेद्यमोदकैः ॥ २६
 फाल्गुने चैव संप्राप्ते ह्यर्चनं माधवस्य च । कृत्वा वासन्तिकीं पूजां पुष्पाण्यादाय सर्वशः ॥ २७
 नवीनैर्वाऽप्य देवेशि सर्वैर्वा पूजयेत्ततः । पूजिते तु जगन्नाथे वैकुण्ठपदमव्ययम् ॥
 श्राप्नोति पुरुषो नित्यं श्रीविष्णोश्च प्रसादतः ॥ २८

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे मासपुण्यकथनं नामैकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६४९६

* धनुर्ग्रहान्तर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ट. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ज. झ. विष्णु । २ झ. "सुमैः शुभैः । येऽ" ।

अथ नवतित्तोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

एकदा द्वारकामागादपिः कृष्णदिदृशया । पुष्पाण्यादाय दिव्यानि कल्पवृक्षोत्थितानि च ॥ १
 नारदं स्वागतेनासौ कृष्णः सत्कारमाचरन् । इदमर्घ्यमिदं पाद्यामित्युवाचाऽऽसन् ददत् ॥ २
 नारदं ज्ञानिं पुष्पाणि कृष्णापोपाजहार ह । कृष्णः षोडशसहस्रस्त्रीभ्यस्तानि व्यवीभजत् ॥ ३
 विन्दुत् सत्यभामां तु सर्वाभ्यस्तान्यदात्यभुः । सत्यभामा ततः क्रुद्धा क्रोधागारं समाविशत् ॥ ४
 [* मेष्पामिव स्थितां कोपान्निभसतां मुहुर्मुहुः । करजाग्रावलीढं तु पङ्कजं मुखपङ्कजे ॥ ५
 संश्लेषयिन्दा निभस्य विरहन्ती पुनः पुनः । करपत्रे पुनः शङ्खं मुखपत्रं निवेशय च ॥ ६
 विनीतां चान्तसर्वाङ्गीं ध्यायन्तीं कमण्डलुणम् । सरसं चन्दनं शृङ्खलं मेष्पाहस्तात्सुनन्दिताम् ॥ ७
 प्रह्लादयित्वा हृदयं क्षिपन्तीं निर्दयं पुनः । पुनरुच्छस्य शयनात्पतन्तीं च पुनः पुनः] ॥ ८
 समाज्ञाय ततः कृष्णस्तत्र गत्वा समाहितः । [+ अवगुह्य यदा वक्त्रमुपधाने न्यवेशयत् ॥ ९
 इदमनन्तरितं ज्ञात्वा तदा गत्वा जनार्दनः । मेष्पाजनं स संज्ञायानारुवेयोऽस्मीति संज्ञया ॥ १०
 जग्राह व्यजनं चैव स्थित्वा स परिपाश्वरः । शर्नैरिवासृजद्वातं जहास शनकैरिव ॥ ११
 तद्भुजवमद्वन्द्वं ह्यवेचत्सा तु भामिनी । कथमेकतरः सख्या गन्धोऽयमिति तं खलु ॥ १२
 ददर्श केशवं देवी सहसा लोकभावनम् । युज्यतीति तदोवाचासं सुस्त्रावाऽऽविलेखणा ॥ १३
 अवसिक्ता च रोपणं बभूव प्रणयान्विता । सा रोपस्फुरमाणोष्ठीं तिष्ठन्त्यधोमुखी तदा ॥ १४
 मुहूर्तमसितापाङ्गी तस्यावन्यमुखी तदा । तस्याः सुस्त्राव नैत्राभ्यां वारि प्रणयकोपजम् ॥ १५
 कुशेशयपलाशाभ्यामवदयायजलं यथा । समुत्पत्य जलं तत्र पतितं वदनाम्बुजात् ॥ १६
 प्रतिजग्राह पद्माक्षः कराभ्यामेव सत्वरः । अथोरसि च तत्तापं श्रीवत्साङ्गोऽम्बुजैक्षणः ॥
 धियानयनजं देवः परिमृज्यैवमब्रवीत् ॥ १७

श्रीकृष्ण उवाच—

स्रवत्यसितपत्राक्षि किमर्थं तव भामिनि ॥

१८

सूत उवाच—

शनैरुवाच नैत्राभ्यां प्रमृज्य सुभगा जलम् ॥

१९

सत्यभामोवाच—

मदीयस्त्वमिति ह्यासीन्मतिर्नित्यं मम प्रभो । अद्य साधारणलोहस्त्वमित्यवगताऽस्म्यहम् ॥ २०

सूत उवाच—

तच्छ्रुत्वा वचनं तस्याः प्रत्युवाच जनार्दनः ॥

२१

श्रीकृष्ण उवाच—

दहतीव ममाज्ञानि शोकः कमललोचने । किमु तत्कारणं येन त्वमेवं सति विव्रुता ॥ २२

सूत उवाच—

ततः प्रोवाच भर्तारं सत्या सत्यव्रते स्थितम् ॥

२३

* धनुर्ध्रान्तर्गतः पादो ह. पुस्तकस्थः । + धनुर्ध्रान्तर्गतः पादो ह. पुस्तकस्थः । * स्रवभाव आक्षेपः ।

सत्यभामोवाच—

यत्पारिजातकुसुमं दत्तवानारदस्तव । तत्तु स्वेष्टजने दत्त्वा त्वयाऽहं परिवञ्चिता ॥ २४

सूत उवाच—

विहस्य भगवान्कृष्णः सुविचार्य ततः स्वयम् । सत्यभामां मानयित्वा गरुडं मनसाऽस्मरत् २५
स्मृतमात्रस्तु गरुडस्तदाऽऽगत्याग्रतः स्थितः । आरुह्य वेगात्पत्रं तमि(दि)त्युवाच मियां प्रभुः ॥

कृष्ण उवाच—

सत्ये त्वं मा कथाः क्रोधं त्वत्कृते दैवतैः सह । विरुध्य देवराजानं रोपयिष्ये तवाङ्गणे ॥
कल्पद्रुमं महाभागेऽपराधं मे(धस्य) क्षमां कुरु ॥ २७

सूत उवाच—

इति कृत्वा प्रतिज्ञां तु श्रीकृष्णः सत्यभामया । देवलोकमगात्तूर्णं यत्र देवः स वृत्रहा ॥
याचितः कल्पवृक्षार्थमुत्तरं दत्तवान्प्रभुम् ॥ २८

इन्द्र उवाच—

नार्यं देवद्रुमो भूम्यां प्राप्तुं योग्यस्त्वया प्रभो ॥ २९

सूत उवाच—

तदा क्रुद्धो महाबाहुर्दक्षमुत्पाव्य मूलतः । बाह्यपारोपयामास वेगेन बलवत्तरः ॥ ३०
तदा वज्रधरो वेगाद्भ्रजमुद्यम्य वीर्यवान् । गरुडं ताडयामास कल्पवृक्षं त्यजेदिति ॥ ३१
तदा पत्ररथः पत्रं कुलिशस्यापि गौरवात् । एकं विसर्जयामास त्वरया प्रजगाम च ॥ ३२
तेन वज्रप्रहारेण त्रयोऽभूवन्पतत्रिणः । मयूरो नकुलश्चापः कृष्णो ह्यारुवतीमगात् ॥ ३३
आगत्य सत्यभामाया गृहे चैनधरोपयत् । तदैव नारदोऽभ्यागात्सत्यया मानितो बहु ॥ ३४

सत्योवाच—

ईदृशः कल्पवृक्षोऽयं पतिरेतादृशः प्रभुः । भवे भवे कथं प्राप्यस्तदाख्यातु भवान्मम ॥ ३५

सूत उवाच—

इति पृष्ठस्तदा ग्राह नारदो मुनिसत्तमः ॥ ३६

नारद उवाच—

प्राप्यते सत्यभामेऽयं तुलापुरुषदानतः ॥ ३७

सूत उवाच—

सत्यभामा तदा कृष्णं कल्पवृक्षसमान्वितम् । नारदायैव सा प्रादाचोलयित्वा विधानतः ॥ ३८
सर्वोपस्करमादाय नारदस्त्रिदिवं ययौ । श्रियः पतिमथाऽऽमन्य गते देवर्षिसत्तमे ॥
हर्षोत्फुल्लानना सत्या बाधुदेवमयाब्रवीत् ॥ ३९

सत्यभामोवाच—

धन्याऽस्मि कृतकृत्याऽस्मि सफलं जीवितं च मे । मज्जन्मानि निदाने च धन्यौ तौ पितरौ मम ४०
यौ मां त्रैलोक्यसुभगां जनयामासतुर्धुवम् । षोडशस्त्रीसहस्राणां बल्लभाऽहं यतस्तव ॥ ४१
यस्मान्मयाऽऽदिपुरुषः कल्पवृक्षसमान्वितः । यथोक्तविधिना सम्यङ्नारदाय समर्पितः ॥

यद्वातामिपि जानन्ति स्थिसंस्था न जन्तवः । सोऽयं कल्पद्रुमो मेहे मम तिष्ठति सांभतम् ॥ ४३
 ईन्द्रोऽयमिष्येनश्वाहं श्रीपतेरतिवह्नुभा । अतोऽहं प्रष्टुमिच्छामि किंचित्त्वां मधुसूदन ॥ ४४
 यदि न्वै मत्प्रियकरः कथयस्वात्र विस्तरात् । श्रुत्वा तच्च पुनश्चाहं करोमि हितमात्मनः ॥
 त्वा कल्पं त्वया देव विद्युक्ता स्यां न कर्हिचित् ॥ ४५

मम उवाच—

इति मियावचः श्रुत्वा स्मरास्यः स गदाधरः । सत्याकरं करे कृत्वाऽगमत्कल्पतरोस्तलम् ॥ ४६
 निदिष्यानुचरं नैकं सविलासं मियान्वितः । महस्य सत्यामामन्य प्रोवाच जगतां पतिः ॥
 नन्दीनिपरितोषार्थं विलसत्पुलकाङ्गकः ॥ ४७

श्रीकृष्ण उवाच—

न मे न्यूनः मियतया काचिदन्या नितम्बिनी । पोडशस्त्रीसहस्राणां मिये प्राणसमा हसि ॥ ४८
 त्वदर्थं देवराजेन विरोधो द्रवतैः सह । त्वया यत्प्रार्थितं कान्ते कृणुं यच्च महद्भवेत् ॥ ४९
 अद्वैतमयवाऽकार्थमकथ्यमापि यत्पुनः । तन्करोमि कथं प्रश्नं कथयामि न तु मिये ॥
 पृच्छन्व सर्वं कथये यत्ते मनसि वर्तते ॥ ५०

मन्योवाच—

दानं नरो व्रतं वाऽपि किंतु पूर्वं कृतं मया । येनाहं मर्त्यजा मर्त्यभावातीताऽभवं किल ॥ ५१
 तवाद्वापर्हणा नित्यं गरुडोपरिगामिनी । इन्द्रादिदेवतावासमगमं च त्वया सह ॥ ५२
 अनन्त्यां प्रष्टुमिच्छामि किं कृतं तु मया शुभम् । भवान्तरे च किंशिला का वाऽहं कस्य कन्यका

श्रीकृष्ण उवाच—

मृणुर्वैकुण्ठाः कान्ते यत्वं वै पूर्वजन्मनि । पुण्यव्रतं कृतवती तत्सर्वं कथयामि ते ॥ ५४
 आसीत्कृतयुगस्यान्ते मायापुर्वी द्विजोचमः । आत्रेयो देवशर्मति वेदवेदाङ्गारगः ॥ ५५
 आतिथेयोऽग्निशुश्रूषी सौरव्रतपरायणः । सूर्यमाराधयन्नित्यं साक्षात्सूर्य इवापरः ॥ ५६
 तस्यातिवयसस्त्वासीन्नाम्ना गुणवती सुता । अपुत्रः स स्वशिष्याय चन्द्रनाम्ने ददौ सुताम् ५७
 तमेव पुत्रवन्मेने स च तं पितृवद्दशी । तौ कदाचिद्वनं यातौ कुशेध्माहरणार्थिनौ ॥ ५८
 हिमाद्रिपादपवने चेरतुस्तौ यतस्ततः । तौ ततो राक्षसं घोरमायान्तं समपश्यताम् ॥ ५९
 भयविह्वलसर्वाङ्गावसमर्थौ पलायितुम् । निहतौ रक्षसा तेन कृतान्तसमरूपिणा ॥ ६०
 तौ तत्क्षेत्रप्रभावेन धर्मशीलतया पुनः । वैकुण्ठभवनं नीतौ मद्गणैर्मत्समीपगैः ॥ ६१
 यावज्जीवं तु यत्ताभ्यां सूर्यपूजादिकं कृतम् । तेनाहं कर्मणा ताभ्यां सुमीतो ह्यभवं किल ॥ ६२
 सौराक्ष शैवा गाणेशा वैष्णवाः शक्तिपूजकाः । यामेव प्राप्नुवन्तीह वर्षापाः सागरं यथा ॥ ६३
 एकोऽहं पञ्चधा जातः क्रीडया नामभिः किल । देवदत्तो यथा कश्चिपुत्राद्याह्वाननामभिः ६४
 ततश्च तौ मद्भवनाधिवासिनौ विमानयानौ रविचर्चसावुभौ ॥
 मत्सुखरूपौ मम संनिधानगौ दिव्याङ्गनाचन्दनभोगभाजनौ ॥ ६५

इति श्रीमहापुराणे धाम उत्तरखण्डे श्रीकृष्णसत्ययामासंवादे कार्तिकमाहात्म्ये पारिजातवृक्षाभयने
 नाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ (१)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६५६०

अथैकनवतितमोऽध्यायः ।

श्रीकृष्ण उवाच—

ततो गुणवती श्रुत्वा रक्षसा निहताबुधौ । पितृभर्तृजदुःखार्ता करुणं पर्यदेवयत् ॥ १

गुणवत्पुत्रावच—

हा नाथ हा पितृस्यक्त्वाऽगच्छतं क्व च मां विना । वालाऽहं किं करोम्यद्य अनाथा भवतो-
र्वि(श्वां वि)ना ॥ २

को नु मामास्थितां गेहे भोजनाच्छादनादिभिः । अर्किचित्कुशलां स्नेहात्पालयिष्यति दुःखिताम्
हतभाग्या हतमुख्या हताशा हतजीविता । शरणं कं प्रयास्येऽद्य यो महुःखं प्रमार्जयेत् ॥ ४

क्व यास्यामि क्व तिष्ठामि किं करोमि यथाऽघृणम् । विधात्रा हा हताऽस्म्यद्य हानाथा वत बालिश
श्रीकृष्ण उवाच—

एवं बहु विलप्याथ कुररीव भृशतुरा । पपात भूमौ विकला रम्भा वातहता यथा ॥ ६

चिरादाश्वस्य सा भूयो विलप्य करुणं बहु । निमग्ना दुःखजलधौ शोकार्ता समवर्तत ॥ ७

सा गृहोपस्करान्सर्वान्विक्रीय शुभकर्मकृत् । तयोश्चक्रे यथाशक्ति पारलौकिकसत्क्रियाम् ॥ ८

तस्मिन्नेव पुरे वासं चक्रे प्रभृतिजीविनी । विष्णुभक्तिपरा शान्ता सत्यशौचैदितत्परा ॥ ९

व्रतद्वयं तया सम्यगाजन्ममरणात्कृतम् । एकादशीव्रतं सम्यक्सेवनं कार्तिकस्य च ॥ १०

एतद्व्रतद्वयं कान्ते ममातीव मियंकरम् । भुक्तिभुक्तिर्करं पुण्यं पुत्रसंपत्तिदायकम् ॥ ११

कार्तिके मासि ये नित्यं तुलासंस्थे दिवाकरे । प्रातः स्नास्यन्ति ते मुक्ता महापातकिनोऽपि च ॥

स्नानं जागरणं दीपं तुलसीवनपालनम् । कार्तिके ये प्रकुर्वन्ति ते नरा विष्णुमूर्तयः ॥ १३

संमार्जनं गृहे विष्णोः स्वस्तिकादिनिवेदनम् । विष्णोः पूजां च ये कुर्युर्जीवन्मुक्ताश्च ते नराः ॥

इत्थं दिनत्रयमपि कार्तिके ये प्रकुर्वते । देवानामपि ते बन्धाः किं यैराजन्म तत्कृतम् ॥ १५

इत्थं गुणवती सम्यक्प्रत्यब्दं व्रतिनी ह्यभूत् । नित्यं विष्णोः परिकरे भक्त्या तत्परमानसा ॥ १६

कदाचिज्जराया साऽथ कृशाङ्गी ज्वरपीडिता । स्नातुं गङ्गां गता कान्ते कथंचिच्छनकैस्तेदा ॥ १७

यावज्जलान्तरगता कम्पन्ती शीतपीडिता । तावत्सा विह्वलाऽपश्यद्विमानं यातमम्बरात् ॥ १८

शङ्खचक्रगदापद्महस्तैरासन्नमम्बरात् । विष्णुरूपधरैः सम्यग्वैनतेयध्वजाङ्कितम् ॥ १९

आरोह्यद्विमानं सा ह्यप्सरोगणसेवितम् । चाग्रैर्वीज्यमानां तां वैकुण्ठमनयनाणाः ॥ २०

अथ सा तद्विमानस्था ज्वलदग्निशिखोपमा । कार्तिकव्रतपुण्येन मत्सोनिध्यगताऽभ ॥ २१

अथ ब्रह्मादिदेवानां यदा प्रार्थनया भुवम् । आगतोऽहं गणाः सर्वे यातास्तेऽपि मया सहा ॥ २२

एते हि यादवाः सर्वे महर्षा एव भामिनि । सर्वदा मत्प्रिया देवि मत्तुल्यगुणशालिनः ॥ २३

पिता ते देवशर्माऽभूत्सन्नाजिदभिधो ह्ययम् । यश्चन्द्रशर्मा सोऽकूरस्त्वं सा गुणवती शुभे ॥ २४

कार्तिकव्रतपुण्येन बहुमयीतिवर्धिनी । महारि यस्त्वया पूर्वं तुलसीवाटिका कृता ॥ २५

तस्मादयं कल्पवृक्षस्तवाङ्गणगतः शुभे । कार्तिके दीपदानं च त्वया यत्तु कृतं पुरा ॥ २६

१ अ. 'य कथं जीतामि वा' । २ अ. 'वा जितेन्द्रिया । न' । ३ क. ख. छ. ज. झ. न. 'रे सम्यक्पुत्र' । ४ ज. कुष्ठेन नरा विष्णुमूर्तयः । ६ । ५ क. ख. ज. झ. न. 'स्तथा । वा' ।

स्वदेहनेहसंस्थेयं तस्माद्वृक्षीः स्थिराऽभवत् । यच्च व्रतादिकं सर्वं विष्णवे भर्तृकृपिणे ॥ २७
 निवेदिदवनी तस्मान्मम भार्यात्वमागता । आजन्ममरणात्पूर्वं यत्कार्तिकव्रतं कृतम् ॥ २८
 कदाचिदपि तेन त्वं मद्द्वियोगं न यास्यसि । एवं ये कार्तिके मासि नरा व्रतपरावणाः ॥ २९
 मन्त्रानिध्यगतास्तेऽपि प्रीतिदा त्वं यथा मम । यज्ञदानव्रततपःकारिणो भानवाः खलु ॥
 कार्तिकव्रतपुण्यस्य नाऽऽप्नुवन्ति कलामपि ॥ ३०

सून उवाच—

इत्थं निशम्य भुवनाधिपतेस्तदानीं प्राजन्मपुण्यभववैभवजातहर्षा ॥

विश्वेश्वरं त्रिभुवनकानिदानभूतं कृष्णं प्रणम्य वचनं निजगाद सत्या ॥ ३१

शने धीमहापुगे पात्र उत्तरराष्ट्रे कार्तिकमाहात्म्ये धीःकृष्णउज्जयामासंवादे सत्यापूर्वजन्मवर्णनं नामैकनव-
 तितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ (२)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६५९१

अथ द्वितीयतितमोऽध्यायः ।

सत्यावाच—

सर्वेऽपि कालव्यवास्तव कालस्वरूपिणः । मासानां तु कथं नाथ स मासः कार्तिको वरः १
 एकादशी तिथीनां च मासानां कार्तिकः प्रियः । कथं ते देवदेवेश कारणं किंच कथ्यताम् २

श्रीकृष्ण उवाच—

साधु शृष्टं त्वया सत्ये शृणुर्जकाग्रमानसा । पृथोर्विन्ध्यस्य संवादं देवर्षेनारदस्य च ॥ ३

एवमेव पुरा शृष्टो नारदः पृथुना प्रिये । उवाच कार्तिकाधिक्ये कारणं सर्वविष्णुनिः ॥ ४

नारद उवाच—

शङ्कनामाऽभवत्पूर्वमसुरः सागरात्मजः । त्रिलोकीमथने शक्तो महाबलपराक्रमः ॥ ५

जित्वा देवान्निराकृत्य स्वर्लोकात्स महासुरः । इन्द्रादिलोकपालानामधिकारांस्तथाऽहरत् ॥ ६

तद्भयादथ ते देवाः सुवर्णाद्रिगुहां गताः । न्यवसन्बहुवर्षाणि सावरोधाः सैवासवाः ॥ ७

सुवर्णाद्रिगुहादुर्गं संस्थितास्त्रिदश यदा । तद्भया नो बभूवुस्ते तदा दैत्यो व्यचारयत् ॥ ८

हताधिकारास्त्रिदश मया यद्यपि निर्जिताः । लक्ष्यन्ते बलशुक्तास्ते करणीयं ममात्र किम् ॥ ९

अथ ज्ञातं मया देवा वेदमन्त्रबलान्विताः । तान्हरिष्ये ततः सर्वे बलहीना भवन्ति हि ॥ १०

इति मत्वा ततो दैत्यो विष्णुमालक्ष्य निद्रितम् । सत्यलोकाज्जहाराऽऽशु वेदानादिस्वयंभुवः ११

नीतास्तु तेन ते वेदास्तद्भयाचे निराक्रमन् । तोयानि विविशुस्तत्र यज्ञमन्त्रसमन्विताः ॥ १२

तान्मार्गमाणः शङ्कोऽपि समुद्रान्तर्गतो भ्रमन् । न ददन् ततो दैत्यः कचिदेकत्र संस्थितान् १३

अथ ब्रह्मा सुरैः सार्धं विष्णुं शरणमन्वयात् । पूजोपकरणान्पृष्ट्वा वैकुण्ठभवनं गतः ॥ १४

तत्र तस्य प्रबोधाय गीतवाद्यादिकाः क्रियाः । चक्रुर्देवा गन्धपुष्पधूपदीपान्मुहुर्मुहुः ॥ १५

अथ प्रबुद्धो भगवांस्तद्भक्तिपरितोषितः । दृष्ट्वा तैः सुरैस्तत्र सहस्राकसमद्युतितः ॥ १६

उपचारैः पौडशभिः संपूज्य त्रिदशास्तदा । दण्डवत्प्रतिता भूमौ तानुवाचाथ माधवः ॥ १७

१ म. त्वदेहसंस्था च शुभा तः । २ च. विष्णुं विष्णुं । ३ च. ज. अ. ग. 'दे' सह्य । ४ अ. अ. भ. सक्तो । ५ म.

सत्यान्वयाः ।

विष्णुरुवाच—

वरदोऽहं सुरगणा गीतवाद्यादिमङ्गलैः । मनोभिलषितान्कामान्सर्वानेव ददामि वः ॥ १८
 ईषस्य शुक्लैकादश्यां(स्या) यावदुद्धोधिनी भवेत् । निशातुर्घांशशेषे तु गीतवाद्यादिमङ्गलैः ॥ १९
 ये कुर्वन्ति नरा नित्यं भवद्भिर्यद्यथा कृतम् । ते मत्प्रीतिकरा नित्यं मत्सान्निध्यं व्रजन्ति हि २०
 पाद्यैराचमनार्घ्याद्यैर्भवद्भिर्यद्यथा कृतम् । तदद्भुतगुणं यस्माज्जातं वः सुखकारणम् ॥ २१
 वेदाः शङ्खहूताः सर्वे विष्णुन्युदकसंस्थिताः । तानानयाम्यहं देवा हत्वा सागरनन्दनम् ॥ २२
 अद्यप्रभृति वेदास्तु मन्त्रवीजमखान्विताः । प्रत्यब्दं कार्तिके मासि विश्रामन्त्वप्सु सर्वदा ॥ २३
 अद्यप्रभृत्यहमपि भवामि जलमध्यगः । भवन्तोऽपि मया सार्धमायान्तु समुनीश्वराः ॥ २४
 कालेऽस्मिन्ये प्रकुर्वन्ति प्रातः स्नानं द्विजोचमाः । ते सर्वयज्ञावधूयैः सुस्नाताः स्तुनैः संशयः २५
 ये कार्तिकव्रतं सम्यक्कुर्वन्ति मनुजाः सदा । ते देहान्ते त्वया शक्यं प्राप्या मद्भवनं सदा ॥ २६
 विघ्नेभ्यो रक्षणं तेषां त्वया कार्यं तथा यम । देया त्वया च वरुण पुत्रपौत्रादिसंततिः ॥ २७
 धनदृष्टिर्धिनाध्यक्ष त्वया कार्या मदाज्ञया । मम रूपधराः साक्षाज्जीवन्मुक्तास्तु ते यतः ॥ २८
 आजन्ममरणायैस्तु कृतमेतद्भ्रततोचमम् । यथोक्तविधिना सम्यक्ते मान्या भवतामपि ॥ २९
 एकादश्यां यतश्चाहं भवाद्भिः प्रतिबोधितः । अतश्चैषा तिथिर्मान्या साऽतीव प्रीतिदा मम ॥ ३०
 व्रतद्वयं सम्यगिदं नरैः कृतं सांनिध्यकृन्मे न तथाऽन्यदस्ति ।
 दानानि तीर्थानि तपांसि यज्ञाः स्वर्लोकदान्येव सदा सुरोचमाः ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कार्तिकधिवक्त्रकारणवर्णनं नाम
 द्विचतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ (३)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६६२२

अथ त्रिनवतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुः शफरीतुल्यरूपधृक् । स्वात्पपाताञ्जलौ विन्ध्यवासिनः कश्यपस्य च ॥
 स तं कण्डलौ स्वस्य कृपया क्षिप्तवान्मुनिः । तावत्स न ममौ तत्र ततः कूपे न्यवेशयत् ॥ २
 तत्रापि न ममौ तावत्कासारं प्रापयत्स तम् । एवं स सागरे क्षिप्तस्तत्र सोऽप्यभ्यवर्षत ॥ ३
 ततोऽवधीत्स तं शङ्खं विष्णुर्मत्स्यस्वरूपधृक् । अथ तं स्वकरे कृत्वा वदरीवनमाविशत् ॥
 तत्राऽऽहूय ऋषीन्सर्वानिदमाज्ञापयत्प्रभुः ॥ ४

श्रीविष्णुरुवाच—

जलान्तरविशीर्णास्तु यूयं वेदान्प्रमार्गत । आनयध्वं च त्वरिताः सरहस्त्याञ्जलान्तरात् ॥
 तावत्प्रयागे तिष्ठामि देवतागणसंवृतः ॥ ५

नारद उवाच—

ततस्तैः सर्वमुनिभिस्तेजोबलसमन्वितैः । उद्धारिताः सर्वीजास्ते वेदा यज्ञसमन्विताः ॥ ६

१ क. ऊर्जस्व । २ च. एकादशीव्रतं । ३ ज. सदैव । ४ क. च. ज. म. क्षिप्तं । ५ क. ख. च. छ. ज. झ. न. 'य-
 द्विजुः । ६ च. 'स्यान्सर्वीजकान् । ता' । ७ क. ख. च. ज. झ. न. म. 'भित्तयोव' । ८ कं. ख. छ. ज. झ. न. पञ्चहास्ते ।

नेषु वायन्मिनं येन लब्धं नावन्मिनस्य हि । स स एव ऋषिर्जातस्तदामभृतिं पार्थिव ॥ ७
अथ सर्वेऽपि संगम्य प्रयागं मुनयो ययुः । विष्णवे सविधात्रे ते लब्धान्वेदान्यवेदयन् ॥ ८
लब्ध्वा वेदान्सयतांस्तु ब्रह्मा हर्षसपन्वितः । अयजद्वाजिमेषेन देवर्षिगणसंवृतः ॥ ९
यस्मान्नि देवगन्धर्वयक्षकिन्नरगुहकाः । निपत्य दण्डवद्भूमौ विज्ञप्तिं चकुरज्जसा ॥ १०,

देवा ऊचुः—

देवदेव जगन्नाथ विज्ञप्तिं शृणु नः प्रभो । हर्षकालोऽयमस्माकं तस्मात्त्वं वरदो भव ॥ ११
स्थानेऽस्मिन्द्विदिशा वेदान्निनष्टान्मापयत्स्वयम् । यज्ञभागान्वर्यं माप्तास्त्वत्प्रसादाद्रमापते ॥ १२
स्थानमेतदतः श्रेष्ठं पृथिव्यां पुण्यवर्धनम् । भुक्तिभुक्तिप्रदं चास्तु प्रसादाद्भवतः सदा ॥ १३
कालोऽप्ययं महापुण्या ब्रह्मज्ञादिविशुद्धिदत् । दत्ताक्षयकरश्चास्तु वरमेतं ददस्व नः ॥ १४

श्रीविष्णुस्त्वाच—

ममाप्येतन्मनं देवा यज्ञयज्ञिन्द्राहृतम् । तत्तयाऽस्तु लभस्वेतद्ब्रह्मक्षेत्रमिति प्रथाम् ॥ १५
सूर्यवंशोद्भवो राजा गङ्गाप्रभाऽऽनयिष्यति । सा सूर्यकन्यया चात्र कालिन्ध्या वै समेष्यति ॥ १६
सूर्यं च सूर्ये ब्रह्मया निवसध्वं मया सह । तीर्थराजेति विख्यातं तीर्थमेतद्विष्यति ॥ १७
दानं द्रव्यं तपो होमो जपपूजादिकाः क्रियाः । अनन्तफलदाः सन्तु मत्सन्निध्यकराः सदा ॥ १८
ब्रह्महत्यादिपापानि सप्तजन्माजितान्यपि । दर्शनादस्य तीर्थस्य विनाशो यान्तु तत्क्षणात् ॥ १९
देहत्यागं तथा धीराः कुर्वन्ति मम संनिधौ । मत्तनुं प्रविशन्त्येव न पुनर्जन्मिनो नराः ॥ २०
पितृनुद्विष्ट्य ये श्राद्धं कुर्वन्त्यत्र यमाग्रतः । तेषां पितृगणाः सर्वे यान्तु तं मत्संलोकताम् ॥ २१
कालाऽप्येव महापुण्यः फलदोऽस्तु सदा वृषाम् । सूर्यं मकरगे मातःस्त्राणिनां पापनाशनः ॥ २२
मकरस्थे रवौ माघे मातःस्नानं भुक्वताम् । दर्शनादेव पापानि यान्ति सूर्याग्रया तमः ॥ २३
संलोकत्वं समीपत्वं सख्यत्वं त्रयं क्रमात् । वृषां दास्याम्यहं स्नानं रम्यं मकरगे रवौ ॥ २४
सूर्यं सुनीचराः सर्वे शृणुष्वै धीचनं मम । बदरीवनमध्येऽहं सदा तिष्ठामि सर्वगः ॥ २५
अन्यत्र दशभिर्वैपस्तपसाऽवाप्यते फलम् । तदत्र दिवसैकेन भवद्भिः प्राप्यते सदा ॥ २६
स्थानस्य दर्शनं तस्य ये कुर्वन्ति नरोत्तमाः । जीवन्मुक्ताः सदा ते तु पापं नैवावतिष्ठति ॥ २७

नारद उवाच—

एवं देवान्देवदेवस्तदुक्त्वा तत्रैवान्तर्धानमागात्सवेधाः ॥
देवाः सर्वेऽप्यंशकैस्तत्र तस्थुश्चान्तर्धानं प्रापुरिन्द्रादयस्ते ॥ २८
हमां कथां यः शृणुयाच्चरोत्तमो यः श्रावयेद्वाऽपि विशुद्धचेताः ।
स तीर्थराजं बदरीवनं यद्गत्वा फलं तत्समवाप्नुयाच्च ॥ २९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कातिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्समामासवेदि प्रयागेत्येतिकथनं नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ (४)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६६५१

१ क. ख. ज. झ. न. 'वेदेवैतं व' । २ म. 'सपत्रमगु' । ३ क. ख. ज. झ. न. 'विष्णुपुराणे वेदान्निष्टान्मापुः पुनः स्वयम् । ४ झ. 'स्तु भगवत्स्वत्प्रसादतः । श्री' । ५ क. ख. ज. झ. न. 'नि बहुजन्मकृतान्य' । ६ क. ख. ज. झ. न. 'समगताः । ७ न. 'स्वरुपा' । ८ क. ख. ज. झ. न. 'वरदोऽस्मि वः । ब' ।

अथ चतुर्नवतितमोऽध्यायः ।

पृथुर्वाच—

महाफलं त्वया प्रोक्तं मुने कार्तिकमाघयोः । तयोः स्नानविधिं सम्यङ्नियमानपि नारद ॥

उद्यापनविधिं चैव यथावद्वक्तुमर्हसि ॥

१

नारद उवाच—

त्वं विष्णोरंशसंभूतो नाज्ञातं विद्यते तव । तथाऽपि वदतः सम्यङ्महाहात्म्यं शृणु वै महत् ॥ २

आश्विनस्य तु मासस्य या शुक्लैकादशी भवेत् । कार्तिकस्य व्रतानीह तस्यां कुर्यादतन्द्रितः ॥ ३

रात्र्यां तुर्यांशशेषायां समुचितेष्टेत्सदा व्रती । नैर्ऋताशां व्रजेद्ब्रामाह्मिः सोदकभाजनः ॥ ४

दिवा संध्यासु कर्णस्थब्रह्मसूत्र उदञ्जुतः । अन्तर्धाय तृणैर्भूमिं शिरः प्राहृत्य वाससा ॥ ५

वक्त्रं नियम्य यत्नेन ग्रीवनोच्छ्वासवर्जितः । कुर्यान्मूत्रपुरीषे तु रात्रौ चेदक्षिणामुखः ॥ ६

गृहीतशिश्रश्चोत्थायै मृद्भिरभ्युद्धृतैर्जलैः । गन्धलेपक्षयकरं शौचं कुर्यादतन्द्रितः ॥

पञ्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्त मृत्तिकाः । एका लिङ्गे करे तिस्र उभयोर्भृद्भ्यं स्मृतम् ॥ ७

एतद्विजिगुणं हेयं ब्रह्मचारिवनस्थयोः । यतेश्चतुर्गुणं रात्रौ तदर्धं शौचमाचरेत् ॥ ८

तदर्धमपि मार्गस्थस्त्रीशूद्राणां तदर्धकम् । शौचकर्मविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः ॥ ९

मुखशुद्धिविहीनस्य न मन्त्राः फलदायकाः । दन्तजिह्वाविशुद्धिं च तस्मात्कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ १०

आयुर्वलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवसूनि च । ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो देहि वनस्पते ॥ ११

[*अन्नाद्या यज्ञच्यूह ॐ सोमो राजाऽयमागतः । स मे मुखं प्रमादस्येते यशसा च भगेन च(?)

इमं मन्त्रं समुच्चार्य द्वादशगुह्यला गृही । समिधा क्षीरवृक्षस्य क्षयाहोपोषणं विना ॥ १३

प्रतिपदशीनवमीषष्ठीष्वर्कदिने तथा । चन्द्रसूर्योपरामे च न कुर्यादन्तर्धानम् ॥ १४

[*उपवासे तथा श्राद्धे न कुर्यादन्तर्धानम् । अपां द्वादशगणहृषेर्मुखशुद्धिविधीयते] ॥ १५

* अयं श्लोकश्च, पुस्तकस्थः । + अयं श्लोकश्च, पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. छ. ज. झ. ज. "गु वेनज । आ" । २ क. ख. च. छ. ज. झ. "कमतनियमं त" । ३ म. "वाया-मुदक्तीष्ठेत" । ४ म. प्रागुदीची । ५ क. ज. "य गृहीत्वा शुचिमृत्तिकां" । ग" । ख. च. छ. झ. ज. "य गृहीत-शुचिमृत्तिका" । ग" । ६ क. ख. ज. झ. ज. "तः" । एका लिङ्गे गुदे पञ्च तथा वामकरे दश । उभयोः सप्त दातव्यास्तथा तिस्रस्तु पादयोः । एतद्विजिगुणं प्रोक्तं ब्रह्मचारिवनस्थयोः । यतेश्चतुर्गुणं रात्रौ तदर्धं शौचमाचरेत् । तदर्धमपि मार्गस्थस्त्री-शूद्राणां तदर्धकम् ॥

च. "तः" । एका लिङ्गे करे सव्ये तिस्रो द्वे हस्तयोस्तथा । मूत्रशौचे मूत्राज्ञातां शुके तु द्विगुणा भवेत् । पञ्च पादे दशै-कस्मिन्नुभयोः सप्त मृत्तिकाः । एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः । एका लिङ्गे गुदे पञ्च विचामे दश चोभयोः । द्विसप्त पादयोश्चैव गृहिणां शौचमुच्यते । एतत्तद्विगुणं प्रोक्तं ब्रह्मचारिवनस्थयोः । यतेश्चतुर्गुणं रात्रौ तदर्धं शौचमाचरेत् । तदर्धं रुजि मार्गस्थे स्त्रीशूद्राणां तदर्धकम् ॥

छ. "तः" । एका लिङ्गे गुदे पञ्च विचामे दश चोभयोः । द्विसप्त पादयोः पञ्च गृहिणां शौचमुच्यते । एतद्विजिगुणं प्रोक्तं ब्रह्मचारिवनस्थयोः । यतेश्चतुर्गुणं प्रोक्तं रात्रौ तदर्धमाचरेत् । तदर्धं रोगिमार्यस्यस्त्रीशूद्राणां तदर्धकम् ॥

म. "तः" । एका लिङ्गे करे तिस्र उभयोर्भृद्भ्यं स्मृतम् । पञ्चापाने दशैकस्मिन्नुभयोः सप्त मृत्तिकाः । एतच्छौचं गृह-स्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः । वानप्रस्थस्य त्रिगुणं व्रतानां च चतुर्गुणम् । यद्दिवा विहितं शौचं तदर्धं निशि कीर्तितम् । तदर्धमातुरे प्रोक्तमातुरस्वार्धमप्यन । शौचकम् ।

७ छ. "यदतन्द्रितः । ८ च. च. म. मन्त्रद्वयं स" ।

पुण्ड्रकीवृषकार्पासनिर्गुण्डीब्रह्मवृक्षकान् । वटैरण्डविगन्धाधान्वर्जयेदन्तधावने ॥ १६
 ननो विष्णोः शिवस्यापि गृहं गच्छेत्प्रसन्नधीः । गन्धपुष्पं सताम्बूलं गृहीत्वा भक्तितत्परः ॥ १७
 न च देवस्य पाद्यार्घ्याद्युपचारान्पृथक्पृथक् । कृत्वा स्तुत्वा पुनर्नत्वा कुर्याद्गीतादिमङ्गलम् ॥ १८
 नालवैशुमद्वादिध्वनियुक्तान्सनतेकान् । पुष्पैर्धूपः सताम्बूलगायिकानपि चार्चयेत् ॥ १९
 देवालयं गानपरा यतस्तं विष्णुमूर्तयः । तपांसि यज्ञदानानि कृतानि च जगद्गुरोः ॥ २०
 दुष्टिदानि कथं यस्माद्भक्त्या दानं विशिष्यते । क त्वं वससि देवेश मया पृष्टस्तु पार्थिव ॥ २१
 विष्णुर्गर्वं तदा प्राह मद्भक्तिपरितापितः ॥ २२

विष्णुश्लोक—

नाहं वन्यामि वैकुण्ठे योगिनां हृदये न वै । मद्भक्ता यत्र गायन्ति तत्र तिष्ठामि नारद ॥ २३
 तेषां पूजादिकं गन्धपुष्पादि(र्घ्यैः) क्रियते नरैः । तेन मीतिं परां यामि न तथा मत्प्रपूजनात् ॥ २४
 मत्पुराणकथां श्रुत्वा मद्भक्तानां च गायनम् । निन्दन्ति ये नरा मूढास्ते मद्भक्त्या भवन्ति हि ॥ २५

नारद उवाच—

मिरीपोन्मचगिरिजामष्टिकाशाल्मलीभवैः । अर्कजैः कर्णिकारैश्च विष्णुर्नार्च्यस्तथाऽस्रतैः ॥ २६
 जराकुन्दगिरिपैश्च यूथिकामालतीभवैः । केतकीभवपुष्पैश्च नैवार्यैः शंकरस्तथा ॥ २७
 गणेशं तुलसीपत्रदुर्गां नैव तु हर्षया । मुनिपुष्पैस्तथा सूर्यं लक्ष्मीकामो न चार्चयेत् ॥ २८
 पद्मभोग्न्यानि प्रशस्तानि पूजायां सर्वदेव तु । एवं पूजाविधिं कृत्वा देवदेवं समापयेत् ॥ २९
 मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं सुरेश्वर । यत्पूजिनं मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ ३०
 शतैः प्रदक्षिणं कृत्वा दण्डवत्प्रणिपत्य च । पुनः क्षमापयेद्देवं गायनार्थं समापयेत् ॥ ३१
 विष्णोः शिवस्यापि हि पूजनं ये कुर्वन्ति सम्यग्निशि कर्तिकस्य ।
 विधूतपापाः सह पूर्वजैस्ते प्रयान्ति विष्णोर्भवनं मनुष्याः ॥ ३२

इति भीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे श्रीकृष्णसत्त्वमामासंबादे कर्तिकमाहात्म्ये पूजातत्त्वविधिर्नाम
 चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ १४ ॥ (५)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६६८३

अथ पञ्चवतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

नाडीद्वयावशिष्टायां रात्रौ गच्छेज्जलाशयम् । तिलदर्भास्रतैः पुष्पगन्धाद्यैः सहितः शुचिः ॥ १
 भानुपे देवरात्रौ च नद्यामथ च संगमे । क्रमादशगुणं स्नानं तीर्थेऽनन्तफलं स्पृष्टम् ॥ २
 विष्णुं स्मृत्वा ततः कुर्यात्संकल्पं सावनस्य तु । तीर्थादिदेवताभ्यश्च क्रमादर्घ्यादि दापयेत् ॥ ३
 नमः कमलनाभाय नमस्ते जलशायिने । नमस्तेऽस्तु हृषीकेश गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ ४
 वैकुण्ठे च प्रयागे च तथा वदरिकाश्रमे । यतो विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा विनिर्दधे पदम् ॥ ५

१ क. अ. "वहीहृद्द्वारम् । किंवा" २ क. ख. च. छ. ज. झ. न. घ. "भीमेष्वैः त" ३ क. ज. झ. "लौ विलं
 भवसा देवस्य सत्यते । च. छ. "लौ यस्माद्भक्त्या गानं प्रशस्यते । ४ क. च. छ. घ. "ये रात्रौ । म" ५ क. ज. झ.
 "त । मुग्धमिति । ६ छ. "त्वं स जले स्थितः । ती" ।

अतो देवा मामवन्तु त्रेधा स निदधे पदम् । तैरेव सहितैः सर्वैर्मुनिवेदमखान्वितैः ॥ ६
 कार्तिकेऽहं करिष्यामि प्रातःस्नानं जनार्दन । प्रीत्यर्थं तव देवेश दामोदर मया सह ॥ ७
 ध्यात्वाऽहं त्वां च देवेश जलेऽस्मिन्स्नातुमुद्यतः । तव प्रसादात्पापं मे दामोदर विनश्यतु ॥ ८

अर्घ्यमन्त्रः—

नित्ये नैमित्तिके कृष्ण कार्तिके पापनाशने । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं राधया सहितो हरे ॥ ९
 स्मृत्वा भागीरथीं विष्णुं शिवं सूर्यं जलं विशेत् । नाभिमात्रे जले तिष्ठेद्ब्रती स्नायाद्यथाविधि ॥
 तिलामलकचूर्णेन गृही स्नानं समाचरेत् । वनस्थानां यतीनां च तुलसीभूलभूतस्नया ॥ ११
 सप्तमीदर्शनवर्षाद्वितीयादशमीषु च । त्रयोदश्यां च न स्नायाद्वात्रीफलतिलैः सह ॥ १२
 आर्द्रां कुर्यान्मलस्नानं मन्त्रस्नानं ततः परम् । स्त्रीशूद्राणां न वेदोक्तैर्मन्त्रैस्तेषां पुराणजैः ॥ १३
 त्रिधाऽपूज्यकार्यार्थं यः पुरा भक्तिभावितः । स विष्णुः सर्वपापघ्नः पुनातु कृपयाऽत्र माम् ॥ १४
 विष्णोराज्ञामनुभाष्य कार्तिकव्रतकारणात् । सैमन्तु देवास्ते सर्वे मां पुनन्तु सैवासवाः ॥ १५
 वेदमन्त्राः सवीजाश्च सरहस्या मखान्विताः । कश्यपाद्याश्च मुनयो मां पुनन्तु सदैव ते ॥ १६
 गङ्गाद्याः सरितः सर्वास्तीर्थानि जलदा नदाः । सप्तसागराः सर्वे मां पुनन्तु सदैव ते ॥ १७
 पतिव्रतास्त्वदित्याद्या रथङ्गाः सिद्धाः सपन्नगाः । ओषध्यः पर्वताश्चापि मां पुनन्तु त्रिलोकजाः
 एभिः स्नायाद्ब्रती मन्त्रैर्हस्तन्यस्तपवित्रकः । देवर्षीन्मानवान्पितॄन्तर्पयेच्च यथाविधि ॥ १९
 यावन्तः कार्तिके मासि वर्तन्ते पितृवर्षणे । तिलास्तत्संख्यकाब्दानि पितरः स्वर्गवासिनः ॥ २०
 ततो जलाद्विनिष्क्रम्य भुचिवस्त्राष्टतो व्रती । प्रातःकालोदितं कर्म समाप्याचैर्द्धारि पुनः ॥ २१
 तीर्थानि देवान्संस्मृत्य पुनरर्घ्यं प्रदापयेत् । गन्धपुष्पफलैर्युक्तं भक्त्या तत्परमानसः ॥ २२
 व्रतिनः कार्तिके मासि स्नातस्य विधिवन्मम । गृहाणार्घ्यं मया दत्तं राधया सहितो हरे ॥ २३
 ततश्च ब्राह्मणान्भक्त्या पूजयेद्देवदारगान् । गन्धैः पुष्पैश्च ताम्बूलैः प्रणमेतु पुनः पुनः ॥ २४
 तीर्थानि दक्षिणे पादे वेदाश्च मुखमाश्रिताः । सर्वाङ्गेष्वस्थिता देवाः पूजितास्ते तदर्चने ॥ २५
 अव्यक्तरूपिणो विष्णोः स्वरूपं ब्राह्मणा भुवि । नावमान्या नो विरोध्याः कदाचिच्छ्रुभामिच्छता
 ततो हरिमियां देवीं तुलसीमर्चयेद्ब्रती । [अथापस्नानयुक्तानां काश्यां प्राणविमोक्षणे ॥ २७
 यत्फलं विहितं वेदैस्तुलसीपूजनेन तत् । युक्तो यति(दि)सदा पापैः मुक्तं नार्जितं क्वचित् ॥ २८
 तथाऽपि गीयते मोक्षस्तुलसी पूजिता यदि । प्रदक्षिणानमस्कारान्कुर्यादेकाग्रमानसः ॥ २९
 देवैस्त्वं निमिता पूर्वमर्चिताऽसि मुनीश्वरैः । नमो नमस्ते तुलसि पापं हर हरिमिये ॥ ३०
 ततो विष्णुकथां श्रुत्वा पीराणीं स्थिरमानसः । ब्राह्मणं तं मुनिं विमं पूजयेद्भक्तिमान्ब्रती ॥ ३१
 एवं सर्वं विधिं सम्पन्नपूर्वोक्तं भक्तिमान्नरः । कांतिं यः स लभते नारायणसलोकताम् ॥ ३२

* धनुर्बिहान्तगतैः पाठञ्ज. पुस्तकस्थः ।

१ ख. च. ज. झ. "न्तु यतो विष्णुर्विचक्रमे । तै" । २ झ. च. "निदेवसमन्वि" । ३ ब. "तु । विषयाख्य" । ४ क. ख. छ. ज. झ. भक्तिभावः । च. ब. भक्तभावः । ५ क. ख. च. ज. झ. एखन्तु । ६ क. ख. ज. झ. सदैव ते । ७ क. ख. ज. झ. सवीर्यकाः । छ. सपन्नगाः । ८ क. छ. च. छ. ज. झ. ब. "न्तु जलाशयाः । ९ । १० क. ख. च. छ. ज. झ. अ. "कला भोजये" । १० च. "क्षणास्तं पु" ।

रोगापहं पातकनाशतत्परं सद्बुद्धिदं पुत्रधनादिसाधनम् ।

मुक्तिनिदानं न हि कार्तिकव्रताद्विष्णुमियादन्यदिहास्ति भूतले ॥

३३

॥ धनहापुराणे पात्र उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये द्वाविधिवर्णनं नाम पञ्चवर्तितमोऽध्यायः ॥९५॥ (१)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६७१६

अथ पद्मवर्णिनमोऽध्यायः ।

नाम् उवाच—

- कार्तिकव्रतिनां पुंसां नियमा ये प्रकीर्तिताः । ताञ्छृणुष्व मया राजन्कथ्यमानान्समासतः ॥ १
- अन्नदानं गवां ग्रासां वैष्णवं सह संकथा । बोधनात्परदीपस्य धर्ममाहुर्मनीषिणः ॥ २
- परान्नं परशय्यां च परत्रादं पराङ्गनाम् । सदा च वर्जयेत्प्राज्ञो विशेषेण तु कार्तिके ॥ ३
- सर्वाभिपाणि मापांश्च क्षौद्रं सौवीरकं तथा । राजमापादिकं चापि नैवाद्यात्कार्तिकव्रती ॥ ४
- [*द्रिदलं तिलतलं च तथाऽन्नं शैल्यदूषितम् । भावदुष्टं शब्ददुष्टं वर्जयेत्कार्तिकव्रती ॥ ५
- परान्नं च परद्रोहं परदारगमं तथा । तीर्थं प्रतिग्रहं नापि शृङ्गीयात्कार्तिकव्रती ॥ ६
- देवदेवद्रिजानां च गुरुगोत्रतिनां तथा । स्त्रीराजमहतां निन्दां वर्जयेत्कार्तिकव्रती ॥ ७
- प्राप्यङ्गमामिषं चूर्णं फले जम्बीरमामिषम् । धान्ये मसुरिका मोक्ता द्वयं पर्युषितं तथा ॥ ८
- अनागोमहिषीक्षीरादन्यदुश्चाद्यमामिषम् । द्विजक्रीता रसाः सर्वे लवणं भूमिजं तथा ॥ ९
- ताम्रपात्रस्थितं गव्यं जलं पल्लवसंस्थितम् । आत्मार्थं पाचितं चान्नमामिषं तत्स्मृतं दुष्ये ॥ १०
- ब्रह्मचर्यमश्वःसुप्तिः पत्रावल्यां च भोजनम् । चतुर्थकाले भुञ्जीत कुर्यादिवं सदा व्रती ॥ ११
- नरकस्य चतुर्दश्यां तैलाभ्यङ्गं च कारयेत् । अन्यत्र कार्तिकस्नाने तैलाभ्यङ्गं च वर्जयेत् ॥ १२
- पलाण्डुं लघुनं हिङ्गुं च्छन्नाकं शुङ्गनं तथा । नालिकं मूलकं शिशुं वर्जयेत्कार्तिकव्रती ॥ १३
- अलातुं चैव वृन्ताकं कृष्णाण्डं वृहतीफलम् । श्लेष्मातकं कपित्थं च वर्जयेद्वैष्णवव्रती ॥ १४
- रजस्वलां त्यजेन्मलेच्छपतिताव्रतकैः सह । द्विजद्विद्वेदवाङ्मयं न वदेत्सर्वदा व्रती ॥ १५
- एभिर्दष्टं च कार्कशं सैतिकाशं च यज्जवेत् । द्विःपाचितं च दग्धान्नं नैवाद्याद्वैष्णवव्रती ॥ १६
- तैलाभ्यङ्गं तथा शय्यां परान्नं कांस्यभोजनम् । कार्तिके वर्जयेद्यस्तु परिपूर्णव्रती भवेत् ॥ १७
- एतानि वर्जयेन्नित्यं व्रती सर्वव्रतेष्वपि । कृच्छ्रादिकं प्रफुर्यात् स्वशक्त्या विष्णुतुष्टये ॥ १८
- क्रमात्कृष्णाण्डं वृहतीतकंणीमूलकं तथा । श्रीफलं च कलिङ्गं च फलं धात्रीभवं तथा ॥ १९
- नालिकेरमलातुं च पौटोदं वदरीफलम् । चर्मवृन्ताकवल्ली च शाकं तुलसिजं तथा ॥ २०
- शाकान्येतानि वर्जयानि क्रमात्पतिपदादिषु । धात्रीफलं रचौ तद्वर्जयेत्सर्वदा व्रती ॥ २१

* पञ्चविंशान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. ज. घ. य. पुस्तकस्थः ।

१ च. राजिकोन्मादिकं । २ च. शङ्खु । ३ च. *ये मते सर्वदेव वर्जयेत्का । ४ क. ख. छ. ज. 'ती । यमि' । ५ क. ख. च. छ. य. म. सुतकाशं । ६ क. य. छ. य. 'वृहन्ताकं वृहतीम्' । च. 'वृहन्ताकं वृहतीम्' । ७ च. सैत्रेयं । ८ क. चर्मवैकतकं चापि शिवं च कैवल्यकं तथा । ख. चर्मव्रताङ्गी तुम्बी शकं तु जलजं तथा । ज. चर्मं वैकतकं चापि शिवं वै कटफलं तथा । घ. चर्मं वैकुण्ठकं चापि शिवं वै कटफलं तथा । य. चर्मं वृन्ताकचर्मकीशाकं तुलसिजं तथा । म. चर्मवृन्ताकचर्मकीशाकं तुलसिजं तथा । ९ छ. म. व्रती ।

एभ्योऽन्यद्वर्जयेत्किंचिद्विष्णुप्रीतये नरः । तत्पुनर्ब्राह्मणे दत्त्वा भक्षयेत्सर्वदैव हि ॥ २२
 एवमेव हि माघेऽपि कुर्याद् नियमान्व्रती । हरिजागरणं तत्र विधिप्रोक्तं च कारयेत् ॥ २३
 यथोक्तकारिणं दृष्ट्वा कार्तिकव्रतिनं नरम् । यमदूताः पलायन्ते गजाः सिंहदिता यथा ॥ २४
 वरं विष्णुव्रतं ह्येतज्ज्ञेयं यज्ञशताधिकम् । यज्ञकृत्यामुयात्स्वर्गं वैकुण्ठं कार्तिकव्रती ॥ २५
 भुक्तिमुक्तिप्रदानीह यानि क्षेत्राणि भूतले । वसन्ति तानि वै देहे कार्तिकव्रतकारिणः ॥ २६
 दुःस्वप्नं दुष्कृतं किंचिन्मनोवाक्यकर्मजम् । कार्तिकव्रतिनं दृष्ट्वा विलयं याति तत्क्षणात् ॥ २७
 कार्तिकव्रतिनः पुंसो विष्णुवाक्यप्रणोदिताः । रक्षां कुर्वन्ति शक्राद्या राज्ञो वै किंकरा यथा ॥ २८
 विष्णुव्रतकरो नित्यं यत्र तिष्ठति पूजितः । ग्रहभूतपिशाचाद्या नैव तिष्ठन्ति तत्र वै ॥ २९
 कार्तिकव्रतिनः पुण्यं यथोक्तव्रतकारिणः । न समर्थो भवेद्देकुं ब्रह्माऽपि हि चतुर्मुखः ॥ ३०

विष्णुमयं सकलकल्मषनाशनं च सत्पुत्रपौत्रधनधान्यसमृद्धिकारि ।

ऊर्जव्रतं सनियमं कुरुते मनुष्यः किं तस्य तीर्थपरिशीलनसेवेया च ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पात्र उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्त्वामासंवादे हरिजागरणविधिविधानम
 वणवतितमोऽध्यायः ॥ १६ ॥ (७)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६७४७

अथ ससनवतितमोऽध्यायः ।

भारद् उवाच—

अथोर्जव्रतिनः सम्यगुद्यापनविधिं वृष । त्वं शृणुष्व मयाऽऽख्यातं सविधानं समासतः ॥ १
 ऊर्जशुक्लचतुर्दश्यां कुर्यादुद्यापनं व्रती । व्रतसंपूरणार्थं विष्णुप्रीत्यर्थमेव च ॥ २
 तुलस्या उपरिष्ठात् कुर्यान्मण्डपिकां शुभाम् । सुतोरणां चतुर्दारां पुष्पचामरशोभिताम् ॥ ३
 द्वारेषु द्वारपालांश्च पूजयेन्मृन्मयान्पृथक् । पुण्यशीलं सुशीलं च जयं विजयमेव च ॥ ४
 तुलसीमूलदेशे वै सर्वतोभद्रमालिखेत् । चतुर्भिर्वर्णकैः सम्यक्शोभाढ्यं सुमनोहरम् ॥ ५
 तस्योपरिष्ठात्कलशं पञ्चरत्नसमन्वितम् । महाफलेन संयुक्तं शुभं तत्र निधाय च ॥ ६
 पूजयेत्तत्र देवेशं शङ्खचक्रगदाधरम् । कौशेयपीतवसनं युतं जलधिकन्यया ॥ ७
 इन्द्रादिलोकपालांश्च पूजयेन्मण्डले व्रती । द्वादश्यां प्रतिबुद्धोऽसौ त्रयोदश्यां ततः सुरैः ॥ ८
 द्वादश्यां प्रतिबुद्धोऽसौ त्रयोदश्यां ततः सुरैः ॥ ९
 द्वादश्यां प्रतिबुद्धोऽसौ त्रयोदश्यां ततः सुरैः ॥ १०
 पूजयेद्देवदेवेशं सौवर्णं गुर्वनुज्ञया । उपचारैः षोडशभिर्नानाभक्ष्यसमन्वितैः ॥ ११
 रात्रौ जागरणं कुर्याद्गीतवाद्यादिमङ्गलैः । गीतं कुर्वन्ति ये भक्त्या जागरे चक्रपाणिनः ॥ १२
 जन्मान्तरगतोद्भूतैर्मुक्तास्ते पापसंचयैः । नराणां जागरे विष्णोर्गीतचार्यं प्रकुर्वताम् ॥ १३
 गोसहस्रं च ददतां समं फलमुदाहृतम् । गीतवृत्त्यादिकं कुर्वन्देश्यन्कौतुकानि च ॥ १४
 पुरतो वासुदेवस्य रात्रौ च हरिजागरे । पठन्विष्णुचरित्राणि यो रक्षयति वैष्णवान् ॥ १५

मुनेन कुरुते वाद्यं स्वेच्छालापांश्च व्रजेयत् । भार्गवेतेनरां यस्तु (श्र)कुरुते हरिजागरम् ॥ १६
 दिने दिने तस्य पुण्यं तीर्थकोटिसमं स्मृतम् । तन्धु पाणमास्यां च सपत्नीकान्द्रिजोत्तमान् ॥ १६
 चिन्मिन्नानर्थकं वा स्वश्रवत्या वा निमग्नयेत् । वरान्द्रवा यतो विष्णुर्मत्स्यरूप्यभवत्ततः ॥ १७
 अस्यां दत्तं हूतं जप्तं तदक्षयफलं स्मृतम् । अतस्तान्भोजयेद्विभ्रान्पायसान्नादिना व्रती ॥ १८
 अनो देवा इति द्वाभ्यां जुहुयाच्चित्पायसम् । भीत्यर्थं देवदेवस्य देवानां च पृथक्पृथक् ॥ १९
 दक्षिणां च ययाशक्तिं प्रदद्यात्प्रणयेच्च तान् । पुनर्दत्तं समभ्यर्च्य देवांश्च तुलसीं तथा ॥ २०
 नतो गां कपिलां तत्र पूजयेद्विधिवद्व्रती । गुरुं व्रतोपदेष्टारं बल्लालकरणादिभिः ॥ २१
 सपत्नीकं समभ्यर्च्य तांश्च विभ्रान्नमापयेत् । युष्मत्प्रसादाद्देवेशः प्रसन्नोऽस्तु सदा मम ॥ २२
 व्रतादस्माच्च यत्पापं सप्तजन्मकृतं मया । तत्सर्वं नाशमायातु स्थिरा मे चारतु संततिः ॥ २३
 मनोऽस्थाम्नु सफलाः सन्तु । नत्वं समर्चनात् । देहान्ते वैष्णवं स्थानमाप्नुयामतिदुर्लभम् ॥ २४
 इति क्षयाप्य तान्निभान्प्रसाद्य च विसर्जयेत् । तामर्चां गुरव दद्याद्भक्ता युक्तां तदा व्रती ॥ २५
 ततः सुहृद्भूयुतः स्वयं भुञ्जीत भक्तिमान् । कार्तिके वाऽथ तपसि विधिरैवविधः स्मृतः ॥ २६
 एवं यः कुरुते मम्पकार्तिकस्य व्रतं नरः । निष्पापः सै विनिर्युक्तां विष्णुसन्निध्यमाप्नुयात् ॥ २७
 सर्वव्रतः सर्वतीर्थः सर्वदानैश्च यत्फलम् । तत्कोटिगुणितं ज्ञेयं सम्यगस्य विधानतः ॥ २८
 तं धन्यास्तैः सदा पूज्यास्तेषां सर्वफलोदयः । विष्णुभक्तिपरा ये स्युः कार्तिकव्रतचारिणः ॥ २९
 देहस्थितानि पापानि विर्तके यान्ति तद्वयात् । क यास्यामां वदन्त्येव यद्व्रजव्रतकृत्तरः ॥ ३०
 इत्युज्ज्वलनियमाञ्छृणोति भक्त्या यो व्रतकथयति वैष्णवाग्रतो यः ॥
 तो सम्प्रव्रतकरणात्फलं लभेतां दृष्ट्वा तो कलुषविनाशनं लभन्ते ॥ ३१

इति श्रीमद्भगवद्गीता उपनिषद्संहितायां अष्टमोऽध्यायः ॥ १७ ॥ (८)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६७७८

अष्टमनित्तोऽध्यायः ।

पृथुवाच—

स्वया यत्कारितं ब्रह्मन्व्रतमूर्जस्य विस्तरात् । तत्र या तुलसीमूले पूजा विष्णोस्त्वयोदितं ॥ १
 तेनाहं प्रष्टुमिच्छामि माहात्म्यं तुलसीभवम् । कथं साऽतिभिषा विष्णोर्देवदेवस्य शार्ङ्गिणः ॥ २
 कथमेवा समुत्पन्ना कस्मिन्स्थाने च नारद । एतद्ब्रूहि समासेन सर्वज्ञोऽसि मतो मम ॥ ३

नारद उवाच—

शृणु राजश्रवितो माहात्म्यं तुलसीभवम् । सेतिहासं पुरा वृत्तं तत्सर्वं कथयामि ते ॥ ४
 पुरा शक्रः शिवं द्रष्टुमगत्कैलासपर्वतम् । सर्वदेवैः परितृप्तस्त्वप्सरोगणसेवितः ॥ ५
 यावद्गतः शिवग्रहं तावच्च स दृष्टवान् । पुरुषं भीमकर्माणं दंष्ट्रानयनभीषणम् ॥ ६

१ ज. झ. फलं । २ क. ख. ज. न. 'तान्मेकान्ना' । छ. 'तान्मेकान्ना' । ३ क. ख. ज. ह. न. 'च्यं गां च तस्मै प्रदायेत्' । छ. 'च्यं मत्वा विभ्रान्नमापयेत्' । ४ क. ख. च. छ. ज. न. 'वाद्रलु' । ५ स. सर्वकामाख्यो विष्णुः । ६ छ. 'ते वन्यास्तैः महापुण्यास्तैः' । ७ क. ख. च. ज. ह. न. 'तैः महापुण्यास्तैः' । ८ स. विकर्म ।

स पृष्ठस्तेन कस्त्वं भोः क गतो जगदीश्वरः । एवं पुनः पुनः पृष्ठः स यदा नोचिवाश्रुप ॥
ततः क्रुद्धो वज्रपाणिस्तं निर्भर्त्स्य वचोऽब्रवीत् ॥ ७

शक्र उवाच—

रे मया पृच्छ्यमानोऽपि नोत्तरं दत्तवानसि । अतस्त्वां हन्मि वज्रेण कस्ते त्राताऽस्ति दुर्मते ॥ ८

नारद उवाच—

इत्युदीर्य ततो वज्री वज्रेणाभ्यहनदुदम् । तेनास्य कण्ठो नीलत्वमगाद्भञ्जं च भस्मताम् ॥ ९

ततो रुद्रः प्रजज्वाल तेजसा प्रदहन्निव । दृष्ट्वा बृहस्पतिस्तूर्णं कृताञ्जलिपुटोऽभ्यगात् ॥

इन्द्रश्च दण्डचद्रूमौ नत्वा स्तोतुं प्रचक्रमे ॥ १०

बृहस्पतिरुवाच—

नमो देवाधिपतये त्र्यम्बकाय कपादिने । त्रिपुरघ्नाय शर्वाय नमोऽन्धकनिपूदिने ॥ ११

विरूपायातिरूपाय बहुरूपाय शंभवे । यज्ञविध्वंसकर्त्रे च यज्ञानां फलदायिने ॥ १२

कालान्तकाय कालाय भोगिभोगधराय च । नमो ब्रह्माशिरोहृन्ने ब्रह्मण्याय नमो नमः ॥ १३

नारद उवाच—

एवं स्तुतस्तदा शंभुधिषणेन जगाद तम् । संहरन्मयनज्वालां त्रिलोकीदहनक्षमाम् ॥ १४

शिव उवाच—

वरं वरय भो ब्रह्मन्मीतः स्तुत्याऽनया तव । इन्द्रस्य जीवदानेन जीवेति त्वं मयां व्रज ॥ १५

बृहस्पतिरुवाच—

यदि तुष्टोऽसि देव त्वं पाहीन्द्रं शरणागतम् । अधिरेष शर्म यातु भालनेत्रसमुद्भवः ॥ १६

ईश्वर उवाच—

पुनः प्रवेशमायाति भालनेत्रे कथं शिखी । एनं त्यक्ष्याम्यहं दूरे यथेन्द्रं नैव पीडयेत् ॥ १७

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा तं करे धृत्वा प्राप्तिपल्लवणार्णवे । सोऽपतत्तिन्धुगङ्गायाः सागरस्य च संगमे ॥ १८

तावत्स बालरूपत्वमगात्तत्र रुरोद ह । रुदतस्तस्य शब्देन प्राकम्पद्गरणी मुहुः ॥ १९

स्वर्गश्च सत्यलोकश्च तत्स्वनाद्वाधिरिकृतौ । श्रुत्वा ब्रह्मा ययौ तत्र क्रमेतदिति विस्मितः ॥ २०

तावत्समुद्रस्योत्सङ्गे तं बालं स ददर्श ह । दृष्ट्वा ब्रह्माणमायान्तं समुद्रोऽपि कृताञ्जलिः ॥ २१

मणम्य शिरसा बालं तस्योत्सङ्गे न्यवेशयत् । ततो ब्रह्माऽब्रवीद्वाक्यं कस्यार्थं शिशुमुद्भूतः ॥ २२

सरित्पते कुतो लब्धो बालो ह्येष महाबलः । तस्य नादेन संतस्ता देवासुरमहोरगाः ॥

निशम्येति वचो धातुर्वाक्यं तु सागरोऽब्रवीत् ॥ २३

समुद्र उवाच—

भो ब्रह्मन्तिन्धुगङ्गायां जातोऽयं यम पुत्रकः । जातकर्मादिसंस्कारान्कुरुष्वस्य जगद्गुरो ॥ २४

नारद उवाच—

इत्थं वदति पायोधौ स बालः सागरात्मजः । ब्रह्माणमग्रहीत्कूर्चं विभुन्वंस्तं मुहुर्मुहुः ॥ २५

श्रुन्वतस्तस्य कूर्चं तु नेत्राभ्यामगमज्जलम् । कथंचिन्मुक्तकूर्चस्तु ब्रह्मा प्रोवाच सागरम् ॥ २६

ब्रह्मोवाच—

नेत्राभ्यां विष्टृतं यस्मादननैतज्जलं मम । तस्माज्जलंधर इति नाम्ना ख्यातो भवत्वसौ ॥ २७
अधुनैवैष तरुगः सर्वशस्त्रास्त्रपारगः । अवध्यः सर्वभूतानां विना रुद्रं भविष्यति ॥
यत एव समुद्भूतस्तत्रैवान्तं गमिष्यति ॥ २८

नारद उवाच—

इत्थुक्त्वा शुक्रमाहूय राज्ये तं चाभ्यपेचयत् । आमन्त्र्य सरितां नाथं ब्रह्माऽन्तर्धानमागमत् २९
अथ तद्दर्शनोत्फुल्लनयनः सागरस्तदा । कालनेमिसुतां हृन्दां तद्भार्यार्यमयाचत ॥ ३०
ते कालनेमिमुखास्ततोऽसुरास्तस्मै सुतां तां प्रददुः प्रहर्षिताः ॥
स चापि तान्माप्य सुहृद्भ्रातृश्री शशास गां शुक्रसहायवान्वली ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकेयनाम्नात्मे श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे जलंधरोत्पत्तिर्नामाष्टमव-
तितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ (९)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६८०९

अथ नवनवतितमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ये देवैर्निजिताः पूर्वं दैत्याः पातालसंस्थिताः । तेऽपि भूमण्डलं याता निर्भयास्तमुपाश्रिताः ॥ १
कदाचिच्छिन्नशिरसं दृष्ट्वा राहुं स दैत्यराद । पप्रच्छ भार्गवं तत्र तच्छिरस्छेदकारणम् ॥ २
[भार्गवस्तस्य शिरसश्छेदं राहोः शशांस ह । अमृतार्थं] समुद्रस्य मथनं देवकारितम् ॥ ३
रत्नापहरणं देवदैत्यानां च पराभवम् । स श्रुत्वा क्रोधतान्नासः स्वपितुर्मथनं तदा ॥ ४
दूतं भस्त्रापयामास घस्मरं शक्रसंनिधौ । दूतस्त्रिविष्टपं गत्वा सुधर्मा प्राप्य सत्तरः ॥
गर्वादस्त्रर्वमौलिस्तु देवेन्द्रं वाक्यमब्रवीत् ॥ ५

घस्मर उवाच—

जलंधरोऽब्धितनयः सर्वदैत्यजनेश्वरः । दूतोऽहं प्रेषितस्तेन स यदाह शृणुष्व तत् ॥ ६
कस्मात्त्वया मम पिता मथितः सागरोऽद्रिणा । नीतानि सर्वरत्नानि तानि शीघ्रं प्रयच्छ नः ॥ ७

नारद उवाच—

इति दूतवचः श्रुत्वा विस्मितस्त्रिदशाधिपः । उवाचै संस्मरन् रुद्रं भयरोपसमन्वितः ॥ ८

इन्द्र उवाच—

शृणु दूत मया पूर्वं मथितः सागरो यथा । अद्रयो मद्भयात्त्रस्ताः स्वकुसिस्थास्तथा कृताः ९
अन्येऽपि मद्भिपस्तेन राक्षसा दिविजाः पुरा । तस्माच्चद्रत्नजातं तु मयाऽप्यपहृतं किल ॥ १०
शङ्कोऽप्येवं पुरा देवानद्विस्तृप्तागरात्मजः । ममालुजेन निहतः प्रविष्टः सागरोदरे ॥
तद्वत्तच्छ कथयस्वास्य सर्वं मथनकारणम् ॥ ११

+ धनुर्ध्रिहान्तर्गतः पाठः ख. छ. व. पुस्तकस्यः ।

१ छ. "वैशाखायार्था" । २ ग. विप्रं । ३ ख. व. "च घस्मरं घोरं मं" । छ. "च घस्मरं सुदं मं" । ग. "च घस्मरं रीदं मं" ।

नारद उवाच—

इत्थं विसर्जितो वृत्तस्तदेन्द्रेणागमद्भवम् । तदिन्द्रवचनं दैत्यराजायाकथयत्तदा ॥ १२
तन्निशम्य ततो दैत्यो रोषात्प्रस्फुरितावरः । उद्योगमकरोत्तूर्णं सर्वदेवजिगीषया ॥ १३
तदोद्योगेऽसुरेन्द्रस्य दिग्भ्यः पातालतस्तथा । [ऋदितिजाः प्रत्यपद्यन्त शतशः कोटिशस्तदा] ॥
अथ शुम्भनिशुम्भाद्यैर्वलाधिपतिकोटिभिः । गत्वा त्रिविष्टपं दैत्यो नन्दनोधिष्ठितोऽभवत् ॥ १५
निर्ययुस्त्वमरावत्या देवा युद्धाय दंशिताः । पुरमावृत्य तिष्ठन्ति दृष्ट्वा दैत्यबलं महत् ॥ १६
ततः समभवद्युद्धं देवदानवसेनयोः । मुञ्चलैः पँटिश्चैर्वाणैर्गदापैरिघशक्तिभिः ॥ १७
तेऽन्योन्यं समधावेतां जघ्नतुश्च परस्परम् । क्षणेनाभवतां सेने रुधिरौघपरिभ्रुते ॥ १८
पतितैः पात्यमानैश्च गजाश्वरथपक्षिभिः । व्यराजत रणे भूमिः संध्याभ्रपटलैरिव ॥ १९
तत्र युद्धे मृतान्दैत्यान्भार्गवस्तदतिष्ठय(ष्टिप)त् । विद्यया मृतजीविन्या मन्त्रितैस्तोयविन्दुभिः ॥ २०
देवानपि तथा युद्धे तत्राजीवयदङ्किराः(?) । दिव्यौषधीः समानीय द्रोणाद्रेः स पुनः पुनः ॥ २१
दृष्ट्वा देवांस्तथा युद्धे पुनरेव समुत्थितान् । जलधरः क्रोधवशो भार्गवं वाक्यमब्रवीत् ॥ २२

जलधर उवाच—

मया देवा हता युद्धे उत्तिष्ठन्ति कथं पुनः । तव संजीविनी विद्या नैवान्यत्रेति विश्रुतम् ॥ २३

शुक्र उवाच—

दिव्यौषधीः समानीय द्रोणाद्रेरङ्किराः (?) सुरान् । जीवयत्येष वै शीघ्रं द्रोणाद्रिं तमुपाहर ॥ २४

नारद उवाच—

इत्युक्तः स तु दैत्येन्द्रो नीत्वा द्रोणाचलं तदा । प्राक्षिपत्सागरे तूर्णं पुनरायान्महाहवम् ॥ २५
अथ देवान्हतान्दृष्ट्वा द्रोणाद्रिभगमद्गुरुः । तावत्तत्र गिरीन्द्रं तं न ददर्श सुरार्चितः ॥ २६
ह्लात्वा दैत्यहृतं द्राणं धिषणो भयविह्वलः । आगत्य दूराब्धाजङ्घे श्वासाकुलितविग्रहः ॥ २७
पलायध्वं मेहादैत्यो नायं जेतुं क्षमो यतः । रुद्रांशसंभवो श्लेष स्मरध्वं शक्रकष्टितम् ॥ २८

नारद उवाच—

श्रुत्वा तद्वचनं देवा भयविह्वलितास्तदा । दैत्येन बध्यमानास्तेऽपलायन्त दिशो दश ॥ २९
देवान्विद्रावितान्दृष्ट्वा दैत्यः सागरनन्दनः । शङ्कभेरीजयरवैः प्रविवेशामरावतीम् ॥ ३०
प्रविष्टे नैगरीं दैत्ये देवाः शक्रपुरोगमाः । सुवर्णाद्रिगुहां प्राप्ता न्यवसन्दैत्यतापिताः ॥ ३१
ततः स सर्वेष्वसुरोऽधिकारेष्विन्द्रादिकानां व्यनि(हिन्य)वेशयत्तदा ।
शुम्भादिकान्दैत्यवरान्पृथक्पृथक्स्वयं सुवर्णाद्रिगुहामगावृष ॥ ३२

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे कातिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्त्वभामासंवादेऽभरावतीजयो नाम
श्रवणवर्तितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ (१०)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ३६८४१

* इदमर्थं ख. च. छ. न. भ. पुस्तकस्यम् ।

१ ख. छ. न. कोटिशः । २ छ. "नामिमुखोऽम" । ३ ख. च. छ. न. भ. परिषैर्वा । ४ ख. च. छ. न. "परशुश" ।
५ भ. महादेवा । ६ ख. न. दैत्यैस्तैर्वज्र । ७ न. नगरे । ८ न. प्राण्य ।

नारद उवाच—

पुनर्देत्यं समायान्तं दृष्ट्वा देवाः सवासवाः । भयमकम्पिताः सर्वे विष्णुं स्तोतुं प्रचक्रमुः ॥ १

देवा ऊचुः—

नमो मत्स्यकूर्मादिनानास्वरूपैः सदा भक्तकार्योद्यतायातिहृष्टे ।

विधात्रादिसर्गस्थितिध्वंसकर्त्रे गदापद्मशङ्खारिहस्ताय तेऽस्तु ॥ २

रमावल्लभायामुराणां निहृष्टे भुजंगारियानाय पीताम्बराय ।

मत्सादिक्रियापाककर्त्रेऽथ हृष्टे शरण्याय तस्मै नताः स्मो नताः स्मः ॥ ३

नमो दैत्यसंतापितामर्त्यदुःखाचलध्वंसदम्भोलये विष्णवे ते ।

भुजगेशतल्पेशयायार्कचन्द्रहिनेत्राय तस्मै नताः स्मो नताः स्मः ॥ ४

नारद उवाच—

संकष्टनाशनं स्तोत्रमेतद्यस्तु पठेन्नरः । स कदाचिन्न संकष्टैः पीड्यते कृपया हरः ॥ ५

इति देवाः स्तुतिं यावत्कुर्वन्ति दत्तुजद्विपः । तावत्सुराणामापचिविज्ञाता विष्णुना तदा ॥ ६

सहस्रोत्थाय दैत्यानिः कृपया स्त्रिभयानसः । आरुह्य गरुडं वेगाच्छूर्मां वचनमब्रवीत् ॥ ७

श्रीविष्णुरुवाच—

जलधरेण ते भ्रात्रा देवानां कदनं कृतम् । तैराहूतो गमिष्यामि युद्धायातित्वरान्वितः ॥ ८

श्रीरुवाच—

अहं ते वल्लभा नाथ भक्ता च यदि सर्वदा । तत्कार्यं ते मम भ्रात्रा युद्धे बध्यः कृपानिधे ॥ ९

श्रीविष्णुरुवाच—

रुद्रांशसंभवत्वाच्च ब्रह्मणो वचनादपि । प्रीत्या तव च नैवायं मम बध्यो जलधरः ॥ १०

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा गरुडारूढः शङ्खचक्रगदासिभृत् । विष्णुर्वेगाद्ययौ योद्धुं यत्र देवाः स्तुवन्ति ते ॥ ११

अथारुणानुजजवात्यसंवातमपीडिताः । वाल्मा चिर्वतिता दैत्या बभ्रमुः खे यथा घनाः ॥ १२

ततो जलधरो दृष्ट्वा दैत्यान्वात्या मपीडितार्त्न । उकृत्य नयने क्रोधाचतो विष्णुं समभ्यगात् ॥ १३

ततः समभवद्युद्धं विष्णुदैत्येन्द्रयोर्महत । आकाशं कुर्वतावोर्णैस्तदा निरवकाशवत् ॥ १४

विष्णुदैत्यस्य बाणौघैर्वर्जं छत्रं धनुर्हयान् । चिच्छेद तं च हृदये बाणेनैकेन ताडयन् ॥ १५

ततो दैत्यः समुत्पत्य गदापाणिस्त्वरान्वितः । आहत्य गरुडं शूर्पिण पातयामास भूतले ॥ १६

विष्णुर्गदां स्वरुद्धेन चिच्छेद भद्रसज्जिव । तावत्स हृदये विष्णुं जघान दृढमुष्टिना ॥ १७

ततस्तौ बाहुयुद्धेन युयुधाते महाबली । बाहुभिर्मुष्टिभिश्चैव जानुभिर्दयन्महीम् ॥ १८

एवं मुरुचिरं युद्धं कृत्वा विष्णुः प्रतापवान् । उवाच दैत्यराजानं मेषगम्भीरया गिरा ॥ १९

श्रीविष्णुरुवाच—

नरं वरय दैत्येन्द्र प्रीतोऽस्मि तव विक्रमात् । अदेयमपि ते दाषि यत्ने मनसि वर्तते ॥ २०

१ ख. न. 'रितानाय' । २ ख. च. छ. न. म. 'त्रै विकर्त्रे य' । ३ म. तत्कोपः । ४ ख. च. छ. न. म. 'नुनात्य-प्रपन्न' । ५ ख. 'लपात' । ६ म. 'विमर्दिता' । ७ ख. न. 'न' । नोवाच वचनं क्रौ ।

जलंधर उवाच—

येदि भोस्त्वं प्रतुष्टोऽसि वरमेतं ददस्व मे । मद्भगिन्या सह तथा मद्गृहे सगणो वस ॥ २१

नारद उवाच—

तथैत्युक्त्वा स भगवान्सर्वदेवगणैः सह । जलंधरं नाम पुरमगमद्रमया सह ॥ २२

जलंधरश्च देवानामधिकारेषु दानवान् । स्थापयित्वा सहर्षं स पुनरागान्महीतलम् ॥ २३

देवगन्धर्वसिद्धेषु यत्किंचिद्रत्नसंज्ञितम् । तदात्मवशगं कृत्वाऽतिष्ठत्सागरनन्दनः ॥ २४

पातालभुवने दैत्यं निशुम्भं स महाबलम् । स्थापयित्वा स शेषादीनानयद्भूतलं वली ॥ २५

देवगन्धर्वसिद्धैर्धौघान्सर्पराक्षसमानुषान् । स्वपुरे नागरान्कृत्वा शशास भुवनत्रयम् ॥ २६

एवं जलंधरः कृत्वा देवान्स्ववशवर्तिनः । धर्मेण पालयामास प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ॥ २७

न कश्चिद्वाधितो नैव दुःखितो न क्लृप्तस्तथा । न दीनो दृश्यते तस्मिन्धर्माद्वाज्यं प्रशासति ॥ २८

एवं महीं ज्ञासति दानवेन्द्रे धर्मेण सम्यक् च यदृच्छयाऽहम् ।

कदाचिदागामथ तस्य लक्ष्मीं विलोकितुं श्रीरमणं च सेवितुम् ॥ २९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कानिकमाहात्म्ये जलंधरोपाख्याने जलंधरस्य विष्णुवरप्रतिनिर्म

शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ (११)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६८७०

अथैकाधिकशततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

सं मां संपूज्य विधिवद्दानवेन्द्रेऽतिभक्तितः । संप्रहस्य तदा वाक्यं जगदा नृपसत्तम ॥ १

जलंधर उवाच—

कुत आगम्यते ब्रह्मन्किंचिद्दृष्टं त्वया कंचित् । यदर्थमिह चाऽऽयातस्तदाज्ञापय मां मुने ॥ २

नारद उवाच—

गतः कैलासशिखरं दैत्येन्द्राहं यदृच्छया । तत्रोभया सहाऽऽसीनं दृष्टवानस्मि शंकरम् ॥ ३

योजनायुतविस्तीर्णं कल्पद्रुममहावने । कामधेनुश्रताकीर्णं चिन्तामणिसुदीपिते ॥ ४

तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं वितर्को मेऽभवत्तदा । कापीदृशी भवेद्विस्त्रिलोक्यां वा न वेति च ॥ ५

तावच्चवापि दैत्येन्द्र समृद्धिः संस्मृता मया । तद्विलोकनकामोऽहं त्वत्सांनिध्यमिहाऽऽगतः ॥ ६

त्वत्समृद्धिमिमां पश्यन्स्त्रीरत्नरहितां ध्रुवम् । कल्पयामि शिवादन्यस्त्रिलोक्यां न समृद्धिमान् ७

अप्सरोगागकन्याया यद्यपि त्वद्वशे स्थिताः । तथाऽपि ता न पार्वत्या रूपेण सदृशा भ्रुवम् ॥ ८

[+यस्या लावण्यजलधौ निमग्नश्चतुराननः] । स्वधैर्यं मुमुचे पूर्वं तथा काऽन्योपमीयते ॥ ९

वीतरागोऽपि हि यया मदनारिः स्वलीलया । विष्वतन्त्रोऽपि हि यतः स्वात्मनो वशगः कृतः १०

+ इदमर्थं ख. च. छ. ज. अ. पुस्तकस्थम् ।

१ ख. च. अ. 'दि भावुक तु' । २ अ. सहाय त्वं म' । ३ अ. 'त्वा महाबाहुः पु' । ४ अ. 'सिद्धायान्त' । ५ ख. अ. 'धान्यक्षरा' । ६ अ. 'वच दिदृक्षया' । ७ अ. स मां प्रोवाच विधिकसंपूज्य च तु भक्तिमान् । संप्रहस्य तदा वाक्यं जहर्ष्य च मे नृप । कु' । ८ अ. प्रभो । ९ अ. विस्मयो । १० अ. स्ववीर्यं ।

सौन्दर्याद्गहने भ्रामश्वरीरूपाया पुरा । निष्कामः कामयुक्तोऽपि स्ववशोऽपि वशः कुतः ॥ ११
 यस्याः पुनः पुनः पश्यन् रूपं घाता विसर्जने । ससर्गाभ्रसरसस्तासां तत्समैकाऽपि नाभवत् ॥ १२
 अतः स्त्रीरत्नसंभोजः समृद्धिस्तस्य सा वरा । तथा न तव दैत्येन्द्र सर्वरत्नाधिपस्य च ॥ १३
 एवमुक्त्वा तमामन्त्र्य गते मयि स दैत्यराट् । तद्रूपश्रवणादासीदनङ्गञ्चरपीडितः ॥ १४
 अथ संश्लेषयामास स वृतं सिंहकामुतम् । त्र्यम्बकाय तदा किञ्चिद्विष्णुमायाविमोहितः ॥ १५
 कैलासमगमद्राहुः कुर्वन्शुक्लेन्दुवर्चसम् । काष्ण्येन कृष्णपक्षेन्दुवर्चसं स्वाङ्गजेन तु ॥ १६
 निवेदितस्तदेशाय नन्दिना स प्रवेशितः । त्र्यम्बकभ्रूलतासङ्गाभेरितो वाक्यमब्रवीत् ॥ १७

राहुरुवाच—

देवपद्मगसेव्यस्य त्रैलोक्याधिपतेस्तथा । सर्वरत्नेश्वरस्य त्वमाज्ञां शृणु दृढध्वज ॥ १८
 इमंशानवासिनो नित्यमैस्थिभारवहस्य च । दिगम्बरस्य ते भार्या कथं हैमवती शुभा ॥ १९
 अहं रत्नाधिनाथोऽस्मि साऽपि स्त्रीरत्नसंज्ञिता । तस्मान्मयैव सा योग्या नैव भिन्नाशिनस्तव ॥

नारद उवाच—

वदस्वैवं तदा राहौ भ्रमध्याच्छ्रुलपाणिनः । अभवत्पुरुषो रौद्रस्त्रीव्राशनिसमस्वनः ॥ २१
 सिंहास्यः मचलजिह्वः सञ्चालनयनो महान् । ऊर्ध्वकेशः शुकुतनुर्दृसिंह इव चापरः ॥ २२
 स तं खादितुमायान्तं दृष्ट्वा राहुर्मयातुरः । अथावदतिवेगेन बहिः स च दधार तम् ॥ २३
 [स च राहुर्महाबाहुर्मैघगम्भीरया गिरा । उवाच देवदेवेशं पाहि मां शरणागतम्] ॥ २४
 ब्राह्मणं मां महादेव खादितुं समुपागतः । [एतस्माद्भक्ष देवेश शरणागतवत्सल ॥ २५
 रक्ष रक्ष महादेव त्वामहं शरणं गतः] महादेवो वचः श्रुत्वा ब्राह्मणस्य तदाऽब्रवीत् ॥ २६
 [अर्धत्वा खादितुमारब्धस्तावदुद्रेण वारितः । नैवासौ वध्यतामेति दूतोऽयं परवान्यतः] ॥ २७
 मुञ्चेति पुरुषः श्रुत्वा राहुं तत्याज सोऽम्बरे । राहुं त्यक्त्वा स पुरुषो महादेवं व्यजिज्ञपत् ॥ २८

पुरुष उवाच—

क्षुधा मां वाधते स्वाभिन्नुत्सामश्वासि सर्वथा । किं भक्ष्यं मे महादेव तदाज्ञापय मां प्रभो ॥ २९

ईश्वर उवाच—

भक्षयस्वाऽऽत्मनः शीघ्रं मांसं त्वं हस्तपादयोः ॥ ३०

नारद उवाच—

स शिवेनैवमाहस्तक्षत्वात् पुरुषः स्वयम् । हस्तपादोद्भवं मांसं शिरःशेषो यदाऽभवत् ॥ ३१
 दृष्ट्वा शिरोवशेषं तं सुप्रसन्नस्तदा शिवः । पुरुषं भीषकमणिं तमुवाच सविस्मयः ॥ ३२

ईश्वर उवाच—

त्वं कीर्तिमुखसंज्ञो हि भव महारगः सदा । त्वदर्चो ये न कुर्वन्ति नैव ते मत्प्रियंकराः ॥ ३३

नारद उवाच—

तदाम्रश्रुति देवेशद्वारे कीर्तिमुखः स्थितः । नार्चयन्तीह ये पूर्वं तेषामर्चा वृथा भवेत् ॥ ३४
 राहुर्विमुक्तो यस्तेन सोऽपतद्भवैरस्थले । अतः स ब्रह्मरोद्धूत इति भूमौ प्रमां गतः ॥ ३५

* अयं श्लोकः अ. न. पुस्तकस्थः । + अयं श्लोको अ. पुस्तकस्थः । * अयं श्लोको अ. पुस्तके नास्ति ।

ततश्च राहुः पुनरेव जातमात्मानमस्मिन्निति मन्यमानः ।

समेत्य सर्वं कथयांचभूव जलंधरायेवविचेष्टितं तत् ॥

३६

इति श्रीमहापुराणे पात्र उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यमामासंवादे जलंधरोपाख्याने शिवदत्तसंवादे

नामैकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ (१२)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६९०६

अथ द्वाधिकशततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

जलंधरस्तु तच्छ्रुत्वा कोपाकुलितमानसः । निर्जगामाऽऽशु दैत्यानां कोटिभिः परिवारितः ॥ १

गतस्तस्याग्नतः शुक्रो राहुर्दृष्टिस्थितोऽभवत् । मुकुटश्चापतद्भूमौ वेगात्प्रस्खलितस्तदा ॥ २

दैत्यसैन्यावृत्तस्तत्र विमानानां शतैस्तदा । अराजत नभः पूर्णं प्रावृषीव बलाहकैः ॥ ३

तस्योद्योगं ततो दृष्ट्वा देवाः शक्रपुरोगमाः । अलक्षितोस्स्वराऽऽजग्मुः शूलिनं ते व्यजिज्ञपुः(पन्)

देवा ऊचुः—

न जानासि कथं स्वामिन्देवापत्तिमिमां प्रभो । तदस्मद्गुणार्थाय जहि सागरनन्दनम् ॥ ५

नारद उवाच—

इति देववचः श्रुत्वा महस्य वृषभध्वजः । महाविष्णुं समाहूय वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ६

ईश्वर उवाच—

जलंधरः कथं विष्णो न हतः संगरे त्वया । तैदृहं चापि यातोऽसि त्यक्त्वा वैकुण्ठमात्मनः ॥ ७

श्रीभगवानुवाच—

तवांशसंभवत्वाच्च भ्रातृत्वाच्च तथा श्रियः । न मया निहतः संख्ये त्वमेनं जहि दानवम् ॥ ८

ईश्वर उवाच—

[*नायमेभिर्महातेजाः शस्त्रास्त्रैर्वध्यन्ते मया । देवैः सह स्वतेजोऽंशं शस्त्रार्थं दीयतां मम] ॥ ९

नारद उवाच—

अथ विष्णुमुखा देवाः स्वतेजांसि ददुस्तदा । तान्येकत्वं गतानीशो दृष्ट्वा स्वं च महस्तदा ॥ १०

तेनाकरोन्महादेवो महसा शस्त्रमुत्तमम् । चक्रं सुदर्शनं नाम ज्वालामालातिभीषणम् ॥ ११

तेजःशेषेण च तदा वज्रं च कृतवान्ह्रः । तावज्जलंधरो दृष्टः कैलासतलभूमिषु ॥ १२

हस्त्यश्वरथपत्नीनां कोटिभिः परिवारितः । तं दृष्ट्वाऽलक्षिता जग्मुर्देवाः सर्वे यथागतम् ॥ १३

गणाश्च समनख्यन्त युद्धायातिविराग्विताः । नन्दीभवक्वसेनानीमुखाः सर्वे शिवाज्ञया ॥ १४

अवतेरुर्गणाः सर्वे कैलासोद्युद्धदुर्मदाः । ततः समभवद्युद्धं कैलासोपत्यकाभुवि ॥ १५

प्रमथाधिपदैत्यानां योरं शस्त्रास्त्रसंकुलम् । भेरीमृदङ्गशङ्खाघनिस्त्रनर्वारहर्षणैः ॥ १६

गजाश्वरथशब्दैश्च नादिता भूर्व्यकम्पत । शक्तितोमरवाणौघैर्मुसलप्राशपाटिभिः ॥ १७

* अयं श्लोकः ख, च, छ, घ, पुस्तकस्थः ।

व्यराजत नभः पूर्णमुल्काभिः संवृतं यथा । निहतै रथनागाभैः पत्तिभिर्भूर्न्यराजत ॥ १८
 वज्राहताचलशिरःशकलैरिव संवृता । ममथाहतदैत्यैर्देत्याहतगणैस्तथा ॥ १९
 वसांस्रज्जांसपङ्काद्यैर्भूरगम्याऽभवच्चदा । ममथाहतदैत्यैर्धान्भार्गवः समजीवयत् ॥ २०
 युद्धे पुनः पुनश्चैव मृतसंजीविनीबलात् । तं दृष्ट्वा व्याकुलीभूता गणाः सर्वे भयाद्विताः ॥ २१
 शशंसुर्देवदेवाय तत्सर्वं शुकचेष्टितम् । अथ रुद्रमुखात्कृत्वा वभ्रुवातीव भीषणा ॥ २२
 तालजङ्घा दरीवक्त्रा स्तनपीडितभूरुहा । सा युद्धभूमिमासाद्य भक्षयन्ती महासुरान् ॥ २३
 भार्गवं स्वभगे कृत्वा जगामान्तर्हिता नभः । विधृतं भार्गवं दृष्ट्वा दैत्यसेनां गणास्तदा ॥ २४
 अम्लानवदना हर्षाग्निगुणयुद्धदुर्मदाः । अथाभज्यत दैत्यानां सेना गणभयादिता ॥ २५
 वायुवेगहता घट्टत्यकीर्णा तृणसंहतिः । भर्षा गणभयात्सेनां दृष्ट्वाऽभर्षयुता ययुः ॥ २६
 निशुम्भशुम्भसेनान्यौ कालनेमिश्च वीर्यवान् । त्रयस्ते वारयामासुर्गणसेनां महाबलाः ॥ २७
 मुञ्चन्तः शरवर्षाणि प्रादृपीव बलाहकाः । ततो दैत्यशरीरास्ते शलभानामिव व्रजाः ॥ २८
 रुद्रुः खं दिशः सर्वो गणसेनामकम्पयन् । गणाः शरशतैर्भिन्ना रुधिरासारवर्षिणः ॥ २९
 वसन्तकिंशुकाभासा न प्राज्ञायन्त किंचन । पतिताः पातयमानाश्च च्छिन्नभिन्नास्तदा गणाः
 त्यक्त्वा सङ्ग्रामभूमिं ते सर्वेऽपि विमुक्ताऽभवन् ॥ ३०

ततः मभिन्नं स्वबलं विलोक्य शैलादिलम्बोदरकार्तिकेयाः ।

त्वरान्विता दैत्यवरान्मस्रस्र निवारयामासुरमर्षणास्ते ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्ययामासंवदे जलपरोपाख्याने दैत्यसेनावधौ

नाम द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ (१३)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६९३७

अथ व्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ते गणाधिपतीन्दृष्ट्वा नन्दीभमुखपण्मुखात् । अमर्षाद्भ्यधावन्त द्रुहयुद्धाद्य दानवाः ॥ १
 नन्दिनं कालनेमिस्तु शुम्भो लम्बोदरं तथा । निशुम्भः पण्मुखं वेगाद्भ्यधावत दंशितः ॥ २
 निशुम्भः कार्तिकेयस्य मयूरं पञ्चभिः शरैः । हृदि विन्याष वेगेन शूलितः स पपात ह ॥ ३
 ततः शक्तिधरः शक्तिं यावज्जग्राह रोपितः । तावन्निशुम्भो वेगेन स्वशक्त्या तमपातयत् ॥ ४
 ततो नन्दीश्वरो वाणैः कालनेमिमविध्यत । सप्तभिश्च हयान्केतुं त्रिभिः सारथिमच्छिनत् ॥ ५
 कालनेमिस्तु संक्रुद्धो धनुश्चिच्छेद नन्दिनः । तदपास्य स शूलेन तं वक्षस्यहर्षदृढम् ॥ ६
 स शूलभिन्नहृदयो हताश्वो हतसारथिः । अद्रेः शिखरयायुज्य शैलादिं सौऽभ्यताडयत् ॥ ७
 अथ शुम्भो गणेशश्च रथमूषकवानौ । युध्यमानौ शरव्रातैः परस्परमविच्यताम् ॥ ८
 गणेशस्तु तदा शुम्भं हृदि विन्याष पत्रिणा । सारथिं च त्रिभिर्वाणैः पातयामास शूलैः ॥ ९

*-उत्तिरार्धः ।

ततोऽतिकुदः शुम्भोऽपि बाणपट्या गणाधिपम् । मूपकं च विभिर्विद्ध्वा ननाद जलदस्वनः ॥
 मूपकः शराभिन्नाङ्गश्चाल दृढवेदनः । लम्बोदरश्च पतितः पदातिरभवन्नृप ॥ ११
 ततो लम्बोदरः शुम्भं हत्वा परशुना हृदि । अपातयत्तदा भूमौ मूपकं चाऽऽरुहत्पुनः ॥ १२
 कालनेमिर्निशुम्भश्चाप्युभौ लम्बोदरं शरैः । युगपज्जघ्नतुः कोषाचोत्रेणैव महाद्विपम् ॥ १३
 तं पीड्यमानमालोक्य वीरभद्रो महाबलः । अभ्यधावत वेगेन भूतकोटियुतस्तदा ॥ १४
 कूष्माण्डा भैरवाश्चापि वेताला योगिनीगणाः । पिशाचा रक्षसां संघा गणाश्चापि तमन्वयुः ॥ १५
 ततः किलकिलाशब्दैः सिंहनादैः सघर्षैः । विनादिता डमरुकैः पृथिवी समकम्पत ॥ १६
 ततो भूतान्यधावन्त भक्षयन्ति स्म दानवान् । उत्पतन्त्यापतन्ति स्म ननुतुश्च रणाङ्गणे ॥ १७
 नन्दी च कार्तिकेयश्च समायातौ त्वरान्वितौ । निजघ्नतू रणे दैत्यान्धिरान्तरशरघ्नजैः ॥ १८
 छिन्नभिन्ना हनैर्दैत्यैः पातितैर्भक्षितैस्तदा । व्याकुला साऽभवत्सेना विपणवदना तदा ॥ १९
 प्रविध्वस्तां तथा सेनां दृष्ट्वा सागरनन्दनः । रथेनातिपताकेन गणानभिययौ वली ॥ २०
 हस्त्यश्वरथसहादाः शङ्खभेरीरवास्तथा । अभवन्सिंहनादाश्च सेनयोरुभयोस्तदा ॥ २१
 जलंधरशरत्रातैर्नीहारपटलैरिव । घावापृथिव्योराच्छन्नमन्तरं समपद्यत ॥ २२
 गणेशं पञ्चभिर्विद्ध्वा शैलार्दे नवभिः शरैः । वीरभद्रं च विंशत्या ननाद जलदस्वनः ॥ २३
 कार्तिकेयस्ततो दैत्यं शक्त्या विव्याध सत्वरः । व्याघ्रैर्णः शक्तिनिभिन्नः किञ्चिद्व्याकुलमानसः ॥
 ततः क्रोधपरीताक्षः कार्तिकेयं जलंधरः । गदया ताडयामास स तूर्णं भूतलेऽपतत् ॥ २५
 तथैव नन्दिनं कोपादपातयत भूतले । ततो गणेश्वरः कुदो गर्दा परशुनाऽच्छिनत् ॥ २६
 वीरभद्रस्त्रिभिर्वाणैर्हृदि विव्याध दानवम् । सप्ताभिश्च हयान्केतुं धनुस्त्रयं च चिच्छिदे ॥ २७
 ततोऽतिकुदो दैत्येन्द्रः शक्तिमुद्यम्य दारुणाम् । गणेशं पातयामास रथमन्यं समारुहत् ॥ २८
 अभ्ययादथ वेगेन वीरभद्रं रुपाऽन्वितः । ततस्तौ मूर्यसंकाशौ युयुधाते परस्परम् ॥ २९
 वीरभद्रः पुनस्तस्य हयान्वाणैरपातयत् । धनुश्च चिच्छिदे दैत्यः पुंछ्रे परिघायुधः ॥ ३०
 स वीरभद्रं त्वरयाऽभिमन्य जघान दैत्यः परिधेण मूर्धनि ।
 स चापि वीरः प्रविभिन्नमूर्ध्ना पपात भूमौ रुधिरं समुद्रिरन् ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्सभामासंवादे जलंधरोपाह्वयाने सैन्यपरामर्शे

नाम त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ (१४)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६९६८

अथ चतुरधिकशततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

पतितं वीरभद्रं तु दृष्ट्वा रुद्रगणा भयात् । प्रागच्छंस्ते रणं हित्वा क्रोशमाना महेश्वरम् ॥ १
 अथ कोलाहलं श्रुत्वा गणानां चन्द्रशेखरः । अभ्ययाद्दृष्टभारुहः सङ्ग्रामं महसन्निव ॥ २
 रुद्रमायान्तमालोक्य सिंहनादैर्गणाः पुनः । निवृत्ताः संगरे दैत्यान्निजघ्नः शरद्विभिन्नः ॥ ३

दैत्याश्च भीषणं रुद्रं दृष्ट्वा सर्वे विदुदुबुः । कार्तिकव्रतिनं दृष्ट्वा पातकानीव तद्भयात् ॥ ४
 अथ जालंधरो दैत्यान्विदुतान्मेक्ष्य संगरात् । रोपादधावच्चण्डीशं मुञ्चन्वाणान्सहस्रशः ॥ ५
 शुम्भो निशुम्भोऽभ्यमुल्लः कालनेमिर्वलाहकः । खड्गरोमा मचण्डश्च धस्मरश्च शिवं ययुः ॥ ६
 बाणान्धकारसंछन्नं दृष्ट्वा गणवलं शिवः । बाणजालमवाच्छिद्य स बाणैरावृणोन्नमः ॥ ७
 दैत्यांश्च बाणवात्याभिः पीडितानकरोचदा । मचण्डबाणजालौघैरपातयत भूतले ॥ ८
 खड्गरोमणः शिरैः कोपाचदा परशुनाऽच्छिनत् । बलाहकस्य च शिरः खट्वाङ्गेनाकरोद्धिधा ॥ ९
 वृद्ध्वा च घस्मरं दैत्यं पाशेनाभ्यहनद्रुवि । वृषवेगहताः केचित्केचिद्गौर्गैर्निराकृताः ॥ १०
 न शेकुरसुराः स्थातुं गजाः सिंहादिता इव । ततः कोपपरीतात्मा वेगाद्गुदं जलंधरः ॥ ११
 आह्वयामास समरे तीव्राशनिसमस्वनः ॥ ११

जलंधर उवाच—

[*शुध्यस्वाद्य मया सार्धं किमेभिर्निहतैस्तव । यच्च किंचिद्गलं तेऽस्ति तद्दर्शय जटाधर ॥ १२
 नारद उवाच]—

इत्युक्त्वा बाणसप्तत्या जघान वृषभध्वजम् । तानमाप्ताञ्जितैर्बाणैश्चिच्छेद महसञ्जिवः ॥ १३
 ततो हयान्ध्वजं छन्नं धनुश्चिच्छेद सप्तभिः । स च्छिन्नधन्वा विरयो गदामुद्यम्य वेगवान् ॥ १४
 अभ्यधावच्छिवस्तावद्गदां बाणैर्द्विधाऽकरोत् । तथाऽपि मुष्टिमुद्यम्य ययौ रुद्रजिघांसया ॥ १५
 तावच्छिवेन बाणौघैः क्रोशमानमपाकृतः । ततो जलंधरो दैत्यो मत्वा रुद्रं बलाधिकम् ॥ १६
 ससर्ज मायां गान्धर्वीमद्भुतां रुद्रमोहिनीम् । ततो जगुश्च ननुतुर्गन्धर्वोप्सरसां गणाः ॥ १७
 ताल्लेषुर्मददंश्च वादयन्तस्तथा परे । तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं रुद्रो नादविमोहितः ॥ १८
 पतितान्यपि शस्त्राणि करेभ्यो न विवेद सः । एकाग्रैर्भूतमालोक्य रुद्रं दैत्यो जलंधरः ॥ १९
 कामार्तः स जगामाऽऽशु यत्र गौरी स्थिताऽभवत् । युद्धे शुम्भनिशुम्भारूपौ स्थापयित्वा
 महाबलौ ॥ २०
 दशदोर्दण्डपञ्चास्यस्त्रिनेत्रश्च जटाधरः । महावृषभमारूढः स बभूव जलंधरः ॥ २१
 अथ रुद्रं समायान्तमालोक्य भववल्लभा । अभ्याययौ सस्त्रीमध्यात्तदर्शनपथेऽभवत् ॥ २२
 यावद्दर्शं चार्चयौ पार्वतीं दनुजेश्वरः । तावत्स वीर्यं मुमुचे जडाङ्गथाभवत्तदा ॥ २३
 अथ ज्ञात्वा तदा देवी दानवं भयविह्वला । जगामान्ताईता वेगात्सा तदोत्तरमानसम् ॥ २४
 तामदृष्ट्वा ततो दैत्यः क्षणाद्विद्युल्लतामिव । जवेनागात्पुनर्युद्धे यत्र देवो वृषध्वजः ॥ २५
 पार्वत्यपि मैहाविष्णुं सस्मार मनसा तदा । तावद्दर्शं तं देवी सोपविष्टं समीपगम् ॥ २६

पार्वत्युवाच—

विष्णो जलंधरो दैत्यः कृतवान्परमाक्रुतम् । तर्कि न विदितं तेऽस्ति चेष्टितं तस्य दुर्मतेः ॥ २७

श्रीभगवानुवाच—

तेनैव दर्शितः पन्था वयमप्यन्वयामहे । नान्यथा स भवेद्ब्रह्मः पातिव्रत्यात्सुरक्षितः ॥ २८

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः ख. छ. म. भ. पुस्तकस्यः ।

१ म. घस्मराद्याः । २ म. "रः कावत्" । ३ म. "मिपातिताः" । ४ म. दशभिर्बाणैः । ५ म. "गैत्रिधाऽच्छिनत्" ।
 ६ म. "सुदहापाञ्चदा" । ७ म. भयाद्विष्णुं ।

नारद उवाच—

जगाम विष्णुरित्युक्त्वा पुनर्जालंघरं पुरम् । अथ रुद्रश्च गान्धर्वादिमुक्तः संगरे स्थितः ॥
अन्तर्धानगतां मायां दृष्ट्वा स बुबुधे तदा ॥

२९

ततः शिवो विस्मितमानसः पुनर्जगाम युद्धाय जलंघरं रुषा ॥

स चापि दैत्यः पुनरागतं शिवं दृष्ट्वा शरीरैः समवाकिरद्रणे ॥

३०

इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे जलंघरोपाख्याने शिवजलंघरसङ्ग्रामो
नाम चतुर्धिकाशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ (१५)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३६९९८

अथ पञ्चाधिकाशततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

विष्णुजालंघरं गत्वा तदैत्यपुटभेदनम् । पातिव्रत्यस्य भङ्गाय वृन्दायाश्चाकरोन्मतिम् ॥ १
अथ वृन्दा तु सा देवी स्वप्नमध्ये ददर्श ह । भर्तारं माहिषारूढं तैलाभ्यर्क्तं दिग्म्बरम् ॥ २
कृष्णमसूनभूषाढ्यं क्रव्यादगणसेवितम् । दक्षिणाशां गतं मुण्डं तमसाऽप्यावृतं तदा ॥ ३
स्वपुरं सागरे मयं सहसैवाऽऽत्मना सह । ततः प्रबुद्धा सा बाला तं स्वमं समचिन्तयत् ॥ ४
ददर्शोदितमादित्यं सच्छिद्रं निश्चलं मुहुः । तदनिष्टमिति ज्ञात्वा रुदती भयविह्वला ॥ ५
कुत्रचिन्नालभच्छर्म गोपुराट्टालभूमिषु । ततः सखीद्वययुता नगरोद्यानभागमर्तुं ॥ ६
तत्रापि सा गता बाला नालभत्कुत्रचित्सुखम् । वनाद्दानान्तरं याता नैव वेदाऽऽत्मनस्तदा ॥ ७
ततो भ्रमन्ती सा बाला ददर्शतीव भीषणौ । राक्षसौ सिंहवदनौ दंष्ट्रानयनभासुरौ ॥ ८
तौ दृष्ट्वा विह्वलाऽतीव पलायनपराऽभवत् । ददर्श तापसं श्रान्तं सशिष्यं मौनमास्थितम् ॥ ९
ततस्तत्कण्ठ आसज्य निजां बाहुलतां भयात् । मुने मां रक्ष शरणमागतामित्यभाषत् ॥ १०
मुनिस्तां विह्वलां दृष्ट्वा राक्षसानुगतां तदा । हुंकारेणैव तौ घोरौ चकार विमुखौ रुषा ॥ ११
तदुंकारभयव्रस्तौ दृष्ट्वा तौ विमुखौ गतौ । प्रणम्य दण्डवद्भूमौ वृन्दा वचनमब्रवीत् ॥ १२

वृन्दोवाच—

रसिताऽहं त्वया घोराद्भयादस्मात्कृपानिधे । किञ्चिद्विज्ञुमिच्छामि कृपया तन्निशमय ॥ १३
जलंघरो हि मे भर्ता रुद्रं योद्धुं गतः प्रभो । स तत्रास्ति कथं युद्धे तन्मे कथय सुव्रत ॥ १४

नारद उवाच—

मुनिस्तद्वाचमाकर्ण्य कृपयोर्ध्वमवैक्षत । तावत्कपी समयातौ तं प्रणम्याग्रतः स्थितौ ॥ १५
ततस्तद्भूलतासंज्ञानियुक्तौ गगनं गतौ । गत्वा क्षणार्धादागत्य बानरावग्रतः स्थितौ ॥ १६
शिरःकवचहस्तौ च दृष्ट्वाऽन्वितनयस्य सा । पपात मृच्छिता भूमौ भर्तृव्यसनदुःखिता ॥ १७
कमण्डलुजलैः सिक्त्वा मुनिनाऽऽवासिता तदा । स्वभर्तृभाले सा भालं कृत्वा दीना रुरोद ह

वृन्दोवाच—

यः पुरा मुखसंवादैर्विनोदयसि मां प्रभो । स कथं न वदस्यथ बल्लभां मामनागसम् ॥ १९

येन देवाः सगन्धर्वा निर्जिता विष्णुना सह । स कथं तापसेन त्वं त्रैलोक्यविजयी हतः ॥ २०

नारद उवाच—

रुदित्वेति तदा वृन्दा तं मुनिं वाक्यमब्रवीत् ॥ २१

वृन्दोवाच—

कृपानिधे मुनिश्रेष्ठ जीवर्यनं मम प्रियम् । त्वमेवास्य पुनः शक्तो जीयनाय मतो मम ॥ २२

नारद उवाच—

इति तद्वाक्यमाकर्ण्य ग्रहसन्मुनिरब्रवीत् ॥ २३

मुनिरुवाच—

नायं जीवयितुं शक्यो रुद्रेण निहतो युधि । तथाऽपि त्वत्कृपाविष्ट एनं संजीवयाम्यहम् ॥ २४

नारद उवाच—

इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे यावत्तावत्सागरनन्दनः । वृन्दामालिङ्ग्य तद्वक्त्रं लुचुम्बे प्रीतमानसः ॥ २५

अथ वृन्दाऽपि भर्तारं दृष्ट्वा हर्षितमानसा । रेमे तद्वनमध्यस्था तद्युक्ता यदुवासरम् ॥ २६

कदाचित्सुरतस्यान्ते दृष्ट्वा विष्णुं तमेव हि । निर्भर्त्स्य कोपसंयुक्ता वृन्दा वचनमब्रवीत् ॥ २७

वृन्दोवाच—

धिकवेदं हरे शीलं परदाराभिगमिनः । ज्ञातोऽसि त्वं मया सम्यक्ख्यातमच्छन्नतापसः ॥ २८

यौ त्वया मायया द्वाःस्थौ स्वकीयौ दर्शितौ मम । तावेव राक्षसौ भूत्वा भार्या तव विनेष्यतः ॥ २९

त्वं चापि भार्यादुःखार्तो बने कपिसहायवान् । भ्रम सर्पेश्वरेणार्यं यत्ते शिष्यत्वमागतः ॥ ३०

नारद उवाच—

इत्युक्त्वा सा तदा वृन्दा प्राविशद्द्रव्यवाहनम् । विष्णुना वार्यमाणाऽपि तस्यामासकचेतसा ॥

ततो हरिस्तामनुसंस्मरन्मुहुर्वृन्दाचिताभस्मरजोवगुण्डितः ।

तत्रैव तस्यैव सुरसिद्धसंघैः प्रबोध्यमानोऽपि ययौ न शान्तिम् ॥ ३२

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तराखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे जलेश्वरोपाख्यानं वृन्दाया विष्णु-
माहात्म्यं नाम पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ (१६)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७०३०

अथ पञ्चमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

ततो जलधरो दृष्ट्वा रुद्रमद्भुतविक्रमम् । चकार मायया गौरीं त्र्यम्बकं मोहयंस्तदा ॥ १

रथोपरि गतां दृष्ट्वा रुदतीं पार्वतीं शिवः । निभुम्भुम्भुमुख्यैश्च बध्यमानां ददर्श सः ॥ २

गौरीं तथाविधां दृष्ट्वा शिवोऽप्युद्दिग्मानसः । अनाब्जुलः स्थितस्तूष्णीं विस्मृत्य स्वपराक्रमम् ॥ ३

ततो जलधरो वेगात्रिभिर्विव्याध सायकैः । आपुङ्गवमैस्त्वं रुद्रं शिरस्तुरसि चोदरे ॥ ४

ततो जज्ञे स तां मायां विष्णुना सुप्रबोधितः । रौद्ररूपधरो जातो ज्वालामालातिभीषणः ॥ ५

१ अ. "तेनाय त्रै" । २ अ. तस्मिन्नासक्तमानसा । ३ ख. छ. अ. "स्यौ मुनिर्हि" । ४ अ. "वृन्दाचिताभिप्रवेशो ना" ।

तस्यातीव महारौद्ररूपं दृष्ट्वा महासुराः । न शोकुः प्रमुखे स्थातुं भेजिरे ते दिशो दश ॥ ६
 ततः शापं ददौ रुद्रस्तयोः शुम्भनिशुम्भयोः । मम युद्धादपक्रान्तौ गौर्या बध्यौ भविष्यथः ॥ ७
 पुनर्जलंधरो वेगाद्वनर्षे निशितैः शरैः । बाणान्धकारसंछन्ने यथाऽभूत्तद्वलं महत् ॥ ८
 यावद्गुद्रश्च चिच्छेद तस्य बाणांस्त्वरायुतः । तावत्स परिघेणाऽऽशु जघान वृषभं वली ॥ ९
 वृषस्तेन महारेण परावृत्तो रणाङ्गणात् । रुद्रेणाऽऽकृष्यमाणोऽपि न तस्थौ रणभूमिषु ॥ १०
 ततः परमसंकुद्धो रुद्रो रौद्रवपुर्धरः । चक्रं सुदर्शनं वेगाच्चिक्षेपाऽऽदित्यवर्चसम् ॥ ११
 प्रदहद्रोदसी वेगात्तदासाद्य जलंधरम् । जहार तच्छिरः कायान्महदायतलोचनम् ॥ १२
 रथात्कायः पपातोर्व्यां नादयन्वसुधातलम् । तेजश्च निर्गतं देहात्तद्गुद्रे लयमागमत् ॥ १३
 वृन्दादेहोद्भवं तेजस्तद्रौर्यां विलयं गतम् । अथ ब्रह्मादयो देवा हर्षादुत्फुल्ललोचनाः ॥
 प्रणम्य शिरसा रुद्रं शशंसुर्विष्णुचेष्टितम् ॥ १४

देवा ऊचुः—

महादेव त्वया देवा रक्षिताः शत्रुजाऽज्ञयात् । किञ्चिदन्यत्समुद्भूतं तत्र किं करवाभै ॥
 वृन्दालावण्यसंभ्रान्तो विष्णुस्तिष्ठति मोहितः ॥ १५

रुद्र उवाच—

गच्छध्वं शरणं देवा विष्णोर्मोहापनुचये । शरण्यां मोहिनीं मायां सा वः कार्यं करिष्यति ॥ १६

नारद उवाच—

इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे देवः सह भूतगणैस्तदा । देवाश्च तुष्टुवर्मूलप्रकृतिं भक्तवत्सलाम् ॥ १७

देवा ऊचुः—

यदुद्भवाः सत्त्वरजस्तमोगुणाः सर्गस्थितिध्वंसनिदानकारणाः ।

यदिच्छया विश्वमिदं भवाभवौ तनोति मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ १८

या हि त्रयोविंशतिभेदसंज्ञिता जगत्पद्मे समधिष्ठिता परा ।

यद्भूपकर्माणि जडास्त्रयोऽपि ते देवा न विद्युः प्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ १९

यद्भक्तियुक्ताः पुरुषास्तु नित्यं दारिद्र्यभीमोहपराभवादीन् ।

न प्राप्नुवन्त्येव हि भक्तवत्सलां सदैव मूलप्रकृतिं नताः स्म ताम् ॥ २०

नारद उवाच—

स्तोत्रभेदत्रिसंध्यं यः पठेदेकाग्रमानसः । दारिद्र्यमोहदुःखानि न कदाचित्स्पृशन्ति तम् ॥ २१

इति स्तुवन्तस्ते देवास्तेजोमण्डलमास्थितम् । ददृशुर्गगने तत्र ज्वालाव्याप्तदिगन्तरम् ॥

तन्मध्याङ्गारतीं सर्वे शुश्रुवुर्न्योमचारिणीम् ॥ २२

आद्यशक्तिरुवाच—

अहमेव त्रिधा भिन्ना तिष्ठामि त्रिविधैर्गुणैः । गौरी लक्ष्मीः स्वैरा चेति रजःसत्त्वतमोगुणैः ॥

तत्र गच्छथ वः कार्यं विधास्यन्ति च ताः सुराः ॥ २३

नारद उवाच—

शृण्वतामिति तां वाचमन्तर्धानमगान्महः । देवानां विस्मयोत्फुल्लनेत्राणां तत्तदा नृप ॥ २४

ततः सर्वेऽपि ते देवाः श्रुत्वा तद्वाक्यनोदिताः । गौरीं लक्ष्मीं स्वरां चैव प्रणमुर्भक्तितत्पराः २५
ततस्तास्तान्सुरान्दृष्ट्वा प्रणतान्भक्तवत्सलाः । वीजानि प्रददुस्तेभ्यो वाक्यान्मृदुचुश्च भूमिप ॥२६
देव्य ऊचुः—

इमानि तत्र वीजानि विष्णुर्यत्रावतिष्ठते । निर्वपध्वं ततः कार्यं भवतां सिद्धिमेष्यति ॥ २७
नारद उवाच—

ततः सुहृष्टाः सुरसिद्धसंघाः प्रमृष्ट्वा वीजानि विचिक्षिपुश्च ।

हृन्दाचिताभूमितले स यत्र विष्णुः सदा तिष्ठति सौख्यं ह्यतिः ॥ २८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे वार्तिकमाहात्म्ये जलधरोपाख्याने जलधरपद्यो
नाम पद्मशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ (१७)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७०५८

अथ सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

क्षिप्तेभ्यस्तत्र वीजिभ्यो वनस्पत्यस्त्रयोऽभवत् । धात्री च मालती चैव तुलसी च नृपोत्तम ॥ १
धात्र्युद्भवा स्मृता धात्री माभवा मालती स्मृता । गौरीभवा च तुलसी तमःसत्त्वरजोगुणाः ॥ २
स्त्रीरूपिणीर्वेनस्पतीर्हृष्टा विष्णुस्तदा नृप । उत्तस्थौ संभ्रमादृन्दारूपातिशयमोहितः ॥ ३
दृष्ट्वाश्च तेन ता रागात्कामासक्तेन चेतसा । तं चापि तुलसी धात्री रागेणैव व्यलोकयत् ॥ ४
यच्च लक्ष्म्या पुरा वीजैर्मिष्यैवैव समर्पितम् । तस्माच्चदुद्भवा नारी तस्मिन्नीर्ण्ययुताऽभवत् ॥ ५
अतः सा वर्वरीत्याख्यामवाप चातिगर्हिताम् । धात्रीतुलसी तद्रागात्तस्य प्रीतिमदे सदा ॥ ६
ततो विस्मृतदुःखोऽसौ विष्णुस्ताभ्यां सहैव तु । वैकुण्ठमगमद्दृष्ट्वा सर्वदेवनमस्कृतः ॥ ७
कार्तिकोद्यापने विष्णोस्तस्मात्पूजा विधीयते । तुलसीमूलदेशे तु प्रीतिदा सा यतः स्मृता ॥ ८
तुलसीकाननं राजन्यृहे यस्यावतिष्ठते । तदृहं तीर्थरूपं तु न यान्ति यमकिंकराः ॥ ९
सर्वपापहरं पुण्यं कामदं तुलसीवनम् । रोपयन्ति नरश्रेष्ठास्ते न पश्यन्ति भास्करिम् ॥ १०
दर्शनं नमोदायास्तु गङ्गास्नानं तथैव च । तुलसीवनसंसर्गः सम्पेतत्रयं स्मृतम् ॥ ११
रोपणात्पालनात्सेकादृशनात्स्पर्शनाभृणाम् । तुलसी दहते पापं ब्रह्मन्ःकायसंचितम् ॥ १२
तुलसीमञ्जरीभिर्यः कुर्याद्धरिहरार्चनम् । न स गर्भेष्टहं याति मुक्तिभागी न संशयः ॥ १३
पुष्करादीनि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा । चासुदेवादयो देवास्तिष्ठन्ति तुलसीदले ॥ १४
तुलसीमञ्जरीयुक्तो यस्तु प्राणान्विमुञ्चति । विष्णोः सायुज्यमाप्नोति सत्यं सत्यं नृपोत्तम ॥ १५
तुलसीमृत्चिकालितो यस्तु प्राणान्विमुञ्चति । यमोऽपि नेशितुं शक्तो युक्तं पापशतैरपि ॥ १६
तुलसीकाष्ठं यस्तु चन्दनं धारयेन्नरः । तद्देहं न स्पृशेत्तर्पा कियमाणमपीह यत् ॥ १७
तुलसीविपिनच्छाया यत्र यत्र भवेन्नृप । तत्र श्राद्धं प्रकुर्वीत पितृणां दत्तपक्षयम् ॥ १८
धात्रीछायामु यः कुर्यात्पिण्डदानं नृपोत्तम । मुक्तिं प्रयान्ति पितरस्तस्य ये नरके स्थिताः ॥ १९

१ क. ज. झ. ज. सुरां । २ अ. "व्यहीनः । इ" । ३ क. ख. छ. ज. झ. न. वीजं मायैव । ४ क. ख. ज. झ.
अ. कृति ।

मुनिं पाणी मुखे चैव देहे च नृपसत्तम । धत्ते धात्रीफलं यस्तु स विज्ञेयो हरिः स्वयम् ॥ २०
 धात्रीफलं च तुलसी मृत्तिका द्वारकोद्भवा । यस्य देहे स्थिता नित्यं स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ २१
 धात्रीफलविमिश्रेस्तु तुलसीपत्रमिश्रितैः । जलैः स्नाति नरस्तस्य गङ्गास्नानफलं स्मृतम् ॥ २२
 देवार्चनं नरः कुर्याद्धात्रीपत्रैः फलैरपि । सुवर्णपुष्पैर्विविधैरर्चनस्याऽऽभुयात्फलम् ॥ २३
 तीर्थानि मुनयो देवा यज्ञाः सर्वेऽपि कार्तिके । नित्यं धात्रीं समाश्रित्य तिष्ठन्त्येकं तुलास्थिते ॥
 द्वादश्यां तुलसीपत्रं धात्रीपत्रं तु कार्तिके । लुनाति स नरो गच्छेन्निरयानतिगर्हितान् ॥ २५
 धात्रीछायां समाश्रित्य कार्तिकेऽन्नं भुनक्ति यः । अन्नसंसर्गजं पापमावर्षं तस्य गच्छति ॥ २६
 धात्रीमूले तु यो विष्णुं कार्तिकेऽर्चयते नरः । विष्णुः क्षेत्रेषु सर्वेषु पूजितस्तेन सर्वदा ॥ २७
 धात्रीतुलस्योर्माहात्म्यमपि देवश्चतुर्मुखः । न समर्थो भवेद्भक्तुं यथा देवस्य शार्ङ्गिणः ॥ २८

धात्रीतुलस्युद्भवकारणं यः शृणोति यः श्रावयते च भक्त्या ।

विधूतपाप्मा सह पूर्वजैः स स्वर्गं व्रजत्यत्रयिमानसंस्थः ॥

२९

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कार्तिकमाहात्म्ये धात्रीतुलस्योर्महिमकथनं
 नाम सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ (१८)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७०८७

अधःष्टाधिकशततमोऽध्यायः ।

पृथुखवाच—

सेतिहासमिदं ब्रह्मन्माहात्म्यं कथितं त्वया । अत्याश्चर्यकरं सम्यक्तुलस्यास्तु श्रुतं मया ॥ १
 यदूर्जव्रतिनः पुंसः फलं महद्बुदीरितम् । तन्मे ब्रूहि मुनिश्रेष्ठ केन चीर्णमिदं व्रतम् ॥ २

नारद उवाच—

आसीत्सङ्गाद्रिविषये करवीरपुरे पुरा । ब्राह्मणो धर्मवित्काश्चिद्धर्मदत्त इति स्मृतः ॥ ३
 विष्णुव्रतकरः सम्यग्विष्णुपूजारतः सदा । द्वादशाक्षरविद्यायां जपनिष्ठोऽतिथिप्रियः ॥ ४
 कदाचित्कार्तिके मासि हरिजागरणाय सः । रात्र्यां तुर्यांशशेषायां जगाम हरिमन्दिरम् ॥ ५
 हरिपूजोपकरणान्मृच्छ ब्रजता तदा । तेन दृष्टा समायाता राक्षसी भीमैर्निस्वना ॥ ६
 वक्रदंष्ट्रा ललज्जिह्वा निमग्नारक्तलोचना । दिगम्बरा शुष्कमांसा लम्बोष्ठी घर्घरस्वना ॥ ७
 तां दृष्ट्वा भयवित्रस्तः कम्पितावयवस्तदा । पूजोपकरणैः सर्वैः पयोभिश्चाहर्षदृष्ट्वा ॥ ८
 संस्मृत्य च हरेर्नाम तुलसीयुक्तवारिणा । सोऽहनत्पातकं यस्माच्चस्मात्तस्या ह्मग्राह्यम् ॥ ९
 अथ संस्मृत्य सा पूर्वजन्मकर्मविपाकजाम् । स्वां दशामन्नवीद्विप्रं दण्डवच्च प्रणम्य सा ॥ १०

कलहोवाच—

पूर्वकर्मविपाकेन दशामेतां गताऽस्म्यहम् । तत्कथं तु पुनर्विप्र याम्यहं गतिमुत्तमाम् ॥ ११

नारद उवाच—

तां दृष्ट्वा प्रणतामग्रे वदमानां स्वकर्म तत् । अतीव विस्मितो विप्रस्तदा वचनमब्रवीत् ॥ १२

१ छ. अ. "शैवविमुक्तपैर". २ च. अ. "मदरीना". ३ क. ख. छ. ज. घ. अ. "शैवैर्गालयते". ४ क. ख. छ. ज. घ. अ. "नद्रवात्". ५ सं.

धर्मदत्त उवाच—

केन कर्मविषाणेन त्वं दशमीदृशीं गता । कुतस्त्वं का च किञ्चलीला तत्सर्वं कथयस्व मे ॥ १३

कलहोवाच—

सौराष्ट्रनगरे ब्रह्मन्मिषुनामाऽभवद्विजः । तस्याहं शृङ्गिणी पूर्वं कलहाख्याऽतिभीषणा ॥ १४

न कदाचिन्मया भर्तुर्वचसाऽपि शुभं कृतम् । नार्पितं तस्य मिष्टान्नं भर्तुर्वचनभङ्गया ॥ १५

कलहभियया नित्यं मयाद्विग्रस्तदा द्विजः । परिणेतुं तदाऽन्यां स मतिं चक्रे पतिर्मम ॥ १६

ततो गरं समादाय प्राणास्त्यक्ता मया द्विज । अथ वदध्वा वध्यमानां मां च निन्युर्यमातुगाः ॥

यमश्च मां तदा दृष्ट्वा चित्रगुप्तमपृच्छत ॥ १७

यम उवाच—

अनया किं कृतं कर्म चित्रगुप्त विलोकय । मामोत्पेया कर्मफलं शुभं वाऽप्यथवाऽशुभम् ॥ १८

कलहोवाच—

चित्रगुप्तस्तदा वाक्यं भर्त्सयन्मामुवाच ह ॥ १९

चित्रगुप्त उवाच—

अनया तु शुभं कर्म कृतं किञ्चिन्न विद्यते । मिष्टान्नं भुञ्जमानेयं न भर्तुरि तदार्पितम् ॥ २०

अतस्तु वल्गुलीयोन्मां स्वविष्टादाऽवतिष्ठतु । भर्तुर्द्वेषकरी त्वेपा नित्यं कलहकारिणी ॥ २१

विष्टादा शूकरीयोन्मां तस्मात्तिष्ठत्वयं हरे । पाकभाण्डे सदा भुङ्क्ते नित्यं चैषा यतस्ततः ॥ २२

[*तस्मादोपाद्विडाली तु स्वजातापत्यभक्षिणी । भर्तुरमपि चोद्दिश्य ह्यात्मघातः कृतोऽनया] ॥

तस्मात्प्रेतशरीरेऽपि तिष्ठत्वेपाऽतिनिन्दिता । अतर्धेपा मरुदेशं प्रापितव्या भटैः सह ॥ २४

तत्र प्रेतशरीरस्था चिरं तिष्ठत्वयं ततः । इत्थं योनित्रयं चैषा भुनक्तव्यशुभकारिणी ॥ २५

कलहोवाच—

साऽहं पञ्चशतान्दानि प्रेतदेहस्थिता किल । भुजुहून्मां पीडिता नित्यं दुःखिता स्वेन कर्मणा ॥

ततः क्षुत्पीडिताऽऽविश्य शरीरं वणिजस्त्विह । आयाता दक्षिणं देशं कृष्णावेण्योस्तु संगमे ॥ २७

तत्तीरे संस्थिता यावत्तावत्तस्य शरीरतः । शिवविष्णुगणैर्हरमपाकृष्टा वलादहम् ॥ २८

ततः क्षुत्क्षामया दृष्टो मया हि तं द्विजोत्तम । त्वद्धस्ततुलसीवारिसंसर्गहतपापया ॥ २९

तत्कृपां कुरु विभेन्द्र कथं मुक्ता भवाम्यहम् । योनित्रयादुग्रभावादस्माच्च प्रेतदेहतः ॥ ३०

नारद उवाच—

इत्थं निशम्य कलहावचनं द्विजाग्रणीस्तत्कर्मपाकभवविस्मयदुःखयुक्तः ।

तद्ग्लानिदर्शनकृपाचलचित्तवृत्तिध्यात्वा चिरं स वचनं निजगाद दुःखात् ॥ ३१

इति धीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे श्रीकृष्णसत्त्वगामासंवादे कार्तिकमाहात्म्ये कलहोपाख्यानं नामाष्टाधिकश-

ततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ (१९)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७११८

* अर्थ श्लोकः क. ख. च. ज. घ. ङ. म. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. छ. घ. ङ. म. "तिनिष्ठुरा । न ।

अथ नवाधिकशततमोऽध्यायः ।

धर्मदत्त उवाच—

विलयं यान्ति पापानि तीर्थदानव्रतादिभिः । प्रेतदेहस्थितायास्ते तेषु नैवाधिकारिता ॥ १
 त्वद्वरलानिदर्शनादस्मात्तिल्वं च मम मानसम् । नैव निर्वृतिमायाति त्वामनुद्धृत्य दुःखिताम् ॥ २
 पातकं च तवात्पुत्रं योनित्रयविपाकदम् । नैवान्यैः क्षीयते पुण्यैः प्रेतत्वं चातिगर्हितम् ॥ ३
 तस्मादाजन्मजनितं यन्मया कार्तिकव्रतम् । तत्पुण्यस्यार्धभागेन परां गतिमवाप्नुहि ॥ ४
 कार्तिकव्रतपुण्येन न साम्यं यान्ति सर्वथा । यज्ञदानानि तीर्थानि व्रतान्यपि यतो ध्रुवम् ॥ ५

नारद उवाच—

इत्युक्तत्वा धर्मदत्तोऽसौ यावत्तामभ्यपेक्षयत् । तुलसीमिश्रतोयेन श्रावयन्द्वादशाक्षरम् ॥ ६
 तावत्प्रेतत्वनिरुक्ता ज्वलदग्निशिखोपमा । दिव्यरूपधरा जाता लावण्येन यथेन्द्रिया ॥ ७
 ततः सा दण्डवद्भूमौ प्रणामायाध तं द्विजम् । उवाच सा तदा वाक्यं हर्षगद्गदभाषिणी ॥ ८

कलहोवाच—

त्वत्प्रसादाद्विजश्रेष्ठ विमुक्ता निरयादहम् । पापान्धौ मज्जमानायास्त्वं नौभूतोऽसि मे ध्रुवम् ॥ ९

नारद उवाच—

इत्थं सा +वदती विमं ददर्शाऽऽयान्तमम्बरात् । विमानं भास्वरं युक्तं विष्णुरूपधरैरंगैः ॥ १०
 अथ सा तद्विमानाग्र्यं द्वाःस्थाभ्यामधिरोहिता । पुण्यशीलसुशीलाभ्यामप्सरोगणसेवितम् ॥ ११
 तद्विमानं तदाऽपश्यद्वर्द्धदत्तः सविस्मयः । पपात दण्डवद्भूमौ दृष्ट्वा तौ विष्णुरूपिणौ ॥ १२
 पुण्यशीलसुशीलौ च ह्युत्थाप्य प्रणतं द्विजम् । तमभ्यनन्दतां वाक्यमूचतुर्धर्मसंयुतम् ॥ १३

गणावृचतुः—

साधु साधु द्विजश्रेष्ठ यस्त्वं विष्णुरतः सदा । दीनानुकम्पी धैर्यात्मा विष्णुव्रतपरायणः ॥ १४
 आवालत्वाच्छुभं ह्येतद्यच्चया कार्तिकव्रतम् । कृतं तस्यार्थदानेन पुण्यं द्वैगुण्यमागतम् ॥ १५
 [*त्वत्पुण्यस्यार्धभागेन यदस्याः पूर्वकर्मजम्] । जन्मान्तरशतोद्भूतं पापं तद्विलयं गतम् ॥ १६
 [*क्षानैरेव गतं पापं यदस्याः पूर्वकर्मजम्] । हरिजामरणाद्यैस्तु विमानमिदमास्थिता ॥ १७
 [*वैकुण्ठं नीयते साधो नानाभोगयुता त्वियम् । दीपदानभवेः पुण्यैस्तैजसं रूपमास्थिता] ॥ १८
 तुलसीपूजनाद्यैस्तु कार्तिकव्रतकैः शुभैः । विष्णुसंनिध्यगा जाता त्वया दत्तैः कृपालुना ॥ १९
 त्वमप्यस्य भवस्यान्ते भार्याभ्यां सह यास्यसि । वैकुण्ठभवनं विष्णोः सांनिध्यं च सरूपताम् ॥
 ते धन्याः कुतकुत्वास्ते तेषां च सफलो भवः । यैर्मक्त्वाऽऽराधितो विष्णुर्धर्मदत्त यथा त्वया ॥
 सम्यगाराधितो विष्णुः किं न यच्छति देहिनाम् । औत्तानचरणियेन ध्रुवत्वे स्थापितः पुरा २२
 यन्नामस्मरणादेव देहिनो यान्ति सद्गतिम् । ग्राह्यृहीतो नागेन्द्रो यन्नामस्मरणात्पुरा ॥ २३
 विमुक्तः संनिधिं प्राप्नो जातोऽयं जयसंज्ञकः । अतस्त्वयाऽर्चितो विष्णुः स्वसांनिध्यं प्रदास्यति ॥

+ नुमभावः आर्षः । * इदमर्थं च. छ. पुस्तकस्थम् । + इदमर्थं छ. व. पुस्तकयोगीति । * अयं श्लोकः छ. म. पुस्तकस्थः ।

१ च. छ. म. नैवाप्यैः । २ क. ख. च. ज. झ. म. तौ पुण्यम् । ३ क. ख. च. छ. ज. झ. म. धर्मज्ञौ । म. सर्वज्ञौ । ४ क. ख. म. म. 'न यदस्याः पूर्वसंचितम् । झ. 'न कलहा मुक्तिमागता । ज' ।

वदन्त्यद्दसहस्राणि भार्याद्वियुतस्य ते । ततः पुण्ये क्षयं याते यदा यास्यसि भूतले ॥ २५
 सूर्यवंशोद्भवो राजा विरूपातस्त्वं भविष्यसि । नाम्ना दशरथस्तत्र भार्याद्वियुतः पुनः ॥ २६
 तृतीययाऽनया चापि या ते पुण्यार्धभागिनी । तत्रापि तव सांनिध्यं विष्णुर्यास्यति भूतले २७
 आत्मानं तव पुत्रत्वे प्रकल्प्यामरकार्यकृद् । तवाऽऽजन्मव्रतादस्माद्विष्णुः संतुष्टिकारणात् ॥ २८
 न यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि ते ।

धन्योऽसि विमात्र्य यतस्त्वयैतद्भूतं कृतं प्रीतिकरं जगद्गुरोः ।

यस्यार्धभागान्मफलान्पुरारेः प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम् ॥ २९

इति श्रीमहापुराणे पात्र उत्तरराम्ये काशिकाभाट्टात्मने श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कलहोपाख्याने नवाधिकशततमोऽ-
 ध्यायः ॥ १०९ ॥ (२०)

आदितः शृङ्गानां समष्ट्यद्वाः—३७१४७

अथ दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

नारद उवाच—

इत्थं तद्वचनं श्रुत्वा धर्मदत्तः सविस्मयः । प्रणम्य दण्डवद्भूमौ वाक्यं चेदमुवाच ह ॥ १

धर्मदत्त उवाच—

आराधयन्ति सर्वेऽपि विष्णुं भक्तार्तिनाशनम् । यज्ञैर्दानैर्ब्रह्मैर्वास्तपोभिश्च यथाविधि ॥ २
 विष्णुप्रीतिकरं तेषां किंवा सांनिध्यकारकम् । यत्कृत्वा तानि चीर्णानि सर्वाण्यपि भवन्ति हि

गणावृत्तुः—

साष्टु पृष्टं त्वया विम शृणुष्वैकाग्रमानसः । सेतिहासं पुरावृत्तं कथ्यमानं मयाऽनघ ॥ ४

कैश्रीपुर्यां पुरा चोलक्षत्रवर्ती तृपोऽभवत् । तस्याऽऽश्रयेण ते देशाश्चोला इति प्रयां गताः ॥ ५

यस्मिन्नासति भूचक्रं दरिद्रो वाऽपि दुःस्वितः । पापबुद्धिः ससृग्वाऽपि नैव कश्चिद्भूचरः ॥ ६

यस्याप्यनन्तयज्ञस्य ताम्रपर्ण्यास्तदावुभौ । सुवर्णयूपैः शोभाढ्यैरास्तां चैत्ररयोपमौ ॥ ७

स कदाचिद्गदाग्राज्ज हनन्तश्चयनं द्विज । यत्रासौ जगतां नाथो योगनिद्रामुपाश्रितः ॥ ८

तत्र श्रीरमणं देवं संपूज्य विधिवन्नृपः । मणिसुकाफलैर्दिन्यैः स्वर्णपुष्पैश्च शोभितैः ॥ ९

प्रणम्य दण्डवद्वावदुपविष्टः स तत्र वै । तावद्भासणमायान्तमपश्यदेवसंनिधौ ॥ १०

देवार्चनार्थं पाणौ तु तुलस्युदकधारिणम् । स्वपुरीवासिनं तत्र विष्णुदासाढ्यं द्विजम् ॥ ११

तत्राभ्येत्य स विप्रपिदेवदेवमपूजयत् । विष्णुसूक्तेन संस्तप्य तुलसीमञ्जरीदलैः ॥ १२

तुलसीपूजया तस्य रत्नपूजां पुरा कृताम् । आच्छादितां समालोक्य राजा कुब्जोऽब्रवीदिदम् ॥

राजोवाच—

माणिक्यस्वर्णपूजाऽत्र शोभाढ्या या मया कृता । विष्णुदास कथं सेयमाच्छिन्ना तुलसीदलैः ॥

विष्णुभक्तिं न जानासि वराकोऽसि मतो मम । यस्त्विमामतिशोभाढ्यां पूजामाच्छादयस्म्यहो ॥

गणावृत्तुः—

इति तस्य वचः श्रुत्वा सक्रोधो द्विजसत्तमः । राज्ञो गौरवमुल्लङ्घ्य जगद् वचनं तदा ॥ १६

विष्णुदास उवाच—

राजन्भक्तिं न जानासि गर्वितोऽसि नृपश्रिया । कियद्विष्णुव्रतं पूर्वं त्वयाऽऽचीर्णं वदस्व तत् ॥

गणावुचतुः—

तद्वाह्मणवचः श्रुत्वा प्रहस्य स नृपोत्तमः । विष्णुदासं तदा गर्वादुवाच वचनं द्विज ॥ १८

राजोवाच—

इत्थं चेद्वदसे विम विष्णुभक्त्याऽतिगर्वितः । भक्तिस्ते कियती विष्णोर्देहिद्रस्याधनस्य च ॥१९

यज्ञदानादिकं नैव विष्णोस्तुष्टिकरं कृतम् । नापि देवालयं पूर्वं कृतं विम त्वया क्वचित् ॥ २०

ईदृशस्यापि ते गर्वं एष तिष्ठति भक्तिजः । तच्छृण्वन्तु वचो मेऽद्य सर्वेऽप्येते द्विजोत्तमाः ॥ २१

साक्षात्कारमहं विष्णोरेष वाऽऽदौ गमिष्यति । पश्यन्तु सर्वेऽपि ततो भक्तिं ज्ञास्यन्ति वाऽऽव्ययोः

गणावुचतुः—

इत्युक्त्वा स नृपोऽगच्छन्निराजशृङ्गं द्विज । आरभद्वैष्णवं सत्रं कृत्वाऽऽचार्यं तु मुहुरलम् ॥ २३

ऋषिसंघसमाजुष्टं बह्वन्नं बहुदक्षिणम् । यद्वह्निलकृतं पूर्वं गयाक्षेत्रे समृद्धिमत् ॥ २४

विष्णुदासोऽपि तत्रैव तस्यौ देवालये व्रतौ । यथोक्तनियमान्कृत्वा विष्णुतुष्टिकरान्सदा ॥ २५

माघोर्जयोव्रतं सम्यक्तुलसीवनपालनम् । एकादशीव्रतं जाप्यं द्वादशाक्षरविधया ॥ २६

उपचारैः षोडशभिर्गीतनृत्यादिमङ्गलैः । नित्यं विष्णोस्तस्या पूजां व्रतान्येतानि सोऽकरोत् ॥ २७

नित्यं संस्मरणं विष्णोर्मेच्छन्भुञ्जन्स्वपन्नपि । सर्वभूतस्थितं विष्णुमपश्यत्समदर्शनः ॥ २८

माघकार्तिकयोर्नित्यं विशेषनियमानपि । अकरोद्विष्णुतुष्ट्यर्थं सोद्यापनविधिं तथा ॥ २९

एवं समाराधयतोः श्रियः पतिं तयोस्तु चोलेश्वरविष्णुदासयोः ॥

अगादनेहा बहु तद्ब्रतस्थयोस्तन्निष्ठसर्वेन्द्रियकर्षणोस्तयोः ॥ ३०

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्समामर्शवादे धर्मदत्तदत्तवादी नाम दशाधिक-
शततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ (२१)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७१७७

अथैकादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

६१

गणावुचतुः—

कदाचिद्विष्णुदासोऽद्य कृत्वा नित्यविधिं द्विज । स पाकमकरोच्चावदहरस्कोऽप्यलक्षितः ॥ १

तमदृष्ट्वाऽप्यसौ पाकं पुनर्नैवाकरोत्तदा । सायंकालार्चनस्यासौ व्रतभङ्गभयादितः ॥ २

द्वितीयेऽङ्कि ततः पाकं कृत्वा यावत्स विष्णवे । उपहारार्पणं कर्तुं गतः कोऽप्यहरत्पुनः ॥ ३

एवं सप्तदिनं तस्य पाकं कोऽप्यहरद्विजः । ततः सविस्मयः सोऽद्य मनस्वेवमघारयत् ॥ ४

अहो नित्यं समभ्येत्य कः पाकं हरते मम । क्षेत्रसंन्यासिनः स्थानमत्याज्यं मम सर्वथा ॥ ५

पुनः पाकं विधायान् भुज्यते यदि चेन्मया । सायंकालार्चनं चैतत्परित्याज्यं कथं मया ॥ ६

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. ज. झ. अ. पुस्तकस्थः ।

किंचित्पाकं] विधायैव भोक्तव्यं तु मया नहि । अनिवेद्यं मया सर्वं विष्णवे नैव भुज्यते ॥ ७
 उपोषितोऽहं च कथं तिष्ठाम्यत्र व्रते स्थितः । अथ संरक्षणं सम्यक्पाकस्यात्र करोम्यहम् ॥ ८
 इति पाकं विधायार्त्तो तत्रैवालक्षितः स्थितः । तावद्दर्शं चाण्डालं पाकान्नहरेण स्थितम् ॥ ९
 क्षुत्क्षामं दीनवदनमस्थिचर्मावशेषितम् । तमालोक्य द्विजाग्र्योऽभृक्कृपया त्विन्नमानसः ॥ १०
 विलोकयान्नहरं विप्रस्तिष्ठ तिष्ठेति चान्नवीत् । कथमस्ति भवान्कृष्णं घृतमेतन्नृहाण मे ॥ ११
 इत्थं द्रुवन्तं विप्राग्र्यमायान्तं स विलोक्य च । वेगादधावद्भीत्या स मूर्छितः स पपात ह ॥ १२
 भीतं संमूर्छितं दृष्ट्वा चाण्डालं स द्विजाग्रणीः । वेगादभ्येत्य कृपया स्ववस्त्रान्तरवीजयत् ॥ १३
 अथोत्थितं तमेवात्सो विष्णुदासो न्यलोकयत् । साक्षान्नारायणं देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥ १४
 पीताम्बरं चतुर्बाहुं श्रीवत्साङ्गं किरीटिनम् । अतसीगुप्पसंकाशं कौस्तुभोरस्थलं विभुम् ॥ १५
 तं दृष्ट्वा सात्त्विकैर्भावैरावृतो द्विजसत्तमः । स्तोतुं चापि नमस्कर्तुं तदा नालं वभूव सः ॥ १६
 अथ शक्रादयो देवास्तत्रैवाभ्याययुस्तदा । गन्धर्वाप्सरसश्चैव जगुश्च नमस्तथा ॥ १७
 विमानशतसंकीर्णं देवर्षिगणसेवितम् । गीतवादित्रनिर्घोषं स्थानं तदभवच्छदा ॥ १८
 ततो विष्णुः समालिङ्ग्य स्वभक्तं सात्त्विकव्रतम् । सारूप्यमात्मनो दत्त्वाऽनयद्वैकुण्ठमन्दिरम् ॥ १९
 विमानवरसंस्थं तं गच्छन्तं विष्णुसंनिधिम् । दीक्षितश्चोलभूषश्च विष्णुदासं दर्शय ह ॥ २०
 वैकुण्ठभुवनं यान्तं विष्णुदासं विलोक्य सः । स्वगुरुं मुहूर्तं वेगादाहूयैत्यं वचोऽब्रवीत् ॥ २१

राजोवाच—

यत्स्पर्धया मया चैतद्यज्ञदानादिकं कृतम् । स विष्णुरूपशृङ्गिमो याति वैकुण्ठमन्दिरम् ॥ २२
 दीक्षितेन मया सम्यक्सन्नेऽस्मिन्वैष्णवे त्वया । कृतमग्रां कृता विप्रा दानार्थैः पूर्णमानसाः ॥ २३
 नैवाद्यापि स मे देवः प्रसन्नो जायते भुवम् । भक्त्यैव तस्य विप्रस्य साक्षात्कारं ददौ हरिः ॥ २४
 तस्माद्दानैश्च यज्ञैश्च नैव विष्णुः प्रसीदति । भक्तिरेव परं तस्य निदानं दर्शने विभोः ॥ २५

गणावुचुः—

इत्युक्त्वा भागिनेयं स्वमभिपिच्य नृपासने । आवाल्यादीक्षितो यज्ञे ह्युन्नस्वमगाधतः ॥ २६
 तस्मादद्यापि तद्देशे सदा राज्यांशभागिनः । स्वसीया एव जायन्ते तत्कृताचारवर्तिनः ॥ २७
 यज्ञवाटं ततोऽभ्येत्य बहिकुण्डाग्रतः स्थितः । त्रिरुचैर्व्याजहाराऽऽशु विष्णुं संबोधयस्तदा ॥ २८

राजोवाच—

विष्णो भक्तिं स्थिरां देहि मनोवाकायकर्मभिः ॥ २९

गणावुचुः—

इत्युक्त्वा सोऽपतद्वद्वौ सर्वेषामेव पश्यताम् । मुहुरस्तु तदा क्रोधाच्छिलासु*त्पाटयत्स्विकाम् ॥ ३०
 ततस्त्वद्यापि तद्देशे मुहुरा विशिलाऽ*भवन् । तावदाविरभूद्विष्णुः कुण्डाग्रौ भक्तवत्सलः ॥ ३१
 तमालिङ्ग्य विमानाग्रं समारोहयदच्युतः । तमालिङ्ग्याऽऽत्मसारूप्यं दत्त्वा वैकुण्ठमन्दिरम् ॥ ३२
 तेनैव सह देवेशो जगाम त्रिदशैर्हतः ॥ ३२

* भट्टमात्र भाषः । + संशिराष्टः ।

यो विष्णुदासः स तु पुण्यशीलो यथोलभूपः स मुशीलनामा ।

आवापुभौ तत्समरूपभाजौ द्वाःस्थौ कृतौ तेन रमाप्रियेण ॥

३३

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्त्वभामासंवादे कलहोपाख्यान एकादश-

धिकशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ (२९)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७२०९

अथ द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

धर्मदत्त उवाच—

जयश्च विजयश्चैव विष्णोर्द्वाःस्थौ पुराकृतौ । किं तु ताभ्यां पुरोऽऽचीर्णं यस्मात्तद्वृषधारिणौ ॥ १
गणावृचतुः—

नृणविन्दोस्तु कन्यायां देवहूत्यां पुरा द्विज । कर्दमस्य तु दृष्ट्वैव पुत्रौ द्वौ संवभूवतुः ॥ २

ज्येष्ठो जयः कनिष्ठोऽभूद्विजयश्चेति नामतः । तस्याभेवाभवत्पश्चात्कपिलो योगधर्मवित् ॥ ३

जयश्च विजयश्चैव विष्णुभक्तिरतौ सदा । तौ तन्निष्ठेन्द्रियग्राभौ धर्मशीलौ बभूवतुः ॥ ४

नित्यमष्टाक्षरीजाप्यौ विष्णुव्रतकरावुभौ । साक्षात्कारं ददौ विष्णुस्तयोर्नित्यार्चने सदा ॥ ५

मरुचेन कदाचितावाहृतौ यज्ञकर्मणि । जग्मतुर्यज्ञकुशलौ देवर्षिगणपूजितौ ॥ ६

जयस्तत्राभवद्भ्राता विजयो याजकोऽश्ववत् । ततो यज्ञविधिं कृत्स्नं परिपूर्णं च चक्रतुः ॥ ७

मरुतोऽवधृथस्नातस्ताभ्यां विचं ददौ बहु । तत्समादाय तौ विचं जग्मतुः स्वाश्रमं प्रति ॥ ८

यजनाय ततो विष्णोस्तुष्टयं तौ तदा मुनी । तद्धनं विभजन्तौ तु पस्पधीते परस्परम् ॥ ९

जयोऽब्रवीत्समो भागः क्रियतामिति तत्र सः । विजयश्चाब्रवीच्च यल्लब्धं येन तस्य तत् ॥ १०

ततोऽशपञ्जयः क्रोधाद्विजयं क्षुब्धमानसः । गृहीत्वा न ददास्येतत्तस्माद्ग्राहो भवेति तम् ॥ ११

विजयस्तस्य तं शापं श्रुत्वा सोऽप्यशपञ्च तम् । मदभ्रान्तोऽश्वपस्त्वं मां तस्मान्मातङ्गतां व्रज ॥ १२

तत्तदाऽऽचरत्यतुर्विष्णुं दृष्ट्वा नित्यार्चने विभुम् । शापयोश्च निवृत्तिं तौ ययाचाते रमापतिम् ॥ १३

जयविजयावृचतुः—

भक्तावावां कथं देव ग्राहमातङ्गयोनिगौ । भविष्यावः कृपासिन्धो तच्छापो विनिवर्त्यताम् ॥ १४

श्रीभगवानुवाच—

मद्भक्तयोर्वचोऽसत्यं न कदाचिद्भविष्यति । मयाऽपि नान्यथा कर्तुं शक्यते तत्कदाचन ॥ १५

प्रह्लादवचसा स्तम्भेऽप्याविर्भूतो ह्यहं पुरा । तथाऽम्बरीषवाक्येण जातो गर्भेऽप्यहं किल ॥ १६

तस्माद्युवामिमौ शापावभुज्य स्वयंकृतौ । लभेयां मत्तदं नित्यमित्युक्त्वाऽन्तर्दधे हरिः ॥ १७

गणावृचतुः—

ततस्तौ ग्राहमातङ्गावभूतां गण्डकीतटे । जातिस्मरौ तु तद्योन्यामपि विष्णुव्रते स्थितौ ॥ १८

कदाचित्स गजः स्नातुं कार्तिके गण्डकीं गतः । तावज्जग्राह तं ग्राहः संस्मरन्शापकारणम् ॥ १९

ग्राहगृहीतोऽसौ नातुः संस्मार श्रीपतिं तदा । तावदाविरभूद्विष्णुः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ २०

१ श. अ. एतावुभौ । २ क. ख. च. ज. झ. अ. 'स्थौ मया श्रुतौ । ३ क. ख. च. ज. झ. अ. 'दा । संनिवर्त्येन्द्रियग्रामं ध' । ४ अ. 'तोऽहं दशवा कि' ।

ततस्तौ ग्राहमातङ्गौ चक्रं सिप्त्वा समुद्धृता । दत्त्वा च निजसारूप्यं वैकुण्ठमनयादिभुः ॥ २१
 तदामभृति तत्स्थानं हरिस्त्रेवमिति श्रुतम् । चक्रसंघर्षणाद्यस्मिन्ग्रावाणोऽपि हि लाञ्छिताः ॥ २२
 तावुभौ विश्रुता लोके जयश्च विजयश्च ह । नित्यं विष्णुभिर्यो द्वाःस्थौ पृष्टौ यौ हि त्वया द्विज
 अतस्त्वमपि धर्मज्ञ नित्यं विष्णुव्रते स्थितः । त्यक्तमात्सर्यदम्भोऽपि भवस्व समदर्शनः ॥ २४
 तुलामकरपेषु प्रातःस्नानी सदा भव । एकादशीव्रते तिष्ठ तुलसीवनपालकः ॥ २५
 ब्राह्मणानथ गाथापि वैष्णवांश्च सदा भज । मसुरिकामारनालं हन्ताकानपि वै त्यज ॥ २६
 एवं त्वमपि देहान्ते तद्विष्णोः परमं पदम् । प्राप्नोपि धर्मदत्तं त्वं तद्भक्त्यैव यथा वयम् ॥ २७
 तवाऽऽजन्मव्रतादस्माद्विष्णुसंतुष्टिकारकात् । न यज्ञा न च दानानि न तीर्थान्यधिकानि वै ॥ २८
 धन्योऽसि विप्राग्रथ यतस्त्वर्यतद्भ्रतं कृतं तुष्टिकरं जगद्गुरोः ।
 यद्धर्मभागात्प्रयता मुरारेः प्रणीयतेऽस्माभिरियं सलोकताम् ॥ २९

नारद उवाच—

इत्थं तौ धर्मदत्तं तमुपादिश्य विमानगौ । तया कलहया सार्धं वैकुण्ठमुत्तुनं गताम् ॥ ३०
 धर्मदत्तोऽप्यसौ जातप्रत्ययस्तद्भ्रते स्थितः । देहान्ते तद्विष्णोः स्थानं भार्याभ्यामन्वितोऽभ्यगात्
 इतिहासमिमं पुराभवं शृणुते श्रावयते च यः पुमान् ।
 हरिसंनिधिकारिणीं गतिं लभतेऽसौ कृपया जगद्गुरोः ॥ ३२

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरराण्डे कातिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्त्वनामासंवादान्तर्गतशृणुनारदसंवादे धर्मदत्त-
 लोपाख्याने कलहार्थकुलजयनं नाम द्वादशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ (३३)

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—३७२४१

अथ त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

३ शृणुवाच—

कृष्णविष्णयातटायस्माच्छिवविष्णुगणैः पुरा । वणिक्शरीरात्कलहा निरस्ता कथिता त्वया ॥ १
 प्रभावोऽयं तयोर्नयोः किंवा क्षेत्रस्य तस्य च । तन्मे कथय धर्मज्ञ विस्मयोऽज महान्मम ॥ २

नारद उवाच—

कृष्णा कृष्णतनुः साक्षाद्रेण्या देवो महेश्वरः । तत्संगमप्रभावं तु नालं वक्तुं चतुर्मुखः ॥ ३
 तथाऽपि तत्समुत्पत्तिं कीर्तयिष्यामि तां शृणु । चाश्रुपस्यान्तरे पूर्वं मनोदेवः पितामहः ॥ ४
 सद्भाद्रिशिखरे रम्ये यवनायोद्यतोऽभवत् । स कृत्वा यज्ञसंभारान्सर्वदेवगणैर्हृतः ॥ ५
 युक्तो हरिहराभ्यां हि तद्दिरेः शिखरं ययौ । भृगवादयो गुणिगणा मुहूर्ते ब्रह्मदैवते ॥ ६
 तस्य दीक्षाविधानाय समाजं चकुराहताः । अथ ज्येष्ठां स्वरां पत्नीं विष्णुरावाहयचदा ॥ ७
 सा शनैराययौ तावद्भृगुविष्णुमुवाच ह ॥

भृगुवाच—

विष्णो स्वरा त्वयाऽऽहूताऽप्यापाति नहि सत्वरम् । मुहूर्तातिक्रमश्चाथं कार्यो दीक्षाविधिः कथम्-

श्रीविष्णुवाच—

नाऽऽयाति चेत्स्वरा शीघ्रं गायत्र्यत्र विधीयताम् । एषाऽपि न भवेदस्य भार्या किं पुण्यकर्मणि नारद उवाच—

एवमेव हि रुद्रोऽपि विष्णोर्वाक्यममन्यत । तच्छ्रुत्वा स भृगुर्वाक्यं गायत्रीं ब्रह्मणस्तदा ॥ १०
निवेद्य दक्षिणे भागे दीक्षाविधिमधाकरोत् । यावद्दीक्षाविधिं सम्पन्निषेधश्चुर्मुनीश्वराः ॥ ११
तावद्भ्याययौ तत्र स्वरा यज्ञस्थलं नृप । ततस्तां दीक्षितां दृष्ट्वा गायत्रीं ब्रह्मणा सह ॥
सपत्नीर्ण्यभवात्क्रोधात्स्वरा वचनमब्रवीत् ॥ १२

स्वरोवाच—

अपूज्या यत्र पूज्यन्ते पूज्यानां च व्यतिक्रमः । त्रीणि तत्र भविष्यन्ति दुर्भिक्षं मरणं भयम् १३
इयं च दक्षिणे भागे उपविष्टा मदासने । तस्माद्धोके सदाऽदृश्या तनुरूपा तु निम्नगा ॥ १४
मदासने कनिष्ठेयं भवद्भिः संनिवेशिता । तस्मात्सर्वे जडीभूता नदीरूपा भविष्यन् ॥ १५

नारद उवाच—

ततस्तच्छापमाकर्ण्य गायत्रीं कम्पिता तदा । समुत्थायाज्ञापदेवैर्वार्यमाणाऽपि तां स्वराम् ॥ १६
गायत्र्युवाच—

तव भर्ता यथा ब्रह्मा ममाप्येव तथा खलु । तृथाऽशपस्त्वं यस्मान्मां भव त्वमपि निम्नगा ॥ १७

नारद उवाच—

ततो हाहाकृताः सर्वे शिवविष्णुमुक्ताः सुराः । प्रणम्य दण्डवद्भूमौ स्वरां तत्र वि(व्य)जिह्वुः (पद्म)
देवा ऊचुः—

देवि सर्वे वयं ज्ञप्ता ब्रह्माद्या यस्वयाऽधुना । यदि सर्वे जडीभूता भविष्यामोऽत्र निम्नगाः १९
तदा लोकत्रयं ह्येतद्दिनइयति विनिश्चितम् । अविचिकः कृतस्तस्माच्छापोऽयं विनिवर्त्यताम् ॥ २०

स्वरोवाच—

नार्चितो हि गणाध्यक्षो यज्ञादौ यत्सुरोत्तमाः । तस्माद्दिग्गं समुत्पन्नं मत्क्रोधजमिदं खलु ॥ २१
नापि मद्वचनं ह्येतदसत्यं खलु जायते । तस्मात्स्वाज्ञैर्जडीभूता यूयं भवत निम्नगाः ॥ २२
आवामपि सपत्न्यौ च स्वांशाभ्यामपि निम्नगे । भविष्यावोऽत्र भो देवाः पश्चिमाभिमुत्तावहे २३

नारद उवाच—

इति तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । जडीभूता भवन्त्यद्यः स्वांशैरेव तदा नृप ॥ २४
तत्र विष्णुरभृत्कृष्णा वेण्या देवो महेश्वरः । ब्रह्मा ककुब्जती चाऽऽसीत्पृथुवेगाऽभवत्सदा ॥ २५
देवाः स्वानपि तानंशज्जडीकृत्या विचिसिपुः । सहाद्विशिखरेभ्यस्ताः पृथगासस्तु निम्नगाः ॥
देवाज्ञैः पूर्ववाहिन्यो वभूवुः पश्चिमावहाः । तत्पत्न्यंज्ञैः पूयकत्र शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २७
गायत्री च स्वरा चैव पश्चिमाभिमुखे तदा । योगेनाभवतां नद्यौ सावित्रीति प्रथां गते ॥ २८
ब्रह्मणा स्थापितां तत्र यज्ञे हरिहराबुभौ । महाबलातिबलिनौ नाम्ना देवौ वभूवुतः ॥ २९
तयोर्नद्योस्तु माहात्म्यं नाहं वक्तुं क्षमो नृप । ययुर्ब्रह्मादयो देवाः स्वांशैस्तिष्ठन्ति चाऽऽपगाः ३०

+ अदभाव्य भार्या ।

कृष्णोद्भवं पापहरं शिवं च शृणोति यः श्रावयते च भक्त्या ।

[*स्यात्तस्य पुंसः सकलं फलं यच्चदर्शनस्नानसमुद्भवं स्मृतम् ॥]

३१

इति धीमहापुराणे पाप उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे कृष्णावेण्यामाहिमवर्णनं नाम
त्रयोदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ (२४)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७२७२

अथ चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीकृष्ण उवाच—

इति तद्वचनं श्रुत्वा पृथुभिस्मितमानसः । संपूज्य नारदं भक्त्या विससर्ज तदा म्रिये ॥ १

तस्माद्भूतत्रयं शेतन्ममातीव म्रियंकरम् । माघकार्तिकयोस्तर्षे)द्वत्तथैवैकादशीव्रतम् ॥ २

वनस्पतीनां तुलसी मासानां कार्तिकः म्रियः । एकादशी तिथीनां च क्षेत्राणां द्वारका मम ॥ ३

एतेषां सेवनं यस्तु करोति नियतेन्द्रियः । स मे बल्लभतामेति न तथा यजनादिभिः ॥ ४

पापेभ्यो न भयं तेन कर्तव्यं न यमादपि । एतेषां सेवनं कान्ते कुर्वता मत्प्रसादतः ॥ ५

सत्यभामोवाच—

विस्मापनीयं तन्नाथ यच्चया कथितं मम । परदत्तेन पुण्येन कलहा मुक्तिमागता ॥ ६

इत्थंमभावो मासोऽयं कार्तिकस्ते म्रियंकरः । स्वामिद्रोहादिपापानि स्नानदानैर्गतानि यत् ॥ ७

दत्तं च लभते पुण्यं यत्परेण कृतं भयो । अदत्तं केन मार्गेण लभते वाऽपि मानवः ॥ ८

श्रीकृष्ण उवाच—

अदत्तान्यपि पुण्यानि पापानि च तथा नरैः । प्राप्यन्ते कर्मणा येन तद्यथावन्निशामय ॥ ९

देशग्रामकुलानि स्युर्भागभाजि कृतादिषु । कलौ तु केवलं कर्ता फलभुक्पुण्यपापयोः ॥ १०

न कृते च हि संसर्गं व्यवस्येयमुदाहृता । संसर्गात्पुण्यपापानि यथाऽऽयान्ति निबोध तत् ॥ ११

एकत्र मैथुनाद्यौनादेकपात्रस्थभोजनात् । फलार्थं प्राप्नुयान्मर्त्यो यथावत्पुण्यपापयोः ॥ १२

[*अध्यापनाद्याजनाद्वाऽप्येकपङ्कचश्रवणादपि । तुर्यांशं पुण्यपापानां परोक्षं लभते नरः ॥ १३

एकासनादकयानाभिश्चासस्याङ्गसङ्गतः । षडंशफलभागी स्यान्नियतं पुण्यपापयोः ॥ १४

स्पर्शनाद्भाषणाद्वाऽपि परस्य स्तवनादपि । दशांशं पुण्यपापानां नित्यं मामोति मानवः ॥ १५

दर्शनश्रवणाभ्यां च मनोध्यानात्तथैव च । परस्य पुण्यपापानां शतांशं प्राप्नुयान्नरः ॥ १६

परस्य निन्दां पैश्वर्यं विकारं च करोति यः । तत्कृते पातकं प्राप्य स्वपुण्यं प्रददाति सः ॥ १७

कुर्वतः पुण्यकर्माणि सेवां यः कुरुते परः । पत्नीभृतकश्चिष्येभ्यो यदन्यः कोऽपि मानवः ॥ १८

[*तस्य सेवानुरूपं चेद्द्रव्यं किञ्चिद् दीयते । तस्य सेवानुरूप्येण तत्पुण्यफलभागभवेत् ॥ १९

एकपङ्कचश्रतां यस्तु लङ्घयेत्परिवेषणम् । तस्य पुण्यं षडंशं तु लभेद्यस्तु विलङ्घितः ॥ २०

स्नानसंस्थादिकं कुर्वन्त्यः स्पृशेद्वा भमापते । स कर्मपुण्यपद्मांशं दद्यात्तस्मै सुनिश्चितम् ॥ २१

* धनुर्बिहान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. ज. झ. म. पुस्तकस्य । + धनुर्बिहान्तर्गतः पाठश्च, म. पुस्तकस्य ।

* इदमर्थं छ. म. पुस्तकस्यम् ।

धर्मोद्देशेन यो द्रव्यं परं च याचते नरः । तत्पुण्यकर्मणस्तस्य धनदस्त्वामुयात्फलम् ॥ २२
 अपहृत्य परद्रव्यं पुण्यकर्म करोति यः । कर्मकर्ता नचाऽऽप्नोति धनिनस्तद्भवं फलम् ॥ २३
 नापनुत्य ऋणं यस्तु परस्य त्रियते नरः । धनी तत्पुण्यमादत्ते स्वधनस्यानुत्पत्तः ॥ २४
 बुद्धिदस्त्वनुमन्ता च यथोपकरणप्रदः । बलकृत्वापि षष्ठांशं प्राप्नुयात्पुण्यपापयोः ॥ २५
 प्रजाभ्यः पुण्यपापानां राजा षष्ठांशमुद्धरेत् । शिष्याद्गुरुः स्त्रिया भर्ता पिता पुत्राच्चयैव च २६
 स्वपतेरपि पुण्यस्य योपिदर्भमवामुयात् । चित्तस्यानुव्रता श्वद्वैतैरेतुष्टिकारिणी ॥ २७
 परहस्तेन दानानि कुर्वतः पुण्यकर्मणाम् । विना शृतकपुत्राभ्यां कर्ता षष्ठांशमुद्धरेत् ॥ २८
 वृत्तिदो वृत्तिसंभोक्तुः पुण्यषष्ठांशमुद्धरेत् । आत्मनो वा परस्यापि यदि सेवार्थं न कारयेत् ॥ २९

श्रीकृष्ण उवाच—

इत्थं हृदत्तान्यपि पुण्यपापान्यायान्ति नित्यं परसंचितानि ॥

[*कलौ त्वयं वै नियमो न कार्यः कतैव भोक्ता खलु पुण्यपापयोः] ।

मृगुष्व चास्मिन्नितिहासमयं पुराभवं पुण्यमतिप्रदं च ॥

३०

इति भीमहापुराणे पाद उत्तरखण्डे कातिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णस्तवभामासंबादे पुण्यपापानां प्राप्तिवर्णनं नाम.

चतुर्दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ (२५)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७३०२

अथ पञ्चदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीकृष्ण उवाच—

पुराऽवन्तीपुरीवासी विप आसीद्धनेश्वरः । ब्रह्मकर्मपरिश्रष्टः पापनिष्ठः सुदुर्मतिः ॥ १
 रसकम्बलचर्मोदिविक्रयानृतवर्तनः । स्तेयवेश्यासुरापानघृतसंसक्तमानसः ॥ २
 देशोद्देशान्तरं गच्छन्क्रयविक्रयकारणात् । माहिष्मतीं पुरीं यातः कदाचित्स धनेश्वरः ॥ ३
 महिषेण कृता पूर्वं तस्मान्माहिष्मती स्मृता । यस्या वप्रेगता भाति नर्मदा पापनाशिनी ॥ ४
 कार्तिकव्रतिनस्तत्र नानाग्रामगताक्षरान् । [†स दृष्ट्वा विक्रयं कुर्वन्मासमेकमुवास ह ॥ ५
 स नित्यं नर्मदातीरे भ्रमन्विक्रयकारणात्] । ददर्श ब्राह्मणान्स्नानार्थं न्यङ्गदेवार्चने रतान् ॥ ६
 कांश्चित्पुराणं पठतः कांश्चित्छ्रवणे रतान् । नृत्यगायनवादित्रविष्णुस्तवनतत्परान् ॥ ७
 विष्णुमुद्राङ्कितान्कांश्चिन्मालातुलसिधारिणः । ददर्श कौतुकाविष्टस्तत्र तत्र धनेश्वरः ॥ ८
 नित्यं परिभ्रमंस्तत्र दर्शनस्पर्शभाषणात् । वैष्णवानां तथा विष्णोर्नामसंश्रावितोऽभवत् ॥ ९
 एवं मासं स्थितः सोऽथ कार्तिकोद्यापने विधौ । क्रियमाणं ददर्शासौ भक्तैर्जागरणं हरेः ॥ १०
 पौर्णमास्यां ततोऽपश्यद्विप्रगोपूजनादिकम् । दक्षिणाभोजनाद्यं च दीयमानं व्रतस्थितैः ॥ ११

* इदमर्थं भ. पुस्तकस्थम् । + अयं श्लोकः क. ख. च. छ. ज. झ. न. भ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. च. छ. ज. झ. न. भ. 'भक्त्यापभाक्तं घ' । २ क. घ. 'प्रतया भा' । ३ क. ख. च. ज. झ. न. भ. 'तावपदे' । छ. 'तावपदोमपरायणात्' । ४ क. ख. च. ज. न. 'द्विविधं पू' ।

ततोऽर्कास्तमये चैव दीपोत्सर्गविधिं तदा । क्रियमाणं ददर्शासौ प्रीत्यर्थं त्रिपुरद्विषः ॥ १२
त्रिपुराणां कृतो दाहो यतस्तस्यां शिवेन तु । अतस्तु क्रियते तस्यां तथौ भक्तमहोत्सवः ॥ १३
मम रुद्रस्य यः कश्चिदन्तरं परिकल्पयेत् । तस्य पुण्यक्रियाः सर्वा निष्फलाः स्युर्न संशयः ॥ १४
तत्र नृत्यादिकं पश्यन्भ्राम स धनेश्वरः । तावत्कृष्णाहिना दृष्टो विह्वलः स पपात ह ॥ १५
जनास्तं पतितं वीक्ष्य परिवह्युः कृपान्विताः । तुलसीमिश्रितैस्तोयैस्तन्मुलं सिपिबुस्तदा ॥ १६
अथ देहे परित्यक्ते तं बद्ध्वा यमकिंकराः । ताड्यमानं कक्षाघातैर्निन्दुः संयमनीं रूपा ॥ १७
चित्रगुप्तस्तु तं दृष्ट्वा निर्भत्स्याऽऽवेदयत्तदा । यमाय तेनाऽऽवाल्याचु कर्म यदुष्कृतं कृतम् ॥ १८

चित्रगुप्त उवाच—

नैवास्य दृश्यते किञ्चिदावाल्यात्सुकृतं क्वचित् । दुष्कृतं शक्यते वक्तुं वर्षेणापि न भास्करे ॥ १९
पापमूर्तिरयं दुष्टः केवलं दृश्यते विभो । तस्मादाकल्पमर्षादं निरये परिपच्यताम् ॥ २०

श्रीकृष्ण उवाच—

नैश्वमेत्यं वचः क्रोधाद्यमः प्राह स्वर्किंकरान् । दर्शयन्नात्मनो रूपं कालाग्रिसदृशमभम् ॥ २१

यम उवाच—

भोः भूतप नयस्वैनं वध्यमानं स्वगुह्रैः । कुम्भीपाके क्षिपस्वाऽऽशु दुष्टं कल्पमदर्शनम् ॥ २२

श्रीकृष्ण उवाच—

ततो गुह्रनिर्भिन्नमूर्ध्नां भूतपोऽनयत् । कुम्भीपाकेऽक्षिपस्वाऽऽशु तैलकथनशब्दिते ॥ २३

यावत्सिम्भस्तु तत्रासौ तावच्छीतलतां ययौ । कुम्भीपाके यथा वह्निः प्रहादक्षेपणात्पुरा ॥ २४

तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं भूतपो विस्मयान्वितः । वेगादागत्य तत्सर्वं यमायाकथयत्तदा ॥ २५

[यमस्तु कौतुकं श्रुत्वा भूतपेन निवेदितम् । आः किमेतदिति शौच्यं तमानीयाविचारयत्] ॥ २६

तावदभ्यागतस्तत्र नारदः प्रहसंस्त्वर । यमेन पूजितः सम्पक्तं दृष्ट्वा वाक्यमब्रवीत् ॥ २७

नारद उवाच—

नैवार्यं निरयान्भोक्तुं क्षमः सवितृनन्दन । यस्मादेतस्य संजातं कर्म यन्निरयापहम् ॥ २८

यः पुण्यकर्मणां कुर्यादर्थनस्पर्शभाषणम् । ततः पदंशमाप्नोति पुण्यस्य नियतं नरः ॥ २९

संख्यातीतैस्तु संसर्गं कृतवानेप यद्दरः । कार्तिकव्रतिभिर्मासं तस्मात्पुण्यांशभागयम् ॥ ३०

परिचर्याकरस्तेषां संपूर्णव्रतपुण्यभाक् । अतोऽस्योर्जव्रतोद्भूतपुण्यसंख्या न विद्यते ॥ ३१

कार्तिकव्रतिनां पुंसां पातकानि महान्त्यपि । नाशयत्येव सर्वाणि विष्णुः सद्भक्तवत्सलः ॥ ३२

अन्ते च नार्मदैस्तोयैस्तुलसीमिश्रितैस्त्वयम् । वैष्णवैः स्नापितो विष्णोर्नामसंश्रावितोऽपि च ॥ ३३

तस्मान्निहतपापोऽयं सद्भर्ता प्राप्नुमर्हति । वैष्णवानुगृहीतोऽसौ निरये नैव पच्यताम् ॥ ३४

आर्द्रशुक्लैर्यथा पापैर्निरये भोगसंनिधिः । प्राप्यते मुकृतैस्तद्वत्स्वर्गभोगस्य संनिधिः ॥ ३५

तस्मादकामपुण्यो हि यस्तपोनिस्थितस्त्वयम् । विलोक्य निरयान्सर्वान्यापभोगमवाप्नुयात् ॥ ३६

+ भवं शोकः क. ख. च. छ. ज. झ. ञ. म. पुस्तकस्थः ।

१. क. ख. च. म. 'स्तववि' । २. क. ख. च. ज. ञ. 'कुं शतवर्षेण मा' । ३. म. वज्रगुल्यं । ४. क. ख. ज. झ. ञ. वैष्णवानुग्रहायस्मादरे नैव पच्यते । त' ।

श्रीकृष्ण उवाच—

इत्युक्त्वा गतवति नारदेऽथ सौरिस्तद्वाक्यश्रवणविवुद्धतत्सुकर्मो ॥

तं विप्रं पुनरनयत्स्वर्गिकरेण तान्सर्वाभिरयगणान्प्रदर्शयिष्यन् ॥ ३७

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसलमासासंवादे धनेश्वरोपाख्याने पद्मदशाधिक-
शततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ (२६)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७३३९

अथ पौष्पाधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीकृष्ण उवाच—

ततो धनेश्वरं नीत्वा निरयान्धेतपोऽब्रवीत् । प्रदर्शयिष्यंस्तान्सर्वाभिरयमानुज्ञाकरस्तदा ॥ १

प्रेतप उवाच—

पश्येमाभिरयान्धोरान्धनेश्वर महाभयान् । येषु पापकरा नित्यं पच्यन्ते यमार्किकरैः ॥ २

तप्तवालुकनामाऽयं निरयो घोरदर्शनः । यस्मिन्नेते दग्धदेहाः क्रन्दन्ते पापकारिणः ॥ ३

अतिथीन्वैश्वदेवान्ते क्षुत्क्षामानागतान् ये । पूजयन्ति नरास्ते हि पच्यन्ते स्वेन कर्मणा ॥ ४

गुर्वभिन्नाह्मणान्नाश्च देवान्मूर्खाभिषिक्तकान् । ताडयन्ति पदा ये वै ते निर्दग्धाह्मयस्त्वमे ॥ ५

षड्भेदस्त्वेष निरयो नानापापैः प्रपद्यते । तथैवान्धतामिस्रोऽयं द्वितीयो निरयो महान् ॥ ६

पश्य मूर्खीमुखैर्देहो भिद्यते पापकर्मणाम् । कृमिभिर्घोरवक्त्रैश्च हानेकैश्च निरन्तरः ॥ ७

तृतीयः क्रकचो ह्येष निरयो घोरदर्शनः । [यत्रैवे क्रकचैर्मर्त्याः पच्यन्ते पापकारिणः] ॥ ८

असिपत्रवनाद्यैश्च षट्प्रकारो ह्ययं स्थितः । पत्नीपुत्रादिभिर्धै वै वियोगं कारयन्ति हि ॥ ९

इष्टैरन्यैरपि परान्पच्यन्ते त इमे नराः । असिपत्रैश्छिद्यमानांश्छेदभीत्या पलायिताः ॥ १०

पच्यन्ते पापिनः पश्य क्रन्दमाना इतस्ततः । अर्गलारूढो महाघोरश्चतुर्थो निरयो ह्ययम् ॥ ११

पश्य नानाविधैः पात्रैरावध्य यमार्किकरैः । मुहुरायैर्वध्यमानाः क्रन्दन्ते ते च पापिनः ॥ १२

सज्जनान्ब्राह्मणाद्यांश्च निरुण्यन्तीह ये नराः । कण्ठग्रहाद्यैस्ते पापाः पच्यन्ते यमार्किकरैः ॥ १३

असावपि हि षड्भेदो वधभेदादिभिः स्थितः । कूटशाल्मलिनानामानं निरयं पश्य पञ्चमम् ॥ १४

यत्राङ्गारनिभा ह्येते शाल्मल्याद्याः स्थिता द्विज । यत्र षोढा विपच्यन्ते यातनाभिरिमे नराः ॥

परदारपरद्रव्यपरद्रोहरताः सदा । रक्तपूयमिमं पश्य षष्ठं निरयमङ्गुतम् ॥ १५

अधोमुखा विपच्यन्ते यत्र पापकृतो नराः । अभक्ष्यभक्षका निन्दार्पिण्युन्यादिरता इमे ॥ १७

मज्जमाना वध्यमानाः क्रन्दन्ते भैरवान्त्वान् । षट्प्रकारैर्विगन्धाद्यैरसावपि च संस्थितः ॥ १८

कुम्भीपाकः सप्तमोऽयं निरयो घोरदर्शनः । षोढा तैलादिभिर्द्रव्यैश्चनेश्वर विलोकय ॥ १९

महापातकिनो यत्र कथ्यन्ते यमार्किकरैः । बहुन्यन्दसहस्राणि सोमज्जननिमज्जनैः ॥ २०

* घनुषिहान्तर्गतः पाठः क. ख. छ. ज. भ. पुस्तकस्थः ।

१ छ. "मित्रतकान्निप्रान्देवा" । २ क. च. छ. ज. भ. म. "श्च तत्सर्पकागमैर्द्विज । असावपि स्थितः षोढा श्वष्ट्र-
भिक्षिभित्तया । परमर्मेभित्तो मर्त्यैः पच्यन्ते तेषु पापिनः । तु" । ३ म. "पि नरान्" । ४ च. छ. झ. "ना म्लेच्छभी" । म.
"ताजिभ्रम्भी" । ५ च. "नः । स्वजना" । ६ छ. "रनिन्दार" । ७ म. "पि मुञ्जते यमयातनाः । च" ।

चत्वारिंशन्मितानेतान्मधिकान्पश्य रौरवान् । अकामापातकं शुष्कं कामादाद्रिमुदाहृतम् ॥ २१
 आर्द्रशुष्कादिभिः पापैर्द्विप्रकारानवस्थितान् । चतुरशीतिसंख्याकैः पृथग्भेदैरवस्थितान् ॥ २२
 यत्प्रकीर्णमपाङ्गैः मलिनीकरणं तथा । जातिभ्रंशकरं तद्बहुपातकसंज्ञितम् ॥ २३
 अतिपापं महापापं सप्तधा पातकं स्मृतम् । एभिः सप्तसु पच्यन्ते निरयेषु यथाक्रमम् ॥ २४
 कार्तिकव्रतिभिर्यस्मात्संसर्गो ह्यभवच्चव । तत्पुण्योपचयादेते निर्हता निरयाः खलु ॥ २५

श्रीकृष्ण उवाच—

दर्शयित्वेति निरयान्भेतपस्तमयाहरत् । धनेश्वरं यस्यलोके यस्यश्वाभूत्स तत्र ह ॥ २६
 धनदस्यानुगः सोऽयं धनयसेति संस्मृतः । यदाख्ययाऽक्रोचीर्येमयोध्यायां तु गाधिजः ॥ २७
 एवंमभावः खलु कार्तिकोऽयं मुक्तिप्रदो मुक्तिकरश्च यस्मात् ॥
 मयात्यनकार्जितपातकोऽपि व्रतस्थसंदर्शनतोऽपि मुक्तिम् ॥ २८

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्त्वभामासंवादे भनेश्वरोपाख्याने
 पौनःपुन्यशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ (२७)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७३६७

अथ सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

इत्युक्त्वा वामुदेवोऽसौ सत्यभामामतिमियाम् । सायंसंध्यादिकं कर्तुं जगाम जननीग्रहम् ॥ १
 एवंमभावः प्रोक्तोऽयं कार्तिकः पापनाशनः । विष्णुमियकरो नित्यं मुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ २
 हरिजागरणं प्रातःस्नानं तुलसिसेवनम् । उद्यापनं दीपदानं व्रतान्येताभि कार्तिके ॥ ३
 पञ्चकैर्व्रतकैरेभिः संपूर्णं कार्तिकव्रती । फलमामोति तत्प्रोक्तं मुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ४

ऋषय ऊचुः—

विष्णुमियोऽतिफलदः प्रोक्तोऽयं रौमहर्षणे । कार्तिकस्य विधिः सम्यक्सेतिहासोऽतिविस्मयः ५
 अवश्यमेव कर्तव्यः पापदुःखनिवारणः । मोक्षार्थिभिर्नरैः सम्यग्भोगकामैरथापि वा ॥ ६
 एवं स्थिते यदा कश्चिद्व्रतस्य संकटे स्थितः । दुर्गारण्यस्थितो वाऽपि व्याधिभिः परिपीडितः
 कथं तेन प्रकर्तव्यं कार्तिकव्रतकं शुभम् । यस्मादत्यन्तफलदमत्याज्यं सर्वथा नरैः ॥ ८

सूत उवाच—

एवमापद्रतो यस्तु नरो नित्यं दृढव्रतः । कार्तिकव्रतकं तेन कर्तव्यं तु यथा भवेत् ॥ ९
 तत्सर्वं कथयिष्येऽहं शृणुष्वं मुनिपुंगवाः । विष्णोः शिवस्य वा कुर्यादालये हरिजागरम् ॥ १०
 शिवविष्णुमृदाभावे सर्वदेवालयेष्वपि । दुर्गारण्यस्थितो यश्च यदि वाऽऽपद्रतो भवेत् ॥ ११
 कुर्यात्तदाऽप्यथमुले तुलसीनां व्रजेऽपि । विष्णुनामप्रवन्धांश्च यो गायेद्विष्णुसंनिधौ ॥ १२
 गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः । बाष्पकृत्यरूपश्चापि बाजपेयफलं लभेत् ॥ १३
 सर्वतीर्थविगाहोत्थं नर्वकः फलमाप्नुयात् । सर्वमेतच्छ्रुत्वेत्पुण्यं तेषां तु द्रव्यदः पुमान् ॥ १४
 श्रवणादर्शनाद्वाऽपि तत्पदंशमवाप्नुयात् । आपद्रतो यदाऽप्यम्भो न लभेत्स्त्रपनाय सः ॥ १५

१ छ. 'नः' । तं कृत्वा प्राप्यते पुभिः सालोक्यादिवतुष्टयम् । ह । २ भ. 'वर्द्धयश्च' ।

व्याधितो वा पुनः कुर्याद्विष्णोर्नाम्नाऽपमार्जनम् । उद्यापनविधिं कर्तुमशक्तो यो व्रतस्थितः १६
ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्यत्वा व्रतसंपूर्ण(ति)हेतवे । [*यस्मादत्यन्तफलदो न त्याज्यः सर्वथा नरैः]॥
अव्यक्तरूपिणो विष्णोः स्वरूपं ब्राह्मणा भुवि । तत्संतुष्ट्या स संतुष्टः सर्वदा स्यान्न संशयः ॥
अशक्तो दीपदाने यः परदीपं प्रबोधयेत् । तेषां वा रक्षणं कुर्याद्वातादिभ्यः प्रयत्नतः ॥ १९
अभावे तुलसीनां च पूजयेद्वैष्णवं द्विजम् । यस्मात्संनिहितो विष्णुः स्वभक्तेष्वेव सर्वदा ॥ २०
सर्वाभावे व्रती कुर्याद्ब्राह्मणानां गवामपि । सेवां ह्यश्वत्थवटयोर्ब्रतसंपूर्ण(ति)हेतवे ॥ २१

ऋषय ऊचुः—

[*कथं त्वयाऽश्वत्थवटौ गोब्राह्मणसमौ कृतौ । सर्वेभ्यश्च तरुभ्यस्तौ कस्मात्पूज्यतरौ स्मृतौ २२
सूत उवाच]—

अश्वत्थरूपी भगवान्विष्णुरेव न संशयः । रुद्ररूपी वटस्तद्रत्पालासो ब्रह्मरूपधृक् ॥ २३
दर्शनं पूजनं सेवा तेषां पापहरा स्मृता । दुःखापह्याधिदुष्टानां विनाशे कारणं भुवम् ॥ २४

ऋषय ऊचुः—

कथं वृक्षत्वमापन्ना ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः । एतत्कथय सर्वज्ञ संशयोऽत्र महान्दि नः ॥ २५
सूत उवाच—

पार्वतीशिवयोर्देवैः सुरतं कुर्वतोः किल । अग्निं ब्राह्मणवेषेण मेय्य विघ्नं कृतं पुरा ॥ २६
ततस्तु पार्वती क्रुद्धा शशाप त्रिदिवौकसः । रत्योत्सवमुखभ्रंशात्कम्पमाना रूपा तदा ॥ २७

श्रीपार्वत्युवाच—

कृमिकीटादयोऽप्येते जानन्ति सुरते सुखम् । तद्विघ्नकरणादेवा ह्युद्भिजत्वमवाप्स्यथ ॥ २८
सूत उवाच—

एवं सा पार्वती देवानशपत्क्रुद्धमानसा । तस्माद्वृक्षत्वमापन्नाः सर्वे देवगणाः किल ॥ २९
तस्मादिमौ विष्णुमहेश्वराबुभौ बभूवतुर्बोधिवटौ मुनीश्वराः ॥

बोधिस्त्वगादाकिदिनं विनैष ह्यस्पृश्यतामर्कजविष्टियोगात्(?) ॥ ३०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्येऽश्वत्थवटप्रशंसनं नाम सप्तदशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११७॥ (२८)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७३९७

अथाष्टादशाधिकशततमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः—

अस्पृश्यत्वं कथं यातः सूत बोधितरुस्त्वयम् । स्पृश्यत्वं च कथं प्राप्तस्तथाऽयं शनिवासरे ॥

[*एतद्विस्तरतः सर्वं वक्तुमर्हसि नो भवान्] । १

सूत उवाच—

समुद्रमथनाद्यानि रत्नान्यापुः सुरोचमाः । श्रियं च कौस्तुभं तेषां विष्णवे प्रददुः सुराः ॥ २

* इदमर्थं क. ख. च. ज. झ. न. पुस्तकस्थम् । + धनुश्चिह्नान्तिर्गतः पाठः क. ख. च. छ. ज. झ. न. भ. पुस्तकस्थः । * इदमर्थं क. ख. च. ज. झ. पुस्तकस्थम् ।

१ छ. स्पर्शनं । २ छ. तस्यान्मम मुखभ्रंशाद्ब्रह्मत्वम् । ३ छ. "विधियो" ।

यावद्दक्षी चकारासौ लक्ष्मीं भार्यार्यमात्मनः । तावद्विज्ञापयामास लक्ष्मीस्तं चक्रपाणिनम् ॥ ३

लक्ष्मीरुवाच—

असंस्कृत्य कथं ज्येष्ठां कनिष्ठां परिणीयते । तस्मान्ममाग्रजामेतामलक्ष्मीं मधुसूदन ॥

विवाहं नय मां पश्चादेव धर्मः सनातनः ॥

सूत उवाच—

इति तद्वचनं श्रुत्वा स विष्णुर्लोकभावनः । उद्दालकाय मुनये सुदीर्घतपसे तथा ॥ ५

आत्मवाक्यानुरोधेन तामलक्ष्मीं ददौ किल । स्थूलास्यां शुभ्रदशनां जरठां विभ्रतीं तनुम् ॥ ६

विततां रक्तनयनां रक्तपिङ्गशिरोरुहाम् । स मुनिर्विष्णुवाक्याचामङ्गीकृत्य स्वमाश्रमम् ॥ ७

वेदध्वनिसमायुक्तमानयामास धर्मवित् । होमभूषसुगन्धाढ्यं वेदघोषनिनादितम् ॥

आश्रमं तं समालोक्य व्यथिता साऽब्रवीदितम् ॥

ज्येष्ठोवाच—

नहि वासोऽनुरूपोऽयं वेदध्वनियुतो मम । न त्वागमिष्ये भो ब्रह्मन्नपस्वान्यत्र मां ध्रुवम् ॥ ९

उद्दालक उवाच—

कथं नाऽऽयासि किं चात्र वर्ततेऽसंमतं तव । तव योग्या च वसतिः का भवेच्च वदस्व तत् ॥ १०

ज्येष्ठोवाच—

वेदध्वनिर्भवेद्यस्मिन्नतिथीनां च पूजनम् । यज्ञदानादिकं चापि नैव तत्र वसाम्यहम् ॥ ११

[*उत्तमो नीतिकुशलो धर्मयुक्तः मियंवदः । गुरुदेवार्चनं यत्र नैव तत्र वसाम्यहम् ॥ १२

परस्परानुरागेण दांपत्यं यत्र वर्तते । पितृदेवार्चनं यत्र नैव तत्र वसाम्यहम् ॥ १३

रात्रौ रात्रौ गृहे यस्मिन्दंपत्योः कलहो भवेत् । निराशा यान्त्यतिथयस्तस्मिन्स्थाने रतिर्मम] १४

दुरोदररता यत्र परद्रव्यापहारिणः । परदाररताश्चापि तत्र स्थाने रतिर्मम ॥ १५

वृद्धसज्जनविभाषां यत्र स्यादपमाननम् । निष्ठुरं भाषणं यत्र तत्र नित्यं वसाम्यहम् ॥ १६

[*गोवधो मधुपानं च यत्र संजायतेऽनिशम् । ब्रह्महत्यादिपापानि तस्मिन्स्थाने रतिर्मम] ॥ १७

सूत उवाच—

इति तद्वचनं श्रुत्वा विष्णुवदनोऽभवत् । उद्दालकः पुनर्विष्णुर्वाक्यं स्मृत्वा नचोचिवात् ॥ १८

सोऽंगच्छद्यत्र तत्रास्य पूजामालोक्य साऽब्रवीत् । नाऽऽयामीति ततः सोऽपि भ्रमादत्यातुरोऽभवत्

उद्दालकस्ततो वाक्यं तामलक्ष्मीमुवाच ह ॥

उद्दालक उवाच—

अन्वत्यवस्रमुलेऽस्मिन्नलक्ष्मीः स्थीयतां क्षणम् । आवासस्थानमालोक्य यावद्यास्याम्यहं पुनः ॥

सूत उवाच—

इति तां तत्र संस्थाप्य जगामोद्दालकस्तदा । प्रतीक्ष्यापि चिरं तत्र यदा तं न ददर्श सा ॥ २१

तदा रुरोद करुणं भर्तृत्यागेन दुःखिता । तत्रास्या रुदितं लक्ष्मीर्विकुण्ठभुक्तेऽमृणोत् ॥

तदा विज्ञापयामास विष्णुमुद्दिशमानसा ॥

लक्ष्मीरुवाच—

स्वामिमद्भगिनी ज्येष्ठा भर्तृत्यागेन दुःखिता । तामावासायितुं याहि कृपालो यद्यहं मिया २३

सूत उवाच—

लक्ष्म्या सह ततो विष्णुस्तत्रागच्छत्कुपान्वितः । आश्वासयन्नलक्ष्मीं तामिदं वचनमब्रवीत् २४
श्रीविष्णुरुवाच—

अश्वत्थवृक्षमासाद्य सदाऽलक्ष्मीः स्थिरा भव । ममांशसंभवो ह्येष आवासस्ते शनिं विना ॥२५॥
ज्ञानौ ते भगिनी ज्येष्ठे लक्ष्मीरत्राऽऽगमिष्यति । तस्मादश्वत्थवृक्षोऽसौ शनौ पूज्यो मुनीश्वराः ॥
अत्यहं येऽर्चयिष्यन्ति त्वां ज्येष्ठां गृहधर्मिणः । तैष्वियं श्रीः कनिष्ठा ते भगिनी निश्चलाऽस्तु वै
[*भूत उवाच—

इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्तत्रैवान्तरधीयत । इत्यूर्जस्य च माहात्म्यं ये शृण्वन्ति पठन्ति च ॥
तेषां विष्णुपुरे वासो भवेदाभूतसंघ्रामम् ॥ २६

रोगापहं पातकनाशकृत्परं सद्बुद्धिदं पुत्रधनादिसाधनम् ।

मुक्तेर्निदानं नहि कार्तिकव्रताद्विष्णुमियादन्यदिहास्ति भूतले ॥ २९

विष्णुमियं सकलकल्मषनाशनं च सत्पुत्रपौत्रधनधान्यसमृद्धिकारि ।

ऊर्जव्रतं सनियमं कुरुते मनुष्यः किं तस्य तीर्थपरिशीलनसेवया च ॥ ३०

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसलभामासंवादेऽलक्ष्म्युपाख्यानं नामाष्टादशाधि-
कशततमोऽध्यायः ॥११८॥ (२९)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७४२७

अथकोनीषशलीषकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

इति सर्वं समाकर्ण्य सत्राजितमुता तदा । हरेर्वर्क्यं महाभागा सत्या वचनमब्रवीत् ॥ १

सत्योवाच—

कार्तिकस्य च माहात्म्यं न श्रुतं विस्तरात्मभो । सर्वेषामेव मासानां कार्तिकः प्रवरः स्मृतः ॥२॥

श्रीकृष्ण उवाच—

साधु पृष्ठं त्वया सत्ये कार्तिकव्रतमादरात् । शौनकाय पुरा प्रोक्तं सूतेन सुमहात्मना ॥ ३

सूत उवाच—

श्रूयतां मुनिशार्दूल एतत्प्रश्नोच्चरं शुभम् । ईश्वरेण पुरा प्रोक्तं पृच्छते षण्मुखाय वै ॥ ४

कार्तिकेय उवाच—

बहूनि पन्ननाभस्य रहस्यानि श्रुतानि च । यथा हि प्रोच्यमानानि वैष्णवेन त्वया प्रभो ॥ ५

* धनुर्ध्वान्तर्गतः पाठः क. ख. च. छ. झ. पुस्तकस्थः ।

१ अ. मया कृतः । २ अ. प्रत्यब्दं । ३ अ. ते श्रीगुणैः प्रबुद्धाश्च सदा तिष्ठन्तु निश्चितम् । अङ्गनाभिः सदा पूज्या बलिर्निर्दिष्टैस्तदा ॥ पुष्पपूपादिभिश्चैव तेषां लक्ष्मीः प्रसीदति । कृष्णस्तोत्रेण संवादं वारदस्य पृथीस्तदा(या) ॥ अन्यान्ति प्रहृष्टाः स्तो(स्त्र) वदामि च सुविस्तरम् । इति तद्वचनादेव कथयः सस्मितास्तदा ॥ नीचुः परस्परं किंचित्पूर्णाभिया-
वतस्थिरे । अन्मुखं वदतीं बहू सर्वे वै शान्तमानसाः ॥ य इदं शृणुयाद्वाऽपि श्रावयेद्वा नरोत्तमान् । सर्वेषां प्रमुच्येत विष्णुसमुज्जमाप्नुयात् ॥ इति श्री ।

संसारसागरे प्राप्ता दुःखोरुलहरीहृते । तेषामुच्चारणार्थाय कथयस्व प्रयत्नतः ॥ ६
 कार्तिकस्य विधिं ब्रूहि स्नानस्य वदतां वर । येन दुःखान्मुक्तिं तात संतिरिप्यन्ति मानवाः ॥ ७
 फलं वैष्णवधर्मस्य कथयस्व सुविस्तरम् । येन धर्मप्रभावेन पदं गच्छन्ति वैष्णवम् ॥ ८
 दीपदानस्य माहात्म्यं मुनिपुष्पस्य सुव्रत । गोपीचन्दनमाहात्म्यं तुलस्यास्तु तथा विभो ॥ ९
 मालतीपुष्पमाहात्म्यं वारिजानां तथा वद । धात्रीफलानां माहात्म्यं तथा दमनकस्य च ॥ १०
 केतकीपुष्पमाहात्म्यं नैवेद्यस्य परंतप । तीर्थोदकस्य माहात्म्यं माघस्नानफलं विभो ॥ ११
 फलं ब्रूहि सुरश्रेष्ठ ब्रह्मपत्रेषु भोजनात् । नीराजनफलं स्थाणो परदीपप्रबोधनात् ॥ १२
 पुष्करक्षेत्रमाहात्म्यं शूकरस्य तथा विभो । शालग्रामस्य माहात्म्यं स्वस्तिकस्य विधानकम् ॥ १३
 दानानां च फलं ब्रूहि पराश्रस्य च वर्जनात् । मासोपवासस्य फलं खट्वाया मोक्षणादिभो ॥ १४
 दीपावल्याश्च माहात्म्यं प्रबोधिष्याश्च सुव्रत । पञ्चभीष्मस्य माहात्म्यं कथयस्व सुविस्तरात् ॥ १५

ईश्वर उवाच—

साधु पृष्टं त्वया वत्स लोकोद्धरणहेतवे । कथयामि न संदेहस्तवत्समो नास्ति वैष्णवः ॥ १६
 सत्युपेण त्वया वत्स वारितोऽहं न संशयः । निश्चला केशवे भक्तिस्त्वयि तिष्ठति सर्वदा ॥ १७
 नरेभ्यो वैष्णवं धर्मं यो ददाति द्विजोत्तमः । ससागरमहीदाने तत्पुण्यं लभते हि सः ॥ १८
 कार्तिकस्य च मासस्य कोट्यंशेनापि नार्हति । एकतः सर्वतीर्थानि सर्वदानानि चैकतः ॥ १९
 एकतो गोमदानानि सर्वे यज्ञाः सदक्षिणाः । एकतः पुष्करे वासः कुरुक्षेत्रे हिमालये ॥ २०
 अक्रूरस्य वरे तीर्थे वाराणस्यां च शूकरे । एकतः कार्तिको वत्स सर्वदा केशवप्रियः ॥ २१

सूत उवाच—

इत्युक्त्वा मुनिशार्दूल पुनर्वाक्यं जगौ हरः । कार्तिकस्नानमाहात्म्यं कथयिष्ये सुविस्तरात् ॥ २२

ईश्वर उवाच—

ब्राह्मं कृतयुगं शोकं त्रेता तु क्षत्रियं युगम् । द्वापरं वैश्यमित्याहुः शौद्रं कलियुगं स्मृतम् ॥ २३
 कलौ वत्स मनुष्याणां शैथिल्यं स्नानकर्मणि । तथाऽपि कथयिष्यामि स्नानं कार्तिकमाघयोः ॥ २४
 यस्य हस्तौ च पादौ च वाङ्मनश्च सुसंयतम् । विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमाप्नुयात् ॥ २५
 अश्रद्धधानः पापात्मा नास्तिकोच्छिन्नमानसः । हेतुनिष्ठश्च पञ्चैते न तीर्थफलभागिनः ॥ २६
 भ्रातृरुत्थाय यो विप्रः भ्रातःस्नायी सदा भवेत् । सर्वपापविनिर्मुक्तः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ २७
 स्नानं चतुर्विधं शोकं स्नानविद्भिः पठानन । वायव्यं वारुणं चेति ब्राह्मं दिव्यं तथा स्मृतम् ॥ २८

सत्योवाच—

स्नानानां हि चतुर्णां तु लक्षणं वद मे प्रभो । येषां विज्ञानमात्रेण स्वस्या स्थास्यामि ते शृहे ॥ २९

श्रीकृष्ण उवाच—

वायव्यं गोरजःस्नानं वारुणं सागरादिषु । ब्राह्मं ब्राह्मणमन्त्रोक्तं दिव्यं मेघाम्बुभास्करम् ॥ ३०
 स्नानानां चैव सर्वेषां विशिष्टं तत्र वारुणम् । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यो मन्त्रवत्स्नानमाचरेत् ॥ ३१
 शूण्यमेव हि शूद्रस्य स्त्रीणां च गजगामिनि- । बालाश्च तरुणा वृद्धा नरनारीनपुंसकाः ॥ ३२

१ क. ख. च. छ. "ये । एकतो मधुराती" । २ च. छ. विष्णुतीर्थेता । ३ क. च. छ. स्त्रीणामेव पठानन । या ।
 ४ क. ख. च. छ. "काः । पापैः सर्वं प्रमुच्यन्ते स्नानात्कार्ति" ।

प्रातः सर्वे प्रशंसन्ति स्नानं कार्तिकमाघयोः । स्नाता चै कार्तिके लोकाः प्राप्नुवन्तीप्सितं फलम् ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यमामासंवादे कार्तिकस्नानविधिकथनं नामको-

नविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ (३०)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७४६०

अथ विशालधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

पुनः प्रोवाच भगवान्महादेवो वृषध्वजः । श्रोतारमुपसंगम्य भक्तियुक्तं पठाननम् ॥ १

ईश्वर उवाच—

कार्तिको वैष्णवो मासः सर्वमासेषु चोत्तमः । अस्मिन्मासे त्रयस्त्रिंशद्देवाः संनिहिताः कलौ ॥ २

ऊर्जे मासि महाभाग भोजनानि द्विजातये । तिलधेनुं हिरण्यं च रजतं भूमिवाससी ॥ ३

गोमदानानि दास्यन्ति सर्वभावेन सुव्रत । सर्वेषामेव दानानां कन्यादानं विशिष्यते ॥ ४

ब्राह्मणाय च ये कन्यां दास्यन्ति विधिवन्त्राः । वैकुण्ठे वसतिस्तेषां यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ ५

रोमकाले तु संप्राप्ते सोमो भुङ्क्ते तु कन्यकाम् । रजःकाले तु गन्धर्वा बह्विस्तु कुचदर्शने ॥ ६

तस्माद्विवाहयेत्कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत् । विवाहस्त्वष्ट्रवर्षायाः कन्यायाः शस्यते दुषैः ॥ ७

दातव्या ओत्रिपायैव ब्राह्मणाय तपस्विने । साक्षादंभीतवेदाय विधिना ब्रह्मचारिणे ॥ ८

कन्यावरप्रदानस्य एष एव विधिः स्मृतः । यावन्ति चैव रोमाणि कन्यायाश्च तनौ सुत ॥ ९

तावद्दर्पसहस्राणि रुद्रलोके महीयते । सहस्रमेव धेनूनां शतं चानडुहां समम् ॥ १०

दशानडुत्समं यानं दशयानसमो हयः । हयदानसहस्रेभ्यो गजदानं विशिष्यते ॥ ११

गजदानसहस्राणां स्वर्णदानं च तत्समम् । स्वर्णदानसहस्राणां विद्यादानं च तत्समम् ॥ १२

विद्यादानात्कोटिगुणं भूमिदानं विशिष्यते । भूमिदानसहस्रेभ्यो गोमदानं विशिष्यते ॥ १३

गोमदानसहस्रेभ्यो ह्यन्नदानं विशिष्यते । अन्नाधारमिदं सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ॥ १४

तस्माद्देयं प्रयत्नेन कार्तिके शिखिवाहन । त्रीणि तुल्यप्रदानानि त्रीणि तुल्यफलानि च ॥ १५

सर्वकामदुघा धेनुः पृथ्वी चैव सरस्वती ॥ १६

कार्तिकेय उवाच—

अन्यापि महादेव धर्मान्मे वक्तुमर्हसि । यान्कृत्वा सर्वपापानि प्रक्षाल्य त्रिदशो भवेत् ॥ १६

सूत उवाच—

इति पृष्ठस्तदा शंभुः पुनर्वक्तुं प्रचक्रमे । पावर्कि बहुधा स्तुत्वा तच्छृणुध्वं तपोधनाः ॥ १७

ईश्वर उवाच—

परान्नं वर्जयेद्यस्तु कार्तिके नियमे कृते । परान्नवर्जनादेव लभेचान्द्रायणं फलम् ॥ १८

संप्राप्तं कार्तिके दृष्ट्वा परान्नं यस्तु वर्जयेत् । दिने दिने तु कृच्छ्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १९

॥कार्तिके वर्जयेत्तैलं कार्तिके वर्जयेन्मधु । कार्तिके वर्जयेत्कांस्यं मैथुनं च विशेषतः ॥ २०

* धनुर्दिहान्तर्गतः पाठः क. ख. च. झ. पुस्तकस्थः ।

राक्षसीं योनिमामोति सकृन्मांसस्य भक्षणात् । पष्ठिर्वर्षसहस्राणि विष्टायां परिपच्यते ॥ २१
 तन्मुक्तो जायते पापो विष्टाश्री ग्रामसूकरः । षट्चानां तु भक्षणां कार्तिके नियमे कृते ॥ २२
 अवश्यं प्राप्यते मांक्षो विष्णोस्तत्परमं पदम् । न कार्तिकसमो मासो न देवः केशवात्परः ॥ २३
 न वेदसदृशं शास्त्रं न तीर्थं गङ्गाया समम् । न सत्येन समं वृत्तं न कृतेन समं युगम् ॥ २४
 न वृषी रसनातुल्या न दानसदृशं सुखम् । न धर्मसदृशं मित्रं न ज्योतिश्चक्षुषा समम् ॥ २५
 अव्रतेन नयेद्यस्तु मांसं दामोदरमियम् । कर्मभ्रष्टः स विज्ञेयो हीनयोनिषु जायते ॥ २६
 कार्तिकः प्रवरो मासो वैष्णवानां सदा मियः । समुद्रगा नदी पुण्या दुर्लभा स्नानशालिनाम् ॥ २७
 कुलशीलवती कन्या दुर्लभा दंपती नृणाम् । दुर्लभा जननी लोके पिता चैव विज्ञेयतः ॥ २८
 दुर्लभः सायुसमानो दुर्लभो धार्मिकः सुतः । दुर्लभो द्वारकावासो दुर्लभं कृष्णदर्शनम् ॥ २९
 दुर्लभं गोमतीस्नानं दुर्लभं कार्तिकव्रतम् । ब्राह्मणेभ्यो मदीं दत्त्वा ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ ३०
 यत्फलं लभेते वत्स तत्फलं भूमिश्चायिनः । भोजयेद्द्विजर्द्धां पत्न्यं पूजयेच्च विलेपनः ॥ ३१
 कम्बुलानि च रत्नानि वासांसि विविधानि च । तुलिकाश्च भद्रातन्याः प्रच्छादनपटैः सह ॥ ३२
 उपानहावातपत्रं कार्तिके देहि पात्रके । यः करोति नरो नित्यं कार्तिके पञ्चभोजनम् ॥ ३३
 न दुर्गतिमवामोति यावदिन्द्राक्षतुर्दश । सर्वकामफलं तस्य सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ ३४
 नचापि नरकं पश्येद्ब्रह्मपत्रेषु भोजनात् । ब्रह्मा एष स्मृतः साक्षात्पालाशः सर्वकामदः ॥ ३५
 मध्यमं वर्जयेत्पत्रं कार्तिके शिशिवाहन । ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च त्रयो देवास्त्रिपत्रके ॥ ३६
 ऐश्वर्यं वर्जयेत्पत्रं ब्रह्मविष्णवोरनुचमम् । सर्वपुण्यमवामोति शेषपत्रेषु भोजनात् ॥ ३७
 भोजनान्मध्यपत्रे तु कपिलापयस्तथा । मांशानाम्बुनिर्गार्हं नरो नरकमाप्नुयात् ॥ ३८
 अज्ञानान्मुञ्जते यस्तु शूद्रो वा कपिलापयः । कपिलां ब्राह्मणे दत्त्वा शुद्धो भवति कार्तिके ॥ ३९
 तिलदानं नदीस्नानं सर्वदा साधुसेवनम् । भोजनं ब्रह्मपत्रेषु कार्तिके मुक्तिदायकम् ॥ ४०
 मौनी पालाशभोजी च तिलस्नायी सदाक्षमी । कार्तिके क्षितिशायी च हन्यात्पापं युगार्जितम् ॥
 नागरं कार्तिके मांसि यः करोत्यरुणोदये । दामोदराग्रे सेनानीर्गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ४२
 पितृपक्षेऽन्नदानेन ज्येष्ठापादे च वारिणा । कार्तिके तत्फलं पुंसां परदीपमवोधनात् ॥ ४३
 बोधनात्परदीपस्य वैष्णवानां च सेवनात् । कार्तिके फलमामोति राजसूयाश्वमेधयोः ॥ ४४
 नदीस्नानं कया विष्णोर्वैष्णवानां च दर्शनम् । न भवेत्कार्तिके यस्य हरेत्पुण्यं दशाब्दिकम् ॥ ४५
 पुष्करं यः स्मरेत्पाशः कर्मणा मनसा गिरा । कार्तिके मुनिशार्दूल लक्षकोटिपुण्यं भवेत् ॥ ४६
 प्रयागो माघमासे तु पुष्करं कार्तिके तथा । अवन्ती माधवे मासि हन्यात्पापं युगार्जितम् ॥ ४७
 धन्यास्ते मानवा लोके कलिकाले विशेषतः । ये कुर्वन्ति स्कन्दं नित्यं पित्र्यं हरिसेवनम् ॥ ४८
 किं दत्तैर्बहुभिः पिण्डैर्मयाश्राद्धादिभिः सुत । वारितास्तेन पितरो नरकाच्च न संशयः ॥ ४९
 क्षीरादिस्नपनं विष्णोः क्रियते पितृकारणात् । कल्पकोटिं दिवं प्राप्य वसन्ति त्रिदशैः सह ॥ ५०
 कार्तिके नार्चितो यैस्तु कैमलैः कमलैः स्नपनः । जन्मकोटिषु विभेन्द्र न तेषां कमला ग्रहे ॥ ५१
 अथो मुष्टा विनष्टास्ते पतिताः कलिकंदरे । यैर्नार्चितो हरिर्मकल्या कमलैरसितैः सितैः ॥ ५२
 यैर्नैकेन देवेशं योऽर्चयेत्कमलापतिम् । वर्षायुतसहस्रस्य पापस्य कुरुते क्षयम् ॥ ५३

अपराधसहस्राणि तथा सप्तशतानि च । पञ्चनैकेन देवेशः क्षमते प्रणतोऽर्चितः ॥ ५४
 तुलसीपत्रलक्षेण कार्तिके योऽर्चयेद्धरिम् । पत्रे पत्रे मुनिश्रेष्ठ मौक्तिकं लभते फलम् ॥ ५५
 तुलसीगन्धमिश्रं तु यार्त्तिकचित्क्रियते सुत । कल्पकोटिसहस्राणि प्रीतो भवति केशवः ॥ ५६
 मुखे शिरसि देहे तु विष्णोत्तीर्णां तु यो वहेत् । तुलसीं पण्मुखं ग्रीत्या न तस्य स्पृशते कलिः ॥
 कृष्णोत्तीर्णैस्तु निर्माल्यैर्यो गात्रं परिमार्जयेत् । सर्वरोगैस्तथा पापैर्मुक्तो भवति पण्मुख ॥ ५८
 विष्णोर्निर्माल्यशेषेण यस्याङ्गं स्पृश्यते सुत । दुरितानि विनश्यन्ति व्याधयो यान्ति संशयम् ॥
 शङ्खोदकं हरेर्भक्त्या निर्माल्यं पादयोजलम् । चन्दनं धूपशेषं तु ब्रह्महत्यापहारकम् ॥ ६०

इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्त्वमामासंवादे कार्तिकमासानियमवर्णनं नाम
 विशालधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ (३१)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७५२०

अथैकविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

माघस्नानस्य माहात्म्यं ऋणु भागवतोत्तम । त्वत्समो नास्ति लोकेऽस्मिन्विष्णुभक्तो महापते १
 चकतीर्थं हरिं दृष्ट्वा मथुरायां च केशवम् । यत्फलं लभते मर्त्यो माघस्नानेन तत्फलम् ॥ २
 जितेन्द्रियः शान्तमनः सदाचारेण संयुतः । स्नानं करोति यो माघे संसारी न भवेत्पुनः ॥ ३

श्रीकृष्ण उवाच—

शूकरस्य च माहात्म्यं कथयिष्ये तवाग्रतः । यस्य विज्ञानमात्रेण सांनिध्यं मम सर्वदा ॥ ४
 सूत उवाच—

इत्युक्त्वा भगवान्कृष्णः सत्यायै बहुधा जगौ । तदहं संभवक्ष्यामि तच्छृणुष्वं तपोधनाः ॥ ५

श्रीकृष्ण उवाच—

पञ्चयोजनविस्तीर्णं शूकरे मम मन्दिरे । अस्मिन्वसति यो देवि गर्दभोऽपि चतुर्भुजः ६
 ग्रीणि हस्तसहस्राणि ग्रीणि हस्तशतानि च । त्रयो हैस्ता विशालाक्षि परिमाणं विधीयते ॥ ७
 षष्टिवर्षसहस्राणि योऽन्यत्र कुरुते तपः । तत्फलं लभते देवि प्रहरार्धेन शूकरे ॥ ८
 संनिहत्यां कुरुक्षेत्रे राहुग्रस्ते दिवाकरे । तुलापुरुषदानेन यत्फलं परिकीर्तितम् ॥ ९
 काश्यपां दशगुणं शोकं वेण्यां शतगुणं भवेत् । सहस्रगुणितं शोकं गङ्गासागरसंगमे ॥ १०
 अनन्तं देवि विज्ञेयं शूकरे मम मन्दिरे । अन्यत्र ददते लक्षं सुविधानेन भौमिनि ॥ ११
 इहैवैकेन दत्तेन शूकरे तत्समं भवेत् । शूकरे च तथा वेण्यां गङ्गासागरसंगमे ॥ १२
 सकृदेव नरः स्नात्वा ब्रह्महत्यां व्यपोहति । अलर्केण पुरा प्राप्ता सप्तद्वीपा वसुंधरा ॥ १३
 शूकरक्षेत्रमाहात्म्यं श्रुत्वां च गजगामिनि । *मार्गशीर्षस्य शुक्लायां द्वादश्यां व्रज पुत्रक ॥ १४

* इदमर्थमसंभ्रमम् ।

१ क. ज. न. सप्तशः । २ क. च. न. जीवो । ३ क. च. ज. हस्ताः शूकरस्य प । ४ क. च. ज. कार्तिक ।
 ५ क. च. ज. 'त्वा चैव वरानन' मा ।

कार्तिकेय उवाच—

भगवन्श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् । विधिं मासोपवासस्य फलं वाऽस्य यथोचितम् ॥ १५
यथाविधि नरः कार्यं व्रतं चीर्णं यथा भवेत् । आरभ्यते यथा पूर्वं समाप्यं हि यथाविधि ॥ १६
यावत्संस्तुं तु कर्तव्यं तत्प्रमृदि महेश्वर । व्रतमेतत्सुखश्रीदं विस्तरेण ममानघ ॥ १७

रुद्र उवाच—

साधु पावकि(के) सर्वे ते यत्पुष्टं प्रब्रुवेऽनघ । भक्त्या प्रतिमतां श्रेष्ठं शृणुष्व गदतो मम ॥ १८
सुराणां च यथा विष्णुस्तपतां च यथा रविः । मेरुः शिखरिणां यद्वहनतेयश्च पक्षिणाम् ॥ १९
तीर्थानां तु यथा गङ्गा मजानां तु यथा वणिक् । श्रेष्ठं सर्वव्रतानां तु तद्वन्मासोपवासनम् ॥ २०
सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु चैव हि । सर्वदानोद्भवं चैव लभेन्मासोपवासकृतम् ॥ २१
अशिष्टोपादिभिर्वर्जितैर्विधिभिर्भूतैर्दक्षिणः । न तत्पुण्यमवाप्नोति यन्मासपरिलङ्घनात् ॥ २२
तेन जतं हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं स्वधा । यः करोति विधानेन नरो मासमुपोषणम् ॥ २३
उद्दिश्य वैष्णवं यज्ञं समभ्यर्च्य जनार्दनम् । गुरोराज्ञां ततो लब्ध्वा कुर्यान्मासोपवासनम् ॥ २४
चैष्णवानि यथांक्तानि कृत्वा सर्वव्रतानि तु । द्वादशीदिनपुण्यानि ततो मासमुपावसेत् ॥ २५
अतिकृच्छ्रं च पाराकं कृत्वा चान्द्रायणं ततः । मासोपवासं कुर्वीत गुरोर्विश्राजया ततः ॥ २६
आभिनस्यामले पक्ष एकादश्यामुपोषितः । व्रतमेतत्तु गृहीयाद्यावन्नृदिनानि तु ॥ २७
वासुदेवं समभ्यर्च्य कार्तिकं सकलं नरः । मासं चोपवसेद्यस्तु स मुक्तिफलभाग्यवेत् ॥ २८
अच्युतस्याऽऽलये भक्त्या विकालं कुपुदैः शुभैः । मालतीन्दीवरैः पद्मैः कमलैश्च सुगन्धिभिः ॥ २९
कुङ्कुमाशीरकर्पूरैर्विलिप्य वरचन्दनैः । नेत्रेषूपदीपाद्यैरर्चयेच्च जनार्दनम् ॥ ३०
मनसा कर्मणा वाचा पूजयेद्गुरुध्वजम् । कुर्वन्नरः स्त्री विषया बृहद्भक्तिर्जितेन्द्रियः ॥ ३१
नाम्नामेव तथाऽऽलार्पणं विष्णोः कुर्याद्द्विजम् । भक्त्या विष्णोः स्तुतिर्वाच्या मिथ्यालापविजिता ॥ ३२
सर्वसत्त्वदयायुक्तः शान्तश्चिरार्हिसकः । सुप्तो वा क्षासनस्थो वा वासुदेवं प्रकीर्तयेत् ॥ ३३
स्मृत्यालोकनगन्धादिस्वादितं परिकीर्तितम् । अन्नस्य वर्जयेद्भासं ग्रासानां संश्रयोत्तमम् ॥ ३४
गात्राभ्यङ्गं शिरोभ्यङ्गं ताम्बूलं च विलेपनम् । व्रतस्थो वर्जयेत्सर्वं यद्यान्यच्च निराकृतम् ॥ ३५
न व्रतस्थः स्पृशेत्कंचिद्विकर्मस्य न चाऽऽलपेत् । देवतापतने तिष्ठन्न गृहस्थश्चरेद्ब्रतम् ॥ ३६
कृत्वा मासोपवासं तु यथोक्तविधिना नरः । नारी वा विषया साध्वी वासुदेवं समर्चयेत् ॥ ३७
अन्युनाधिकमेवं तु व्रतं विंशदिनैरिदम् । कृत्वा मासोपवासं तु संयतात्मा जितेन्द्रियः ॥ ३८
ततोऽर्चयेत्तु वै देवं द्वादश्यां गरुडध्वजम् । पूजयेत्पुष्पमालाभिर्गन्धपूषविलेपनैः ॥ ३९
वस्त्रालंकारसाधैश्च तोषयेदच्युतं नरः । संस्त्रापयेद्भक्तिं भक्त्या तीर्थचन्दनवारिभिः ॥ ४०
चन्दनेनानुलिप्ताङ्गं गन्धपुष्पैरलंकृतम् । वस्त्रदानादिभिश्चैव भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥ ४१
दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य समापयेत् । एवं मासोपवासान्धिं कृत्वाऽभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥ ४२
भोजयित्वा द्विजैश्चैव विष्णुलोकं गृहीयते । एवं मासोपवासान्ते कृत्वा विशालयोदश ॥ ४३
निर्यापयेत्तत्सत्त्वान्वै विधिना येन तच्छृणु । कारयेद्द्वैष्णवं यज्ञमेकादश्यामुपोषितः ॥ ४४
पूजयित्वा तु देवेशमाचार्यानुज्ञया हरिम् । अर्चयित्वा यथाज्ञवत्या(क्ति) क्षमिवाद्य गुरुं तथाऽप

ततोऽनुभोजयेद्विप्राभमस्कारपुरःसरम् । विशुद्धकुलचारित्रान्विष्णुपूजनतत्परान् ॥ ४६
 पूजयित्वा द्विजान्सर्वान्भोजयित्वा त्रयोदश । ताम्बूलवस्त्रयुग्मानि भोजनाच्छादनानि च ॥ ४७
 योगपट्टानि सूत्राणि ब्रह्मसूत्राणि चैव हि । दद्याच्चैव द्विजाभ्येभ्यः पूजयित्वा प्रणम्य च ॥ ४८
 ततोऽनुपूजयेच्छकत्या शय्यां स्तरणसंस्कृतम् । साच्छादनां शुभां श्रेष्ठां सोपधानामलंकृताम् ४९
 कारयित्वाऽऽत्मनो मूर्तिं काञ्चनीं तु स्वशक्तितः । न्यसेत्तस्यां तु शय्यायामर्चयित्वा स्रगादिभिः
 आसनं पादुके छत्रं वस्त्रयुग्ममुपानहौ । पवित्राणि च पुष्पाणि शय्यायामुपकल्पयेत् ॥ ५१
 एवं शय्यां तु संकल्प्य प्रणिपत्य च तान्द्विजान् । प्रार्थयेच्चानुमोदार्थं विष्णुलोकं ब्रजाम्यहम् ५२
 ततो ब्रजेवरश्रेष्ठो विष्णुस्थानमनामयम् । मण्डपस्यांस्तु तान्विमानिति बाध्यं मुहुर्मुहुः ॥ ५३
 मन्त्रहीनं क्रियाहीनं सर्वहीनं द्विजोत्तमाः । सर्वे संपूर्णतां यातु भवद्वाक्यप्रसादतः ॥
 विधिर्मासोपवासस्य यथावत्परिकीर्तितः ॥ ५४

इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्डे कातिक्रमाहृत्ये श्रीकृष्णसत्यभामासंवादे मासोपवासविधिकपनं नामैकविंश-
 त्वधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ (३२)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७५७४

अथ द्वाविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच—

इति वाक्यं समाकर्ण्य पुनः पप्रच्छ पावकः । शालग्रामार्चनं भूयस्तच्छृणुष्व तपोधनाः ॥ १

कार्तिकेय उवाच—

भगवन्योगिनां श्रेष्ठ सर्वे धर्माः श्रुता मया । शालग्रामार्चनं ब्रूहि विस्तरेण मम प्रभो ॥ २

ईश्वर उवाच—

साधु साधु महाप्राज्ञ यन्मां त्वं परिपृच्छसि । तदहं संभवस्यामि श्रूयतां मम वत्सक ॥ ३
 शालग्रामशिलार्यां तु त्रैलोक्यं सचराचरम् । महाशय महासेन लीनं तिष्ठति सर्वदा ॥ ४
 दृष्ट्वा प्रणमिता येन स्नापिता पूजिता तथा । यज्ञकोटिसमं पुण्यं गवां कोटिफलं लभेत् ॥ ५
 छिन्नस्तेन तथा वत्स गर्भवासः सुदारुणः । पीतं येन सदा विष्णोः शालग्रामशिलाजलम् ॥ ६
 कामासक्तोऽपि यो नित्यं भक्तिभावविवर्जितः । शालग्रामशिलां पुत्र पूजयित्वाऽच्युतो भवेत् ७
 शालग्रामशिलाविम्बं हृत्पाकोटिविनाशनम् । स्मृतं संकीर्तितं ध्यातं पूजितं च नमस्कृतम् ॥ ८
 शालग्रामशिलां दृष्ट्वा यान्ति पापान्धनेकशः । सिंहं दृष्ट्वा यया यान्ति वने युगगणा भयात् ॥ ९
 नमस्करोति मनुजः शालग्रामशिलार्चनम् । भक्त्या वा यदि वाऽभक्त्या कृत्वा मुक्तिमवाप्नुयात्
 वैवंशवतमयं नास्ति तथा मरणजन्मनोः । यः करोति नरो नित्यं शालग्रामशिलार्चनम् ॥ ११
 गन्धपादार्धनैवेद्यैर्दार्पैर्धूपैर्वैलेपनैः । गीतैर्वैद्यैस्तथा स्तोत्रैः शालग्रामशिलार्चनम् ॥ १२
 कुरुते मानवो यस्तु कलौ भक्तिपरायणः । कल्पकोटिसहस्राणि रमते विष्णुसन्तानि ॥ १३
 शालग्राममनस्कारो भावेनापि नरैः कृतः । मानुषत्वं कथं तेषां मद्भक्ता ये नरा भुवि ॥ १४
 मद्भक्तिबलदर्पिष्ठा मत्पुं न नमन्ति ये । वासुदेवं न ते ज्ञेया मद्भक्ताः पापमोहिताः ॥ १५

मद्रक्तोऽपि च यो भूत्वा भुङ्क्ते त्वेकादशीदिने । स याति स्कन्द तामिह निरये मम घातकः ॥
 मल्लिङ्गस्पर्शनं कार्यं नान्या शुद्धिर्विधीयते । या तिथिर्दायिता विष्णोः सा तिथिर्मम बलभा ॥ १७
 यस्तां नोपवसेन्मर्त्यैः स पापी श्वपचाधिकः । शालग्रामशिलायां तु सदा पुत्र वसाम्यहम् ॥ १८
 दत्तं देवेन दुष्टेन स्वस्थानं मम भक्तिनः । पञ्चकोटिसहस्रेषु पूजिते मयि यत्फलम् ॥ १९
 तत्फलं कोटिगुणितं शालग्रामशिलार्चनात् । पूजितोऽहं न तैर्मर्त्यैर्नमितोऽहं न तैर्नरैः ॥ २०
 न कृतं मर्त्यलोके यैः शालग्रामशिलार्चनम् । शालग्रामशिलाम्रे तु यः करोति ममार्चनम् ॥ २१
 तेनार्चितोऽहं सेनानीर्युगानामेकाविंशतिम् । किमर्चितैर्लङ्कशैर्वाविष्णुभक्तिविवर्जितैः ॥ २२
 शालग्रामशिलामिदं नार्चितं यदि पुत्रक । अनर्हं मम नैवेद्यं पत्रं पुष्पं फलं जलम् ॥ २३
 शालग्रामशिलाम्रे तु सर्वं याति पवित्रताम् । भुक्त्वाऽप्यदेवैर्नैवेद्यं द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ २४
 भुक्त्वा केशवर्नैवेद्यं यज्ञकोटिफलं लभेत् । पादोदकेन देवस्य हत्याकोटिसमन्विताः ॥ २५
 शुध्यन्ति नात्र संदेहस्तथा शङ्कोदकेन हि । यो हि माहेश्वरो भूत्वा वैष्णवं च न पूजयेत् ॥ २६
 द्वेष्टा च याति नरकं यावदिन्द्राश्चतुर्दश । ज्येष्ठाश्रमी हरे यस्य मुहूर्तमपि विश्रमेत् ॥ २७
 पितामहा युगान्यष्टौ भवन्त्यष्टमभोजिनः । संसारे दुःखकान्तारे निमज्जन्ति नराधमाः ॥ २८
 वर्षकोटिसहस्राणि कृष्णाराधनवर्जिताः । सकृदभ्यर्चितैर्लिङ्गैः शालग्रामसमुद्भवैः ॥ २९
 मुक्तिं प्रयान्ति मनुजा योगसारव्येन वर्जिताः । मल्लिङ्गकोटिभिर्दण्डैर्त्यक्तं पूजितैः स्तुतैः ॥ ३०
 शालग्रामशिलायां तु एकस्यामिह तद्रवेत् । द्वादशैव शिलां यो वै शालग्रामसमुद्भवः ॥ ३१
 अर्चयेद्द्वैष्णवो नित्यं तस्य पुण्यं निबोध मे । कोटिलङ्कसहस्रेषु पूजितैर्जह्नुवीर्यते ॥ ३२
 काशीवातो युगान्यष्टौ दिनेनैकेन तद्रवेत् । किं पुनश्च बह्व्यस्तु पूजयेद्द्वैष्णवो नरः ॥ ३३
 नाहं ब्रह्मादयो देवाः संख्यां कर्तुं समीह(श)ते । तस्मान्नक्त्या च मद्रक्तैः शीलैर्यं मम पुत्रक ॥ ३४
 कर्तव्यं मम तद्रक्त्या शालग्रामशिलार्चनम् । शालग्रामशिलारूपी यत्र तिष्ठति केशवः ॥ ३५
 तत्र देवाः सुरा यक्षा भुवनानि चतुर्दश । सुराणां कीर्तनैः सर्वैः कोटिभिश्च फलं कृतम् ॥ ३६
 तत्फलं कीर्तनादेव केशवे सुकृतं कलौ । शालग्रामशिलाम्रे तु सकृत्पिण्डेन तर्पिताः ॥ ३७
 वसन्ति पितरस्तस्य न संख्या तत्र विद्यते । ये पिबन्ति नरा नित्यं शालग्रामशिलाजलम् ॥ ३८
 पञ्चगव्यसहस्रेषु प्राशितैः किं प्रयोजनम् । प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने किं दानैः किमुपोषणैः ॥ ३९
 चान्द्रायणैश्च चीर्णैश्च पीत्वा पादोदकं हरेः । यः करोति तद्दामे तु प्रतिमां जलशायिनीम् ॥ ४०
 मामकैर्ब्रह्मसूर्याद्यैः प्रसादैः किं प्रयोजनम् । वरमेका तद्दामे तु प्रतिमा जलशायिनी ॥ ४१
 कोटिभिश्चापि किं कार्यमन्यदेवैश्च पूजितैः । विष्णुमुख्यास्तु वै देवास्तत्र जल्पन्ति वै गुह ॥ ४२
 प्रमाणमस्ति सर्वस्य सुकृतस्य हि पुत्रक । फलं प्रमाणहीनं तु शालग्रामशिलार्चने ॥ ४३
 यो ददाति शिला विष्णोः शालग्रामशिलोद्भवाः । विभाय विष्णुभक्ताय तेनेष्टं क्रतुभिः श्रुतैः ॥ ४४
 शृष्टेऽपि वसतस्तस्य यज्ञालानं दिने दिने । स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु वीक्षितः ॥ ४५
 शालग्रामशिलातोषैर्वैर्लोभिकैः समाचरेत् । स्वर्गे मर्त्ये च पाताले पाषाणाः सन्ति भुविजाः ४६
 शालग्रामशिलासाम्यं नास्ति नास्ति पुनः पुनः । मातुष्ये दुर्लभे लोके सफलं तस्य जीवितम् ॥ ४७
 तिलप्रस्थश्चतुर्ध्वजस्तथा यो ददाति दिने दिने । तत्फलं समवामोति शालग्रामशिलार्चनात् ॥ ४८

पत्रं पुष्पं फलं तोयं मूलं दुर्वादलं तथा । जायते मेरुणा तुल्यं शालग्रामशिलार्पितम् ॥ ४९
विधिहीनोऽपि यः कश्चित्क्रियामन्त्रविवर्जितः । चक्राङ्गभुज आभ्रोति सम्यक्शास्त्रोदितं फलम् ॥
यत्तु पूर्वं मया पृष्टं केशवं केशनाशनम् । तत्सर्वं कथयिष्यामि तव स्नेहेन पुत्रक ॥ ५१
क त्वं वससि हे विष्णो किमाधारः किमाश्रयः । कथं वा प्रीयसे देव तत्सर्वं कथयस्व नः ॥ ५२

श्रीविष्णुस्वाच—

निवसामि सदा शंभो शालग्रामोद्भवेऽश्मनि । तत्रैव रथचक्राङ्के यानि नामानि मे शृणु ॥ ५३
द्वारदेशे समे चक्रे दृश्यते नान्तरं यदि । वासुदेवः स विज्ञेयः शुक्लशैवातिशोभनः ॥ ५४
प्रद्युम्न ऊर्ध्वचक्रस्तु नीलदीप्तिस्तथैव च । सुपिरं छिद्रवहुलं दीर्घाकारं तु तद्भवेत् ॥ ५५
अनिरुद्धस्तु पीताभो वर्तुलश्चातिशोभनः । रेखात्रयाङ्कितो द्वारि हृष्टपद्मेन चिह्नितः ॥ ५६
श्यामो नारायणो देवो नाभिचक्रे तथोन्नते । दीर्घरेखासमोपेतो दक्षिणे सुपिरान्वितः ॥ ५७
ऊर्ध्वमुखं विजानीयात्सुन्दरं हरिरूपिणम् । कामदं मोक्षदं चैव ह्यर्थदं च विशेषतः ॥ ५८
परमेष्ठी च शङ्कराभः पद्मचक्रसमन्वितः । विम्बाकृतिस्तथा पृष्ठे सुपिरं चातिपुष्करम् ॥ ५९
कृष्णवर्णस्तथा विष्णुर्मूलं चक्रे सुशोभने । द्वारोपरि तथा रेखा लक्ष्यते मध्यदेशतः ॥ ६०
कपिलो नरसिंहस्तु पृथुचक्रसुशोभितः । ब्रह्मचर्येण पूज्योऽसावन्यथा विप्रदो भवेत् ॥ ६१
वाराहः शक्तिलिङ्गस्तु चक्रे च विपमे स्मृते । इन्द्रनीलनिभः स्थूलछिरेखो नामितः शुभः ॥ ६२
दीर्घकाञ्चनवर्णो या विन्दुत्रयविभूषिता । मत्स्याख्या सा शिला ज्ञेया भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ॥ ६३
कूर्मस्तथोन्नतः पृष्ठे वर्तुलावर्तपूरितः । हरितं वर्णमाधत्ते कौस्तुभेन तु चिह्नितः ॥ ६४
हयग्रीवो हयाकारो रेखापञ्चविभूषितः । बहुविन्दुसमाकीर्णः पृष्ठे नीलं च रूपकम् ॥ ६५
वैकुण्ठमसिभिर्नाङ्गं चक्रमेकं तथा ध्वजम् । द्वारोपरि तथा रेखा गुञ्जाकारा सुशोभना ॥ ६६
श्रीधरस्तु तथा देवधितो वनमालया । कदम्बकुसुमाकारो रेखापञ्चविभूषितः ॥ ६७
वर्तुलश्चापि ह्रस्वश्च वामनः परिकीर्तितः । अतसीकुसुमप्रख्यो विन्दुना परिशोभितः ॥ ६८
सुदर्शनस्ततो देवः श्यामवर्णो महाद्युतिः । वामपार्श्वे गदाचक्रे रेखा चैव तु दक्षिणे ॥ ६९
दामोदरस्तथा स्थूलो मध्ये चक्रं प्रतिष्ठितम् । दूर्वाभं द्वारि संकीर्णं पीतरेखा तथैव च ॥ ७०
नानावर्णो ह्यनन्तस्तु नानाभोगेन चिह्नितः । अनेकभूतिसंभिन्नः सर्वकामफलप्रदः ॥ ७१
त्रिदिक्षु दिक्षु सर्वासु यस्योर्ध्वं दृश्यते मुखम् । पुरुषोत्तमः स विज्ञेयो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ ७२
दृश्यते शिखरे लिङ्गं शालग्रामशिलोद्भवम् । तस्य योगेश्वरो देवो ब्रह्माहस्ता व्यपोहति ॥ ७३
आरक्तः पद्मनाभस्तु पङ्कजचक्रसंयुतः । तस्याभ्यर्चनतो नित्यं दरिद्रस्त्रीश्वरो भवेत् ॥ ७४
चक्राकृतिं हिरण्याङ्गं रश्मिजालं विनिर्दिशेत् । सुवर्णरेखावहुलं स्फटिकद्युतिशालिनम् ॥ ७५
अतिस्निग्धा सिद्धिकरी कृष्णा कीर्तिं ददाति च । पाण्डुरा पापदहना पीता पुत्रफलप्रदा ॥ ७६
नीला प्रयच्छते लक्ष्मीं रक्ता रोगप्रदायिका । रूक्षा लद्देगजननी वक्रा दारिद्र्यभागिनी ॥ ७७
एकं सुदर्शनं त्रैयं लक्ष्मीनारायणद्वयम् । तृतीयं चाच्युतं विद्याचतुर्थं तु जनार्दनम् ॥ ७८
पञ्चमं वासुदेवं च षष्ठं प्रद्युम्नमेव च । संकर्षणं सप्तमं च ह्यष्टमं पुरुषोत्तमम् ॥ ७९
नवमं नवमव्यूहं दशमं तु दशात्मकम् । एकादशं चानिरुद्धं द्वादशं द्वादशात्मकम् ॥ ८०

अत ऊर्ध्वं तु चक्राणि दृश्यन्तेऽनन्तसङ्गके(?) । खण्डिते वृद्धिते भग्रे शालग्रामे न दोषभाक् ८१
 इष्टा तु यस्य या मूर्तिः स तां यत्नेन पूजयेत् । स्कन्धे कृत्वा तु योऽध्वानं वहते शैलनायकम् ॥
 तस्य वश्यं भवेत्सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् । शालग्रामशिला यत्र तत्र संनिहितो हरिः ॥ ८३
 तत्र स्नानं च दानं च वाराणस्याः शताधिकम् । कुरुक्षेत्रं प्रयागं च नैमिषं पुष्करं तथा ॥ ८४
 तत्र कोटिगुणं पुण्यं वाराणस्यां महाफलम् । ब्रह्महत्यादिकं पापं यत्किञ्चित्कुरुते नरः ॥ ८५
 तत्सर्वं निर्दहत्याशु शालग्रामशिलार्चनम् । शालग्रामोद्भवो देवो यत्र द्वारवतीभवः ॥ ८६
 उभयोः संगमो यत्र मुक्तिस्तत्र न संशयः । ब्रह्मचारिगृहस्थैश्च वानप्रस्थैश्च भिक्षुभिः ॥ ८७
 भोक्तव्यं विष्णुर्नवेद्यं नात्र कार्या विचारणा । तत्पूजने न मन्त्राश्च न जपो न च भावना ॥ ८८
 न स्तुतिर्नापि वाऽऽचारः शालग्रामशिलार्चने । शालग्रामशिलाग्रे तु कृत्वा स्वस्तिकमाद्रात् ८९
 कार्तिके तु विशेषेण पुनात्यासप्तमं कुलम् । अणुमात्रं तु यः कुर्यान्मण्डलं केशवाग्रतः ॥ ९०
 श्रद्धा धातुविकारैश्च कल्पकोटिं दिवं वसेत् । यस्तु संवत्सरं पूर्णमासिहोत्रमुपासते(?) ॥ ९१
 कार्तिके स्वस्तिकं कृत्वा सममेतन्न संशयः(?) । अगम्यागमने चैव ह्यभक्ष्यस्य तु भक्षणे ॥ ९२
 तत्प्रापं नाशमायाति मण्डयित्वा हरेर्यहम् । यैण्डलं कुरुते नित्यं या नारी केशवाग्रतः ॥
 सप्त जन्मानि वैधव्यं न साऽऽप्नोति कदाचन ॥ ९३

इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्डे श्रीकृष्णसत्यमामासंवादे शालग्राममाहात्म्यं नाम द्वाविंशल-
 पिकशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ (३३)

आदितः श्लोकानां समष्टयः—३७६६७

अथ त्रयोविंशलपिकशततमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

धात्रीलायां समाश्रित्य कुर्यात्पिण्डं तु यो मुने । मुक्तिं प्रयान्ति पितरः प्रसादान्माधवस्य तु ॥१
 शूर्ध्वं पाणौ मुखे चैव देहे च मुनिसत्तम । धत्ते धात्रीफलं यस्तु स महात्मा सुदुर्लभः ॥ २
 धात्रीफलविलिप्ताङ्गो धात्रीफलविभूषितः । धात्रीफलकृताहारो नरो नारायणो भवेत् ॥ ३
 यः कश्चिद्वैष्णवो लोके धत्ते धात्रीफलं गृह । मियो भवति देवानां मनुष्याणां च का कथा ॥४
 न जह्नात्तुलसीमालां धात्रीमालां विशेषतः । यावद्भुण्ठति कण्ठस्था धात्रीमाला नरस्य हि ॥ ५
 तावत्तस्य शरीरे तु श्रीत्या लुण्ठति केशवः । धात्रीफलं तु तुलसी मृत्तिका द्वारकोद्भवा ॥ ६
 सफलं जीवितं तस्य त्रितयं यस्य वैश्वमनि । यावद्दिनानि वहते धात्रीमालां कलौ नरः ॥ ७
 तावद्भुगसहस्राणि वैकुण्ठे वसतिर्भवेत् । मालायुग्मं बहेधस्तु धात्रीतुलसिसंभवम् ॥ ८
 वहते(नित्यं वै)कण्ठदेशे तु(स)कल्पकोटिं दिवं वसेत् । संनियम्येन्द्रियग्रामं शालग्रामशिलार्चनम् ॥
 यः कुर्यान्मानवो भक्त्या गुण्ये पुण्येऽश्वमेधजम् । सुराणां च यथा विष्णुः पुष्पाणां मालती तथौ
 मालत्याऽऽनुदिनं देवं योऽर्चयेद्गुरुद्वयजम् । जन्मदुःखजरारोगैर्मुक्तोऽसौ मुक्तिमाप्नुयात् ॥ ११
 मालतीमालया विष्णुः पूजितो येन कार्तिके । पापास्रस्रतां मालां स्फुटं शौरिः प्रमार्जति ॥१२

१ ख. ज. 'त्र दानं जपः स्नानं वा' । २ ख. ज. मण्डवं । ३ ख. गुह । ४ ज. देह एव तु यो नरः । घ । ५ ख.
 ल. ह. मुनिसत्तमः । ६ ख. ज. वत्स । ७ ज. 'या' । तुलस्याऽनु । ८ ख. च. ज. ख. 'व' । तुलसीमा ।

श्रीचन्दनं सकूर्परमगरं च सुकुङ्कुमम् । केतकीदीपदानं तु सर्वदा केशवमियम् ॥ १३
 कार्तिके केतकीपुष्पं दत्तं येन कलौ युगे (?) । दीपदानं महासेन कुलानां तारयेच्छतम् ॥ १४
 सरोरुहाणि तुलसी मालती मुनिपुष्पकम् । कार्तिके यदि तान्ये(तारयन्त्ये)व दीपदानं तु पञ्चमम्
 मालतीमालया येन कार्तिके पुष्पमण्डपम् । केशवस्य कृतं वत्स वसतिर्दिवि तस्य च ॥ १६
 केतकीपुष्पकेणैव पूजितो गरुडध्वजः । समाः सहस्रं सुग्रीतो जायते मधुसूदनः ॥ १७
 अर्चयित्वा हृषिकेशं कुसुमैः केतकीभैः । पुष्पं तद्भवनं याति केशवस्य शिवं गुह ॥ १८
 दमनकेनापि देवेशं संप्राप्ते मधुमाधवे । गोशतस्य मुनिश्रेष्ठ हार्चनालभते फ(यित्वा लभेत्)फलम्
 अगस्तिकुसुमैर्देवं योऽर्चयेत्तु जनार्दनम् । दर्शनाक्षस्य भो विप्र नरकाधिः प्रणश्यति ॥ २०
 न तत्करोति- [विप्रश्चै तपसा तोषितो हरिः । यत्करोति] महासेन मुनिपुष्पैरलंकृतः ॥ २१
 विहाय सर्वपुष्पाणि मुनिपुष्पेण केशवम् । कार्तिके योऽर्चयेद्भक्त्या वाजिमेषफलं लभेत् ॥ २२
 मुनिपुष्पकृतं मालां यो दास्यति जनार्दने । देवेन्द्रोऽपि मुनिश्रेष्ठ कुरुते तस्य संकथाम् ॥ २३
 गवामयुतदानेन यत्फलं प्राप्यते गुह । मुनिपुष्पेण चैकेन कार्तिके लभते फलम् ॥ २४
 कौस्तुभेन यथा प्रीतो यथा च वनमालया । तुलसीदलेन संग्रीतः कार्तिके च तथा हरिः ॥ २५

मृत उवाच—

प्रश्रयाननतं दृष्ट्वा कुमारं भक्तितत्परम् । पुनः प्रोवाच भगवान्महादेवो वृषध्वजः ॥ २६

श्रीमहादेव उवाच—

शृणु दीपस्य माहात्म्यं कार्तिके शिखिवाहन । पितरश्चैव बाञ्छन्ति सदा पितृगणैर्हृताः ॥ २७
 भविष्यति कुलेऽस्माकं पितृभक्तः सुपुत्रकः । कार्तिके दीपदानेन यस्तोषयति केशवम् ॥ २८
 घृतेन दीपको यस्य तिलतैलेन वा पुनः । ज्वलते यस्य सेनानीरश्वमेधेन तस्य किम् ॥ २९
 तेनेष्टं क्रतुभिः सर्वैः कृतं तीर्थावगाहनम् । दीपदानं कृतं येन कार्तिके केशवाग्रतः ॥ ३०
 कृष्णपक्षे विशेषेण पुन पञ्च दिनानि तु । पुण्यानि तेषु यद्दत्तमक्षयं सर्वकामिकम् ॥ ३१
 एकादश्यां परैर्दत्तं दीपं प्रज्वाल्य भूमिका । मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य परां गतिमवाप सा ॥ ३२
 लुब्धकोऽपि चतुर्दश्यां पूजयित्वा महेश्वरम् । निर्भक्तिं परमां प्राप्य विष्णुलोकं जगाम सः ॥ ३३
 श्वाकी स्वाश्रयाद्वेद्या दीपं कृत्वा परैः कृतम् । शुद्धा लीलावती भूत्वा जगाम स्वर्गमव्ययम् ॥
 गोपः कश्चिदमावस्यां पूजां दृष्ट्वा तु शार्ङ्गिणः । मुहुर्मुहुर्जयेत्युक्त्वा राजराजेश्वरोऽभवत् ॥ ३५
 तस्मादीपाः प्रदातव्या राज्ञावस्तमिते रवौ । गृहेषु सवेगोष्ठेषु चैत्येष्वायतनेषु च ॥ ३६
 देवालयेषु देवानां क्मशानेषु सरित्सु च । घृतादिना शुभार्थाय यावत्पञ्च दिनानि च ॥ ३७
 पापिनः पितरो ये च लुप्तपिण्डोदकक्रियाः । [तेऽपि यान्ति परां मुक्तिं दीपदानस्य पुण्यतः]
 चतुर्दश्याममावस्यां दत्तं ते प्राप्नुवन्ति हि । अतोऽर्थं कौमुदीनामाख्याता ते शिखिवाहन(?) ॥ ३९

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसत्यमामासंवादे पुष्पदीपधार्त्रीफलवर्णनं नाम

त्रयोविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ (३४)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७७०६

+ धनुश्चिन्तानर्गतः पाठः क. ख. च. ज. झ. ञ. पुस्तकस्थः । * इदमर्थं क. च. ज. झ. पुस्तकस्थम् ।

१ क. च. ज. केतकी । २ क. च. ज. झ. 'भू' । केतकीमाल । ३ क. च. ज. झ. 'तु यो दत्ते दीपं सोऽक्षयमायु-
 यात् । ए' ।

अथ चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सत्यभामोवाच—

दीपावलीफलं नाथ विश्लेषाद्ब्रूहि मे प्रभो । [किमर्थं क्रियते सा तु तस्याः का देवता भवेत् ? किंच तत्र भवेदेवं किं न देयं वद प्रभो] । महर्षेः कोऽत्र निदिष्टः क्रीडा काऽत्र प्रकीर्तिता ॥ २
सूत उवाच—

इति सत्यावचः श्रुत्वा भगवोन्कमलेक्षणः । साधून्त्वौ कमलाकान्तः महसन्निदमब्रवीत् ॥ ३
श्रीकृष्ण उवाच—

कार्तिकस्यासिते पक्षे त्रयोदश्यां तु भौमिनि । यमदीपं वहिर्दद्यादपमृत्युर्विनश्यति ॥ ४

मृत्युना पाशहस्तेन कालेन भार्यया सह । त्रयोदश्यां दीपदानात्सूर्यनः प्रीयतामिति ॥ ५

कार्तिके कृष्णपक्षे तु चतुर्दश्यां विधूदये । अवश्यमेव कर्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिः ॥ ६

पूर्वविद्धचतुर्दश्यां कार्तिकस्य सिते तरे । पक्षे मृत्युपक्षसमये स्नानं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ७

[अरुणोदयतोऽन्यत्र रिक्तापां स्नापितो नरः । तस्याऽऽन्द्रिकभयो धर्मो नश्यते नात्र संशयः]

तैले लक्ष्मीर्जले गङ्गा दीपावल्यां चतुर्दशीम् (!) । प्रातःस्नानं हि यः कुर्याद्यमलोकं न पश्यति ९

अपामार्गस्तथा तुम्ही मृषुञ्चाटं च कटफलम् । भ्रामयेत्स्नानमध्ये तु नरकस्य क्षयाय वै ॥ १०

सीतालोष्टसमायुक्तः सकण्ठकदलान्वितः । हर पापमपामार्गं भ्राम्यमाणः पुनः पुनः ॥ ११

अपामार्गं मृषुञ्चाटं भ्रामयेच्चिरसोपरि । ततश्च तर्पणं कार्यं यमराजस्य नामभिः ॥ १२

यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च । वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥ १३

औदुम्बराय दम्नाय नीलाय परमेष्ठिने । वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय चैव नमः ॥ १४

नरकाय प्रदातव्यो दीपः संपूज्य देवताः । ततः प्रदोषसमये दीपान्दधान्मनोहरान् ॥ १५

ब्रह्मविष्णुशिवादीनां भवनेषु विशेषतः । कूटागारेषु चैत्येषु सभासु च नदीषु च ॥ १६

प्राकारोद्यानवापीषु प्रतोलीनिष्कण्डेषु च । मन्दुरासु विविक्तासु हस्तिशालासु चैव हि ॥ १७

एवं प्रभातसमये क्षमावास्यां तु भौमिनि । स्नात्वा देवान्पितॄन्भक्त्या संपूज्याथ प्रणम्य च ॥ १८

कृत्वा तु पार्वणं श्राद्धं दधिसरिरघृतादिभिः । भोज्यैर्नानाविधैर्विभान्भोजयित्वा क्षमापयेत् ॥ १९

ततोऽपराह्णसमये तोषयेन्नागरान्मिये । तेषां गोष्ठीश्च मानं हि कृत्वा संभाषणं मिये ॥ २०

पितॄणां वत्सरं यावत्प्रीतिमु(क्त)त्पाद्यते दिवि । अमबुद्धे हरौ पूर्वं स्त्रीभिर्लक्ष्मीं प्रबोधयेत् ॥ २१

प्रबोधसमये लक्ष्मीं बोधयित्वाऽर्चयेत्तु यः । पुमान् नैव वत्सरं यावच्छ्रीलक्ष्मीं स्तं नैव मुञ्चति ॥ २२

अभयं प्राप्य विप्रेभ्यो विष्णुभीताः सुरद्विजः । सुप्तं क्षीरोदधौ ज्ञात्वा लक्ष्मीसन्नाश्रितास्तथा २३

त्वं ज्योतिः श्री रविश्चन्द्रो विद्युत्सौवर्णतारका । सर्वेषां ज्योतिषां ज्योतिर्दीपज्योतिःस्थिता तथा

या लक्ष्मीर्दिवसे पुण्ये दीपावल्यां च भूवले । गवां गोष्ठे तु कार्तिकया सा लक्ष्मीर्वरदा मम २५

* अर्थं श्लोकः क. ख. च. ज. झ. अ. पुस्तकस्थः । + अर्थं श्लोको ङ. पुस्तकस्थः ।

१ क. च. ज. झ. कार्तिकेय उवाच । २ क. च. ज. झ. 'हि सांप्रतम् । किं' । ३ क. च. ज. झ. 'ति स्कन्द' ।

४ क. च. ज. झ. 'वान्कामाशोषणः' । ५ क. च. ज. झ. 'कृत्वा कार्तिकं विप्राः प्र' । ६ क. च. ज. झ. श्रीशिव उवाच ।

७ क. च. ज. झ. पावके । ८ क. ज. झ. पावके ।

शंकरश्च भवानी च क्रीडया द्यूतमास्थिते । भवान्याऽभ्याचिता लक्ष्मीर्धैतुरूपेण संस्थिता ॥ २६
 गौर्या जित्वा पुरा शंभुर्नम्रो द्यूते विसर्जितः । अतोऽ(त्य)र्थं शंकरो दुःखी गौरी नित्यं सुखान्विता
 प्रथमं विजयो यस्य तस्य संवत्सरं शुभम् । एवं गते निशीथे तु जने निद्रान्धलोचने ॥ २८
 तावन्नगरनारीभिः शूर्पडिण्डिमवादनैः । निष्कास्यते भृष्टाभिरलक्ष्मीः स्वगृहाङ्गणात् ॥ २९
 पराजयो विरुद्धः स्यात्प्रतिपद्युदिते रवौ । प्रातर्गोवर्धनः पूज्यो घृतं रात्रौ समाचरेत् ॥ ३०
 भूषणीयास्तथा गावो वर्ज्या वाहनदोहनात् । गोवर्धन धराधार गोकुलत्राणकारक ॥ ३१
 विष्णुवाहुकृतोच्छ्राय गवां कोटिप्रदो भव । या लक्ष्मीर्लोकपालानां धेनुरूपेण संस्थिता ॥ ३२
 घृतं वहति यज्ञार्थं मम पापं व्यपोहतु । अग्रतः सन्तु मे गावो गावो मे सन्तु पृष्ठतः ॥
 गावो मे हृदये सन्तु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ ३३

इति गोवर्धनपूजा ॥

सद्भावेनेव संतोष्य देवान्स्तत्पुरुषान्नरान् । इतरांश्चान्नपानेन वाच्यदानेन पण्डितान् ॥ ३४
 वस्त्रेस्ताम्बूलदानैश्च पुष्पकपूरकुङ्कुमैः । भक्ष्यैरुच्चावचैर्भोज्यैरन्तःपुरनिवासिनः ॥ ३५
 ग्रामैर्द्वेषभदानैश्च सामन्तान्नृपतिर्धनैः । पदातिजनसर्पाश्च श्रैवैर्यैः कटकैः शुभैः ॥ ३६
 स्वनामाङ्कैश्च तान् राजा तोषयेत्स्वजनान्पृथक् । यथार्थं तोषयित्वा तु ततो मल्लान्भटांस्तथा ॥ ३७
 वृषभान्महिषांश्चैव युध्यमानान्परैः सह । राक्षशापि हि योर्धाश्च पदातीन्समलंकृतान् ॥ ३८
 मञ्चाखण्डः स्वयं पश्येन्नटनर्तकचारणान् । युद्धापयेद्वासयेच्च गोमहिष्यादिकं च यत् ॥ ३९
 वत्सानाकर्षयेद्गोभिरुक्तिमयुक्तिवादानात् । ततोऽपराह्नसमये पूर्वस्यां दिशि भूमिनि ॥ ४०
 मार्गपालीं प्रवध्नीयादुर्गं स्तम्भेऽथ पादपे । कुशकाशमर्यां दिव्यां लम्बकैर्वह्निभिः प्रिये ॥ ४१
 दीक्षयित्वा गजानन्वान्सायमस्यास्तले नयेत् । गा वै वृषांश्च महिषान्महिषीर्यष्टिकोत्कटाः ॥ ४२
 कृतहोमैर्द्विजेन्द्रैस्तु वध्नीयान्मार्गपालिकाम् । नमस्कारं ततः कुर्यान्मन्त्रेणानेन मुञ्चत ॥ ४३
 मार्गपालिं नमस्तुभ्यं सर्वलोकसुखप्रदे । मार्गपालीतले चेत्यं यान्ति गावो महावृषाः ॥ ४४
 राजानो राजपुत्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः । मार्गपालीं समुल्लङ्घ्य नीरुजः सुस्तिनो हि ते ॥ ४५
 कृत्वैतत्सर्वमेवेह राज्ञो दैत्यपतेर्वले । पूजां कुर्यात्प्रिये साक्षाद्भूमौ मण्डलके कृते ॥ ४६
 वलिमालिख्य दैत्येन्द्रं वर्णकैः पञ्चरङ्गकैः । सर्वाभरणसंपूर्णं विन्ध्यावल्या समन्वितम् ॥ ४७
 कृष्णान्धमयजम्भोरुमधुदानवसंहृतम् । संपूर्णं हृष्टवदनं किरीटोत्कटकुण्डलम् ॥ ४८
 द्विभुजं दैत्यराजानं कारयित्वा स्वके पुनः । शूहस्य मध्ये शालायां विशालायां ततोऽर्चयेत् ॥ ४९
 मातृभ्रातृजनैः सार्धं संतुष्टो बन्धुभिः सह । कमलैः कुमुदैः पुष्पैः कण्ठारै रक्तकोत्पलैः ॥ ५०
 गन्धपुष्पाञ्जनैर्वैद्यैः सङ्गीरैर्गुण्डपायसैः । मधमांससुरालेखाचोष्पभक्ष्योपहारकैः ॥ ५१
 मन्त्रेणानेन राजेन्द्रः समञ्जी सपुरोहितः । पूजां करिष्यते यो वै सौख्यं स्यात्तस्य वत्सरम् ॥ ५२
 वलिराजं नमस्तुभ्यं विरोचनसुत प्रभो । भविष्येन्द्र सुराराते पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ५३
 एवं पूर्वां प्रिये कृत्वा रात्रौ जागरणं ततः । कारयेत्प्रेक्षणीयादिनटनृत्यकथानकैः ॥ ५४
 लोकश्चापि गृहस्यान्ते पर्यङ्के शुक्रतण्डुलैः । संस्थाप्य वलिराजानं फलैः पुष्पैश्च पूजयेत् ॥ ५५

१ ख. च. ज. छ. सुखम् । २ क. ख. च. ज. छ. 'लम्बकैः' । ३ क. ख. 'न' । कुड्म । ४ च. ज. छ. पावके ।
 ५ च. ज. गुरु । छ. प्रियैः । ६ क. झ. वीक्षयित्वा । ७ क. ख. ज. मुञ्चतः । ८ क. ज. रुद्र । ९ ज. 'यान्ति' स'
 १० क. च. ज. छ. 'जां विधानेन रा' ।

बलिमुद्दिश्य दीयेत तत्र सर्वं च भौमिनि । दत्तानि चाक्षयाण्याहुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ५६
 यदस्य दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु । तदक्षयं भवेत्सर्वं विष्णोः प्रीतिकरं शुभम् ॥ ५७
 रात्रौ ये न करिष्यन्ति तव(स्य)शृङ्गां वले न(र्न)राः । तेषां च श्रोत्रियो धर्मोऽकर्मत्वमुपतिष्ठते ॥
 विष्णुना वसुधां लब्ध्वा तुष्टेन घलये पुनः । उपकारकरं दत्तमसुराणां महोत्सवम् ॥ ५९
 ततःप्रभृति रम्भोरु प्रवृत्ता कौमुदी शुभा । सर्वोपद्रवसंहर्त्री सर्वविघ्नविनाशिनी ॥ ६०
 लोकशोकहरा काम्या धनपुष्टिसुखावहा । कुशब्देन मही ज्ञेया मुद हर्षे ततो द्वयम् ॥ ६१
 धातुशान्तिगमनैश्च तेनैषा कौमुदी स्मृता । कौमुदीति जना यस्मान्नानाभावेः परस्परम् ॥ ६२
 हृष्टतुष्टाः सुखापन्नस्तेनैषा कौमुदी स्मृता । कुमुदानि घलेर्यस्मादीयन्ते तत्र भामिनि ॥ ६३
 अर्याद्व्यपाद्यैर्बैभामे तेनैषा कौमुदी स्मृता । एकमेवमहोरात्रं वर्षे वर्षे च भौमिनि ॥ ६४
 दत्तं दानवराजस्य आदर्शमिव भूतले । यः करोति नृपो राज्ये तस्य व्याधिभयं कुतः ॥ ६५
 सुभिक्षं क्षेममारोग्यं तस्य संपद उच्यते । नीरुजश्च जनाः सर्वे सर्वोपद्रववजिताः ॥ ६६
 कौमुदी क्रियते यस्माद्भवन्तीह महीतले । यो यादृशेन भावेन तिष्ठत्यस्यां तु पण्मुख(भामिनि) ॥
 हर्षदुःखादिभावेन तस्य वर्षं मयाति हि । रुदितो रोदितो वर्षं हृष्टो वर्षं महृष्यति ॥ ६८
 भुक्तो भोक्ता भवेद्वर्षं स्वस्थः स्वस्थो भविष्यति । तस्मात्प्रहृष्टेतुष्टैश्च कर्तव्या कौमुदी नरैः ॥
 वैष्णवी दानवी चैवं तिथिः भोक्ता च भौमिनि ॥ ६९

दीपोत्सवं जनितसर्वजनममोदं कुर्वन्ति ये सुमतयो बलिपूजापूजाम् ।

दानोपभोगमुखशुद्धिभर्ता कुलानां हर्षं प्रयान्ति सकलं प्रमुदं च वर्षम् ॥ ७०

श्रीकृष्ण उवाच—

संस्ते तास्तिथयो नूनं द्वितीयाद्या(या)श्च विश्रुताः । मासैश्चतुर्भिश्च ततः मासद्विकाले शुभावहाः ॥
 प्रथमा श्रावणे मासि तथा भाद्रपदेऽपरा । तृतीयाऽऽश्विने मासि चतुर्थी कार्तिके भवेत् ॥ ७२
 कलुषा श्रावणे मासि तथा भाद्रपदेऽमला । आश्विने प्रेतसंचारा कार्तिके याम्यका मता ॥ ७३
 संस्त्यावाच—

कस्मात्सा कलुषा भोक्ता कस्मात्सा निर्मला मता । कस्मात्सा प्रेतसंचारा कस्माद्याम्या प्रकीर्तिता
 सूत उवाच—

इति सत्यावचः श्रुत्वा भगवान्भूतभावनः । उवाच वचनं शृण्वं महर्षेणरुहच्यजः ॥ ७५

श्रीकृष्ण उवाच—

पुरा वृत्रवधे वृत्ते भ्रातृराज्ये पुरंदरे । ब्रह्महत्यापनोदार्थमश्वमेधः प्रकीर्तितः ॥ ७६
 क्रोधादिन्द्रेण वज्रेण ब्रह्महत्या निषिदिता । पट्टिषा सा सितौ सिन्धौ वसे तोये महीतले ॥ ७७
 नार्यां भ्रूणहनि बहौ संविभज्य यथाक्रमम् । तत्पापश्रवणात्पूर्वं द्वितीयाया दिनोदये ॥ ७८
 नारीवृक्षनदीभूमिवह्निभ्रूणहनस्तथा । कलुषीभवनं जा(या)ता हतः सा कलुषा मता ॥ ७९
 मधुकैटभयो रक्ते पुरा मया तु मेदिनी । अष्टाङ्गुलाऽपवित्रा सा नारीणां तु रजो मलम् ॥ ८०

१ क. च. ज. झ. पावके । २ क. च. ज. झ. तेजनीः । ३ क. ख. च. ज. झ. सदा । ४ क. च. ज. झ. का-
 तिके । ५ क. च. ज. झ. कार्तिके । ६ क. ख. च. ज. झ. प्रसाद । ७ क. 'द्विषत' । ८ क. झ. मयाति । ९ क. म.
 'मुदैव व' । १० क. च. ज. झ. स्कन्द । ११ च. स्कन्द उवाच । ज. झ. गृह उवाच । १२ च. ज. झ. 'ति स्कन्द' ।
 १३ च. ज. 'सन्धुषमज' । १४ च. ज. महेश । झ. महादेव । १५ च. ज. झ. दिनेऽन्य । १६ क. म. निमैलीकर्म ।
 १८४

नयः प्रावृण्मलाः सर्वा बह्वैरूर्ध्वं मशी मलम् । [*निर्यासमलिनो वृक्षाः सङ्गाऋणहनो मलाः] ॥
 कलुषाणि चरन्त्यस्यां तेनैषा कलुषा मता । देवपितृधर्माणां निन्दका नास्तिकाः शठाः ॥८२॥
 तेषां सा[हस्र्या]वाञ्जलापूजा[त्पूता]द्वितीया तेन निर्मला अनध्यायेषु शास्त्राणि पाठयन्ति पठन्ति च
 सांख्यकास्ताकिकाः श्रौतास्तेषां शब्दापशब्दजात् मलात्पूता द्वितीयायां ततोऽर्थ[वै]र्निर्मला च सा
 अग्निष्वात्ता बर्हिषद आज्यपाः सोमपास्तथा । पितृपितामहप्रेतसंचाराप्रेतसंचरा ॥ ८५
 प्रेतास्तु पितरः शोकास्तेषां तस्यां तु संचरः । पुत्रपौत्रैस्तु दौहित्रैः स्वधामत्रैस्तु पूजिताः ॥८६॥
 आहुदानमस्त्रैस्तृप्ता यान्त्यतः प्रेतसंचरा । कार्तिके च द्वितीयायां पूर्वाह्ने यममचयेत् ॥ ८७
 भानुजायां नरः स्नात्वा यमलोकं न पश्यति । कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां तु शौनक[भामिनि]
 यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वष्टहेऽर्चितः । द्वितीयायां महोत्सर्गो नारकीयाश्च तपिताः ॥ ८९
 पापेभ्यो विप्रमुक्तास्ते मुक्ताः सर्वनिबन्धनात् । अत्रासिताश्च संतुष्टाः स्थिताः सर्वे यदृच्छया ॥
 तेषां महोत्सवो वृत्तो यमराष्ट्रसुखावहः । अतो यमद्वितीयेयं त्रिषु लोकेषु विश्रुता ॥ ९१
 तस्मान्निजगृहे विप्र न भोक्तव्यं ततो बुधैः । स्नेहेन भगिनीहस्ताञ्जोक्तव्यं पुष्टिवर्धनम् ॥ ९२
 दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्यो विधानतः । स्वर्णालंकारवस्त्राणि पूजासत्कारभामिनि[पूर्वकम्]
 भोक्तव्यं सहजायाश्च भगिन्या हस्ततः परम् । सर्वासु[र्वै]स्तु भगिनीहस्ताञ्जोक्तव्यं बलवर्धनम् ॥
 ऊर्जे शुक्लद्वितीयायां पूजितस्तपिता यमः । महिपासनमारूढो दण्डमुद्गरभृत्प्रभुः ॥ ९५
 वेष्टितः किंकरैर्जुष्टैस्तस्मै यम्यात्मने नमः(?) । यैर्भगिन्यः सुवासिन्यो बलदानादितोषिताः ॥९६॥
 न तेषां वत्सरं यावत्कलहो न रिपोर्भयम् । धन्यं यश्चमयायुष्यं धर्मकामार्थसाधनम् ॥
 व्याख्यातं सकलं पुत्र(सत्ये) सरहस्यं मयाऽनघ(ये) ॥ ९७
 यस्यां तिथौ यमुनया यमराजदेवः संभोजितः प्रतितिथौ(पितृपतिः)स्वसृतौहृदेन ।
 तस्यां स्वसुः करतलादिह यो धुनक्ति प्राप्नोति वित्तशुभसंपदमुत्तमां सः ॥ ९८

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये यमद्वितीयामाहात्म्यं नाम चतुर्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ (३५)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७८०४

अथ पञ्चविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

ईश्वर उवाच—

प्रबोधिन्वाश्च माहात्म्यं पापघ्नं पुण्यवर्धनम् । मुक्तिर्दं तत्त्वबुद्धीनां शृणुष्व सुरसत्तम ॥ १
 तावद्भजति सेनानीर्गङ्गा भागीरथी क्षितौ । यावन्नाऽऽयाति पापघ्नी कार्तिके हरिवोधिनी ॥ २
 तावद्भजन्ति तीर्थानि आसमुद्रसरांसि च । यावत्प्रबोधिनी विष्णोस्तिथिर्नाऽऽयाति कार्तिके ॥३॥
 अश्वमेधसहस्राणि(णां) राजसूयशतानि(तस्य) च । एकेनैवोपवासेन प्रबोधिन्वाः फलं लभेत् ॥
 दुर्लभं चैव दुष्प्राप्यं त्रैलोक्ये सचराचरे । तदपि प्रार्थितं विप्र ददाति प्रतिबोधिनी ॥ ५
 ऐश्वर्यं संततिं ज्ञानं राज्यं च सुखसंपदः । ददात्युषोषिता विप्र हेलया हरिवोधिनी ॥ ६
 मेरुमन्दरुल्यानि पापान्युपाजितानि च । एकेनैवोपवासेन दहते हरिवोधिनी ॥ ७

उपवासं प्रनोधिन्पां यः करोति स्वभावतः । विधिना नराशार्द्धं यथोक्तं लभते फलम् ॥ ८
 पूर्वमन्मसहस्रेषु पापं यत्समुपाजितम् । जागरेण प्रनोधिन्पां दृष्टते तूलराशिवत् ॥ ९
 मृगु पण्णव बह्यामि जागरस्य च लक्षणम् । न्यस्य विज्ञानमात्रेण दुर्लभो न जनार्दनः ॥ १०
 गीतं वार्धं च वृत्तं च पुराणपठनं तथा । धूपो दीपश्च नैवेद्यः पुष्पगन्धानुलेपनम् ॥ ११
 फलमर्थं च श्रद्धा च दानमिन्द्रियसंयमः । सत्यान्वितं त्रिनिद्रं च मुद्रायुक्तं क्रियान्वितम् ॥ १२
 साधयै चैव सोत्साहमालस्यादिविवर्जितम् । प्रदक्षिणादिसंयुक्तं नमस्कारपुरःसरम् ॥ १३
 नीराजनसमायुक्तमनिर्विण्णेन चेतसा । यामे यामे महाभाग कुर्वन्नीराजनं हरेः ॥ १४
 एतैर्युगैः समायुक्तं कुर्याज्जागरणं विभोः । एकाग्रमनसा यस्तु न पुनर्वायते भुवि ॥ १५
 य एवं कुरुते भक्त्या चित्तशान्त्यविवर्जितः । जाग्रां वासरे विष्णोर्लीयते परमात्मनि ॥ १६
 पुष्पसूक्तं यो नित्यं कार्तिके षड्विंशद्वरम् । चर्पकोटिसहस्राणि पूजितस्तेन केशवः ॥ १७
 यथोक्तेन विधानेन पाञ्चरात्रोदितेन वै । कार्तिके त्वर्चयेन्नित्यं भुक्तिभोगी भवेन्नरः ॥ १८
 नमो नारायणावेति कार्तिके योऽर्चयेद्भरिम् । स मुक्तो नारकदुःखैः पदं गच्छत्यनामयम् ॥ १९
 होनार्जसहस्राण्यं नागराजस्य भोजनम् । कार्तिके पठते यस्तु पुनर्जन्म न विन्दति ॥ २०
 युगकोटिसहस्राणि मन्वन्तरशतानि च । द्वादश्यां कार्तिके मासि जागरी वसते दिवि ॥ २१
 कुले तस्य च ये जाताः शतशोऽथ सहस्रजः । प्रामुवन्ति पदं विष्णोस्तस्मात्कुर्वीत जागरम् ॥ २२
 कार्तिके पश्चिमे यामे स्तवगानं करोति यः । श्वेतद्वीपे तु वसते पितृभिः सह भामिनि (पण्णव) ॥
 नैवेद्यदानं हरये कार्तिके दिनसंक्षये (?) । युगानि वसते स्वर्गे तावन्ति मुनिसत्तम ॥ २४
 अक्षयं मुनिशार्दूल मालवीकमलाचनम् । अर्चयेद्देवदेवेशं स याति परमं पदम् ॥ २५
 कार्तिके शुक्रपक्षे तु कृत्वा द्वेकादश्यां नरः । प्रातर्देव्या शुभान्कुम्भान्मयाति मय (हरि) नन्दिरम् ॥

कार्तिकेय उवाच—

यदेतद्वचनं पुण्यं व्रतानां परमं व्रतम् । कर्तव्यं कार्तिके मासि भवता भीष्मपञ्चकम् ॥ २७
 विश्रान्तं तस्य च फलं तथैव सुरसत्तम । कथयस्व प्रसादान्मे मुनीनां च पितामह ॥ २८

ईश्वर उवाच—

भवह्यामि महापुण्यं व्रतं व्रतवर्तां वर । भीष्मेणैतद्यतः प्राप्तं व्रतं पञ्चदिनात्मकम् ॥ २९
 सकाशाद्वासुदेवस्य तेनोक्तं भीष्मपञ्चकम् । व्रतस्यास्य गुणान्वक्तुं कः शक्तः केशवादृते ॥ ३०
 कार्तिके शुक्रपक्षे तु मृगु धर्मं पुरातनम् । वसिष्ठमृगुगणौघशीर्षं कृतयुगादिषु ॥ ३१
 अम्बरीषेण भोगार्थशीर्षं वेतायुगादिषु । ब्राह्मणैर्ब्रह्मचर्येण जपहोमाक्रियादिभिः ॥ ३२
 सत्रिवैश्वर्यं तथा वैश्वैः सत्यशीचपरायणैः । दुष्करं सत्यहीनानामशक्यं बालचेतसासु ॥ ३३
 दुष्करं शैष्णवित्याहुर्न शक्यं प्राकृतनरैः । यस्तत्करोति विभेन्द्र तेन सर्वं कृतं भवेत् ॥ ३४
 व्रतं चैतन्महापुण्यं महापातकनाशनम् । अतो नरैः प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपञ्चकम् ॥ ३५
 कार्तिकस्यामले पक्षे स्नात्वा सम्भग्विधानतः । एकादश्यां तु शुक्लीयाद्ब्रतं पञ्चदिनात्मकम् ॥ ३६
 प्रातः स्नात्वा विशेषेण मध्याह्ने च तथा व्रते । नद्यां निर्झरगतं वा समालम्ब्य च गोमयम् ॥ ३७
 यवव्रीहितैः सम्यक्पितृन्संतर्पयेत्कमात् । स्नात्वा धौनं नरः कृत्वा धौतवासा दृढव्रतः ॥ ३८

भीष्मायोदकदानं च ह्यर्घ्यं चैव प्रयत्नतः । पूजा भीष्मस्य कर्तव्या दानं दद्यात्प्रयत्नतः ॥ ३९
 प्रखरत्नं विशेषेण दत्त्वा विप्राय यत्नतः । वासुदेवोऽपि संपूज्यो लक्ष्मीयुक्तः सदा प्रभुः ॥ ४०
 पञ्चके पूजयित्वा तु कोटिजन्मानि तुष्यति । यत्किञ्चित्कियते सर्वं पञ्चधा तु प्रकल्पयेत् ॥ ४१
 संवत्सरव्रतानां च लभते सकलं फलम् । कृत्वा तुदकदानं तु तथाऽर्घ्यस्य च पूजनम् ॥ ४२
 मन्त्रेणानेन यः कुर्यान्मुक्तिभागी भवेन्नरः । वैयाघ्रपद्यगोत्राय सांकृत्यप्रवराय च ॥ ४३
 अनपत्याय भीष्माय उदकं भीष्मवर्मणे । वसूनामवताराय शान्तनोरात्मजाय च ॥
 अर्घ्यं ददामि भीष्माय आजन्मब्रह्मचारिणे ॥ ४४

इत्यर्थमब्रुवः ॥

अनेन विधिना यस्तु पञ्चकं तु समापयेत् । अश्वमेधसमं पुण्यं प्राप्तोत्यत्र न संशयः ॥ ४५
 पञ्चाहमपि कर्तव्यं नियमं च प्रयत्नतः । नियमेन विना यत्र न भाव्यं वरवर्णनि(ना) ॥ ४६
 उत्तरायणहीनाय भीष्माय प्रददौ हरिः । उत्तरायणहीनोऽपि शुद्धिं लभ्रं विना शुभः ॥ ४७
 ततः संपूजयेद्देवं सर्वपापहरं हरिम् । अनन्तरं प्रयत्नेन कर्तव्यं भीष्मपञ्चकम् ॥ ४८
 स्नापयेत् जलैर्भक्त्या मधुक्षीरघृतेन च । तथैव पञ्चगव्येन गन्धचन्दनवारिणा ॥ ४९
 चन्दनेन सुगन्धेन कुङ्कुमेनाथ केशवम् । कर्पूरोशीरमिश्रेण लेपयेद्गुरुध्वजम् ॥ ५०
 अर्चयेद्गुहिरैः पुष्पैर्गन्धधूपसमन्वितैः । गुग्गुलं घृतसंयुक्तं दहेत्कृष्णाय भक्तिमान् ॥ ५१
 दीपकं तु दिवा रात्रौ दद्यात्पञ्च दिनानि तु । नैवेद्यं देवदेवस्य परमाद्यं निवेदयेत् ॥ ५२
 एवमभ्यर्चयेद्देवं संस्मृत्य च प्रणम्य च । ॐ नमो वासुदेवायेति जपेदष्टोत्तरं शतम् ॥ ५३
 जुहुयाच्च घृताभ्यक्तैस्तिलव्रीहियवादिभिः । पद्मक्षरेण मन्त्रेण स्वाहाकारान्वितेन च ॥ ५४
 उपस्थाय शशियां संध्यां प्रणम्य गुरुध्वजम् । जपित्वा पूर्ववन्मन्त्रं सितिशायी भवेद्ब्रवीति ॥ ५५
 सर्वमेतद्विधानं तु कार्यं पञ्च दिनानि तु । विशेषोऽत्र व्रते ह्यस्मिन्पदन्त्यूनं शृणुष्व तत् ॥ ५६
 प्रथमेऽह्नि हरेः पादौ पूजयेत्कमलैर्द्वैतैः(व्रैती) । द्वितीये विल्वपत्रेण जानुदेशं समर्चयेत् ॥ ५७
 ततोऽनुपूजयेच्छीर्षं मालत्या चक्रपाणिनः । कार्तिक्यां देवदेवस्य भक्त्या तद्गतमानसः ॥ ५८
 अर्चित्वा तं हृषीकेशमेकादश्यां समासतः । निष्प्राश्य गोमयं सम्यगेकादश्यामुपावसेत् ॥ ५९
 गोमूत्रं मन्त्रवद्भूयो द्वादश्यां प्राशयेद्ब्रवीति । क्षीरं चैव त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां तथा दधि ॥ ६०
 संप्राश्य कायगुह्यार्थं लब्धयित्वा चतुर्दिनम् । पञ्चमे दिवसे स्नात्वा विधिवत्पूज्य केशवम् ॥ ६१
 भोजयेद्ब्राह्मणान्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् । पापबुद्धिं परित्यज्य ब्रह्मचर्येण धीमता ॥ ६२
 मद्यं मांसं परित्यज्य भैरुनं पापकारिणः । शकाहारेण मुन्यन्त्रैः कृष्णार्चनपरो नरः ॥ ६३
 ततो नक्तं समश्रीयात्पञ्चगव्यपुरःसरम् । एवं सम्यक्समाप्य(प्यं) स्याद्यथोक्तं फलमाप्नुयात् ॥ ६४
 यद्यपि यस्तु यन्मध्ये जन्मतो मरणान्तिकम् । एतज्जीष्मव्रतं कृत्वा प्राप्नोति परमं पदम् ॥ ६५
 स्त्रीभिर्वा भर्तृवाक्येन(ण) कर्तव्यं धर्मवर्धनम् । विधवाभिश्च कर्तव्यं मोक्षसौख्यविवृद्धये ॥ ६६
 सर्वकामसमृद्धयर्थं पुण्यार्थमपि पावके । नित्यस्नाने तथा दाने ये कार्तिक्सुपासते ॥ ६७
 वैश्वदेवश्च कर्तव्यो विष्णुध्यानपरायणैः । आरोग्यपुत्रदो वत्स महापातकनाशनः ॥ ६८

कृष्ण उवाच—

तीर्थेषु कार्तिकीं कुर्यात्सर्वयत्नेन भामिनि । संवत्सरव्रतानां तु समाप्तिः कार्तिको मतः ॥ ६९

पापस्य प्रतिमा कार्या रौद्रवह्नादिभीषणा । स्वहस्ता विनिष्क्रान्ता लोहदंष्ट्रा करालिनी ॥ ७०

तिलमस्योपरि स्थाप्य कृष्णवह्नाभिचेष्टिता । रक्तपुष्पकृतापीडा ज्वलत्काञ्चनकुण्डला ॥ ७१

संपूज्य परया भक्त्या धर्मराजस्य नामभिः । इममुच्चारयेन्मन्त्रं गृहीतकुसुमाञ्जलिः ॥ ७२

यदन्यजन्मनि कृतमिह जन्मनि वा पुनः । पापं श्रममायातु तव पादप्रसादतः ॥ ७३

एवं संपूज्य विधिवत्प्रतिमां तां च काञ्चनीम् । कृत्वा पूजां यथाशक्त्या(क्ति)विप्राणां वेदवादिनाम्

प्रीतये देवदेवस्य कृष्णस्यालिष्टकर्मणः । ब्राह्मणाय प्रदातव्यं [धर्मो मे प्रीयतामिति ॥ ७५

वाचकाय प्रदातव्यं यथाशक्त्या(क्ति) च दक्षिणाम् । दद्याद्विरण्यगात्रैव कृष्णो मे प्रीयतामिति

कृतकृत्यः स्थितो भूत्वा विरक्तः संयतो भवेत् । अन्येषामपि दातव्यं] स्वशक्त्या दानमुत्तमम्

शान्तचित्तो निरावाधः परं पदमवाप्नुयात् । नीलोत्पलदलज्जयामश्रुतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः ॥ ७८

अष्टपादैकनयनः शङ्खकण्ठो महास्वनः । जटी द्विजिह्वस्ताम्राक्षो मृगराजतनुच्छदः ॥ ७९

चिन्तनीयो महादेवो यस्य रूपं न विद्यते । इदं भीष्मेण कथितं शरतत्पगतेन मे ॥ ८०

तदेतत्तु मयाऽऽख्यातं बुष्करं भीष्मपञ्चकम् । धन्यं पुण्यं पापहरं शुचिष्ठिरमहाव्रतम् ॥

यत्कृत्वा ब्रह्मा गोघ्नः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ८१

यज्जीष्मपञ्चकमिति प्रथितं पृथिव्यामेकादशीप्रभृति पञ्चदशीनिश्चयम् ।

उत्पन्नभोजनपरस्य तदा निषेधस्तस्मिन्त्रते शुभफलं प्रददाति विष्णुः ॥ ८२

सूत उवाच—

एतत्सर्वाधिकं पुण्यं दुर्लभं भवते कलौ । इदं गुह्यं मयाऽऽख्यातं शास्त्रसारसमुच्चयम् ॥ ८३

कृष्ण उवाच—

सुराणां गोपितं सर्वं परं गुह्यं च मोक्षदम् । श्रुत्वा(तं) चैकपदे देवि अगम्यागमने रतः ॥ ८४

कन्याविक्री स्वसाविक्री उभयं तु वि(स्वस्वविक्रयिणौ सर्वोनेतास्तु)मोचयेत् ॥ ८५

ईश्वर उवाच—

मोक्षदं च इदं ब्राह्मं प्रकाश्यं नेतरे जने । श्रुत्वा चै(शृणोत्ये)कपदे यस्तु मोक्षं गच्छति मानवः ॥

गोपनीयं प्रयत्नेन ये चापि त्वागिनो नराः । न तेषां कथ्यते पुण्यं सत्यं सत्यं च पण्डित ॥

इत्येतत्सर्वमाख्यातं कार्तिकस्य तु यत्फलम् ॥ ८७

श्रीविष्णुस्वाच—

कथितं देवदेवेन पुत्राय हितकाम्यया । पितुस्तद्वाक्यमाकर्ण्य पण्डितो हर्षनिर्भरः ॥ ८८

छन्दुः शास्त्रलयः सर्वे तं देवं जगदायुषम् । कृतकृत्या वयं जाताः श्रुत्वा कार्तिकं फलम् ८९

अपरं नास्ति श्रोतव्यं प्राप्तं नो जन्मनः फलम् । माहात्म्यमेतदाकर्ण्य पूजयेद्यस्तु पाठकम् ॥ ९०

गोभूहिरण्यवह्नैश्च विष्णुतुल्यो यतो हि सः । वाचके पूजिते यस्माद्विष्णुर्धरति पूजितः ॥ ९१

तुष्पात् पूजयेज्जित्यं यदीच्छेत्सफलं श्रुतम् । धर्मशान्तिं पुराणं च वेदविद्यादिकं च यत् ॥ ९२

पुस्तकं वाचकायैव दातव्यं धर्ममिच्छता । पुराणविद्यादातारो ह्यनन्तफलभोजिनः ॥ ९३

यः पठेत इदं भक्त्या श्रुत्वा चैवावधारयेत् । मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ९४
धनं धान्यं यशः पुत्रानायुरारोग्यमेव च । माहात्म्यश्रवणादेव लभ्यते च न संशयः ॥ ९५

इति श्रीमहापुराणे पात्र उत्तरखण्डे कार्तिकमाहात्म्ये श्रीकृष्णसप्तमामासंवादे भीष्मपञ्चकप्रतकथनं नाम

षष्ठिशतसप्ततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥ (३६)

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७८९८

समाप्तमिदं कार्तिकमाहात्म्यम् ।

अथ षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच—

श्रुतं कार्तिकमाहात्म्यं विशेषेण मया विभो । अनुना श्रोतुमिच्छामि मुक्तिर्दं कर्म चोत्तमम् ॥ १
श्रेष्ठा भक्तिस्तु का भोक्ता वद विश्वेश्वर प्रभो । येन विद्वानमात्रेण नराः सुखमवाप्नुयुः ॥ २
महादेव उवाच—

तल्लीनचित्तः स पुमान्सा भक्तिः परमा मता । दया धर्मयरो नित्यं विष्णुश्रमेषु तत्परः ॥ ३
फलमूलजलाहारी शङ्खचक्रप्रधारकः । त्रिकालं पूजयेद्विष्णुं सा भान्तः सात्त्विकी मता । ४
उत्तमा सात्त्विकी भोक्ता राजसी चैव मध्यमा । कनिष्ठा तामसी चैव त्रिविधा सा प्रकीर्तिता ५
श्रीहरौ तु प्रकर्तव्या मुक्तिकाफलैस्तुभिः । अहंकारेण रूपेण दम्भमात्सर्यमेव च ॥ ६
ये कुर्वन्ति जना भक्तिं तामसी सा ह्युदाहृता । परस्योत्सादनार्थाय दम्भमुद्दिश्य चाथ वा ॥ ७
या भक्तिः क्रियते देवे तामसी सा प्रकीर्तिता । विषयान्मति संघार्य यश ऐश्वर्यमेव च ॥ ८
अर्चादावर्चयेद्यो मो पृथग्भावः स राजसः । कर्मस्यार्थे कर्तव्या ब्राह्मणैर्ज्ञानतत्परैः ॥ ९
विष्णोर्हार्त्मापणे बुद्धिः सा भक्तिः सात्त्विकी मता । अतो वै सर्वथा देवि संतेव्यः सर्वदा हरिः
तामसेनैव भावेन तामसत्वं हि लभ्यते । राजसत्वं राजसेन सात्त्विकेन तु सात्त्विकम् ॥ ११
वेदाध्यायरतः श्रीमान् रागद्वेषविवर्जितः । शङ्खचक्रधरो विप्रः सर्वदा शुचिरुच्यते ॥ १२
कर्मकाण्डप्रवृत्तो यः सर्वदा विष्णुनिन्दकः । निन्दैकस्तज्जनानां च महाचाण्डाल उच्यते ॥ १३
वेदाध्यायरता नित्यं नित्यं वै यज्ञयाजकाः । अधिहोत्ररता नित्यं विष्णुधर्मपराङ्मुखाः ॥
निन्दन्ति विष्णुभक्तांश्च वेदवाङ्माः सुरेश्वरि ॥ १४

कुर्वन्ति शान्तिं विबुधाः प्रहृष्टाः क्षेमं प्रकुर्वन्ति पितामहाद्याः ॥

स्वस्ति प्रयच्छन्ति मुनीन्द्रमुख्या गोविन्दभक्तिं बहतां नराणाम् ॥ १५

शुभा ग्रहा भूतपिशाचयुक्ता ब्रह्मादयो देवगणाः प्रसन्नाः ॥

लक्ष्मीः स्थिरा तिष्ठति मन्दिरे च गोविन्दभक्तिं बहतां नराणाम् ॥ १६

[*महागयानैमिषपुष्कराणि काशी प्रयागः कुरुजाङ्गलानि ॥

तिष्ठन्ति देहे कृतभक्तिपूर्व गोविन्दभक्तिं बहतां नराणाम् ॥] १७

*षड्विंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पद्मपाराशयेदिद्वान्भगवन्तं श्रिया सह । कृतकृत्यो भवेन्नित्यं स विमो नात्र संशयः ॥ १८
 सन्नियो वाऽथ वैश्यो वा शूद्रो वा सुरसत्तमे । भक्तिं कुर्वन्विशेषेण मुक्तिं याति न संशयः ॥ १९
 इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उपासकेश्वरसंवादे विष्णुशक्तिमहिमकथनं नाम पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७९१८

अथ सप्तविंशत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पार्वत्युवाच—

शालग्रामशिलाशुद्धा पूतयः सन्ति भूतले । तासां चैव तु मूर्तीनां पूजने कतिधा स्मृताः ॥ १
 ब्राह्मणैः कति पूज्यास्ताः सन्नियैर्वा सुरेश्वर । वैश्यैर्वाऽपि कथं शूद्रैः स्त्रीभिर्वाऽपि समादिश ॥

महादेव उवाच—

शालग्रामशिला पुण्या पवित्रा धर्मकारिणी । यस्या दर्शनमात्रेण ब्रह्महा शुध्यते नरः ॥ ३
 तद्गृहं सर्वतीर्थानां प्रवरं श्रुतिनोदितम् । यत्रैव सर्वदा श्रुतैः शालग्रामपथी शुभा ॥ ४
 ब्राह्मणैः पञ्च पूज्यास्तश्चतस्रः सन्नियैस्तथा । वैश्यैश्च तिस्रः संपूज्या एका शूद्रेण यत्नतः ॥ ५
 तस्याः पूजनमात्रेण शूद्रो मुक्तिमवाप्नुयात् । अनेन कमयोगेण ये नराः पूजयन्ति वै ॥ ६
 भोगान्तर्वास्तु ते भुक्त्वा यान्ति विष्णोः सनातनम् । इयं सा महती श्रुतिः सर्वदा पापहारिणी
 कैवल्यफलदा देवि जायते पूजनेन सा । तत्र गङ्गा च यमुना गोदावरी सरस्वती ॥ ८
 तिष्ठत्येषा शिला यत्र सर्वं तत्र न संशयः । किञ्च बहुनोक्तेन भूयो भूयो वरानने ॥ ९
 पूजनं मनुजैः सम्यक्कृत्यं मुक्तिमिच्छुभिः । भक्तिभावेन देवेशि येऽर्चयन्ति जनार्दनम् ॥ १०
 तेषां दर्शनमात्रेण ब्रह्महा शुध्यते जनः । दासभावेन यः शूद्रः स्वर्चनं कुरुते सदा ॥ ११
 तस्य पुण्यं न जानाति ब्रह्मा चापि सुरेश्वरः । दासभावेन यो विमो हरिमर्चयते सदा ॥ १२
 एकविंशत्कुलं तेन तारितं शतजन्मसु । शङ्खचक्राङ्कितो यस्तु विभः पूजनमाचरेत् ॥ १३
 पूजितं तु जगत्सर्वं तेन विष्णुप्रपूजनात् । पितरः संवदन्त्येतत्कुलेऽस्माकं तु वैष्णवाः ॥ १४
 ये स्युस्तेऽस्मान्समुद्गत्य नयन्ते विष्णुमन्दिरम् । स एव दिवसो धन्यो धन्या माताऽथ बान्धवाः
 पिता तस्य च वै धन्यो यस्तु विष्णुं समर्चयेत् । सर्वे धन्यतया ज्ञेया विष्णुभक्तिपरायणाः ॥ १६
 तेषां दर्शनमात्रेण महापापात्प्रमुच्यते । उपपातकानि सर्वाणि महान्ति पातकानि च ॥ १७
 तानि सर्वाणि नश्यन्ति वैष्णवानां च दर्शनात् । पात्रका इव दीप्यन्ते विष्णुगजारता नराः ॥ १८
 [*विमुक्ताः । सर्वपापिभ्यो मेघेभ्य इव चन्द्रमाः । आर्द्रं शुक्लं लघुं स्थूलं बाह्यः । कर्मभिः कृतम्] ॥
 महापापाणि नश्यन्ति वैष्णवानां समर्चनात् । प्रामादिकं च यत्पापं ज्ञानाज्ञानकृतं च यत् ॥ २०

* धनुर्विहान्तर्गतः पाठः क. ख. ज. घ. फ. पस्तकस्थः ।

१ क. ख. ज. घ. फ. सदा । २ क. ख. ज. घ. तस्या दर्शनं । ३ क. शुद्धो । ४ क. ख. घ. 'वैश्वदेव मु' । ५ क. ख. 'गी' । वैश्वसायं फलं दे' । फ. 'गी' । कलौ सदाः फलं देवि जायते पूजनायतः । त' । ६ क. 'व्यं मुक्ति' । ७ क. ख. ज. घ. जानन्ति ब्रह्माद्याश्च सुरेश्वर । दा' । ८ क. ख. ज. घ. विष्णोः । ९ क. ख. ज. घ. 'वा' । त-
 स्कुलं तारितं तैस्तु यावदाभूतसंज्ञकम् । १० क. विभिः । ११ क. ख. ज. घ. 'न्यो' धन्या वै शुद्धस्तथा । त' ।
 १२ क. ख. ज. घ. क. 'र' । तत्सर्वं नाशमायाति वैष्णवानां च दर्शनम् ।

तत्सर्वं नाशमायाति वैष्णवैः सह भाषणात् । निष्पापास्त्रिदिवं यान्ति पापिष्ठा यान्ति शुद्धताम्
दर्शनादेव साधूनां सत्यं तुभ्यं मयोदितम् । संसारकर्ममालेपप्रक्षालनविशारदः ॥

पावनः पावनानां च विष्णुभक्तो न संशयः ॥

२२

॥ श्रीमहादेव उवाच—

प्रत्यहं विष्णुभक्ता ये स्मरन्ति मधुसूदनम् । ते तु विष्णुमया ज्ञेया विष्णुस्ते वै न संशयः ॥ २३
नवनीलघनश्यामं नलिनायतलोचनम् । शङ्खचक्रगदापद्मधरं पीताम्बराढृतम् ॥

२४

कौस्तुभेन विराजन्तं वनमालाधरं हरिम् । उल्लसत्कुण्डलज्योतिःकपोलवदनश्रिया ॥

२५

विराजितं किरीटेन बलयाङ्कदनुपूरैः । प्रसन्नवदनाम्भोजं चतुर्बाहुं श्रियाऽन्वितम् ॥

२६

एवं ध्यायन्ति ये विष्णुं भक्तियुक्ताश्च पार्वति । ते विष्णो विष्णुरूपाश्च वैष्णवास्ते न संशयः २७

तेषां दर्शनमात्रेण भक्त्या वा भोजनेन वा । पूजनेन च देवेशे वैकुण्ठं लभते ध्रुवम् ॥

२८

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्ड उन्मादहेश्वरसंवादे शालग्रामशिलापूजनमाहात्म्यकथनं नाम सप्तविंशत्याधिक-

शततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३७९४६

अथाष्टाविंशत्याधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच—

अनेन्तवासुदेवस्य कीदृशं स्मरणं स्पृतम् । यच्छ्रुत्वा न पुनर्मोहं प्राप्नुयान्मानवः क्वचित् ॥

१

महादेव उवाच—

हृष्टा तत्त्वेन देवेशि स्मराम्येनं तु नित्यशः । तृषातुरो यथैवाम्भस्तद्वद्विष्णुं स्मराम्यहम् ॥

२

हिमेनाऽऽकुलितं विश्वं स्मरत्यग्निं यथा तथा । स्मरन्ति सततं विष्णुं पितृदेवार्पिमानवाः ॥

३

पतिव्रता यथा नारी पतिं स्मरति नित्यशः । तथा स्मरामि देवेशि विष्णुं विश्वेश्वरेश्वरम् ॥

४

भयार्तः शरणं यद्वदर्थलोभी यथा धनम् । पुत्रकामो यथा पुत्रं तथा विष्णुं स्मराम्यहम् ॥

५

[+दूरस्थोऽपि यथा गेहं चातको मघवानं (जलदं) यथा । ब्रह्मविद्यां ब्रह्मविदस्तथा विष्णुं
स्मराम्यहम्] ॥

६

हंसा मानसमिच्छन्ति ऋषयः स्मरणं हरेः । भक्ताश्च भक्तिमिच्छन्ति तथा विष्णुं स्मराम्यहम् ७

वैष्णवाश्च यथा भक्तिं पशवश्च यथा तृणम् । धर्मीमिच्छन्ति वै सन्तस्तथा विष्णुं स्मराम्यहम् ८

यथा व्यसनिनो मारं तथा विष्णुं स्मराम्यहम् । प्राणिनां बलभो देहो यत्र आत्माऽवतिष्ठते ९

आयुर्वाञ्छन्ति वै जीवास्तथा विष्णुं स्मराम्यहम् । अमराश्च यथा पुष्पं चक्रवाका दिवाकरम् ॥

यथाऽऽत्मवल्लभा भक्तिं तथा विष्णुं स्मराम्यहम् । अन्धेनाऽऽकुलिता लोका दीपं वाञ्छन्ति वै यथा

तथैव पुरुषा लोके स्मरणं केशवस्य च । यथा श्रमातो विश्रामं निद्रां व्यसनिनो यथा ॥ १२

* इदमधिकम् । + धनुर्बिहान्तर्गतः पाठः क. ख. ज. फ. पुस्तकस्थः ।

१ क. ख. ज. ड. फ. "ति दर्शनद्विषयस्य च । वि" । २ ड. "नन्तं वा" । ३ फ. "नर्देहो मानुषाणां च जायते ।
न" । ४ क. ख. ज. ड. लोकेति ।

यथाऽऽलस्योञ्जिता विद्यां तथा विष्णुं स्मराम्यहम् । मातङ्गाः पार्वती भूमिं सिंहा वनगजादिकम्
तथैव स्मरणं विष्णोः कर्तव्यं पापभीरुभिः । सूर्यकान्तरवेयोंगाद्वाह्निस्तत्र प्रजायते ॥ १४
एवं वै साधुसंयोगाद्धरौ भक्तिः प्रजायते । शीतरश्मिशिला यद्वच्चन्द्रयोगादपः स्रवेत् ॥ १५
एवं वैष्णवसंयोगाद्भक्तिर्भवति शाश्वती । कुमुदती यथा सोमं दृष्ट्वा पुष्पं विकाशते ॥ १६
तद्वदेवै कृता भक्तिर्मुक्तिदा सर्वदा नृणाम् । यथा नलाया[लस्य]संनस्ता भ्रमरी स्मरणं चरेत् ॥
तेन स्मरणयोगेन नला[ल]सारूप्यतामियात् । गोपीभिर्जारबुद्ध्या च विष्णोश्च स्मरणं कृतम् ॥
ताश्च सायुज्यतां नीतास्तथा विष्णुं स्मराम्यहम् । केऽपि वै दुष्टभावेन च्छन्नभावेन केचन ॥ १९
के चापि लोभभावेन निःस्पृहाश्च केचन । भक्त्या वा स्नेहभावेन द्वेषभावेन वा पुनः ॥ २०
केऽपि स्वामित्वभावेन बुद्ध्या वा बुद्धिपूर्वकैः[कृत्] । येन केनापि भावेन चिन्तयन्ति जनार्दनम्
इह लोके सुखं भुक्त्वा यान्ति विष्णोः सनातनम् । अहो विष्णोश्च माहात्म्यमद्भुतं लोमहर्षणम् ॥
यदृच्छयाऽपि स्मरणं त्रिधा मुक्तिमदायकम् । न धनेन सद्यदेन न वै विपुलया धिया ॥ २३
एकेन भक्तियोगेन समीपे दृश्यते क्षणात् । सान्निध्येऽपि स्थितो हरे नेत्रयोरखनं यथा ॥ २४
भक्तियोगेन दृश्यते भक्तैश्चैव सनातनः । इदं तत्त्वमिदं तत्त्वं मोहितो देवमायया ॥ २५
भक्तितत्त्वं यदा प्राप्तं तत्त्वं विष्णुमयं तदा । इन्द्रायैरमृतं प्राप्तं सुखायै शृणु सुन्दरि ॥ २६
तथाऽपि दुःखितास्ते वै भक्त्या विष्णोर्यथा[या]विना । भक्तिमेवामृतं प्राप्य पुनर्दुःखं न चाऽऽमुयात्
वैकुण्ठाख्यं पदं प्राप्य मोदते विष्णुसंनिधौ । वारि त्यक्त्वा यथा हंसः पयः पिबति नित्यशः २८
एवं धर्मान्तरित्यज्य विष्णोर्भक्तिं समाश्रयेत् । तोयं बद्ध्वा तु वस्त्रेण कृतं कार्यं कथं भवेत् २९
प्राप्य देहं विना भक्तिं क्रियते स ब्रथाश्रमः । विष्णुभक्तिं विना धर्मानुपदिशन्ति ये जनाः ३०
ते पतन्ति सदा घोरे नरके नात्र संशयः । बाहुभ्यां सागरं तर्तुं यद्वन्मुखोऽभिवाञ्छति ॥ ३१
संसारसागरं तद्वद्विष्णुभक्तिं विना नरः । विष्णुभक्तिं च रक्षन्ति कर्मणा यात्यते यैदि[१] ॥ ३२
अकिंचनः स्पृहायुक्तो मेरौ धत्ते यथा स्पृहाम् । तव[विष्णु]भक्तौ तथा देवि मया हि क्रियते स्पृहा
जन्मान्तरे हि सा भक्तिर्मायकाह करोति हि(?) । बहिर्यथैव स्वल्पोऽपि दहते विविधं वनम् ॥ ३४
तद्वदेवै तु सा भक्ति र्गुणमात्रा कृता यथा । शतैश्च श्रूयते भक्तिः सहस्रैरपि बुध्यते ॥ ३५
तेषां मध्ये तु देवेशि भक्तो ह्येकः प्रजायते । बुद्धिं परेषां दास्यन्ति लोके बहुविधा जनाः ॥ ३६
स्वयमाचरते सोऽपि नरः कोटिषु दृश्यते । पूजया हस्यते भक्तिर्जपेन परिहास्यते ॥ ३७
एवंभावो हि देवेशि भक्तिस्तेनैव शृण्वते । सागरे च यथा पातः कूपे द्रोणोपवेशनम् ॥ ३८
यस्य भावो हि तद्वच्च भक्तिः सा तेन शृण्वते । मूले सिकस्य वृक्षस्य पत्रं शाखा प्रदृश्यते ॥ ३९
भजनादेव भो देवि फलमग्रे मतिष्ठितम् । पानीयहारिणा यद्वद्वदे चिचं प्रदीयते ॥ ४०
तद्वदेवै हरौ चिचं धृत्वा मोक्षमवाप्नुयात् । शैशवे च यथा माता गुदं स्तोकं ददाति वै ॥ ४१
पुनर्यचति वै ज्ञालो गुदं वै लोभकारणात् । नीरे नीरं यथा सिप्तं दुग्धे दुग्धं घृते घृतम् ॥ ४२
तद्वद्वेदं न पश्यन्ति विष्णुभक्तिप्रसादतः । भ्रानुः सर्वगतो यद्वद्वद्विः सर्वगतो यथा ॥ ४३
भक्तिस्थितस्तथा भक्तः कर्मभिर्नैव बाध्यते । अजामिलः स्वधर्मं च त्यक्त्वा पापमयाऽऽचरत् ४४

१ क. अ. फ. 'गन्मुक्ति' । २ फ. 'न यथा विष्णुः प्रसीदति । सा' । ३ क. पटी । ४ ड. अ. 'की यकरो' । ५, 'की या क' । ५ फ. 'ते । समाधियोगाच्च बहिः सा भक्तिः केन ह' । ६ च. अ. ड. बध्यते ।

पुत्रं नारायणं स्मृत्वा भक्तिं वै प्राप्तवान्ध्रुवम् । दिवा रात्रौ च ये भक्ता नाममात्रोपजीविनः ४५
 वैकुण्ठवासिनस्ते वै तत्र वेदा हि साक्षिणः । अश्वमेधादियज्ञानां फलं स्वर्गोऽपि दृश्यते ॥ ४६
 तत्फलं तु समग्रं वै भुक्त्वा वै संपतन्ति न । विष्णुभक्तास्तथा देवि भुक्त्वा भोगान्छानेकशः ४७
 वैकुण्ठं प्राप्य नो तेषां पुनरागमनं कदा । विष्णुभक्तिः कृता येन विष्णुलोके वसत्यसौ ॥ ४८
 दृष्टो ह्यन्तो हि नो तस्य विष्णुभक्तिप्रसादतः । ग्रावामो[णो]जलमध्यस्था शत[जलं]पार्थे न विद्यते
 विना जलं सोमकान्तिर्वै[न्तो वि]ष्णुभक्तस्य मानसम् । दर्दुरो वसते नीरे पदपदो हि वनान्तरे
 गन्धं वेत्ति कुमुद्वत्या भक्त्या भक्तस्तथा हरः[रिम्] । गङ्गातटे वसन्त्येक एके वै शतयोजनम् ५१
 कश्चिद्भङ्गाफलं वेत्ति विष्णुभक्तिं परस्तथा । कर्पूरागरुभारं हि उग्रो वहति नित्यशः ॥ ५२
 मध्यगन्धं न जानाति तथा विष्णुवहिर्मुखः । [ऋगाः शालं हि जिघ्रन्ति कस्तूरीगन्धमिच्छवः
 स्वनाभिस्थं न जानन्ति तथा विष्णुवहिर्मुखाः] । उपदेशो हि भूर्वाणां यथा वै नगनन्दिनः ५४
 तथैव चान्यभक्तानामुपदेशो निरर्थकः । अहिना च पयः पीतं तत्पयो हि विपायते ॥ ५५
 तथैव चान्यभक्तानामुपदेशो विपायते । चक्षुर्विना यथा दीपं यथा दर्पणमेव च ॥ ५६
 समीपस्थं न पश्यन्ति तथा विष्णुं वहिर्मुखाः । पावको हि यथा धूम्रैर्यथाऽऽदर्शो मलेन च ५७
 यथोल्बेनाऽऽवृतो गर्भो देहे कृष्णस्तथाऽऽवृतः । दुग्धे सर्पिः स्थितं यद्वत्तिले तैलं तु सर्वदा ५८
 चराचरे तथा विष्णुर्दृश्यते नगनन्दिनि । एकसूत्रे मणिगणा धार्यन्ते बहवो यथा ॥ ५९
 एवं ब्रह्मादयोऽपीह संभोता विष्णुचिन्मये । यथा काष्ठे स्थितो वह्निर्मथनादेव दृश्यते ॥ ६०
 एवं सर्वगतो विष्णुर्ध्यानादेव प्रदृश्यते । आदिरेको भवेद्दीपस्तस्माज्जाताः सहस्रशः ॥ ६१
 एवमेकः स्थितो विष्णुः सर्वं व्याप्य जगत्त्रये । यथा सूर्योदये ज्योतिः पुष्करे तिष्ठते सदा ॥
 दृश्यते बहुधा नीरे लोके विष्णुस्तथा हि सः । मारुतः प्रकृतिस्थोऽपि नानागन्धबहः सदा ६३
 ईश्वरः सर्वजीवस्थो भुङ्क्ते प्रकृतिजान्गुणान् । शर्कराविषसंयोगाबीरं भवति यादृशम् ॥ ६४
 स भूत्वा तादृशो ह्यात्मा कर्मणा फलमश्नुते । उर्वी च नीरसंयोगान्नानादृशा तु जायते ॥ ६५
 प्रकृतेर्गुणसंयोगान्नानायोनिषु जायते । गजे वै मशके चैव देवे वा मानुषेऽपि वा ॥ ६६
 नाधिको न च वै न्यूनो दृष्टो देहे स निश्चलः । ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्ता ये चात्र भुवि जन्तवः ६७
 तेषु सर्वेषु दृश्येत जले चन्द्रमसो यथा । सच्चिदानन्दः स शिवः स महेशो हि दृश्यते ॥ ६८
 स वै विष्णुस्तथा प्रोक्तः सोऽहं सर्वगतो रैया । वेदान्तवेद्यः सर्वेशः कालातीतो ह्यनामयः ६९
 एवं मां वेत्ति यो देवि स भक्तो नात्र संशयः । एको हि बहुधा ज्ञेयो बहुधाऽप्येक एव सः ७०
 नामरूपविभेदेन जल्प्यते बहुधा भुवि । चक्षुषा न रवेर्ज्योतिर्भातुना चक्षुरेधते ॥ ७१
 परमात्मा तथा चाऽऽत्मा प्रतिदेहं तु सर्वदा । घटे घटे यथाऽऽकाशस्तस्मिन्भग्नो यथा स्थितः ॥
 रूपे रूपे तथाऽऽत्मा हि भग्नो तस्मिन्मुनिश्चलः । यथा काष्ठमयं रूपं पतते प्रभुणा विना ॥ ७३
 कृमिपेदोमयो देहो भ्रश्यते चाऽऽत्मना विना । हेनो भवन्ति वर्णाश्च बह्विना यान्ति पूर्ववत् ॥

* धनुश्चिह्नान्तर्गतः पाठः क. ख. ज. पुस्तकस्थः । + एतदग्रे क. ख. ज. फ. पुस्तकेषु 'दिवा यज्ञास्तथा नागा गन्ध-
 धाः किमरादयः' इत्यर्थमधिकम् ।

१ क. ख. ज. 'व विष्णुभक्तो हि उपदेशो वहिर्मुखः । अ' । २ क. ख. ज. फ. 'काणां विष्णुभक्तिर्विषा' । ३ क.
 'कृतिर्गु' । ४ क. ख. ज. फ. हरिः । ५ फ. सर्वेषां ।

नटजीवाः प्रपद्यन्ते भक्त्या ये पूर्वज्ञानाम् । सुयनेनाऽऽवृत्तं सूर्यं मुद्रां मन्येत निष्पन्नम् ॥ ७५
 तथाऽज्ञानधियो मुद्रां जानन्ति न तमीश्वरम् । निर्विकल्पं निराकारं वेदान्तं परिपठ्यते ॥ ७६
 निराकाराच्च साकारं स्वेच्छया च प्रकाशते । तस्मान्नमंज्ञानमाकारं निःशब्दं गुणवाजितम् ॥ ७७
 आकाशान्माकृतो ज्ञानः सशब्दं च तदाऽभवत् । तस्मात्प्रज्ञायते ज्योतिर्ज्योतिषथाभवज्जलम् ॥
 नज्जले स्वयमगर्भश्च विराट् विश्वरूपशुक्लः । तस्य नाभिमग्रे च ब्रह्माण्डानां च कोटयः ॥ ७९
 प्रकृतिः पुरुषस्तस्माच्चिभिर्भुं तु त्रिधा जगत् । तपोर्दशोश्च संयोगात्तत्त्वयोगोऽभ्यजायत ॥ ८०
 सात्त्विकी विष्णुसंभूतिब्रह्मा च राजसः स्मृतः । शिवस्तु नामसः शोक्त एभिः सर्वं प्रवर्तितम् ॥
 एषा ब्रह्मी स्थितिर्येकं कर्मवीजानुगात्मनः । तथा संतर्जने विष्णुः सर्वज्ञानशेषतः ॥ ८२
 निष्ठुनत्सां नदां तत्र भगवान्निष्पन्नचयः । एवं सर्वगतो विष्णुरादिमभ्यान् एव च ॥ ८३
 अविषया न जानन्ति लोका वृत्तं कर्मनिधिताः । वर्णाश्रितानि क्रमाणि यः कालेषु प्रकारयेत् ८४
 तत्कर्म विष्णुर्देवत्वं न हि गभेस्य कारणम् । वेदान्तप्रार्थं मुनिभिः सर्वदेव विचार्यते ॥ ८५
 ब्रह्मज्ञानमिदं दे(नः)दे चरत्परिक्कीर्तये । गुभाशुभस्य कार्यं च कारणं मन एव हि ॥ ८६
 मनसा शुभ्यते सर्वं नदां ब्रह्म समात्मनम् । मन एव सदा वन्द्युर्भन एव सदा रिपुः ॥ ८७
 मनसा तारिताः केचिन्मनसा पातितश्च के । मध्ये सर्वेषां गिन्यामी शर्म कर्म तथाऽऽचरन् ॥ ८८
 एवमेव कृतं [कर्म इत्यते गजदन्तवत् । आकल्पं तु कर्म कुर्वन्] नृवृत्रपि न लिप्यते ॥ ८९
 पद्मपत्रं यथा नीरत्नैरपि न लिप्यते । अक्षिरश्मां यथा भिक्षो मुक्त्वा च किं प्रयोजनम् ॥ ९०
 यदा भक्तिरमो ज्ञानो न मुक्ती शङ्कते तदा । योगैरष्टविधैर्विष्णुर्न प्राप्यध्वं जन्मनि ॥ ९१
 भक्त्या वा प्राप्यते विष्णुः सर्वदा सुलभो भवेत् । वेदान्तैः प्राप्यते ज्ञानं ज्ञानेन तेनैव च ९२
 तनुं ज्ञेयं यदा प्राप्तं तदा शून्यमिदं जगत् । सर्वेन प्राप्यते विष्णुर्योगैरष्टविधं किम् ॥ ९३
 सर्वेषामेव भावानां भावमुद्धिः प्रशस्यते । आलिङ्गयते यथा कान्ता यथा भावस्तथा फलम् ९४
 उपानयुक्तपादो हि वेत्ति चर्मवर्तो महीम् । बुद्धिर्यथाविधा यस्य तद्वच्च मन्यते जगत् ॥ ९५
 दुग्धेन सिको निम्बोऽपि कटुभावं न तु त्यजेत् । प्रकृतिं यान्ति भूतानि गुणदेशो निरर्थकः ९६
 लिङ्गा वै सहकारं च फलं पत्रं कर्णं लभेत् । इन्द्रियाणां सुखार्थेन वृथा जन्म कथं नयेत् ॥ ९७
 [लिङ्गा कर्पूरस्वणानि कोट्रवाणां च रक्षणम् । सुखेच्छया चेन्द्रियाणां तथा जन्म कथं भवेत् ॥
 सर्वार्थलाङ्घने भूमिरकृतलस्य देतवे । इन्द्रियाणां सुखार्थेन वृथा जन्म कथं नयेत् ॥ ९९
 स्यात्प्रां वेदुर्मय्यां हि पच्यते वृषलं (!) यथा । ऋद्यते चागदस्तद्वद्वृथा जन्म कथं भवेत् १००
 निधानं च गृहे सिप्त्वा शुनः सेवां कथं चरेत् । त्यक्त्वा वैकुण्ठनाथं तमन्यमार्गे कथं रेयेत् १०१
 भक्तिहीनेथतुर्वेदः पठितः किं प्रयोजनम् । श्वपचो भक्तिशुक्लस्तु जिद्वैरपि पूज्यते ॥ १०२
 स्वकरो कद्वणं वद्व्या दर्पणः किं प्रयोजनम् । ब्रह्मरुद्रादिभिर्देवैर्देवैश्चैवर्षाः स्वसेवकाः ॥ १०३
 अर्पितं नैव गृह्णन्ति प्रभोश्चैव तु किंचन* । अकिंचनाय भक्ताय दातुं नालं गतो वने ॥ १०४

* यदुपिदान्तर्गतः पाठः क. पुस्तकस्यः । + यदुपिदान्तर्गतः पाठः क. पुस्तकस्यः । * दुग्धेऽज्जगत् इति स्या-
 दिति भाति । + एतदेव क. पुस्तके 'लक्ष्मीस्य गृहे दासी प्रभुत्वं किं तु वर्णते' इत्यर्थमधिकम् ।

१ क. ज. य. मयला । २ ज. भुक्ती । ३ क. य. कुलेन । क. उत्केन । ४ क. च निम्बे वर्तं कथं चरेत् ।
 ५ म. 'तेऽज्जगत्' । ६ क. चित्तया ।

निःशरीरस्य कृष्णस्य तत्र ध्यानं कथं भवेत् । साकारं बहवो दृष्ट्वा गता भक्ताश्च तत्पदम् १०५
 पूजा भक्तिः कथं शून्ये साकारे कथ्यते बुधैः । शून्यमार्गे कथं याति आधारेण विना नरः १०६
 साकारो यः स्वयं स्वामी निराकारः स वै प्रभुः । साकारो(रे)हि सुखं चैव निराकारे न दृश्यते
 सेवारसश्च साकारे निराकारे न वै रसः । साकारेण निराकारो ज्ञायते स्वयमेव हि ॥ १०८
 हरिस्मृतिर्मसादेन रोमाञ्चिततनुयुक्ता । नयनानन्दसलिलं मुक्तिर्दासी भवेत्तदा ॥ १०९
 वाण्या च यत्कृतं पापं कीर्तनाच्चद्विनश्यति । मनसा यत्कृतं पापं स्मरणाच्चद्विनश्यति ॥ ११०
 कर्मणा यत्कृतं पापं तत्कथं तु विनश्यति । पूजादानव्रतैस्तीर्थैर्जपहोमैस्त्व(स्त) दर्पितैः ॥ १११
 निजधर्मं परित्यज्यै तपो घोरं कथं चरेत् । स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ११२
 विधिं संत्यज्य शास्त्रीयं तपो घोरं कथं चरेत् । आश्रमेण विना मूढो नैव सिद्धिमवाप्नुयात् ११३
 ब्रह्मणा निर्मिता वर्णाः स्वे स्वे धर्मे नियोजिताः । स्वधर्मेणाऽऽगतं द्रव्यं शुद्धद्रव्यं तदुच्यते ॥
 शुद्धद्रव्येण यद्दानं दीयते श्रद्धयाऽन्वितम् । स्वल्पेनापि महत्पुण्यं तस्य संख्या न विद्यते ॥ ११५
 नीचसङ्गेन यद्द्रव्यमानीतं गृहकर्मसु । तेन द्रव्येण यद्दानं कृतं वै मनुजादिभिः ॥ ११६
 तत्फलं न भवेत्तेषां नैव ते पुण्यभागिनः । लीलया कुरुते कर्म इन्द्रियाणां सुखेच्छया ॥ ११७
 तादृशीं योनिमाप्नोति मूढो हि ज्ञानवुर्वलः । इह यत्कुरुते कर्म तत्परत्रोपभुज्यते ॥ ११८
 पुण्यमाचरतः पुंसो न हि दुःखं प्रजायते । तदा तापो न कर्तव्यस्तत्कर्म पूर्वदेहजम् ॥ ११९
 पापमाचरतः पुंसो जायते दुःखमेव च । न कर्तव्यस्तदा हर्षः सुखे तत्र सुरेश्वरि ॥ १२०
 रज्जुबद्धाश्च पशवः प्रभुणा स्वेच्छया यथा । नीयन्ते कर्मबन्धेन मनुजा अपि भूतले ॥ १२१
 शास्त्रामृगो वनचरो ब्रजल्यथ गृहे गृहे । एवं च कर्मणा जीवा नीयन्ते सर्वयोनिषु ॥ १२२
 क्रीडार्थं कन्दुको यद्रूपेयते प्रभुणेच्छया । कर्मणा वा तथा जन्तुर्नीयते सुखदुःखयोः ॥ १२३
 बलेच्छाकर्मभिर्वद्धो न शक्तो बन्धनिग्रहे । देवा वै कर्मभिर्वद्धा ऋषयश्च तथा परे ॥ १२४
 कैलासे रुद्रदेहस्था भुजंगां विषभाजिनः । असमर्थाः सुधां भोक्तुं कर्मयोनिर्वलीयसी ॥ १२५
 निरवघदेहदाता बुधैः सूर्यो हि कथ्यते । तद्रथे सारथिः पङ्क्तुः कर्मयोनिर्वलीयसी ॥ १२६
 इन्द्रद्युम्नो हि राजर्षिर्गजत्वं कर्मणा गतः । समर्थस्वामिना तस्मिन्कर्मयोनिर्वृथा कृता ॥ १२७
 रुद्रब्रह्मादयो देवा मानवाश्चासुराश्च ये । ते सर्वे कर्मवद्धाश्च विचरन्ति गृहीतले ॥ १२८
 कर्माधीनं जगत्सर्वं विष्णुना निर्मितं पुरा । तत्कर्म केशवाधीनं रामनाम्ना विनश्यति ॥ १२९
 सर्वत्रापि स्थितं तोयं मुक्तिदे तु सितासिते । एवमाचरतां कर्म मुक्तिर्दं केशवार्चनम् ॥ १३०
 इन्द्रियाणां सुखार्थाय यः कर्म मनसाऽऽचरेत् । अर्हकृतेन मन्येत केवलं देहमेव हि ॥ १३१
 मनसा संस्पर्ज्जन्तुः प्रायश्चित्तं समाचरेत् । स पूर्वकर्मभोक्ता च अग्रे कर्म न वर्धते ॥ १३२
 प्रशंसन्ति ग्रहान्केचित्केचित्प्रेतपिशाचकान् । केचिद्देवान्प्रशंसन्ति द्यौषधीः केचिद्विचरे ॥ १३३
 केचिन्मन्त्रं च सिद्धिं च केचिद्वुद्धिं पराक्रमम् । उद्यमं साहसं धैर्यं केचिन्नीतिं बलं तथा ॥ १३४
 अहं कर्म प्रशंसाभिः(भि) सर्वे कामा(कर्मा) नुवर्तिनः । इति मे निश्चिता बुद्धिः कथ्यते पूर्वसूरिभिः

१ फ. 'प्रमोदे' । २ अ. 'होमैः स्वदर्पितः । वि' । ३ फ. 'ज्य परधर्मेषु ये रताः । स्व' । ४ च. 'योः । प्रारब्धक' ।
 ५ च. 'गा वायुभोजि' । ६ अ. 'विरामदेहदाता यो बु' । ७ अ. 'देवमे' । ८ च. 'रन्विष्णुं प्रा' । ९ झ. अ. 'क्षेप्तसि स्त्री'
 १० झ. अ. अज ।

यदा पुण्यमयो जन्तुः पापं किञ्चिन्न विद्यते । ज्ञानं हि द्विविधं चैव तदा पुण्यं सुखं भवेत् ॥ १३६
 पापं पुण्यं समं यस्य तदा कर्मतनुं लभेत् । समयोगं यदा द्वंद्वं तदाऽऽनन्दपदं व्रजेत् ॥ १३७
 बाह्यं सर्वपरित्यागो मनसा संस्पृहा भवेत् । तद्व्याऽऽचरितं तस्य तेन तत्पापमोगिनः ॥ १३८
 बाह्यं करोति कर्माणि मनसा निस्पृहो भवेत् । त्यागोऽसौ मध्यमो ज्ञेयो न तु पूर्णफलं लभेत् ॥
 बाह्येऽन्तरे परित्यज्य बुद्ध्या शून्यावलम्बनम् । त्यागः स उत्तमो ज्ञेयो योगिनामपि दुर्लभः ॥
 क्रोधात्सर्वं त्यजन्त्येके केचिद्वा दत्त(तद्) भावतः । कष्टात्सर्वं त्यजन्त्येके त्यागाः सर्वे तु मध्यमाः
 स्वबुद्ध्या श्रद्धया शुक्तेर्न क्रोधादिवशं गतैः । [ऋरैरेवं त्यज्यते सर्वं त्यागास्त उत्तमाः स्मृताः ॥
 योगाभ्यासरतो देही योगपारे न वै गतः] । कर्मणा चालितो वाऽपि सुगार्तं याति मानवः ॥
 शुचीनां श्रमीतां गेहे श्रमीतां योगिनामपि । योगाद्भृष्टस्तु जायेत कुले वा द्विजपूर्वके ॥ १४४
 स्वल्पेनैव तु कालेन पूर्णं योगं च विन्दति । चिदानन्दपदं गच्छेद्योगभक्तिमसादतः ॥ १४५
 पङ्केनैव यथा पङ्कं रुधिरं रुधिरं वै । हिंसया कर्मणा कर्म कथं क्षालयितुं क्षमः ॥ १४६
 हिंसकर्ममयो यज्ञः कथं कर्मसंये क्षमः । स्वर्गकामकृता यज्ञाः स्वर्गे ते चाल्पसौख्यदाः ॥ १४७
 अनित्यानि तु सौख्यानि भवन्ति च बहुन्यपि । नित्यं सौख्यं न तेऽप्नोति विना भक्त्या हरेः क्वचित्
 सार्वभौमसुखं राज्यं स्वर्गं चापि तथा सुखम् । अन्यार्त्तकिञ्च वाञ्छामि गर्भवासाद्विभेद्यहम् ॥
 श्रावा हि भिद्यते लोहैर्माणिक्यं नैव भिद्यते । नानाकामनया बुद्ध्या विष्णुभक्तिर्न वि(भि)द्यते
 वक्तो जलचरान्शुद्धे मण्डूकार्दींश्च वर्जयन् । तथा यमः सर्वहन्ता वर्जयेत्कृष्णसेवकान् ॥ १५१
 यः मृजति स हर्ता च स वै पालक उच्यते । अपराधशतैर्युक्तं स्वस्थाने नय मामितः ॥ १५२
 तथा कृतापराधस्य कृष्ण त्वं च कृपां कुरु । फलं च लभते बाह्यो रक्षकः किं करोति[स्ति]चेत्
 एवमात्मा च देहेऽस्मिन्परवश्यः कृपां कुरु । प्राप्तो न पारः शनकैर्मल्लैर्मुक्तिरवापि वा ॥ १५४
 व्याधस्य मुक्तिदाता च कुञ्जिका तारिता त्वया । ब्रह्मार्थदुर्लभः स्वमे सुलभो गोपमन्दिरं ॥ १५५
 गोपोच्छिष्टं यदा भुक्ते तदा ते तारिताः स्वयम् । योगिभिर्गीयसे नित्यं परमात्मा जनार्दनः ॥
 अन्यथाः पुरुषः श्रीमान्दृष्ट्वा त्वां त्वत्पदं गताः । विष्णुस्मरणकं दिव्यं ये पठन्ति दिने दिने ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्ता यान्ति विष्णोः सनातनम् । अनया भावबुद्ध्या च पठन् विष्णुसंनिधौ ॥
 इह लोके सुखं भुक्त्वा परं पदमवाप्नुयात् ॥ १५८

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्डे उगमहेबरसंवादे विष्णुस्मरणमाहात्म्यकथनं नामाष्टाविंशत-

धिकशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८१०४

अथैकोनविंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच—

द्विषेऽस्मिन्नानि तीर्थानि तानि मे वद सुव्रत । द्वीपानां द्वीपराजोऽयं सर्वदा भुवि निर्मितः ॥
 संस्रयया त्वं वद स्वाभिन्कृपां कृत्वा ममोपरि ॥ १

* धनुषिहान्तमैतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ ख. "मं न विषति । त" । ड. "मं न विन्दति । त" । ग. "मं न विषते । त" ।

श्रीमहादेव उवाच—

सर्वगः सर्वभूतेषु द्रष्टव्यः सर्वतो भुवि । सप्तलोकेषु यत्किञ्चिद्दृश्यते सचराचरम् ॥ २
 न हि तेन विना देवि दृष्टं वाऽपि श्रुतं तथा । अतो विष्णुर्महादेवः केशवः क्लेशनाशनः ॥ ३
 तीर्थरूपेण वर्तेत द्वीपे ह्यस्मिन्सुरेश्वरि । तानि तीर्थानि वक्ष्यामि तुभ्यं देवि न संशयः ॥ ४
 प्रथमं पुष्करं तीर्थं तीर्थानां प्रवरं शुभम् । वाराणसी द्वितीयं तु क्षेत्रं मुक्तिप्रदायकम् ॥ ५
 तृतीयं नैमिषं क्षेत्रमुषीणां पावनं स्मृतम् । प्रयागं वै चतुर्थं तु तीर्थानामुत्तमं स्मृतम् ॥ ६
 कौमुदी पञ्चमं श्रोतमुत्पन्नं गन्धमादने । षष्ठं वै मानसं तीर्थं देवानां रम्यमेव च ॥ ७
 सप्तमं विश्वाकायं तु ह्यम्बरे पर्वते शुभे । अष्टमं गौतमाख्यं च मन्दरे निर्मितं पुरा ॥ ८
 मदोत्कटं तु नवमं दशमं रथचैत्रकम् । एकादशं कान्यकुब्जं यत्र तिष्ठति वामनः ॥ ९
 द्वादशं वै मलयजं कुन्जाम्रकमतः परम् । विश्वेश्वरं गिरिकर्णे केदारं गतिदायकम् ॥ १०
 त्रयोदशं हिमवतः पृष्ठे गोकर्णे गोपकं तथा । स्थानेश्वरं हिमाद्रौ च विल्वके विल्वपत्रकम् ॥ ११
 श्रीशैले माधवं तीर्थं भद्रं भद्रेश्वरे तथा । वाराहे विजयं श्रोतं वैष्णवं वैष्णवे गिरौ ॥ १२
 रौद्रं तु रुद्रकोटे तु पैथ्यं कालंजरे गिरौ । कम्पिले काम्पिलं तीर्थं मुकुटे कैकोटकं तथा ॥ १३
 शालग्रामोद्भवं तीर्थं गल्लिकायां सुरेश्वरि । नर्मदायां शिवाख्यं तु मायायां विश्वरूपकम् ॥ १४
 उत्पलाक्षे सहस्राक्षं जातं रैवतके गिरौ । मैयायां पितृतीर्थं तु विष्णुपादोद्भवं तथा ॥ १५
 विषाखायां विषापं तु पार्दलं पुण्ड्रवर्धने । नारायणं सुपाश्वं तु त्रिकूटे विष्णुमन्दिरम् ॥ १६
 विपुले विपुलं नाम कल्याणं मलयाचले । कौरवं कोटितीर्थं तु सुगन्धं गन्धमादने ॥ १७
 कुन्जाङ्गके त्रिषंध्यं तु गङ्गाद्वारे हरिप्रियम् । शैलं विन्ध्यप्रदेशे तु वदर्था सारस्वतं शुभम् ॥ १८
 कालिन्त्यां कालरूपं च सङ्खे वै साङ्गकं स्मृतम् । चान्द्रं चन्द्रप्रदेशे च [ऋमणं तीर्थनायकम् ॥ १९
 यमुनायां मृगाख्यं तु करवीरे कुरुक्षेत्रम् । विनायके पर्वते वै उमाख्यं तीर्थमुत्तमम् ॥ २०
 आरोग्यं भास्करे देशे महाकाले महेश्वरम् । तीर्थं त्वभयदं नामामृताख्यं विन्ध्यकन्दरे ॥ २१
 भण्डपे विश्वरूपं च स्वाहाख्यमीश्वरे पुरे । वैगलेयं प्रचण्डायां चाण्डं चामरकण्डके ॥ २२
 सोमेश्वरं तथा तीर्थं मंभासे पुष्करं तथा । देवमात्रं सरस्वत्यां पारायततटे स्थितम् ॥ २३
 महालयं महापद्मे पयोज्यां पिङ्गलेश्वरम् । सिंहिकायां तथा तीर्थं सौरवे रविसंज्ञकम् ॥ २४
 कार्तिके कृत्तिकाक्षेत्रे शांकरं शंकरे गिरौ । उत्पलाख्यं ततो दिव्यं सुभद्रासिन्धुसंगमे ॥ २५
 गाणपत्यं ततश्चैव पर्वते विष्णुसंज्ञके । जालंधरे ततः श्रोतं तीर्थं विश्वमुखं च यत् ॥ २६
 तैरि वै तारकं चैव पर्वते विष्णुसंज्ञके । देवदारुवने पौण्ड्रं पौण्ड्रं काश्मीरमण्डले ॥ २७
 भौमं हिमं हिमाद्रौ च तुष्टिकं पौष्टिकं पुनः । कपालमोचनं तीर्थं जातं मायापुरे तथा ॥ २८

* धनुर्विद्वान्तर्गतः पाठः ख. ज. फ. पुस्तकस्थः ।

१ च. 'वैतीर्थेषु' । २ च. ख. स्मृतम् । ३ क. कार्तिकं । फ. कामुकं । ४ फ. नाशं । ५ क. ह. ख. 'री' । कपिले कान्तिलं । च. 'री' । कपिले कपिलं । ६ च. कोटकं । ७ क. ख. ज. गङ्गायां । ८ ख. 'टले पुण्ड्रवर्धनम् । ना' । ९ फ. 'कौटवं' । १० फ. 'शैलं' । ११ ज. तु वर्या । १२ ज. फ. स्मृतम् । १३ फ. 'रे काटुमेव च । वि' । १४ फ. 'यं जलपदं । १५ क. प्रभावे । ख. च. य. प्रभाते । १६ क. ख. पारायणतटे । ज. द. पारावत' । १७ फ. 'व भरताभ्रमसंज्ञकम् । जा' । १८ ज. फ. तारं ।

शङ्खोद्धारे ततश्चैव दैवं वै शङ्खधारकम् । पिण्डे वै पिण्डनं नाम सिद्धे वैखानसं भवेत् ॥ २९
 अच्छोदे विष्णुकायं तु धर्मकार्यमोसदम् । औपश्यं चोत्तरे कूले कुशद्वीपे कुशोदकम् ॥ ३०
 मन्मथं हेमकूटे तु कुमुदे सत्यवादिनम् (?) । वन्दत्सामाश्वकं तीर्थं विन्ध्ये वैमातृकं स्मृतम् ॥ ३१
 चित्ते ब्रह्ममयं तीर्थं तीर्थानां पावनं स्मृतम् । एतेषां सर्वतीर्थानामुत्तमं शृणु सुन्दरि ॥ ३२
 विष्णोर्नामसमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति । ब्रह्महा हेमहारी वा बालहा गोत्र एव च ॥ ३३
 मुच्यते नाममात्रेण प्रसादात्केशवस्य तु । कलौ द्वारावती रम्भा धन्यो देवो जनार्दनः ॥ ३४
 [ये पश्यन्ति नरा देवं मुक्तिस्तेषां सुनिश्चला । एवं धन्यतमं देवं विष्णुं सर्वेश्वरं प्रभुम् ॥ ३५
 चिन्तयामि महादेवि विद्वत्संस्थो जनार्दनम्] । अष्टोत्तरं तु तीर्थानां शतमेतदुदाहृतम् ॥ ३६
 यो जपेच्छृणुयाद्वाऽपि सर्वपापैः प्रमुच्यते । एषु तीर्थेषु यः स्नात्वा पश्येच्चारायणं हरिम् ॥ ३७
 सर्वपापाविनिर्मुक्तो याति विष्णोः सनातनम् । जगन्नाथं महातीर्थं लोकानां पावनं स्मृतम् ॥ ३८
 ये गच्छन्ति नरश्रेष्ठास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् । अष्टौ शतं महापुण्यं श्रावयेत्पितृकर्मणि ॥ ३९
 इह लोके सुखं भुक्त्वा याति विष्णोः सनातनम् । गोदाने श्राद्धदाने वा अह्न्यहनि वा पुनः
 देवार्चनविधौ विद्वान्परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ४०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे उग्रामहेश्वरसंवादे जम्बूद्वीपगततीर्थवर्णनं नामकोनत्रिशदधि-

कशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८१४४

अथ त्रिशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

वेत्रवत्यास्तु माहात्म्यं वक्ष्यामि शृणु सुन्दरि । यत्र स्नात्वा त्रिमुच्येत यावदाभूतसंभवम् ॥ १
 हृत्रेण च कृतः कूपो महागम्भीरसंज्ञकः । कूपात्सा निःसृता देवी महापापौघनाशिनी ॥ २
 यया गङ्गा तथेयं च सरिच्छ्रेष्ठा सुरोचये । अस्या दर्शनमात्रेण पापौघाः शमयन्ति च ॥ ३
 शृणु देवि प्रवक्ष्यामि इतिहासं पुरातनम् । यं श्रुत्वा पापिनश्चापि मुच्यन्ते कर्मबन्धनात् ॥ ४
 चम्पके नगरे चैव राजा राज्यं करोति सः । सदा दुष्टो दुष्टरूपो जनानां संभपीडकः ॥ ५
 अथमोऽधर्मरूपश्च विष्णुनिन्दापरायणः । देवद्विजनिहन्ता च आश्रमाणां विद्वपकः ॥ ६
 वेदानिन्दापरैश्चैव मूर्खो वा निर्धृणः शठः । असच्छास्त्रेषु निरतः परदारभिमर्शकः ॥ ७
 विदारुणेतिनामा च संजातौऽन्यन्तपापकृत् । कदाचिदैवयोगेन आगतस्तां नदीं प्रति ॥ ८
 आखेटकसमायुक्तः स्वयं कुप्री सुरेश्वरि । महापापादयं जातो ब्राह्मणानां च निन्दनात् ॥ ९
 ह्यावादी दुरात्मा च शठो वै पशुरेव हि । वेदवादातिरस्कृतौ गोदानां प्रतिद्वेषकः ॥ १०
 एवंविधोऽभवद्वाजा नृपातः स सुहृद्वृतः । अन्धादुत्तीयं स तदा पीत्वाऽयः स्वहृद्गतः ॥ ११
 तेनैवोदकपानेन गतं कुष्ठं न संशयः । बुद्धिश्च निर्मला जाता तस्य राज्ञो विशेषतः ॥ १२

+ धनुर्धरान्तर्गतः पाठः ख. ख. फ. पुस्तकस्थः ।

१ फ. विधि वैश्वणालये । गायत्र्यं पुच्छते तीर्थं सावित्र्यं ब्रह्मसंतिथौ । सूर्यविन्द्ये प्रजातीर्थं तीर्थानामुत्तमं शृणु ।
 वि । २ अ. फ. परः श्रीमान्मूर्खो । ३ अ. फ. तो मूर्ख एव च । क । ४ वै निर्धृणः पशुः । वे । ५ क ख. ग. तो
 सित्यं गोनां प्रदं ।

विष्णौ भक्तिः समुत्पन्ना तदा तस्य सुरेश्वरि । ततः प्रभृति कालेन स्नानं च कृतवान्सदा ॥ १३
 निर्मलो बहुरूपाढ्यो जातस्तत्र सुरेश्वरि । इह लोके सुखं भुक्त्वा कृत्वा यज्ञाननेकशः ॥ १४
 विभ्रेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा स गतो वैष्णवं पदम् । इति ज्ञात्वा तु भो देवि वेत्रवत्या विशेषतः ॥
 स्नानं कुर्वन्ति ये विप्रास्ते मुक्ता नगनन्दिनि । राजन्यो वाऽथ वैश्यो वा शूद्रो वा सुरसत्तमे १६
 स्नानं कुर्वन्ति यस्तत्र स मुक्तः पापबन्धनात् । कार्तिके वाऽथ माघे वा [वैशाखे वा पुनः पुनः
 स्नानं कुर्वन्ति ये लोका मुक्तास्ते कर्मभिः सदा । ब्रह्मघ्नो वाऽथ गोघ्नो वा बालघ्नो वेदनिन्दकः
 सरितां संगमे स्नात्वा मुच्यते देवि किल्बिपात् । सान्द्रमत्या समं यत्र यस्याः सङ्गः प्रहृदयते १९
 तत्र स्नात्वा विशेषेण मुच्यते ब्रह्महा सदा । खेटकं नगरं दिव्यं स्वर्गरूपं धरातले ॥ २०
 ब्राह्मणैस्तत्र वै देवि योगाश्च बहवः कृताः । तत्र स्नात्वा च भुक्त्वा च पुनर्जन्म न विन्दति २१
 सा द्वितीया स्मृता गङ्गा कलौ देवि विशेषतः । ये नराः सुखमिच्छन्ति धनमिच्छन्ति ये नराः
 स्वर्गमिच्छन्ति ये लोकास्ते वै स्नात्वा पुनः पुनः । इह लोके सुखं भुक्त्वा यान्ति विष्णोः सनातनम्
 सूर्यवंशे च ये जाताः सोमवंशे तथैव च । आगता वेत्रवत्यां तु स्नात्वा निर्दृतिमागताः ॥ २४
 दर्शनाद्धरते दुःखं स्पर्शनान्मानसं हृद्यम् । स्नात्वा भुक्त्वा तथा देवि मुक्तिभागी न संशयः २५
 स्नानाज्जपाचया होमादन्तर् फलमश्नुते । गत्वा वाराणसीतीर्थं भक्त्या चान्द्रायणं चरेत् ॥ २६
 यत्तत्र लभते पुण्यं तत्पुण्यं प्राप्नुयान्नरः । वेत्रवत्यां विशेषेण पञ्चत्वं यदि गच्छति ॥ २७
 स वै चतुर्भुजो भूत्वा याति विष्णोः परं पदम् । पृथिव्यां यानि तीर्थानि ये देवाः पितरस्तथा
 ते च सर्वे वसन्तीह वेत्रवत्यां सुरेश्वरि । किमन्यद्ब्रह्मनोक्तेन भूयो भूयो वरानने ॥ २९
 वेत्रवत्या समं तीर्थं पृथिव्यां नास्ति सुव्रते । अहं विष्णुस्तथा ब्रह्मा देवाश्च परमर्षयः ॥ ३०
 तिष्ठन्ति देवताः सर्वा वेत्रवत्यां महेश्वरि । एककालं द्विकालं वा त्रिकालं च विशेषतः ॥
 स्नानं कुर्वन्ति ये तत्र ते वै मुक्ता न संशयः ॥ ३१

इति श्रीमहापुराणे पाद्य उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे वेत्रवतीमाहात्म्यकथनं नाम त्रिशद-

धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८१७५

अथैकत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

सान्द्रमत्यास्तु माहात्म्यं वक्ष्ये देवि यथातथम् । कश्यपो वै मुनिश्रेष्ठस्तपो वै तप्तवान्महत् ॥ १
 अयुतवर्षपर्यन्तं तेन तप्तं महत्तपः । अर्बुदे पर्वते रम्ये नानाद्रुमसमाकुले ॥ २
 तत्र गत्वा तपस्तप्तृमृषिणा कश्यपेन वै । यत्र सरस्वती रम्या पवित्रा पापनाशिनी ॥ ३
 तेन तीव्रं तपस्तप्तं ब्रह्मजेन माहात्मना । एकस्मिन्दिनसे देवि गतोऽसौ नैमिषं प्रति ॥ ४
 तदा तैर्कषिभिः सार्धं कथां चक्रे स कश्यपः । तदा द्विजवरैः सम्पक्पृष्टोऽसौ कश्यपो मुनिः ॥ ५

* धनुषिहान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ ज. फ. "पं तु वाऽनघे । ब्रह्मणा तत्र । २ ज. फ. "न्ति पुण्यमि" ।

ऋषय ऊचुः—

अहो कश्यप नः प्रीत्यै गङ्गा ह्यानीयतां प्रभो । भवन्नाम्ना तु सा गङ्गा भविष्यति सरिद्वरा ॥ ६

महादेव उवाच—

तेषां वाक्यमुपाकर्ण्य नमस्कृत्य दिवांश्च तान् । आगतो ह्यर्बुदारण्ये सरस्वत्याश्च संनिधौ ॥ ७

तत्र तप्तं तदाग्नेन तपः परमदुष्करम् । आराधितो ह्यहं तेन कश्यपेन द्विजेन वै ॥ ८

प्रत्यक्षोऽहं नदा जातस्तस्य (भूत्वोवाच) द्विजवरस्य च । वरं वरय भद्रं ते यत्ते मनसि वर्तते ॥

कश्यप उवाच—

वरं दातु नमथोऽसि देवदेव जगत्पते । त्रिरस्थिरेयं गङ्गा च पवित्रा पापहारिणी ॥

मम देया विशेषेण महादेव नमोऽस्तु ते ॥ १०

महादेव उवाच—

तदा देवि ममोक्तं च गृहीष्व त्वं द्विजोत्तम । जटामेकां परित्यज्य दत्ता गङ्गा तदा मया ॥ ११

तां गृहीत्वा द्विजश्रेष्ठः स्वस्थानं हर्षितो ययौ । केदारं च नाम तीर्थं वासो वै कश्यपस्य च ॥ १२

गतस्तत्र तु देवेशि मुनिभिः परिवारितः । कश्यपेन समानीता काश्यपीयं सरिद्वरा ॥

यस्या दर्शनमात्रेण ब्रह्महा मुच्यते किल ॥ १३

श्रीपार्वत्युवाच—

स्नानमात्रेण किं पुण्यं तत्र तीर्थे वदस्व मे । विश्वनाथ कृपाशुस्त्वं दयां कुरु ममोपरि ॥ १४

दर्शने किं भवेत्पुण्यं स्नाने किं वद देवराट् । महिमा कीदृशा ब्रह्मन्सर्वं त्वं वक्तुमर्हसि ॥ १५

श्रीमहादेव उवाच—

मया श्रुतान्यनेकानि तीर्थान्यायतनानि च । श्रीविष्णोश्च प्रसादाच्च नद्यः सागरगाः प्रभोः ॥ १६

गङ्गा च यमुना रेवा तापी चैव महानदी । गोदावरी तुङ्गभद्रा कौशिकी गङ्गिका तथा ॥ १७

कावेरी वैदिका भद्रा सरयुः पापहारिणी । अन्याश्च विविधा नद्यः सर्वपापहरा भुवि ॥ १८

मयागस्तीर्थराजश्च काशी पुष्करमेव च । नैमिषारण्यसंज्ञं तु तीर्थं चामरकण्टकम् ॥ १९

उत्तमं द्वारकाक्षेत्रं ह्यर्बुदारण्यमुत्तमम् । एवंविधानि तीर्थानि क्षेत्राणि चिविधानि च ॥ २०

श्रुतानि तत्र देवेशि मया विष्णोः प्रसादतः । पूर्वं भगीरथेनैव याचितोऽहं तु पार्वति ॥ २१

तदा दत्ता इयं गङ्गा विष्णुलोकमभीप्सुना । कश्यपाय पुनर्दत्ता ऋषीणां वचनायतः ॥ २२

इयं वै काश्यपी गङ्गा रोगदोषहरा सदा । या इयं कथ्यते लोके युगे वै नामपूर्वकम् ॥ २३

तदहं कथयिष्यामि शृणु सुन्दरि तत्त्वतः । कृते कृतवती नाम त्रेतायां गिरिकर्णिका ॥ २४

द्वापरे चन्दना नाम कलौ साध्रमती स्मृता । दिने दिने विशेषेण स्नानार्थं तु नराश्च ये ॥ २५

सर्वपापविनिर्मुक्ता यान्ति विष्णोः सनातनम् । पुष्पावतरणे तीर्थे सरस्वत्यां तथैश्वरि ॥ २६

केदारे च कुक्षेत्रे यत्फलं स्नानतो भवेत् । तत्फलं तु भवेन्नित्यं साध्रमत्यां दिने दिने ॥ २७

भवतीति न संदेहो व्यासस्य वचनं यथा । नन्वस्येऽपरपक्षे तु लोहपञ्चां सुरैश्वरि ॥ २८

अभावाद्यादिने सम्यक्श्राद्धदानेन यत्फलम् । नरस्तत्फलमाप्नोति साध्रमत्यवगाहनात् ॥ २९

१ क. ज. काश्यपत्वं । फ. काशरत्नं । २ क. गङ्गिकी । ड. गङ्गिकी । ३ क. य. चन्द्रिका । ४ ड. स्मृता ।

माघमासे प्रयागे तु प्रातःस्नानेन यत्फलम् । तत्फलं समवाप्नोति साध्रमत्यवगाहनात् ॥ ३०
 कार्तिक्यां कृत्तिकायोगे श्रीस्थले माघवाग्रतः । तत्फलं लभते मर्त्यः साध्रमत्यवगाहनात् ॥ ३१
 एषा श्रेष्ठतमा देवि सर्वलोकेषु पावनी । इयं धन्यतमा देवि पवित्रा ह्यधनाशिनी ॥ ३२
 यस्यां वै साध्रमर्त्यां च एते तिष्ठन्ति नित्यशः । पूर्वसंवन्धिनां ये च उत्तरे ये तथा पुनः ॥ ३३
 पाश्चात्या दाक्षिणात्याश्च सर्वे ह्यायान्ति नित्यशः । तीर्थयात्रामिषेणैव खेटके ब्रह्मसंनिधौ ॥ ३४
 आयान्ति सर्वदा देवि कार्तिक्यां च न संशयः । तत्र श्राद्धं प्रकुर्वन्ति तथा वै विप्रभोजनम् ॥ ३५
 नानाधर्मान्प्रकुर्वन्ति नानायज्ञांश्च नित्यशः । विविधानि च दानानि प्रकुर्वन्ति जनाः सदा ॥ ३६
 चतुर्युगेषु सर्वेषु नात्र कार्या विचारणा । यवक्रीतोऽथ रैभ्यश्चै कक्षीवानुश्लिजस्तथा ॥ ३७
 भृगुराङ्गिरास्तथा कण्वो मेधावी च पुनर्वसुः । वन्दी च गुणसंपन्नः प्राच्यां दिशि उपाश्रिताः ॥ ३८
 उदीच्यां ये महाभागा मधुमत्प्रमुखास्तथा । सुमधुश्च महाभागो दत्तात्रेयश्च वीर्यवान् ॥ ३९
 ऋषिर्दीर्घतमाश्चैव गौतमः कश्यपस्तथा । श्वेतकेतुः कहोदश्च पुलहो देवलस्तथा ॥ ४०
 विश्वामित्रभरद्वाजौ जमदग्निश्च वीर्यवान् । ऋचीकपुत्रो गर्गश्च ऋषिरुद्रालकस्तथा ॥ ४१
 देवशर्माऽथ धौम्यश्च आस्तिकः कश्यपस्तथा । लोमशो नाभिकेतुश्च लोमहर्षण एव च ॥ ४२
 ऋषिरुद्रग्रवाश्चैव भार्गवश्चयवनस्तथा । वालखिल्यादयो ये च सर्वे गच्छन्ति तत्र वै ॥ ४३
 कृतस्नाना निराहाराः सदा विष्णुपरायणाः । शङ्खचक्रधराः सर्वे तटे तिष्ठन्ति नित्यशः ॥ ४४
 पितृतीर्थं गया नाम सर्वतीर्थवरं शुभम् । यत्राऽऽस्ते देवदेवेशः स्वयमेव पितामहः ॥ ४५
 गीता या पितृभिर्गाया श्राद्धभागमभीप्सुभिः । एष्टव्या बहवः पुत्रा यथैकोऽपि गयां व्रजेत् ॥ ४६
 यजेत ह्यश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् । तथा वाराणसी पुण्यां पितॄणां बल्लभा सदा ॥ ४७
 या चैव मम सान्निध्याद्भुक्तिमुक्तिफलप्रदा । ममाऽऽज्ञया तु देवेशो विन्दुमाघवसंज्ञकः ॥ ४८
 नित्यं तिष्ठति देवेशि वाराणस्यां विशेषतः । अतो धन्यतमा श्रेष्ठा पुरीयं मम सर्वदा ॥ ४९
 पितॄणां बल्लभं तीर्थं पुण्यं वै विमलेश्वरम् । पितृतीर्थं प्रयागं च सर्वतीर्थसमन्वितम् ॥ ५०
 साध्रमत्युदके देवि आयान्ति वचनान्मम । वटेश्वरश्च भगवान्माघवेन समन्वितः ॥ ५१
 दशाश्वमेधिकं पुण्यं गङ्गाद्वारं तथैव च । मन्त्रियोगाच्च देवेशि साध्रमर्त्यां वसन्ति हि ॥ ५२
 नन्दाऽथ ललिता देवि तीर्थं यत्सप्तधारकम् । तथा मित्रपदं नाम केदारं शंकरालयम् ॥ ५३
 गङ्गासागरमित्याहुः सर्वतीर्थमयं शुभम् । तीर्थं ब्रह्मसरस्तद्गच्छतद्रुसलिले हृदे ॥ ५४
 तीर्थं तु नैमिषं नाम चाऽऽज्ञया मम सर्वदा । साध्रमत्युदके देवि निवसन्ति न संशयः ॥ ५५
 श्वेता वल्कलिनी पुण्या ततः श्वेता हिरण्ययी । हस्तिमत्यथ वार्वाङ्गी नदी सागरगामिनी ॥ ५६
 पितॄणां बल्लभा श्वेताः श्राद्धकोटिफलप्रदाः । तत्र श्राद्धानि देयानि पुत्रैः पितृहिताय वै ॥ ५७
 पौडलं वपुषाख्यं च नगरं तत्र सुन्दरि । साध्रमर्त्या सहैषैताः प्राप्ता नद्यो विशेषतः ॥ ५८
 तत्र स्नानं च दानं च ये कुर्वन्ति नरा भुवि । इह लोके सुखं भुक्त्वा यान्ति विष्णोः सनातनम् ॥ ५९
 जम्बुद्वीपं महापुण्यं यत्र पुण्यं विवर्धते । तत्राऽऽर्याख्यं महापुण्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ६०
 नीलकण्ठमिति ख्यातं तीर्थं नन्दहृदस्तथा । तथा रुद्रहृदस्तीर्थं पुण्यं रुद्रमहालयम् ॥ ६१
 मन्दाकिनी महापुण्या तथाऽच्छोदा महानदी । साध्रमर्त्यां वैहन्त्येताः स्वात्मनाऽदर्शने गताः ॥ ६२

धूमं मित्रपदं नद्वर्जनाथं हृषद्वरम् । क्षिप्रा नदी महाकालं तथा कालंजरो गिरिः ॥ ६३
 गङ्गाश्रुतं हरोद्रेदं नमोदाकारमेव च । गङ्गापिण्डमदानेन समान्याहुर्मनीषिणः ॥ ६४
 गतानि श्रमतीर्थानि साभ्रमत्युत्तरे तटे । गुप्तीकृतानि तीर्थानि देवब्रह्मपुराणैः ॥ ६५
 स्मरणादायि लोकानां पापघ्नानि महेश्वरि । किं पुनः श्राद्धदातॄणां मानवानां सुरेश्वरि ॥ ६६
 अकारं पितृनीथं च कावेरी कपिलोदकम् । संभेदधण्डवेगायास्तथैवामरकण्टकम् ॥ ६७
 कुन्धश्चाच्छतगुणमस्मिन्मानादिकं भवत् । वार्धघ्नीसंगमे देवि गणेश्वरपुरःसरः ॥ ६८
 साभ्रमत्यां पुरा नीतं गणस्तीर्थकदम्बकम् । एष बृहद्वतः श्रोतस्तीर्थानां संगमो मया ॥ ६९
 वागीशोऽपि न शक्नोति तीर्थानां तत्र विस्तरम् । सत्यं तीर्थं द्यानीर्थं तीर्थमिन्द्रियनिग्रहः ७०
 तस्मान्नीथं प्रयत्नेन स्नानं कुर्यान्न संग्रहः । श्रान्तःकाले मुहूर्तस्त्रीनृवाहस्तावदेव तु ॥ ७१
 तदा स्नानादिकं तीर्थं देवानां प्रीतिदायकम् । मध्याह्नन्निपुहृतैः स्यादपराहस्ततः परम् ॥ ७२
 पितॄणां प्रीतिजननं स्नानपिण्डादिनर्पणम् । सायाह्नस्निपुहृतैः स्यात्स्नानं तत्र न कारयेत् ॥ ७३
 राज्ञी नाम मा चेला गार्हिता सर्वकर्मसु । अहो मुहूर्तो विख्याता दश पञ्च च सर्वदा ॥ ७४
 उत्राष्टमो मुहूर्तोऽयं न कालः कुपयः स्मृतः । मध्याह्न सर्वदा यस्मान्मन्दो भवति भास्करः ॥ ७५
 तस्मादनन्तकालदः पितॄणां पिण्डदानतः । मध्याह्नः खड्गपार्श्वं च तथा नेपालकम्बलः ॥ ७६
 रूपं दर्भास्तथा गावो दूर्वाहित्रः कुतपस्त्रिजलाः । पापं कुत्सितमिल्वाहुर्नस्य संतापकारकाः ७७
 अष्टावैत यन्तस्मात्कुतपा इति विधुताः । ऊर्ध्वं मुहूर्तोऽन्कुनपाशम्मुहूर्तचतुष्टयम् ॥ ७८
 मुहूर्तपञ्चकं चतस्त्रिंशदकालोऽयमिष्यते । विष्णोर्दहसमुद्भूताः कुशाः कृष्णतिलाः स्यूताः ॥ ७९
 श्राद्धस्य रक्षणार्थाय ज्वेवमाहुर्दिव्यकसः । तिलोदकाञ्जलिर्द्वया जलस्थस्तीर्थवासिभिः ॥ ८०
 सद्भेदहस्तरकेन श्राद्धमेवं न हिरूपते । साभ्रमत्यां नामधैर्येति तीर्थप्रवेग्नम् ॥ ८१
 कारयित्वा मया देवि दत्ता वै कश्यपाय च । मम भक्तः कश्यपोऽसौ बहुभ्यो मम सर्वदा ॥ ८२
 तस्माद्वाचा इयं गङ्गा पवित्रा पापनाशिनी । साभ्रमत्यां महाभागे तीर्थं वै ब्रह्मचारिके ॥ ८३
 आत्मानं च प्रतिष्ठाप्य तन्नाम्ना शंकरो ब्रह्म । स्थितो लोकहितार्थाय ब्रह्मचारीशसंज्ञकः ॥ ८४
 साभ्रमत्या उपकण्ठे ब्रह्मचारीशसंज्ञके । कलौ भक्तो विशेषेण पूजनं कुरुते यदा ॥ ८५
 इह लोके सुखं भुक्त्वा याति शैवपदं महत् । महद्भिर्व्याधिभिश्चैव पीडितो यदि गच्छति ॥ ८६
 तस्याऽऽशु नश्येत्स व्याधिर्दर्शनाच्च महेश्वरि । गत्वा वै तस्य संस्थाने लुपत्वासी जितेन्द्रियः ८७
 पूजनं कुरुते भक्त्या राज्ञो तित्थुन्पुनिश्चलः । तदाऽहं योगिरूपेण दर्शनं तस्य वामि हि ॥ ८८
 ददामि वाञ्छितान्कामान्सत्यं सत्यं वरानने । मम स्थाने विशेषेण समायाति च ये जनाः ८९
 तेषां व्याधिप्रशमनं करोषि सुचिरादहम् । चतुरशीतिसंज्ञो यो व्याधिः संकथितो मया ॥ ९०
 सै च व्याधिर्दिनत्रयेत दर्शनादेव सुन्दरि । न लिङ्गं वर्तते तत्र मयैकं नगनन्दनि ॥ ९१
 स्थानमार्धं तु तत्रैव मामकं नात्र संशयः । एकस्मिन्नेव काले तु अस्यां भूमौ महातपाः ॥ ९२
 राजा वै सूर्यवंशीयो ब्रह्मदत्तस्तु बर्षवान् । तेन राज्ञा तपस्तप्तं बहुकालं सुरेश्वरि ॥ ९३
 पञ्चाधिसाधनं तेन कृतं च बहुधा ततः । मासोपवासकृदिनीं तपोसि तस्मान्नेकशः ॥ ९४

१ क. विप्र । २ ज. फ. स्याच्छादं तं । ३ ज. फ. 'सी तामसी वै' । ४ क. भक्तिवि । ५ क. न. सत्यं न्या ।
 ६ इ. न. 'ति तपस्तप्ता' ।

एवं बहुतरं कालं राज्ञा तप्तं तपो महत् । मृत्युक्षोऽहं तदा जातो वरार्थं वरवर्णिनि ॥ ९५
 ब्रह्मदत्तं शृणुष्व त्वं महद्वाक्यं नरेश्वर । यं यं वाञ्छयसे नित्यं तं तं दक्षि न संशयः ॥ ९६
 तेनोक्तं मम देवेश वाञ्छितं यदि दीयते । एक एव वरो देव दीयतां मम सर्वदा ॥ ९७
 मम नाम्ना तु देवेशैतत्सरः संप्रजायताम् । तेन वाक्येन तुष्टेन वरो दत्तो मयाऽनघे ॥ ९८
 तदाऽहं तेन वै सार्धं निवसामि सुरेश्वरि । अत्र स्थित्वा निराहारा भक्तिं कुर्वन्त्यनेकशः ॥ ९९
 ददामि वाञ्छितान्कामान्यावदिन्द्राश्चतुर्दश । अत्राऽऽगत्य तु ये विप्रा रुद्रजाप्यादिकं च यत् ॥
 प्रकुर्वन्ति विशेषेण तेषां दासि शृणुष्व तत् । स्त्रीसौख्यं पुत्रसौख्यं च लक्ष्मीवृद्धिकरं पुनः १०१
 यश्च ऐश्वर्यमेवापि तथा रोगादिनाशनम् । तत्सर्वं प्राप्यते क्षिप्रं वाञ्छितं वै कलौ युगे ॥ १०२
 अस्मिन्कलौ युगे घोरे मद्रक्ता भुवि पार्वति । अत्राऽऽगत्य प्रकुर्वन्ति स्नानदानादिकाः क्रियाः
 ददामि वाञ्छितानर्थान्सत्यं सत्यं सुरेश्वरि । ब्रह्मदत्तस्तु तन्नाम्ना द्वितीयं ब्रह्मचारिणम् ॥ १०४
 गङ्गाधरं प्रतिष्ठाप्य उपित्वा दिनपञ्चकम् । स राजा गतवांस्तत्र स्वके राज्ये ततः पुनः ॥ १०५
 ब्रह्मदत्तस्तु विख्यातो लोके वै परमो महान् । राज्यं चकार धर्मज्ञो ह्ययुतं वर्षसंज्ञकम् ॥ १०६
 ततो वै कतिकालं च राज्यं भुक्त्वा स वै पुमान् । गतवाञ्छिवलोकं तं ब्रह्माख्यं पदमुत्तमम् ॥
 देवौ द्वौ तत्र वर्तते मम नामाभिधायकौ । एको वै ब्रह्मचारीशो ह्यन्यो गङ्गाधरः स्मृतः ॥ १०८
 मम स्थाने विशेषेण पूजां कुर्वन्ति ये जनाः । तेषां सर्वं ददामीह वाञ्छितं नात्र संशयः ॥ १०९
 स्थानमेव सदा लिङ्गं ज्ञातव्यं बुद्धिभिः सदा । तत्र पुष्पं च धूपं च नैवेद्यं विविधं तथा ॥ ११०
 यः करोति मम प्राज्ञः स सर्वं लभते ध्रुवम् । बिल्वपत्रैश्च पुष्पैश्च तथा वा चन्दनादिभिः ॥ १११
 पूजां कुर्वन्ति मत्स्थाने तेषां सर्वं ददाम्यहम् । य इदं शृणुयान्नित्यं ब्रह्मचारी कथानकम् ११२
 इह लोके सुखं प्राप्य ब्रजते शिवसंनिधौ । यत्र गङ्गाधरो देवो नित्यं तिष्ठति भूतिदः ॥ ११३
 ब्रह्मचारीशसंज्ञस्तु द्वितीयो वर्तते सदा । ताभ्यां ध्यानसमायोगाच्छिवत्वमश्नुते ध्रुवम् ॥ ११४
 दर्शनान्नश्यते रोगः पूजनादायुराप्नुयात् । स्नानात्तत्र तु देवेशि मुक्तिभागी न संशयः ॥ ११५
 शृणु सुन्दरि वक्ष्यामि तीर्थं परममद्भुतम् । राजस्वङ्ग इति ख्यातं साभ्रमत्यां विशेषतः ॥ ११६
 सूर्यवंशसमुत्पन्नो राजा वैकर्तनस्तथा । दुराचारी तु पापात्मा ब्राह्मणानां च निन्दकः ॥ ११७
 गुरुद्रोही सदाऽतुष्टो निन्दकः सर्वकर्मणाम् । परदाररतो नित्यं नित्यं विष्णुप्रदूषकः ॥ ११८
 प्रजापीडनकं नित्यं करोति बहुधातकः । एवंविधः स दुष्टात्मा पृथिव्यां वर्तते सदा ॥ ११९
 कतिचिच्च गते काले शृणु सुन्दरि तत्त्वतः । पापेन दैवयोगाच्च कुष्ठित्वं समजायत ॥ १२०
 निरीक्ष्य स्वशरीरं तु विचार्य च पुनः पुनः । किं कर्तव्यमिति ध्यायन्नितिचिन्तापरोऽभवत् ॥
 कदाचिदैवयोगाच्च क्रीडाव्यं गतवान्वने । तत्र साभ्रमतीतीरं समासाद्य स तिष्ठति ॥ १२२
 तत्र स्नानं कृतं तेन पीतं पानीयमुत्तमम् । तेनोक्तं ते(दके)न संजातं शरीरं दिव्यसंज्ञकम् ॥ १२३
 यथा स्वर्णमयी मूर्तिर्दृश्यते नगनन्दिनि । तद्वदेव तु संजातः स राजा नात्र संशयः ॥ १२४
 दिव्यरूपमनुभाष्य कियत्कालं ततो वृषः । राज्यं भुक्त्वा तु देवेशि गतो वै परमं पदम् ॥ १२५
 तदा तीर्थमिदं जातं राजस्वङ्गेतिसंज्ञकम् । अत्र स्नानं प्रकुर्वन्ति दानं ये वै ददन्ति च ॥ १२६
 इह लोके सुखं भुक्त्वा यान्ति विष्णोः सनातनम् । न रोगो वर्तते तेषां न शोकश्च कदाचन ॥

प्रत्यहं कुरुते स्नानं खट्वेऽस्मिन् राजसंज्ञके । [१] यो नरः प्राप्नुयात्स्वर्गं ब्रह्मायैः स च पूज्यते ॥
 कृते सत्येश्वरो नाम त्रेतायां भुवनेश्वरः । राजेश्वरः समाख्यातो द्वापरे नगनन्दिनि ॥ १२९
 अस्मिन्कलियुगे घोरे गुप्तीभूतोऽयं विश्वराट् । अतो वै तीर्थं संभूतं राजखट्वेति संज्ञकम् ॥ १३०
 पितॄणां तर्पणं चात्र श्रद्धया ये प्रकुर्वते । ते नराः पुण्यकर्माणः पृथिव्यां परिकीर्तिताः ॥ १३१
 ब्रह्मघ्ना बालहन्तारः स्नानं येऽत्र प्रकुर्वते । तैर्दोषं रहितास्ते च गच्छन्ति शिवसंनिधौ ॥ १३२
 नीलोत्सर्गं करिष्यन्ति साध्रमत्यां नराश्च ये । तेषां तु पितरस्तृप्ता यावदाभूतसंभ्रवम् ॥ १३३
 इदमाख्यानकं दिव्यं राजखट्वेति संज्ञकम् । ये शृण्वन्ति नरा देवि न तेषां विद्यते भयम् ॥
 रोगद्रोषा विनश्यन्ति श्रवणात्पदनात्ततः ॥ १३४

इति धीनहापुराणे पाप उत्तरराष्ट्र उग्रामहेश्वरसंवादे साध्रमतीमाहात्म्यकथनं
 नर्मिर्द्वाविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८३०९

अथ द्वाविंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीपार्वत्युवाच—

साध्रमत्यपि यान्देशान्दिकुण्डाद्दिनिःसृता । गच्छन्ती पावयामास तांस्तान्देशान्दत्स्व नः ॥
 चकार कानि तीर्थानि विलङ्घ्यादुदपर्वतम् ॥ १

सूत उवाच—

इति संनोदितो देव्या महेशः किल विश्वराट् । उवाच वचनं तां वै पार्वतीं विश्वमोहिनीम् ॥ २
 श्रीमहादेव उवाच—

नन्दिकुण्डात्प्रथमतस्तीर्थोत्तरमपावनात् । कपालमोचनं तीर्थं मुनिभिः संप्रकारितम् ॥ ३
 सर्वतेजोधिकं तीर्थं पावनात्पावनं परम् । अत्र मया परित्यक्तं कपालं ब्रह्मसंज्ञकम् ॥ ४
 कपालमोचनं तीर्थं मत्तो जातं हि पार्वति । पावनं सर्वभूतानां प्रकटं लोकविश्रुतम् ॥ ५
 कपालकुण्डमाख्यातं तत्तीर्थं तीर्थराजकम् । यत्र देवास्तथा नागा गन्धर्वाः किनरादयः ॥ ६
 निवसन्ति महात्मानस्तत्तीर्थं निर्मले शुभे । त्रैलोक्यविश्रुतं तीर्थं ज्ञानदं मुक्तिदायकम् ॥ ७
 तत्र स्नात्वा शुचिर्भूत्वा कपाले मां प्रपूजयेत् । उपोष्य रजनीमेकां कृत्वा ब्राह्मणभोजनम् ॥ ८
 तत्रापि बद्धदानेन नाऽग्निहोत्रफलं लभेत् । तस्मिंस्तीर्थे तु यः कश्चिद्दर्शनव्रतमास्थितः ॥ ९
 स त्यक्त्वा देहमात्मीयं शिवलोकं व्रजेद्भ्रुवम् । अस्मिंस्तीर्थे पुरा स्नानात्सौदासो ब्रह्महत्याया
 मोचितो विमलं ज्ञानं प्राप्तवान्वै सुरेश्वरि । भगीरथान्वये जातः सुदासाख्यो महाबलः ॥ ११
 तस्य पुत्रो मित्रसहः सौदास इति विश्रुतः । वसिष्ठशापतः प्राप्तो सौदासो राक्षसीं तनुम् ॥ १२
 साध्रमत्यै कृतस्नानो विमुक्तः शापजादयात् । अत्र गङ्गा च यमुना गोदावरी सरस्वती ॥ १३
 त्रिदिवीर्धे वसन्त्येताः पवित्राः पुण्यदाः सदा । गोदानं भूमिदानं च पृथ्वीदानं तथैव च ॥ १४
 कन्यादानं विशेषेण कर्तव्यं ज्ञानिभिर्नरैः । एतद्दानसमं श्रेष्ठं साध्रमत्यवगाहनम् ॥ १५

* धनुषिहस्तमर्तः पाठः ज. पुस्तकस्थः ।

१ य. "नपूज" ।

यत्र वै सकलान्येव पतितानीह भूतले । वारिणां स्पर्शमात्रेण शुद्धत्वं यान्ति तान्यपि ॥ १६
अत्र श्राद्धं प्रकुर्वाणो नरो वै भक्तितत्परः । पितरस्तस्य संतुष्टा गच्छन्ति परमं पदम् ॥ १७
एतदाख्यानकं दिव्यं ये शृण्वन्ति नराः सदा । सर्वपापविनिर्मुक्ता विष्णोः सायुज्यमाप्नुयुः १८
कर्मणा मनसा वाचा ये स्तुवन्ति महेश्वरम् । न तेषां विद्यते दुःखं यावदाभूतसंश्रुतम् ॥ १९
इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमामहेश्वरसंवादे नन्दितीर्थमहिमकथनं नाम द्वाविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८३२८

अथ त्रयाक्षिरादधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच—

अर्थे मुन्युपदेशेन यथा साध्रमती नदी । समायाता विकीर्णं च वनं विप्रर्षिसेवितम् ॥ १
बहुधा जलवेगेन पर्वतानां च रोधतः । सप्तधा प्रविभक्ता सा दक्षिणोदधिगामिनी ॥ २
आद्या साध्रमती पुण्या द्वितीया सेटिका (श्वेतका) तथा । तृतीया वैकुला पुण्या चतुर्थी च हिरण्मयी
सर्वपापहरा प्रोक्ता हस्तिमत्पथ पञ्चमी । वेत्रवती सा षष्ठी स्याद्वेत्रेण निर्मिता पुरा ॥ ४
इयं सा परमा देवी वृत्रकूपाद्विनिःसृता । वेत्रवती ततो जाता महापापप्रणाशिनी ॥ ५
भद्रामुर्खी सुभद्रा या सप्तमी लोकपावनी । एतैस्तु सप्तभिर्देवि तांस्ताञ्जनपदानथ ॥ ६
पैवित्रीकृत्य चैकेन सप्तस्रोताः प्रतिष्ठिता । विकीर्णतीर्थं यः श्राद्धं पितृनुद्दिश्य दास्यति ॥ ७
गयापिण्डप्रदानस्य फलं यच्चन्द्रविष्यति । अवकीर्णीच्युता ये च लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥ ८
ते विकीर्णे प्रमुच्यन्ते दत्ते पिण्डोदकादिके । तत्र श्राद्धं तु यः कुर्याद्वाणपत्यं भवेद्ब्रह्मवम् ॥ ९
तस्मात्रयीविधानेन श्रद्धया श्राद्धमाचरेत् । अस्मिन्स्तीर्थे विशेषेण सप्तनद्युदये द्विजाः ॥ १०
स्नानं कुर्वत विमेन्द्रा ऋषिलोकमभीप्सवः । इत्युक्तं कश्यपेनाथ द्विजान्प्रति विशेषतः ॥ ११
यदि चेत्क्रियते स्नानं सर्वदुःखापहः सदा । तीर्थानां प्रवरं तीर्थं क्षेत्राणामुत्तमोत्तमम् ॥ १२
तीर्थमेतद्विकीर्णं च शुभदं रोगदोषहृत् । कुर्वन्त्यत्र विशेषेण ये स्नानं सर्वदा कलौ ॥ १३
ते नराः पुण्यभाजो हि जायन्ते नात्र संशयः । गयातीर्थसमं तीर्थं विकीर्णं पावनं परम् ॥ १४
पितृणां पुण्यदं नित्यं लोकानां दुःखनाशनम् ॥ १५

*इति विकीर्णतीर्थम् ।

तीर्थोदस्मात्परं तीर्थं श्वेतोद्भवमनुत्तमम् । यत्र श्वेता नदी जाता संस्पृष्टोदरभस्मना ॥ १६
विश्रुता त्रिषु लोकेषु सर्वपापप्रणाशिनी । हराङ्गभस्मसंयोगाज्जाता देवैस्तु मानिता ॥ १६
तस्यां स्नानं शुचिर्दान्तस्त्रिरात्रमुचितः पुमान् । महाकालेश्वरं दृष्ट्वा रुद्रलोके महीयते ॥ १७
पिण्डान्पितृभ्यो यो दद्याच्चस्यास्तीरे कुशैस्तिलैः । सुतृप्ताः पितरस्तस्य भवन्तीति न संशयः ॥
श्वेतगङ्गा महापुण्या दुःखदारिद्र्यमोचनी । यत्र स्नात्वा तु भो देवि परं (दं) गच्छति तस्य वै १९
तस्या वै संगमे पुण्ये नित्यं तिष्ठामि पार्वति । यच्च दानं प्रकुर्वन्ति स्नानं वै तत्र सुन्दरि ॥ २०

* अत्र स. संज्ञितपुस्तकेऽध्यायसमाप्तिर्वर्तते ।

१ ड. न. तद्वत्त्वं । २ क. ज. "य नन्दिप्रदेशात्तु य" । ३ क. चक्रिनी । ४ वल्कला । ५ क. "स्त्री सुखं प्राप्या
त" । ६ ज. क. "स्त्री शुभप्राया । ५ ड. स. विवित्रीकृत्य" । ६ ड. न. संवत्सरे । ७ ज. "न येन तु मु" ।

तदनन्तफलं तेषां भवते नात्र संशयः । तत्र भूतेश्वरो देवः संगमे वसते ध्रुवम् ॥ २१
तत्र धूपं च पुष्पं च मालां चाऽऽरातिकं तथा । ये कुर्वन्ति नरश्रेष्ठास्ते नराः पुण्यरूपिणः ॥ २२
विश्वदत्तं समादाय यो ददाति शिवोपरि । वाञ्छितं लभते नित्यं श्वेतायां शिवसंनिधौ ॥ २३
इति श्वेततीर्थम् ।

श्रीमहादेव उवाच—

गणतीर्थं ततो गच्छेत्तीर्थयात्रापरायणः । त्रिविष्टपमिति प्रोक्तं गणैस्तच्चन्दनातटे ॥ २४
त्रिविष्टपे नरः स्नात्वा पापान्पास्यां समाहितः । संशयो नात्र कुर्वीत मुच्यते ब्रह्महृत्पया ॥ २५
चतुरो वार्षिकान्मासान्स्थितिर्यस्य त्रिविष्टपे । सोऽपि पुण्यो मेहाभागो रुद्रलोके महीयते ॥ २६
गणतीर्थं नरः स्नात्वा कृष्णाष्टम्यामुपोषितः । वकुलासंगमे स्नात्वा स्वर्गं गच्छति मानवः ॥ २७
तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा वकुलेशं विलोक्य च । गणेश्वरप्रसादेन गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ २८
इदं पवित्रं परमं पुण्यायुष्यविवर्धनम् । श्रुत्वा तु लभते पुण्यं गङ्गास्नानसमं नरः ॥ २९
अत्र स्थित्वा निराहारी जितेन्द्रियः समाहितः । जपत्येवं परं देवं गणेश्वरं मनोरमम् ॥ ३०
संभ्रामोत्पल्लिखलान्भोगानस्तथं सत्यं वरानने । अत्र राजा सोमवंशी विश्वदत्तः स वीरवान् ३१
तेन तपो महत्तमं बहुकालं सुरेश्वरि । गाणपत्यं तदा प्राप्तं श्रीगणेशप्रसादतः ॥ ३२
वसिष्ठो वामदेवश्च कश्यपः कौपीनको मुनिः । भारद्वाजोऽङ्गिराश्चैव विश्वामित्रोऽथ वामनः ॥ ३३
एते वै मुनयः सर्वे पुण्यरूपा महेश्वरि । नित्यं सेवां प्रकुर्वन्ति श्रीगणेशप्रसादतः ॥ ३४
अपुत्रो लभते पुत्रान्निर्धनो लभते धनम् । अविद्यां लभते विद्यां मोक्षार्थी मोक्षमाप्नुयात् ॥ ३५
किमन्यद्बहुनोक्तेन भूयो भूयो वरानने । यत्र स्नानं प्रकुर्वीत पूजनं वा करोति यः ॥ ३६
सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् । शिवाय विष्णुरूपाय विष्णवे शिवरूपिणे ॥
नान्तरं देवि पश्यामि श्रीविष्णोश्च प्रसादतः ॥ ३७

इति श्रीमहापुराणे पाद उत्तरखण्ड उग्रामहेश्वरसंवादे सांभ्रमतीमाहात्म्ये विंशतितीर्थशततीर्थवकुलसंगमगत-

गणतीर्थवर्णनं नाम त्रयविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

आदितः श्रीकानां समष्ट्यङ्काः—३८३६५

अथ चतुर्विंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच—

सांभ्रमत्पुत्रे कूले अतितीर्थमिति स्मृतम् । तस्याथोत्तरपूर्वेण नातिदूरे कृतास्पदम् ॥ १
तीर्थं पौलेश्वरं नाम चण्डी यत्र प्रतिष्ठिता । पीठं तथोगमातृणां सर्वसिद्धिविधायकम् ॥ २
यत्र ताः सर्वदेवानां कार्यायै यातरः स्मृत्यः । परमं यत्नमास्थाप्य लोकानुग्रहकारणात् ॥
त्रिरात्रमुपितो भूत्वा तस्मिंस्तीर्थे दृढव्रतः । अभिगच्छेत्तपीशानं देवेशं चण्डिकेश्वरम् ॥ ४
सांभ्रमत्पां कृतस्नानो मातृतीर्थेऽस्य संनिधौ । समाधिविधिना युक्तो गच्छेद्देवां मातृमण्डलम् ॥ ५

+ अत्र क. ज. छ. संशितपुस्तकेष्वप्यावसमासिर्वैते ।

गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः । अग्नितीर्थे नरः स्नात्वा चायुष्ठादर्शने कृते ॥ ६
 न भयं जायते तस्य रक्षोभूतपिशाचजम् । गोष्कगयानदी यत्र साध्रमत्यां तु संगता ॥ ७
 तत्र तीर्थसहस्राणि तिष्ठन्ति च सुरेश्वरि । श्राद्धं तत्र प्रकर्तव्यं तिलचूर्णेन पार्वति ॥ ८
 पिण्डान्दत्त्वा द्विजान्भोज्याक्षयं पदमवाप्नुयात् । यत्रै कुकर्दमो राजा पापिष्ठो दुर्धरः खलः ॥ ९
 मूढोऽहंकारसंयुक्तो द्विजानां परिनिन्दकः । गोघ्नोऽयं वाल्हा चैव पापिष्ठो दुर्मदः सदा ॥ १०
 राज्यं प्रकुर्वतस्तस्य पुरे पिण्डारसंज्ञके । तदा मूर्तिं समापन्नोऽधर्मयोगे सुरेश्वरि ॥ ११
 मृतोऽसौ तत्र संजातः प्रेतरूपो महेश्वरि । पीतास्यः शुष्कतुण्डश्च पीतरोमाश्च कर्कशः ॥ १२
 उच्चैस्तरो बहुरोमा क्षुत्पिपासाप्रपीडितः । वायुभक्षमकुर्वाणः प्रगच्छति इतस्ततः ॥ १३
 बहुभैतैः समायुक्तो हाहेति करुणं रुदन् । किं कर्तव्यमिति प्राहुः प्रेतास्ते वै समीपगाः ॥ १४
 तेऽपि रोदनमाचक्रुः क्षुत्पिपासादिपीडिताः । न प्रापुस्ते दुरात्मानो राज्ञः संगतिमागताः ॥ १५
 राज्ञा सार्धं च गच्छन्ति लोकान्विजजनकान्वहन् । नोदकमथवा चान्नं न मार्गो दृश्यते कदा ॥ १६
 ते प्रेतौ दुष्टरूपाश्च विचरन्ति महीतले । भक्षन्ति शवमांसानि पिवन्ति रुधिरं सदा ॥ १७
 एवं कुकर्दमो राजा सदा तैः परिवारितः । कदाचिदैवयोगेन गुरोराश्रममन्वगात् ॥
 पूर्वजन्मकृतं पुण्यं तेन योगेन संगतः ॥ १८

श्रीपावैत्युवाच—

किं कृतं तेन वै पुण्यं वद विश्वेश्वर प्रभो । अयं पापी दुरात्मा च ब्राह्मणानां च निन्दकः ॥
 सत्संगतिः कथं जाता तन्मे विस्तरतो वद ॥ १९

श्रीमहादेव उवाच—

एतेन नरदेवेन पूर्वजन्मनि यत्कृतम् । तत्सर्वं कथयिष्यामि शृणु त्वं नगनन्दिनि ॥ २०
 पूर्वजन्मन्ययं विप्रो ब्राह्मणो वेदपाठकः । संपूज्य च महादेवं कृत्वा चातिथिपूजनम् ॥ २१
 भोजनं कुरुते नित्यमसौ वाढवसच्चमः । तेन पुण्यप्रभावेन पुरे पिण्डारसंज्ञके ॥ २२
 राजा वै तत्र संजातः कुकर्दम इति स्मृतः । कर्मणा मनसा चैव न कृतं पुण्यमेव च ॥ २३
 तेन दैवाभियोगेन मृतो वै प्रेतराडभूत्+ । शुष्कास्यः शुष्करूपश्च पीतवर्णः करालकः ॥ २४
 गम्भीराक्षो महापापी दुष्टैः प्रेतैश्च संयुतः । ऊर्ध्वरोमा जटायुक्तः कालरूपो भयंकरः ॥
 एवं दृष्ट्वा तदा देवि विह्वलो वाढवोऽभवत् ॥ २५

कहोड उवाच—

अस्मिन्मनोरमे रम्ये स्थाने वै परमाद्भुते । अग्निपालेश्वरे तीर्थे नित्यं तिष्ठामि भूमिप ॥ २६
 यजमानैस्त्वमस्माकं कथं जातोऽसि प्रेतराट् । दुरात्मा दुष्टरूपश्च कालरूपो भयंकरः ॥
 केन कर्मविपाकेन जातो वै भूतले शुभे ॥ २७

+ एतदग्रे क. ज. फ. पुस्तकेषु 'पूर्वजन्मकृतं पुण्यं न नश्यति सुरेश्वरि । तेन पुण्याभियोगेन संगतो गुरुणाऽऽश्रमे ॥
 कहोडो वतते तत्र तेन दृष्टोऽयं प्रेतराट्' इत्याधिकम् ।

१ क. 'म'. गौष्करा च न'. २ ख. फ. गोष्करा या न'. ३ ग. गोष्करा च न'. ४ ग. द. गोष्कराया ।
 ५ क. ज. 'अ ककुर्द' । ख. च. फ. 'अ कुकर्द' । द. 'अ कुकर्दमो' । ४ ड. झ. ज. जना । ५ क. ज. ककुर्दमो । ६ ड.
 एकस्मिन्नवसरे देवि पू' । ७ ग. 'नयमः स्वाभिन्व' ।

प्रेत उवाच—

भृशु बाढव मे पापं पूर्वजन्मनि यत्कृतम् । अहं कुकर्दयो राजा पुरे पिण्डारसंज्ञके ॥ २८
तत्रस्योऽहं भया देव यत्कृतं तच्छृणुष्व हि । ब्रह्मणां हिंसनं चैव पुराऽसत्यादिभाषणम् ॥ २९
प्रजानां पीडनं चैव जीवानां हिंसनं सदा । गवां वै दुःखकर्तोऽहं ब्राह्मणव्रतलोपनम् ॥ ३०
अस्नातः सर्वदा नित्यं सज्जनानां प्रदूषकः । विष्णुनिन्दापरो नित्यं वैष्णवानां मणिन्दकः ॥ ३१
दुराचारो दुरात्मा च कुपोनिनिरतः सदा । यत्र तत्र प्रभुञ्जानो नाहं शौचपरायणः ॥ ३२
तेन कर्माभियोगेन मृतो वै द्विजराट्मतः । प्रेतयोनिं प्रपन्नोऽस्मि दुःखी जातो ह्यनेकधा ॥ ३३
यस्य माता पिता नास्ति यस्य स्वजनवान्धवाः । तस्य वै तु गुरुमोता गतिर्वै गुरुरेव च ॥
इति ज्ञात्वा तु भो ब्रह्मन्मुक्तिं दातुं त्वमर्हसि ॥ ३४

कहोड उवाच—

भृशु त्वं वृषतिश्रेष्ठ करिष्ये वचनं तव । मुक्तिं यास्पन्ति ते सर्वे त्वया सह न संशयः ॥ ३५
एकादशपुरोगात्र मेता ये तव संगताः । तेषां हि मुक्तिं दास्यामि तीर्थेऽस्मिन्नविक्रमेतः ॥ ३६

श्रीमहादेव उवाच—

तदा वै तेन [स च] विमेष [प्रस्तु] तीर्थे गत्वा सुरेश्वरि । सर्वे वै कारयामास तिलपिण्डोदकक्रियाः
न मासो न तिथिर्देवि तीर्थे गत्वा पुनः पुनः । कर्तव्यं श्राद्धकर्मादि ब्रह्मणोक्तं पुरा यैम ॥ ३८
कृते कर्मणि देवेशि मुक्तास्ते तीर्थराजके । विमानवरसंरुढास्ते गता मामकीं पुरीम् ॥ ३९
संगता गौष्करा यत्र साभ्रमत्या सुरेश्वरि । तत्र स्नानं च दानं च कोटियज्ञफलं भवेत् ॥ ४०
यत्राग्नितीर्थं वर्तते कपालेश्वरसंज्ञके । तत्र सा मुक्तिदा मोक्षा सत्यं सत्यं भवेद्भुवम् ॥ ४१

इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्डे उभाग्रहेश्वरसंवादे साभ्रमतीमाहात्म्ये चतुर्विंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८४०६

अथ पञ्चविंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच—

देव्यन्यत्संप्रवक्ष्यामि हिरण्यासंगमं महत् । यदा साभ्रमती गङ्गा सप्तस्रोताः पुराऽभवत् ॥ १
तदा सा ब्रह्मवनया सप्तस्रोतेति विद्युता । सप्तमं तद्विरण्याख्यं स्रोत इत्यभिधीयते ॥ २
तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा पापी गतिमवाप्नुयात् । कैक्षमभुमयोर्मध्ये सत्यवाक्नाम पर्वतः ॥ ३
तस्य प्राक्कुम्भहातीर्थं हिरण्यासंगमं शुभम् । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च ना शुभां गतिमाप्नुयात् ४
वनस्थस्यां ततो गच्छेद्दृष्ट्वा नारायणं हरिम् । तीर्थमप्सरसां पुण्यं हिरण्यासंगमेश्वरम् ॥ ५
यत्रावेशी पुरा जाता समस्ताप्सरसां शुभा । नरनारायणौ यत्र तपस्तेपतुरुचमम् ॥ ६
हिरण्यासंगमे रम्ये महापापहरे शुभे । यत्र वै ऋषयः सर्वे यजन्ति वीतकल्मषाः ॥ ७
चसिष्ठायाश्च ये विद्या वालखिल्यादयश्च ये-१ यत्र यजन्ति देवेशि हिरण्यायाश्च संगमे ॥ ८
यत्र हिरण्यं रूपं स्नानार्हं भवते भुवम् । कपिलागोसहस्रस्य दानेनैव तु यत्फलम् ॥ ९

१ ख. फ. "गणितलो" । २ ख. फ. च शृण्वीत्युतः । ३ ख. ड. अ. मया । ४ फ. "नं प्रकुर्वीत को" । ५ फ. मङ्गलम् ।

तत्फलं समवाप्नोति हिरण्यासंगमे सदा । दशान्वमेधे यत्पुण्यं ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ॥ १०
 तदनन्तगुणं पुण्यं हिरण्यासंगमे पुनः । तुलापुरुषदानेन यत्फलं समवाप्नुयात् ॥ ११
 तत्फलं लभते मर्त्यो हिरण्यासंगमे सदा । हिरण्याक्षो महादैत्यस्तेन तप्तं महत्तपः ॥ १२
 हिरण्यसदृशं तस्य शरीरमभवत्पुरा । जनमेजयोऽयं राजा वै स्नानं प्राकुरुतात्र हि ॥ १३
 ब्रह्महत्या गता तत्र [स्य] हिरण्यासंगमे तदा । विश्वामित्रोऽथ राजर्षिः स्नानार्थं वै समागतः ॥
 स्नानं कृत्वा विशेषेण गतोऽसौ मामर्को पुरीम् । ब्राह्मणो वा क्षत्रियो वा शूद्रो वाऽथ सुरेश्वरि
 स्नानं तत्र प्रकुर्वन्ति ते गच्छन्ति शिवालये ॥ १५

+इति हिरण्यासंगमं तीर्थम् ॥

महादेव उवाच—

ततो देवि प्रवक्ष्यामि हिरण्यासंगमादनु । धर्मावती नदी यत्र संगता सह गङ्गाया ॥ १६
 तत्र स्नात्वा नरो धन्यस्त्रिदिवं यात्यसंशयम् । तत्र धर्मकृतं तीर्थं यः पश्यति स पुण्यभाक् ॥ १७
 श्राद्धं तत्रैव ये कुर्युर्मुच्यन्ते पितृजाहणात् । ततस्तु मधुरातीर्थं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १८
 स्नातव्यं मधुरातीर्थं द्रष्टव्यो मधुरा[रो]हरिः । यत्र विश्रान्तवान्कृष्णो जरासंधभयाकुलः ॥ १९
 कंसासुमन्त्रे वृत्ते गन्तुकामः कुशस्थलीम् । उपित्वा सप्तरात्रं तु स देवश्चन्दनावटे ॥ २०
 भोजनद्वयान्धकृतो वीरैर्यादवैसकुलैः । मधुरातीर्थमासाद्य स्नानं कृत्वा विधानतः ॥ २१
 मधुरादित्यनामानं यत्र स्थापितवान्हरिः । अष्टादश सहस्राणि विषाणां यज्ञशालिनाम् ॥ २२
 स्थापयित्वा ययौ दत्त्वा यानानि विविधानि च । तत्र तीर्थसहस्राणि तिष्ठन्ति च सुरेश्वरि ॥ २३
 श्राद्धं तत्र प्रकर्तव्यं पितृणां हितकाम्यया । न भेतव्यं जरासंधान्मत्तीर्थं वसता सदा ॥ २४
 इत्युक्त्वा तान्द्रिजान्कृष्णः प्रययौ द्वारकां प्रति । तस्मिंस्तीर्थे नरः स्नात्वा मधुरार्कं प्रपूजयेत् ॥
 माघस्य शुक्लसप्तम्यां कपिलागोप्रदानतः । चिरं सौख्यानि भुक्त्वेह पदमादित्यमात्रजेत् ॥ २६

*श्रीमहादेव उवाच—

शृणु सुन्दरि वक्ष्यामि चेतिहासं पुरातनम् । यं श्रुत्वा मुच्यते लोको ब्रह्महत्यादिपातकात् ॥ २७
 एकस्मिन्नासरे देवि माण्डव्य ऋषिसत्तमः । गङ्गाद्वारे महापुण्ये तपस्तेपे तदाऽनघे ॥ २८
 पत्राक्षी च फलाक्षी च वायुभक्षकरः सदा । अहोरात्रं सदा देवि विष्णुध्यानपरायणः ॥ २९
 योगाभ्यासरतो नित्यं नित्यं धर्मपरायणः । तस्मिन्देसे तु वै देवि राजा वै विश्वमोहनः ॥ ३०
 गजाश्वरथपत्नीनां संपदो बहुला(द्भिर्विभ्रुतो) भुवि । सोमचन्द्रेति विख्यातः पुत्रस्तस्य सुलक्षणः
 एकदा तु तदा देवि गतो ह्याखेटके वने । तत्र गत्वा तदा तेन कृता ह्याखेटकाः क्रियाः ॥ ३२
 स्वात्मानं रमयामास स्वलोकैः परिवारितः । क्रीडिते तु तदा राज्ञि रात्रिर्जाता सुरेश्वरि ॥ ३३
 तस्यां रात्रौ तदा राजा ख्याताऽऽखेटके वने । तस्यां रात्र्यां व्यतीतार्यां मुहूर्तं ब्राह्मसंज्ञके ॥ ३४
 हृतोऽन्धोऽथ विशेषेण चौरेणैव दुरात्मना । तदा हा हेति शब्दोऽभूत्क गतः क गतो हरिः ॥ ३५
 तदा राज्ञो भटाः सर्वे गन्तुकामाः समुत्सुकाः । चौरेणापि हृतश्चाथ इत्येवं संवदन्ति हि ॥ ३६
 निरीक्षमाणास्ते सर्वे हरिद्वारं समागतः । ऋषिर्वै तत्र माण्डव्यस्तपस्तपति नित्यशः ॥ ३७

+ अत्र क. ख. पुस्तकयोरेव्यायसमाप्तिः । * इदमधिकम् ।

ध्यानेन च समायुक्तो दृष्टोऽसौ तैर्भटैस्तदा । अयं चौरः सदा पापी ध्यानं कृत्वा प्रतिष्ठति ३८
बद्ध्वाऽन्धं तु समायतोऽज्ञातो राजभटैस्तदा । एवं विचार्य ते सर्वे शृणीत्वा तं महामुनिम्
राज्ञो निवेदयामासुस्तं चौरं मुनिसत्तमम् ॥ ३९

वृत्ता ऊचुः—

अन्धापहारी क्षानीतश्चौरोऽयं नृप सर्वथा ॥

४०

महादेव उवाच—

आज्ञा दत्ता तदा तेन शूलिकारोपणे पुनः । तदा तैस्तु भटैः सर्वैर्मिलित्वा बन्धनं कृतम् ॥ ४१
पश्चाद् शूलिकाप्रोतस्तत्क्षणं कृतस्तदा । न ज्ञातं तेन तत्कर्म शूलिकायाः प्रतोदनम् ॥ ४२
यतो योगसमारूढो विष्णुध्यानपरायणः । शूलिकाप्रोतं ज्ञातं कतिचित्कालयोगतः ॥ ४३
माण्डव्योऽहम्पिश्रेष्ठः केन कर्म इदं कृतम् । त्रिकालज्ञानी सर्वज्ञो ज्ञातवांस्तद्विचेष्टितम् ॥ ४४
धर्मस्य च इदं कर्म नान्यस्य च कदाचन । योगारूढः स धर्मात्मा गतो धर्मस्य चान्तिके ॥ ४५
तत्र गत्वा ह्युवाचेदं शृणु त्वं श्रेयसां पते । त्वं वै धर्म इति ख्यातो लोके वेदे च सर्वदा ॥ ४६
शूलिकाप्रोतं कर्म कथं वै च त्वया कृतम् । तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामि त्वत्तो देव न संशयः ॥ ४७

धर्म उवाच—

शृणुष्व त्वं द्विजश्रेष्ठ पूर्वजन्मानि यत्कृतम् । तदहं कथयिष्यामि कृपां कुरु ममोपरि ॥ ४८
बालत्वे तु इदं कर्म यत्कृतमप्यसत्तम । तच्छृणुष्व महाप्राज्ञ भवेऽस्मिन्पार्त्तनं कृतम् ॥ ४९
एकस्मिन्समये विप्र त्वं गतो विजने बने । तत्र गत्वा त्वया विप्र जीवः शलभसंज्ञकः ॥ ५०
आरोपितः स वै शूल्यां कर्मणा तेन दुःखितः । राज्ञा आरोपितस्त्वं वै कर्मणा तेन सुग्रहः ॥ ५१
सर्वथैव प्रभोक्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभम् । अल्पमात्रमिदं कर्म त्वया भुक्तं न संशयः ॥
सुखी भव तु विप्रेन्द्र गच्छ त्वं हि यथेच्छया ॥ ५२

महादेव उवाच—

एतद्वाक्यं ततः श्रुत्वा माण्डव्यो द्विजसत्तमः । उवाच वचनं तत्र स कोपादरुणैक्षणः ॥ ५३

माण्डव्य उवाच—

रे पापिष्ठ दुराचार किं कृतं बहुपातकम् । येन कृतमिदं कर्म शूलिकायाः प्रतोदनम् ॥
मम वाक्यप्रकोपेण शूद्रस्त्वं भव सर्वथा ॥ ५४

महादेव उवाच—

कतिचित्कालयोगेन वंशे वै चन्द्रसंज्ञके । जातो विदुरनामारुह्यो विष्णुभक्तिपरायणः ॥ ५५
तीर्थयात्राविप्रेणैव गतः साभ्रमती नदीम् । यत्र धर्मावतीसङ्गो वर्तते च सुरेश्वरि ॥ ५६
तत्र वै कृतवान्ज्ञानं विदुरो धर्मरूपवान् । त्यक्तं तत्र हि शूद्रत्वं धर्मावत्यां न संशयः ॥ ५७
एतस्मात्कारणादेवि येऽत्र ज्ञानं प्रकुर्वते । ते नराः पुण्यकर्माणो गच्छन्ति परमं पदम् ॥ ५८
अत्र श्राद्धं च दानं च ये कुर्वन्ति नरा भुवि । इह लोके परामृद्धिं मोदन्ते प्राप्य नै दिवि ॥ ५९

इति श्रीमहापुराणे वायु उत्तरखण्ड उन्नायकसंवादे साभ्रमतीमाहात्म्ये भुरादित्यैवर्णनं नाम

पञ्चविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषट्काः—३८४६५

अथ षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

कम्बुतीर्थं नरः स्नात्वा कृत्वा वा पितृतर्पणम् । अर्चयेद्देवदेवेशं नारायणमनामयम् ॥ १
 दत्त्वा दानानि विधिवद्वाह्मणेभ्यो विधानतः । विष्णुलोकमवाप्नोति तीर्थस्यास्य प्रभावतः ॥ २
 अत्र राजर्षिणा पूर्वं विश्वामित्रेण धीमता । तपस्तप्तं विशेषेण प्रजाकामेन सुन्दरि ॥ ३
 प्रजाकामो नरो यश्च कम्बुतीर्थं हि गच्छति । स प्रजां लभते नित्यं सत्यं सत्यं वरानने ॥ ४
 इति कम्बुतीर्थमाहात्म्यम् ।

ततो गच्छेत्सुरश्रेष्ठि तीर्थं नाम कपीश्वरम् । संनिधौ रक्तसिंहस्य महापातकनाशनम् ॥ ५
 बध्यमाने पुरा सेतौ रामरावणविग्रहे । गृहीतपर्वतशृङ्गैर्विशेषात्कपिभिः स्मृतम् ॥ ६
 नाज्जा कपीश्वरादित्यं चकुस्तीर्थमनुत्तमम् । यत्र तीर्थं नरः स्नात्वा कृत्वा च पितृतर्पणम् ॥ ७
 दृष्ट्वा कपीश्वरादित्यं मुच्यते ब्रह्महत्याया । तत्र स्नानं प्रकर्तव्यं चैत्राष्टम्यां विशेषतः ॥ ८
 हनुमत्प्रमुखैस्तत्र स्नातं यत्र दिनत्रयम् । कपितीर्थप्रभावोऽयं भवत्यै समुदीरितः ॥ ९
 अस्मिन्स्तीर्थं नरः स्नात्वा पूजयित्वा कपीश्वरम् । रूपवान्वहुभोगी च जायते नात्र संशयः ॥ १०
 बलं वाञ्छति यो लोको धर्मं वा पुत्रमेव च । सर्वं स तु लभेन्नित्यं कपितीर्थप्रभावतः ॥ ११
 इति कपितीर्थमाहात्म्यम् ।

एकधारं ततो गच्छेत्तीर्थं परमपावनम् । एकधारे नरः स्नात्वा एकरात्रमुपोषितः ॥ १२
 अर्चयन्स्वामिदेवेशं कुलानां तारयेच्छतम् । स्वाभितीर्थसमं ज्ञेयं यत्र तीर्थावगाहनम् ॥ १३
 कंद्रलोके नरो गच्छेत्तीर्थस्यास्य प्रभावतः । यत्र स्नात्वा च पीत्वा च ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥ १४
 ते लोकाः पुण्यकर्माणस्तदेऽस्मिन्संवसन्ति हि । न भयं विद्यते तेषां खड्गधारादिकं च यत् ॥
 तत्सर्वमांशु नश्यते तीर्थं श्लोकप्रधारके ॥ १५

इत्येकधारतीर्थवर्णनम् ।

सप्तधारं ततो गच्छेत्तीर्थानां तीर्थमुत्तमम् । सप्तसारस्वतं नाम यत्कृते मुनिभिः कृतम् ॥ १६
 त्रेतायुगे मङ्गितीर्थं कृतं मङ्गिमहार्षिणा । द्वापरे पाण्डुपुत्रैस्तु सप्तधारं प्रवर्तितम् ॥ १७
 सप्तधारकर्ता प्राप्तं तीर्थं हरजटाच्युतम् । सप्त रूपाणि गङ्गाया यानि लोकेषु सप्तसु ॥ १८
 वहन्ति तानि पुण्यानि तीर्थेऽस्मिन्सप्तधारके । सप्तधारे कृतं श्राद्धं पितृणां तृप्तिदायकम् ॥ १९
 शृणु देवि प्रवक्ष्यामि चेतिहासं पुरातनम् । यं श्रुत्वा देवदेवेशि ब्रह्मलोके व्रजेद्ब्रह्म ॥ २०
 कौपीतकस्य पुत्रो वै मङ्गिनामाऽतिविश्रुतः । विष्णुध्यानरतो नित्यं विष्णुलोकमपूजकः ॥ २१
 वेदाध्ययनकर्ता च अधिहोत्रपरायणः । सुरूपा विश्वरूपेति स्त्रियौ द्वे स्तस्तु तद्गृहे ॥ २२
 ताभ्यां पुत्रविहीनाभ्यां दृष्ट्वा देवि विशङ्कितः । किं कर्तव्यमिति ध्यायन्नतिचिन्तापरोऽभवत् ॥ २३
 [*आभ्यां पुत्रविहीनाभ्यां मम वंशो विनश्यति। पुत्रेण लभते स्वर्गो मुक्तिर्वै पुत्रतो भवेत्] ॥ २४

* धनुषिहान्तर्गतः पाठः ख, फ. पुस्तकस्थः ।

स्थिरो बंशस्तु पुत्रेण हान्यथा नरकं व्रजेत् । एवं चिन्तां प्रकुर्वाणो न सुखं लभते कचित् ॥

तदा स्वयङ्मुत्पृज्य गतो वै गुरुसंनिधौ ॥

२५

मङ्किरुवाच—

नमो वै गुरवे तुभ्यं देवानामुपकारिणे । त्वं नाथः सर्वलोकानां ब्राह्मणानां च रक्षकः ॥ २६

यज्ञानां त्वं प्रकर्ता च द्विजराज नमोऽस्तु ते । अपुत्रोऽहं तु विप्रपे किं कर्तव्यमिति प्रभो ॥ २७

वद त्वं तु यथा सर्वं पुत्रो भवति निश्चितम् । अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव च नैव च ॥ २८

येन केनाप्युपायेन पुत्रस्य जननं चरेत् । इति वाक्यं तु संस्पृश्य ह्यागतस्तव संनिधौ ॥ २९

गुरुवाच—

गच्छ त्वं मुनिशार्दूल यत्र साभ्रमती नदी । तत्र गत्वा मुनिश्रेष्ठ पुत्रान्वै माप्स्यसि ध्रुवम् ॥ ३०

महादेव उवाच—

तद्वाक्यं तु समाकर्ण्य नमस्कृत्वा तु दण्डवत् । स गतो विप्रराजस्तु नदीं साभ्रमतीं प्रति ॥ ३१

मङ्किनामा तु विप्रर्षिस्तत्र गत्वा तपो महत् । अतप्यत तदा देवि यावद्वर्षचतुष्टयम् ॥ ३२

तत्र तीर्थं कृतं तेन मैङ्किना ब्रह्मवादिना । त्रेतायुगे तदा देवि कृतं तीर्थं महाद्भुतम् ॥ ३३

जातं तत्र न संदेहः पुत्रदं सार्वकामिकम् । अद्यापि मङ्कितीर्थं [तु भूतले परिकीर्तितम् ॥ ३४

द्वितीयं पाण्डुपुत्रेण सप्तधारं प्रवर्तितम् । तस्मादेवं वरं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ ३५

स वै द्विजवरो मङ्किः पुत्रान्माप्स्य यथासुखम् । भोगान्नानाविधान्भुक्त्वा स गतो मन्दिरं मम ३६

एतदाख्यानकं दिव्यं पवित्रं परमं महत् । पुत्रसौख्यादिकं सर्वं लभते श्रवणादतः ॥ ३७

इति श्रीमहापुराणे पाप उत्तरखण्ड उद्यमदेवरसंवादे साभ्रमतीमाहात्म्ये सप्तपारादितोर्ध्ववर्णं

नाम षट्त्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयङ्काः—३८५०२

अथ सप्तविंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

ब्रह्मवल्लीमहातीर्थं ततो गच्छेत्सुरेश्वरि । तस्य तीर्थस्य सारूप्यं साक्षाच्छृणु सुरोत्तमे ॥ १

यत्र साभ्रमतीतीर्थं ब्रह्मवह्मसम्भसा सह । युज्यते ब्रह्मतीर्थं तत्प्रयागेण समं स्मृतम् ॥ २

तत्र पिण्डप्रदानेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी । पितॄणां जायते नूनं ब्रह्मणो वचनं यथा ॥ ३

गयाश्राद्धसमं पुण्यं ब्रह्मवह्मसां विशेषतः । [येऽत्र ज्ञात्वा प्रकुर्वन्ति पितरस्तृप्तिमाप्नुयुः ॥ ४

मोदानं भूमिदानं च अन्नदानं तथैव च । एतद्दानसमं पुण्यं ब्रह्मवह्मसां विशेषतः ॥ ५

अत्रैव सनकायास्तु स्नात्वा च विधिपूर्वकम् । परं ब्रह्म इति ध्यानाद्विष्णुलोकमवाप्नुयुः ॥ ६

पुष्करे चैव गङ्गायां क्षेत्रे चायरकण्टके । तत्र गत्वा तु देवेशि यत्फलं लभते नरः ॥ ७

तत्फलं समवामोति ब्रह्मवह्मसां विशेषतः । चन्द्रमूर्त्योपरागे च दानं ये ददते नराः ॥ ८

* धनुर्दिहान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । + धनुर्दिहान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

तत्फलं समवामोति ब्रह्मवल्लीषां सुरेश्वरि । [+भूताः प्रेताः पिशाचाश्च ये केचिदुष्टयोनयः]॥ ९
 दिव्यरूपधरास्ते च शङ्खचक्रगदाधराः । तेऽपि स्वर्गे हि गच्छन्ति स्नानं कृत्वा सुरेश्वरि ॥ १०
 धृत्वा तुलसिजां मालां नारायणमनुस्मरन् । वैकुण्ठं दिव्यमानन्दं याति वै पदमन्ययम् ॥ ११
 इति ब्रह्मवल्लीतीर्थमाहात्म्यम् ।

वृषतीर्थं ततो गच्छेत्खण्डतीर्थमिति श्रुतम् । तत्र स्नात्वा दिवं गावो गोलोकं च पुरा श्रिताः १२
 खण्डरूपेण धर्मेण या गा(यद्वा)वो लोकमातरः । शापाद्वाष्ट्रा(त्पच्या)वितास्तेन खण्डतीर्थमधोच्यते
 पार्वत्युवाच—

शापो हि लोकमातृणां गवां कस्य पुराऽभवत् । कथं लोकात्परिभ्रष्टाः कथं धर्मेण रक्षिताः १४
 महादेव उवाच—

पुरा वृषेण गोलोके क्रीडता सह मातृभिः । मुक्तं तयाऽसकृन्मूर्धं पतितं हरमूर्धनि ॥ १५
 ततस्तासां ददौ शार्पं तेन दोषेण वै हरः । नष्टसंज्ञाः स्वलोकाच्च गावो यास्यथ मेदिनीम् ॥ १६
 गावः क्षप्ता भगवता संपसाद्य पुनर्हरम् । प्राप्स्यामहे पुनर्लोकमिति देवं ययाचिरे ॥ १७
 हर उवाच—

यदा साभ्रमतीतीर्थं ब्रह्मवल्लीसमीपतः । खण्डसंज्ञे हृदे स्नात्वा(ताः) स्वर्गे वै प्राप्स्यथ ध्रुवम् ॥
 ततस्तस्मिन्हृदे स्नात्वा गावो गोपतिना सह । स्वर्गे गताः शुद्धतमा महादेवसमीपतः ॥ १९
 गोहृदे तु नरः स्नात्वा कृत्वा वै पितृतर्पणम् । गवां लोकमवामोति दाहमलयवर्जितम् ॥ २०
 तत्र स्थित्वा निराहारो गोपिण्डं च ददाति वै । स नरः सुखमेधेत यावदिन्द्राश्वतुर्दश ॥ २१
 गवां कोटिप्रदानेन यत्फलं प्राप्यते ध्रुवम् । तत्फलं समवामोति खण्डतीर्थे न संशयः ॥ २२
 गृहीत्वा वृषमूर्धं च तीर्थं यः पिबते नरः । तत्क्षणादेव शुद्धिः स्यात्खण्डतीर्थे न संशयः ॥ २३
 खण्डतीर्थात्परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति । ये गच्छन्ति सुरश्रेष्ठे ते नराः पुण्यभागिनः ॥ २४
 तत्र गत्वा सुरश्रेष्ठे गवां पूजनमाचरेत् । वृषभं च ततः पूज्य स्नानं कृत्वा समाहितः ॥ २५
 पूजनाद्वै न संदेहो गोलोके तु वसेच्चिरम् । तत्र गत्वा विशेषेण सौवर्णां गां ददन्ति ये ॥ २६
 ते नरा भुङ्क्ते सौख्यं यावदिन्द्राश्वतुर्दश । दशष्वेतु ततः कृत्वा यो ददाति द्विजातये ॥ २७
 खण्डतीर्थे सुरश्रेष्ठे तदनन्तफलं स्मृतम् । तत्र गत्वा तु कर्तव्यं पिप्पलारोपणं धुषैः ॥ २८
 तस्मिन्कृते तु देवेशि पितृलोकं स गच्छति । पञ्च वाऽऽमलकीं दिव्यां (श्रानां वाऽऽमलकीनां)
 ये कुर्वन्ति प्ररोपणम् ॥ २९
 इह लोके सुखं भुक्त्वा हरिलोकं व्रजन्ति ते ॥ ३०

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे साभ्रमतीमाहात्म्य उमामहेश्वरसंवादे ब्रह्मवल्लीतीर्थखण्डतीर्थमाहात्म्यकथनं

नाम सप्तत्रिंशदधिकसप्ततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः— ३८५३२

+ धनुर्विहान्तरीतः पाठः फ. पुस्तकस्थः ।

१ क. 'खण्ड' । २ क. 'खण्डरूपेण' । ३ क. 'न खण्ड' । ४ क. 'खण्डतीर्थे' । ५ क. 'खण्डतीर्थे' । ६ क. 'स्यात्खण्ड' ।
 ७ क. 'यः' । ८ क. 'व्रजती' । ९ क. 'खण्डतीर्थे' ।

महादेव उवाच—

ततो गच्छेन्महातीर्थं संगमेश्वरमुत्तमम् । यत्र हस्तिमती पुण्या साभ्रमत्या हि संगता ॥ १
 श्रापं कौण्डिन्यमुनितः प्राप्य शुष्काऽभवन्नदी । वहिर्धर्येतिनाम्ना वै लोके ख्यातिमुपागता ॥ २
 तत्तीर्थं संप्रवक्ष्यामि पुण्यं त्रैलोक्यविभुनम् । सर्वपापहरं पुण्यं त्रैलोक्ये वाऽपि विश्रुतम् ॥ ३
 तत्र तीर्थं नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं महेश्वरम् । मुच्यते सर्वपापेभ्यो रुद्रलोकं प्रगच्छति ॥ ४
 शृणु देवि प्रवक्ष्यामि एतच्छापस्य कारणम् । यथेयं शुष्करूपा हि जाता शापस्य कारणात् ॥ ५
 यत्र साभ्रमती पुण्या गङ्गा नाम महानदी । तत्र हस्तिमती नाम गङ्गा सह संगता ॥ ६
 तत्राऽऽनन्धं च मुनिना तपो वै परमं महत् । एवं बहुगते काले ऋषिणा परमात्मना ॥ ७
 आरापिता हृषीकेशो नारायणो निरञ्जनः । तस्मास्तटे तु देवेशि वर्षाणि च बहून्यपि ॥ ८
 गतानि च विशेषेण मुनेस्तस्य तु पार्वति । कदाचिद्दवयोगाच्च वर्षाकालः समागतः ॥ ९
 नदी तत्र तु संपूर्णा कालयोगेन सुव्रते । तत्कौण्डिन्येन ऋषिणा स्थानं त्यक्तं तदा निशि ॥ १०
 रात्रौ दुःखं महज्जातं हादेति करुणं रुदन् । किं कर्तव्यमिति ध्यायन्नतिचिन्तापरोऽभवत् ॥ ११
 आश्रमो हि महान्दिन्य ऋक्षेणैव समायुतः । स गतो वारियोगेन हस्तिमत्यां सुरोत्तमे ॥ १२
 फलानि चैव मूलानि पुस्तकानि बहून्यपि । तानि तस्यां गतान्येव वारियोगेन सुन्दरि ॥ १३
 स कौण्डिन्य ऋषिश्रेष्ठः शशाप तां नदीं किञ्च । उदकेन विना त्वं च भविष्यासि कलौ युगे ॥
 एवं दत्त्वा तु वै श्रापं हस्तिमत्या महेश्वरि । गतोऽसौ विप्रप्रवरो विष्णुलोकं सनातनम् ॥ १५
 अथापि वर्तते तीर्थं संगमेश्वरसंज्ञकम् । यदृष्ट्वा मुच्यते पापी ब्रह्महत्यादिपातकात् ॥ १६

इति धौमष्टापुराणे पाद्य उत्तरपञ्च उन्नामदेभरसंबादे संगमेश्वरतीर्थवर्णनं

नामाष्टाविंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

आदितः श्लोकानां सप्तषष्ट्याः—३८५४८

अर्धकोनवत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

ततो गच्छेच्च देवेशि तीर्थं रुद्रमहालयम् । केदारानुपमं साक्षाद्गुह्येण परिनिर्मितम् ॥ १
 श्राद्धं तत्रैव कर्तव्यं पितृणां वृत्तिकारणम् । तत्र श्राद्धप्रदानेन पितरः सपितामहाः ॥ २
 नृणां समभिगच्छन्ति रुद्रस्य परमं पदम् । दृष्टुमुत्सृजते यस्तु तत्र रुद्रमहालये ॥ ३
 कार्तिक्यामथ वैशाखां रुद्रेण सह मोदते । केदार उदकं पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते ॥ ४
 अत्र तु ज्ञानमात्रेण मुक्तिर्भागी न संशयः । एकस्मिन्समये देवि त्यक्त्वा कैलासमागतः ॥ ५
 साभ्रमतीं मैहागङ्गां ज्ञात्वा लोकहिताय वै । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च कृत्वा तीर्थमनुत्तमम् ॥ ६
 गतोऽहं च स्वकं स्थानं कैलासं प्रति भामिनि । तदन्तरं(रे)महापुण्यं तीर्थं जातं महालयम् ॥ ७

रुद्रमहालयमिति लोके ख्यातिं गमिष्यति । कार्तिक्यामथ वैशाख्यां ये गच्छन्ति सुरोत्तमे ॥
न तेषां विद्यते दुःखं सर्वसंसारजं पुनः ॥

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे उमामहेश्वरसंवादे रुद्रमहालयतीर्थवर्णनं नामैकोनचत्वारिंशद-
धिकशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८५५६

अथ चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

देवि वै श्रूयतां तीर्थं देवानामपि दुर्लभम् । खड्गतीर्थमिति ख्यातं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १
खड्गतीर्थं नरः स्नात्वा दृष्ट्वा खड्गेश्वरं शिवम् । न नरो दुर्गतिं यायात्स्वर्गलोकं प्रगच्छति ॥ २
खड्गधारेऽश्वरं देवं यः पश्यति सुरोत्तमे । कार्तिक्यां तु विशेषेण पूजनं तत्र कारयेत् ॥ ३
अयं विश्वेश्वरो देवः सर्वदा भुवि बल्लभे । सर्वं ददाति सर्वेशो वाञ्छितार्थप्रदायकः ॥ ४
वैशाखे राज्यकामार्थी यः पश्यति तमीश्वरम् । तमर्थं लभते क्षिप्रं विश्वनाथप्रसादतः ॥ ५
पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्दोषैर्वा नगनन्दिनि । फलप्रदानैर्विल्लैश्च विश्वेशं पूजयेत्ततः ॥ ६
धनधान्यप्रदं चाऽऽशु पुत्रपौत्रादिसंपदः । प्राप्यन्ते नात्र संदेहः श्रीविश्वेश्वरपूजनात् ॥ ७

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे उमामहेश्वरसंवादे साभ्रमतीमाहात्म्ये खड्गतीर्थवर्णनं नाम चत्वारिं-
शदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८५६३

अथैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच—

साभ्रमत्यास्तटे तीर्थं गयातीर्यादनुत्तमम् । चित्राङ्गवदनं नाम मालार्कंऽधिष्ठितं शुभम् ॥ १
कल्पपादपसंतापनैर्मन्दारैश्चोपशोभितम् । जूतनिम्बकदम्बैश्च काश्मर्यश्वत्थतिन्बुकैः ॥ २
तस्मादपहरेत्कुष्ठं योजनस्पृतिविभ्रमात् । यस्य संजायते कुष्ठं तस्य मालार्कको हरेत् ॥ ३
या तु वेदोक्तविधिना नारी तत्राभिषिञ्चति । मृतवत्साऽथवा बन्ध्या पुत्रं प्राप्नोति साऽचिरात् ॥ ४
संध्या स्नानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् । कृतं भास्करवारेण मालार्कं चाक्षयं भवेत् ॥ ५
अत्र गत्वा तु देवेशि श्रीरवेर्ब्रतमाचरेत् । इह लोके सुखं भुक्त्वा रवेलोकं हि याति वै ॥ ६
मृतवत्सो हि राजर्षिस्तत्र गत्वाऽकरोत्तपः । स राजा प्राप्तवान्पुत्रं श्रीमालार्कप्रसादतः ॥ ७
तत्र गत्वा विशेषेण उपवासी जितेन्द्रियः । मालार्कं पूजयेद्यो वै मुक्तिभागी भवेद्भुवम् ॥ ८
वसिष्ठममुखा विप्रा देवा इन्द्रादयः सदा । निवसन्ति सुरश्रेष्ठे मालार्कं रविसंनिधौ ॥ ९

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्डे साभ्रमतीमाहात्म्ये मालार्कतीर्थवर्णनं
नामैकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८५७२

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

तीर्यादस्मात्परं तीर्थं मालाकौत्तरतः स्थितम् । चन्दनेश्वरमागच्छेद्रामादीस्थानमुत्तमम् ॥ १
 दुःशासनस्य रुधिरं पीत्वा भीमो महाबलः । प्रतिशामात्मनः सर्वा पूरयित्वा सुदारुणाम् ॥ २
 कराभ्यां रुधिराक्ताभ्यां द्रौपद्याः केशवन्धनम् । कृत्वा दत्त्वा द्विजातिभ्यस्तीर्थयात्रां ततोऽगमत्
 साभ्रमत्यास्ते रम्ये गतो वै भ्रातृभिः सह । आनीतः साभ्रमत्यां यः स्वर्गाचन्दनपादपः ॥ ४
 स तु लिङ्गतया जातः पुण्यतीर्थप्रभाततः । [स्ततः प्रभृति तीर्थं च चन्दनाद्ययसंज्ञितम् ॥ ५
 चन्दनेश इति ख्यातो रुद्रो वै पार्वतीपतिः] । तत्र स्नात्वा च पीत्वा च कृत्वा वै पितृतर्पणम्
 न नरो निरयं गच्छेद्रुद्रलोकमवामुयात् । चन्दनेशं ततो दृष्ट्वा विश्वेशं लोकशंकरम् ॥ ७
 पूजयेच्च यथाशक्त्या(क्ति)रुद्रलोकमभीप्सुकः । यत्र कैवर्तकां राजा पूजां कृत्वा ह्यनेकशः ॥ ८
 स गतः शिवलोकं तं यत्र गत्वा न शोचति । मज्जन्ति ऋपयो यत्र यत्र देवः सनातनः ॥ ९
 साक्षाद्विष्णुः परमात्मा नित्यं तद्वृत्तिं भूतिदः । इयं साभ्रमती धन्या धन्यो विश्वेश्वरः प्रभुः ॥
 यत्र तीर्थान्यनेकानि जातानि भुवि पार्वति । अत्र चाऽऽमर्दकः पुण्यः फलैर्नानाविधैः शुभैः
 कर्तव्यमर्घ्यदानं च विधिना तत्र सुन्दरि ॥ ११

इति श्रीमहापुराणे पाठ उत्तरराष्ट्र उग्रामहेश्वरसंवादे चन्दनेश्वरमाहात्म्यकथनं नाम द्विचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्टयः— ३८५, ८३

अथ त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

श्रीमहादेव उवाच—

जम्बुतीर्थं ततो गच्छेत्स्नानार्थं पापनाशनम् । कलिकाले च यत्पुंसां स्वर्गसोपानवत्स्थितम् ॥ १
 यत्र जाम्बवता पूर्वं दशाङ्गे पर्वतोत्तमे । [स्थपितमृत्तराजेन लिङ्गं सुरगणाञ्चितम् ॥ २
 रामेण हि यदा पूर्वं हतो वै रावणोऽसुरः । तदा जाम्बवता दिक्षु भेरीघोषैः प्रघोषितम् ॥ ३
 जितं वै रामचन्द्रेण रावणो निहतो रणे । लब्ध्वा सीतेति संघोष्य स्नातं तीर्थचरे शुभे ॥ ४
 स्थापितं तत्र लिङ्गं तु स्वनाम्ना तु सुरेश्वरि । तत्र स्नात्वा नरः सद्यः स्मृत्वा रामं सहानुजम् ॥
 जाम्बवतेश्वरं नत्वा रुद्रलोके गृहीयते ॥ ५

*महादेव उवाच—

यत्र यत्र हि भो देवि श्रीरामस्मरणं कृतम् । भवबन्धविमोक्षो हि दृश्यते सच्चराचरे ॥ ६
 अहं रामस्तु विज्ञेयो रामो वै रुद्र एव च । एवं ज्ञात्वा तु देवेशि न भेदो वर्तते क्वचित् ॥ ७
 राम रामेति रामेति मनसा ये जपन्ति च । तेषां सर्वार्थसिद्धिश्च भविष्यति युगे युगे ॥ ८
 अहं हि सर्वदा देवि श्रीरामस्मरणं चरे । ये श्रुत्वा तु पुनर्देवि न भवो जायते क्वचित् ॥ ९

* धनुर्बिहान्तर्गतः पाठः फ. पुस्तकस्थः । + धनुर्बिहान्तर्गतः पाठो ज. फ. पुस्तकस्थः । * इदमधिकम् ।

१ अ. वैकुण्ठ ए । २ फ. स्मृत्वा ।

काश्यां हि निवसन्नित्यं श्रीरामं कमलक्षणम् । सररामं सततं देधि भक्त्या च विधिपूर्वकम् १०
जाम्बवता तदा पूर्वं स्मृत्वा रामं सुशोभनम् । जाम्बवन्तमिति ख्यातं प्रस्थाप्य जगतां गुरुम् ॥
तत्र स्नात्वा च भुक्त्वा च कृत्वा देवस्य पूजनम् । शिवलोकमवाप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥१२
अत्र हि स्नानमात्रेण यथा जाम्बवतो बलम् । तथा वै बलमाप्नोति विश्वेश्वरप्रसादतः ॥ १३
अत्र गत्वा तु भूदानं पुमान्यश्च करोति वै । फलं सहस्रगुणितं जाम्बवन्तेशदर्शनात् ॥ १४

इति श्रीमहापुराणे पाद्म उत्तरखण्ड उमागद्देश्वरसंवादे साध्रमतीमाहात्म्ये जम्बुतीर्थमाहात्म्यकथनं नाम
त्रिचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

आदितः श्लोकानां समष्ट्यङ्काः—३८५९७

अथ चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

महादेव उवाच—

अस्मात्तीर्थात्परं तीर्थमिन्द्रग्राममिति स्फुटम् । यत्र स्नात्वा पुरा शक्रो विमुक्तो घोरकिल्बिपात्
श्रीपार्वत्युवाच—

केनेह कर्मणा शक्रः प्राप्तवान्घोरकिल्बिपम् । विपाप्मा च कथं सोऽभूदिति विस्तरतो वद ॥ २

श्रीमहादेव उवाच—

इन्द्रः सुरेश्वरः पूर्वं नमुचिश्चासुरेश्वरः । अशस्त्रवधमन्योन्यं (न्यौ)समयं तौ प्रचक्रतुः ॥ ३

अथेन्द्रस्तु नभोवाणीनिर्देशान्मुचिं तदा । जघान फेनमादाय ब्रह्महत्या तदाऽभवत् ॥ ४

पमच्छ च गुरुं शक्रः पापनिवोणकारणम् । बृहस्पतेरथाऽऽदेशात्साध्रमत्युत्तरे तटे ॥ ५

अस्मिन्स्थाने समागत्य स्थानं चक्रे सुरेश्वरः । तस्येह स्नानमात्रेण गतपापस्य तत्क्षणात् ॥ ६

पूर्णेन्दुधवला कान्तिः शरीरे समायात । धवलेश्वरमीशानं स्थापयामास वृत्रहा ॥ ७

इन्द्रनाम्ना च तल्लिङ्गं प्रसिद्धं पृथिवीतले । पौर्णमास्यां तथा दर्शे संक्रान्तौ ग्रहणे तथा ॥ ८

श्राद्धे कृते पितॄणां तु तृप्तिर्दादशवार्षिकी । धवलेश्वरमासाद्य यः कुर्याद्विभोजनम् ॥ ९

एकस्मिन्भोजिते विभे सहस्रं भोजितं भवेत् । हिरण्यभूमिवासांसि दातव्यानि स्वशक्तितः ॥१०

शुक्ला गौर्ब्राह्मणे देया सवत्सा च पयस्विनी । अत्राऽऽगत्य तु यो विप्रो रुद्रजाप्यादिकं चरेत् ॥

तत्कृतं कोटिगुणितं श्रीमहेशप्रसादतः । अत्र तीर्थे नरो यस्तु उपवासादिकं चरेत् ॥ १२

स एव सर्वकामाप्नो भवत्येव न संशयः । विल्वपत्रं समानीय यः पूजयति तं प्रभुम् ॥ १३

धर्ममर्थं च कामं च लभते मानवो भुवि । सोमवारे विशेषेण ये गच्छन्ति नरोत्तमाः ॥ १४

तेषां रोगं तथा दोषं शमयेद्बलेश्वरः । रवौ वाऽथ विशेषेण अर्चनं कुरुते सदा ॥ १५

तेषां महिमा भो देवि न ज्ञातः कहिचिन्मया । दूर्वया चार्कपुष्पैर्वा कंहारैः कोमलैर्दलैः ॥ १६

पूजनं कुर्वते यत्र ते नराः पुण्यभागिनः । श्वेतार्कपुष्पमानीय धवलेशं प्रपूज्य तु ॥ १७

वाञ्छितं लभते नित्यं धवलेशप्रसादतः । कृते वै नीलकण्ठस्तु सर्वेषां शंकरः सदा ॥ १८

त्रेतायुगे स विख्यातो हरो वै भगवान्प्रभुः । द्वापरे शर्वसंज्ञस्तु कलौ वै धवलेश्वरः ॥ १९